

DR. GABRIEL GHEORGHE CUSTUREA LA 70 DE ANI

Gabriel Mircea TALMAȚCHI*

În anul 1993, într-un debut călduros de lună octombrie, la sediul muzeului de istorie constănțean, l-am cunoscut pe cel pe care îl aniversăm astăzi și pe parcursul următoarelor pagini. Încă de pe băncile Facultății de Istorie a Universității „Ovidius” din Constanța (în debutul anului al III-lea), am fost solicitat să ocup prin concurs, la insistențele directorului Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța, dr. Adrian Rădulescu, funcția de conservator la Cabinetul Numismatic, aflat la ultimul etaj al instituției amintite. Odată cu plecarea d-nei Antoaneta Vertan la Universitatea Constanța, specialistă în numismatică antică, profesorul A. Rădulescu a dorit angajarea unui tânăr care să preia din mers această meserie, chiar dacă ni s-a precizat din start de conducere faptul că: *„preia repede pe inventar colecția (să nu rămână doar un singur gestionar titular pe colecție, având în vedere numărul mare de exemplare componente, lucru care s-a și realizat „pe diagonală” n.n.) și vino repede, apoi, că avem foarte multă treabă pe săpăturile arheologice preventive din fostul Tomis”*. Adică timpul nu era atât de generos cu posibilitatea de acumulare etapizată temeinică în domeniul numismatic pentru un novice. De altfel, preferința pentru un personaj masculin rezulta din nevoile stringente mai degrabă specifice necesităților arheologice ale instituției, de distribuire pe șantierul preventive care se desfășurau pe parcursul a mai multor luni în zona peninsulară a vechiului Tomis și în împrejurimile imediate. Doar că am avut noroc cu noul coleg de birou, care a insistat să acumulez și un bagaj relevant de informație monetară în paralel cu activitatea vară-iarnă de pe șantier, pentru a putea să ajung să public în reviste de calitate științifică, să înțeleg fenomenele istorice, să pot discerne printre teorii științifice, printre tainele unei lumi absolut fabuloase: *Numismatica lumii antice*. Au trecut 30 de ani de la respectiva întâlnire, fapt care ne-a deschis o lungă perioadă de colaborare, întreținută și manifestată **prin respect și colegialitate**.

Cercetătorul științific Gabriel Gheorghe Custurea, după o rodnică și valoroasă activitate în domeniul numismaticei și a arheologiei epocii bizantine și a evului mediu, împlinește în cursul acestui an 70 de ani. S-a născut la 18 martie

* Gabriel Mircea TALMAȚCHI: Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța; gtalmatchi@yahoo.com

1952 în Constanța, într-o familie cu rădăcini dobrogene de pe la sfârșitul secolului al XIX-lea, la care au mai existat câteva contribuții transilvănene și olteneste. A terminat studiile gimnaziale la liceul „Mihai Eminescu” din Constanța, între anii 1967-1971. A urmat Școala Militară de Ofițeri de Rezervă de la Bacău, între anii 1979-1980, pe parcursul a șase luni. Absolvă Facultatea de Istorie-Filozofie a Universității București cu o licență în Numismatică bizantină și medievală/arheologie medievală (*Călătorii străini din Dobrogea în secolul XIX – 1800/1878*), sub coordonarea prof. univ. dr. Nicolae Ceachir, la finalul celor cinci ani de studii (1973-1978).

Fig. 1. La sesiunea Pontica, Constanța (1987), alături de Fl. Topoleanu și I. Barnea.

A fost angajat la 1 septembrie 1975 pe poziția de conservator la Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, la secția de istorie medie, modernă și contemporană, care era condusă atunci de prof. univ. dr. Gh. Dumitrașcu, care susținea pentru cei tineri implicarea în cercetarea științifică. În același an, i-au devenit colegi Dan Ionescu și regretatul Constantin Chera. Între anii 1975-1978 a rămas pe specializarea de conservator, pentru ca din 1978 până în 1993 să devină muzeograf. Face parte dintr-o generație de specialiști angajați la Muzeul de Istorie în anii 1975-1978. Chiar dacă era foarte tânăr, s-a adăugat unui grup puternic din punct de vedere științific, care a asigurat ulterior tranziția de la socialism la capitalism în materie de istorie, arheologie, numismatică, epigrafie etc. Amintim, în acest sens, pe Adrian Rădulescu, Constantin Scorpan, Mihai Bucovală, Valerică Cheluță Georgescu, Maria Bărbulescu, Mihai Irimia, Zaharia Covacef, Radu Ocheșeanu, Puiu Hașotti, Gheorghe Dumitrașcu, Gheorghe Papuc, Livia Buzoianu etc.

Fig. 2. La lansarea volumului Pontica 45, Constanța (2012), alături de M. Bărbulescu, Al. Barnea, Em. Popescu și L. Buzoianu.

Fig. 3. La lansarea volumului Pontica 47 / Supplementum III, Constanța (2014), dând interviu pentru Radio Constanța (reprezentat de d-na Carmen Secuiu).

În anul 1976, la insistențele lui Radu Ocheșeanu, este direcționat profesional spre studiul monedelor medievale și moderne, precum și a medaliilor prezente în colecția numismatică. Această ocazie a fost apreciată rapid la adevărata sa valoare, înhămându-se cu entuziasm la studiul lor, la crearea unui bagaj informațional adecvat, iar în doar doi ani de la startul dedicării domeniului numismatic publică primele articole (vezi în „Crisia” 8 și în „Pontica” 11 sau în BSNR 1976-1980). Din relatările personale, am reținut rolul avut de prof. Gh. Dumitrașcu în insuflarea unei puternice dorințe de afirmare științifică, iar R. Ocheșeanu a creat cadrul perfect, îndrumându-l cu primele noțiuni de numismatică (o adevărată calificare la locul de muncă). În această perioadă, dar din afara muzeului constănțean, de la București, un rol important în formarea sa l-a avut reputatul numismat Bucur Mitrea (tot timpul amabil și serviabil cu bibliografie rară, în acele vremuri) și Gh. Poenaru Bordea. Devine și membru activ al Societății Numismatice Române. Gh. Poenaru Bordea, care deținea o deosebită inteligență, era foarte apropiat de dl. Custurea, așa cum am simțit și noi când ne-a venit rândul să apelăm la bunăvoința domniei sale pe drumul formării profesionale. Nu în ultimul rând, un rol important în formarea sa l-a avut și A. Rădulescu, care încuraja și totodată impunea publicarea materialelor arheologice și numismatice recent descoperite, mai ales în revista Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța, „Pontica”.

Tot de anul 1976 și de cel următor se leagă activitatea desfășurată la noua expoziție din actualul sediu al muzeului din Piața Ovidiu, activitatea fiind coordonată de o serie de tovarăși de la Muzeul Partidului Comunist Român și de către Iulian Antonescu, desemnat cu totală responsabilitate de către Consiliul Culturii și Educației Socialiste. Dl. Gabriel Custurea s-a implicat în realizarea sălii „Mircea”, de la etajul I, și a holului cu istoria modernă, de la etajul II. Ulterior, se va implica direct, după desființarea sectorului PCR, în realizarea expoziției „Colecția de pipe” și a celei de „Numismatică”, în 1991, și a extinderii sale din 2003. În 1977, la plecarea lui Radu Ocheșeanu la Cabinetul Numismatic al Academiei Române, nu în cele mai bune auspicii, preia alături de Antoaneta Vertan gestiunea colecției numismatice.

În general, până în 1990, primii 15 ani de activitate au stat sub semnul ghidajelor în expoziția de bază (pe tot parcursul anului, dar vara în ture lungi de 12 ore) sau în expozițiile de la Histria și Adamclisi (doar vara).

Cât a lucrat ca muzeograf, a contribuit la organizarea unor expoziții prin care a valorificat muzeistic bogatul patrimoniu numismatic și arheologic al muzeului constănțean. Concomitent, a fost și profesor în preuniversitarul tomitan, în anii 1984, 1986, 1990 și 1991.

Pe lângă preocupările sale numismatice de cercetare, a dezvoltat de-a lungul carierei și preocupări arheologice. Dovadă stau săpăturile sistematice efectuate între anii 1979 și 1981 la Păcuiul lui Soare (sub coordonarea prof. dr. Petre Diaconu), iar în 1979 la Histria (sub coordonarea prof. Maria Coja). Cercetări de durată și de mare amploare a întreprins între anii 1980-1992 și 1999-2002 la Târgușor-Ester, între anii 1981-1984, 1986-1988 și 1990-1991 la Vadu-Karaharman (punct „Ghiaurchioi”), în anii 2000-2001 la Hârșova-Carsium și între anii 2001-2003 și 2006-2017 (cu excepția anilor 2008 și 2013) la Oltina-„Capu Dealului”, toate în

județul Constanța. De asemenea, a efectuat și cercetări preventive între anii 1977-1981 pe traseul Canalului Dunăre-Marea Neagră (la Valu lui Traian, Satu Nou-Medgidia, Castelu, Medgidia-Fabrica de Ciment, Cumpăna, Agigea, Straja), în anul 1986 pe traseul Valurilor transdobrogene (la Castelu, Medgidia și Poarta Albă), în anul 1986 la Hârșova etc. Toate aceste cercetări arheologice au probat profesionalismul său în domeniul arheologic.

Fig. 4. La Interlaken, Elveția (2022).

În cursul anului 1993 se înscrie la doctorat sub coordonarea remarcabilului prof. univ. dr. Dan Gh. Teodor la Institutul de Arheologie al Academiei Române, filiala Iași, cu tema *Aspecte ale vieții economice în Dobrogea în secolele IX-XI în lumina descoperirilor monetare*, parcurgând cu succes cele șase examene și referate din perioada celor șase ani doctorali. Începând cu anul 1993 devine cercetător la muzeul constănțean. Finalizarea doctoratului se realizează în anul 1999, cu susținerea tezei.

Fig. 5. La St. Gallen, Elveția (2022).

Fig. 6. La lansarea volumului *Circulația monedei bizantine în secolele VI-VIII* și a revistei *Pontica 51* (2019).

În paralel, dl. Gabriel Custurea activează, între anii 1998 și 2004, în calitate de lector asociat, în cadrul Facultății de Istorie a Universității „Ovidius” din Constanța, predând un curs de numismatică. În anii cât a lucrat în învățământul superior a implicat studenții în activitatea de cercetare științifică.

Devine membru al redacției revistei științifice „Pontica” odată cu numărul 40, apărut în cursul anului 2007. De asemenea, este membru în colegiile de redacție ale „Revistei de Cercetări Arheologice și Numismatice” (RCAN) și „Studii și Cercetări de Numismatică”, din București (SCN).

În perioada anilor 2005-2009 devine director adjunct al instituției muzeale constănțene. Impunându-se prin competență profesională și științifică, precum și prin spirit organizatoric, din 2009 până în 2016 devine director general la Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, preocupându-se de managementul instituției, de aspectele administrative și cultural-educative. Începând cu anul 2011 devine membru al ICOM (Consiliul Internațional al Muzeelor/International Council of Museums). Ulterior, în perioada anilor 2016-2020, rămâne cercetător științific gradul I în cadrul muzeului din Constanța până la pensionarea sa, din anul 2021. Din anul 2020 este președintele Centrului de Studii ale Civilizațiilor Mării Negre, organizat pe lângă muzeul constănțean și recunoscut de Academia Română.

S-a implicat activ în numeroase proiecte naționale și internaționale derulate de MINA Constanța, în calitate de manager de proiect sau coordonator. Amintim în primul rând pe cele internaționale: *Cross-Border Istro-Pontic destination for cultural tourism*, proiect finanțat de Uniunea Europeană prin Programul de Cooperare Transfrontalieră România-Bulgaria (2007-2013), Axa prioritară 3, MIS-ETC code 661; *From Aegean to the Black Sea. Medieval ports in the Maritime Routes of the East: OLKAS*, 2012-2014; *Cultural Ports from Aegean to the Black Sea: LIMEN*, 2014-2016; *Ancient Roman cultural heritage interactive visualization environment for the cross-border area between Bulgaria and Romania (ARCHIVE)*, 2016-2017. De asemenea, menționăm și proiectele naționale, cu finanțare de la AFCN: *Incursiuni virtuale în istoria antică a Tomisului* (2011); *Pe urmele istoriei* (2012); *Misterul din dealul de cretă* (2012); *Porți către istoria Tomisului* (2012); *Interferențe culturale dobrogene româno-turce* (2013); la care se adaugă proiectul editorial Revista „Pontica”.

În anul 2015 devine membru fondator al Fundației pentru protejarea patrimoniului național (mobil și imobil) „Pontul Euxin”. Pentru meritele sale științifice a fost ales, între anii 2016-2021, membru al Comisiei Naționale a Muzeelor și Colecțiilor, din 2021 fiind doar membru onorific. Totodată, a fost referent în numeroase comisii de doctorate la Institutul de Arheologie București, Institutul de Arheologie Iași, Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, Universitatea „Babeș Bolyai” Cluj-Napoca și Universitatea „Ovidius” Constanța.

Calitatea pregătirii sale științifice a fost onorată printr-o amplă activitate publicistică. Gabriel Custurea este autor, coautor și editor a 9 cărți, cataloage și alte lucrări independente de istorie, numismatică și arheologie. În aceeași ordine de idei, a participat cu 12 voci la realizarea *Enciclopediei reprezentanților scrisului istoric românesc*, vol. I-V, apărută în 2021, lucrare coordonată de V. Spinei și D. N. Rusu.

De asemenea, a publicat peste 90 de studii, articole și note în țară și străinătate, apărute în numeroase reviste de specialitate. Printre cele din străinătate, amintim prezența în anuarul Numizmatika, sfragistika i epigrafika (Sofia) și în volumele unor Congrese (XIe Congres Internațional de

Numismatiques-Bruxelles, 1991; International Symposium, Thessalonike, 4-6 December 2013, Proceedings, Thessalonike, 2013; Belgrad, 17/21 September 2013, Oxford, 2015).

Fig. 7. La Muzeul din Corinth, Grecia (2018).

Fig. 8. Alături de soția Ioana la Delphi, Grecia (2018).

Fig. 9. La Castra Martis, Bulgaria (2019); 10. La templul lui Apollo din Delphi, Grecia (2018).

Fig. 11. La Heptapyrgos în Thessalonik, Grecis (2013), alături de G. Talmațchi, L. Buzoianu și I. Sodoleanu.

În țară a publicat în „Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie”, București; „Crisia”, Oradea; „Oltenia”, Craiova; „Buletinul Societății

Numismatice Române”, București; „Analele Dobrogei”, Constanța; „Cercetări Numismatice”, București; „Studii și Cercetări Numismatice”, București; „Pontica”, Constanța; „Peuce”, Tulcea etc. Adăugăm peste 20 de rapoarte arheologice publicate în „Materiale și Cercetări Arheologice” (1980-1983) și „Cronica Cercetărilor Arheologice din România” (1997-2018). Toate aceste contribuții reflectă foarte bine implicarea sa în numeroase teme istorico-arheologice specifice lumii romane târzii, a celei bizantine și a celei medievale timpurii și târzii, fie că a făcut-o din perspectivă monetară, fie arheologică. El este considerat unul dintre cei mai de seamă specialiști în istoria monetară a spațiului dobrogean pentru perioadele istorice deja precizate.

A publicat peste 15 articole de popularizare în reviste, periodice de cultură și alte reviste cu profil istoric din Constanța și București, precum „Tomis”, „Magazin Istoric”, „Ex Ponto”, „Preda’s. International Magazine”, respectiv un volum de prezentare a unor situri și localități din Dobrogea realizat pentru dezvoltarea turismului cultural și istoric: *40 Medieval City Ports in North Aegean and the Black Sea. A Cultural Guide*, Thessalonike, 2014.

Prin tot ce a realizat de-a lungul timpului, Gabriel Custurea s-a definit ca un Om al Cetății (al fostei cetăți Tomis și al actualului oraș Constanța), dovadă fiind nebosita sa determinare coagulată în insistența salvării vestigiilor vechii capitale de provincie romană, în fața agresivității specifice valului de „progres”, atât în perioadă comunistă, cât și în perioadă capitalistă, a dezvoltării urbanistice care de multe ori se manifestă ca un tavălug și nu ca un integrator al vechiului și originalului de calitate. Noul tip inerent de evoluție constructivă și urbanistică pare să desfidă monumentele istorice al antichității, într-o repetare la infinit, a unor greșeli clasice ale societății umane. „Cine nu are memoria istoriei, riscă să o repete!”. Fără cunoașterea trecutului și punerea sa în valoare ne pierdem foarte ușor identitatea.

În calitate de specialist care a demonstrat calități științifice incontestabile, cu precădere în numismatica și arheologia mileniului I p.Chr. și în debutul celui următor, a adus contribuții foarte importante privind: circulația monetară bizantină (timpurie și târzie), studiul fenomenelor economice și financiare specifice lumii bizantine dunărene, arheologia specifică relațiilor Bizanțului cu nordul Dunării de Jos, în contextul migrațiilor specifice epocilor analizate, realitățile urbane, economice și monetare din secolele XV-XVIII din Dobrogea.

La ceas aniversar, prietenii, colegii și colaboratorii vă doresc viață lungă și putere de muncă, bucurii, sănătate și noi realizări profesionale! Fie ca toate aceste gânduri de bine să vă ajute să duceți la bun sfârșit proiectele de cercetare științifică pe care le aveți în plan!

La Mulți Ani!

LISTA LUCRĂRILOR

I. CĂRȚI, CATALOAGE ȘI ALTE LUCRĂRI

Circulația monedei bizantine în Dobrogea (sec. IX-XI), Editura Ex Ponto, Constanța, 2000, 228 p. și ill.

Europa medievală timpurie și de mijloc văzută prin monede, Editura Nerea Mia Napocae, Cluj-Napoca, 2003, 205 p. și ill. (coautor).

Coin Hoards of Dobrudja, I, Editura Ex Ponto, Constanța, 2007, 297 p. (coautor).

Repertoriul tezaururilor monetare din Dobrogea, Editura Ex Ponto, Constanța, 2011, 407 p. și 29 ill. (coautor).

Moștenirea culturală turcă în Dobrogea, T. Gemil, G. Custurea, D. R. Cornea (coord.), *Lucrările Simpozionului Internațional „Moștenirea culturală turcă în Dobrogea”*, MINA Constanța, 24-25 septembrie 2013, Editura Top Form, 2013, 365 p.

Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice, Iași, Editura StudIS, 2016, 398 p. (coeditor).

Découvertes monétaires du Complex Muséal „Iulian Antonescu” Bacău, Editura Magic Print, Onești, 2016 (coautor).

Circulația monedei bizantine în Dobrogea (sec. VI-VIII), Editura Ex Ponto, Constanța, 2019, 258 p. și ill.

Mixobarbarii din Dobrogea în contextul lumii bizantine (secolele VI-XIII). Catalog de expoziție / Mixobarbaroi from Dobruja in the Context of the Byzantine World (6th-13th Century). Exhibition catalog, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2020, 186 p. (coautor).

II. STUDII, ARTICOLE ȘI NOTE ȘTIINȚIFICE

Tezaurul monetar de la Cernavodă (sec. XVII-XVIII), *Pontica* 11 (1978), p. 253-257.

Tezaurul monetar de la Enisala (sec. XV-XVII), *Crisia* 8 (1979), p. 245-256.

Descoperiri monetare în Dobrogea (I), *Pontica* 12 (1979), p. 227-246 (coautor).

Aspecte ale vieții economice în Dobrogea în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în lumina tezaurului monetar de la Viile, *Pontica* 12 (1979), p. 207-219 (coautor).

Monede feudale românești descoperite în Dobrogea, *Peuce* 8 (1980), p. 497-498.

Precizări cu privire la cronologia unor monede medievale descoperite la Păcuiul lui Soare, *SCIVA* 31/4 (1980), p. 641-642.

Tezaurul monetar din secolul al XVIII-lea de la Lanurile (jud. Constanța), *BSNR* 70-74 (1976-1980), p. 389-394 (coautor).

Monede otomane descoperite la Constanța (sec. XV-XVI), *Pontica* 13 (1980), p. 497-498.

Descoperiri monetare în Dobrogea (II), *Pontica* 13 (1980), p. 347-366 (coautor).

Unele considerații asupra circulației monetare în Dobrogea în perioada 969-1092, *Pontica* 14 (1981), p. 221-236 (coautor).

Descoperiri monetare în Dobrogea (III), *Pontica* 14 (1981), p. 331-356 (coautor).

Unele considerații asupra circulației monetare în Dobrogea medievală (sec. XV-XVIII), *BSNR* 75-76 (1981-1982), p. 365-374.

- Un tezaur monetar otoman din secolele XVI-XVII descoperit la Tulcea*, CN 4 (1982), p. 141-145 (coautor).
- Descoperiri monetare în Dobrogea (IV)*, Pontica 15 (1982), p. 275-292 (coautor).
- Monede de aur medievale descoperite în Dobrogea*, Pontica 16 (1983), p. 295-298.
- Descoperiri monetare în Dobrogea (V)*, Pontica 16 (1983), p. 301-323 (coautor).
- Date noi cu privire la încetarea locuirii în așezarea de la Păcuiul lui Soare*, SCIVA 33/2 (1984), p. 238-239.
- Descoperiri monetare în Dobrogea (VI)*, Pontica 17 (1984), p. 245-256 (coautor).
- Monede medievale și moderne dintr-o colecție constănțeană*, BSNR 77-79 (1983-1985), p. 441-445.
- Tezaurul monetar din secolul al XVI-lea descoperit la Bercioiu, jud. Vâlcea*, BSNR 77-79 (1983-1985), p. 309-327 (coautor).
- Unele aspecte privind penetrația monedei bizantine în Dobrogea în secolele VII-X*, Pontica 19 (1986), p. 273-277.
- Descoperiri monetare în Dobrogea (VII)*, Pontica 19 (1986), p. 297-308 (coautor).
- Date noi privind circulația monetară în Dobrogea medievală*, Pontica 20 (1987), p. 237-254.
- Descoperiri monetare în Dobrogea (VIII)*, Pontica 21-22 (1988-1989), p. 369-390 (coautor).
- Un tezaur monetar descoperit la Hârșova (sec. XV-XVII)*, Peuce 10 (1990), p. 255-258.
- Aspecte ale circulației monetare în Dobrogea în secolele XV-XVII*, BSNR 80-84 (1986-1991), p. 161-174 (coautor).
- L'analyse de la circulation monétaire des Xe et XIe siècles en Dobroudja par des methodes statistiques*, în: XIe Congres International de Numismatiques-Bruxelles, 1991, p. 90.
- Schimbările economice în regiunea danubiano-pontică în secolele VIII-XI*, Pontica 24 (1991), p. 379-394.
- Monede bizantine descoperite la Păcuiul lui Soare*, Pontica 25 (1992), p. 363-380 (coautor).
- Descoperiri monetare în Dobrogea (IX)*, Pontica 25 (1992), p. 381-398 (coautor).
- Noi descoperiri monetare de la Isaccea (sec. XI)*, Pontica 26 (1993), p. 259-262.
- Catalogul medaliilor românești din colecția Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța*, Pontica 26 (1993), p. 273-304 (coautor).
- Catalogul monedelor bizantine anonime descoperite la Capidava*, Pontica 28-29 (1995-1996), p. 301-307.
- Câteva ponduri medievale descoperite în Dobrogea*, Pontica 28-29 (1995-1996), p. 323-328.
- Descoperiri monetare în Dobrogea (X)*, Pontica 28-29 (1995-1996), p. 309-321 (coautor).
- Descoperiri monetare în Dobrogea (XI)*, Pontica 30 (1997), p. 371-387 (coautor).
- Monede bizantine dintr-o colecție constănțeană*, Pontica 31 (1998), p. 289-293.
- Noi ponduri medievale descoperite Dobrogea*, Pontica 31 (1998), p. 307-308.
- Descoperiri monetare în Dobrogea (XII)*, Pontica 31 (1998), p. 309-328 (coautor).
- Călători străini în Dobrogea între 1800-1878 (contribuții bibliografice)*, Analele Dobrogei 5/2 (1999), p. 125-132 (coautor).

- Câteva cruci relicvar descoperite în Dobrogea*, Pontica 32 (1999), p. 303-304.
- Descoperiri monetare în Dobrogea (XIII)*, Pontica 32 (1999), p. 347-365 (coautor).
- Descoperirile monetare de la Ester-Târgușor*, Istro Pontica, Tulcea, 2000, p. 581-588.
- Monede spaniole descoperite în Dobrogea*, Istro-Pontica, Tulcea, 2000, p. 573-580 (coautor).
- Descoperiri arheologice și numismatice de pe raza localității Satu Nou (com. Oltina, jud. Constanța)*, Pontica 33-34 (2000-2001), p. 583-594.
- Pfenniği bracteai din colecția cabinetului numismatic al Muzeului de istorie națională și arheologie din Constanța*, în: *Simpozion de Numismatică. Comunicări, Studii și Note*, Chișinău, 28-30 mai 2000, București, 2001, p. 121-134 (coautor).
- Ponduri antice și medievale descoperite în Dobrogea*, Pontica 35 (2002), p. 439-443.
- Un tezaur monetar bizantin descoperit în Dobrogea*, Pontica 35-36 (2002-2003), p. 432-438 (coautor).
- Câteva descoperiri monetare bizantine din zona Nufărul*, Peuce 1/14 (2003), p. 426-430.
- Date noi privind circulația monedei bizantine în Dobrogea (sec. V-VII)*, Pontica 37-38 (2004-2005), p. 491-536.
- Deux trésors des XIIe-XIIIe siècles trouvés au nord de la Dobroudja*, CN 9-11 (2005), p. 183-187 (coautor).
- Un tezaur monetar descoperit în zona orașului Galați*, CN 9-11 (2005), p. 439-451 (coautor).
- Noi descoperiri monetare bizantine din așezarea de la Capul Dealului-Oltina*, Pontica 39 (2006), p. 415-421.
- Monede bizantine descoperite în Dobrogea (sec. VI-VII)*, Pontica 39 (2006), p. 423-434 (coautor).
- Un depozit de monede bizantine din Dobrogea (sec. VI)*, Pontica 40 (2007), p. 625-628.
- Descoperiri monetare din Dobrogea (sec. IX-XIII)*, Pontica 40 (2007), p. 629-640.
- A Coin Hoard found at Valul lui Traian (10th Century)*, în: G. Custurea, M. Dima, G. Talmațchi, A-M. Velter, *Coin Hoards of Dobrudja*, I, Constanța, 2007, p. 105-113 (coautor).
- Coin hoards from the 16th-17th century found in Dobrudja*, în: G. Custurea, M. Dima, G. Talmațchi, A-M. Velter, *Coin Hoards of Dobrudja*, I, Constanța, 2007, p. 115-293.
- Brăzdare de plug medievale din colecția Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța*, Pontica 41 (2008), p. 403-414 (coautor).
- Noi descoperiri monetare bizantine din Dobrogea (sec. V-VII)*, Pontica 41 (2008), p. 533-562.
- Capsule de teriac descoperite în Dobrogea*, Pontica 41 (2008), p. 415-418.
- Emisiuni monetare dobrogene*, în: V. Ciorbea (coord.), *Dobrogea 1878-2008. Orizonturi deschise de mandatul european*, Constanța, 2008, p. 184-190 (coautor).
- Obiecte creștine descoperite la Oltina (jud. Constanța)*, Pontica 42 (2009), p. 485-492 (coautor).
- Monede bizantine descoperite în așezarea de la Oltina-Capu Dealului*, Pontica 42 (2009), p. 611-620.

Ponduri antice și medievale descoperite recent în Dobrogea, Pontica 42 (2009), p. 671-682.

Descoperirile monetare de la Ester-Târgușor (jud. Constanța), Pontica 43 (2010), p. 471-507.

Ornaments from the second half of the 1 Millenium A.D. and the beginning of the next one, în M.V. Angelescu, I. Achim, A. Băltăc, V. Rusu-Bolindeș, V. Bottez (eds.), *Antiquitas Istro-Pontica. Mélanges d'archéologie et d'histoire ancienne offerts à Alexandru Suceveanu*, Cluj-Napoca, 2010, p. 561-566 (coautor).

Circulația monedei venețiene în Dobrogea, SCN 1 (2010), p. 113-120.

Small crosses from the Byzantine period discovered on the Danube-Pontic territory, ÉBPB 6 (2011), p. 135-148 cu 4 pl. (coautor).

Clothing Accessories Ornaments found in Dobrudja, Pontica 45 (2012), p. 345-360 (coautor).

Monede bizantine recent descoperite în Dobrogea (sec. VI-VII), Pontica 45 (2012), p. 617-635.

Circulația monedei otomane în Dobrogea. Repertoriu numismatic, în: *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea*, Lucrările simpozionului Internațional „Moștenirea culturală turcă în Dobrogea”, Constanța, 24-25 septembrie 2013, București, 2013, p. 81-104.

Noi descoperiri de monede bizantine în Dobrogea (sec. IX-XIII), Pontica 46 (2013), p. 491-513 (coautor).

Liens entre la Dobroudja et la Mer Noire reflétés par la numismatique, în: J. P. Saint Martin (coord.), *Recherches croisées en Dobrogea*, București, 2013, p. 195-201 (coautor).

The End of Urban Life on the Dobroudjan Shore of the Black Sea in the 7th Century AD, în: F. Karagianni (ed.), *Medieval Ports in North Aegean and the Black Sea. Links to the Maritime Routes of the East*, International Symposium, Thessalonike, 4-6 December 2013, Thessalonike, 2013, p. 320-331 (coautor).

Un nou depozit de monede bizantine descoperit la Histria, Pontica 47, Supplementum III (2014), p. 343-351 (coautor).

Regarding the fall of the Danubian Limes with special reference to Scythia Minor in the 7th century, în: G.R. Tsetskhladze, Al. Avram, J. Hargrove (eds.), *The Danubian Lands between the Black, Aegean and Adriatic Seas (7th century BC-10th century AD)*, Proceedings of the Fifth International Congress on Black Sea Antiquities, (Belgrade, 17-21 september 2013), Oxford, 2015, p. 277-282 (coautor).

Piese creștine descoperite în Dobrogea, în: A. Panaite, R. Cîrjan, C. Căpiță (eds.), *Moesica et Cristiana. Studies in honor of professor Alexandru Barnea*, Brăila, 2016, p. 445-454 (coautor).

Nouvelles données sur les découvertes subaquatiques du litoral roumain, Pontica 48-49 (2015-2016), p. 241-279 (coautor).

A problematic group of Late Roman bronz coins from Dobruja, Oltenia. Studii și comunicări. Arheologie-Istorie 22-23 (2015-2016), p. 213-256 (coautor).

Un tezaur de falsuri dupa monede otomane de la Ahmed I descoperit la Movilița, jud. Constanța, în: A. D. Stanica, G. Custurea, Em. Plopeanu (eds.), *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice*, Iași, 2016, p. 203-218 (coautor).

Osmanistica în România. Repere bibliografice, în: A. D. Stanica, G. Custurea, Em. Plopeanu (eds.), *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice*, Iași, 2016, p. 359-374 (coautor).

Monede medievale și moderne descoperite în Dobrogea (1223-1872), *Pontica* 50 (2017), p. 573-631 (coautor).

Some fibulae discovered in Dobrudja, în: G. Bilavski, D. Aparaschivei (eds.), *Studia Mediaevalia Europaea et Orientalia. Miscellanea in honorem professoris emeriti Victor Spinei oblata*, Iași, 2018, p. 117-126 (coautor).

Expoziția „140 de ani de arheologie dobrogeană. Repere muzeografice”, în S. M. Colesniuc (ed.), *Marea Unire de la Marea Neagră. Volum omagial dedicat centenarului Marii Uniri a românilor și împlinirii a 140 de ani de la unirea Dobrogei cu România*, vol. I, Constanța, 2018, p. 215-221.

Ornamente de centură descoperite la Oltina-„Capul Dealului”, *Pontica* 51 (2018), p. 365-387 (coautor).

Un posibil depozit monetar bizantin descoperit pe coasta de vest a Mării Negre, *Pontica* 51 (2018), p. 609-617.

New lead sling bullets with inscription found in Dobrudja, *Numizmatika, sfragistika i epigrafika* 15 (2019), p. 133-155 și pl. XV-XIX (coautor).

Două noi capace de teriac descoperite pe teritoriul Dobrogei, *Pontica* 52, *Supplementum* VI (2019), p. 431-443.

Câteva repere cronologice privind circulația monetară în Dobrogea în secolele X-XI, *Pontica* 52 (2019), p. 333-347.

Date noi privind ponduri antice și medievale târzii descoperite în Dobrogea, *Pontica* 53 (2020), p. 483-490.

Anul 602 – un reper cronologic depășit, *Pontica* 54 (2021), p. 411-418.

The circulation of counterfeit coins in Roman Dobrudja (1st-3rd centuries AD), în: G. Tsetschladze, A. Avram, J. Hargrave (eds.), *The Greeks and Romans in the Black Sea and the importance of the Pontic Region for the Graeco-Roman World (7th century B.C.-5th century AD): 20 Years On (1997-2017)*, *Proceedings of the Sixth International Congress on Black Sea Antiquities* (Constanța-18/22 september 2017), Oxford, 2021, p. 280-289 (coautor).

Fiare de plug getice descoperite în Dobrogea, *Pontica* 55 (2022), p. 297-303.

Două ampullae votive descoperite în Dobrogea, *Pontica* 55 (2022), *Supplementum* VIII. *Pontic space: towards new perceptions of the ancient world*, p. 353-357.

III. RAPOARTE ARHEOLOGICE

Sondajul arheologic de salvare de la Ester, MCA 15, Brașov, 1981, București, 1983, p. 545-550.

Rezultatele săpăturilor arheologice din insula Păcuiul lui Soare, MCA 14, Tulcea, 1980, București, p. 493-495 (coautor).

Cercetările arheologice din necropola așezării medievale Ester, MCA 16, Vaslui, 1982, București, 1986, p. 300-304.

Cercetările arheologice de la Păcuiul lui Soare, MCA 16, Vaslui, 1982, București, 1986 (coautor).

Ester-Târgușor, jud. Constanța, CCAR. 1983-1992, București, 1997, p. 32-33.

Târgușor, com. Târgușor, jud. Constanța. Punct: Vatra orașului medieval Ester, CCAR. Campania 1999, București, 2000, p. 109.

Hârșova, jud. Constanța [Carsium], CCAR. Campania 2000, București, 2001, p. 99-100 (coautor).

Hârșova, jud. Constanța [Carsium]. Punct: Incinte V, CCAR. Campania 2001, București, 2002, p. 153 (coautor).

Oltina, com. Oltina, jud. Constanța. Punct: Capul Dealului, CCAR. Campania 2001, București, 2002, p. 222 (coautor).

Târgușor, com. Târgușor, jud. Constanța. Punct: Ester, CCAR. Campania 2001, București, 2002, p. 316.

Oltina, com. Oltina, jud. Constanța. Punct: Capul Dealului, CCAR. Campania 2003, București, 2004, p. 222-224 (coautor).

Oltina, com. Oltina, jud. Constanța. Punct: Capul Dealului, CCAR. Campania 2002, București, 2003, p. 220 (coautor).

Oltina, com. Oltina, jud. Constanța. Punct: Capul Dealului, CCAR. Campania 2006, București, 2007, p. 250-251 (coautor).

Oltina, com. Oltina, jud. Constanța. Punct: Capul Dealului, CCAR. Campania 2007, București, 2008, p. 211-212 (coautor).

Oltina, com. Oltina, jud. Constanța. Punct: Capul Dealului, CCAR. Campania 2009, București, 2010, p. 131 (coautor).

Oltina, com. Oltina, jud. Constanța. Punct: Capul Dealului, CCAR. Campania 2010, București, 2011, p. 87 (coautor).

Oltina, com. Oltina, jud. Constanța. Punct: Capul Dealului, sector B, CCAR. Campania 2011, București, 2012, p. 92-93 (coautor).

Oltina, com. Oltina, jud. Constanța. Punct: Capul Dealului, CCAR. Campania 2012, București, 2013, p. 95-96 (coautor).

Oltina, com. Oltina, jud. Constanța. Punct: Capul Dealului, CCAR. Campania 2014, București, 2015, p. 108, (coautor).

Oltina, com. Oltina, jud. Constanța. Punct: Capul Dealului, CCAR. Campania 2015, București, 2016, p. 63 (coautor).

Oltina, com. Oltina, jud. Constanța. Punct: Capul Dealului, sector B, CCAR. Campania 2016, București, 2017, p. 103 (coautor).

Oltina, com. Oltina, jud. Constanța. Punct: Capul Dealului, CCAR. Campania 2017, București-Cluj Napoca, 2018, p. 100-101 (coautor).

IV. VARIA (VOCI)

Enciclopedia reprezentanților scrisului istoric românesc (vol. I-V), în: V. Spinei, D. N. Rusu (coord.), Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, Muzeul Național al Bucovinei, 2021, voce la: vol. I, p. 355, 402 (coautor), 473-474, 587-588, 622-623; vol. II, p. 135; vol. IV, p. 91, 96; vol. V, p. 54-55, 220, 243-244, 512-513.

V. GHIDURI ȘI ARTICOLE DE POPULARIZARE

Marele Mircea Voievod, Tomis 11 (1986).

Noi descoperiri numismatice, Tomis 9 (1988).

Mărturii ale culturii și civilizației românești. Tezaurul monetar de la Medgidia, Magazin Istoric 11 (1989).

- Circulația monetară în Dobrogea, de-a lungul secolelor*, Steaua 44/2 (1993).
Cabinetul numismatic, Tomis 2 (2000) (coautor).
Pledoarie „Prodomo”, Tomis 3 (2000) (coautor).
Tezaure monetare în Scythia Minor, Tomis 4 (2001).
The Numismatics of Dobrogea, Preda's. International Magazine 1/1 (2005), p. 130-133.
Recent monetary discoveries, Preda's. International Magazine 1/2 (2005), p. 120-121.
Monetary emissions in Dobrudja, Preda's. International Magazine 1/3 (2005), p. 121-132.
Numismatica dobrogeană în cercetarea românească, Ex Ponto 1/18/VI (2008).
Introduzione-Contaminazioni 014, a cura di M. Scudiero, A. d'Elia, G. Carpi, Roma, 2014, p. 4-6.
Mangalia, în: Fl. Karagianni (ed.), *40 Medieval City Ports in North Aegean and the Black Sea. A Cultural Guide*, Thessalonike, 2014, p. 281-292 (coautor).
Constanta, în: Fl. Karagianni (ed.), *40 Medieval City Ports in North Aegean and the Black Sea. A Cultural Guide*, Thessalonike, 2014, p. 293-302 (coautor).
Vadu, în: Fl. Karagianni (ed.), *40 Medieval City Ports in North Aegean and the Black Sea. A Cultural Guide* Thessalonike, 2014, p. 303-306.
Enisala, în: Fl. Karagianni (ed.), *40 Medieval City Ports in North Aegean and the Black Sea. A Cultural Guide*, Thessalonike, 2014, p. 321-328.
Constanța-Port cultural la Marea Neagră, Limen. Cultural Ports from the Aegean to the Black Sea, 2015, 30 p. (coautor).

CONSIDERAȚII PE MARGINEA UNUI LOT DE STATERI DIN COLECȚIA MUZEULUI NAȚIONAL AL BANATULUI DIN TIMIȘOARA*

Emanuel PETAC**
Nicoleta DEMIAN***

Cuvinte-cheie: Muzeul Național al Banatului, stater, Alexandru cel Mare, daric.

Keywords: The National Museum of Banat, stater, Alexander the Great, daric.

Rezumat: Autorii prezintă un lot de opt monede de aur aflate în colecția Muzeului Național al Banatului din Timișoara. Cinci dintre acestea - un daric de la jumătatea secolului al IV-lea a.Chr., un stater din Lampsacus de tip autonom, emis pe la 370 a.Chr., respectiv trei stateri tip Alexandru cel Mare emise la Amphipolis, anii 325-319 a.Chr., Babylon, de Seleucos I, între 311-300 a.Chr. și Milet, anii 300-295 a.Chr., provin dintr-o confiscare efectuată de Miliție în anul 1982, la vama Stamora-Moravița, într-un lot din care mai făceau parte alte 14 monede de aur, romane, bizantine, medievale, venețiene. Alături de acestea, alți trei stateri de tip Alexandru cel Mare provin din comerțul de antichități din perioada interbelică sau ulterior (un stater Alexandru cel Mare, din Teos, primit de muzeu la schimb în anul 1929, de la anticarul Mautner László din Budapesta; un stater Alexandru cel Mare achiziționat de muzeu în 1943 din colecția dr. Artur Traunfellner, consilier orășenesc din Lugoj; un stater Alexandru cel Mare achiziționat în 1975). Insistăm asupra rarității extreme a staterului autonom din Lampsacus și a alăturării sale unui daric din aceeași perioadă. În același timp, lotul de trei stateri tip Alexandru din aceeași confiscare grupează emisiuni din Amphipolis (Macedonia), Milet și Babylon, cu o dată finală în jurul anului 300 a.Chr. sau puțin după, ceea ce, păstrând prudența generată de posibilele date ce ar putea fi furnizate ulterior de arhivă, ne pot duce cu gândul la plata unui mercenar trac sau get din armatele participante la bătălia de la Ipsus din 301 a.Chr.

* Comunicare susținută la Sesiunea Științifică Internațională *Pontica*, a 52-a ediție: Istorie și arheologie în spațiul vest-pontic, Constanța, 2-4 octombrie 2019.

** Emanuel PETAC: Biblioteca Academiei Române, Cabinetul Numismatic; e-mail: viorel.petac@gmail.com

*** Nicoleta DEMIAN: Muzeul Național al Banatului, Timișoara; e-mail: nicoledemian@gmail.com

Abstract: *Authors present eight ancient gold coins from the collection of National Museum of Banat from Timișoara. Five of them - one daric from the middle of the 4th c. BC, one autonomous Lampsacus stater minted around 370 BC (extremely rare) and three Alexander the Great type staters struck at Amphipolis (325-319 BC), Babylon (Seleucos I, 311-300 BC) and Miletus (300-295 BC) came from the communist Militia, confiscating in 1982 the coins (together with other 14 gold Roman and Medieval samples) in the duane from Stamora-Moravița. There are also other three Alexander type staters coming from the commerce; one came from Antiquarian Mautner László from Budapest (exchange), a second one was bought in 1943 by the museum from the collection belonging to dr. Arthur Traunfellner from Lugoj and the third one was bought in 1975. Observing the presence together of two rare and unusual coins for the region (one Persian daric and one autonomous stater from Lampsacus) we insist on the three Alexander type staters from Amphipolis, Babylon and Miletus, having a closing date around 300 BC and suggesting a possible connection with a mercenary serving in one of the Hellenistic armies involved in the battle of Ipsus in 301 BC.*

Prezentăm în cele ce urmează un lot de șapte stateri și un daric din colecția Muzeului Național al Banatului (MNaB) din Timișoara, aparte prin istoricul intrării lor în muzeu, ca și prin identitatea lor, nu tocmai specifică zonei la prima vedere.

Cinci dintre acestea - un daric de la jumătatea secolului al IV-lea a.Chr., un stater din Lampsacus de tip autonom emis pe la 370 a.Chr., respectiv trei stateri de tip Alexandru cel Mare emiși la: Amphipolis, anii 325-319 a.Chr., la Babylon de Seleucos I, anii 311-300 a.Chr. și Milet, anii 300-295 a.Chr. - provin dintr-o confiscare efectuată de Miliție în 1982, la vama Stamora-Moravița, într-un lot (numit de noi Lotul I) din care mai făceau parte alte 14 monede de aur romane, romane târzii, bizantine, medievale, venețiene și o decorație Legiunea de Onoare. Raritatea unor piese, statutul prohibit al aurului în România anilor '80 și dimensiunile lotului confiscat uimesc, ca și caracterul lui compozit.

Alături de acestea, alți trei stateri de tip Alexandru cel Mare (Lotul II), aflați în colecția muzeului, provin din comerțul de antichități din perioada interbelică sau chiar ulterior.

Piese se prezintă după cum urmează:

LOTUL I

MACEDONIA, Amphipolis

Tip Alexandru cel Mare (antum sau postum timpuriu)

Av. Capul Atenei spre dreapta, cu părul prins în cinci bucle în formă de tirbușon, purtând coif corintian decorat cu șarpe încolăcit spre dreapta.

Rv. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Nike în picioare spre stânga, ținând cunună în mâna dreaptă întinsă și cu stylis pe umărul stâng; în câmpul stâng exterior, cantharos; sub aripa dreaptă monograma Λ / O.

1. Stater; ax 3; 8,52 g; 17,19 x 18,14 mm (Pl. I/1).

PRICE 1991, p. 108, nr. 177, Amphipolis, 330-320 a.Chr.; TROXELL 1997, p. 125-128, „Amphipolis”, anii 325-319 a.Chr.

Au 100 % (Av.)¹; Au 100 % (Rv.).

MNaB, nr. inv. 128.

Proveniența: din lotul confiscat de Miliție în anul 1982.

Referințe bibliografice: ȘANDOR-CHICIDEANU 1993, p. 413 nr. 5.

MYSIA, Lampsacus, autonomă

Av. Bustul Demetrei Chthonia, cu cunună de porumb, jumătate spre stânga, purtând chiton și himation, ținând în mâna dreaptă trei spice de grâu, în spatele umărului stâng două spice de grâu și doi ciorchini de struguri.

Rv. Protoma unui cal înaripat spre dreapta.

2. Jumătate de stater; ax 9; 4,66 g; 16,69 x 17,11 mm (Pl. I/2).

BMC Mysia, p. 85, nr. 26, anii 394-350 a.Chr. (dar stater); FORRER 1926, p. 98, nr. 5096, anii 394-350 a.Chr. (dar stater); BALDWIN 1924, p. 26-27, nr. 25a-b (dar stater); SNG von Aulock, Mysien, - ; SNG Copenhagen, Mysia, - ; SNG France, Mysie, - ; CNG, Triton IX, 10 ianuarie 2006, nr. 901, ex CNG, Triton VI, 14 ianuarie 2003, nr. 314, anii cca 370 a.Chr. (dar stater).

Au 78,7 %, Ag 17,9 %, Cu 3,4 % (Av.); Au 78,1 %, Ag 17,3 %, Cu 4,2 % (Rv.).

MNaB, nr. inv. 125.

Proveniența: din lotul confiscat de Miliție în anul 1982.

Referințe bibliografice: ȘANDOR-CHICIDEANU 1993, p. 413, nr. 2.

Acest nominal (jumătate de stater) nu este cunoscut. Determinatoarele utilizate cunosc doar trei stateri de acest tip, dintre care doi aflați azi în colecția British Museum (unul provenind din faimoasa colecție a lui Sir H. Weber), aparent fiind cunoscut un singur alt exemplar (la rândul său stater), apărut în ultimele decenii în comerțul de antichități (Classical Numismatic Group (CNG), 14 ianuarie 2003 și din nou la 10 ianuarie 2006; **Pl. I/2 bis**). Exemplarele aflate la British Museum sunt stateri de 17 mm și 8,37 g, piesa vândută de CNG având 8,35 g și fiind bătută cu aceeași pereche de ștanțe cu celelalte două exemplare cunoscute. Remarcăm faptul că exemplarul din colecția Muzeului Național al Banatului are de fapt dimensiuni de stater, deși nominalul este de jumătate de stater (potrivit greutateii sale), prototipul fiind desigur staterii cunoscuți.

Detaliile stilistice ale piesei din colecția muzeului timișorean diferă foarte mult de prototip. Semnificative în acest sens sunt detaliile vestimentației, modul de realizare al celor trei spice de grâu, caracteristicile anatomice ale Demetrei, cele două spice de grâu din spatele umărului stâng al zeiței, la noi vizibil doar unul, ciorchinii de struguri, care, în cazul exemplarului ajuns la muzeu, nu sunt deloc redați. La aceasta se adaugă și nominalul necunoscut pentru emisiunile acestui

¹ Monedele cu nr. inv. 22, 58, 117, 124, 126 au fost analizate cu un spectrometru portabil BRUKER TRACER 5i de colega Diana Vărzaru, de la Laboratorul Zonal de Restaurare din cadrul MNaB, iar la monedele cu nr. inv. 125, 127-128, analizele XRF au fost efectuate cu un spectrometru portabil SPECTRO xSORT de către dr. Bernadett Bajnóczi și Viktória Mozgai, cercetătoare la Institutul de Cercetări Geologice și Geochimice din Budapesta, cărora le mulțumim și pe această cale.

oraș (jumătate de stater, datele metrologice și dimensiunea fiind corecte pentru această subdiviziune). Dacă luăm în considerare și rezultatele analizelor XRF, care pun în evidență un titlu (cca. 78% aur) foarte slab pentru standardul epocii (care era de peste 98-99%), avem toate argumentele necesare pentru a considera piesa un fals modern, chiar rudimentar². Adăugăm faptul că în colecțiile Cabinetului Numismatic al Bibliotecii Academiei Române, respectiv ale Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București (fostul Muzeu Național de Antichități), există numeroase exemplare de sferturi de stateri de tip Filip II, respectiv Alexandru cel Mare, dintre care unele sunt falsuri provenite din perioada anterioară Primului Război Mondial, grupate azi în ceea ce este cunoscut generic sub numele de „colecția Moscova” (alcătuită din ceea ce a fost evacuat la Iași, apoi la Moscova, în anii 1916-1917, în condițiile ocupării Bucureștiului de Puterile Centrale și a apropierei frontului de Moldova centrală și de nord, partea rămasă neocupată din Vechiul Regat). Interesul pentru falsuri de nominaluri mici de aur pare a fi specific sfârșitului secolului al XIX-lea - începutului secolului al XX-lea. Această constatare completează seria de altfel foarte restrânsă a falsurilor cunoscute după monedele de aur autonome din Lampsacus³.

IONIA, Milet

Tip Alexandru cel Mare

Av. Capul Atenei spre dreapta, cu părul prins în cinci bucle în formă de tirbușon, purtând coif corintian decorat cu șarpe încolăcit spre dreapta.

Rv. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Nike în picioare spre stânga, ținând cunună în mâna dreaptă întinsă și o ramură de palmier pe umărul stâng; în câmpul stâng exterior, monogramă deasupra unei securi duble.

3. Stater; ax 10; 8,47 g; 18,43x19,15 mm (Pl. I/3).

PRICE 1991, p. 285, nr. 2142, Milet, anii 300-295 a.Chr.; THOMPSON 1983, grupa XII, p. 62, nr. 244, anii 300-294 a.Chr.

Au 99,9 % (Av.); Au 99,9 % (Rv.).

MNaB, nr. inv. 127.

Proveniență: din lotul confiscat de Miliție în anul 1982.

Referințe bibliografice: ȘANDOR-CHICIDEANU 1993, p. 413 nr. 4.

Câțiva ani după bătălia de la Ipsus din 301, Demetrios nu a avut control asupra orașului. Între anii 298-295/294 Miletul s-a aflat sub autoritatea lui Ptolemeu I, după care a revenit lui Demetrios, onorat în 295/294 ca *stephanophoros*, înainte ca tot în 294 orașul să treacă la Lysimach. Este deci greu de precizat emitentul real al piesei, aceasta fiind foarte probabil bătută sub Seleucos I sau Ptolemeu I, prudența fiind însă recomandată.

² Pentru analize XRF pe loturi consistente de monede de aur grecești din perioadă clasică și elenistică, vezi VÎLCU *et alii* 2011, p. 501-512, dar mai ales tabelul 1 de la p. 508-511.

³ BALDWIN 1924, p. 21, 23.

BABILONIA, Babilon I**Seleucos I, tip Alexandru cel Mare**

Av. Capul Atenei spre dreapta, cu părul prins în cinci bucle în formă de tirbușon, purtând coif corintian decorat cu șarpe încolăcit spre dreapta.

Rv. [BA]-ΣΙΑΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Nike în picioare spre stânga, ținând cunună în mâna dreaptă întinsă și cu stylis pe umărul stâng; sub aripa dreaptă, monograma MI; sub aripa stângă, monograma MP (în ligatură) în cunună de lauri.

4. Stater; ax 12; 8,46 g; 18,36 x 18,94 mm (Pl. I/4).

PRICE 1991, p. 477, nr. 3748, Babylon, anii 311-300 a.Chr.; HOUGHTON & LORBER 2002, p. 40, nr. 81/2, Babilon I, seria I, cca 300 a.Chr.

Au 93,7 %, Ag 5,5 %, Cu 0,6 % (Av.); Au 93,3 %, Ag 5,1 %, Cu 1,1 %, Fe 0,2 % (Rv.).

MNaB, nr. inv. 126.

Proveniența: din lotul confiscat de Miliție în anul 1982.

Referințe bibliografice: ȘANDOR-CHICIDEANU 1993, p. 413 nr. 3.

IMPERIUL PERSAN**Artaxerxes II sau Artaxerxes III**

Av. Regele în genunchiat spre dreapta, ținând arc și suliaș.

Rv. Pătrat incus.

5. Daric; ax 12; 8,39 g; 15,05 x 16,22 mm (Pl. I/5).

CARRADICE 1987, p. 78 și pl. XV, nr. 51, tip IIIb târziu, anii 375-340 a.Chr.

Au 97,9 %, Ag 0,8 %, Cu 0,4 %, Fe 0,7 % (Av.); Au 94,5 %, Ag 0,8 %, Cu 0,4 %, Fe 4,1 % (Rv.).

MNaB, nr. inv 124.

Proveniența: din lotul confiscat de Miliție în anul 1982.

Referințe bibliografice: ȘANDOR-CHICIDEANU 1993, p. 413 nr. 1.

Ținând cont de faptul că descoperiri de monede persane de aur nu sunt atestate pe teritoriul României - o singură excepție, notabilă, fiind înregistrată în primul deceniu al secolului al XXI-lea - și constatând, în același timp, prezența constantă, repetată, în marile colecții numismatice interbelice (aparținând Academiei Române sau Muzeului Național de Antichități) a unor darici (despre a căror proveniență nu avem date mai circumstanțiate), considerăm că piesa provine cel mai probabil dintr-o veche colecție interbelică.

LOTUL II**MACEDONIA, Amphipolis****Filip III Arideul, tip Alexandru cel Mare**

Av. Capul Atenei spre dreapta, cu părul prins în cinci bucle în formă de tirbușon, purtând coif corintian decorat cu șarpe încolăcit spre dreapta.

Rv. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Nike în picioare spre stânga, ținând cunună în mâna dreaptă întinsă și stylis pe umărul stâng; în câmpul stâng exterior, fulger vertical.

6. AV; ax 9; 8,55 g; 17,62 x 18,44 mm (Pl. I/6).

PRICE 1991, p. 107, nr. 164, Amphipolis, anii 330-320 a.Chr.; TROXELL 1997, p. 125-127, „Amphipolis”, anii 325-319 a.Chr.

Au 99,3 %, Ag 0,4 %, Fe 0,2 % (Av.); Au 99,1 %, Ag 0,4 %, Fe 0,4 % (Rv.).

MNaB, nr. inv. 117.

Proveniența: achiziție a muzeului de la Tiuca Maria din Timișoara în anul 1975.

Aigai (?)**Tip Alexandru cel Mare**

Av. Capul Atenei spre dreapta, cu părul prins în cinci bucle în formă de tirbușon, purtând coif corintian decorat cu șarpe încolăcit spre dreapta.

Rv. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Nike în picioare spre stânga, ținând cunună în mâna dreaptă întinsă și stylis pe umărul stâng; în câmpul stâng exterior, boxer spre stânga; sub aripa din stânga, o cârmă.

7. Stater; ax 12; 8,47 g; 18,43x18,45 mm (Pl. I/7).

PRICE 1991, p. 110, nr. 188, Aigai?, anii 332-323 a.Chr.

Au 99,7 %, Ag 0,2 % (Av.); Au 99,7 %, Ag 0,2 % (Rv.).

MNaB, nr. inv. 58.

Proveniența: achiziție a muzeului de la Elena M. Sepsy din Timișoara în anul 1943.

Chiar dacă există similitudini stilistice cu emisiunile din Pella, autorul determinantului standard opinează că acestea nu sunt suficiente pentru a atribui piesele unei singure monetării. Prin urmare, M. J. Price optează pentru centrul din Aigai, considerând grupul cuprins între numerele 188-200 ca emisiuni antume de tip Alexandru cel Mare, bătute în Macedonia de Antipater⁴.

IONIA, „Teos”**Tip Alexandru cel Mare**

Av. Capul Atenei spre dreapta, cu părul prins în cinci bucle în formă de tirbușon, purtând coif corintian decorat cu șarpe încolăcit spre dreapta.

Rv. Nike în picioare spre stânga, ținând cunună în mâna dreaptă întinsă și stylis pe umărul stâng; în câmpul stâng exterior, grifon așezat spre stânga, cu piciorul stâng din față ridicat; sub aripa dreaptă, monograma Γ .

8. Stater; ax 12; 8,46 g; 17,26x18,19 mm (Pl. I/8).

PRICE 1991, p. 296, nr. 2278 var. (monograma de pe rv. necunoscută), „Teos”, anii 310-301 a.Chr.

Au 99,3 %, Ag 0,2 %, Cu 0,4 % (Av.); Au 99,3 %, Ag 0,2 %, Cu 0,4 % (Rv.).

MNaB, nr. inv. 22.

Proveniența: schimb în anul 1929 cu Mautner László, anticar din Budapesta.

Piesa a fost obținută prin schimb în anul 1929 de la anticarul Mautner László din Budapesta, fără a proveni din Banat. Reamintim că legislația interbelică, ca și regulamentele interne ale instituțiilor de profil, permiteau liberul schimb cu piese

⁴ PRICE 1991, p. 109.

din colecțiile instituțiilor, în condiții bine reglementate și specifice (prezența de pildă a unui număr mai mare de exemplare de același tip și care nu proveneau din descoperiri efectuate pe teritoriul României). Știm puțin despre Teos, doar că în anul 319 era controlat de Antigonos, în 314-313 de Seleucos, iar din 309-308 de Ptolemeu, prudența în nominalizarea emitentului fiind binevenită, însăși atribuirea de către catalogul standard a emisiunilor către acest atelier fiind una încă ipotetică. Monedele de aur de tip Alexandru sunt relativ puține la „Teos”, iar între acestea cele având pe revers ca simbol grifonul așezat spre stânga sunt și mai rare⁵, producția atelierului fiind dominată de argint, de fiecare dată drahme. Grifonul așezat spre stânga este unul dintre simbolurile des întâlnite pe emisiunile din Teos, pe ambele nominaluri. Constatăm, în schimb, că monograma Γ este necunoscută. Mai mult decât atât, monograma nu se regăsește nicăieri în catalogul emisiunilor de tip Alexandru cel Mare semnat de M. J. Price. Cum deocamdată nu a fost identificată vreo legătură de ștanță de avers între acest stater și un altul atribuit cu precizie vreunui atelier, ne rezumăm în a semna acest exemplar.

Proveniența pieselor

Primul lot, alcătuit din cinci monede de aur (nr. cat. 1-5) este reprezentat de trei stateri de tip Alexandru cel Mare, un daric datat la mijlocul secolului al IV-lea a.Chr. și o jumătate de stater autonom din Lampsacus (fals modern). Aceștia provin dintr-o confiscare efectuată în iulie 1982 de Miliția jud. Timiș, conform datelor consemnate în registrul de inventar al pieselor de aur⁶ de la Muzeul Național al Banatului din Timișoara. În urma confiscării au ajuns la MNaB 19 monede de aur (grecești antice, romane, romane târzii, bizantine, medievale și moderne), 40 monede de argint (secolele XVII-XX), o decorație Legiunea de Onoare (din 1870), precum și piese de artă decorativă din argint (lingurițe, păhărele, scrumieră etc.). Documentele păstrate în arhiva MNaB nu sunt deloc edificatoare asupra împrejurărilor în care aceste piese din aur și argint au fost preluate de către Miliția jud. Timiș de la cetățenii S. D. și S. G., probabil soți, având domiciliul în București⁷. Informația (suplimentară) că piesele au fost confiscate la vama Stamora-Moravița (la granița cu, pe atunci, R. S. F. Iugoslavia), pe când se încerca scoaterea lor ilegală din țară, apare într-o cronică referitoare la creșterea patrimoniului numismatic al muzeului între anii 1979-1989⁸. Caracterul compozit, extrem de eterogen, al întregului lot confiscat, ca și specificitatea legată, pe de o parte, de prezența unor piese ca falsul de tip Lampsacus, ori decorația Legiunea de Onoare, iar pe de altă parte, de caracteristica ținând de izolarea statului român din acea perioadă, din punctul de vedere al comerțului ori circulației patrimoniului de acest gen, ne duce cu gândul către o colecție

⁵ PRICE 1991, p. 295-296, nr. 2271-2272, 2276-2276A, 2278.

⁶ Registru de inventar Aur, f. 24. nr. inv. 124-128.

⁷ Proces verbal nr. 1484/29.07.1982 (29 iulie 1982 reprezintă data înregistrării documentului, piesele fiind predate reprezentantului muzeului în 15 iulie 1982) și act de evaluare nr. 1484/30.07.1982.

⁸ ȘANDOR-CHICIDEANU 1993, p. 413-414.

interbelică ajunsă în posesia celor două persoane în cauză și care încercau desigur să părăsească țara.

Proveniența celorlalte trei piese prezentate în acest articol (lotul II, nr. cat. 6-8) era incertă, dar coroborând informațiile păstrate în arhiva MNaB cu cele din bibliografie, am reușit să clarificăm anumite aspecte. Astfel, staterul de tip Alexandru cel Mare bătut de Filip III Arideul (nr. cat. 6; inv. 117) a fost achiziționat de muzeu în decembrie 1975, de la Tiuca Maria din Timișoara, cu suma de 2500 lei, fără a se preciza alte detalii⁹.

Staterul de tip Alexandru cel Mare din Aigai? (nr. cat. 7; inv. 58) a intrat în patrimoniul muzeului în octombrie 1943, fiind achiziționat de la Elena M. Sepsy din Timișoara¹⁰. Piesa a făcut parte din colecția tatălui acesteia, dr. Artur Traunfellner¹¹, fost consilier orășenesc în Lugoj¹², dar nu există informații privind un eventual loc de descoperire al monedei.

În ceea ce privește staterul de tip Alexandru cel Mare din insula Teos (nr. cat. 8; inv. 22), acesta provine dintr-un schimb de piese arheologice și numismatice efectuat în 1929 între muzeul timișorean și anticarul Mautner László¹³ din Budapesta¹⁴. În cadrul acestui schimb, o practică aflată în uz în perioada interbelică, muzeul a dat piese din colecțiile sale (dublete) și a primit diverse piese arheologice și numismatice, tipuri nereprezentate în colecțiile instituției și care nu proveneau din Banat¹⁵.

Alți stateri în vechea colecție a muzeului timișorean

În colecția numismatică a lui Ormós Zsigmond (1813-1894)¹⁶, fondatorul muzeului timișorean, s-a aflat și un stater Alexandru cel Mare, care a intrat în

⁹ Contract de vânzare-cumpărare nr. 2102/12.12.1975 (arhiva MNaB, dosar 1975).

¹⁰ Cumpărat prin decizia Primăriei Timișoara nr. 28564/19.10.1943 și înregistrat la nr. 253/29.10.1943.

¹¹ Dr. Artur Traunfellner (1872-1929), avocat, consilier orășenesc în Lugoj înainte și după Primul Război Mondial. Căsătorit cu Irma Schütz, a avut o fiică și doi fii. A murit în 1929, la 57 ani, în urma unei îndelungate suferințe. Mulțumim colegului Cristian-Oliviu Gaidoș, muzeograf la Muzeul de Istorie, Etnografie și Artă Plastică din Lugoj, pentru datele biografice ale dr. Artur Traunfellner.

¹² MEDELEȚ 1994, p. 267, nr. 86] (unde apare sub forma Arthur Traufellner).

¹³ Mautner László (ortografiat uneori și Mauthner), anticar din Budapesta, având firma pe str. Eszterházy nr. 24. Personaj controversat, numele lui este asociat în bibliografia de specialitate cu vânzări ale unor piese arheologice către mari muzee din Europa înainte de Primul Război Mondial și în perioada interbelică și denaturarea informațiilor despre proveniența pieselor pentru a le crește valoarea comercială. Vezi MEDELEȚ & RĂMNEANȚU 2003, p. 77; GOGĂLTAN & DRAȘOVEAN 2015, p. 119, 124 și n. 14; BEJINARIU 2022, p. 525-535, dar și KIDD 1990, p. 173 cu bibliografia.

¹⁴ Registru de inventar I (anii 1872-1933), p. 448, nr. 5304a: monedă de aur Alexandru Macedon, „schimb cu Ladislau Mauthner din Budapesta”.

¹⁵ Pentru întreaga poveste a acestui schimb, vezi MEDELEȚ & RĂMNEANȚU 2003, p. 75-77. Alături de moneda de la Alexandru Macedon, muzeul a mai primit de la Mautner aurei emiși de Augustus, Tiberius, Nero, Galba, Vespasianus, Titus, Domitianus, patru denari emiși de Traian și monede de aur de la Rudolf II, Sigismund Báthory și Mihai Apafi (15 monede în total).

¹⁶ Ormós Zsigmond (Pecica, 20 februarie 1813 - Budapesta, 17 noiembrie 1894) - om politic, critic de artă, istoric, scriitor și Mecena; prefect al comitatului Timiș (1871-1889) și

patrimoniul instituției în anul 1895, în urma achiziționării acestei importante colecții de peste 9.400 de monede¹⁷. Din nefericire, piesa a fost furată în 1904, împreună cu alte 56 de monede de aur, de către fiul omului de serviciu al muzeului, Nagy József jr., și nu a mai fost vreodată recuperată¹⁸.

În primăvara anului 1906 Muzeul din Timișoara a achiziționat cu 25 de coroane un stater tip Alexandru cel Mare descoperit la Remetea Mare (jud. Timiș), având nr. vechi de inv. 580¹⁹. Conform descrierii lui Berkeszi din anul 1906, staterul - cu o greutate de 8,65 g - avea pe avers capul zeiței Atenei, pe revers pe Nike înaripată, iar din legendă abia se distingea ceva²⁰. Piesa nu se regăsește azi în colecția MNAB, de unde a dispărut probabil la sfârșitul Primului Război Mondial.

Descoperiri de stateri tip Alexandru cel Mare în Banat

La Banatska Palanka (Serbia), pe malul Dunării, în 2018, s-a descoperit un stater de tip Alexandru cel Mare (unicat) bătut la Corint de către Demetrios Poliorctes în jurul anilor 303-302 a.Chr.²¹. În anii '70 ai secolului al XIX-lea, la Milcoveni (com. Berliște, jud. Caraș-Severin), s-a găsit în timpul aratului un stater Alexandru, care a fost donat muzeului din Bela Crkva de către comerciantul Albach János (piesă perforată, în rest bine păstrată)²². Alți stateri tip Alexandru cel Mare s-au descoperit la Vračev Gaj (Serbia), la „Podul Dracului” la o dată neprecizată (ante 1861)²³ și la Zrenjanin (Serbia), în râul Bega²⁴. Tezaurului de la Drencova (com. Berzasca, jud. Caraș-Severin), descoperit în 1882, în timpul unor lucrări din port, de amenajare a debarcaderului, constând în cca. 200 de stateri Alexandru cel Mare (risipit în străinătate prin intermediul călătorilor de pe Dunăre)²⁵, i se adaugă tezaurul (?) de la Novo Miloševo (Serbia), descoperit în 1846, care ar fi cuprins și un stater Alexandru cel Mare de 8,5 g²⁶.

al orașului Timișoara (din 1875); membru corespondent al Academiei Maghiare de Științe; membru al Societății Numismatice din Viena. A fost membru fondator și președinte pe viață al Societății de Istorie și Arheologie (înființată în 1872), susținând financiar muzeul Societății, pe care l-a înzestrat inclusiv cu un sediu și căruia i-a donat majoritatea colecțiilor sale.

¹⁷ PATZNER 1896, p. 53, nr. 93. Pentru achiziționarea colecției numismatice Ormós, vezi MEDELEȚ & TOMA 1997, p. 56 și n. 420; DEMIAN 2018, p. 269.

¹⁸ TRÉT s.n. 21/1-2 (1905), p. 111, nr. 43 (p. 109-112: lista monedelor furate); MEDELEȚ & TOMA 1997, p. 77-78 și n. 666; DEMIAN 2018, p. 269-270.

¹⁹ BERKESZI 1906, p. 73; MILLEKER 1906, p. 124; BERKESZI 1907, p. 36; MEDELEȚ 1994, p. 280, nr. 121A cu bibliografia.

²⁰ BERKESZI 1906, p. 73.

²¹ PETAC & BAKIĆ 2019, p. 308-309.

²² MILLEKER 1897, p. 78 (Mirkovác, azi Milcoveni, jud. Caraș-Severin, rectificând propria eroare privind locul descoperirii la Mercsina, azi Mercina, jud. Caraș-Severin din TRÉT 9/3 (1883), p. 152); BERKESZI 1907, p. 28 (Mercsina); MEDELEȚ 1994, p. 269, nr. 93A.

²³ MILLEKER 1891, p. 69; MILLEKER 1897, p. 190; BERKESZI 1907, p. 48; MEDELEȚ 1994, p. 292, nr. 157.

²⁴ BERKESZI 1907, p. 10.

²⁵ MILLEKER 1891, p. 18; MILLEKER 1897, p. 36; BERKESZI 1907, p. 17; MEDELEȚ 1994, p. 260, nr. 45.

²⁶ MEDELEȚ 1994, p. 270, nr. 101.

Concluzii

În acest context, este evident că grupul celor trei piese de aur (lotul II) achiziționate în diverse contexte trebuie eliminat din orice discuție istorică, alta decât cea care ține de comerțul interbelic (și chiar postbelic) de antichități și de istoricul colecțiilor muzeului.

Lotul mare de monede de aur, cuprinzând un daric, o jumătate de stater, trei stateri (lotul I, nr. cat. 1-5) și alte 14 monede de aur de la Imperiul Roman la Veneția secolului al XVIII-lea (care nu sunt incluse în acest articol), confiscat de Miliție la vama Stamora-Moravița în 1982, este o altă problemă. Dimensiunea neașteptată de mare a lotului, structura sa compozită, ca și o serie de caracteristici (cum ar fi prezența unui daric, dar și a falsului de jumătate de stater de Lampsacus, care ne duce cu gândul la falsurile de stateri și subdiviziuni de stateri de tip macedonean prezente în vechile colecții numismatice din România, aparținând Academiei Române și aflate la Biblioteca Academiei Române²⁷, respectiv la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București²⁸ - fostul Muzeu Național de Antichități - situație existentă poate și în cazul altor colecții publice din țară) conduc la ideea unei părți a unui ansamblu anterior celui de-al Doilea Război Mondial, ori poate chiar Marelui Război.

BIBLIOGRAFIE

- BALDWIN 1924 – A. Baldwin, *Lampsakos; The gold staters, Silver and Bronze Coinages*, AJN 53/3 (1924), p. 1-76.
- BEJINARIU 2022 – I. Bejinariu, *Cazul László Mauthner. Între arheologie și impostură*, în: S. Fortiu (ed.), D. Micle (coord.), *Arheovest X2. In memoriam Felix Milleker (1858-1942). Interdisciplinaritate în arheologie și istorie*, Brăila-Timișoara, 2022, p. 525-535.
- BERKESZI 1906 – I. Berkeszi, *Temesvármegyei egyéb leletek*, TRÉT s.n. 22/1-2 (1906), p. 66-73.
- BERKESZI 1907 – I. Berkeszi, *Délmagyarország éremleletei*, TRÉT s.n. 23/1-2 (1907), p. 1-49.
- BMC Mysia – W. Wroth, R. S. Poole, *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. Greek Coins of Mysia*, London, 1892.
- CARRADICE 1987 – I. Carradice, *The "regal" coinage of the Persian empire*, în: I. Carradice (ed.), *Coinage and Administration in the Athenian and Persian Empires. The ninth Oxford Symposium on Coinage and Monetary History*, Oxford, 1987, p. 73-95.
- DEMIAN 2018 – N. Demian, *Monedele romane târzii din aur din colecția Muzeului Național al Banatului din Timișoara*, în: L. Munteanu, C.-D. Nicola, G. M. Talmațchi (eds.), *Studia Numismatica et Archaeologica. In honorem magistri Virgilii Mihailescu-Bîrliaba oblata*, București-Piatra-Neamț, 2018, p. 267-288.
- FORRER 1926 – L. Forrer, *The Webber collection, III/1. Greek Coins. Asia*, London, 1926.
- GOGÂLTAN & DRAȘOVEAN 2015 – F. Gogâltan, F. Drașovean, *Piese preistorice din cupru și bronz din România aflate în colecțiile British Museum, Londra. I*, AnB s.n. 23 (2015), p. 119-150.

²⁷ PREDA & PETAC 2006, p. 59-60, nr. 250-254, p. 62, nr. 265-267.

²⁸ VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, p. 71-72, nr. 97-105.

HOUGHTON & LORBER 2002 – A. Houghton, C. Lorber, *Seleucid Coins. A Comprehensive Catalogue, I/1. Seleucus I through Antiochus III*, New York, 2002.

KIDD 1990 – D. Kidd, *Fakes of early medieval European jewellery*, în: M. Jones (ed.), *Fake? The Art of Deception*, Berkeley-Los Angeles, 1990, p. 173-176.

MEDELEȚ 1994 – F. Medeleț, *Contribuții la repertoriul numismatic al Banatului. Epoca Latène, secolul IV î.n.d.Chr.-106*, AnB s.n. 3 (1994), p. 239-308.

MEDELEȚ & RĂMNEANȚU 2003 – F. Medeleț, V. Rămneanțu, *Muzeul Banatului. File de cronică, 1918-1948*, II, Timișoara, 2003.

MEDELEȚ & TOMA 1997 – F. Medeleț, N. Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică, 1872-1918*, I, Timișoara, 1997.

MILLEKER 1891 – B. Milleker, *Dél-Magyarország őskori régiségleletei*, TRÉT s.n. 7/4 (1891), p. 1-71.

MILLEKER 1897 – B. Milleker, *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből*, I, Timișoara, 1897.

MILLEKER 1906 – B. Milleker, *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből*, III, Timișoara, 1897.

PATZNER 1896 – I. Patzner, *A néhai id. Ormós Zsigmond hagyatékából megvásárolt arany-érmek jegyzéke*, TRÉT s.n. 12/1 (1896), p. 47-57.

PETAC & BAKIĆ 2019 – E. Petac, L. Bakić, *Liberating Corinth. From Cassander to Demetrios. About a rare Alexander type stater*, RCAN 5 (2019), p. 308-315.

PREDA & PETAC 2006 – C. Preda, E. Petac, *Les monnaies d'or de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine, I. Monnaies grecques et romaines*, Wetteren, 2006.

SNØ COPENHAGEN, MYRIA – *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, Myria*, Copenhagen, 1945.

SNØ FRANCE, MYRIA – *Sylloge nummorum Graecorum. France. 5, Département des monnaies, médailles et antiques. Myria*, Paris-Zürich, 2001.

SNØ VON AULOCK, MYRIA – *Sylloge Nummorum Graecorum. Deutschland. Sammlung v. Aulock. Myria*, Berlin, 1957.

ȘANDOR-CHICIDEANU 1993 – M. Șandor-Chicideanu, *Creșterea patrimoniului numismatic al Muzeului Banatului în perioada 1979-1989*, AnB s.n. 2 (1993), p. 412-414.

THOMPSON 1983 – M. Thompson, *Alexander's drachm mints, I. Sardes and Miletus*, New York, 1983.

TROXELL 1997 – H. A. Troxell, *Studies in the Macedonian Coinage of Alexander the Great*, New York, 1997.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006 – A. Vîlcu, Th. Isvoranu, E. Nicolae, *Les Monnaies d'or de l'Institut d'Archéologie de Bucarest*, Wetteren, 2006.

VÎLCU et alii 2011 – A. Vîlcu, E. Petac, B. Constantinescu, C. Chiojdeanu, D. Stan, Gh. Niculescu, *Considerations regarding the Greek gold coins struck during the 4th to the 1st centuries BC in the light of the XRF analysis*, Peuce s.n. 9 (2011), p. 501-512.

Pl. I. 1-8. Stateri și darici din colecția Muzeului Național al Banatului (lotul I: nr. 1-5, lotul II: nr. 6-8); 2 bis. Stater autonom din Lampsacus (CNG, Triton IX, 10 ian. 2006, lot 901).

Pl. I. 1-8. *Staters and darics from the collection of the National Banat Museum (batch I: nos. 1-5, batch II: nos. 6-8); 2 bis. Autonomous stater from Lampsacus (CNG, Triton IX, 10 January 2006, lot 901).*

TEZAURE CU MONEDE DE TRADIȚIE CELTICĂ AFLATE ÎN COLECȚIA MUZEULUI JUDEȚEAN VÂLCEA

Silviu I. PURECE*

Cuvinte-cheie: monede dacice, monede de stil celtic, Oltenia, tezaure dacice, Muzeul Județean Vâlcea.

Keywords: Dacian coins, Celtic style coins, Oltenia, Dacian hoards, Vâlcea County Museum.

Rezumat: Zona de nord-est a Olteniei, în care se află aproape tot teritoriul județului Vâlcea, a fost esențială pentru legătura dintre Dunăre și arealul intracarpatic. De-a lungul râurilor care traversează zona deluroasă au fost stabilite numeroase căi de acces, cea mai însemnată dintre ele urmând cursul râului Olt. Deosebit de importante pentru economia și dezvoltarea politică a regiunii au fost, de asemenea, bogatele zăcămintele de sare situate în regiunea Ocnele Mari. Aici a luat naștere, la sfârșitul secolului al II-lea a.Chr., un important centru dacic, ce a dominat această regiune a Olteniei, până la cucerirea romană a Daciei. Datorită importanței atât de mari a acestei zone, prezența monedelor a fost semnificativă, aici descoperindu-se numeroase tezaure cu monede realizate în stil celtic. Din păcate, un singur tezaur se află integral în colecția Muzeului Județean Vâlcea, din alte trei păstrându-se doar câteva monede. Chiar și așa, colecția Muzeului Județean Vâlcea poate fi considerată reprezentativă pentru prezența monedei locale în perioada cuprinsă între secolele II-I a.Chr.

Abstract: The North-East region of Oltenia, in which is situated almost all the territory of Vâlcea County, was essential for the connection between the Danube and the Intra-Carpathian area. Numerous routes were established along the rivers that cross the hilly zone, the most important one following the Olt River course. Very important for the region economy and political development was, also, the rich salt deposits situated in the Ocnele Mari region. Here an important Dacian centre aroused at the end of the IInd century BC, dominating this region of Oltenia until the roman conquest of Dacia. Because of such great importance of this area the coin presence was significant, numerous hoards with coins made in Celtic style being found here. Unfortunately, just one hoard is fully kept in the Vâlcea County Museum's collection, another three being present with

* Silviu I. PURECE: Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu; e-mail: silviu.purece@ulbsibiu.ro

just a few coins. Even so, the Vâlcea County Museum's collection can present an interesting section in the local coin presence for the period between IInd-Ist century BC.

Colecția numismatică a Muzeului Județean Vâlcea, supranumit „Aurelian Sacerdoțeanu” începând cu anul 2009, a început să se formeze imediat după înființarea muzeului orășenesc, 1952¹, devenit la scurt timp, în 1955², muzeu raional. În prezent, colecția adăpostește aproape 16.000 de monede provenite atât din tezaure, cât și din descoperiri izolate. Încă de la început s-a încercat introducerea în colecție a „monedelor dacice” provenite din arealul județului. De altfel, colecția este aproape în integritate formată din monede provenite de pe teritoriul județului Vâlcea³. Trebuie remarcat că în registrul inventar al colecției numismatice primele zece poziții sunt ocupate de monede indicate ca fiind dacice, grupate în două loturi ce cuprind numerele: 1-3 și 4-10. Această grupare pare a indica o intrare concomitentă a trei și mai apoi șapte monede, poate chiar loturi din tezaure. Aceste intrări trebuie să fi avut loc în primii ani de funcționare a muzeului.

Deși monedele de tradiție celtică sunt prezente în colecția numismatică a Muzeului Județean Vâlcea, ele sunt un eșantion foarte mic din ansamblul celor descoperite pe teritoriul județului. Trebuie subliniat faptul că regiunea de nord-est a Olteniei, suprapusă de zona administrativă a județului Vâlcea, a avut o importanță deosebită în cea de-a doua epocă a fierului fiind o punte de legătură între linia Dunării și spațiu intracarpatic, dispunând de importante depozite de sare situate în regiunea Ocnelor Mari⁴. Prelungirea zonei montane prin intermediul Subcarpaților Getici a oferit condiții optime pentru constituirea unor poziții defensive și amplasarea unor puncte de control asupra văilor ce străbat liniile de dealuri subcarpatice, văi devenite căi de acces vitale. Astfel, importanța economică și strategică a regiunii a facilitat constituirea unor centre de putere de a căror prezență și activitate se leagă fenomenul ascunderii de tezaure.

A. Tezaure recuperate

I. Tezaurul de la Olteni, com. Bujoreni, jud. Vâlcea

Singurul tezaur recuperat, probabil, în integritatea sa⁵ a intrat recent în inventarul Muzeului Județean Vâlcea, fiind descoperit în luna martie a anului 2015, pe raza satului Olteni, comuna Bujoreni, din județul Vâlcea. După cum este menționat în procesul verbal încheiat în data de 09.03.2015, tezaurul a fost găsit cu ajutorul detectorului de metale într-o zonă împădurită situată la 1,5 km vest de DN 7⁶. Inițial au fost recuperate 179 monede, alte 5 fiind adăugate mai târziu

¹ <http://ghidulmuzeelor.cimec.ro/id.asp?k=663&-Muzeul-Judetean-Aurelian-Sacerdoteanu-Valcea-RAMNICU-VALCEA-Valcea> (accesat 18.05.2022).

² OPRIȘ 1994, p. 127.

³ Evident, exceptăm din discuție emisiunile contemporane.

⁴ ROMANESCU, CURCĂ & SANDU 2015, p. 405; SCHUSTER, TUȚULESCU & DUMITRESCU 2012, p. 201-210; PURECE 2016, p. 106-119.

⁵ Deși se pare că a fost recuperat integral, nu excludem posibilitatea ca din tezaur să fi făcut parte și alte monede.

⁶ Au fost făcute verificări în locul indicat de către arheologi ai Muzeului Județean Vâlcea în urma cărora nu au fost identificate, cel puțin deocamdată, elemente care să indice

grupului⁷. Trebuie remarcată susținerea deosebită pe care Muzeul Județean Vâlcea a avut-o din partea Fundației „Mitică Crăciunescu”⁸ în procesul de recuperare și integrare a tezaurului în colecțiile sale. Ca o recunoaștere a eforturilor depuse către fundație, tezaurul a fost înregistrat într-un fond special, care poartă numele lui Mitică Crăciunescu.

Tezaurul este format aproape în totalitate din monede de tip Prundu-Jiblea, 183 monede (PI. I/1), doar una singură fiind o emisiune de tip Alexandru cel Mare-Filip III Arideul (PI. I/2). Monedele tezaurului sunt foarte bine păstrate, foarte puțin circulate, fiind într-o stare de conservare deosebită. Greutatea monedelor de tip Prundu-Jiblea se situează între 11 și 13 g, argintul conținut fiind de bună calitate. Constituindu-se într-o apariție insolită în tezaur, moneda de tip Alexandru cel Mare-Filip III are o greutate de 3,3 g.

Până în momentul descoperirii tezaurului de la Olteni se cunoșteau șapte depozite monetare conținând un total de 348 de exemplare, alte 24 de exemplare provenind din descoperiri izolate⁹. Din păcate nu toate aceste monede s-au păstrat, multe dintre ele fiind pierdute în decursul timpului. Numărul mare de monede de tip Prundu-Jiblea din tezaurul de la Olteni, ce se ridică la peste jumătate din numărul celor cunoscute până în momentul descoperirii acestuia, face ca el să devină esențial în cunoașterea tipului monetar menționat.

B. Fragmente de tezaure

II. Tezaurul de la Bondoci, com. Copăcenii, jud. Vâlcea¹⁰

În anul 2011, cu ocazia amenajării unei plantații pomicole în satul Bondoci, comuna Copăcenii, a fost descoperit un tezaur format din 147 monede de tradiție celtică¹¹. Din păcate, cea mai mare parte a monedelor s-a risipit, fiind recuperate pentru colecția Muzeului Județean Vâlcea doar 15: 10 de tip Aninoasa-Dobrești și 5 de tip Adâncata-Mănăstirea¹². Deși nu cunoaștem cu exactitate structura tezaurului, este foarte probabil ca acesta să fi fost format doar din monede aparținând celor două tipuri monetare. Bănuiala noastră pare a fi confirmată de informațiile care au fost obținute în urma cercetărilor din zonă. De altfel, asocierea dintre cele două tipuri monetare în cadrul depozitelor monetare fiind cunoscută¹³. Prezența monedelor acestui tezaur în colecția muzeului vâlcean, chiar și într-un număr mic, este esențială având în vedere prezența dominată a emisiunile de tip Aninoasa-Dobrești și Adâncata-Mănăstirea în ansamblul peisajului monetar din estul Olteniei.

existența unei așezări sau a unui context arheologic aparte în locul precizat de către descoperitori.

⁷ Tezaurul este în curs de cercetare.

⁸ http://curieruldevalcea.ro/mitica-craciunescu-face-in-continuare-istorie-pentru-valcea-si-valcenii/?fbclid=IwAR0iJ6iR4BGfSVc5rBlPpC7zpLa9Lv8NT8cOYkGB7Lx0yZk5h_uav9Y (accesat 05.03.2022).

⁹ PĂRPĂUȚĂ 2006, p. 82.

¹⁰ PURECE 2018, p. 169-181.

¹¹ PURECE 2018, p. 169.

¹² PURECE 2018, p. 169.

¹³ PREDA 1998, p. 184-186, 199-202.

Tipul Aninoasa-Dobrești:

1. AR, greutatea: 14,06 g, axa: 3, dimensiune: 24,5 x 23,6 mm, număr de inventar: 15661 (Pl. I/3).
2. AR, greutatea: 14,87 g, axa: 3, dimensiune: 24 x 23,5 mm, număr de inventar: 15662.
3. AR, greutatea: 14,63 g, axa: 10, dimensiune: 24,5 x 23,5 mm, număr de inventar: 15663.
4. AR, greutatea: 14,82 g, axa: 12, dimensiune: 24,3 x 24,1 mm, număr de inventar: 15664.
5. AR, greutatea: 14,89 g, axa: 9, dimensiune: 24,5 x 24,1 mm, număr de inventar: 15665.
6. AR, greutatea: 14,78 g, axa: 3, dimensiune: 24,5 x 24,1 mm, număr de inventar: 15666.
7. AR, greutatea: 14,97 g, axa: 10, dimensiune: 24,5 x 24 mm, număr de inventar: 15667.
8. AR, greutatea: 13,89 g, axa: 5, dimensiune: 25 x 24 mm, număr de inventar: 15668.
9. AR, greutatea: 14,48 g, axa: 3, dimensiune: 23,8 x 23,5 mm, număr de inventar: 15669.
10. AR, greutatea: 14,83 g, axa: 1, dimensiune: 23,1 x 26 mm, număr de inventar: 15670.

Tipul Adâncata-Mânăstirea:

11. AR, greutatea: 10,95 g, axa: 4, dimensiune: 23,2 x 22,5 mm, număr de inventar: 15656 (Pl. I/4).
12. AR, greutatea: 10,33 g, axa: 6, dimensiune: 23 x 22 mm, număr de inventar: 15657.
13. AR, greutatea: 10,46 g, axa: 4, dimensiune: 22,5 x 22 mm, număr de inventar: 15658.
14. AR, greutatea: 10,75 g, axa: 4, dimensiune: 23,4 x 23,2 mm, număr de inventar: 15659.
15. AR, greutatea: 9,94 g, axa: 6, dimensiune: 23,2 x 22 mm, număr de inventar: 15660.

III. Tezaurul de la Jibea, or. Călimănești, jud. Vâlcea¹⁴

În anul 1954¹⁵ a fost descoperit la Jibea, actualmente cartier al orașului Călimănești, un tezaur remarcabil cuprinzând sute de monede, cu o diversitate tipologică rar întâlnită. La momentul publicării, anul 1968¹⁶, au fost prezentate 318 monede repartizate pe tipuri astfel: tipul Prundu-Jibea - 40, tipul „călărețul cu pasăre” - 5, tipul „cu cap uman sub cal” - 3, tipul „pre-Jibea cu sigla K” - 2, tipul Alexandru cel Mare-Filip II - 2, tipul Jibea - 266. Monedele tipului Jibea sunt împărțite pe serii astfel: seria A - 66 monede (varianta 1-2, varianta 2-1,

¹⁴ PURECE 2020a, p. 105-111.

¹⁵ PREDA 1968, p. 47.

¹⁶ PREDA 1968, p. 47-67.

varianta 3-8, varianta 4-45, varianta 5-10), seria B - 136 monede și seria C - 64. Se menționează că 11 exemplare se află la Muzeul din Râmnicu Vâlcea¹⁷.

Din păcate, registrul inventar al colecției numismatice nu menționează în cazul intrărilor vechi locul de proveniență, recuperarea informațiilor necesare amplasării corecte a monedelor în eventualele depozite monetare din care au provenit impunând o muncă destul de laborioasă. Am reușit în urma investigațiilor făcute să identificăm trei monede provenite din tezaurul de la Jiblea și aflate în colecția muzeului¹⁸. Acestea aparțin tipurilor: Prundu-Jiblea, „călărețul cu pasăre” și Alexandru cel Mare-Filip II. Monedele au următoarele caracteristici:

Tipul Prundu-Jiblea:

1. AR, greutatea: 12,43 g, axa: 12, dimensiune: 24 x 23,1 mm, număr de inventar: 6 (Pl. I/5).

Tipul „călărețul cu pasăre”:

2. AR, greutatea: 14,38 g, axa: 12, dimensiune: 23,5 x 23 mm, număr de inventar: 1; moneda prezintă deficiențe de batere (Pl. II/1).

Tipul Alexandru cel Mare-Filip II:

3. AR, greutatea: 13,26 g, axa: 5, dimensiune: 25,4 x 24 mm, număr de inventar: 10 (Pl. II/2).

IV. Tezaurul de la Tulghieș, com. Mireșu Mare, jud. Maramureș¹⁹

Apariția stranie a unor monede tipice spațiului transilvănean în zona județului Vâlcea se datorează unei adevărate aventuri prin care monedele tezaurului de la Tulghieș au trecut după descoperire. Fără să reluăm discutarea tuturor informațiilor referitoare la descoperirea și aventura prin care au trecut monedele după descoperire²⁰, trebuie să amintim faptul că tezaurul, găsit în anul 1939 în timpul unor aplicații militare, conținea în jur de 450-470 monede. Un important lot de monede, în jur de 175²¹, au rămas în posesia soldatului care a făcut descoperirea. Deși o parte dintre ele au fost distribuite înainte ca descoperitorul să-și încheie stagiul militar, cea mai mare parte a lor au fost aduse de către acesta în localitatea sa de origine, Copăceni²², localitate situată în județul Vâlcea. În decursul timpului mai multe loturi de monede au ajuns în colecții private sau publice²³. În colecția numismatică a Muzeului Județean Vâlcea se află 4 monede²⁴ aparținând următoarelor tipuri monetare:

Tipul Tulghieș-Mireșu Mare „cu scut și mister”:

1. AR, greutatea: 13,39 g, axa: 3, dimensiune: 26 x 24,2 mm, număr de inventar: 5 (Pl. II/3).

Tulghieș-Mireșu Mare „cu monogramă Audoleon”:

¹⁷ PREDA 1968, p. 47.

¹⁸ PURECE 2020a, p. 107-109.

¹⁹ PURECE 2020b, p. 39-43.

²⁰ TOHĂȚAN 1986-1991, p. 27-35; PURECE 2020b, p. 39-40.

²¹ TOHĂȚAN 1986-1991, p. 31.

²² TOHĂȚAN 1986-1991, p. 30.

²³ ILIESCU 1986-1991, p. 44.

²⁴ PURECE 2020b, p. 40-41.

2. AR, greutatea: 12.94 g, axa: 10, dimensiune: 25,5 x 24,3 mm, număr de inventar: 2 (Pl. II/4).

Tulghieș-Mireșu Mare „cu cap imberb”:

3. AR, greutatea: 13.06 g, axa: 3, dimensiune: 22,8 x 22,2 mm, număr de inventar: 4 (Pl. II/5).
4. AR, greutatea: 13.33 g, axa: 12, dimensiune: 26,2 x 25 mm, număr de inventar: 9.

C. Monede din tezaure menționate ca fiind reprezentate în colecție, dar neidentificate

V. Tezaurul de la Popești, com. Sinești, jud. Vâlcea

Se menționează faptul că dintr-un tezaur de „monede geto-dacice”, descoperit la Popești, com. Sinești, jud. Vâlcea, în anii 1958-1959, provine o monedă de tip Adâncata-Mânăstirea înregistrată în colecția Muzeului Județean Vâlcea la numărul 9²⁵. Așa cum se poate observa din registrul inventar al colecției, la numărul 9 este înregistrată o monedă de tip Tulghieș-Mireșu Mare „cu cap imberb”, monedă menționată anterior în contextul prezentării depozitului monetar de la Tulghieș. De altfel, în colecția muzeului vâlcean se găsește, exceptând monedele intrate recent din tezaurul de la Bondoci, o singură monedă de tip Adâncata-Mânăstirea amplasată la numărul de inventar 1705. Este puțin probabil ca această monedă să fi fost cea din tezaurul de la Popești, chiar dacă pornim de la ipoteza unei posibile schimbări accidentale a numărului de inventar printr-o eventuală reintroducere greșită în depozit, aceasta fiind mai degrabă piesa intrată în colecție în anul 1972, conform procesului verbal din data de 17.03.1972, provenită din zona localității Copăcelu.

Se poate observa că până recent, când are loc intrarea în colecție a monedelor tezaurului de la Bujoreni și a lotului de monede din tezaurul de la Bondoci, numărul monedelor de tradiție celtică provenite din tezaure era foarte mic. Dacă este să alăturăm și cele câteva monede izolate, pentru care nu avem informații că ar proveni din tezaure, colecția poate oferi o imagine sugestivă a prezenței monedei locale în spațiul de est al Olteniei pentru perioada secolelor II-I a.Chr. Monedele tezaurului de la Tulghieș, considerate inițial a proveni tot din județul Vâlcea, localitatea Copăceni, vin să completeze în mod benefic colecția. Ele confirmă faptul că adesea aventura monedelor după descoperire poate fi la fel de tumultoasă ca și cea prin care au trecut înaintea ascunderii lor.

BIBLIOGRAFIE

- DUMITRAȘCU 1982 – A. Dumitrașcu, *Repertoriul descoperirilor monetare geto-dace de pe teritoriul județului Vâlcea*, Studii Vâlcene 5 (1982), p. 29-35.
- ILIESCU 1986-1991 – O. Iliescu, *În legătură cu tezaurul monetar de la Tulghieș (jud. Maramureș)*, BSNR 80-85/134-139 (1986-1991), p. 37-48.
- OPRIȘ 1994 – I. Opriș, *Istoria muzeelor*, București, 1994.
- PĂRPĂUȚĂ 2006 – T. D. Părpăuță, *Moneda în Dacia preromană, secolele IV a.Chr.-I p.Chr.*, Iași, 2006.

²⁵ DUMITRAȘCU 1982, p. 34.

PREDA 1968 – C. Preda, *Unele considerații asupra tezaurului monetar geto-dacic de la Jiblea (jud. Vâlcea)*, SCN 4 (1968), p. 47-67.

PREDA 1998 – C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998.

PURECE 2016 – S. I. Purece, *Salt, ancient coins and the Olt Valley*, SUCSH 13 Supplement (2016), p. 109-119.

PURECE 2018 – S. I. Purece, *Tezaurul dacic de la Bondoci, com. Copăcenii, jud. Vâlcea. Considerații preliminare cu privire la evoluția tipului Aninoasa-Dobrești*, în: L. Munteanu, C.-D. Nicola, G. M. Talmațchi (ed.), *Studia Numismatica et Archaeologica. In Honorem Magistri Virgilii Mihailescu-Bîrliba Oblata*, București-Piatra Neamț, 2018, p. 169-181.

PURECE 2020a – S. I. Purece, *Aventura unor monede din tezaurul de la Jiblea, de la descoperire la colecție*, Terra Sebus 12 (2020), p. 105-111.

PURECE 2020b – S. I. Purece, *How Far Hoarded Coins Can Be Spread After Discovery? The Adventure of Some Coins from Tulghieș*, Brukenthal 15/1 (2020), p. 39-43.

ROMANESCU, CURCĂ & SANDU 2015 – Gh. Romanescu, R.-G. Curcă, I. G. Sandu, *Salt Deposits in the Romanian Subcarpathians-Genesis, Repartition and Ethnomangement*, IJCS 6/3 (2015), p. 401-410.

SCHUSTER, TUȚULESCU & DUMITRESCU 2012 – C. Schuster, I. Tuțulescu, I. Dumitrescu, *Zum Salz im Nordosten Olteniens (Rumänien) in der Vorgeschichte bis ins Mittelalter. Eine Einführung*, în: V. Nikolov, K. Bacvarov (eds.), *Salt and Gold: The Role of Salt in Prehistoric Europe*, Provadia-Veliko Tarnovo, 2012, p. 201-212.

TOHĂȚAN 1986-1991 – R. Tohățan, *Considerații asupra tezaurului de la Tulghieș (jud. Maramureș)*, BSNR 80-85/134-139 (1986-1991), p. 27-35.

Pl. I. Monede de tradiție celtică din tezaurele de la: 1-2. Olteni (inv. 87, 179); 3-4. Bondoci; 5. Jiblea (scara 1,5/1 și 1/1).

Pl. I. Coins made in Celtic style from the hoards of: 1-2. Olteni (inv. 87, 179); 3-4. Bondoci; 5. Jiblea (1.5/1 and 1/1 scale).

Pl. II. Monede de tradiție celtică din tezaurele de la: 1-2. Jiblea; 3-5. Tulghieș
(scara 1,5/1 și 1/1).

Pl. II. Coins made in Celtic style from the hoards of: 1-2. Jiblea; 3-5. Tulghieș
(1.5/1 and 1/1 scale).

O MONEDĂ DE TIP „INOTEȘTI-RĂCOASA” DESCOPERITĂ LA CETATEA CAPIDAVA

Gabriel Mircea TALMAȚCHI*
Tiberiu POTĂRNICHE**

Cuvinte-cheie: monedă, Capidava, tip „Inotești-Răcoasa”, secolele II-I a.Chr., Dobrogea.

Keywords: coin, Capidava, “Inotești-Răcoasa” type, 2nd-1st centuries BC, Dobruja.

Rezumat: Cu prilejul cercetărilor arheologice desfășurate în sectorul de est de la Capidava, în anul 2021, a fost descoperită o piesă de argint slab din tipul „Inotești-Răcoasa”. Descoperirea ei pare să aparțină unui context mult superior cronologic. Prin publicarea acestei piese numismatice dorim să contribuim la îmbogățirea dosarului descoperirilor monetare geto-dacice de pe teritoriul Dobrogei, iar apariția unei emisiuni de tip „Inotești-Răcoasa”, în posibila fostă așezare autohtonă anterioară cetății Capidava, datată probabil în epoca elenistică târzie, constituie un fapt foarte important, care atestă existența unor legături de natură diversă între populațiile locale de pe malul drept al Dunării și de pe malul stâng, dinspre Dacia preromană.

Abstract: On the occasion of the archaeological research carried out in the Eastern sector of Capidava, in 2021, a weak silver piece of the “Inotești-Răcoasa” type was discovered. Its discovery seems to belong to a much higher chronological context. By publishing this numismatic piece, we want to contribute to enriching the file of Geto-Dacian monetary discoveries from the territory of Dobruja, and the appearance of an issue of the “Inotești-Răcoasa” type, in the possible former autochthonous settlement prior to the Capidava fortress, probably dated to the late Hellenistic era, constitutes a very important fact that attests to the existence of various connections between the local populations on the right bank of the Danube and on the left bank, from pre-Roman Dacia.

* Gabriel Mircea TALMAȚCHI: Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța; e-mail: gtalmatchi@yahoo.com

** Tiberiu POTĂRNICHE: Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța; e-mail: tiberiupotarniche2@gmail.com

1. Introducere

La mai bine de nouă decenii de la debutul cercetărilor arheologice în 1924, Capidava reprezintă astăzi una dintre cele mai cunoscute și intens cercetate cetăți ale Dobrogei antice. Fortificația este situată la o distanță egală - de 18.000 de pași (27 km) - de *Axiopolis* (dealul Hinog, lângă Cernavodă) spre sud și de *Carsium* (Hârșova) spre nord, în marginea satului care poartă din nou numele antic al locului¹. În epoca otomană este consemnat aici un sat de graniță, al cărui nume mărturisește implicit asupra existenței unor ruine vizibile (Kalakioi).

Toponimul getic inițial confirmă nu doar existența, dar și însemnătatea locuirii preromane. Fără să fi fost identificată în teren și posibil rasă din temelii prin chiar ridicarea primului castru roman, Capidava getică se va fi bucurat de o poziție strategică privilegiată, jucând un rol important pentru contactele dintre geții dobrogeni și cei din Câmpia Muntenă². Argumente minore ale acestei faze au fost identificate de curând în cercetările arheologice efectuate în sectorul de est, în cadrul campaniei 2021.

2. Informații arheologice

Reluate în anul 1975 și continuând până astăzi, cercetările efectuate în sectorul de est au dus la descoperirea mai multor construcții și resturi de barăci romane suprapuse și parțial folosite drept fundații pentru construcții din perioada romano-bizantină. Aceste barăci țineau seamă planimetric de rețeaua stradală existentă și aveau probabil formă dreptunghiulară cu laturile paralele zidului de incintă al cetății³. În esență, au fost identificate două edificii multicamerale, denumite convențional E1 și E2, precum și o serie de alte stabilimente, adiacente acestora.

Încăperea C10 este situată la vest de edificiul E2, iar cercetarea arheologică efectuată aici a fost oprită în campaniile din anul 1997-1998. Zidurile perimetrice descriu un traseu trapezoidal, cu baza mică către nord-vest. În toamna anului 2019 a fost efectuată restaurarea și consolidarea zidurilor perimetrice existente ale încăperii în cadrul proiectului de restaurare recent încheiat. Cu acest prilej, au fost identificate accesul plasat pe latura sudică, precum și o posibilă ieșire situată la est. Tot cu acest prilej, a fost formulată ipoteza că încăperea C10 reprezintă o construcție adosată în componența edificiului E2, ca urmare a legăturii înregistrată pe latura nordică a zidului.

Metodologic, suprafața încăperii C10 a fost împărțită în trei secțiuni, orientate pe direcția est-vest, pentru verificarea informațiilor de ordin stratigrafic. În cadrul campaniei din anul 2020 au fost cercetate secțiunile S1 și S3, obținându-se astfel două profile ce reprezintă marginile secțiunii S2.

Pe parcursul cercetării din campania 2020 în secțiunea S1 a fost surprins atât nivelul de distrugere de la sfârșitul secolului al VI-lea p.Chr., cât și un nivel anterior, databil în secolul al IV-lea p.Chr. Pe verticală, excavația s-a realizat până la adâncimea de -1,60 m, fără a fi atins nivelul de *loess*. În campania din anul 2021, cercetarea a fost reluată aici fiind efectuată până la adâncimea de -2,30 m.

¹ OPRIȘ 2003, p. 17.

² OPRIȘ 2018, p. 6.

³ OPRIȘ 2018, p.13.

Succesiv, a fost identificat un nivel de dărâmatură, precum și resturile unei noi demantelări, marcate spre S2 printr-o amprență foarte clară de mortar. Ulterior, prin răzuiri succesive, a fost identificat traseul unui șanț de demantelare care traversează întreaga secțiune S1, pe direcția est-vest. Șanțul a fost surprins pe lungimea de 4,70 m și prezintă o lățime medie de 0,60 m. Complexul nu a fost încă cercetat, această etapă urmând a fi rezolvată după epuizarea întregii suprafețe a secțiunii S2. Coroborând însă rezultatele obținute în secțiunile alăturate, putem considera momentan, măcar cu titlu de ipoteză, faptul că traseul acestui șanț de demantelare marchează conturul unei construcții mult mai vechi, ce ar putea reprezenta prima formă de intervenție antropică în sectorul estic de la Capidava - baracă militară (?).

Pe același orizont și la aceeași adâncime a fost identificat un al doilea complex, reprezentat de o groapă circulară (cu diametrul de 1,40 m) plasată în colțul de sud-vest și denumită convențional G4. Complexul nu a fost încă cercetat, însă cea mai apropiată analogie provine tot de la Capidava, fiind înregistrată în cadrul campaniei 2014: o groapă circulară (G1), plasată în colțul de sud-vest al încăperii C6 din cadrul edificiului E1, din a cărei umplutură au fost recuperate două vase ceramice întregi și unul întregibil databile în intervalul secolelor II-III p.Chr.

În secțiunea S2 cercetarea arheologică a debutat în această campanie și s-a efectuat până la adâncimea de -1,80 m, fiind înregistrat atât nivelul de distrugere de la sfârșitul secolului al VI-lea p.Chr., cât și un nivel anterior, databil în secolul al IV-lea p.Chr. La adâncimea de 1,70–1,80 m s-au conturat resturile unui zid de piatră, legată cu mortar, dispus perpendicular pe direcția S1–S3. În această campanie a fost conturată o singură asiză, realizată din blocheți de talie medie, bine finisați. Tot aici, la adâncimea de -1,40 m, într-un strat de nivelare amenajat peste zidul demantelat sistematic, a fost recuperată și piesa numismatică ce face subiectul prezentului material.

În secțiunea S3 investigația arheologică din campania 2021 s-a desfășurat de la adâncimea de -2,00 m până la adâncimea de -2,40 m, cotă la care a fost înregistrat *loess*-ul. Materialul ceramic este relativ puțin, fiind reprezentat de fragmente amforice de dimensiuni medii și mari. Prin răzuiri succesive a fost identificată amprența unui șanț, cu lățimea de 0,60 m, orientat perpendicular pe secțiunea S2 și șanțul de demantelare identificat în S1, argument suplimentar în ipoteza mai sus menționată.

3. Comentariu monetar

Singura descoperire monetară pe care o prezentăm în lucrarea de față aparține tipului „Inotești-Răcoasa”. Ea este o imitație locală după tetradrahmele lui Filip al II-lea.

Monedele de argint din tipul „Inotești-Răcoasa” pot fi descrise pe avers și revers, în general, astfel⁴:

Avers: Capul masculin (probabil Zeus) orientat spre dreapta, văzut din profil, extrem de schematizat (combinații de linii, ovale etc.); nasul este liniar,

⁴ PREDA 1973, p. 248-258.

fruntea lată, ochiul, gura și bărbia sunt reprezentate fiecare de câte o globulă (în total trei), părul este redat sub forma a șase linii fie oblice, fie paralele; în partea centrală a câmpului monetar un cvasi-oval alungit care se închide sub ochi, neregulat; adăugăm prezența unei rozete compuse din cinci sau șapte globule.

Revers: Imaginea unui cal, văzut din profil, care se deplasează la pas spre stânga, cu detalii iconografice extrem de schematizate; corpul calului este format din două părți circulare alăturate (jumătatea superioară și jumătatea inferioară), coada este arcuită și are un snop de fire neregulate în capăt, capul este rectangular și picioarele apar sub forma liniilor frânte, dar groase, prezentând globule în zona încheieturilor și a copitelor; deasupra calului litera M, barată, însoțită sub burta calului sau sub picioare de litera T sau N; cerc perlat.

Din păcate, mare parte din detaliile de redare prezente pe aversul și reversul exemplarului nostru sunt ori foarte șterse, ori distruse de eroziunea naturală.

AR; 3h?; 5,16 g; 26 x 24,5 mm; inv. MINA Constanța, nr. 84.296; stare de conservare precară, reversul este destul de afectat, o crăpătură profundă traversează diametrul piesei, fiind posibilă oricând împărțirea ei în două părți. Acesta este motivul pentru care nu am insistat cu o curățare totală chimică și mecanică. Ca urmare, având în vedere faptul că este extrem de uzată, identificarea sa cât mai precisă s-a realizat cu dificultate. Totuși, după o examinare directă și atentă a piesei, am putut să o atribuim tipului „Inotești-Răcoasa”, după gradul important de skyphare (convexitate), după greutate și după diametru (**Fig. 1**).

Imitația poate fi identificată la PREDA 1973, tip general, p. 248-258.

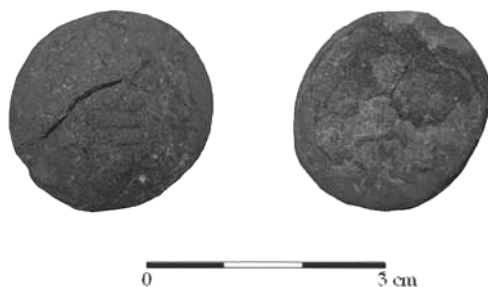

Fig. 1. Moneda geto-dacică de tip „Inotești-Răcoasa” descoperită la Capidava.

Fig.1. The Geto-Dacian coin of the "Inotești-Răcoasa" type discovered in Capidava.

Tipul „Inotești-Răcoasa” este numit astfel pe baza a două importante descoperiri de tezaure făcute în anul 1914 la Inotești (com. Colceag, jud. Prahova)⁵ și în anul 1961 la Răcoasa (com. Răcoasa, jud. Vrancea)⁶.

⁵ SEVEREANU 1926, p. 7-10.

⁶ PREDA & DRAGOMIR 1975, p. 27-40.

Din punct de vedere stilistic, emisiunile din tipul „Inotești-Răcoasa” au folosit modelul monedelor din tipul „Adâncata-Mânăstirea” și „Vârteju-București”⁷, aducând elemente originale cu influențe tehnologice provenind din alte surse⁸. Cea mai mare parte a descoperirilor monetare se concentrează între cursurile inferioare ale râurilor Siret și Buzău⁹, mai precis în două centre aflate astăzi în jurul municipiului Buzău, respectiv între râurile Argeș și Ialomița¹⁰. Cu alte cuvinte formațiunea politică (posibilă uniune de triburi) care a bătut astfel de monede trebuie căutată în jumătatea de sud a Moldovei și în cea de est a Munteniei, fără a urca semnificativ în spațiul montan¹¹. Spațiul geografic amintit (poate în Muntenia, mai mult spre nord-est) a fost propus ca aparținând formațiunii conduse de Zalmodegikos și apoi de către Rhemaxos. De curând a fost subliniat faptul că aceste monede apar cu deosebire izolat, în așezări de tip dava¹². Media greutateii acestor monede din tipul menționat este cuprinsă între 5 și 7 g, variind între 3,23 și 7,70 g.¹³ Datarea lor se face în intervalul delimitat de sfârșitul secolului al II-lea și prima jumătate a secolului I a.Chr. (primele două decenii)¹⁴, în contextul realizării unificării tuturor elementelor geto-dacice sub conducerea lui Burebista¹⁵. Există și opinii diferite privind emiterea sa până către jumătatea secolului I a.Chr. sau „chiar mai recent”¹⁶, la sfârșitul secolului I a.Chr. și chiar începutul secolului I p.Chr.¹⁷ Până în prezent, din descoperirile publicate în spațiul științific, sunt cunoscute două ștanțe monetare, la Barboși (oraș Galați, jud. Galați) și la Poiana (com. Poiana, jud. Galați)¹⁸.

Din acest tip monetar sunt prezente în descoperirile izolate din Dobrogea un total de 15 piese, 7 din punctele cu descoperiri fiind inedite. Tipul este prezent în descoperirile din Dobrogea în 12 puncte: Abrud (com. Adamclisi, jud. Constanța)¹⁹, Băneasa (com. Băneasa, jud. Constanța)²⁰, Capidava (com. Topalu, jud. Constanța), Dunăreni (com. Aliman, jud. Constanța)²¹, Eforie Sud (oraș Eforie, jud. Constanța)²², Floriile (com. Aliman, jud. Constanța)²³, Galița (com.

⁷ PREDA 1973, p. 247; PREDA & DRAGOMIR 1975, p. 31; MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 79; PREDA 1998, p. 194.

⁸ ISVORANU, BABEȘ & CONSTANTINESCU 2010, p. 26, 30.

⁹ PREDA 1973, p. 248.

¹⁰ PREDA 1973, p. 266; MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 80; PREDA 1998, p. 194.

¹¹ PREDA 1973, p. 268.

¹² ISVORANU, BABEȘ & CONSTANTINESCU 2010, p. 30.

¹³ MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 80.

¹⁴ PREDA 1973, p. 267; MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 81; PREDA 1998, p. 187.

¹⁵ PREDA 1960, p. 71; PREDA 1971, p. 75-76; PREDA 1973, p. 404-406; PREDA & DRAGOMIR 1975, p. 38.

¹⁶ MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 81.

¹⁷ MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 81 și 118.

¹⁸ SANIE 1989, p. 91-96; MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 80; TEODOR & MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1993, p. 121-130.

¹⁹ Descoperire inedită.

²⁰ Descoperire inedită.

²¹ TALMAȚCHI 2000, p. 394, nr. 3; TALMAȚCHI 2006a, p. 183, nr. 4; TALMAȚCHI 2008, p. 497.

²² Descoperire inedită.

²³ Descoperire inedită.

Ostrov, jud. Constanța)²⁴, Gârliciu (com. Gârliciu, jud. Constanța)²⁵, Izvoarele (com. Lipnița, jud. Constanța)²⁶, Ostrov (com. Ostrov, jud. Constanța)²⁷, Pantelimonu de Sus (com. Pantelimonu de Sus, jud. Constanța)²⁸ și Dobrogea²⁹ (vezi harta de la Fig. 2). Un număr de 11 exemplare (73,33 % din totalul lor) provin din zona malului Dunării și a împrejurimilor adiacente. Piese descoperite în Dobrogea prezintă un titlu al argintului scăzut, datorat probabil existenței în compoziția monedei a unei cantități importante de aramă, fapt relevant și cu alte prilejuri³⁰.

Ca tezaure amintim descoperirile de la Cochirleni și Somova. La Cochirleni (com. Rasova, jud. Constanța) a fost descoperit, în anul 1940, un tezaur compus din mai multe monede geto-dacice din tipul „Inotești-Răcoasa”, din care s-au mai recuperat patru piese de argint. Ele erau păstrate într-o oală de culoare neagră, la o adâncime de șase metri, pe malul Dunării. Tezaurul se păstrează în colecția numismatică a Muzeului Municipiului București³¹. La Somova (com. Somova, jud. Tulcea) a fost descoperit în anul 2006, în raza localității, în apropierea punctului „La batace”, la intrarea într-o peșteră, un tezaur monetar compus din aproximativ 120-130 de exemplare de argint. Dintre acestea au mai fost recuperate pentru puțin timp, 24 de monede din tipul „Vârteju-București” și 13 monede din tipul „Inotești-Răcoasa” (în total 37 de exemplare)³².

²⁴ Descoperire inedită.

²⁵ Descoperire inedită.

²⁶ TALMAȚCHI 2000, p. 394, nr. 2-3; TALMAȚCHI 2006a, p. 183, nr. 4; TALMAȚCHI 2006b, p. 183, nr. 7; TALMAȚCHI 2008, p. 498.

²⁷ TALMAȚCHI 2001, p. 133, nr. 101; TALMAȚCHI 2006a, p. 183, nr. 11; TALMAȚCHI 2008, p. 498.

²⁸ TALMAȚCHI 2008, p. 493, nr. 2.

²⁹ TALMAȚCHI 2008, p. 492-493, nr. 1.

³⁰ PREDA & DRAGOMIR 1975, p. 33; MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 80.

³¹ GRĂMĂȚICU 2015, p. 152-162.

³² TALMAȚCHI 2008, p. 477. Privitor la cel descoperit la Somova și publicat în 2008 sunt de făcut câteva modificări substanțiale față de prima publicare, mai ales din perspectiva numărului și a compoziției adiacente. Inițial, datele primare susțineau descoperirea în anul 2006, în raza localității Somova, în apropierea punctului „La batace”, unde sunt atestate o așezare și o necropolă datând din perioada Latène. Respectivul tezaur a fost descoperit la intrarea într-o peșteră și era compus din câteva zeci de monede de argint geto-dacice. Au fost primar identificate 24 de monede din tipul „Vârteju-București”, 13 monede din tipul „Inotești-Răcoasa”, 16 exemplare din tipul „Măcin” și, nu în ultimul rând, 3 piese de argint din tipul „Moskonos” (două drahme și o jumătate de drahmă). În total, au fost repertoriate 57 de piese de argint din tipurile amintite. Ulterior, pe baza altor noi informații (provenind de la fostul colecționar constănțean Gheorghe Andreescu, la momentul anilor 2009-2010), am reevaluat total această descoperire. Tezaurul descoperit în cursul anului 2006 rămâne o informație certă, doar că în compoziția sa erau prezente doar monedele de argint din tipurile „Vârteju-București” și „Inotești-Răcoasa”. Acestea, în număr de 37 văzute de către noi pentru foarte scurt timp în 2007, ar fi totalizat de fapt în jur de 120-130 de exemplare. În aceste condiții, conținutul descoperirii întâmplătoare este limitat la cele 37 de exemplare, precizate anterior, și acelea cunoscute parțial. Cele trei monede de argint din tipul „Moskonos” au fost descoperite de fapt, tot întâmplător, împreună (dar nu este o informație certă), nu departe de localitatea Somova, în apropierea localității Trestenic. De asemenea, cele 16 monede de tip Măcin au fost descoperite la Valea Teilor (com. Valea Teilor, jud. Tulcea), în zona localității, în anii 2003-2005, fără a mai

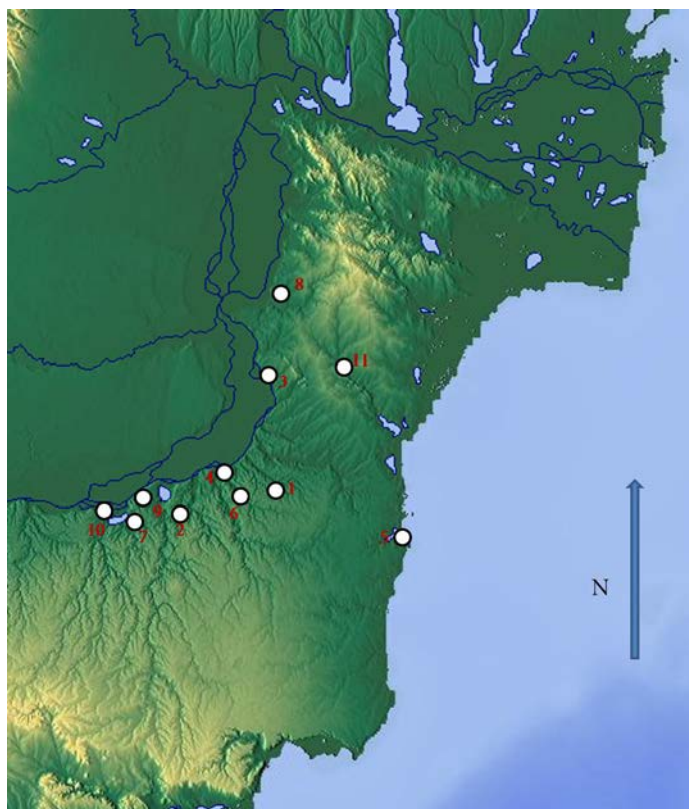

Fig. 2. Descoperiri izolate de monede geto-dacice din tipul „Inotești-Răcoasa” în Dobrogea (1 Abrud; 2 Băneasa; 3 Capidava; 4 Dunăreni; 5 Eforie Sud; 6 Floriile; 7 Galița; 8 Gârliciu; 9 Izvoarele; 10 Ostrov; 11 Pantelimonu de Sus).

Fig. 2. Isolated discoveries of Geto-Dacian coins of the type „Inotești-Răcoasa” in Dobruja (1 Abrud; 2 Băneasa; 3 Capidava; 4 Dunăreni; 5 Eforie Sud; 6 Floriile; 7 Galița; 8 Gârliciu; 9 Izvoarele; 10 Ostrov; 11 Pantelimonu de Sus).

4. În loc de concluzii

Prin publicarea acestei piese numismatice dorim să contribuim la îmbogățirea dosarului descoperirilor monetare geto-dacice de pe teritoriul Dobrogei, iar apariția unei emisiuni de tip „Inotești-Răcoasa” în posibila fostă așezare autohtonă anterioară cetății Capidava, datată probabil în epoca elenistică târzie, constituie un fapt foarte important, care atestă existența unor legături de natură diversă între populațiile locale de pe malul drept al Dunării și de pe malul stâng, dinspre Dacia preromană.

exista orice alt reper orientativ utilizabil. Exemplarele aparțineau celor două faze (1 și 2), din prima fază fiind 10 exemplare și 6 din a doua.

Monedele de argint specifice tipurilor monetare din etapa târzie a monetăriei geto-dacice au cunoscut o distribuție locală în teritoriile de la nord de Dunăre, fiind destinate reglării mai degrabă a unor relații politice, decât comerciale între diferite comunități³³. Descoperirile monetare geto-dacice mai vechi sau mai noi cunoscute în Dobrogea asigură, după părerea noastră, integrarea acestui teritoriu în aria de circulație a monedei geto-dacice³⁴.

BIBLIOGRAFIE

GRĂMĂȚICU 2015 – S. Grămățicu, *Monede descoperite la Cochirleni, com. Rasova, jud. Constanța*, RCAN 1 (2015), p. 152-162.

ISVORANU, BABEȘ & CONSTANTINESCU 2010 – T. Isvoranu, M. Babeș, E. M. Constantinescu, *Tezaurul monetar geto-dacic din așezarea de la Cârломănești*, SCN 1/XIII (2010), p. 7-34.

MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990 – V. Mihăilescu-Bîrliba, *Dacia răsăriteană în secolele VI-I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980 – E. Oberländer-Târnoveanu, *Emisiuni monetare ale geților nord-dobrogeni. Monedele de tip Măcin*, Peuce 8 (1980), p. 143-150.

OPRIȘ 2003 – I. C. Opriș, *Ceramica romană târzie și paleobizantină de la Capidava în contextul descoperirilor de la Dunărea de Jos*, București, 2003.

OPRIȘ 2018 – I. C. Opriș, *După aproape un secol de cercetări arheologice. Capidava, cetatea de la cotul Dunării*, LIMES, Frontierele Imperiului Roman în România 3 (2018), p. 6-15.

PREDA 1960 – C. Preda, *Probleme de numismatică geto-dacică*, SCN 3 (1960), p. 43-79.

PREDA 1971 – C. Preda, *Monedele getice de tip Vârteju-București*, SCN 5 (1971), p. 51-79.

PREDA 1973 – C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973.

PREDA 1998 – C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998.

PREDA & DRAGOMIR 1975 – C. Preda, I. T. Dragomir, *Tezaurul de la Răcoasa (jud. Vrancea) și unele considerații asupra monedelor getice de tip Inotești*, SCN 6 (1975), p. 27-40.

SANIE 1989 – S. Sanie, *O ștanță monetară descoperită în cetățuia geto-dacă de la Barboși-Galați*, SCIVA 40/1 (1989), p. 91-96.

SEVEREANU 1926 – G. Severeanu, *Le trésor monétaire d'Inotești*, BSNR 21/57-58 (1926), p. 7-10.

TALMAȚCHI 2000 – G. Talmațchi, *Monede geto-dacice descoperite în Dobrogea*, în M. Iacob, E. Oberländer-Târnoveanu, Fl. Topoleanu (eds.), *Istro-Pontica. Muzeul tulcean la a 50-a aniversare, 1950-2000, Omagiu lui Simion Gavrilă la 45 de ani de activitate, 1955-2000*, Tulcea, 2000, p. 393-396.

TALMAȚCHI 2001 – G. Talmațchi, *Contribuții privind circulația monetară dobrogeană în secolele VI-I a.Chr.*, AUCDC 4 (2001), p. 120-145.

TALMAȚCHI 2006a – G. Talmațchi, *Les monnaies autonomes d'Istros, Callatis et Tomis. Circulation et contexte*, Wetteren, 2006.

TALMAȚCHI 2006b – G. Talmațchi, *The Roman Republican Coinage in Dobrudja*, vol. X, *Coins from roman sites and collections of roman coins from Romania*, Cluj-Napoca, 2006.

TALMAȚCHI 2008 – G. Talmațchi, *Aspecte ale prezenței monedelor geto-dacice în teritoriul pontic prin prisma noilor descoperiri*, Pontica 41 (2008), p. 473-532.

³³ ISVORANU, BABEȘ & CONSTANTINESCU 2010, p. 28.

³⁴ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980, p. 147.

TEODOR & MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1993 – S. Teodor, V. Mihăilescu-Bîrliba, *Descoperiri monetare din așezarea geto-dacică de la Poiana-Tecuci*, ArhMold 16 (1993), p. 121-130.

CONSIDERAȚII PE MARGINEA DESCOPERIRILOR MONETARE DIN NECROPOLA DE LA VĂLENI (JUD. NEAMȚ)

Lucian MUNTEANU*
George-Dan HÂNCEANU**
Daniela CRISTEA-STAN***

Cuvinte-cheie: Văleni, necropolă, copii turnate, aliaj Cu-Sn, Poienești-Vârteșcoiu.

Keywords: Văleni, necropolis, cast copies, Cu-Sn alloy, Poienești-Vârteșcoiu.

Rezumat: În necropola „dacilor liberi” de la Văleni (jud. Neamț) au fost descoperite patru monede romane: trei denari (1 Domitianus, 1 Hadrianus, 1 Septimius Severus: Iulia Domna) și un dupondius de la Antoninus Pius. Analizele metalografice, realizate prin metoda fluorescenței de raze X, au arătat că denarii au în compoziție Cu (63,28-79,92 %), Sn (14,32-34,87 %), Pb (0,43-7,98 %), alături de alte elemente minore. Ei constituie o categorie particulară de monede copiate, realizate prin turnare, dintr-un aliaj de Cu-Sn. Numeroase astfel de piese sunt atestate atât în situri din Imperiu (zona limes-ului renan și danubian, Britannia și Dacia), precum și în Barbaricum-ul răsăritean (teritoriul actual al Ucrainei). În ultimii ani, denarii din Cu-Sn au fost identificați și pe teritoriul Moldovei de la vest de Prut, în contexte arheologice și tezaure aparținând culturilor „Poienești-Vârteșcoiu” și „Sântana de Mureș-Cerneahov”. Credem că denarii din Cu-Sn descoperiți la Văleni au fost confecționați într-un atelier din Dacia (asemănătoare cu cele de la Apulum și Potaissa) și au ajuns în teritoriul „barbar” de la răsărit de Carpați abia începând cu ultima parte a dinastiei Severilor. Doi dintre denarii de la Văleni au fost prelucrați prin perforare, fiind folosiți ca pandantive.

Abstract: In the necropolis of the “Free Dacians” from Văleni (Neamț County), four Roman coins were discovered: three denarii (1 Domitianus, 1 Hadrianus, 1 Septimius Severus: Iulia Domna) and a dupondius from Antoninus Pius. The metallographic analyses, carried out by the X-ray fluorescence method, revealed that the

* Lucian MUNTEANU: Academia Română, Filiala Iași, Institutul de Arheologie; e-mail: lucanas2000@yahoo.com.

** George-Dan HÂNCEANU: Muzeul de Istorie Roman, Complexul Muzeal Național Neamț; e-mail: georgehanceanu@yahoo.com.

*** Daniela CRISTEA-STAN: Institutul Național de Fizică și Inginerie Nucleară „Horia Hulubei”; e-mail: daniela@nipne.ro.

denarii have Cu (63.28-79.92 %), Sn (14.32-34.87 %), Pb (0.43-7, 98 %), along with other minor elements. They stand for a particular category of copy coins, made by casting, from a Cu-Sn alloy. Such pieces are attested both in sites in the Empire (the area of the Rhine and Danubian limes, Britannia and Dacia), as well as in the Eastern Barbaricum (the current territory of Ukraine). In recent years, Cu-Sn denarii have also been identified on the territory of Western Moldavia, in archaeological contexts and hoards belonging to the "Poieniști-Vârteșcoiu" and "Sântana de Mureș-Cerneahov" cultures. We believe that the Cu-Sn denarii discovered in Văleni were made in a workshop in Dacia (similar to those in Apulum and Potaissa) and arrived in the "barbarian" territory, east of the Carpathians, only starting with the last part of the Severian dynasty. Two of the denarii from Văleni were reworked by perforation and they were used as pendants.

Marea necropolă de tip „Poieniști-Vârteșcoiu” de la Văleni (punctul „La Moară” sau „La Morișcă”) este situată la marginea de vest a Podișului Moldovenesc, în regiunea dealurilor pericarpatiche. Descoperită pe teren în anul 1964, de către cercetătorii V. Ursachi (Muzeul de Istorie Roman) și I. Ioniță (Institutul de Arheologie Iași), aceasta a fost investigată pe parcursul campaniilor din perioada anilor 1964-1968 și 1970¹.

Cimitirul, asemenea așezării, se află amplasat în preajma afluentului secundar, cu toponimul „Valea Mare”, de pe partea dreaptă a râului Moldova (Fig. 1). Totodată, are în apropiere și o „gârlă” adâncă și largă (denumită de localnici „Adâncata”), care limitează întinderea necropolei în latura de vest. Numărul total al mormintelor (606) a condus la ideea unei necropole deosebite, nu doar din punct de vedere al cantității, dar mai ales al calității obiectelor funerare și a posibilității, la acea vreme, de analiză a riturilor și ritualurilor de înmormântare pentru populația dacică din secolele II-III p.Chr., de pe teritoriul actual al Moldovei. Acest aspect este important, în condițiile în care mai erau încă incertitudini și discuții în privința practicării înhumației de către populația dacică a culturii „Poieniști-Vârteșcoiu”².

După finalizarea cercetărilor arheologice, dispunerea mormintelor - un grup de 28 fiind situate la o distanță de circa 150 m de restul zonei concentrate cu înmormântări - i-a convins pe arheologii responsabili de șantier că sunt două necropole distincte³: una mare, impresionantă (necropola I, cu 578 morminte) și alta mică, cu un număr restrâns de morminte (necropola II, cu 28 de morminte). Dacă până la aceste cercetări, cel mai vechi cimitir al culturii amintite era considerat cel de la Pădureni (jud. Vrancea), după analizarea rezultatelor autorii au ajuns la concluzia că primele înmormântări de la Văleni au avut loc în prima jumătate a secolului al II-lea p.Chr. Această ipoteză era argumentată de unele forme ale urnelor modelate cu mâna (vase borcan) și a câtorva urne și fructiere lucrate la roată, care sunt identice sau apropiate recipientelor din La Tène III.

¹ Anterior, între anii 1959-1964, a fost cercetată sistematic, de către arheologii amintiți, așezarea adiacentă necropolei (URSACHI 1970).

² Semnalăm doar două dintre articolele care „dezbat” acest aspect: IONIȚĂ & URSACHI 1968, p. 211-226; URSACHI 1969, p. 199-201.

³ IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 8.

Acestora se adaugă unele fibule cu corpul puternic profilat (cazul piesei din M 27), care au câteva asemănări cu exemplarele din veacul anterior. Pentru limita superioară, cercetătorii necropolei de la Văleni au luat în calcul variantele târzii ale fibulelor cu portagrafa înaltă și a celor cu piciorul înfășurat, care uneori ajung până spre a doua jumătate a veacului al III-lea p.Chr. Sintetizând, cele două faze de evoluție ale necropolei (cu subfaze) se încadrează în limita cuprinsă între prima jumătate a secolului al II-lea și mijlocul veacului al III-lea p.Chr.⁴

În timpul investigațiilor arheologice au fost descoperite patru monede romane. Acestea sunt relativ bine cunoscute specialiștilor, fiind identificate, inițial, în monografia sitului⁵. La o dată apropiată, ele au fost reluate, într-o formă mai detaliată, în cronică descoperirilor monetare din Moldova⁶. Ulterior, monedele au fost menționate în diferite publicații⁷, o atenție particulară acordându-se denarilor prelucrați⁸.

Recent, am reușit să consultăm piesele respective, care se află în colecțiile a două instituții - Muzeul de Istorie din Roman (Cat. nr. 1, 3-4) și, respectiv, Institutul de Arheologie din Iași (Cat. nr. 2). Cu acest prilej, am avut ocazia să verificăm și să completăm informațiile cunoscute în literatura de specialitate cu privire la identificarea lor, contextele în care au fost descoperite și, mai ales, compoziția lor chimică particulară. Precizăm că acestea, deși extrem de interesante din punct de vedere numismatic, nu au fost ilustrate, fiind doar sumar desenate în lucrarea monografică (**Fig. 2/1b-4b**).

Identificarea inițială a monedelor a fost realizată de către specialiști diferiți. Cel mai probabil, lotul de la Roman a fost prelucrat de către V. Mihailescu-Bîrliba, al cărui scris l-am recunoscut pe plicuri. Cele două monede din mormintele de incinerare (Cat. nr. 1, 4), dar și cea din strat (Cat. nr. 3) au fost descoperite într-o stare precară, fiind puternic arse și având fragmente lipsă (**Fig. 2/1a, 3a-4a**). La peste o jumătate de secol situația lor s-a deteriorat, datorită friabilității metalului și coroziunii. Cu mare dificultate am reușit să reperăm câteva elemente din iconografii și din legende, care confirmă identificările numismatului ieșean. Cea de-a patra emisiune, mai bine păstrată (Cat. nr. 2, **Fig. 2/2a**), provenind dintr-un mormânt de înhumare, a ajuns în colecția Institutului de Arheologie din Iași relativ recent. Cercetătoarea Șeiva Sanie a atribuit-o, greșit, lui Domitianus⁹ și credem că o asemenea confuzie s-ar putea explica prin frecvența extrem de

⁴ IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 96-97.

⁵ IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 25 și n. 3, p. 40 și n. 6, p. 53 și n. 11, p. 58 și n. 17, p. 66, 83, 93, 130, fig. 28/15, p. 141, fig. 39/29, p. 151, fig. 49/50, p. 155, fig. 53/18.

⁶ MIHAILESCU-BÎRLIBA & BUTNARIU 1988, p. 316, nr. 48a-d.

⁷ POENARU BORDEA & MITREA 1989, p. 265, nr. 53.

⁸ CROITORU 2011, p. 190, nr. 293, p. 194, nr. 3003, p. 526, fig. 118/2931, p. 529, fig. 121/3003; MUNTEANU & HÂNCEANU 2020, p. 148, fig. 4/6, p. 150, 152, Appendix II/8-9; MUNTEANU 2021, p. 280, 282, fig. 1/6, p. 283-284, nr. 10-11; MUNTEANU, HONCU & APARASCHIVEI 2021, p. 143, n. 23, p. 146, 148-149, n. 81.

⁹ IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 25, n. 3.

ridicată a reprezentărilor cu Minerva în rândul denarilor de la acest împărat¹⁰. Din păcate, identificarea eronată s-a perpetuat în toate lucrările ulterioare¹¹.

În general, contextele arheologice din care provin monedele sunt clar precizate în monografia sitului. Doar emisiunea de la Septimius Severus (Cat. nr. 3) este prezentată ca fiind descoperită „pe suprafața necropolei II”¹² sau „în stratul de cultură al necropolei II”¹³. Confuzia este accentuată de atribuirea ei ulterioară necropolei I¹⁴. Confruntând informațiile de pe plic, nu avem nicio îndoială că piesa a fost aflată în stratul de cultură (-0,35 m), în secțiunea 9, care aparține de necropola mică (II)¹⁵. În aceeași cronică numismatică s-a considerat, eronat, că moneda de la Hadrianus (Cat. nr. 2) ar aparține necropolei II¹⁶, dar mormântul (M 212), din inventarul căruia ea provine, face parte, fără îndoială, din cimitirul mare¹⁷. Din păcate, în acest caz, însemnările de pe plic¹⁸ sunt complet greșite.

V. Mihailescu-Bîrliba remarcase pertinent că, în cazul denarilor pe care i-a studiat direct, „titlul aliajului de argint este foarte scăzut”¹⁹, unul dintre ei fiind considerat *fourré*²⁰. Într-adevar, toate aceste trei monede au o înfățișare particulară, care nu este specifică nominalului căruia îi aparțin. Ele au o culoare gălbuie, uneori cu nuanțe de roșu, care sunt evidente în cazul emisiunii de la Domitianus (Cat. nr. 1; **Fig. 2/1a**), care s-a exfoliat, probabil în urma incendierii ritualice. Suprafața lor este puțin aplatizată, are porozitate accentuată, iar în unele locuri sunt vizibile urme de bule de aer. Pieseile sunt deosebit de friabile, două dintre ele fiind fragmentare. În cazul uneia se observă mai multe straturi de metal în secțiune (**Fig. 2/3a**). Toate acestea constituie indicii că denarii din necropola de la Văleni au fost realizați prin turnare²¹.

Pentru a determina compoziția lor chimică, a fost folosit un spectrometru portabil, Tracer 5ⁱ produs de Bruker Instruments, al cărui principiu de funcționare se bazează pe Fluorescența de Raze X și utilizează ca sursă de excitație un tub de raze X cu anod de Rh, tensiunea maximă fiind de 40kV. Mărimea fascicolului este de 40 mm². Adâncimea analizată este de c. 50 microni, în funcție de compoziția probei. Compoziția chimică elementală este calculată pentru elementele începând cu magneziu (Mg) până la uraniu (U). Analizele au fost făcute în aer, fără filtru,

¹⁰ RIC II/1, p. 264-265.

¹¹ MIHAILESCU-BÎRLIBA & BUTNARIU 1988, p. 316, nr. 48d; POENARU BORDEA & MITREA 1989, p. 265, nr. 53; CROITORU 2011, p. 190, nr. 2931, p. 526, fig. 118/2931; MUNTEANU & HÂNCEANU 2020, p. 152, Appendix II/8; MUNTEANU 2021, p. 283-284, nr. 10; MUNTEANU, HONCU & APARASCHIVEI 2021, p. 143, n. 23, p. 148-149, n. 81.

¹² IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 58, 83.

¹³ IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 66, 155, fig. 53/18.

¹⁴ MIHAILESCU-BÎRLIBA & BUTNARIU 1988, p. 316, nr. 48a.

¹⁵ IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 8.

¹⁶ MIHAILESCU-BÎRLIBA & BUTNARIU 1988, p. 316, nr. 48d.

¹⁷ IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 8, 25.

¹⁸ Este consemnat faptul că moneda a fost descoperită în anul 1967, în M 400. Putem doar să banuim că este vorba de o confuzie cu piesa de la Domitianus (Cat. nr. 1).

¹⁹ MIHAILESCU-BÎRLIBA & BUTNARIU 1988, p. 316, nr. 48a-b.

²⁰ MIHAILESCU-BÎRLIBA & BUTNARIU 1988, p. 316, nr. 48b.

²¹ În bibliografia românească, a se vedea: PÎSLARU 2009, p. 363-365; GĂZDAC, OARGĂ & ALFÖLDY-GĂZDAC 2015, p. 12.

folosindu-se software-ul încorporat²². Precizăm că probele au fost analizate pe ambele fețe ale monedelor.

Aliajul din care au fost confecționate piesele este alcătuit, preponderent, din cupru, între 63,28-79,92 %. Următorul element din compoziție, ca importanță, este staniu, care se încadrează între 14,32-34,87%. Doar pentru doi dintre denari (Cat. nr. 1-2) au fost înregistrate cantități mai mari de plumb, între 3,43-7,98 %. În cazul celui de-al treilea (Cat. nr. 3), acest element este slab reprezentat (0,43-0,61 %). Remarcăm faptul piesa respectivă are cel mai mare conținut de staniu. Toate emisiunile conțin procente relativ similare de elemente minore, precum: fier (0,20-0,76 %), stibiu (0,19-0,51 %), zinc (0,14-0,22 %), arsen (0,14-0,37 %), zirconiu (0,01-0,02 %), argint (0,09-0,22 %), titan (0,03-0,15 %) și cobalt (0,01-0,02 %).

Cele trei monede analizate din necropola de la Văleni reprezintă denari copiați prin turnare, dintr-un amestec de cupru și staniu, la care se adaugă și plumb. Se consideră că aliajele de acest fel, care conțin peste 20 % Sn (denumite și „potin”), au o culoare asemănătoare cu aceea a argintului și sunt mai fragile, iar cele cu 10-20 % Sn au o culoare gălbuie, fiind mai ductile²³.

În Imperiu, fenomenul copierii prin turnare a monedelor romane, în prima jumătate a veacului al III-lea p.Chr., este bine documentat prin descoperiri arheologice și a beneficiat de o atenție deosebită din partea specialiștilor²⁴. În rândul acestor contrafaceri, denarii din Cu-Sn, identificați prin analize de specialitate, par să constituie o categorie particulară. Numeroase astfel de piese sunt atestate în situri din zona *limes*-ului renan și danubian (Mainz-Kastel, Rottweil, Rißtissen, *Carnuntum*)²⁵, din *Britannia* (Caerleon²⁶, Londra²⁷) și chiar din *Dacia* (*Apulum*²⁸, *Potaissa*²⁹). Cea mai importantă descoperire din această categorie este, până în prezent, tezaurul din situl de la *Apulum*, care conține 232 de denari - imitații prin turnare, folosind 112 prototipuri cu efigii ale împăraților din perioada Vespasianus-Elagabalus. Majoritatea acestora au în compoziție Cu (> 80 %), alături de care apar, constant, Sn (0,1-42 %), Pb (0,2-29 %) și, mai rar, Zn (0-7 %) ³⁰.

Dincolo de *limes*, există informații despre prezența unor astfel de emisiuni în *Barbaricum*-ul răsăritean. Pe teritoriul actual al Ucrainei au fost identificate, de curând, șase posibile ateliere, unde ar fi fost produși *denarii flati* din Cu-Sn-(Pb), dar și dintr-un aliaj cu titlu ridicat de argint³¹. Momentan, datele despre aceste descoperiri sunt sumare³², dar cercetarea acestora se află abia la început.

²² CRISTEA-STAN *et alii* 2021, p. 1-3.

²³ RAUB & ZWICKER 2012, p. 220.

²⁴ O tratare mai recentă a acestui subiect, cu repere bibliografice actualizate, a se vedea la HALL 2014, p. 167-172.

²⁵ RAUB & ZWICKER 2012, p. 219-226.

²⁶ BOON 1988, p. 108 și n. 41.

²⁷ HALL 2014, p. 178.

²⁸ GĂZDAC, OARGĂ & ALFÖLDY-GĂZDAC 2015.

²⁹ PÎSLARU 2009, p. 66, 71-74, 360-362, 364.

³⁰ GĂZDAC, OARGĂ & ALFÖLDY-GĂZDAC 2015.

³¹ MYZGIN 2022, p. 100.

³² AWIANOWICZ, DYMOWSKI & MYZGIN 2022, p. 131-132, fig. 1-2, p. 137-138.

Abia în ultimii ani s-a încercat recunoașterea denarilor turnați, din Cu-Sn, în rândul descoperirilor monetare romane de pe teritoriul „barbar” dintre Carpații Orientali și Prut. Este un proces anevoios, de durată, care presupune parcurgerea critică a bibliografiei mai vechi, reperarea și selectarea pieselor în colecțiile diverselor instituții publice și, abia la final, investigarea compoziției chimice prin diferite metode. Până în momentul de față a fost analizat un lot relevant de astfel de monede, iar o parte dintre rezultate sunt deja cunoscute sau se află în curs de publicare. Astfel că se pot schița câteva observații preliminare pe marginea acestor contrafaceri particulare din Moldova de la vest de Prut.

Denarii copiați prin turnare, dintr-un aliaj constituit preponderent din Cu-Sn, se întâlnesc în acest areal, în diverse perioade, în diferite contexte arheologice și numismatice. Descoperiri izolate sunt cunoscute în așezarea de la Roșiori (jud. Neamț) (2 ex. - 1 Traianus³³, 1 Marcus Aurelius și Lucius Verus³⁴) și în necropolele de la Dumitreștii Gălății (jud. Iași) (1 ex. Antoninus Pius și Marcus Aurelius³⁵) și Văleni (jud. Neamț) (3 ex. - 1 Domitianus, 1 Hadrianus, 1 Septimius Severus: Iulia Domna). Toate aceste situri aparțin fazei târzii a culturii „Poienest-Vârteșcoiu”³⁶. De asemenea, în compoziția marelui tezaur de la Măgura (jud. Bacău) (*t.p.q.* 194-195 p.Chr.)³⁷, dezvelit într-o așezare a aceleiași culturi, am reușit să depistăm o monedă similară (1 ex. Antoninus Pius: Diva Faustina I)³⁸.

Contrafacerile din această perioadă apar, preponderent, în mormintele populației locale. Cu o singură excepție, toate piesele au fost prelucrate prin perforare. Aliajele din care au fost confecționate sunt destul de asemănătoare, cu variații moderate ale ponderii principalelor metale.

În mediul „Sântana de Mureș-Cerneahov”, denarii din Cu-Sn au fost descoperiți, izolat, doar în așezări, precum cele de la Bârlad-„Valea Seacă” (jud. Vaslui) (1 ex. Antoninus Pius: Diva Faustina I³⁹), Dobrovăț-„Râpile lui Filip” (jud. Iași) (1 ex. Antoninus Pius: Diva Faustina I⁴⁰) și Dobrovăț-„Mănăstire” (jud. Iași) (1 ex. Marcus Aurelius⁴¹). Există informații, neverificate, despre o piesă (1 ex. Antoninus Pius⁴²), care ar putea proveni din situl de la Bobești-„Dealul lui Păiuș” (jud. Vaslui)⁴³. De asemenea, tezaurul de la Iezer (jud. Vaslui) (*t.p.q.* 235 p.Chr.),

³³ HÂNCEANU 2010, p. 48-50, 65, pl. XII; HÂNCEANU 2016, p. 179, 196, pl. XII; MUNTEANU 2013, p. 194, nr. V/1, p. 197, fig. 2/V.1; MUNTEANU & HÂNCEANU 2020, p. 144, 148, fig. 4/1, p. 152, Appendix I/2 (rezultate inedite analize XRF).

³⁴ HÂNCEANU, DIACONU & CROITORU, p. 112; MIRCEA *et alii* 2019, p. 374-381; MUNTEANU & HÂNCEANU 2020, p. 144, 147-148, fig. 4/2, p. 152, Appendix I/2.

³⁵ MUNTEANU & VORNICU 2022, p. 261, fig. 2.

³⁶ Despre carpi și cultura „Poienest-Vârteșcoiu”, a se vedea, mai recent, POPA 2015, p. 30-35 și IONIȚĂ 2010, p. 457-464 (cu bibliografia).

³⁷ MIHAILESCU-BÎRLIBA & MITREA 1977; MOISIL 2012, p. 302-303.

³⁸ MIHAILESCU-BÎRLIBA & MITREA 1977, p. 63, nr. 2109 (rezultate inedite analize XRF).

³⁹ PALADE 2004, p. 59, 222, nr. 1, p. 318, fig. 32/1; IONIȚĂ, MAMALAUCA & VORNIC 2009, p. 55, nr. 254 (rezultate inedite analize XRF).

⁴⁰ APARASCHIVEI, HONCU & MUNTEANU 2022, p. 117-118 (rezultate inedite analize XRF).

⁴¹ BUTNARIU 2001, p. 117, nr. 3/121 (rezultate inedite analize SEM - EDX).

⁴² BUTNARIU 2016, p. 195, nr. 5/14, pl. CLXV/14 (rezultate inedite analize XRF).

⁴³ MERLAN 2008, p. 109.

care trebuie pus în legătură cu prezența goșilor în Moldova⁴⁴, conține trei astfel de emisiuni (1 ex. Antoninus Pius: Faustina II⁴⁵, 2 ex. Marcus Aurelius⁴⁶).

În această etapă cronologică monedele copiate nu sunt perforate și par să se concentreze în așezări și în tezaure. Majoritatea au o compoziție chimică destul de apropiată de cea a pieselor din perioada anterioară. Doar două dintre ele - de la Dobrovăț-„Râpile lui Filip” și Bobești - conțin cantități relativ egale de Cu și Sn și par să se individualizeze în acest grup.

Cu valoare de ipoteză, consideram anterior că originea denarilor turnați din Cu-Sn, din Moldova de la vest de Prut, trebuie căutată în provincia romană învecinată, *Dacia*. Ei ajuns dincolo de *limes*-ul răsăritean într-o perioadă târzie, probabil amestecați cu emisiunile originale⁴⁷. Într-adevăr, remarcăm că există numeroase analogii între monedele de la Văleni și cele din situl de la *Potaissa* și, mai ales, din tezaurul „Apulum VI”, menționate anterior. Aceste asemănări sunt relativ ușor vizibile în privința aspectului și a tipurilor originale copiate. Totodată, aliajele din care au fost confecționate piesele din aceste descoperiri conțin aceleași metale de bază, în proporții similare. Absența unor elemente minore din compoziția chimică elementală a denarilor din cele două situri romane⁴⁸ se explică, cel mai probabil, prin faptul că pentru analize s-a folosit un echipament tehnic mai puțin performant. Ne apare plauzibilă turnarea monedelor de la Văleni într-un atelier din *Dacia*, aidoma celor care ar fi putut funcționa în interiorul castrului de la *Potaissa*⁴⁹ sau în vecinătatea lui *Municipium Septimium Apulense*⁵⁰. Faptul că cele mai recente prototipuri folosite sunt din vremea lui Elagabalus⁵¹, poate constitui un reper cronologic viabil pentru datarea copiilor „dacice”, a căror fabricare se circumscrie unui fenomen imitativ de amploare, petrecut în interiorul Imperiului⁵². În logica acestei construcții, suntem de părere că abia începând cu ultima parte a dinastiei Severilor are loc pătrunderea în Moldova, pe diferite căi, a denarilor copiați prin turnare, din Cu-Sn. Acestei perioade târzii s-ar circumscrie și cele trei monede din necropola de Văleni, care constituie un lot unitar din punct de vedere cronologic.

Un ultim aspect pe care intenționăm să îl aducem în discuție se referă la prelucrarea prin perforare a doi dintre denari (Cat. nr. 1-2). Studiarea directă a acestora ne-a permis să reconsiderăm unele observații mai vechi, eronate, care s-

⁴⁴ MUNTEANU, HONCU & APARASCHIVEI 2021, p. 146; GRUMEZA *et alii* 2022, p. 48.

⁴⁵ MUNTEANU & POPUȘOI 2014, p. 3-4, n. 16, p. 18, nr. 21, p. 31, fig. 3/21; GRUMEZA *et alii* 2022, p. 137 și n. 22, p. 181, Taf. 19/22.

⁴⁶ MUNTEANU & POPUȘOI 2014, p. 3-4, n. 16, p. 18-19, nr. 24-25, p. 31, fig. 3/24-25; GRUMEZA *et alii* 2022, p. 137 și n. 24-25, p. 181, Taf. 19/25-26.

⁴⁷ MUNTEANU & HÂNCEANU 2020, p. 150-151; MUNTEANU & VORNICU 2022, p. 263-264.

⁴⁸ PÎSLARU 2009, p. 360-362; GĂZDAC, OARGĂ & ALFÖLDY-GĂZDAC 2015, p. 39-45, tab. 3.

⁴⁹ PÎSLARU 2009, p. 71-74.

⁵⁰ GĂZDAC, OARGĂ & ALFÖLDY-GĂZDAC 2015, p. 14-15.

⁵¹ PÎSLARU 2009, p. 177, nr. 175; GĂZDAC, OARGĂ & ALFÖLDY-GĂZDAC 2015, p. 96-98, nr. 213-228.

⁵² HALL 2014, p. 169-172.

au bazat doar pe consultarea desenelor⁵³. Astfel, pe ambele piese, găurile se află în fața portretului imperial, în diferite poziții (la ora 5 și, respectiv, la ora 2), doar într-un singur caz fiind afectată efigia (lui Hadrianus) (**Fig. 2/1a-2a**). Perforațiile sunt rotunde, au dimensiuni medii (c. 2 mm), par să fi fost făcute cu grijă, probabil cu un sfredel, resturile de metal au fost îndepărtate, astfel că e dificil de presupus dinspre ce parte a monedelor au fost realizate. Probabil, la fel ca în alte părți din *Barbaricum*, denarii prelucrați din vestul Moldovei au avut, în principal, un rol decorativ, deși alte semnificații nu trebuie excluse⁵⁴. La Văleni, una dintre piese a fost descoperită în regiunea gâtului⁵⁵, fiind eventual purtată ca pandantiv simplu. Cealaltă ar fi putut fi parte a unui colier mai elaborat, care conținea diverse elemente ce se regăsesc în inventarul mormântului (pandantiv-căldărușă, mărgelă)⁵⁶.

Numărul consistent de denari copiați prelucrați ne-a îndreptățit să reflectăm asupra existenței unei selecții intenționate a acestor monede de calitate inferioară, pentru a fi perforate⁵⁷. Într-o anumită măsură, am putea folosi chiar analogia cu situația de la *Vallum Antonini*, unde aceste nominaluri au fost replicate în staniu, pentru a fi folosite în scop ritualic⁵⁸. Pe de altă parte, trebuie să avem în vedere faptul că oferta de numerar roman din teritoriul „barbar” de la răsărit de Carpați, în prima jumătate a veacului al III-lea p.Chr., nu era una chiar generoasă, iar denarii copiați din Cu-Sn ar fi putut reprezenta una dintre puținele opțiuni pentru populația locală.

Aceste emisiuni particulare, confirmate prin analize de specialitate, se individualizează drept o categorie distinctă în rândul descoperirilor monetare din Moldova de la vest de Prut, putând avea un rol semnificativ în datarea diferitelor complexe și situri arheologice din acest areal.

CATALOG⁵⁹ (Fig. 2/1a-4a)

1. Cu-Sn-Pb; 1,242 g; 15 x 19 mm; 12h; f.s.c., ruptă în trei fragmente, lipsă 1/5 din monedă, perforată (2 mm; av.-5h), trecută prin foc;
Av. ilizibil;
Rv. [...]VIIIIDEXX[...];

⁵³ MUNTEANU & HÂNCEANU 2020, p. 152, Appendix II/9; MUNTEANU 2021, p. 283-284, nr. 10-11; MUNTEANU, HONCU & APARASCHIVEI 2021, p. 143, n. 23, p. 146, 148-149, n. 81.

⁵⁴ MUNTEANU & HÂNCEANU 2020, p. 150; MUNTEANU 2021, p. 281; MUNTEANU, HONCU & APARASCHIVEI 2021, p. 150.

⁵⁵ IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 40.

⁵⁶ IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 25.

⁵⁷ MUNTEANU 2021, p. 281; MUNTEANU, HONCU & APARASCHIVEI 2021, p. 150; MUNTEANU & VORNICU 2022, p. 264.

⁵⁸ MACDONALD 1905, p. 13-16.

⁵⁹ Au fost folosite următoarele abrevieri pentru metale și aliaje (AE-*aes*, Ag-argint, As-arsen, Co-cobalt, Cu-cupru, Fe-fier, Pb-plumb, Sb-Stibiu, Sn-staniu, Ti-titan, Zn-zinc, Zr-zirconiu, n.d.-nedetectabil), date tehnice (g-gram, h-ora (ax), m-metru, mm-milimetru), descriere monede (av.-avers, rv.-revers), context (M-mormânt) și colecții (IAI-Institutul de Arheologie Iași, MIR-Muzeul de Istorie Roman, inv.-inventar).

Copie realizată prin turnare după un *denarius* de la Domitianus, Roma, martie-13 septembrie 83 (RIC II/1, p. 277, no. 164);

Context: 1967; necropola I, M 400 (incinerație; -0,65 m); artefacte asociate: pandantiv de fier în formă de căldărușă, mărgică inelară de sticlă roșie, două mărgelile prismatice de sticlă roșie;

Păstrare: Muzeul de Istorie Roman (MIR), inv. 7800;

Bibliografie: IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 40 și n. 6, p. 66, 93, 97, 141, fig. 39/29; MIHAILESCU-BÎRLIBA & BUTNARIU 1988, p. 316, nr. 48b; POENARU BORDEA & MITREA 1989, p. 265, nr. 53; CROITORU 2011, p. 194, nr. 3003, p. 529, fig. 121/3003; MUNTEANU & HÂNCEANU 2020, p. 148, fig. 4/6, p. 150, 152, Appendix II/9; MUNTEANU 2021, p. 280, 282, fig. 1/6, p. 284, nr. 11; MUNTEANU, HONCU & APARASCHIVEI 2021, p. 143, n. 23, p. 146, 148-149, n. 81.

Compoziția elementală calculată în procente:

	Cu	Sn	Pb	Fe	Sb	Zn	As	Zr	Ag	Ti	Co
Av.	76,64	14,84	7,31	0,23	0,31	0,22	0,16	0,02	0,21	0,03	0,02
Rv.	66,55	23,46	7,98	0,76	0,51	0,16	0,37	0,02	0,15	n.d.	0,02

2. Cu-Sn-Pb; 2,396 g; 17 x 19 mm; 6h; s.c., ruptă, perforată (2 mm; av.-2h);

Av. H[...]AN[...] AVGVS[...]

Rv. C[...] III

Copie realizată prin turnare după un *denarius* de la Hadrianus, Roma, anii c. 125-126/127 (RIC II/3, p. 128, nr. 787);

Context: necropola I, M 212 (înhumație, copil (?); -0,81 m); poziția monedei: în regiunea gâtului; artefacte asociate: ac din bronz, aplică din argint;

Păstrare: Institutul de Arheologie Iași (IAI), în curs de inventariere;

Bibliografie: IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 25 și n. 3, p. 66, 93, 97, 130, fig. 28/15; MIHAILESCU-BÎRLIBA & BUTNARIU 1988, p. 316, nr. 48d; POENARU BORDEA & MITREA 1989, p. 265, nr. 53; CROITORU 2011, p. 190, nr. 2931, p. 526, fig. 118/2931; MUNTEANU & HÂNCEANU 2020, p. 150, 152, Appendix II/8; MUNTEANU 2021, p. 280, 283-284, nr. 10; MUNTEANU, HONCU & APARASCHIVEI 2021, p. 143, n. 23, p. 148-149, n. 81.

Compoziția elementală calculată în procente:

	Cu	Sn	Pb	Fe	Sb	Zn	As	Zr	Ag	Ti	Co
Av.	79,64	14,32	4,96	0,39	0,19	0,14	0,14	0,02	0,09	0,10	0,02
Rv.	79,92	15,54	3,43	0,25	0,23	0,15	0,18	0,02	0,10	0,15	0,02

3. Cu-Sn-Pb; 1,162 g; 14 x 17 mm; 6h; f.s.c., ruptă în două fragmente, lipsă 1/3 din monedă;

Av. [...]AVG[...];

Rv. ilizibil;

Copie realizată prin turnare după un *denarius* de la Septimius Severus: Iulia Domna, Roma, anii 196-211 (RIC IV/I, p. 170, nr. 575);

Context: 1964; necropola II, secțiunea 9, m 10,20, la -0,35 m (în stratul de cultură);

Păstrare: MIR, inv. 7802;

Bibliografie: IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 58 și n. 17, p. 66, 83, 155, fig. 53/18; MIHAILESCU-BÎRLIBA & BUTNARIU 1988, p. 316, nr. 48a; POENARU BORDEA & MITREA 1989, p. 265, nr. 53; MUNTEANU, HONCU & APARASCHIVEI 2021, p. 143, n. 23.

Compoziția elementală calculată în procente:

	Cu	Sn	Pb	Fe	Sb	Zn	As	Zr	Ag	Ti	Co
Av.	70,16	28,35	0,43	0,20	0,27	0,17	0,15	0,01	0,18	0,07	0,01
Rv.	63,28	34,87	0,61	0,29	0,33	0,14	0,16	0,01	0,22	0,09	n.d.

4. AE; 10,95 g; 23x26 mm; 6h; f.s.c., puternic arsă;

Av. [...]NINV[...];

Rv. ilizibil;

Imperiul Roman, Antoninus Pius, *dupondius*, Roma, anii 139-161 (RIC III gen.);

Context: 1970; necropola I, M 589 (incineratie; -0,66 m);

MIR, inv. 11437;

Bibliografie: IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 53 și n. 11, p. 66, 93, 151, fig. 49/50; MIHAILESCU-BÎRLIBA & BUTNARIU 1988, p. 316, nr. 48c; POENARU BORDEA & MITREA 1989, p. 265, nr. 53; MUNTEANU, HONCU & APARASCHIVEI 2021, p. 143, n. 23.

BIBLIOGRAFIE

APARASCHIVEI, HONCU & MUNTEANU 2022 – D. Aparaschivei, Șt. Honcu, L. Munteanu, *A “sarmatian” fibula found in Dobrovăț, Iași county*, în: S.-P. Boțan, Șt. Honcu (eds.), *In Medias Res Antiquorum. Miscellanea in honorem annos LXV peragentis Professoris Costel Chiriac oblata*, Cluj-Napoca, 2022, p. 117-127.

AWIANOWICZ, DYMOWSKI & MYZGIN 2022 – B. Awianowicz, A. Dymowski, K. Myzgin, *The Counterfeit Roman Imperial Denarii on both Sides of the Limes according to the Written, Archaeological and Numismatic Sources. Was there any Transfer of Ideas, Technologies and Coins?*, în: M. Olędzki, A. Dubicki (eds.), *Rome and the Barbarians. An Interplay between two Worlds*, Łódź, 2022, p. 129-144.

BOON 1988 – G. C. Boon, *Counterfeit coins in Roman Britain*, în: J. Casey, R. Reece (eds.), *Coins and the Archaeologist*², London, 1988, p. 102-188.

BUTNARIU 2001 – V. M. Butnariu (éd.), *Monnaies et parures du Musée d'Histoire de la Moldavie de Iași*, Iași, 2001.

BUTNARIU 2016 – V. M. Butnariu (éd.), *Découvertes monétaires du Complexe Muséal „Iulian Antonescu” Bacău, Onești*, 2016.

CRISTEA-STAN et alii 2021 – D. Cristea-Stan, L. Munteanu, S.-P. Boțan, A.-E. Apostu, *Composition studies on “Dumbrăveni” type coins - the case hoard from Crângul Petrești Area, Vânători Commune (Vrancea County)*, *Romanian Journal of Physics* 66/905 (2021), p. 1-10.

CROITORU 2011 – C. Croitoru, *Roman discoveries in the East Carpathian Barbaricum (1st century B.C. - 5th century A.D.)*, Brăila, 2011.

GĂZDAC, OARGĂ & ALFÖLDY-GĂZDAC 2015 – C. Găzdac, O. Oargă, Á. Alföldy-Găzdac, *It was supposed to be Silver! The Scrap Coin ‘Hoard’ Apulum VI*, Cluj-Napoca, 2015.

GRUMEZA *et alii* 2022 – L. Grumeza, V. Cojocaru, Șt. Honcu, L. Munteanu, *Corpus der romischen Funde im europaischen Barbaricum. Rumänien. Band 2. Kreis Vaslui, Cluj-Napoca*, 2022.

HALL 2014 – J. Hall, *With Criminal Intent? Forgers at Work in Roman London, Britannia* 45 (2014), p. 165-194.

HÂNCEANU 2010 – G. D. Hânceanu, *Obiecte romane în situl dacic de la Roșiori-Neamț, Carpica* 39 (2010), p. 32-65.

HÂNCEANU 2016 – G. D. Hânceanu, *Roman Imports in the Settlement of the Free Dacians at Roșiori (Neamț County)*, în: V. Bârcă (ed.), *Orbis Romanus and Barbaricum. The Barbarians around the Province of Dacia and Their relations with the Roman Empire*, Cluj-Napoca, 2016, p. 169-201.

HÂNCEANU, DIACONU & CROITORU – G. D. Hânceanu, V. Diaconu, C. Croitoru, *Roșiori, comuna Dulcești, județul Neamț. Punct Țarina Veche/La Humărie*, Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 2017, p. 111-112.

IONIȚĂ 2010 – I. Ioniță, *Dacii liberi din Moldova*, în: D. Protase, Al. Suceveanu (ed.), *Istoria Românilor. II. Daco-romani, romanici, alogeni*², București, 2010, p. 455-469.

IONIȚĂ, MAMALAUCA & VORNIC 2009 – I. Ioniță, M. Mamalauca, V. Vornic (eds.), *Antichitatea târzie în Bazinul Prutului. Catalog*, Bârlad, 2009.

IONIȚĂ & URSACHI 1968 – I. Ioniță, V. Ursachi, *Noi date arheologice privind riturile funerare la carpo-daci*, SCIV 19/2 (1968), p. 211-226.

IONIȚĂ & URSACHI 1988 – I. Ioniță, V. Ursachi, *Văleni. O mare necropolă a dacilor liberi*, Iași, 1988.

MACDONALD 1905 – G. Macdonald, *A recent find of Roman coins in Scotland*, NC 5 (1905), p. 10-17.

MERLAN 2008 – V. Merlan, *Contribuții monografice asupra Depresiunii Hușilor*, Iași, 2008.

MIHAILESCU-BÎRLIBA & BUTNARIU 1988 – V. Mihailescu-Bîrliba, V. Butnariu, *Descoperiri monetare din Moldova. I*, ArhMold 12 (1988), p. 311-320.

MIHAILESCU-BÎRLIBA & MITREA 1977 – V. Mihailescu-Bîrliba, I. Mitrea, *Tezaurul de la Măgura*, Bacău, 1977.

MIRCEA *et alii* 2019 – O. Mircea, G. D. Hânceanu, V. Vasilache, I. Sandu, A. V. Sandu, L. Munteanu, *Study of a coin from the 2nd century discovered in Roșiori, Neamț County*, în: A. M. Găraș, R. F. Oprițescu (eds.), *MATCONS. Matter and Materials in/for Heritage Conservation. 7th Edition. October 8th-12th, 2019, Craiova*, 2019, p. 369-383.

MOISIL 2012 – D. Moisil, *Descoperiri monetare antice și bizantine din România (IV)*, CN 18 (2012), p. 293-322.

MUNTEANU 2013 – L. Munteanu, *Descoperiri monetare din Moldova. V*, ArhMold 36 (2013), p. 191-198.

MUNTEANU 2021 – L. Munteanu, *Pierced and/or Looped Roman Denarii from Western Moldavia (Romania)*, în: R. Ciołek, R. Chowanec (eds.), *Aleksanderia. Studies on Items, Ideas and History Dedicated to Professor Aleksander Bursche on the Occasion of his 65th Birthday*, Wiesbaden, 2021, p. 279-286.

MUNTEANU & HÂNCEANU 2020 – L. Munteanu, G.-D. Hânceanu, *Pierced Roman coins from the 'Free Dacians' settlement of Roșiori (Municipality of Dulcești, Neamț County, Romania)*, în: Al. Rubel, H.-U. Voß (eds.), *Experiencing the Frontier and the Frontier of Experience: Barbarian perspectives and Roman strategies to deal with new threats*, Oxford, 2020, p. 144-155.

MUNTEANU, HONCU & APARASCHIVEI 2021 – L. Munteanu, Șt. Honcu, D. Aparaschivei, *On the Chronology of Roman Coins in Barbaricum. Denarii Finds from the Site of Schineni (Bacău County)*, în: V. Cojocaru, A.-I. Pázsint (eds.), *Migration and Identity in Eurasia: From Ancient Times to the Middle Ages*, Cluj-Napoca, 2021, p. 139-165.

MUNTEANU & POPUȘOI 2014 – L. Munteanu, E. Popușoi, *The Roman Coin Hoard from Iezer*, în: A. Mihalache, D. Aparaschivei, Gh. Cliveti, Al. Simon (ed.), *Inovație și interdisciplinaritate în cercetarea arheologică și istorică: teorii, metode, surse*, Iași, 2014, p. 1-34.

MUNTEANU & VORNICU 2022 – L. Munteanu, N. Vornicu, *Contribuții la problema imitațiilor de denari romani imperiali din Moldova. Descoperirea monetară din necropola de la Dumitreștii Gălății (com. Schitu Duca, jud. Iași)*, RAASI 4 (2022), p. 257-266.

MYZGIN 2022 – K. Myzgin, *Denarii Flati*, în: *XVI International Numismatic Congress in Warsaw September 11-16, 2022. Book of Abstracts*, Warsaw, 2022, p. 100.

PALADE 2004 – V. Palade, *Așezarea și necropola de la Bârlad - Valea Seacă (sfârșitul sec. al III-lea - a doua jumătate a sec. al V-lea)*, București, 2004.

PÎSLARU 2009 – M. Pîslaru, *The Roman Coins from Potaissa. Legionary Fortress and Ancient Town*, Cluj-Napoca, 2009.

POENARU BORDEA & MITREA 1989 – Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie-1988 (XXXII)*, Dacia n.s. 33/1-2 (1989), p. 259-266.

POPA 2015 – Al. Popa, *Untersuchungen zu den römisch-barbarischen Kontakten östlich der römischen Provinz Dacia*, Bonn, 2015.

RAUB & ZWICKER 2012 – Ch. Raub, U. Zwicker, *Cast Forgeries of Roman Denarii and Antoniniani, Silver-tin-copper and Copper-tin Alloys*, NC 172 (2012), p. 219-226.

URSACHI 1969 – V. Ursachi, *Contribuții la problema ritului de înmormântare la carpodaci*, Carpica 2 (1969), p. 199-201.

URSACHI 1970 – V. Ursachi, *Săpăturile arheologice de la Văleni*, MCA 9 (1970), p. 265-270.

Fig. 1. Localizarea sitului de la Văleni-„La Moară”/„La Morișcă” (jud. Neamț).
Fig. 1. Location of the site Văleni-„La Moară”/„La Morișcă” (Neamț County).

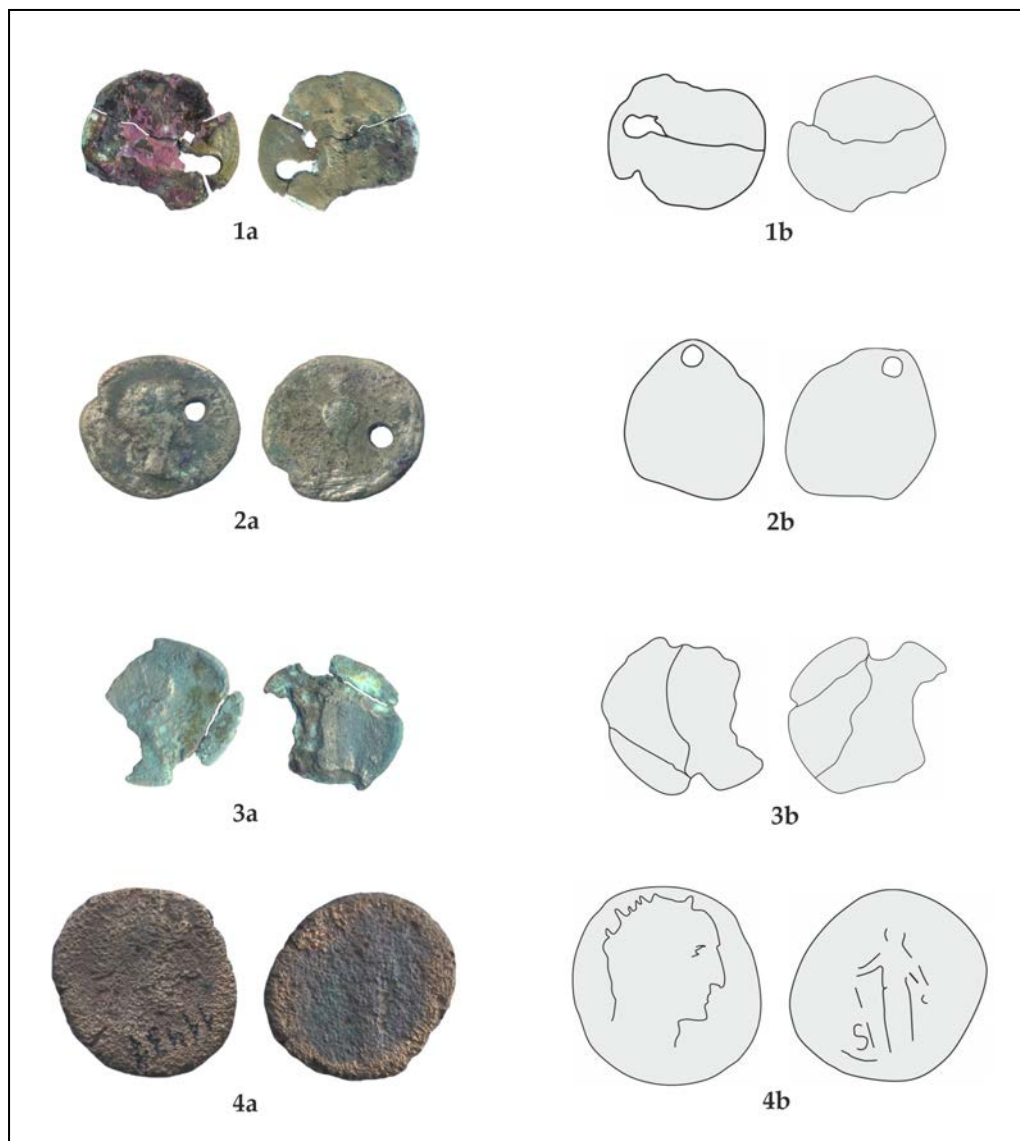

Fig. 2. Monede descoperite în necropola de la Văleni (1a-4a - foto; 1b-4b - desene *apud* IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 141, fig. 39/29, p. 130, fig. 28/15, p. 155, fig. 53/18, p. 151, fig. 49/50).

Fig. 2. Coins discovered in the Văleni necropolis (1a-4a - photos; 1b-4b - drawings *apud* IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 141, fig. 39/29, p. 130, fig. 28/15, p. 155, fig. 53/18, p. 151, fig. 49/50).

UN NOU TEZAURO DESCOPERIT LA DESA, JUD. DOLJ (SEC. II-III P.CHR.)

Radu Gabriel DUMITRESCU*

Cuvinte-cheie: Imperiul Roman, tezaur, Desa, criză militară, limes.

Keywords: Roman Empire, hoard, Desa, military crisis, limes.

Rezumat: Tezaurul de la Desa a fost descoperit în data de 24 decembrie 2015, fiind predat Primăriei localității de descoperitor, posesor autorizat al unui detector de metale. Acesta a găsit 219 monede din argint și o monedă din bronz pe un teren arabil, în punctul „Balta Stoicăi”, la aproximativ 7 km de siturile arheologice în care specialiștii Muzeului Olteniei fac cercetări sistematice încă din anul 2001. După ce autoritățile locale au înștiințat Poliția, iar reprezentanții acesteia au semnalat Muzeului Olteniei descoperirea vestigiilor, o echipă de arheologi s-a deplasat la Desa pe 30 decembrie 2015 pentru cercetarea locului în care s-a găsit tezaurul monetar. S-a constatat că este vorba despre o așezare civilă romană, din secolele II-III p.Chr. În zona respectivă - aflată la aproximativ 3 km sud-est de localitatea Desa - se aflau numeroase fragmente ceramice de epocă romană. Pe 11 ianuarie 2016, cele 220 de monede au ajuns în custodia Muzeului Olteniei, ulterior fiind incluse în colecțiile sale.

Abstract: The hoard of Desa was discovered on 24th of December 2015, being handed over to the Town Hall of Desa by the discoverer, authorized holder of a metal detector. He found 219 silver coins and a bronze coin on an arable land, in the point “Balta Stoicăi”, at about 7 km far from the archaeological sites, where the specialists from the Museum of Oltenia have done systematic researches since 2001. After local authorities had notified and its representatives had reported the discovery to the Museum of Oltenia, several archaeologists went to Desa on 30th of December 2015 in order to research the location where the hoard had been discovered. It was found that it is a civil Roman settlement from 2nd- 3rd centuries. In that area - at about 3 km South East of Desa - there were numerous Roman ceramic fragments. On 11th of January 2016, the 220 silver coins were brought to the Museum of Oltenia and were later included in its collections.

* Radu Gabriel DUMITRESCU: Muzeul Olteniei, Craiova; e-mail: ducu2007d@yahoo.com

Comuna Desa este o localitate de frontieră situată în sud-vestul județului Dolj, la granița cu Bulgaria, în lunca și pe terasa I-a a Dunării. Comuna a fost înființată prin Legea administrativă din 31 martie 1864, desființată în anul 1930 și reînființată în anul 1932. A făcut parte din plășile Câmpu (1864-1908), Poiana (1908-1912), Calafat (1912-1930, 1932-1950) și din raionul Calafat (1950-1968). Comuna a fost formată din satul cu același nume pe toată perioada existenței sale¹.

Desa este situată la 92 km sud-vest de Craiova, la 16 km de Calafat și la 9 km sud-vest de Poiana. În anul 1873, din cauza bălților și a nisipurilor, comuna s-a mutat cu 3 km mai spre nord, când s-a pus cu adevărat temelial satului și a comunei Desa².

Informații despre potențialul arheologic al zonei în care se află localitatea Desa există încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, prin semnalarea descoperirii unor variate artefacte arheologice, atât din punct de vedere tipologic, cât și cronologic. Primele date în legătură cu unele descoperiri arheologice le avem de la maiorul Dimitrie Papazoglu - comandantul carantinelor de pe malul românesc al Dunării și cunoscut colecționar de antichități - care a vizitat sectorul Dunării de la sud de localitatea Desa în anul 1864, recuperând numeroase fragmente ceramice, monede, podoabe, mai ales de epocă romană și datate cu multă larghețe în secolele II-V p.Chr. Din păcate, acesta nu a lăsat nici o informație cu privire la identificarea topografică a stațiunii de unde adunase mărturiile arheologice³.

Următoarele informații cu caracter arheologic privitoare la localitatea Desa sunt oferite de Pamfil Polonic, desenator la Muzeul Național de Antichități din București și colaboratorul lui Grigore Tocilescu, acesta fiind cel care localizează pentru prima dată așezarea romană și dă primele informații despre existența unui castru, consemnând locul cunoscut de săteni sub numele de „Cetatea Castravița”⁴.

Tot de Desa este legată și existența unui presupus depozit de bronzuri, format din șapte pandantive de tip Ghidici și un fragment de fibulă-ochelari, încadrată din punct de vedere cronologic în Hallstatt-ul mijlociu. La începutul secolului al XX-lea piesele se aflau în colecția privată Istrati-Capșa, fiind menționate pentru prima oară de către Constantin Moisil⁵.

În prima jumătate a secolului al XX-lea, informațiile, precum și descoperirile se înmulțesc. Astfel, în 1914, Vasile Pârvan publica două statuete romane de bronz descoperite la Desa de maiorul Papazoglu⁶; în 1937, în locul cunoscut sub numele de „Petriș” este descoperit binecunoscutul cazan hunic⁷, iar Dumitru Tudor prezintă date mai ample privind castrul roman din punctul „Castravița” și așezarea romană civilă, menționând descoperirea mai multor monede republicane

¹ AVRAM *et alii* 2004, p. 32.

² LAHOVARI, BRĂTIANU & TOCILESCU 1900, p. 108.

³ TUDOR 1944-1947, p. 45, 46-48.

⁴ TUDOR 1944-1947, p. 45.

⁵ MOISIL 1911, p. 84.

⁶ PÂRVAN 1913-1914, p. 64-65, pl. VIII/3, 5.

⁷ NESTOR & NICOLĂESCU-PLOPȘOR 1937, p. 178, Taf. 39/3a, 3b.

și imperiale și a unei cărămizi cu ștampila legiunii a XIII-a Gemina, care își avea lagărul pe malul opus al Dunării, în dreptul Desei, la Ratiaria (Arçar, Bulgaria)⁸.

Noi informații sumare sunt publicate de Octavian Toropu, în 1967, în urma unor cercetări de suprafață localizând castrul roman și așezarea civilă la vest de „Castravița”, în dreptul kilometrilor fluviali 767-768⁹. Octavian Toropu și Onoriu Stoica prezentau, la sfârșitul anilor '60 și începutul anilor '70 ai secolului al XX-lea, câteva descoperiri realizate pe malul Dunării, în zona km fluviali 767-768 și la răsărit de „Castravița”: trei vase ceramice, dintre care o ceașcă și o cană datate în epoca hallstattiană, cu analogii în necropolele de la Gogoșu (jud. Mehedinți) și Ferigile (jud. Vâlcea), și un urciur de epocă romană¹⁰, precum și mai multe monede romane¹¹.

În ceea ce privește cercetările arheologice de la Desa, acestea au început în mod sistematic în anul 2001, sub îndrumarea unui colectiv format inițial din Petre Gherghe (Universitatea din Craiova), Florin Ridiche (Muzeul Olteniei) și Marin Nica (Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” Craiova). Săpăturile au debutat în punctele „Castravița” și „La ruptură”, aflate la o distanță de aprox. 7-7,5 km sud-vest de localitate, pe malul Dunării (Pl. I/1), acestea fiind identificate de Marin Nica în urma unei periegeze efectuate de-a lungul Dunării, în anii '80 ai secolului trecut. Drept rezultat al acestor cercetări, necropola tumulară de tip Basarabi descoperită la Desa a făcut subiectul unei teze de doctorat, rămase momentan nepublicate¹².

Această serie de piese din diverse epoci istorice este completată și de numeroase descoperiri numismatice. La Desa a fost semnalată descoperirea unui tezaur, găsit în anul 1966, într-un vas de bronz, constituit din denari romani republicani¹³. Un fragment de tezaur descoperit în aceeași localitate, format din 122 de denari imperiali romani, care se înșiruie cronologic de la Nero la Commodus a intrat în iulie 1988, confiscat de poliție, în colecția muzeului din Drobeta Turnu Severin¹⁴. Din același tezaur mai fac parte alte 11 monede, aflate într-o colecție particulară din București¹⁵.

Din perioada secolelor XVIII-XIX ne sunt cunoscute alte două tezaure descoperite la Desa, unul îngropat în primii ani ai administrației austriece a Olteniei¹⁶, celălalt ascuns în primii ani ai domniei lui Carol I¹⁷.

⁸ TUDOR 1933-1935, p. 187-188, fig. 7; TUDOR 1944-1947, p. 45, 46, 48; TUDOR 1978, p. 102, 223-224, 266, fig. 68/6; p. 274, 378, fig. 107/3, p. 379.

⁹ TOROPU 1967, p. 2.

¹⁰ TOROPU & STOICA 1969, p. 6-7, pl. I.

¹¹ TOROPU & STOICA 1970, p. 492, 499; TOROPU 1976, p. 21-23, 34-35 cu notele aferente.

¹² BÂSCEANU 2017.

¹³ MITREA 1967, p. 384, nr. 36; POPESCU 1996, p. 47.

¹⁴ STÎNGĂ & BĂLTEANU 2001-2002, p. 113; GĂZDAC & NEAGOE 2020, p. 107; Constantin Preda amintește de 222 de monede care ar fi fost achiziționate de Muzeul din Drobeta Turnu Severin. A se vedea PREDĂ 2008, p. 106.

¹⁵ POPESCU 1996, p. 47-48.

¹⁶ DUMITRESCU & RĂDULESCU 2014, p. 79-94.

¹⁷ DUMITRESCU 2013, p. 35-50.

Acestei succesiuni de descoperiri îi adăugăm încă una, de dată recentă. Studiul de față își propune, astfel, să completeze repertoriul tezaurelor monetare de la Desa.

Descoperirea a fost făcută în data de 24 decembrie 2015, fiind predată Primăriei localității de către descoperitor, posesor autorizat al unui detector de metale. Acesta a găsit 219 monede din argint și o monedă de bronz pe un teren arabil, în punctul „Balta Stoicăi”, la aproximativ 7 km nord-est de siturile arheologice în care specialiștii Muzeului Olteniei fac cercetări sistematice din anul 2001¹⁸ (Pl. I/1-2).

După ce autoritățile locale au înștiințat Poliția, iar reprezentanții acesteia au semnalat Muzeului Olteniei descoperirea vestigiilor, o echipă de arheologi s-a deplasat la Desa, pe 30 decembrie 2015, pentru cercetarea locului în care s-a găsit tezaurul. S-a constatat că este vorba despre o așezare civilă romană, din secolele II-III p.Chr. În zona respectivă - aflată la aproximativ 3 km sud-est de localitatea Desa - se aflau numeroase fragmente ceramice de epocă romană. Pe 11 ianuarie 2016, cele 220 de monede au ajuns în custodia Muzeului Olteniei, ulterior fiind incluse în colecțiile sale, după ce au fost parcurse toate etapele prevăzute de lege.

Din cele 220 de monede, 219 fac parte din structura tezaurului, exemplarul din bronz, care este o emisiune de Nicaea, fiind adăugat. Din discuțiile purtate cu descoperitorul am aflat că, inițial, a găsit circa 65 de monede, apoi, se pare că a folosit plugul pentru a scoate din pământ mai multe piese, împrăștiindu-le pe o distanță de circa 20-30 metri. În momentul colectării celorlalte monede de pe suprafața arată, probabil că a găsit și piesa de Nicaea, pe care a considerat-o ca făcând parte din tezaur.

Din analiza catalogului tezaurului rezultă că cele 219 monede se eșalonează cronologic între anii 152/153-245 și sunt emise în atelierele din Roma (95,43 %), Emesa (0,91 %) și Antiohia (3,65 %). Structura pe emitenți, în ordine cronologică, se prezintă astfel:

¹⁸ O serie de informații și coordonate privind descoperirile de la Desa le datorăm colegului Marius Bâsceanu, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru sprijinul pe care ni l-a oferit.

Nr. crt.	Emitent	Număr exemplare	Ponderea în cadrul tezaurului
1.	Marcus Aurelius	2 ex.	0,91 %
2.	Commodus	1 ex.	0,45 %
3.	Clodius Albinus	1 ex.	0,45 %
4.	Septimius Severus	10 ex.	4,56 %
5.	Iulia Domna	1 ex.	0,45 %
6.	Caracalla	8 ex.	3,65 %
7.	Plautilla	1 ex.	0,45 %
8.	Geta	3 ex.	1,36 %
9.	Elagabal	44 ex.	20,09 %
10.	Iulia Paula	3 ex.	1,36 %
11.	Aquilia Severa	2 ex.	0,91 %
12.	Iulia Soaemias	3 ex.	1,36 %
13.	Iulia Maesa	8 ex.	3,65 %
14.	Severus Alexander	56 ex.	25,57 %
15.	Sallustia Barbia Orbiana	2 ex.	0,91 %
16.	Iulia Mamaea	14 ex.	6,39 %
17.	Maximinus Thrax	6 ex.	2,73 %
18.	Balbinus	1 ex.	0,45 %
19.	Gordianus III	45 ex.	20,54 %
20.	Phillipus I	8 ex.	3,65 %
	TOTAL	219	99,89 %

După cum putem observa din tabelul de mai sus, acest nou tezaur descoperit la Desa se înscrie în orizontul de tezaure îngropate la începutul domniei lui Filip Arabul, care mai cuprinde tezaurele de la Pitești (jud. Argeș)¹⁹, Bălești (jud. Gorj), Bârca II și III (jud. Dolj)²⁰, Săpata de Jos (jud. Argeș), Bumbești I și II (jud. Gorj), Ionești Govorii (jud. Vâlcea), Moțăței I și II (jud. Dolj), Căineni-Călinești (jud. Vâlcea) și Ocolna (jud. Dolj)²¹.

Cauza îngropării acestor tezaure o reprezintă atacul carpic, din anul 245, asupra provinciei. Acesta a afectat puternic Dacia sud-carpatică și a necesitat un efort deosebit din partea Romei pentru a-i pune capăt, însuși împăratul fiind implicat direct în represiunea dirijată de Imperiu împotriva barbarilor și în reconstruirea zonelor afectate, acordând o atenție deosebită Romulei.

Din punct de vedere geografic, tezaurele se grupează în trei zone distincte, probabil direcțiile de pătrundere ale atacatorilor carpi, după depășirea celor două limes-uri: transalutan și alutan²². Pornind de la poziționarea geografică a acestor

¹⁹ DIMA 2012, p. 139-140; DIMA 2014-2017, p. 149-150.

²⁰ RĂDULESCU & CRÂNGUȘ 2018, p. 16-38.

²¹ PETAC 1998, p. 30, 35-39; PURECE 2008, p. 100, cu bibliografia.

²² PURECE 2008, p. 100-101.

tezaur, Silviu Purece propune și un itinerariu al expediției carpile în provincie²³, tezaurul de la Desa confirmând o înaintare până spre linia Dunării.

Din punct de vedere al nominalului, tezaurul de la Desa conține preponderent denari (77,16 %), numărul antoninienilor fiind mult mai mic (22,83 %). O imagine de ansamblu în privința ponderilor celor două nominaluri putem avea în urma parcurgerii statisticii de mai jos:

Nr. crt.	Emitent	Denar	Ponderea în cadrul tezaurului	Antoninian	Ponderea în cadrul tezaurului
1.	Marcus Aurelius	2 ex.	0,91 %	-	-
2.	Commodus	1 ex.	0,45 %	-	-
3.	Clodius Albinus	1 ex.	0,45 %	-	-
4.	Septimius Severus	10 ex.	4,56 %	-	-
5.	Iulia Domna	1 ex.	0,45 %	-	-
6.	Caracalla	8 ex.	3,65 %	-	-
7.	Plautilla	1 ex.	0,45 %	-	-
8.	Geta	3 ex.	1,36 %	-	-
9.	Elagabal	43 ex.	19,63 %	1 ex.	0,45 %
10.	Iulia Paula	3 ex.	1,36 %	-	-
11.	Aquilia Severa	2 ex.	0,91 %	-	-
12.	Iulia Soaemias	3 ex.	1,36 %	-	-
13.	Iulia Maesa	7 ex.	3,19 %	1 ex.	0,45 %
14.	Severus Alexander	56 ex.	25,57 %	-	-
15.	Sallustia Barbia Orbiana	2 ex.	0,91 %	-	-
16.	Iulia Mamaea	14 ex.	6,39 %	-	-
17.	Maximinus Thrax	6 ex.	2,73 %	-	-
18.	Balbinus	1 ex.	0,45 %	-	-
19.	Gordianus III	5 ex.	2,28 %	40 ex.	18,26 %
20.	Phillipus I	-	-	8 ex.	3,65 %
	TOTAL	169 ex.	77,16 %	50 ex.	22,83 %

Putem observa preponderența denarilor din timpul dinastiei Severilor, o constantă în politica monetară a epocii fiind diminuarea progresivă a titlului acestui nominal, în favoarea creșterii spectaculoase a numărului de emisiuni. Explicația numărului mare de emisiuni de la Severus Alexander (25,57 %) trebuie căutată în influența mediului militar. Începând cu domnia lui Gordianus III, denarul capătă un rol periferic în politica monetară romană²⁴, lucru sesizabil și în cazul tezaurului prezentat în aceste rânduri.

²³ PURECE 2008, p. 100-101.

²⁴ MUNTEANU 2017, p. 86-87.

Celălalt nominal prezent în tezaur, antoninianul, a fost introdus în timpul domniei lui Caracalla (în anul 215), cu scopul principal de a susține mărirea plăților militare. Valoarea noilor emisiuni monetare, cu o iconografie specifică, a fost fixată, în mod artificial, la doi denari, deși raportul real era mult mai mic (1,6). Sub această formă, antoninianul a supraviețuit doar câțiva ani, fiind emis, cu întrerupere, în cantități reduse. Sub Balbinus și Pupienus (anul 238) se reia baterea acestei monede, a cărei valoare este retarifată, mult mai realist, la 1,5 denari (raportul real era acum de 1,38). Începând cu domnia lui Gordianus III antoninianul va deveni principalul nominal din argint, fiind produs, în cantități apreciable, până la Aurelianus, pe fondul unei devalorizări accelerate²⁵. În tezaurul de la Desa sunt prezente două exemplare din perioada de început a antoninianului (Cat. nr. 31, 82), restul avându-și apartenența în epoca Gordianus III-Filip Arabul (Cat. nr. 167-196, 202-219).

Tezaurul de la Desa reprezintă un document istoric de importanță deosebită, reflectând la rândul său, alături de toate celelalte descoperiri similare, un eveniment major care a afectat mai ales spațiul Daciei sudice în acea perioadă, respectiv invaziile carpice, urmate curând de cele gotice. Redăm în cele ce urmează catalogul monedelor din tezaur, urmat de piesa de la Nicaea, găsită separat (Cat. nr. 220). Aceasta este o prezență obișnuită în circulația monetară a vremii, fiind cea mai bine reprezentată categorie de numerar microasiatic prezentă în Dacia romană²⁶.

²⁵ MUNTEANU 2017, p. 92.

²⁶ MUNTEANU 2017, Tab. 32.

CATALOG (Pl. II-XV)

ANTONINUS PIUS**MARCUS AURELIUS CAESAR**

1. Denar.

Av. **AVRELIVS CAES – AR AVG
PII FIL**Rv. **TR POT VII – COS II**

Ax 6; D = 17 x 18,2 mm; G = 3,10 g.

Nr. inv. I 55149.

RIC III, p. 85, nr. 458.

Roma, 152-153.

MARCUS AURELIUS

2. Denar.

Av. **IMP M AVREL ANTONINVS
AVG**Rv. **CONCORD AVG TR P XVI**În exergă, **COS III**

Ax 6; D = 17,5 x 17,9 mm; G = 3,45 g.

Nr. inv. I 55150.

RIC III, p. 216, nr. 40.

Roma, decembrie 161-decembrie 162.

COMMODUS

3. Denar.

Av. **M ANTONINVS – COMMODVS
AVG**Rv. **TR P VI IMP II – II COS III P P**

Ax 12; D = 17 x 18,1 mm; G = 2,80 g.

Nr. inv. I 55151.

RIC III, p. 368, nr. 14.

Roma, 181.

CLODIUS ALBINUS

4. Denar.

Av. **D CL SE[P]T – ALBIN CAES**Rv. **MINER [PA] – CIF COS II**

Ax 6; D = 16,9 x 17,1 mm; G = 3,30 g.

Nr. inv. I 55152.

RIC IV/I, p. 45, nr. 7. Roma, 194-195 (?).

SEPTIMIUS SEVERUS

5. Denar.

Av. **IMP CAES L SEP – SEV PERT
AVG**Rv. **LIBERA – L – AVG COS**

Ax 12; D = 16,9 x 17,8 mm; G = 2,90 g.

Nr. inv. I 55153.

RIC IV/I, p. 93, nr. 18.

Roma, 193-194.

6. Denar.

Av. **[L SEPT SEV PERT AVG IM]P
IIII**Rv. **[SECVRITAS – PVBLICA]**

Ax 6; D = 14,6 x 14,9 mm; G = 2,79 g.

Nr. inv. I 55162.

RIC IV/I, p. 98, nr. 56.

Roma, 194-195.

7. Denar.

Av. **L SEPT SEV PERT – AVG IMP
VIII.**Rv. **P M TR [P V] – COS II P P**

Ax 6; D = 15,8 x 17,3 mm; G = 3,26 g.

Nr. inv. I 55161.

RIC IV/I, p. 101, nr. 87.

Roma, 196-197.

8. Denar.

Av. **L SEPT SE[V PERT] AVG IMP
VIII**Rv. **P M TR P V – COS II P P**

Ax 6; D = 16 x 16,9 mm; G = 3,41 g.

Nr. inv. I 55157.

RIC IV/I, p. 101, nr. 88a.

Roma, 196-197.

9. Denar.

Av. **L SEPT SEV PERT AVG IMP
VIII**

Rv. **VOTA P – VBLICA**

Ax 12; D = 16,1 x 18 mm; G = 3,22 g.

Nr. inv. I 55156.

RIC IV/I, p. 102, nr. 96a.

Roma, 196-197.

10. Denar.

Av. **SEVERVS – PIVS AVG**

Rv. **P M TR P XI COS III P P**

Ax 6; D = 18,9 x 18,5 mm; G = 3,58 g.

Nr. inv. I 55158.

RIC IV/I, p. 116, nr. 189b.

Roma, 203.

11. Denar.

Av. **SEVERVS – PIVS AVG**

Rv. **P M TR P XIII – COS III P P**

Ax 2; D = 19,1 x 17 mm; G = 3,02 g.

Nr. inv. I 55159.

RIC IV/I, p. 117, nr. 201.

Roma, 206.

12. Denar.

Av. **SEVERVS – PIVS AVG**

Rv. **P M TR P XVIII – COS III P P**

Ax 6; D = 18,9 x 19,1 mm; G = 3,27 g.

Nr. inv. I 55160.

RIC IV/I, p. 121, nr. 233.

Roma, 210.

13. Denar.

Av. **IMP CAES L SEP SEV PERT
AVC II C.**

Rv. **CERER – FRVG**

Ax 12; D = 17,9 x 17,8 mm; G = 3,33 g.

Nr. inv. I 55154.

RIC IV/I, p. 141, nr. 370 (variantă av.).

Emesa, 194-195.

14. Denar.

Av. **IMP CAE L SEP SE – V PERT
AVG COS II**

Rv. **MONET – AVG**

Ax 12; D = 17,1 x 18,2 mm; G = 3,48 g.

Nr. inv. I 55155.

RIC IV/I, p. 146, nr. 411a.

Emesa, 194-195.

IULIA DOMNA**15. Denar.**

Av. **IVLIA – AVGVSTA**

Rv. **PVDI – CITIA**

Ax 12; D = 17,9 x 19,5 mm; G = 3,42 g.

Nr. inv. I 55163.

RIC IV/I, p. 170, nr. 576.

Roma, 196-211.

CARACALLA**16. Denar.**

Av. **ANTONINVS – PIVS AVG**

Rv. **PONTIF TR P VIII COS II**

Ax 6; D = 18,4 x 17,9 mm; G = 3,18 g.

Nr. inv. I 55164.

RIC IV/I, p. 225, nr. 82.

Roma, 205.

17. Denar.

Av. **ANTONINVS – PIVS AVG**

Rv. **PONTIF – T – R P X COS II**

Ax 12; D = 18,9 x 18,9 mm; G = 2,55 g.

Nr. inv. I 55165.

RIC IV/I, p. 226, nr. 88.

Roma, 207.

18. Denar.

Av. **ANTONINVS – PIVS AVG**

Rv. **LIBERALI – TAS AVG VI**

Ax 12; D = 19,9 x 20,1 mm; G = 3,05 g.

Nr. inv. I 55166.

RIC IV/I, p. 235, nr. 158.

Roma, 206-210.

19. Denar.Av. **ANTONINVS – PIVS AVG**Rv. **LIBERT – AS AVG**

Ax 12; D = 18,2 x 19,2 mm; G = 3,45 g.

Nr. inv. I 55167.

RIC IV/I, p. 235, nr. 161.

Roma, 206-210.

20. Denar.Av. **ANTONINVS – PIVS AVG BRIT**Rv. **LIBERALI – TAS AVG VI**

Ax 6; D = 18,9 x 17,9 mm; G = 3,66 g.

Nr. inv. I 55168.

RIC IV/I, p. 243, nr. 217.

Roma, 210-213.

21. Denar.Av. **ANTONINVS PIVS – AVG BRIT**Rv. **MONETA AVG**

Ax 4; D = 18 x 18,2 mm; G = 3,77 g.

Nr. inv. I 55169.

RIC IV/I, p. 244, nr. 224.

Roma, 210-213.

22. Denar.Av. **ANTONINVS PIVS – AVG BRIT**Rv. **VICTO – RIAE BRIT**

Ax 12; D = 18,1 x 18,2 mm; G = 3,19 g.

Nr. inv. I 55170.

RIC IV/I, p. 245, nr. 231.

Roma, 210-213.

23. Denar.Av. **ANTONINVS PIVS AVG GERM**Rv. **VENVS – VI – CTRIX**

Ax 12; D = 18,8 x 19,5 mm; G = 3,50 g.

Nr. inv. I 55171.

RIC IV/I, p. 259, nr. 311b.

Roma, 213-217.

PLAUTILLA**24. Denar.**Av. **PLAVTILLA AVGVST**Rv. **VENVS – VICTRIX**

Ax 6; D = 19,3 x 19,9 mm; G = 3,02 g.

Nr. inv. I 55172.

RIC IV/I, p. 270, nr. 369.

Roma, 202-212.

GETA**25. Denar.**Av. **P SEPT GETA – CAES PONT**Rv. **CASTOR**

Ax 6; D = 18,9 x 18,1 mm; G = 3,61 g.

Nr. inv. I 55173.

RIC IV/I, p. 315, nr. 6.

Roma, 200-202.

26. Denar.Av. **P SEPT GETA – CAES PONT**Rv. **NOBI – L – ITAS**

Ax 12; D = 18,1 x 18,9 mm; G = 3,17 g.

Nr. inv. I 55174.

RIC IV/I, p. 316, nr. 13a.

Roma, 200-202.

27. Denar.Av. **P SEPT GETA – CAES PONT**Rv. **PRI – NC IVVENTV – TIS**

Ax 12; D = 18,1 x 19 mm; G = 3,32 g.

Nr. inv. I 55175.

RIC IV/I, p. 316, nr. 18.

Roma, 200-202.

ELAGABAL**28. Denar.**Av. **IMP CAES MAVR – ANTONINVS
AVG**Rv. **PONTIF MAX TR P**

Ax 12; D = 17,7 x 19,6 mm; G = 2,51 g.

Nr. inv. I 55176.

RIC IV/II, p. 28, nr. 8.

Roma, 218.

29. Denar.

Av. **IMP CAES MAVR – ANTONINVS
AVG**

Rv. **P M TR P II – COS II P P**

Ax 12; D = 18 x 19,5 mm; G = 2,65 g.

Nr. inv. I 55177.

RIC IV/II, p. 29, nr. 13.

Roma, 219.

30. Denar.

Av. **IMP ANTO – NINVS AVG**

Rv. **P M TR P – II – COS II P P**

Ax 12; D = 18,1 x 19 mm; G = 2,87 g.

Nr. inv. I 55178.

RIC IV/II, p. 29, nr. 21.

Roma, 219.

31. Antoninian.

Av. **IMP ANTONINVS AVG**

Rv. **P – M TR P II COS II P P**

Ax 6; D = 22,8 x 21,8 mm; G = 4,19 g.

Nr. inv. I 55179.

RIC IV/II, p. 29, nr. 22.

Roma, 219.

32. Denar.

Av. **IMP ANTONINVS AVG**

Rv. **P M TR P II – COS II P P**

Ax 12; D = 17,8 x 18,2 mm; G = 3,51 g.

Nr. inv. I 55180.

RIC IV/II, p. 29, nr. 23.

Roma, 219.

33. Denar.

Av. **IMP ANTONINVS PIVS AVG**

Rv. **P M TR P – III COS III P P**

Ax 12; D = 19,6 x 18,2 mm; G = 2,91 g.

Nr. inv. I 55181.

RIC IV/II, p. 30, nr. 28.

Roma, 220.

34. Denar.

Av. **IMP ANTONINVS PIVS AVG**

Rv. **P M TR P – III COS III P P**

Ax 7; D = 17,9 x 18 mm; G = 3,31 g.

Nr. inv. I 55182.

RIC IV/II, p. 31, nr. 40.

Roma, 221.

35. Denar.

Av. **IMP ANTONINVS PIVS AVG**

Rv. **P M TR P – III COS III P P**

Ax 12; D = 19 x 19,9 mm; G = 2,66 g.

Nr. inv. I 55183.

RIC IV/II, p. 31, nr. 40.

Roma, 221.

36. Denar.

Av. **IMP ANTONINVS PIVS AVG**

Rv. **P M TR P – III COS III P P**

Ax 2; D = 19 x 19,1 mm; G = 2,80 g.

Nr. inv. I 55184.

RIC IV/II, p. 31, nr. 40.

Roma, 221.

37. Denar.

Av. **IMP ANTONI – NVS PIVS AVG**

Rv. **P M TR P – III COS III P P**

Ax 7; D = 18,4 x 19,4 mm; G = 2,85 g.

Nr. inv. I 55185.

RIC IV/II, p. 31, nr. 40.

Roma, 221.

38. Denar.

Av. **IMP ANTONINVS PIVS AVG**

Rv. **P M TR P III – COS III P P**

Ax 7; D = 17,8 x 18,3 mm; G = 3,14 g.

Nr. inv. I 55186.

RIC IV/II, p. 31, nr. 42.

Roma, 221.

39. Denar.

Av. **IMP ANTONINVS PIVS AVG**

Rv. **P M TR P III COS III P P**

Ax 6; D = 18 x 19,6 mm; G = 2,92 g.

Nr. inv. I 55187.

RIC IV/II, p. 31, nr. 42.

Roma, 221.

40. Denar.

Av. **IMP ANTONINVS PIVS AVG**

Rv. **P M TR P III – COS III P P**

Ax 6; D = 19 x 19,5 mm; G = 3,03 g.

Nr. inv. I 55188.

RIC IV/II, p. 31, nr. 42.

Roma, 221.

41. Denar.

Av. **IMP ANTONINVS PIVS AVG**

Rv. **P M TR P III COS III P P**

Ax 7; D = 19,5 x 19,1 mm; G = 2,60 g.

Nr. inv. I 55189.

RIC IV/II, p. 31, nr. 42.

Roma, 221.

42. Denar.

Av. **IMP ANTONINVS PIVS AVG**

Rv. **P M TR P III – COS III P P**

Ax 4; D = 18 x 17,9 mm; G = 3,43 g.

Nr. inv. I 55190.

RIC IV/II, p. 31, nr. 45.

Roma, 221.

43. Denar.

Av. **IMP ANTONINVS PIVS AVG**

Rv. **P M TR P III – COS III P P**

Ax 6; D = 19,2 x 18,3 mm; G = 2,89 g.

Nr. inv. I 55191.

RIC IV/II, p. 31, nr. 45.

Roma, 221.

44. Denar.

Av. **IMP ANTONINVS PIVS AVG**

Rv. **P M TR P III COS III P P**

Ax 6; D = 18 x 19,1 mm; G = 3,18 g.

Nr. inv. I 55192.

RIC IV/II, p. 31, nr. 46.

Roma, 221.

45. Denar.

Av. **IMP ANTONINVS PIVS AVG**

Rv. **P M TR P V C[OS II]II P P**

Ax 6; D = 17,2 x 18,1 mm; G = 3,11 g.

Nr. inv. I 55193.

RIC IV/II, p. 32, nr. 53.

Roma, 222.

46. Denar.

Av. **IMP ANTO – NINVS AVG**

Rv. **ANNONA – AVGVSTI**

Ax 12; D = 17,7 x 18,3 mm; G = 3,40 g.

Nr. inv. I 55194.

RIC IV/II, p. 32, nr. 59.

Roma, 218-222.

47. Denar.

Av. **IMP CAES ANTONINVS AVG**

Rv. **FIDES EXERCITVS**

Ax 12; D = 19,1 x 19,1 mm; G = 2,62 g.

Nr. inv. I 55195.

RIC IV/II, p. 33, nr. 68.

Roma, 218-222.

48. Denar.

Av. **[IMP A]NTONINVS PIVS AVG**

Rv. **INVICTVS SACERDOS AVG.**

Ax 12; D = 17,1 x 18,1 mm; G = 2,93 g.

Nr. inv. I 55196.

RIC IV/II, p. 34, nr. 87.

Roma, 218-222.

49. Denar.

Av. **IMP ANTONINVS PIVS AVG**

Rv. **INVICTVS SACERDOS AVG**

Ax 12; D = 17,7 x 18,3 mm; G = 2,88 g.

Nr. inv. I 55197.

RIC IV/II, p. 34, nr. 88.

Roma, 218-222.

50. Denar.

Av. **IMP ANTONINVS PIVS AVG**
Rv. **INVICTVS SA – CERDOS AVG**
Ax 12; D = 18,9 x 17,7 mm; G = 2,45 g.
Nr. inv. I 55198.
RIC IV/II, p. 34, nr. 88.
Roma, 218-222.

51. Denar.

Av. **IMP ANTONINVS PIVS AVG**
Rv. **INVICTVS SACERDOS AVG**
Ax 6; D = 18 x 19,1 mm; G = 3,41 g.
Nr. inv. I 55199.
RIC IV/II, p. 34, nr. 88.
Roma, 218-222.

52. Denar.

Av. **IMP ANTO – NINVS AVG**
Rv. **LAETIT – IA PVBL**
Ax 12; D = 17,9 x 18,2 mm; G = 3,33 g.
Nr. inv. I 55200.
RIC IV/II, p. 35, nr. 95.
Roma, 218-222.

53. Denar.

Av. **[IMP] ANTONINVS PIVS AVG**
Rv. **LIBERALITAS AVG III**
Ax 6; D = 18,1x17,1 mm; G = 3,10 g.
Nr. inv. I 55201.
RIC IV/II, p. 35, nr. 103.
Roma, 218-222.

54. Denar.

Av. **IMP ANTONINVS PIVS AVG**
Rv. **LIBERALITAS AVG III**
Ax 12; D = 18 x 18,4 mm; G = 2,63 g.
Nr. inv. I 55204.
RIC IV/II, p. 35, nr. 103.
Roma, 218-222.

55. Denar.

Av. **IMP ANTONINVS PIVS AVG**
Rv. **LIBERTAS AVG**
Ax 6; D = 18,2 x 18,9 mm; G = 2,81 g.
Nr. inv. I 55202.
RIC IV/II, p. 35, nr. 107.
Roma, 218-222.

56. Denar.

Av. **IMP ANTONINVS PIVS AVG**
Rv. **LIBERTAS AVG**
Ax 12; D = 17,8 x 19 mm; G = 3,11 g.
Nr. inv. I 55203.
RIC IV/II, p. 35, nr. 107.
Roma, 218-222.

57. Denar.

Av. **IMP ANTONINVS PIVS AVG**
Rv. **LIBERTAS AVG**
Ax 12; D = 18,8 x 19,5 mm; G = 3,66 g.
Nr. inv. I 55205.
RIC IV/II, p. 35, nr. 107.
Roma, 218-222.

58. Denar.

Av. **IMP ANTO[NINVS] PIVS AVG**
Rv. **LIBERTAS AVG**
Ax 6; D = 17,1 x 18,2 mm; G = 3,18 g.
Nr. inv. I 55206.
RIC IV/II, p. 35, nr. 107.
Roma, 218-222.

59. Denar.

Av. **IMP ANTONINVS AVG**
Rv. **LIBERTAS – AVGVSTI**
Ax 12; D = 18,9 x 18,4 mm; G = 2,81 g.
Nr. inv. I 55207.
RIC IV/II, p. 36, nr. 115.
Roma, 218-222.

60. Denar.

Av. **IMP ANTONINVS AVG**

Rv. PROVID – DEORVM

Ax 6; D = 19 x 19,5 mm; G = 2,99 g.

Nr. inv. I 55208.

RIC IV/II, p. 37, nr. 130.

Roma, 218-222.

61. Denar.

Av. **IMP ANTONINVS – PIVS AVG**

Rv. **SACERD DEI SOLIS ELAGAB**

Ax 12; D = 19,3 x 18,9 mm; G = 3,15 g.

Nr. inv. I 55209.

RIC IV/II, p. 37, nr. 131.

Roma, 218-222.

62. Denar.

Av. **IMP ANTONINVS – PIVS AVG**

Rv. **SACERD DEI SOLIS ELAGAB**

Ax 12; D = 20,4 x 19,8 mm; G = 3,77 g.

Nr. inv. I 55210.

RIC IV/II, p. 37, nr. 131.

Roma, 218-222.

63. Denar.

Av. **IMP ANTO – NINVS AV[G]**

Rv. **SALVS – AVGVSTI**

Ax 12; D = 18,9 x 19 mm; G = 3,87 g.

Nr. inv. I 55211.

RIC IV/II, p. 37, nr. 141.

Roma, 218-222.

64. Denar.

Av. **IMP ANTO – NINVS AVG**

Rv. **TEMPORVM – FELICITAS**

Ax 12; D = 17,5 x 18 mm; G = 3,13 g.

Nr. inv. I 55212.

RIC IV/II, p. 38, nr. 150.

Roma, 218-222.

65. Denar.

Av. **IMP ANTO – NINVS AVG**

Rv. **TEMPORVM – FELICITAS**

Ax 6; D = 18,1 x 19,1 mm; G = 3,07 g.

Nr. inv. I 55213.

RIC IV/II, p. 38, nr. 150.

Roma, 218-222.

66. Denar.

Av. **IMP ANTO – NINVS AVG**

Rv. **TEMPORVM – FELICITAS**

Ax 10; D = 19 x 19,7 mm; G = 2,89 g.

Nr. inv. I 55214.

RIC IV/II, p. 38, nr. 150.

Roma, 218-222.

67. Denar.

Av. **IMP CAES AN – TONINVS AVG**

Rv. **VICTOR ANTO – NINI AVG**

Ax 12; D = 18,5 x 20,5 mm; G = 3,69 g.

Nr. inv. I 55215.

RIC IV/II, p. 38, nr. 153.

Roma, 218-222.

68. Denar.

Av. **IMP ANTONINVS PIVS AVG**

Rv. **VICTORI – A – AVG**

Ax 12; D = 17,8 x 18,3 mm; G = 3,30 g.

Nr. inv. I 55216.

RIC IV/II, p. 38, nr. 161.

Roma, 218-222.

69. Denar.

Av. **IMP ANTONINVS PIVS AVG**

Rv. **VICTOR – I – A AVG**

Ax 7; D = 17,9 x 18,3 mm; G = 2,77 g.

Nr. inv. I 55217.

RIC IV/II, p. 38, nr. 161.

Roma, 218-222.

70. Denar.

Av. **IMP ANTONINVS AVG**

Rv. **VICTORI – A – AVG**

Ax 2; D = 18,2 x 18,2 mm; G = 2,70 g.

Nr. inv. I 55218.

RIC IV/II, p. 39, nr. 162.

Roma, 218-222.

71. Denar.

Av. **IMP ANTONINVS AVG**

Rv. **VOTA – PVBLICA**

Ax 7; D = 18 x 18 mm; G = 3,06 g.

Nr. inv. I 55219.

RIC IV/II, p. 44, nr. 203.

Antiohia, 218-222.

Roma, 220-222.

76. Denar.

Av. **IVLIA AQVILIA SEVERA AVG**

Rv. **CONCORDIA.**

Ax 12; D = 18 x 19 mm; G = 3,01 g.

Nr. inv. I 55224.

RIC IV/II, p. 47, nr. 226.

Roma, 220-222.

IULIA PAULA

72. Denar.

Av. **IVLIA PAVLA AVG**

Rv. **CONCORDIA**

Ax 12; D = 18,2 x 19,4 mm; G = 3,36 g.

Nr. inv. I 55220.

RIC IV/II, p. 45, nr. 211.

Roma, 219-220.

73. Denar.

Av. **IVLIA PAVLA AVG**

Rv. **CONCORDIA**

Ax 12; D = 19,1 x 18,8 mm; G = 3,06 g.

Nr. inv. I 55221.

RIC IV/II, p. 45, nr. 211.

Roma, 219-220.

74. Denar.

Av. **IVLIA PAVLA AVG**

Rv. **CONCORDIA – AVGG**

Ax 11; D = 17,9 x 19,8 mm; G = 2,58 g.

Nr. inv. I 55222.

RIC IV/II, p. 46, nr. 216.

Roma, 219-220.

AQVILIA SEVERA

75. Denar.

Av. **IVLIA AQVILIA SEVERA AVG**

Rv. **CONCORDIA**

Ax 2; D = 18,4 x 18,3 mm; G = 2,88 g.

Nr. inv. I 55223.

RIC IV/II, p. 47, nr. 225.

IULIA SOAEMIAS

77. Denar.

Av. **IVLIA SOAEMIAS AVG**

Rv. **VENVS CAELESTIS**

Ax 12; D = 18,1 x 18 mm; G = 3,35 g.

Nr. inv. I 55225.

RIC IV/II, p. 48, nr. 241.

Roma, 218-222.

78. Denar.

Av. **IVLIA SOAEMIAS AVG**

Rv. **VENVS CAE – LESTIS**

Ax 12; D = 18,1 x 19 mm; G = 3,43 g.

Nr. inv. I 55226.

RIC IV/II, p. 48, nr. 241.

Roma, 218-222.

79. Denar.

Av. **IVLIA SOAEMIAS AVG**

Rv. **VENVS CAELESTIS**

Ax 12; D = 19,1 x 19,2 mm; G = 2,93 g.

Nr. inv. I 55227.

RIC IV/II, p. 48, nr. 243.

Roma, 218-222.

IULIA MAESA

80. Denar.

Av. **IVLIA MAESA AVG**

Rv. **FECVNDITAS AVG**

Ax 12; D = 18 x 19,9 mm; G = 3,08 g.

Nr. inv. I 55228.

RIC IV/II, p. 49, nr. 249.

Roma, 218-222.

81. Denar.

Av. **IVLIA MAESA AVG**

Rv. **PIETAS AVG**

Ax 11; D = 19 x 20 mm; G = 3,40 g.

Nr. inv. I 55229.

RIC IV/II, p. 50, nr. 263.

Roma, 218-222.

82. Antoninian

Av. **IVLIA MAESA AVG**

Rv. **PIETAS AVG**

Ax 12; D = 19,5 x 21,8 mm; G = 5,51 g.

Nr. inv. I 55230.

RIC IV/II, p. 50, nr. 264.

Roma, 218-222.

83. Denar.

Av. **IVLIA MAESA AVG**

Rv. **PVDICITIA**

Ax 6; D = 19,1 x 20 mm; G = 2,45 g.

Nr. inv. I 55231.

RIC IV/II, p. 50, nr. 268.

Roma, 218-222.

84. Denar.

Av. **[I]VLIA MAESA AVG**

Rv. **PVD[I]CITIA**

Ax 11; D = 17,9 x 19,3 mm; G = 2,86 g.

Nr. inv. I 55232.

RIC IV/II, p. 50, nr. 268.

Roma, 218-222.

85. Denar.

Av. **IVLIA M[A]ESA AV**

Rv. **PVDICITIA**

Ax 2; D = 18 x 19,2 mm; G = 2,85 g.

Nr. inv. I 55233.

RIC IV/II, p. 50, nr. 268.

Roma, 218-222.

86. Denar.

Av. **IVLIA MAESA AV**

Rv. **SAECVLI FE – LICI – TAS**

Ax 12; D = 18,1 x 19,1 mm; G = 3,25 g.

Nr. inv. I 55234.

RIC IV/II, p. 50, nr. 271.

Roma, 218-222.

87. Denar.

Av. **IVLIA MAESA AVG**

Rv. **SAECVLI FELICITAS**

Ax 2; D = 18,5 x 18 mm; G = 3,15 g.

Nr. inv. I 55235.

RIC IV/II, p. 50, nr. 271.

Roma, 218-222.

SEVERUS ALEXANDER

88. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV ALEXAND
AVG**

Rv. **P M TR P COS P P**

Ax 4; D = 18,7 x 19,1 mm; G = 2,90 g.

Nr. inv. I 55236.

RIC IV/II, p. 71, nr. 5.

Roma, 222.

89. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV ALEXAND
AVG**

Rv. **P M TR – P – COS P P**

Ax 12; D = 18,2 x 19,2 mm; G = 3,30 g.

Nr. inv. I 55237.

RIC IV/II, p. 71, nr. 7.

Roma, 222.

90. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV ALEXAND
AVG**

Rv. **P M TR P II – COS P P**

Ax 6; D = 18,2 x 19 mm; G = 3,23 g.

Nr. inv. I 55238.

RIC IV/II, p. 72, nr. 19.

Roma, 223.

91. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV ALEXAND
AVG**

Rv. **P M TR P II – COS P P**

Ax 12; D = 19 x 19,1 mm; G = 3,35 g.

Nr. inv. I 55239.

RIC IV/II, p. 72, nr. 19.

Roma, 223.

92. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV ALEXAND
AVG**

Rv. **P M TR P – I – I – COS P P**

Ax 12; D = 18,2 x 19,5 mm; G = 2,72 g.

Nr. inv. I 55240.

RIC IV/II, p. 73, nr. 27.

Roma, 223.

93. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV ALEXAND
AVG**

Rv. **P M TR P II – COS P P**

Ax 12; D = 19 x 19,1 mm; G = 2,97 g.

Nr. inv. I 55241.

RIC IV/II, p. 73, nr. 27.

Roma, 223.

94. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV ALEXAND
AVG**

Rv. **P M TR P – II – COS P P**

Ax 6; D = 18,5 x 19 mm; G = 3,14 g.

Nr. inv. I 55242.

RIC IV/II, p. 73, nr. 27.

Roma, 223.

95. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV ALEXAND
AVG**

Rv. **P M TR P – II – COS P P.**

Ax 2; D = 17,6 x 18,8 mm; G = 3,09 g.

Nr. inv. I 55243.

RIC IV/II, p. 73, nr. 27.

Roma, 223.

96. Denar.

Av. **IMP C M AVR SE[V ALEXA]ND
AVG**

Rv. **P M TR – P – II – COS P [P]**

Ax 4; D = 17,7 x 18,8 mm; G = 3,23 g.

Nr. inv. I 55244.

RIC IV/II, p. 73, nr. 27.

Roma, 223.

97. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV ALEXAND
AVG**

Rv. **P M TR P II – COS P P**

Ax 12; D = 18,4 x 19,3 mm; G = 3,24 g.

Nr. inv. I 55245.

RIC IV/II, p. 73, nr. 27.

Roma, 223.

98. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV ALEXAND
AVG**

Rv. **P M TR – P II – COS P P**

Ax 6; D = 18,1 x 20 mm; G = 2,66 g.

Nr. inv. I 55246.

RIC IV/II, p. 73, nr. 27.

Roma, 223.

99. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV ALEXAND
AVG**

Rv. **P M TR P II – CO – S P P**

Ax 12; D = 19 x 18,1 mm; G = 3,53 g.

Nr. inv. I 55247.

RIC IV/II, p. 73, nr. 32.

Roma, 223.

100. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV ALEXAND
AVG**

Rv. **P M TR P – II COS P P**

Ax 4; D = 18,5 x 18,4 mm; G = 3,28 g.

Nr. inv. I 55248.

RIC IV/II, p. 73, nr. 32.

Roma, 223.

101. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV ALEXAND
AVG**

Rv. **P M TR P V – COS II P P**

Ax 12; D = 17,2 x 18 mm; G = 3,22 g.

Nr. inv. I 55249.

RIC IV/II, p. 75, nr. 55.

Roma, 226.

102. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV – ALEXAND
AVG**

Rv. **P M TR P VI – COS II P P**

Ax 12; D = 19,8 x 18,9 mm; G = 4,03 g.

Nr. inv. I 55250.

RIC IV/II, p. 75, nr. 61.

Roma, 227.

103. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV – ALEXAND
AVG**

Rv. **P – M TR P VI – COS II P P**

Ax 6; D = 17,5 x 20 mm; G = 2,36 g.

Nr. inv. I 55251.

RIC IV/II, p. 75, nr. 64.

Roma, 227.

104. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV – ALEXAND
AVG**

Rv. **P M TR P VI – COS II P P**

Ax 6; D = 17 x 17,7 mm; G = 2,32 g.

Nr. inv. I 55252.

RIC IV/II, p. 75, nr. 64.

Roma, 227.

105. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV ALEXAND
AVG**

Rv. **P M TR P – VI COS II P P**

Ax 12; D = 19,1 x 18,7 mm; G = 3,51 g.

Nr. inv. I 55253.

RIC IV/II, p. 75, nr. 67.

Roma, 227.

106. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV – ALEXAND
AVG**

Rv. **P M TR P VI COS II P P**

Ax 12; D = 18 x 19,6 mm; G = 3,17 g.

Nr. inv. I 55255.

RIC IV/II, p. 75, nr. 70.

Roma, 227.

107. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV ALEXAND
AVG**

Rv. **P M TR P VI – COS II P P**

Ax 12; D = 18,1 x 20,5 mm; G = 3,27 g.

Nr. inv. I 55256.

RIC IV/II, p. 75, nr. 70.

Roma, 227.

108. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV – ALEXAND
AVG**

Rv. **P M TR P VI – COS II P P**

Ax 12; D = 18 x 19,3 mm; G = 3,33 g.

Nr. inv. I 55257.

RIC IV/II, p. 75, nr. 70.

Roma, 227.

109. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV – ALEXAND
AVG**

Rv. **P M TR P VI – COS II P P**

Ax 7; D = 17,3 x 20 mm; G = 2,79 g.

Nr. inv. I 55258.

RIC IV/II, p. 75, nr. 70.

Roma, 227.

110. Denar.

Av. **IMP SEV ALE – XAND AVG**

Rv. **P M TR P VII – C – O – S II P P**

Ax 12; D = 18 x 18,5 mm; G = 2,76 g.

Nr. inv. I 55259.

RIC IV/II, p. 76, nr. 73 (hibrid).

Roma, 228 (prima parte).

111. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV – ALEXAND
AVG**

Rv. **P M TR P VII – COS II P P**

Ax 7; D = 18,3 x 19,1 mm; G = 3,57 g.

Nr. inv. I 55260.

RIC IV/II, p. 76, nr. 78.

Roma, 228 (prima parte).

112. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV ALEXAND
AVG**

Rv. **P M TR P – V – II – COS II P P**

Ax 12; D = 17,9 x 18 mm; G = 2,75 g.

Nr. inv. I 55261.

RIC IV/II, p. 76, nr. 80.

Roma, 228 (prima parte).

113. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV – ALEXAND
AVG**

Rv. **P M TR P VII COS II P P**

Ax 2; D = 18 x 18,8 mm; G = 3,76 g.

Nr. inv. I 55254.

RIC IV/II, p. 76, nr. 81.

Roma, 228 (prima parte).

114. Denar.

Av. **IMP SEV ALE – XAND AVG**

Rv. **P M TR P VIII – COS III [P P]**

Ax 6; D = 17,9 x 16,7 mm; G = 2,46 g.

Nr. inv. I 55262.

RIC IV/II, p. 77, nr. 91.

Roma, 229.

115. Denar.

Av. **IMP ALEXAN – DER PIVS AVG**

Rv. **P M TR P X – COS III P P**

Ax 6; D = 18,3 x 20 mm; G = 2,97 g.

Nr. inv. I 55263.

RIC IV/II, p. 79, nr. 108.

Roma, 231.

116. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV – ALEXAND
AVG**

Rv. **ANNO – NA AVG**

Ax 12; D = 17 x 18,3 mm; G = 3,37 g.

Nr. inv. I 55264.

RIC IV/II, p. 81, nr. 133.

Roma, 222-228.

117. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV ALEXAND
AVG**

Rv. **ANNO – NA AVG**

Ax 12; D = 18,6 x 18,4 mm; G = 2,83 g.

Nr. inv. I 55265.

RIC IV/II, p. 81, nr. 133.

Roma, 222-228.

118. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV – ALEXAND
AVG**

Rv. **LIBERALI – TAS AVG III**

Ax 6; D = 18,7 x 19,8 mm; G = 3,40 g.

Nr. inv. I 55266.

RIC IV/II, p. 83, nr. 154.

Roma, 222-228.

119. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV ALEXAND
AVG**

Rv. **MART – I PA – C – IFERO**

Ax 12; D = 17,4 x 18,3 mm; G = 3,20 g.

Nr. inv. I 55267.

RIC IV/II, p. 83, nr. 160.

Roma, 222-228.

120. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV ALEXAND
AVG**

Rv. **MARTI PA – CIFERO**

Ax 12; D = 18,2 x 18,6 mm; G = 2,60 g.

Nr. inv. I 55268.

RIC IV/II, p. 83, nr. 160.

Roma, 222-228.

121. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV ALEXAND
AVG**

Rv. **MART – I PA – CIFERO**

Ax 12; D = 19,4 x 19,8 mm; G = 3,03 g.

Nr. inv. I 55269.

RIC IV/II, p. 83, nr. 160.

Roma, 222-228.

122. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV ALEXAND
AVG**

Rv. **PAX AE – TER – NA AVG**

Ax 6; D = 18,1 x 19,1 mm; G = 2,97 g.

Nr. inv. I 55270.

RIC IV/II, p. 83, nr. 165.

Roma, 222-228.

123. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV ALEXAND
AVG**

Rv. **PAX AETERNA AVG**

Ax 12; D = 19,3 x 19,9 mm; G = 2,74 g.

Nr. inv. I 55271.

RIC IV/II, p. 83, nr. 165.

Roma, 222-228.

124. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV – ALEXAND
AVG**

Rv. **PAX AETE – R – NA AVG**

Ax 4; D = 17,4 x 17,5 mm; G = 2,40 g.

Nr. inv. I 55272.

RIC IV/II, p. 83, nr. 165.

Roma, 222-228.

125. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV – ALEXAND
AVG**

Rv. **PAX – AVG**

Ax 12; D = 17,9 x 18,5 mm; G = 2,62 g.

Nr. inv. I 55273.

RIC IV/II, p. 83, nr. 168.

Roma, 222-228.

126. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV – ALEXAND
AVG**

Rv. **PAX – AVG**

Ax 7; D = 18,9 x 18,9 mm; G = 3,52 g.

Nr. inv. I 55274.

RIC IV/II, p. 83, nr. 168.

Roma, 222-228.

127. Denar.

Av. **IMP C M AVR [SEV AL]EXAND
AVG**

Rv. **SALVS PVBLICA**

Ax 4; D = 18 x 19 mm; G = 4,55 g.

Nr. inv. I 55276.

RIC IV/II, p. 84, nr. 178.

Roma, 222-228.

128. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV – ALEXAND
AVG**

Rv. VICTO – R – I – A AVG

Ax 12; D = 18,9 x 19,4 mm; G = 2,81 g.

Nr. inv. I 55277.

RIC IV/II, p. 84, nr. 180.

Roma, 222-228.

129. Denar.

Av. **IMP SEV ALE – XAND AVG**

Rv. **ANNO – NA AVG**

Ax 12; D = 18,3 x 19 mm; G = 2,91 g.

Nr. inv. I 55278.

RIC IV/II, p. 85, nr. 190.

Roma, 228-231.

130. Denar.

Av. **IMP SEV ALE – XAND AVG**

Rv. **IOVI CONSER – VATORI**

Ax 6; D = 18 x 19,1 mm; G = 3,02 g.

Nr. inv. I 55279.

RIC IV/II, p. 86, nr. 200.

Roma, 228-231.

131. Denar.

Av. **IMP SEV ALE – XAND AVG**

Rv. **LIBERA – LI – TAS AVG III**

Ax 6; D = 18,2 x 17,9 mm; G = 3,12 g.

Nr. inv. I 55280.

RIC IV/II, p. 86, nr. 205.

Roma, 228-231.

132. Denar.

Av. **IMP SEV ALE – XAND AVG**

Rv. **PERPETVITATI AVG**

Ax 6; D = 18,8 x 17,9 mm; G = 2,42 g.

Nr. inv. I 55275.

RIC IV/II, p. 86, nr. 208.

Roma, 228-231.

133. Denar.

Av. **IMP SEV ALE – XAND AVG**

Rv. **PERPETVITA – TI AVG**

Ax 12; D = 17,7 x 18,2 mm; G = 3,16 g.

Nr. inv. I 55281.

RIC IV/II, p. 86, nr. 208.

Roma, 228-231.

134. Denar.

Av. **IMP SEV ALE – XAND AVG**

Rv. **V[ICT]ORIA AVGVSTI**

Ax 6; D = 18,8 x 17,9 mm; G = 2,86 g.

Nr. inv. I 55282.

RIC IV/II, p. 87, nr. 219.

Roma, 228-231.

135. Denar.

Av. **IMP SEV ALE – XAND AVG**

Rv. **VIRT – VS – AVG**

Ax 12; D = 20 x 18,9 mm; G = 3,37 g.

Nr. inv. I 55283.

RIC IV/II, p. 87, nr. 221.

Roma, 228-231.

136. Denar.

Av. **IMP SEV ALE – XAND AVG**

Rv. **VIRTVS – AVG**

Ax 6; D = 17,2 x 19,4 mm; G = 2,92 g.

Nr. inv. I 55284.

RIC IV/II, p. 87, nr. 226.

Roma, 228-231.

137. Denar.

Av. **IMP ALEXANDER PIVS AVG**

Rv. **MARS – VLTOR**

Ax 12; D = 19,3 x 19,9 mm; G = 3,09 g.

Nr. inv. I 55285.

RIC IV/II, p. 89, nr. 246.

Roma, 231-235.

138. Denar.

Av. **IMP ALEXANDER PIVS AVG**

Rv. **PROVIDENTIA AVG**

Ax 6; D = 18,9 x 20 mm; G = 3,01 g.

Nr. inv. I 55286.

RIC IV/II, p. 89, nr. 250.

Roma, 231-235.

139. Denar.

Av. **IMP ALEXANDER PIVS AVG**

Rv. **PROVIDE – NT – IA AVG**

Ax 12; D = 18,3 x 18,4 mm; G = 2,77 g.

Nr. inv. I 55287.

RIC IV/II, p. 89, nr. 250.

Roma, 231-235.

140. Denar.

Av. **IMP SEV ALEXAND AVG**

Rv. **P M TR P – COS**

Ax 12; D = 17,9 x 18,5 mm; G = 3,09 g.

Nr. inv. I 55288.

RIC IV/II, p. 90, nr. 262.

Antiohia, 222.

141. Denar.

Av. **IMP C M AVR SEV ALEXAND
AVG**

Rv. **VICTORI – A AVG**

Ax 12; D = 18 x 18,4 mm; G = 3,54 g.

Nr. inv. I 55289.

RIC IV/II, p. 94, nr. 300.

Antiohia, 228-231.

142. Denar.

Av. **IMP SEV ALEXAND AVG**

Rv. **VICTO[R]I – A AVG**

Ax 6; D = 18 x 19,4 mm; G = 3,55 g.

Nr. inv. I 55290.

RIC IV/II, p. 94, nr. 302.

Antiohia, 228-231.

143. Denar.

Av. **IMP SEV ALEXAND AVG**

Rv. **VICTORI – A AVG**

Ax 6; D = 18 x 19 mm; G = 2,71 g.

Nr. inv. I 55291.

RIC IV/II, p. 94, nr. 302 (Av.) și 300 (Rv.).

Antiohia, 228-231.

SALLUSTIA BARBIA ORBIANA

144. Denar.

Av. **SALL BARBIA – ORBIAN[A
AVG]**

Rv. **CONCORDIA – AVGG**

Ax 12; D = 16,3 x 18,4 mm; G = 2,94 g.

Nr. inv. I 55292.

RIC IV/II, p. 96, nr. 319.

Roma, 225-227.

145. Denar.

Av. **SALL BARBIA – ORBIANA AVG**

Rv. **CONCORDI – A – AVGG**

Ax 6; D = 19,4 x 19,1 mm; G = 3,23 g.

Nr. inv. I 55293.

RIC IV/II, p. 96, nr. 319.

Roma, 225-227.

IULIA MAMAEA

146. Denar.

Av. **IVLIA MA – MAEA AVG**

Rv. **FELICITAS PVBLICA**

Ax 6; D = 19,7 x 19,2 mm; G = 3,08 g.

Nr. inv. I 55294.

RIC IV/II, p. 98, nr. 335.

Roma, 222-235.

147. Denar.

Av. **IVLIA MAMAEA AVG**

Rv. **IVNO CONS – ERVATRIX**

Ax 2; D = 18,5 x 17 mm; G = 2,58 g.

Nr. inv. I 55295.

RIC IV/II, p. 98, nr. 343.

Roma, 222-235.

148. Denar.

Av. **IVLIA MAMAEA AVG**

Rv. **IVNO CONSERVATRIX**

Ax 12; D = 18,9 x 20 mm; G = 2,81 g.

Nr. inv. I 55296.

RIC IV/II, p. 98, nr. 343.
Roma, 222-235.

149. Denar.
Av. **IVLIA MAMAEA AVG**
Rv. **IVNO CONS – ER – VATRIX**
Ax 12; D = 18 x 19,1 mm; G = 3,05 g.
Nr. inv. I 55297.
RIC IV/II, p. 98, nr. 343.
Roma, 222-235.

150. Denar.
Av. **IVLIA MA – MAEA AVG**
Rv. **VENVS VI – CTRIX**
Ax 6; D = 18,2 x 20 mm; G = 3,26 g.
Nr. inv. I 55298.
RIC IV/II, p. 99, nr. 358.
Roma, 222-235.

151. Denar.
Av. **IVLIA MA – MAEA AVG**
Rv. **VE – S – TA**
Ax 12; D = 17,2 x 19,9 mm; G = 2,41 g.
Nr. inv. I 55299.
RIC IV/II, p. 99, nr. 360.
Roma, 222-235.

152. Denar.
Av. **IVLIA MA – MAEA AVG**
Rv. **VE – S – TA**
Ax 12; D = 18,2 x 19,1 mm; G = 3,02 g.
Nr. inv. I 55300.
RIC IV/II, p. 99, nr. 360.
Roma, 222-235.

153. Denar.
Av. **IVLIA MA – MAEA AVG**
Rv. **VE – S – TA**
Ax 7; D = 18,2 x 19,4 mm; G = 3,09 g.
Nr. inv. I 55301.
RIC IV/II, p. 99, nr. 360.
Roma, 222-235.

154. Denar.
Av. **IVLIA MA – MAEA AVG**
Rv. **VE – S – TA**
Ax 7; D = 17,4 x 17,2 mm; G = 3,28 g.
Nr. inv. I 55302.
RIC IV/II, p. 99, nr. 360.
Roma, 222-235.

155. Denar.
Av. **IVLIA MA – MAEA AVG**
Rv. **VE – S – TA**
Ax 12; D = 19 x 19,8 mm; G = 3,28 g.
Nr. inv. I 55303.
RIC IV/II, p. 99, nr. 360.
Roma, 222-235.

156. Denar.
Av. **IVLIA MA – MAEA AVG**
Rv. **VE – S – TA**
Ax 6; D = 19 x 20 mm; G = 2,72 g.
Nr. inv. I 55304.
RIC IV/II, p. 99, nr. 360.
Roma, 222-235.

157. Denar.
Av. **IVLIA MA – MAEA AVG**
Rv. **VE – S – TA**
Ax 6; D = 18,3 x 18,8 mm; G = 3,12 g.
Nr. inv. I 55305.
RIC IV/II, p. 99, nr. 360.
Roma, 222-235.

158. Denar.
Av. **IVLIA MA – MAEA AVG**
Rv. **VE – S – TA**
Ax 2; D = 18,2 x 17,2 mm; G = 2,97 g.
Nr. inv. I 55306.
RIC IV/II, p. 99, nr. 360.
Roma, 222-235.

159. Denar.
Av. **IVLIA MA – MAEA AVG**

Rv. **VE – S – TA**

Ax 6; D = 18 x 19,4 mm; G = 2,00 g.

Nr. inv. I 55307.

RIC IV/II, p. 99, nr. 360.

Roma, 222-235.

MAXIMINUS THRAX

160. Denar.

Av. **IMP MAXIMINVS PIVS AVG**

Rv. **P M TR – P P P**

Ax 12; D = 18,8 x 19 mm; G = 2,42 g.

Nr. inv. I 55308.

RIC IV/II, p. 138, nr. 1.

Roma, 235.

161. Denar.

Av. **IMP MAXIMINVS PIVS AVG**

Rv. **P M TR – P P P**

Ax 6; D = 18,2 x 20,8 mm; G = 3,52 g.

Nr. inv. I 55309.

RIC IV/II, p. 138, nr. 1.

Roma, 235.

162. Denar.

Av. **IMP MAXIMINVS PIVS AV**

Rv. **PAX – AVGVSTI**

Ax 6; D = 18,9 x 19 mm; G = 2,81 g.

Nr. inv. I 55310.

RIC IV/II, p. 140, nr. 12.

Roma, martie 235-ianuarie 236.

163. Denar.

Av. **IMP MAXIMINVS PIVS AVG**

Rv. **PAX – AVGVSTI**

Ax 2; D = 19 x 20,9 mm; G = 2,84 g.

Nr. inv. I 55311.

RIC IV/II, p. 140, nr. 12.

Roma, martie 235-ianuarie 236.

164. Denar.

Av. **IMP MAXIMINVS PIVS AVG**

Rv. **PAX – AVGVSTI**

Ax 6; D = 19 x 19,1 mm; G = 3,17 g.

Nr. inv. I 55312.

RIC IV/II, p. 140, nr. 12.

Roma, martie 235-ianuarie 236.

165. Denar.

Av. **IMP MAXIMINVS PIVS AVG**

Rv. **VICTORI – A AVG**

Ax 5; D = 19 x 20,1 mm; G = 3,04 g.

Nr. inv. I 55313.

RIC IV/II, p. 141, nr. 16.

Roma, martie 235-ianuarie 236.

BALBINUS

166. Denar.

Av. **IMP C D CAEL BALBINVS AVG**

Rv. **PROVIDENTIA DEORVM**

Ax 2; D = 18,8 x 20,1 mm; G = 3,04 g.

Nr. inv. I 55314.

RIC IV/II, p. 170, nr. 7.

Roma, aprilie-iunie 238.

GORDIANUS III

167. Antoninian.

Av. **IMP CAES M ANT GORDIANVS
AVG**

Rv. **FIDES MILITVM**

Ax 6; D = 20 x 21 mm; G = 4,27 g.

Nr. inv. I 55315.

RIC IV/III, p. 15, nr. 1.

Roma, emis. I, sf. iulie 238-sf. iulie 239.

168. Antoninian.

Av. **IMP CAES M ANT GORDIANVS
AVG**

Rv. **IOVI CONSERVATORI**

Ax 5; D = 21,9 x 22,1 mm; G = 4,00 g.

Nr. inv. I 55316.

RIC IV/III, p. 15, nr. 2.

Roma, emis. I, sf. iulie 238-sf. iulie 239.

169. Antoninian.

Av. **IMP CAES M ANT GORDIANVS
AVG**

Rv. **IOVI CONSE – RVATORI**

Ax 6; D = 22,2 x 21 mm; G = 4,22 g.

Nr. inv. I 55317.

RIC IV/III, p. 15, nr. 2.

Roma, emis. I, sf. iulie 238-sf. iulie 239.

170. Antoninian.

Av. **IMP CAES M ANT GORDIANVS
AVG**

Rv. **P M TR P II – COS P P**

Ax 12; D = 22,1 x 21,1 mm; G = 4,43 g.

Nr. inv. I 55318.

RIC IV/III, p. 17, nr. 16.

Roma, emis. II, iulie-decembrie 239.

171. Antoninian.

Av. **IMP CAES M ANT GORDIANVS
AVG**

Rv. **P M TR P II COS P P**

Ax 12; D = 22 x 22,2 mm; G = 3,68 g.

Nr. inv. I 55319.

RIC IV/III, p. 17, nr. 18.

Roma, emis. II, iulie-decembrie 239.

172. Antoninian.

Av. **IMP CAES M ANT GORDIANVS
AVG**

Rv. **LIBERALITAS AVG II**

Ax 6; D = 20,6 x 21,9 mm; G = 4,40 g.

Nr. inv. I 55321.

RIC IV/III, p. 19, nr. 36.

Roma, emis. III a, ianuarie-martie 240.

173. Antoninian.

Av. **IMP CAES M ANT GORDIANVS
AVG**

Rv. **P M TR P II COS P P**

Ax 12; D = 21,2 x 22,9 mm; G = 4,51 g.

Nr. inv. I 55322.

RIC IV/III, p. 19, nr. 37.

Roma, emis. III a, ianuarie-martie 240.

174. Antoninian.

Av. **IMP CAES M ANT GORDIANVS
AVG**

Rv. **P M TR P II COS P P**

Ax 12; D = 23,3 x 22,4 mm; G = 3,96 g.

Nr. inv. I 55323 (îndoită de plug).

RIC IV/III, p. 19, nr. 37.

Roma, emis. III a, ianuarie-martie 240.

175. Antoninian.

Av. **IMP CAES M ANT GORDIANVS
AVG**

Rv. **VIR – TVS AVG**

Ax 6; D = 21,9 x 22,5 mm; G = 4,03 g.

Nr. inv. I 55324.

RIC IV/III, p. 19, nr. 39.

Roma, emis. III a, ianuarie-martie 240.

176. Antoninian.

Av. **IMP CAES GORDIANVS PIVS
AVG**

Rv. **LIBERALITAS AVG II**

Ax 6; D = 21,2 x 21,3 mm; G = 4,87 g.

Nr. inv. I 55320.

RIC IV/III, p. 21, nr. 53.

Roma, emis. III b, martie-mai 240.

177. Antoninian.

Av. **IMP CAES GORDIANVS PIVS
AVG**

Rv. **LIBERALITAS AVG II**

Ax 12; D = 21 x 22,1 mm; G = 4,69 g.

Nr. inv. I 55325.

RIC IV/III, p. 21, nr. 53.

Roma, emis. III b, martie-mai 240.

178. Antoninian.

Av. **IMP CAES GORDIANVS PIVS
AVG**

Rv. VIR – TV – S AVG

Ax 6; D = 21,4 x 23,9 mm; G = 4,27 g.

Nr. inv. I 55326.

RIC IV/III, p. 21, nr. 56.

Roma, emis. III b, martie-mai 240.

179. Antoninian.

Av. **IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG**

Rv. **ROMAE AETERNAE**

Ax 12; D = 22,8 x 22,1 mm; G = 5,19 g.

Nr. inv. I 55327.

RIC IV/III, p. 23, nr. 70.

Roma, emis. III c, 240.

180. Antoninian.

Av. **IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG**

Rv. **ROMAE AETERNAE**

Ax 6; D = 21,3 x 22,1 mm; G = 4,59 g.

Nr. inv. I 55328.

RIC IV/III, p. 23, nr. 70.

Roma, emis. III c, 240.

181. Antoninian.

Av. **IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG**

Rv. **VIR – TV – S AVG**

Ax 6; D = 21,1 x 21,9 mm; G = 4,56 g.

Nr. inv. I 55329.

RIC IV/III, p. 23, nr. 71.

Roma, emis. III c, 240.

182. Antoninian.

Av. **IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG**

Rv. **AETER – NITATI AVG**

Ax 12; D = 23,1 x 23,9 mm; G = 4,57 g.

Nr. inv. I 55330.

RIC IV/III, p. 24, nr. 83.

Roma, emis. IV, 241-243.

183. Antoninian.

Av. **IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG**

Rv. **AETER – NITATI AVG**

Ax 12; D = 21,2 x 22,2 mm; G = 4,66 g.

Nr. inv. I 55331.

RIC IV/III, p. 24, nr. 83.

Roma, emis. IV, 241-243.

184. Antoninian.

Av. **IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG**

Rv. **AETER – NITATI AVG**

Ax 12; D = 21,5 x 23,7 mm; G = 5,11 g.

Nr. inv. I 55332.

RIC IV/III, p. 24, nr. 83.

Roma, emis. IV, 241-243.

185. Antoninian.

Av. **IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG**

Rv. **IOVI – STATORI**

Ax 12; D = 21,2 x 25 mm; G = 4,49 g.

Nr. inv. I 55333.

RIC IV/III, p. 25, nr. 84.

Roma, emis. IV, 241-243.

186. Antoninian.

Av. **IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG**

Rv. **IOVI – STATORI**

Ax 6; D = 21,4 x 22,1 mm; G = 4,30 g.

Nr. inv. I 55334.

RIC IV/III, p. 25, nr. 84.

Roma, emis. IV, 241-243.

187. Antoninian

Av. **IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG.**

Rv. **IOVIS – STATOR**

Ax 6; D = 20,9 x 24 mm; G = 4,88 g.

Nr. inv. I 55335.

RIC IV/III, p. 25, nr. 85.
Roma, emis. IV, 241-243.

188. Antoninian.

Av. **IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG**

Rv. **LAETITIA AVG N**

Ax 6; D = 20,1 x 24 mm; G = 4,62 g.

Nr. inv. I 55336.

RIC IV/III, p. 25, nr. 86.

Roma, emis. IV, 241-243.

189. Antoninian.

Av. **IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG**

Rv. **P M T – R P III COS II P P**

Ax 12; D = 22,5 x 21,8 mm; G = 5,77 g.

Nr. inv. I 55337.

RIC IV/III, p. 25, nr. 88.

Roma, emis. IV, 241-243.

190. Antoninian.

Av. **IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG**

Rv. **P M T – R P III COS II P P**

Ax 12; D = 21,2 x 21,2 mm; G = 4,11 g.

Nr. inv. I 55338.

RIC IV/III, p. 25, nr. 88.

Roma, emis. IV, 241-243.

191. Antoninian.

Av. **IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG**

Rv. **P M TR – P VI COS II P P**

Ax 12; D = 20,8 x 21 mm; G = 4,85 g.

Nr. inv. I 55339.

RIC IV/III, p. 25, nr. 90.

Roma, emis. IV, 241-243.

192. Antoninian.

Av. **IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG**

Rv. **P M TR P III COS II P P**

Ax 6; D = 22 x 23,8 mm; G = 4,44 g.

Nr. inv. I 55340.

RIC IV/III, p. 25, nr. 92.

Roma, emis. IV, 241-243.

193. Antoninian.

Av. **IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG**

Rv. **P M TR P III COS II P P**

Ax 2; D = 21,2 x 21,5 mm; G = 5,06 g.

Nr. inv. I 55341.

RIC IV/III, p. 25, nr. 92.

Roma, emis. IV, 241-243.

194. Antoninian.

Av. **IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG**

Rv. **P M TR P V COS II P P**

Ax 12; D = 22,8 x 22,1 mm; G = 4,15 g.

Nr. inv. I 55342.

RIC IV/III, p. 25, nr. 93.

Roma, emis. IV, 241-243.

195. Antoninian.

Av. **IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG**

Rv. **VIRTVTI AVGVSTI**

Ax 12; D = 22,1 x 21,2 mm; G = 4,09 g.

Nr. inv. I 55343.

RIC IV/III, p. 25, nr. 95.

Roma, emis. IV, 241-243.

196. Antoninian.

Av. **IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG**

Rv. **VIRTVTI AVGVSTI**

Ax 7; D = 21,1 x 21,3 mm; G = 4,23 g.

Nr. inv. I 55344.

RIC IV/III, p. 25, nr. 95.

Roma, emis. IV, 241-243.

197. Denar.

Av. **IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG**

Rv. **AETER – N – ITATI AVG**

Ax 12; D = 18,9 x 19,5 mm; G = 2,40 g.

Nr. inv. I 55345.

RIC IV/III, p. 26, nr. 111.

Roma, emis. IV, 241-243.

198. Denar.

Av. **IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG**

Rv. **AETER – NITATI AVG**

Ax 12; D = 19,1 x 20 mm; G = 3,19 g.

Nr. inv. I 55346.

RIC IV/III, p. 26, nr. 111.

Roma, emis. IV, 241-243.

199. Denar.

Av. **IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG**

Rv. **P M TR P III COS II P P**

Ax 6; D = 19,1 x 20 mm; G = 3,25 g.

Nr. inv. I 55347.

RIC IV/III, p. 27, nr. 115.

Roma, emis. IV, 241-243.

200. Denar.

Av. **IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG**

Rv. **PIETAS AVGVSTI**

Ax 6; D = 20,1 x 20 mm; G = 3,23 g.

Nr. inv. I 55348.

RIC IV/III, p. 28, nr. 129.

Roma, vara 241.

201. Denar.

Av. **IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG**

Rv. **SALVS AVGVSTI**

Ax 12; D = 19,2 x 21 mm; G = 2,65 g.

Nr. inv. I 55349.

RIC IV/III, p. 28, nr. 129A.

Roma, vara 241.

202. Antoninian.

Av. **IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG**

Rv. **F – ORT REDVX**

Ax 5; D = 22 x 22,7 mm; G = 3,82 g.

Nr. inv. I 55350.

RIC IV/III, p. 31, nr. 143.

Roma, emis. V, 243-244.

203. Antoninian.

Av. **IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG**

Rv. **F – ORT REDVX**

Ax 12; D = 23,1 x 20,4 mm; G = 3,58 g.

Nr. inv. I 55351.

RIC IV/III, p. 31, nr. 143.

Roma, emis. V, 243-244.

204. Antoninian.

Av. **IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG**

Rv. **MARTEM PROPVGNATOREM**

Ax 7; D = 21,1 x 23,2 mm; G = 4,12 g.

Nr. inv. I 55352.

RIC IV/III, p. 31, nr. 147.

Roma, emis. V, 243-244.

205. Antoninian.

Av. **IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG**

Rv. **PROVID AVG**

Ax 7; D = 21,1 x 22,1 mm; G = 3,84 g.

Nr. inv. I 55353.

RIC IV/III, p. 31, nr. 148.

Roma, emis. V, 243-244.

206. Antoninian.

Av. **IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG**

Rv. P – ROVID AVG

Ax 6; D = 20,2 x 22,1 mm; G = 4,07 g.

Nr. inv. I 55354.

RIC IV/III, p. 31, nr. 148.

Roma, emis. V, 243-244.

207. Antoninian.**Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG****Rv. SECVRIT PERP**

Ax 6; D = 21 x 22,7 mm; G = 3,75 g.

Nr. inv. I 55355.

RIC IV/III, p. 31, nr. 151.

Roma, emis. V, 243-244.

208. Antoninian.**Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG****Rv. SECVR – IT PERPET**

Ax 6; D = 21,7 x 24,2 mm; G = 4,73 g.

Nr. inv. I 55356.

RIC IV/III, p. 31, nr. 152.

Roma, emis. V, 243-244.

209. Antoninian.**Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG****Rv. VICTOR AETER**

Ax 5; D = 20,2 x 21,9 mm; G = 4,55 g.

Nr. inv. I 55357.

RIC IV/III, p. 31, nr. 154.

Roma, emis. V, 243-244.

210. Antoninian.**Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL
AVG****Rv. VICTORIA AETERNA**

Ax 6; D = 22,3 x 21,3 mm; G = 4,43 g.

Nr. inv. I 55358.

RIC IV/III, p. 31, nr. 156.

Roma, emis. V, 243-244.

211. Antoninian.**Av. IMP CAES M ANT GORDIANVS
AVG****Rv. A – EQVITAS AVG**

Ax 12; D = 22,1 x 21,5 mm; G = 5,09 g.

Nr. inv. I 55359.

RIC IV/III, p. 34, nr. 177.

Antiochia, 238-239.

PHILIPPUS I**212. Antoninian.****Av. IMP M IVL PHILIPPVS AVG****Rv. FIDE – S M – ILIT**

Ax 12; D = 23 x 22,1 mm; G = 5,40 g.

Nr. inv. I 55360.

RIC IV/III, p. 72, nr. 32 (b).

Roma, emis. I, 244.

213. Antoninian.**Av. IMP M IVL PHILIPPVS AVG****Rv. LAETIT FVNDAT**

Ax 5; D = 21,9 x 23,8 mm; G = 3,95 g.

Nr. inv. I 55361.

RIC IV/III, p. 72, nr. 36 (b).

Roma, emis. I, 244.

214. Antoninian.**Av. IMP M IVL PHILIPPVS AVG****Rv. LAETIT FVNDAT**

Ax 12; D = 22,2 x 23 mm; G = 3,74 g.

Nr. inv. I 55362.

RIC IV/III, p. 72, nr. 36 (b).

Roma, emis. I, 244.

215. Antoninian.**Av. IMP M IVL PHILIPPVS AVG****Rv. [V]ICTORIA – AVG**

Ax 6; D = 20,8 x 23,1 mm; G = 4,63 g.

Nr. inv. I 55363.

RIC IV/III, p. 74, nr. 49 (b).

Roma, emis. II, 245.

216. Antoninian.

Av. **IMP M IVL PHILIPPVS AVG**

Rv. **VIRT – VS – AVG**

Ax 6; D = 22 x 23 mm; G = 4,31 g.

Nr. inv. I 55364.

RIC IV/III, p. 74, nr. 52.

Roma, emis. I, 244.

217. Antoninian.

Av. **IMP M IVL PHILIPPVS AV**

Rv. **VIR – TVS – AVG.**

Ax 7; D = 22,8 x 23,2 mm; G = 5,85 g.

Nr. inv. I 55365.

RIC IV/III, p. 74, nr. 53.

Roma, emis. I, 244.

218. Antoninian.

Av. **IMP C M IVL PHILIPPVS P F**

AVG P M

Rv. **VIRTVS E – XERCITVS**

Ax 12; D = 21,8 x 23,4 mm; G = 4,95 g.

Nr. inv. I 55366.

RIC IV/III, p. 76, nr. 71.

Antiohia, emis. I, grupa A, 244-245.

219. Antoninian.

Av. **IMP C M IVL PHILIPPVS P F**

AVG P M

Rv. **VIRTVS – EXERCITVS**

Ax 6; D = 22,1 x 23,1 mm; G = 5,33 g.

Nr. inv. I 55367.

RIC IV/III, p. 76, nr. 71.

Antiohia, emis. I, grupa A, 244-245.

GORDIANUS III

220. Assarion.

Av. **M ANT Γ[ΙΟΡΔΙΑ]ΝΟC AV**

Rv. **N – IK – AI – E – ΩN**

Ax 7; D = 17,4 x 17,8 mm; G = 3,60 g.

Nr. inv. I 55368.

BMC Pontus, p. 171-172, nr. 122;

WADDINGTON, p. 489, nr. 716.

Nicaea, 238-244.

BIBLIOGRAFIE

AVRAM *et alii* 2004 – C. Avram (coord.), P. E. Barbu, D. Ciobotea, V. Osiac, *Dicționarul istoric al localităților din județul Dolj*, D-M, Craiova, 2004.

BÂSCEANU 2017 – M. C. Bâsceanu, *Necropola tumulară de tip Basarabi de la Desa (jud. Dolj) în contextul descoperirilor similare din regiunile învecinate*, București, 2017.

BMC Pontus – W. W. Wroth, *Catalogue of Greek Coins in The British Museum. Pontus, Paphlagonia, Bithynia and The Kingdom of Bosphorus*, London, 2005.

DIMA 2012 – M. Dima, *Aurei din timpul domniei lui Gordian al III-lea descoperiți pe limesul transalutan*, SCN s.n. 3/15 (2012) p. 133-140.

DIMA 2014-2017 – M. Dima, *Aurei de la Gordian al III-lea din tezaurul de la Pitești*, SCN, s.n. 5-8 (17-20) (2014-2017), p. 149-151.

DUMITRESCU 2013 – R. G. Dumitrescu, *Tezaurul monetar de aur de la Desa, județul Dolj (secolul al XIX-lea)*, în: S. A. Luca (ed.), *Monedă și comerț în sud-estul Europei*, V, Sibiu, 2013, p. 35-50.

DUMITRESCU & RĂDULESCU 2014 – R. G. Dumitrescu, T. Rădulescu, *The hoard of coins and jewelry discovered at Desa, Dolj district (16th -18th century)*, în: S. A. Luca (ed.), *Coinage and Commerce in southeast Europe*, VI, Sibiu, p. 79-94.

GĂZDAC & NEAGOE 2020 – C. Găzdac, M. Neagoe, *Tezaurul imperial roman de la Desa (Jud. Dolj, România)*, Cluj-Napoca, 2020.

LAHOVARI, BRĂTIANU & TOCILESCU 1900 – G. I. Lahovari, C. I. Brătianu, G. G. Tocilescu, *Marele dicționar geografic al României*, III, București, 1900.

MITREA 1967 – B. Mitrea, *Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie*, Dacia n.s. 11 (1967), p. 374-394.

MOISIL 1911 – C. Moisil, *Privire asupra antichităților preistorice din România*, BCMI 4 (1911), p. 83-94.

MUNTEANU 2017 – L. Munteanu, *Moneda în așezările Daciei romane*, Iași, 2017.

NESTOR & NICOLĂESCU-PLOPȘOR 1937 – I. Nestor, C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Hunnische Kessel aus der Kleinen Walachei*, Germania 21/3 (1937), p. 178-182.

PÂRVAN 1913-1914 – V. Pârvan, *Știri nouă din Dacia Malvensis*, AARMSI 2/36 (1913-1914), p. 39-68.

POPESCU 1996 – A. Popescu, *Denari romani imperiali din tezaurul găsit la Desa, jud. Dolj*, CN 7 (1996), p. 47-48.

PREDA 2008 – C. Preda, *Enciclopedie de numismatică antică în România*, București, 2008.

RĂDULESCU & CRÂNGUȘ 2018 – T. Rădulescu, F. Crânguș, *Bârca - Dolj și cele patru tezaure monetare imperiale romane din secolele I-III d. Chr.*, Buzău, 2018.

STÎNGĂ & BĂLTEANU 2001-2002 – I. Stîngă, D. Bălțeanu, *Tezaurul de denari romani imperiali de la Desa (jud. Dolj)*, Drobeta 11-12 (2001-2002), p. 113-119.

TOROPU 1967 – O. Toropu, *Castrul roman de la Desa, în „Înainte”*, nr. 7053, noiembrie 1967, p. 2.

TOROPU 1976 – O. Toropu, *Romanitatea târzie și străromânii din Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976.

TOROPU & STOICA 1969 – O. Toropu, O. Stoica, *Descoperiri arheologice de suprafață în Oltenia*, Comunicări Craiova, Seria Arheologica 9 (1969), p. 3-19, pl. 1-III.

TOROPU & STOICA 1970 – O. Toropu, O. Stoica, *Descoperiri arheologice și numismatice din Oltenia*, MCA 9 (1970), p. 491-501.

TUDOR 1933-1935 – D. Tudor, *Câteva descoperiri din Dacia Inferioară*, AISC 2 (1933-1935), p. 181-191.

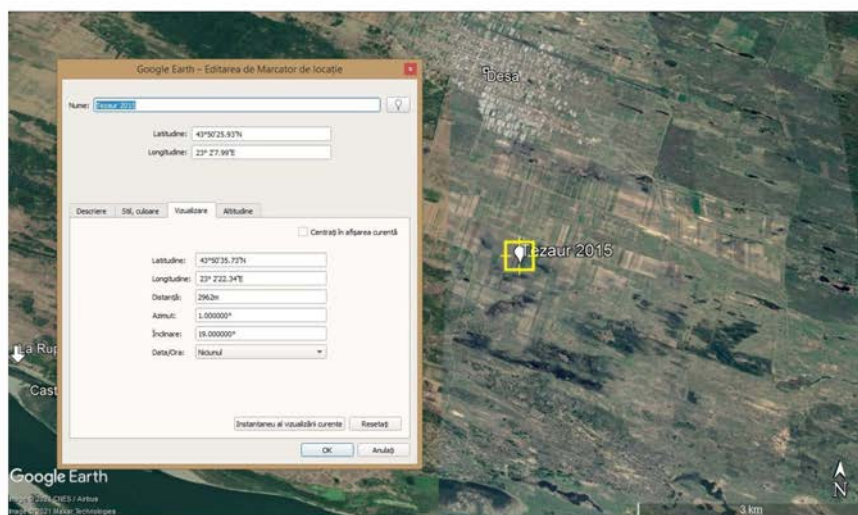
TUDOR 1944-1947 – D. Tudor, *Așezarea și cetatea romană dela Desa-Dolj*, BSNR 38-41/92-95 (1944-1947), p. 44-48.

TUDOR 1978 – D. Tudor, *Oltenia romană*⁴, București, 1978.

WADDINGTON – W. H. Waddington, E. Babelon, T. Reinach, *Recueil général des monnaies grecques D'Asie Mineure*, Hildesheim-New York, 1976.

1

2

Pl. I. 1. Situri arheologice din vecinătatea locului descoperirii tezaurului;
2. Locul descoperirii tezaurului (coordonate Google Earth).

Pl. I. 1. Archaeological sites in the vicinity of the place where the hoard was discovered; 2. The location of the treasure discovery (Google Earth coordinates).

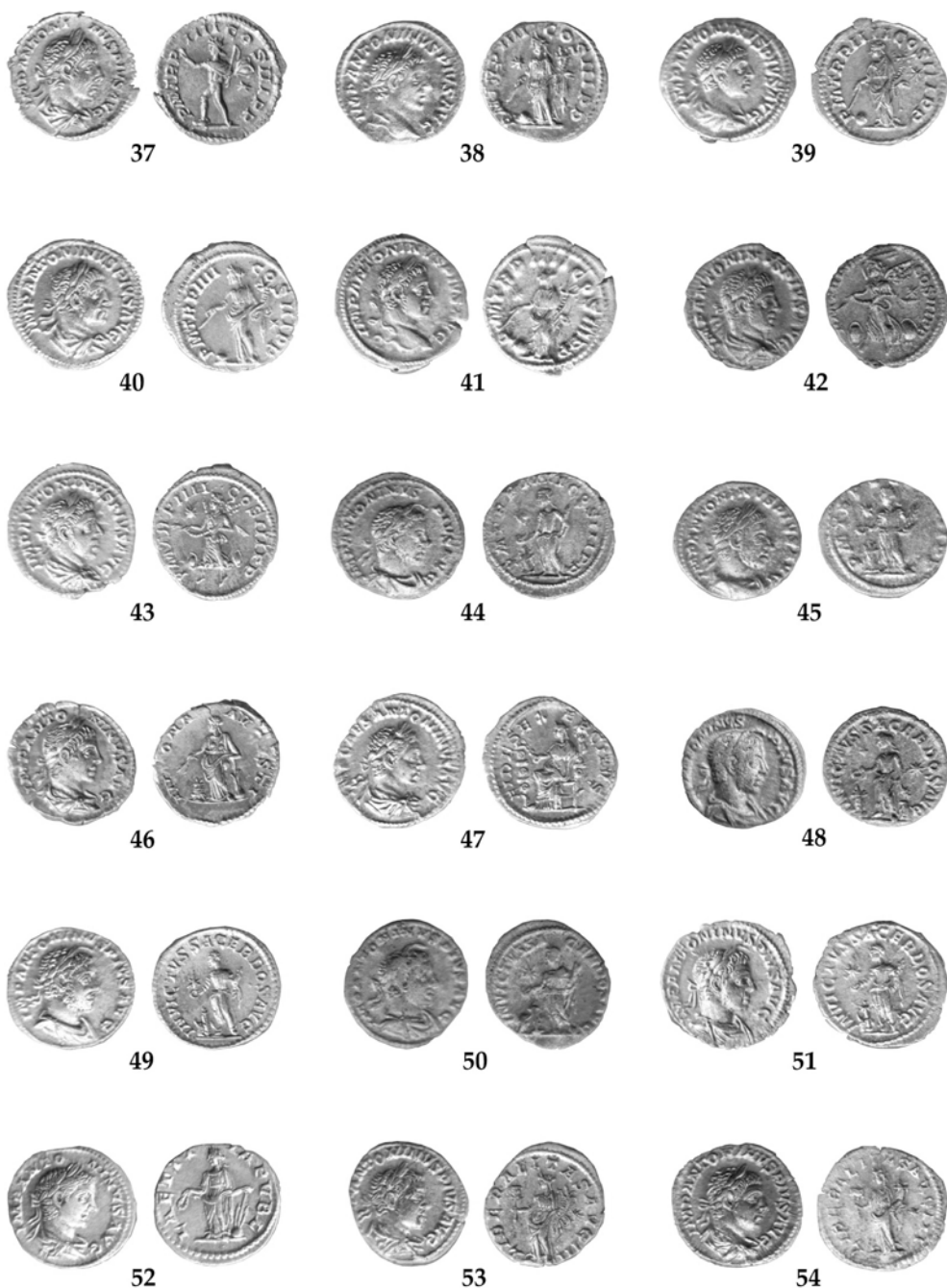

Pl. II. Monede din tezaurul de la Desa (Cat. nr. 1-18).
Pl. II. Coins from Desa hoard (Cat. nos. 1-18).

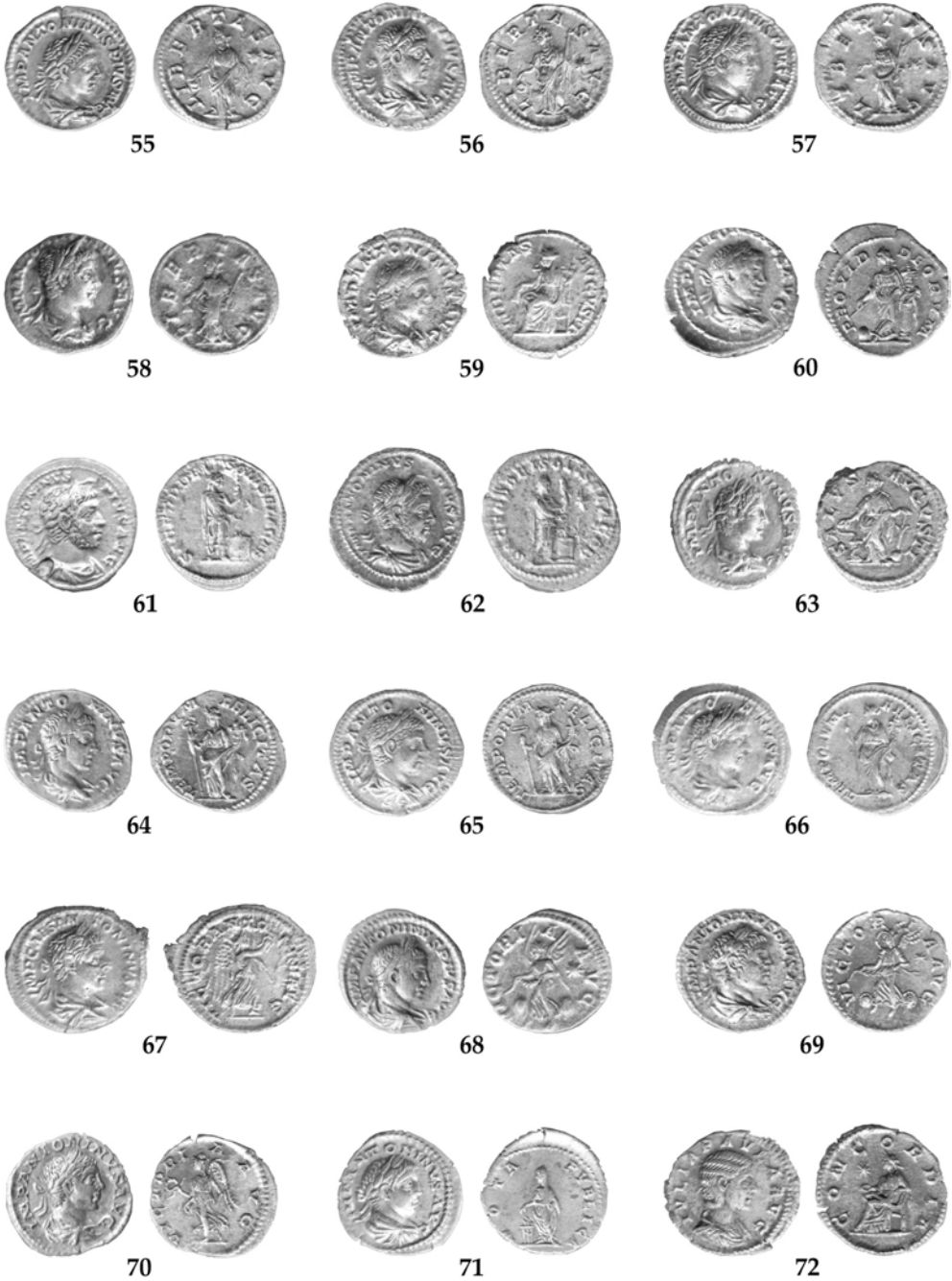

Pl. III. Monede din tezaurul de la Desa (Cat. nr. 19-36).

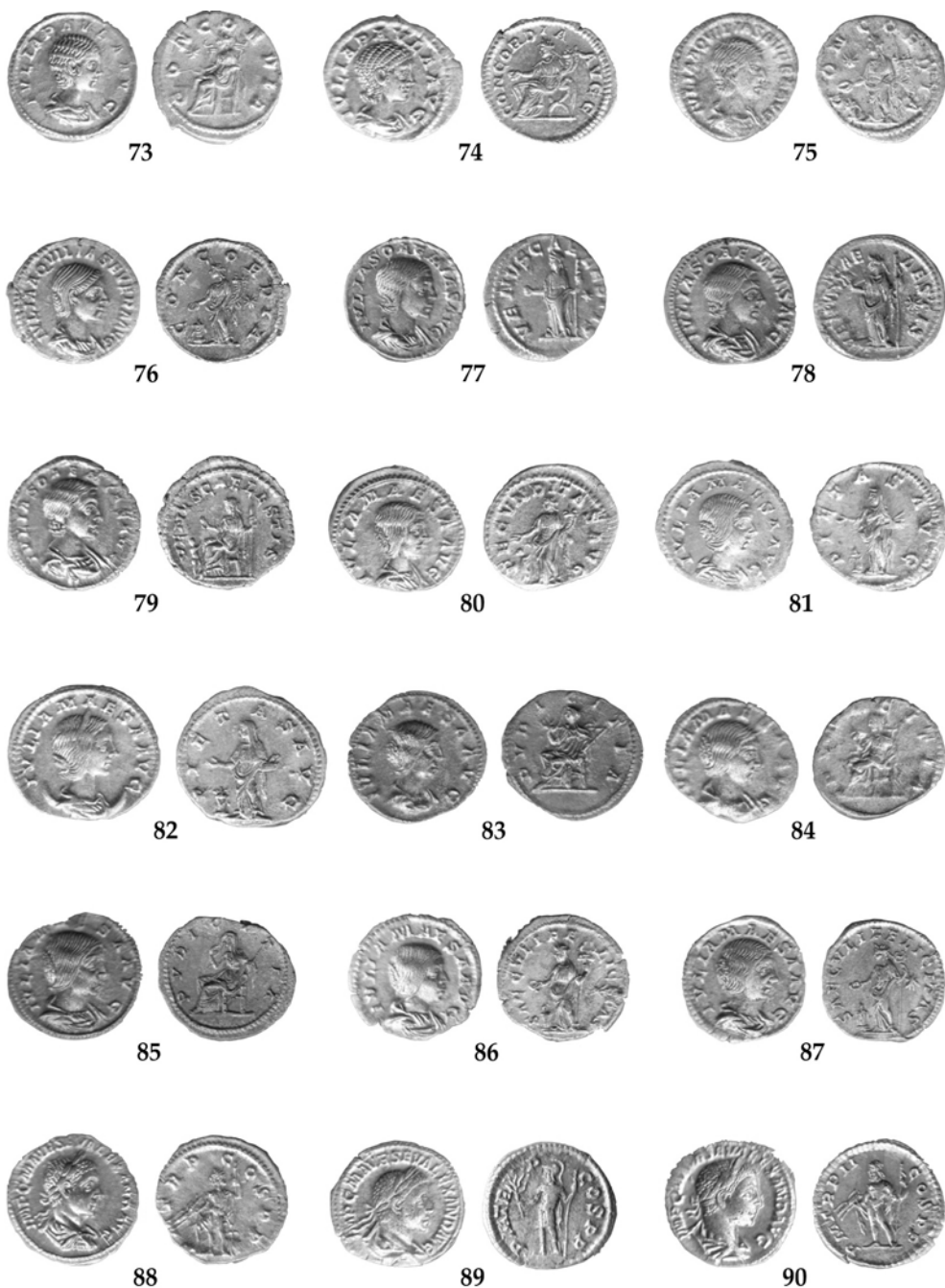
Pl. III. Coins from Desa hoard (Cat. nos. 10-36).

Pl. IV. Monede din tezaurul de la Desa (Cat. nr. 37-54).
Pl. IV. Coins from Desa hoard (Cat. nos. 37-54).

Pl. V. Monede din tezaurul de la Desa (Cat. nr. 55-72).
 Pl. V. Coins from Desa hoard (Cat. nos. 55-72).

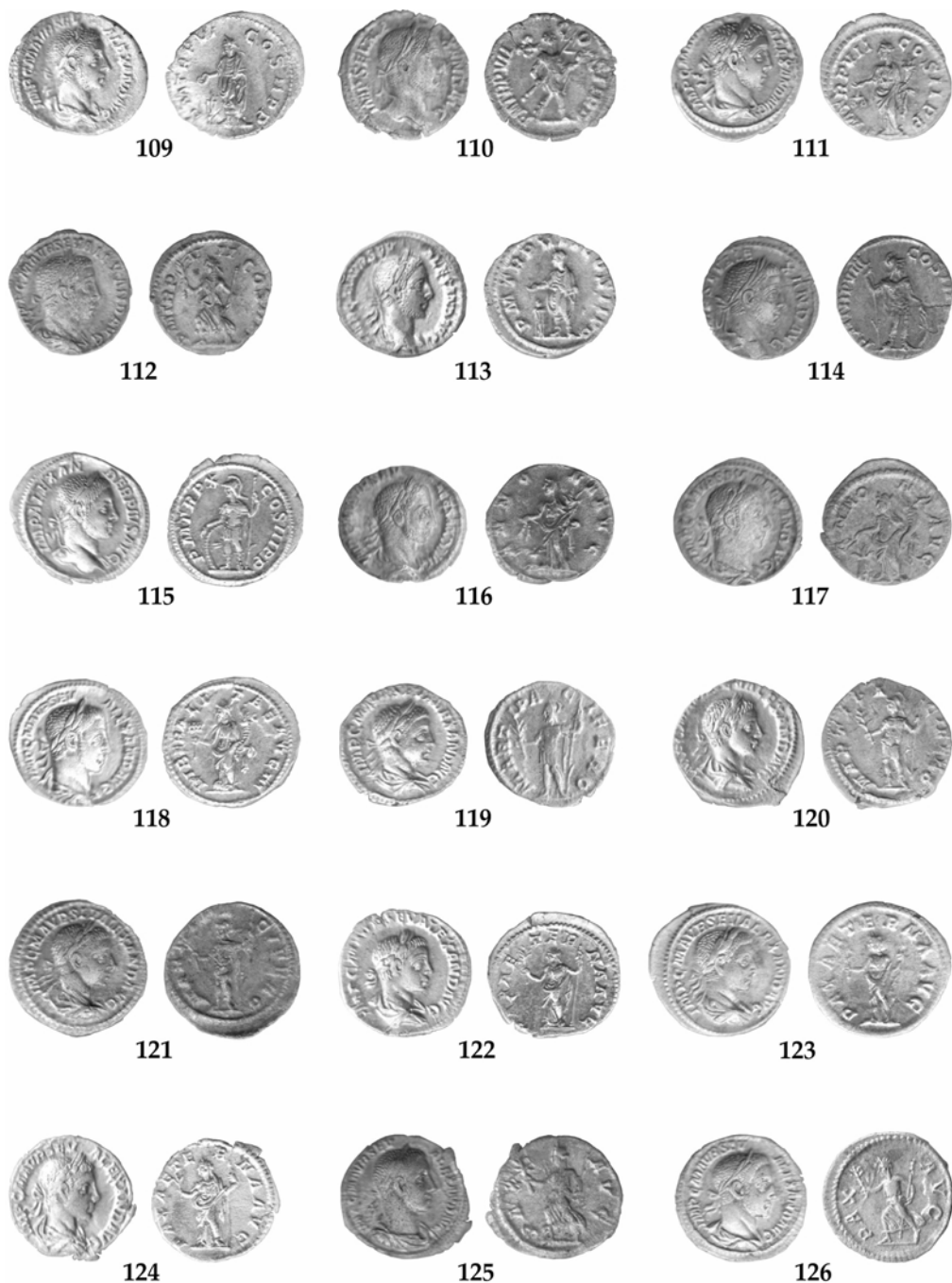

Pl. VI. Monede din tezaurul de la Desa (Cat. nr. 73-90).
Pl. VI. Coins from Desa hoard (Cat. nos. 73-90).

Pl. VII. Monede din tezaurul de la Desa (Cat. nr. 91-108).

Pl. VII. Coins from Desa hoard (Cat. nos. 91-108).

Pl. VIII. Monede din tezaurul de la Desa (Cat. nr. 109-126).

Pl. VIII. Coins from Desa hoard (Cat. nos. 109-126).

Pl. IX. Monede din tezaurul de la Desa (Cat. nr. 127-144).

Pl. IX. Coins from Desa hoard (Cat. nos. 127-144).

Pl. X. Monede din tezaurul de la Desa (Cat. nr. 145-162).

Pl. X. Coins from Desa hoard (Cat. nos. 145-162).

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

174

175

Pl. XI. Monede din tezaurul de la Desa (Cat. nr. 163-175).

Pl. XI. Coins from Desa hoard (Cat. nos. 163-175).

176

177

178

179

180

181

182

183

184

185

186

187

Pl. XII. Monede din tezaurul de la Desa (Cat. nr. 176-187).

Pl. XII. Coins from Desa hoard (Cat. nos. 176-187).

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

Pl. XIII. Monede din tezaurul de la Desa (Cat. nr. 188-199).
 Pl. XIII. Coins from Desa hoard (Cat. nos. 188-199).

200

201

202

203

204

205

206

207

208

209

210

211

Pl. XIV. Monede din tezaurul de la Desa (Cat. nr. 200-211).

Pl. XIV. Coins from Desa hoard (Cat. nos. 200-211).

212

213

214

215

216

217

218

219

220

Pl. XV. Monede din tezaurul de la Desa (Cat. nr. 212-220).

Pl. XV. Coins from Desa hoard (Cat. nos. 212-220).

UN DEPOZIT DE MONEDE PROVINCIALE DE LA SUD DE DUNĂRE DESCOPERIT ÎN BASARABIA

Theodor ISVORANU*

Cuvinte-cheie: *depozit monetar, Basarabia, Orhei, monede provinciale, Thracia, Macedonia.*

Keywords: *coin hoard, Bessarabia, Orhei, Provincial coins, Thrace, Macedonia.*

Rezumat: *Autorul prezintă un mic depozit monetar găsit întâmplător în apropierea orașului Orhei, Republica Moldova, conținând emisiuni provinciale din perioada Marcus Aurelius - Filip Arabul ale unor monetării din Thracia și Macedonia. O parte dintre acestea sunt pentru prima dată atestate în această zonă din afara granițelor Imperiului Roman, fiind puțin cunoscute în întreaga regiune a Dunării de Jos, precum cea din Nicopolis ad Mestum. Cel mai probabil, este vorba de un „depozit de pungă”, o sumă mică destinată cheltuielilor curente, constituită undeva în zona sud-balcanică și adusă la nord de limes prin intermediul circulației persoanelor, nu pe căi comerciale.*

Abstract: *The author presents a small coin hoard found near the city of Orhei, Republic of Moldova, containing provincial issues from the Marcus Aurelius - Philippus period, of some mints from Thrace and Macedonia. Some of them are attested for the first time in this area outside the borders of the Roman Empire, being little known in the whole region of the Lower Danube, such as that the one of Nicopolis ad Mestum. Most likely, it is a "purse hoard", a small amount for current expenses, set up somewhere in the South Balkans and brought north of the limes through the movement of people, not by trade.*

Monedele prezentate mai jos au intrat în colecția Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” ca descoperiri izolate din perioada interbelică, cu indicația că ar fi provenit din împrejurimile apusene ale orașului Orhei, astăzi municipiu al Republicii Moldova, respectiv din zona localităților Mitoc și Isacova. Făcând parte dintr-un lot mai mare de piese din epoca romană¹, acestea se evidențiază ca lot

* Theodor ISVORANU: Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mail: theodor.isvoranu@gmail.com

¹ Prezentate, inițial doar în parte și ca observații preliminare, în cadrul Simpozioanelor de numismatică de la Chișinău, a se vedea: ISVORANU 2005b, ISVORANU

omogen, din punct de vedere cronologic, al situației geografice a monetărilor emitente și al stării de conservare. Cele nouă piese monetare, ce alcătuiesc un mic depozit, constituie emisiuni ale unor monetații sud-balcanice, unele foarte rar sau deloc atestate până acum în zona pruto-nistreană. Ele reprezintă perioada de vârf a producției monetare provinciale, respectiv a doua jumătate a secolului II și prima jumătate a veacului următor. „Metalul comun” monetizat constă în cupru (5 ex.) și *orichalcum* (4 ex.), predominând piesele de modul mare. Starea de păstrare este destul de precară, principala cauză a deteriorării suprafeței flanurilor fiind expunerea la foc - unele au porțiuni topite - posibil în vechime, la care se adaugă coroziunea.

Confirmând datele succinte de care dispunem privind proveniența monedelor, până în prezent au fost semnalate în literatura de specialitate mai multe situri arheologice de epocă romană în zona Orheiului, indicând o anumită dinamică de locuire și implicit condițiile de difuziune a diferite piese monetare, în scopuri mai mult sau mai puțin economice²: o necropolă de inhumație cu inventar sarmatic a fost descoperită la nord-vest de Mitoc în satul Cișmea, lângă șoseaua Orhei-Bălți³, așezări de tip Sântana de Mureș-Cernjachov sunt atestate la Isacova⁴, precum și, la câțiva kilometri spre sud-est, la Lucășeuca⁵ și Seliște⁶. O altă zonă bogată în astfel de vestigii se află pe cursul inferior al Răutului, în aval de Orhei, mai multe descoperiri monetare provenind din cadrul complexului arheologic de la Orheiul Vechi⁷.

CATALOG (Pl. I)

EPOCA IMPERIULUI ROMAN

Marcus Aurelius (Q. Tullius Maximus), Augusta Traiana (Thracia), anii 163-169.

Av. AV K[AI M] AVPH – AN[TONINO]C; bust laureat și cuirasat, spre dreapta.

Rv. H[TE TOYA] M[AZ]IMOY AVT[OYCTHC]; în exergă TPAI[ANHC]; poartă de cetate cu intrarea boltită și trei turnuri crenelate, unul central și două dispuse lateral.

Cf. SCHÖNERT-GEISS 1991, p. 56, nr. 11.

1. OR (5 *assaria*); ⚭; 14,89 g; 31 mm; foarte corodată, urme de ardere.

2011. Accesul la materiale și informații despre proveniența acestora le datorăm dr. Eugen Nicolae, căruia îi mulțumim și pe această cale.

² BURSCHE 1993, p. 300; ISVORANU 2015, p. 64.

³ RIKMAN 1975, p. 18, nr. 10.

⁴ RIKMAN 1975, p. 122, nr. 492; HÎNCU 2003, p. 297-298, nr. 58.

⁵ RIKMAN 1975, p. 102-103, nr. 420-421; HÎNCU 2003, p. 302, nr. 69; de aici provin monede izolate din secolul II și un depozit din secolul IV: NUDEL'MAN 1976, p. 53-54, nr. 9, p. 64, nr. 51; NUDEL'MAN 1985, p. 151, nr. 54/1, 56, p. 152, nr. 57/14, 58/2; POPA & CIOBANU 2003, p. 60; ISVORANU 2005a, p. 70.

⁶ NUDEL'MAN 1985, p. 150, nr. 47/1.

⁷ POPA & CIOBANU 2003, p. 62-63; ISVORANU 2005a, p. 67, 69-70.

Septimius Severus, Traianopolis (Thracia), anii 193-211.

Av. ... – CEVHPOC Π; bust laureat, drapat (și cuirasat?), spre dreapta.

Rv. [TPA]IA[NO] – Π – O – ΛEITON; Demetra spre stânga ținând în mână dreaptă ramură, iar cu stânga torță (?) și un fald al veșmântului.

Cf. SCHÖNERT-GEISS 1991, p. 166, nr. 29 (Tyche).

2. OR (2 *assaria*); ⚭; 3,19 g; 20,3 mm; flan subțiat, afectat de ardere.

Caracalla, Nicopolis ad Mestum (Thracia), anii c. 209-211/2.

Av. AVT K M AVPH – ANTONEINOC; bust laureat, spre dreapta.

Rv. OVAΠ NIKOΠOΛE – ΩC ΠPOC ME; în exergă CTΩ. Hygieia în veșmânt lung, spre stânga, ținând patera în mână dreaptă întinsă, se sprijină cu brațul drept de sceptru, pe care este încolăcit șarpele.

Cf. KOMNICK 2003, p. 61, nr. 28, cu altă distribuire a legendei.

3. AE (4 *assaria*); ⚭; 12,14 g; 29,4 mm; suprafața flanului afectată de ardere, parțial topită.

Caracalla, Serdica (Thracia), anii c. 211/2-217.

Av. ... CEV – ANTΩ ...; bust laureat, drapat și cuirasat, văzut din spate, spre dreapta.

Rv. OVAΠIAC – [CEPAI]KHC; personaj masculin în picioare spre dreapta, cu mână dreaptă ridicată, mână stângă la șold, aparent ținând veșmântul.

Cf. RUZICKA 1915, p. 19, nr. 118 (Serapis) sau p. 44, nr. 332-333 (împăratul).

4. OR (4 *assaria*); ⚭; 9,11 g; 27,7 x 25,7 mm; flan subțiat, afectat de ardere.

Severus Alexander, Thessalonic (Macedonia), anii 222-235.

Av. ... CEV AΛEZAN ...; bust laureat, spre dreapta.

Rv. ΘEC ... – NI ...; Nike spre stânga, ținând frunză de palmier și (cabir).

Cf. SNG Cop 1982, *Macedonia*, nr. 422 (alt nominal); pentru 2 *assaria* cf. nr. 419 (Elagabal).

5. AE (2 *assaria*); ↑; 4,75 g; 23,4 mm; flan corodat, afectat de ardere, parțial topit; depunere de zgură.

Severus Alexander, Macedonia (*Kotvov*), anii 222-235.

Av. ... M A CE A ...; bust laureat, drapat (și cuirasat?), spre dreapta.

Rv. [K]JOINON MA[KEΔON]QN B N[EQ]; Alexandru cel Mare călare spre dreapta, ținând sulita îndreptată înaintea (ușor oblic).

Cf. GAEBLER 1935, p. 11, nr. 25 (av.); p. 14, nr. 37 (rv.); Cf. SNG Cop 1982, *Macedonia*, nr. 1355 (rv.).

6. AE (4 *assaria*); ⚭; 10,87 g; 27,1 x 26,1 mm; flan puternic ars, cu depunere masivă de zgură.

Pseudo-autonomă Macedonia (*Kotvov*), perioada domniei lui Gordian III, anii 238-244.

Av. [A]ΛE[ZA]NΔPO[Y]; cap cu blană de leu, spre dreapta; cerc perlat.

Rv. OIKOI M[AK]EΔ[ON]QN – B N – EQ; călăreț cuirasat, cu cizme și manta fluturând, în galop spre dreapta, ținând sulita îndreptată înaintea (ușor oblic); sub cal stea (?); cerc perlat.

Cf. SNG Cop 1982, *Macedonia*, nr. 1373; o piesă bătută cu aceleași ștanțe la www.acsearch.info, Fritz Rudolf Künker GmbH&Co, ID = 163578, Auktion 83, 17.06.2003, lot 239.

7. AE (4 *assaria*); ♂; 11,07 g; 26,2 x 22,7 mm; flan fragmentar afectat de ardere, cu depunere de zgură, turtit datorită unei lovituri în muchie.

Pseudo-autonomă Macedonia (Κοινων), perioada domniei lui Gordian III, anii 238-244.

Av. [ΑΛΕΞ]ΑΝΔΡΟΥ; cap cu blană de leu, spre dreapta; dedesubt, fulger; cerc perlat.

Rv. ΚΟΙΝΟΝ [Μ]ΑΚΕΔ[ΟΝΩΝ Β] ΝΕ[Ω] (ΝΕ în ligatură); leu cu gura deschisă, în mișcare spre dreapta; deasupra, măciucă cu mânerul spre dreapta; cerc perlat.

Cf. SNG Cop 1982, *Macedonia*, nr. 1375.

8. AE (4 *assaria*); ♀; 8,28 g; 26,2 mm; flan puternic ars, cu depunere masivă de zgură.

Filip Arabul, Deultum (Thracia), anii 244-249.

Av. IMP M IVL PHILI[PPVS AVG]; bust laureat, drapat și cuirasat, spre dreapta.

Rv. COL FL PA – C DEVLΤ; Marsyas spre dreapta, ținând mâna dreaptă ridicată iar pe umărul stâng un burduf cu vin.

Cf. JURUKOVA 1973, nr. 446; Cf. DRAGANOV 2005, nr. 1631-1639.

9. OR (*assarion*); ♂; 4,34 g; 21,4 x 9,9 mm; corodată, urme de ardere.

Dintre monedele de metal comun din perioada romană, emisiunile provinciale sunt mai puțin reprezentate în Basarabia, în comparație fie doar cu difuziunea celor romane imperiale din bronz sau *orichalcum*. Exceptând unele cazuri în care, neputând fi identificat exact atelierul emitent, au fost repertoriate generic ca monede romane din timpul împăratului a cărui efigie o redau, situația statistică se datorează regimului circulației monedelor grecești și coloniale în epocă, limitată în genere la spațiul roman în care aveau valoare garantată, cu concentrări în teritoriile centrelor emitente. Deși sunt întâlnite uneori și în zonele de influență romană imediat învecinate granițelor Imperiului și punctelor fortificate de pe *limes*-unde serveau mai ales „traficului” transfrontalier-, aparițiile lor în *barbaricum* sunt rarissime. Este și cazul teritoriului istoric al Moldovei de la est de Prut, unde cele mai multe atestări de monede provinciale s-au făcut la sud de valul Leova-Copanca, ce închide zona intermediară dintre *barbaricum* și spațiul controlat vremelnice de autoritatea romană⁸.

Depozitul monetar debutează cu o monedă de flan mare din perioada domniei comune a lui Marcus Aurelius și Lucius Verus (161-169), bătută sub mandatul guvernatorului Q. Tullius Maximus, și se încheie cu un *assarion* de la

⁸ CIOBANU 1997, p. 240-245; POPA & CIOBANU 2003, p. 32-39; o situație deosebită privește descoperirile monetare de pe Insula Șerpilor, numărul mare de monede (peste 110 piese provinciale din secolele I-III) fiind probabil de atribuit nu unei circulații monetare propriu-zise, cât mai degrabă depunerilor rituale în cadrul cultului lui Ahile; BULATOVIČ 1971; OHOTNIKOV & OSTROVERHOV 1993; POPA & CIOBANU 2003, p. 5, 107-108.

Filip Arabul. El asociază emisiuni ale unor ateliere monetare din Thracia și Macedonia, a căror arie de difuziune avea, în genere, ca limită nordică *limes*-ul dunărean. Nu este surprinzător că o parte dintre monedele descrise mai sus sunt atestate pentru prima dată în spațiul basarabean, structura micului depozit nefiind specifică regiunii Dunării de Jos. Este cazul emisiunilor din Augusta Traiana, Traianopolis, Nicopolis ad Mestum și Serdica (nr. 1-4). Dintre centrele emitente ale Thraciei reprezentate aici, doar cel din Deultum mai fusese atestat, de două piese de 3 *assaria* descoperite izolat la Costești, r. Ialoveni (Macrinus)⁹ și în partea ucraineană la Ostrivne, r. Arcyz, reg. Odesa (Elagabal: Iulia Maesa)¹⁰. Cu deosebire prezența unei emisiuni din Nicopolis ad Mestum, oraș care a bătut monede doar în vremea primilor Severi¹¹, cu circulație locală, restrânsă în general la arealul sud-balcanic, este surprinzătoare și de natură să întărească, la prima vedere, ipoteza unei pătrunderi în formă pre-constituită la sud de Dunăre a micului depozit, marcând deplasarea unor persoane și nu relații comerciale.

Pe de altă parte, emisiunile macedonene sunt sensibil mai bine reprezentate în descoperirile basarabene, toate analogiile provenind din descoperiri izolate. Dacă de la Thessalonic mai era cunoscut un exemplar neprecizat din perioada Antoninilor descoperit la Tyras (Bilgorod-Dnistrovs'kyj, reg. Odesa)¹², monede bătute de *κοινόν*-ul macedonean au fost semnalate în mai multe descoperiri din ultimul deceniu. Celor trei piese din tezaur emise cu efigia lui Severus Alexander (nr. 6) și, sub autoritatea lui Gordian III, cu efigia lui Alexandru cel Mare (nr. 7-8)¹³, li se adaugă alte patru, de la Cartal/Orlivka, r. Ismail, reg. Odesa (Antoninus Pius)¹⁴, Zgurița, r. Drochia (Septimius Severus)¹⁵, Pohoarna, r. Șoldănești¹⁶ și Pohrebea, r. Dubăsari¹⁷ (pseudoautonome, perioada Gordian III-Filip Arabul). Remarcăm o pondere a emisiunilor cu efigia lui Alexandru (spre 60%), din cea mai târzie perioadă a funcționării monetăriei, dar și dispunerea pe hartă a descoperirilor izolate, în raioane situate de-a lungul văii Nistrului (2 ex.) și în cele două centre cu influență romană reprezentate de orașul Tyras la vărsarea Nistrului și fortificația de la Cartal/Orlivka pe *limes*-ul dunărean, sugerând principalele căi de pătrundere în hinterland.

Dacă piesele macedonene izolate reprezintă sau nu redistribuiri ale vreunui lot mai mare sau dacă asocierea celor din micul depozit cu monede din Thracia s-a petrecut totuși în zona de destinație, este dificil de stabilit. Înclinăm totuși a considera că monedele prezentate mai sus nu reprezentau un fragment dintr-o acumulare mai mare ci un banal *depozit de pungă*, un eșantion de mărunțiș destinat tranzacțiilor cotidiene, iar pătrunderea lor (probabil direct dinspre zona vest-

⁹ ISVORANU 2005a, p. 65, nr. 3.

¹⁰ NUDEL'MAN 1985, p. 168, nr. 40.

¹¹ KOMNICK 2003.

¹² POPA & CIOBANU 2003, p. 95, e. 142.

¹³ Toate purtând al doilea titlu de *νεώκορος*, acordat comunității macedonenilor în timpul lui Elagabal și probabil reacordat sub Severus Alexander, eventual însoțit și de dreptul suplimentar de a bate monedă de bronz fără efigia împăratului: HEAD 1911, p. 241.

¹⁴ BOLDUREANU 2011, p. 326, nr. II.2.

¹⁵ BOLDUREANU 2014, p. 363-364, nr. 1 (unde „raionul Ocnița”).

¹⁶ BOLDUREANU 2012, p. 347, 348-349, fig. 1/2.

¹⁷ BOLDUREANU 2014, p. 363.

balcanică, pe cale maritimă sau fluvială, cum arată neasocierea lor cu monede din Moesia Inferior) pare legată strict de circulația unor persoane, eventual în cadrul unei mai vaste deplasări de populații, precum în epoca războiului scythic.

BIBLIOGRAFIE

BOLDUREANU 2011 – A. Boldureanu, *Cronica descoperirilor numismatice* (V), Tyragetia s.n. 5/1 (20) (2011), p. 325-331.

BOLDUREANU 2012 – A. Boldureanu, *Cronica descoperirilor numismatice* (VI), Tyragetia s.n. 6/1 (21) (2012), p. 347-352.

BOLDUREANU 2014 – A. Boldureanu, *Cronica descoperirilor monetare* (VIII), Tyragetia s.n. 8/1 (23) (2014), p. 363-370.

BULATOVIC 1971 – S. A. Bulatovič, *Monetnye nahodki na ostrove Levke*, MASP 7 (1971), p. 212-225.

BURSCHE 1993 – A. Bursche, *Pourquoi les denarii frappés après 194 étaient-ils absents dans le Barbaricum?*, în: G. Moucharte, T. Hackens (dir.), *Actes du XIe Congrès International de Numismatique organisé à l'occasion du 150e anniversaire de la Société Royale de Numismatique de Belgique, Bruxelles, 8-13 septembre 1991*, Louvain-la-Neuve, 1993, p. 297-303.

CIOBANU 1997 – L. Ciobanu, *Descoperiri monetare romane în spațiul pruto-nistean*, în: V. Dergaciov (redactor responsabil), *Vestigii arheologice din Moldova*, Chișinău, 1997, p. 234-247.

DRAGANOV 2005 – D. Draganov, *SNG Bulgaria, Bobokov Bros. Collection, Thrace & Moesia Inferior. 1. Deultum*, Ruse, 2005.

GAEBLER 1935 – H. Gaebler, *Die Antiken Münzen von Griechenlands. III. Die Antiken Münzen von Makedonia und Paionia*, Berlin, 1935.

HEAD 1911 – B. V. Head, *Historia Numorum. A manual of Greek Numismatics*, Oxford, 1911.

HÎNCU 2003 – I. Hîncu, *Vetre strămoșești din Republica Moldova*, Chișinău, 2003.

ISVORANU 2005a – Th. Isvoranu, *Monede antice descoperite în Basarabia*, în: E. Nicolae (red. resp.), *Simpozion de numismatică dedicat Centenarului Societății Numismatice Române (1903-2003)*, Chișinău, 26-28 noiembrie 2003, București, p. 65-73.

ISVORANU 2005b – Th. Isvoranu, *Monede romane descoperite în raionul Orhei*, în *Simpozion de numismatică organizat cu ocazia împlinirii a 80 de ani de la ridicarea Scaunului Arhiepiscopal și Mitropolitan al Ungrovlahiei la rangul de Scaun Patriarhal. Programul și rezumatele comunicărilor*, Chișinău, 20-22 octombrie 2005, p. 9.

ISVORANU 2011 – Th. Isvoranu, *Monede din epoca romană imperială descoperite în Basarabia centrală. Observații asupra unor piese analizate prin fluorescență de raze X*, în *Al XII-lea Simpozion de numismatică. Programul și rezumatele comunicărilor*, Chișinău, 15-17 septembrie 2011, p. 9-10.

ISVORANU 2015 – Th. Isvoranu, *Monedele imperiului roman târziu (294-498 p.Chr.)*, în: A. Boldureanu, E. Nicolae (coord.), *Moneda în Republica Moldova*, Chișinău, 2015, p. 58-71.

JURUKOVA 1973 – J. Jurukova, *Griechisches Münzwerk. Die Münzprägung von Deultum*, Berlin, 1973.

KOMNICK 2003 – H. Komnick, *Griechisches Münzwerk. Die Münzprägung von Nicopolis ad Mestum*, Berlin, 2003.

NUDEL'MAN 1976 – A. A. Nudel'man, *Topografija kladov i nahodok ediničnyh monet*, Chișinău, 1976.

NUDEL'MAN 1985 – A. A. Nudel'man, *Očerki istorii monetnogo obraščeniia v Dnestrovsko-Prutskom regione*, Chișinău, 1985.

OHOTNIKOV & OSTROVERHOV 1993 – S. B. Ohotnikov, A. S. Ostroverhov, *Svjatilišče Ahilla na ostrove Levke (Zmeinom)*, Kiev, 1993.

POPA & CIOBANU 2003 – Al. Popa, L. Ciobanu, *Moneda romană în Basarabia (ghid metodic)*, Chişinău, 2003.

RIKMAN 1975 – E. A. Rikman, *Pamjatniki sarmatov i plemen černjahovskoj kultury*, Chişinău, 1975.

RUZICKA 1915 – L. Ruzicka, *Die Münzen von Serdica*, NZ 48 (1915), p. 1-82.

SNG Cop 1982 – *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish Royal National Museum. II. Thrace and Macedonia*, Copenhagen, 1942-1969/West Milford, 1982.

SCHÖNERT-GEISS – E. Schönert-Geiss, *Griechisches Münzwerk. Die Münzprägung von Augusta Traiana und Traianopolis*, Berlin, 1991.

Pl. I. Depozitul monetar descoperit lângă Orhei.

Pl. I. The coin hoard discovered near Orhei.

DESPRE SEMNIFICAȚIA ȘI ORIGINILE REPREZENTĂRII PROCESIUNII TRIUMFALE IMPERIALE PE MONEDELE DE LA NIKOPOLIS AD ISTRUM (MOESIA INFERIOR)

Corneliu Bogdan Nicolae BELDIANU*

Cuvinte-cheie: *Nikopolis ad Istrum, monedă, procesiune imperială triumfală, Septimius Severus.*

Keywords: *Nikopolis ad Istrum, coin, imperial triumphal procession, Septimius Severus.*

Rezumat: În vremea legatului L. Aurelius Gallus (201-204? p.Chr.), pe reversul unor emisiuni monetare de la Nikopolis ad Istrum (Moesia Inferior), bătute în numele împăraților Septimius Severus și Caracalla, apare ilustrată o procesiune triumfală imperială. Imaginea monetară redă o cavadrigă (decorată cu o Nike/Victoria), ce poartă două personaje, iar în fața acesteia sunt schițate alte două personaje secundare. Deasupra cailor și a celor două personaje secundare este reprezentată o platformă pe care se află un trofeu cu doi captivi la bază. Întregul cortegiu triumfal este condus de Virtus, personificare a virtuților imperiale, care poartă un stindard (vexillum) și un pumnal lung (parazonium) sau un falus erect.

Care este semnificația acestui tip monetar? Cum a evoluat imagistica lui la Nikopolis ad Istrum? Care sunt originile și modelul acestei imagistici propagandistice romane? Sunt câteva întrebări legate de această temă monetară de la Nikopolis ad Istrum, cărora vom încerca să le găsim un răspuns în articolul nostru.

Abstract: *In time of legate L. Aurelius Gallus (201-204? AD), on the reverse of some monetary issues from Nikopolis ad Istrum (Lower Moesia), struck in the name of the emperors Septimius Severus and Caracalla, an imperial triumphal procession appears illustrated. The monetary image shows a quadriga (decorated with a Nike/Victoria), wearing two characters, in front of it are sketched two other secondary characters. Above the horses and the two secondary characters is illustrated a platform on which is a trophy with two captives at the base. The entire triumphal procession is led by Virtus,*

* Corneliu Bogdan Nicolae BELDIANU: Societatea Numismatică Română, București; e-mail: beldianub@yahoo.com

personification of the imperial virtues, who carries a banner (vexillum) and a long dagger (parazonium) or erect phallus.

What is the significance of this monetary type? How did his imagery evolve at Nikopolis ad Istrum? What are the origins and model of this Roman propaganda imagery? Are some questions related to this monetary theme from Nikopolis ad Istrum to which we will try to find an answer in our article.

Temele abordate pe reversul emisiunilor monetare ale orașelor grecești în epoca romană sunt de foarte multe ori surprinzătoare, iar absența cvasitotală a legendelor descriptive le conferă un plus de mister. În rândurile următoare ne vom opri asupra temei monetare „cortegiu triumfal imperial” ilustrată de emisiuni monetare ale orașului Nikopolis ad Istrum, începând din vremea împăratului Septimius Severus.

În vremea legatului L. Aurelius Gallus (201-204? p.Chr.)¹, la Nikopolis ad Istrum, sunt bătute două emisiuni monetare, pentru Septimius Severus² și Caracalla August³ (**Fig. 1-2**), ce împart același tip de revers, ilustrând un complex cortegiu triumfal imperial. Această imagine monetară merită o descriere amănunțită. Cortegiul, aflat în deplasare spre dreapta, este format din mai multe elemente. Principalul element îl reprezintă cvadriga în care se găsesc două personaje, unul dintre acestea ține un braț ridicat, într-o ipostază de „benediction”, iar celălalt își sprijină mâinile pe marginea atelajului. Între cvadrigă și coama cailor sunt ilustrate busturile altor două personaje, având capetele îndreptate în direcția de mers a procesiunii. Cvadriga este condusă de un soldat roman, ce ține capul întors către aceasta. Soldatul este reprezentat cu cască, purtând în mâna stângă un stindard (*vexillum*), iar în mâna dreaptă pare că poartă, în cazul unei monede din emisiunea monetară pentru Septimius Severus, un pumnal (*parazonium*). Alte monede, în special cele din emisiunea monetară pentru Caracalla, arată că pumnalul este, de fapt, un falus erect. Deasupra capetelor celor două personaje secundare, aflate în fața cvadrigii, se află o platformă pe care se găsește un trofeu (*tropeaum/tropaion*) compus dintr-o cască, două scuturi și o cuirasă așezate pe un trunchi de copac, iar la baza trofeului stau așezați doi captivi, cu mâinile legate la spate.

Acest tip monetar nikopolitan nu își găsește nici o analogie directă printre tipurile monetare oficiale romane folosite la monedele aflate în circulație, dar putem considera, fără teama de a greși, că el copiază reversului unui medalion roman emis pentru Marcus Aurelius. Descrierea acestui medalion, făcută de Francesco Gnecci, nu lasă nici o urmă de îndoială: „*Marco Aurelio e Lucio Vero quadriga lenta a destra, ornata di bassorilievi. Allato ai cavalli un vessillifero. Al secondo piano si vede un trofeo, appiedi del quale stanno due prigionieri, portato a spalle da quattro soldati*”⁴.

Descrierea reversului medalionului roman arată că imaginea ilustrată de acesta reprezintă, de fapt, suprapunerea a două teme consacrate ale artei romane.

¹ BOTEVA 1996, p. 242.

² PICK 1898, nr. 1327; HRISTOVA & JEKOV 2009, nr. 8.14.34.9-10.

³ HRISTOVA & JEKOV 2009, nr. 8.18.34.4; VARBANOV 2005, nr. 2431.

⁴ GNECCHI 1912, nr. 50, Tav. 63/1.

Prima dintre ele este cea a împăratului (Marcus Aurelius și Lucius Verus, în cazul de față) care se deplasează în cvadrigă ca *triumphator*, așa cum este reprezentat pe cupa din tezaurul de la Boscoreale ilustrând triumful lui Tiberius din anul 8/7 a.Chr.⁵ (Fig. 3), pe panoul din dreapta al Arcului lui Titus de la Roma⁶ (Fig. 4), pe relieful cancelariei ce-l ilustrează pe Marcus Aurelius în această ipostază sau pe panourile de pe arcul severilor de la Leptis Magna cu scena procesiunii triumfale⁷ (Fig. 5) etc. Cea de-a doua o constituie tema purtării trofeului în procesiune, pe care o întâlnim pe friza din templul lui Apollo Sosianus de la Roma, ilustrând triumful lui Octavian din anul 29 a.Chr.⁸ (Fig. 6), pe panoul din stânga al Arcului lui Titus de la Roma, redând purtarea în procesiune triumfală a prăzii luate din Ierusalim sau pe fragmentul de relief din colecția Ludovisi, ce prezintă triumful lui Lucius Verus sau (mai probabil) cel al lui Septimius Severus contra parților⁹ (Fig. 7). Această comasare, prin suprapunere, a două scene consacrate ale triumfului imperial în arta romană oficială, reprezintă fenomenul invers celui practicat uzual de arta monetară romană, care dezassemblează imagistica triumfului în mai multe elemente ușor recognoscibile. Tipurile monetare - „împărat în cvadrigă”, „trofeu cu captivi la bază”, „Virtus”, „Victoria” etc. - pot fi privite ca tot atâtea elemente componente ale unei procesiuni triumfale (Fig. 8).

Refolosirea, circa cincisprezece ani mai târziu, a matrițelor utilizate la emisiunile monetare nikopolitane de acest tip pentru Severus și Caracalla, la baterea de emisiuni monetare pentru Macrinus, aduce și o modificare a acestora la nivel compozițional, nu doar a legendei monetare. La o primă emisiune pentru Macrinus, unul din cele două personaje aflate în cvadrigă este transformat într-o Nike/Victoria înaripată¹⁰. În cazul unei a doua emisiuni monetare¹¹, cele două personaje din cvadrigă sunt contopite într-unul singur, iar celelalte două, care erau ilustrate între car și coama cailor, sunt șterse cu totul. Acum, platforma cu trofeul „se sprijină” doar pe capul cailor, iar echilibrul compoziției are de suferit.

Modificările operate la matrițele folosite pentru emisiunile bătute în numele lui Macrinus arată o conștientizare și un interes sporit pentru corectitudinea „politică” a imagisticii acestor emisiuni monetare. Transformarea și, în final, dispariția celor trei personaje din imaginea monetară inițială, ar putea indica o legătură între acestea și familia severiană (compusă din Septimius Severus, Iulia Domna, Caracalla și Geta), care poate fi numită chiar „tetrarhia severiană”, având în vedere titlurile și implicarea lor în conducerea statului.

Dar cine puteau fi cele patru personaje ilustrate inițial în cvadrigă și în fața ei? Cea mai apropiată, compozițional și temporal, imagine de tema monetară severiană nikopolitană se află pe frizele Arcului Severilor de la Leptis Magna (nordul Africii), monument ridicat cândva în jurul anilor 203-207 p.Chr.¹² Friza de

⁵ HANNESTAD 1989, I, p. 244.

⁶ SCHOLLMAYER 2007, p. 86-87.

⁷ HANNESTAD 1989, II, p. 218-220.

⁸ ZANKER 2012, p. 100-101.

⁹ Collezione Boncompagni Ludovisi, inv. 8640, Palazzo Altemps, Roma.

¹⁰ HRISTOVA & JEKOV 2009, nr. 8.23.34.3.

¹¹ HRISTOVA & JEKOV 2009, nr. 8.23.34.2.

¹² Pentru semnificația Arcului de la Leptis Magna și a reliefurilor ce-l decorează, a se vedea: HANNESTAD 1989, II, p. 215-225.

pe latura de nord-vest, ce înfățișează procesiunea triumfală, ilustrează în cvadrigă trei personaje: Augustii Septimius Severus și Caracalla, împreună cu Caesarul Geta. Însă, în cvadriga de pe emisiunea monetară nikopolitană, sunt doar două personaje.

O rară emisiune monetară romană oficială, cu valoarea de un as, din anul 204¹³, bătută pentru Caracalla, ilustrează Arcul Severilor de la baza colinei Capitoline din Roma¹⁴ (Fig. 9). Pe coama arcului este vizibil un atelaj tras de șase cai (o sestigă) în care se află două personaje. Legenda monetară (ARCVS AVGG) nu lasă nici o urmă de îndoială în privința celor două personaje din sestigă, cu toate că acestea abia se zăresc. Este vorba de cei doi Augusti: Septimius Severus și Caracalla. Prin urmare, în imaginea monetară de la Nikopolis, ar putea fi vorba de Septimius Severus și Caracalla în cvadrigă și de Iulia Domna și Geta în fața cvadrigii.

Imaginile publice „oficiale” ale Severilor din jurul anului 202 p.Chr. arată și o altă posibilă „schemă” a dispunerii membrilor familiei imperiale în ansamblul procesiunii. Pe tondoul de la Berlin Septimius Severus și Iulia Domna ocupă întreg spațiul acestuia, în fața lor se află Caesarul Geta și Augustul Caracalla, înălțimea lor nedepășind bustul părinților. Această dispunere, avându-i pe Septimius Severus și Iulia Domna în prim plan, iar pe Caracalla și Geta în plan secund, o întâlnim și în cazul unei emisiuni monetare oficiale romane cu valoarea de un *aureus*¹⁵ (Fig. 10). Pe aversul acesteia se află efigia împăratului Septimius Severus, iar pe revers se poate vedea, în centru, efigia Iuliei Domna, prezentată din față, flancată de efigiile afrontate ale lui Caracalla și Geta, care privesc către mama lor. Ca urmare, am putea considera că în cvadrigă s-ar afla Septimius Severus și Iulia Domna, iar în fața acesteia ar fi ilustrate siluetele tinerilor Caracalla și Geta. Dar oare aceasta a fost intenția inițială a artistului gravor? Ținând cont de corectitudinea politico-imagistică, ar fi putut fi reprezentați Augustul Caracalla și Caesarul Geta mergând pe jos în fața cvadrigii?

Răspunsul, oferit de toate monumentele similare, este negativ. Niciodată în arta romană un August sau un Caesar nu a fost ilustrat mergând pe lângă sau în fața carului triumfal. Deși spațiul aflat între car și coama cailor este frecvent ocupat de două personaje, lictorii purtători de fascii de pe vasul de la Boscoreale sau de pe relieful Arcului lui Titus de la Roma, purtători ai platformei pe medalionul lui Marcus Aurelius, niciodată nu sunt membri ai familiei imperiale. Prin urmare, în cele două personaje din fața carului, de pe emisiunile nikopolitane pentru Septimius Severus și Caracalla, trebuiesc văzuți doar purtătorii de trofeu de pe medalionul pentru Marcus Aurelius, care reprezintă modelul imagistic care a stat la baza emisiunilor nikopolitane. Economia spațiului monetar a făcut ca cei doi purtători de trofeu din fața platformei să nu mai apară pe emisiunile nikopolitane. Pe un flan monetar mai mic decât cel al medalioanelor a trebuit să fie îngrămădită aceeași imagine, la care se adaugă - în cazul emisiunilor nikopolitane - și o legendă monetară formată din mult mai multe cuvinte decât cea de pe medalionul lui Marcus Aurelius.

¹³ RIC IV/I, nr. 419.

¹⁴ BELDIANU 2021, p. 107-109.

¹⁵ RIC IV/I, nr. 181c; BMCRE V, nr. 380.

Interesant este faptul că la prima adaptare a matrițelor severiene nikopolitane la producția monetară pentru Macrinus, unul din personajele din cvadrigă este transformat într-o Nike/Victoria ce-l încoronează pe împărat, deși prezența a doi membri ai familiei imperiale în aceeași cvadrigă s-ar fi justificat, având în vedere faptul că Diadumenian este numit Caesar în luna mai a anului 217, iar apoi August în aceeași lună a anului 218. Dar adaptarea matriței nikopolitane s-a făcut în primă fază urmând modelul imagistic al emisiunilor monetare oficiale pentru acest împărat¹⁶, unde Macrinus apare în cvadrigă încoronat de zeița Victoria (Fig. 11).

A doua adaptare a matrițelor nikopolitane pare să se fi făcut fără discernământ. Ocupanții cvadrigii sunt contopiți într-o singură siluetă, iar cele două personaje din fața carului sunt efectiv îndepărtate. Ștergerea personajelor din fața carului reprezintă, cel mai probabil, o confuzie imagistică a gravurilor din vremea lui Macrinus, care nu au mai avut în fața ochilor modelul inițial al acestei teme monetare.

Medalionul pentru Marcus Aurelius, care ilustrează scena cortegiului triumfal, a cunoscut și versiuni pentru Lucius Verus. Medalioanele de acest tip pentru Lucius Verus¹⁷ prezintă diferențe compoziționale față de medalionul lui Marcus Aurelius, fiind ilustrat și un al treilea prizonier, poziția acestuia fiind în fața carului triumfal¹⁸, la fel ca în cazul celor două personaje de pe emisiunea nikopolitană (Fig. 12). Acest fapt constituie o dovadă în plus că cele două personaje aflate în fața carului de pe monedele nikopolitane nu puteau fi membri ai familiei imperiale, în iconografia romană oficială locul acela fiind destinat unor personaje ilustre, lictori, regi barbari (învinși), dar nu unor membri ai familiei imperiale. Înrudiri stilistice și direcția de deplasare a cortegiului (către stânga) arată că medalioanele pentru Lucius Verus au constituit modelul, sursa de inspirație, pentru medalioanele bătute în numele împăratului Commodus de orașul Mytilene, din insula Lesbos, și de orașul Assos, din Troas¹⁹.

La fel ca și în cazul Nikopolis-ului, Mytilene folosește această temă monetară pentru un timp îndelungat (Fig. 13). Primele medalioane de tip „cortegiu triumfal” sunt bătute de Mytilene în numele împăratului Commodus²⁰, pentru ca, circa douăzeci de ani mai târziu, tema cortegiului să reapară într-o imagistică

¹⁶ Emisiuni de denari (RIC IV/II, nr. 36) și ași (RIC IV/II, nr. 162; BMCRE V, nr. 134).

¹⁷ Este vorba de trei emisiuni de tip „cortegiu triumfal” pentru Lucius Verus (GNECCHI 1912, II, nr. 17-19, Tav. 73/2 și 74/4).

¹⁸ Descrierea medalionului la GNECCHI 1912, nr. 50, Tav. 63/1: „Marco Aurelio e Lucio Vero in quadriga lenta a sinistra, preceduti da un soldato che porta uno stendardo e uno scudo. Al secondo piano si vede un trofeo, appiedi del quale sono due prigionieri, portato a spalle da quattro uomini e preceduti da un altro prigioniero” și descrierea medalionului de același tip aflat în colecția The British Museum: „Marcus Aurelius and Lucius Verus, each holding laurel-branch and sceptre, standing in triumphal quadriga, left, driven by Roma and preceded by a captive king, wearing tiara; in the background, a trophy supported by four soldiers and with two captives seated back-to-back at its base, their hands tied behind them” (sursa: https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1844-0425-1628).

¹⁹ ZOGRAPH 1926, p. 69-70.

²⁰ BMC Ionia, pl. XLI, 9.

identică pe medalioane pentru Caracalla²¹, iar ulterior și pentru Severus Alexander²².

Din exemplele enumerate devine clar că nu ne aflăm în fața unei ilustrări monetare a unei vizite locale a unui împărat sau altul, ci în fața unei scheme compoziționale a propagandei imperiale romane. Acest fapt este confirmat și în cazul Arcului triumfal de la Leptis Magna, ale cărui frize „*nu imortalizează nici un eveniment real, totul fiind doar o reprezentare generică a împăratului triumfător*”²³, a familiei imperiale triumfătoare (n.n.).

De ce însă tema „cortegiu cu trofeu” apare doar pe monedele de la Nikopolis ad Istrum sau pe medalioanele de la Mytilene și Assos, este greu de spus. Ceața care învăluie mecanismul transmiterii imagisticii propagandistice standardizate romane, pare să fie de multe ori mult mai densă decât ne-am aștepta.

BIBLIOGRAFIE

BELDIANU 2021 – C. B. N. Beldianu, *Triumphal arches from Lower Moesia*, Caiete ARA 12 (2021), p. 107-114.

BMC Ionia – B. V. Head, *A Catalogue of the Greek Coins in The British Museum. Greek Coins of Ionia*, London, 1892.

BMCRE V – H. Mattingly, *Coins of The Roman Empire in The British Museum. V. Pertinax to Elagabalus*, London, 1950.

BOTEVA 1996 – D. Boteva, *Legati Augusti pro praetore Moesiae Inferioris A.D. 193-217/218*, ZPE 110 (1996), p. 239-247.

GNECCHI 1912 – F. Gnechi, *I Medaglioni romani*, Milano, 1912.

HANNESTAD 1989 – N. Hannestad, *Monumentele publice ale artei romane*, I-II, București, 1989.

HRISTOVA & JEKOV 2009 – N. Hristova, G. Jekov, *The coins of Moesia Inferior I-III c. A.C.-Nikopolis ad Istrum*, Blagoevgrad, 2009.

PICK 1898 – B. Pick, *Die Antiken Münzen Nord-Griechenlands. 1. Die Antiken Münzen von Dacien und Moesien*, Berlin, 1898.

RPC VI – D. Calomino, A. Burnett, *Roman Provincial Coinage. VI. From Elagabalus to Maximinus (AD 218-238)*, online (https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=11).

SCHOLLMAYER 2007 – P. Schollmeyer, *La scultura romana*, Roma, 2007.

VARBANOV 2005 – I. Varbanov, *Greek imperial coins. I. Dacia, Moesia Superior, Moesia Inferior*, Bourgas, 2005.

ZANKER 2012 – P. Zanker, *Arte romana*, Bari, 2012.

ZOGRAPH 1926 – Al. Zograph, *Ein bronzemedailon von Assos*, ZfN 36 (1926), p. 68-72.

²¹ BMC Ionia, nr. 212-3.

²² RPC VI, nr. 4193, 4198 (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/4193,4198>).

²³ HANNESTAD 1989, II, p. 220.

Sursa ilustrațiilor:

Fig. 1 - Monedă nicopolitană Septimius Severus (catalog online licitația nr. 156 „Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung”, din 05.03.2007, lot 1680), Caracalla (catalog online licitația nr. 107 „Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung”, din 02.04.2001, lot 297) și Macrinus (catalog online licitația nr. 369 „Dr. Busso Peus Nachfolger” din 31.10.2001, lot 1232 și licitația nr. 20 „Roma Numismatics Limited”, din 29.10.2020, lot. 384).

Fig. 2 - Colaj din fotografii cu sursa precizată mai sus.

Fig. 3 - Sursă foto site-ul web www.suny.oneonta.edu/art-department, link direct: <http://employees.oneonta.edu/farberas/arth/arth209/augustus.html>, consultat la data de 17.08.2022.

Fig. 4 - Sursă foto site-ul web www.pinterest.com, consultat la data de 04.07.2022, fotografie încărcată de user-ul „Maria Dolores Fernandez”, link direct: <https://www.pinterest.com/pin/354799276863860570/>.

Fig. 5 - Sursă foto platforma web romeartlover.tripod.com, consultat la data de 06.07.2022, link direct: <https://romeartlover.tripod.com/Leptis1.html>.

Fig. 6 - Fotografie personală (Musei Capitolini).

Fig. 7 - Fotografie personală (Palazzo Altemps).

Fig. 8 - Colaj foto cu monede aflate în colecții private.

Fig. 9 - Fotografie a desenului aflată în „Collection of The Metropolitan Museum of Art”-New York; Accession Number: 58.648.2(43) - domeniu public (link direct: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/336145>) și foto monedă catalog online licitația nr. 266 „VAuctions”, din 07.07.2011, lot 211.

Fig. 10 - Fotografie a tondoului severian de la Altes Museum, Berlin. Sursă foto platforma wikimedia.org, domeniu public, user „Following Hadrian”. Monedă Septimius Severus, sursă foto catalogul de licitație online „Classical Numismatic Group, Inc.”, nr. 93, din 22.05.2013, lot. 1190.

Fig. 11 - Sursă foto catalogul licitației online nr. 106, „Numismatica Ars Classica NAC AG”, din 09.05.2018, lot. 998.

Fig. 12 - *apud* GNECCHI 1912, II, nr. 17-19, Tav. 73/2 și 74/4.

Fig. 13 - Medalion vândut de „Numismatica Ars Classica NAC AG”, la licitația nr. 100, lot. 1225. Link direct: <https://www.bidder.com/auctions/nac/browse?a=132&l=114768>.

Fig. 1. Emisiunile monetare nikopolitane ilustrând tema cortegiului triumfal (Septimius Severus - stânga sus; Caracalla - dreapta sus și Macrinus - jos).
Fig. 1. The coins of Nikopolis ad Istrum depicting the triumphal procession (Septimius Severus - top left; Caracalla - top right and Macrinus - bottom).

Fig. 2. Cortegiu triumfal imperial pe reversul unor emisiuni monetare nikopolitane pentru Septimius Severus (stânga) și Macrinus (centru și dreapta).
Fig. 2. Imperial triumphal procession on the reverse of a Nikopolis ad Istrum coins for Septimius Severus (left) and Macrinus (centre and right).

Fig. 3. Cupa din tezaurul de la Boscoreale ilustrând triumful lui Tiberius din anul 8/7 a.Chr.

Fig. 3. The cup from the Boscoreale treasury illustrating the triumph of Tiberius from the year 8/7 BC.

Fig. 4. Scena cortegiului triumfal cu cvadriga imperială pe Arcul lui Titus de la Roma.

Fig. 4. The scene of the triumphal procession with the imperial quadriga on the Arch of Titus in Rome.

Fig. 5. Cortegiu triumfal severian reprezentat pe Arcul de triumf de la Leptis Magna.

Fig. 5. The Severian triumphal procession depicted on the Triumphal Arch from Leptis Magna.

Fig. 6. Detaliu al frizei cu scena cortegiului triumfal din Templul lui Apollo Sosianus de la Roma.

Fig. 6. Detail of the frieze with the scene of the triumphal procession from the Temple of Apollo Sosianus in Rome.

Fig. 7. Fragment al unui relief istoric (Colecția Boncompagni Ludovisi).
Fig. 7. Fragment of a Historical Relief (Boncompagni Ludovisi Collection).

Fig. 8. Tipuri de revers ale unor emisiuni monetare oficiale romane pentru Septimius Severus „comasate” în tema „cortegiu triumfal”.

Fig. 8. Reverse types of some official Roman coins for Septimius Severus “composed” in the “triumphal procession” theme.

Fig. 9. Reconstituirea Arcului de triumf severian de la Roma (desen de Jan Goeree)

și emisiune monetară pentru Caracalla.

Fig. 9. Reconstruction of the Severian Triumphal Arch in Rome (drawings by Jan Goeree) and monetary issue for Caracalla.

Fig. 10. Tondoul de la Berlin și emisiune monetară din anul 202 p.Chr. care ilustrează familia imperială.

Fig. 10. Berlin tondo and coin issue from 202 AD depicting the imperial family.

Fig. 11. As emis pentru Macrinus (și bătut la Roma) pe reversul căruia este ilustrat împăratul în cvadrigă încununat de zeița Victoria.

Fig. 11. As issued for Macrinus (and minted in Rome) the reverse of which depicts the emperor in a quadriga crowned by the goddess Victoria.

Fig. 12. Medalioane de tip „cortegiu triumfal” pentru Lucius Verus.

Fig. 12. "Triumphal procession" type medallions for Lucius Verus.

Fig. 13. Medalioane pentru Commodus și Caracalla bătute la Lesbos Mytilene.

Fig. 13. Medallions for Commodus and Caracalla struck at Lesbos Mytilene.

THE SILIQUA COIN FINDS IN THE REGION BETWEEN DNIESTER AND PRUT. A CASE STUDY (CONTINUATION)

Lilia DERGACIOVA*

Cuvinte-cheie: *Numismatica, Imperiul Roman târziu, Barbaricum, Republica Moldova, argenteus/siliqua.*

Keywords: *Numismatics, Late Roman Empire, Barbaricum, Republic of Moldova, argenteus/siliqua.*

Rezumat: În articolul de față este prezentat un lot de 40 piese de tip *argenteus/siliqua*, recent atestate pe teritoriul Republicii Moldova. Datele vin în completarea discuției despre prezența monedelor de acest tip în zona situată între Nistru și Prut, publicată în volumul tematic „Coin Hoards in Southeastern Europe (1st-6th century AD)”, în Ruse (Bulgaria), în anul 2021. Pieseile incluse în articol sunt analizate din punct de vedere al emitenților (opt împărați, de la Constantin II, Constantius II și Constans I până la Valentinian I și Valens), a atelierelor monetare în care au fost bătute (ale Imperiului de Est și de Vest), tipurilor monetare (de tip Vota, Vota/Felicitas Rei Publice, Victorie, cu trei ramuri de palmier, cu o stea) și urmelor de refolosire (cu tăieturi, perforate sau cu o urechiușă de prindere). De asemenea, este discutată repartizarea pieselor în spațiul între Nistru și Prut (pentru exemplarele cu proveniență certă), precum și cadrul cronologic al emisiunilor (din anii '20-30 ai sec. IV, până la 364-367). Mai detaliat sunt descrise două piese de la Constans I și Constantin II, de tip inedit, ce pot fi folosite pentru completarea catalogului RIC.

Abstract: The article at hand describes a batch of 40 coins of *argenteus/siliqua* type, recently attested on the territory of the Republic of Moldova. The data complete the discussion on the presence of such items in the region situated between the Dniester and Prut rivers, published in the thematic volume “Coin Hoards in Southeastern Europe (1st-6th century AD)”, in Ruse (Bulgaria) in 2021. The items are analysed from the point of view of issuers (eight emperors, from Constantine II, Constantius II, and Constans I to Valentinian I, and Valens), of mint-place (Eastern and Western mints), of the monetary type (Vota-type, Vota/Felicitas Rei Publice-type, Victory-type, types with three palm branches and with a star), and traces of reuse (with cuts, perforated or looped). Also, the

* Lilia DERGACIOVA: Institut für Numismatik und Geldgeschichte, Universität Wien; e-mail: lilia.dergaciova@univie.ac.at.

distribution of the coins in the Dniester-Prut area is discussed (for specimens with certain provenience), as well as the chronological framework of the issues, set from the 20s-30s of the 4th century to 364-7. Two pieces from Constans I and Constantine II of an unknown type are described in more detail. They can be used to complete the RIC catalogue.

Introduction

The information that I intend to discuss in this article completes the data published in a thematic volume, "Coin Hoards in Southeastern Europe (1st-6th century AD)", edited by the Regional Museum of History in Ruse (Bulgaria) in 2021¹. Then I had the initiative to collect data on all the Roman coin finds of the argenteus/siliqua type, attested in the region between the Dniester and Prut rivers (Republic of Moldova and Odessa region, Ukraine). This ambition concluded in the publication of data on both types of discoveries, hoards and single finds, recently attested on the above-mentioned territory, as well as the resumption of information mentioned in historiography on the items of the same type, which were published superficially or without images. The information was gathered for ten hoards. Some of them were scattered shortly after the discovery, which makes it difficult to calculate the real number of pieces the hoards were formed of², and 112 single finds³. The re-evaluation of the information allowed me to define some hypotheses regarding the circumstances of the entry and spread of Roman silver coins among the bearers of the Sântana de Mureș-Chernyakhiv culture in the 4th century.

In addition to the data published in 2021, my paper aims to discuss the following 40 Roman coins of argenteus/siliqua type⁴, which were recently discovered in the area between the Dniester and Prut, limited by the borders of the Republic of Moldova. To avoid overlapping in the numbering of the coins with those published in 2021, I decide to follow the numbering from the previous article, Catalogue B, section Single Finds. Thus, the catalogue will start with no. 113 and will continue to no. 152.

The catalogue is organized according to the place of find: coins obtained from a certain place of found (nos. 113-24) are succeeded by those with an uncertain provenience (nos. 125-52). The Roman Imperial Coinage catalogue (= RIC), volumes VII-VIII, and IX have been used for identification of the coins; abbreviations as follows: AR - silver, g - gram, mm - millimetre.

Chronology of the coins

The catalogue includes 40 items (nos. 113-52 and **Pls. I-III**), issued in the name of eight Roman emperors. The distribution by issuers is unequal (**Pl. I**).

¹ DERGACIOVA 2021, p. 118-186.

² DERGACIOVA 2021, Catalogue A.

³ DERGACIOVA 2021, Catalogue B.

⁴ It is quite complicate to differentiate these two values. In the numismatic bibliography, they are sometimes called argenteus (or heavy siliqua), sometimes siliqua (or light siliqua), but both belong to the same iconographical type. The only one criterion that can help to identify the nominal of the coins is their weight. However, I do not intend to discuss the metrological features of the coins, because of the missing data for some pieces from my catalogue. For general discussions on this topic see VONDROVEC 2018, p. 31-39.

The coins struck by Constantius II are registered in a predominant number – 65 % (26 items); in a much smaller percentage, those from Constans I – 10 % (4 items), Valens – 7.5 % (3 items), Constantine II – 5 % (2 items), and Valentinian I – 5 % (2 items). Only one coin has been submitted for the emperors Vetranio, Constantius Gallus, and Julian each, which represents 2.5 % for each. It should be noted that Vetranio and Julian's items are recorded among the Moldovan finds for the first time.

As monetary type, *Vota*-type issues are recorded in the biggest percentage – 50 % (20 items from Constantius II, Julian, Valentinian I, and Valens). *Vota/Felicitas Rei Publice*-type and *Victory*-type coins are attested in a smaller, but still significant percentage – 22.5 % (9 items from Constantius II only), and 20 % respectively (8 items from Constantine II, Constans I, Constantius II, and Vetranio). Three palm branches type and the type with a Star coins are registered in a small, irrelevant percentage – 2.5 % for each (1 item from Constans I and 1 item from Constantius Gallus). One item in our catalogue belongs to the unspecified type, brockage strike during Valens' reign (no. 118).

Based on the mint-place, the issues are distributed disproportionately between the Eastern and the Western Empire (**Tab. I**). The coins struck by the eastern mints have a leading position: Constantinople – the majority, 37.5% (15 items); Sirmium – 17.5% (7 items); Thessalonica – 10% (4 items); Heraclea – 5% (2 items); Nicomedia – 5% (2 items); Antiochia – 5% (2 items). The Western Empire is represented only by two mints, Rome and Siscia, 2.5% (1 item) and 12.5% (5 items) respectively. The mint place for two last coins could not be identified (nos. 118 and 146).

Geographic distribution of the finds

The coins listed in the catalogue were found occasionally in the region situated between the Dniester and Prut rivers, shorted by the current border of the Republic of Moldova (**Pl. IV**). Among the 40 coins, only 12 have a certain provenance (nos. 113-24), for other 28, data are missing. Only the fact that they were discovered dispersed on the territory of the Republic is known (nos. 125-52).

The issues with the certain place of found are distributed as follows: eight items are attested in the area between two above-mentioned rivers, on the upper course of the Dniester River (nos. 117-24). Four other specimens come from the lower course of the Dniester, the Ialpug river valley in the Cimişlia region, already highlighted in historiography by the discovery of Roman coins of the same type⁵ (nos. 113-6). Although the percentage of localized coins is quite small (30% = 12 items), it can be used to map new siliqua discoveries, published in 2021 and resumed here in an updated form (**Pl. V**). With an important clarification, no die-link matches have been attested for the coins in my catalogue and those published in 2021.

⁵ DERGACIOVA 2021, Catalogue B, nos. 36-39.

Preservation and Coin Condition

The preservation of the coins is various, but in general, very good. Some of the coins are extremely well preserved (nos. 113, 117, 130, 132, 136, 140, 143 and so on), others appear to be more used, sometimes, small cracks can be detected (nos. 115, 129, 133, 150).

On a piece struck by Constantius II, some visible scratches formed by several long lines cut quite deep in metal can be seen, which are concentrated in the middle of the coin, on the emperor's bust (no. 127). In my opinion, the purpose of such cuts was to divide the coin into two equal parts. This phenomenon has been observed by the other pieces of the same type, where the coins had the same traces of cutting or were even cut in two pieces⁶.

Also, other four coins from various emperors have been reused as pendants by perforating (no. 123 from Vetrano; no. 129 from Constantius II; no. 148 from Constans II) or looping (no. 146 from Constantius II), a phenomenon also already certified for *siliqua* single finds⁷. All the pieces were perforated or looped in the area of the emperor's head. Most likely, it was done intentionally, so that the coin was turned towards the viewer with the effigy of the emperor⁸.

It should be noted that neither the pieces with obvious traces of cutting, nor those used for decorative purposes have any preference towards the issuer or the monetary type. The pieces are of the *Victory*-type, struck by Constantius II (no. 127) and Vetrano (no. 123), as well as those of the *Vota/Felicitas Rei Publice*-type, minted by Constantius II (nos. 146). Three palm branches type with the name of Constans II (no. 148) have been attested too. This leads me to the conclusion that there were no preferences in choosing the iconographic type, coins were subjected to both interventions by chance.

New coin variants

Several pieces attract attention due to their features. They can be used to complete the RIC series.

One of them can be described as follows: the emperor's bust to the right on obverse, three palm branches on reverse (no. 148; **Plate III/148**). According to the legend and mint abbreviation, it was struck during the reign of Constans I in the Siscia mint. The coin belongs to a new variant since the name of the mint, abbreviated as SIS, appears without a dot at the end. The presence or absence of the dot in front of the SIS is not certain because of the perforation, which cuts the first part of the name of the workshop and the place the dot could have been. The RIC VIII volume reproduces only the issues of the Siscia mint, where SIS is completed by two dots, one in front and the other at the end of the name. No coins without dots are listed (cf. the description from RIC VIII, 354, nos. 65-6 and no. 148 from my catalogue). It leads me to the conclusion that the coin in discussion can be attributed to a new variant, unknown to the authors of the

⁶ DERGACIOVA 2021, Catalogue A, no. X.18 (Telenești region/before 1393-4 hoard); Catalogue B, nos. 6, 72, 87, 102; ISVORANU 2014, p. 30, no. 126 (Budăi/1951 hoard).

⁷ DERGACIOVA 2021, Catalogue B, nos. 1, 6, 32, 42-4, 66, 70, 83, 102-3.

⁸ BURSCHE 2008, p. 400.

volume. It also missing from the online database "Online Coins of the Roman Empire"⁹.

The second piece falls into the category of new coin types. It has emperor's bust without legend on obverse and Victory walking left on reverse; with the legend CONSTAN – TINVS AVG on the reverse side (no. 126). According to the legend and mint abbreviation, the coin was struck in the name of Constantine II in the Heraclea mint. RIC Catalogue does not list any analogy for siliquae of this type struck in the name of Constantine. The catalogue only mentions the issues of this type struck in the name of Constantius II and Constans I (cf. the description from RIC VIII, 430-1, nos. 11-2 and no. 126 from my catalogue). No coins of this type were registered by the "Online Coins of the Roman Empire" database¹⁰, which forced us to propose the completion to the RIC catalogue. Also, I would like to underline that, although the coin in discussion was found in the Republic of Moldova, it was recently sold by Solidus Numismatik, Auction 82, Lot 1423.

Some observations and ideas

Consequently, the article briefly analysed 40 recently found coins in the Dniester-Prut area. Chronologically, they cover a relatively long period of time, highlighting earlier issues than those described in the 2021 article. Among such items, siliquae from the time of Emperors Constantius II, Constans I, and Constantine II can be mentioned. Thus, the lower limit for siliqua issues can be set down to the 20s-30s of the 4th century, although it is obviously difficult to estimate the period of entry and diffusion of early siliqua in the barbarian environment. Instead, the upper limit for siliquae issues remains unchanged. The most recent recorded coins, as well as those published in 2021, do not exceed the reigns of Valentinian I and Valens, dated 364-7.

I would also like to emphasize once again that single finds in siliqua coins continue to record several monetary types. Not only those of the *Vota*-type are registered, widely attested in the single finds and, especially, in all ten hoards already discussed in the 2021 article, but also those of less common types, of the *Vota/Felicitas Rei Publice*-type, *Victory*-type, the type with a star or with three palm branches. The last of this type is highlighted for the first time in the region situated between Dniester and Prut. All these indirectly support the previous hypothesis that different types of siliqua issues could enter the local coin circulation sporadically, without pre-selection. In the meanwhile, large-scale political-military payments were reserved only for *Vota*-type issues¹¹.

⁹ bit.ly/ocre-constans (visited on June 20, 2022).

¹⁰ bit.ly/ocre-constantineII (visited on June 20, 2022).

¹¹ DERGACIOVA 2021, p. 36-38.

CATALOGUE OF SINGLE FINDS IN ARGENTEUS/SILICUA COINS
(Pls. I-III)
REPUBLIC OF MOLDOVA

CIMIȘLIA region

Constantius II. Constantinople, Spring 340 - March 15, 351 (RIC VIII, p. 451, no. 59 first period).

Obv. D N CONSTA – NTIVS AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. FELICITAS REI PVBLICE Within wreath, VOT / XX / MVLTV / XXX In exergue C • F

113. AR; ? g; about 21 mm; found along the bed of the Yalpug River, between the villages of Javgur and Cenac (closer to Javgur), in 2012. Private collection.

Constantius II. Constantinople, March 15, 351 - November 6, 355 (RIC VIII, p. 456, no. 102).

Obv. D N CONSTAN – TIVS P F AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. VOTIS / XXX / MVLTVS / XXXX Legend within wreath. C • H (?) in exergue.

114. AR; ? g; about 21 mm; found in Javgur village. Private collection.

Valens. Constantinople, February 25, 364 - August 24, 367 (RIC IX, p. 211, no. 11(d)1 = argenteus).

Obv. D N VALENS – P F AVG Rosette-diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. VOT / V Legend within wreath. **CONS A** in exergue.

115. AR; ? g; about 21 mm; found along the bed of the Yalpug River, between the villages of Javgur and Cenac (closer to Javgur), in 2015. Private collection.

Constantius II. Nicomedia, Spring 340 - January 19, 350 (RIC VIII, p. 474, no. 40).

Obv. D N CONSTAN – TIVS P F AVG Diademed head to the right.

Rev. VOTIS / XXV / MVLTVS / XXX Legend within wreath. **SMN** in exergue.

116. AR; ? g; about 21 mm; found along the bed of the Yalpug River, between the villages of Javgur and Cenac (closer to Javgur), in 2013. Private collection.

DROCHIA region

Constantius II. Thessalonica, December 25, 350 - November 6, 355 (RIC VIII, p. 417, no. 163).

Obv. D N CONSTAN – TIVS P F AVG Diademed head to the right.

Rev. VOTIS / XXX / MVLTVS / XXXX Legend within wreath. **TES** in exergue.

117. AR; ? g; about 20 mm; found in Pervomaiscoe village. Private collection.

FĂLEȘTI region

Valens. Mint not identified (cf. RIC IX).

Obv. D N VALENS – P F AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. Brockage.

118. AR; ? g; about 21 mm. Private collection.

FLOREȘTI region

Constans I. Siscia, Spring 340 - January 19, 350 (RIC VIII, p. 361, no. 168).

Obv. FL IVL CONS – TANS P F AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. VICTORIA – AVGVSTORVM Victory walking to the left, holding a palm and a trophy. **SIS** in exergue.

119. AR; ? g; about 21 mm; found in Alexeevca village. Private collection.

GLODENI region

Valentinian I. Constantinople, February 25, 364 - August 24, 367 (RIC IX, p. 211, no. 11(g)2 = argenteus).

Obv. D N VALENTINI – ANVS P F AVG Rosette-diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. VOT / V Legend within wreath. **CONS A** in exergue.

120. AR; 2.56 g; 20 mm; found in 2015. Private collection.

OCNIȚA region

Constantius II. Constantinople, Spring 340 - March 15, 351 (RIC VIII, p. 451, no. 59 first period).

Obv. D N CONSTA – NTIVS AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. FELICITAS REI PVBLICE Within wreath, VOT / XX / MVLTV / XXX In exergue C • A

121. AR; ? g; 21 mm; found in Otaci village. Private collection.

ORHEI region

Constantius II. Sirmium, September 351 - November 6, 355 (RIC VIII, p. 389, no. 68 = reduced siliqua).

Obv. D N CONSTAN – TIVS P F AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. VOTIS / XXX / MVLTVS / XXXX Legend within wreath. **SIRM** in exergue.

122. AR; ? g; about 21 mm; found in Brăviceni village, in 2015. Private collection.

ȘOLDĂNEȘTI region

Vetranio. Siscia, January 19 - December 25, 350 (RIC VIII, p. 368, no. 267).

Obv. D N VETRA – NIO P F AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. VICTORIA – AVGVSTORVM Victory walking to the left, holding a wreath and a trophy. **SIS** in exergue.

123. AR; ? g; 21.5 mm, pierced. Private collection.

SOROCA region

Constans I. Thessalonica, September 9, 337 - Spring 340 (RIC VIII, p. 406, no. 54).

Obv. CONSTANS – P F AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. VICTORIA – D D M NAVGG Victory walking to the left, holding a wreath and a palm branch. **TES** in exergue.

124. AR; ? g; about 20 mm; found between Decebal and Oclanda villages, on field. Private collection.

REPUBLIC OF MOLDOVA, uncertain place of found

Constantine II. Siscia, September 9, 337 - Spring 340 (RIC VIII, p. 353, no. 53).

Obv. No legend. Diademed head to the right.

Rev. CONSTAN – TINVS AVG Victory walking to the left, holding a wreath and a palm branch. **SIS** in exergue.

125. AR; ? g; about 21 mm; found in 2021. Private collection.

Constantine II. Heraclea, September 9, 337 - Spring 340 (RIC VIII, no. -; cf. p. 430-1, nos. 11-2 for Constantius II and Constans I).

Obv. No legend. Diademed head to the right.

Rev. CONSTAN – TINVS AVG Victory walking to the left, holding a wreath and a palm branch. **SMH** in exergue.

126. AR; 2.78 g; 20 mm; found in 2020-1. Private collection. Solidus Numismatik. Auction 82. Lot 1423. Date June 29, 2021 (this coin).

Constantius II. Siscia, 326-7 (RIC VII, p. 451-2, no. 213).

Obv. FL IVL CONSTANIVS NOB C Diademed and cuirassed bust to the right.

Rev. VICTORIA – CAESARVM Victory walking to the left, holding a wreath and a palm branch. **SIS** in exergue.

127. AR; 3.32 g; 21 mm. Private collection. <https://bit.ly/oldstory-88995> (visited on November 21, 2020, this coin).

Constantius II. Sirmium, September 351 - November 6, 355 (RIC VIII, p. 385, no. 17).

Obv. D N CONSTAN – TIVS P F AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. VOTIS / XXX / MVLTI / XXXX Legend within wreath. •**SIRM** in exergue.

128. AR; ? g; about 21 mm. Private collection.

Constantius II. Sirmium, September 351 - November 6, 355 (RIC VIII, p. 389, no. 66).

Obv. D N CONSTAN – TIVS P F AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. VOTIS / XXX / MVLTI / XXXX Legend within wreath. •**SIRM**• in exergue.

129. AR; 3.00 g; 21 mm, pierced; found in 2019. Private collection. <https://bit.ly/oldstory-80916> (visited on November 28, 2019, this coin).

Constantius II. Sirmium, September 351 - November 6, 355 (RIC VIII, p. 389, no. 66).

Obv. D N CONSTAN – TIVS P F AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. VOTIS / XXX / MVLTI / XXXX Legend within wreath. •**SIRM**• in exergue.

130. AR; ? g; about 21 mm; found in 2015. Private collection. <https://bit.ly/oldstory-40432> (visited on November 16, 2015, this coin).

Constantius II. Sirmium, September 351 - November 6, 355 (RIC VIII, p. 389, no. 66).

Obv. D N CONSTAN – TIVS P F AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. VOTIS / XXX / MVLTI / XXXX Legend within wreath. •SIRM• in exergue.

131. AR; ? g; about 21 mm. Private collection.

Constantius II. Sirmium, September 351 - November 6, 355 (RIC VIII, p. 389, no. 68 = reduced siliqua).

Obv. D N CONSTAN – TIVS P F AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. VOTIS / XXX / MVLTI / XXXX Legend within wreath. SIRM in exergue.

132. AR; 2.85 g; 21 mm; found in 2013. Private collection.

Constantius II. Sirmium, September 351 - November 6, 355 (RIC VIII, p. 389, no. 68 = reduced siliqua).

Obv. D N CONSTAN – TIVS P F AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. VOTIS / XXX / MVLTI / XXXX Legend within wreath. SIRM in exergue.

133. AR; ? g; about 21 mm. Private collection.

Constantius II. Thessalonica, September 9, 337 - Spring 340 (RIC VIII, p. 406, no. 53).

Obv. CONSTANTI – VS P F AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. VICTORIA – DD NN AVGG Victory walking to the left, holding a wreath and a palm branch. TES in exergue.

134. AR; ? g; about 20 mm; found in 2015. Private collection. <https://bit.ly/oldstory-40144> (visited on November 8, 2015, this coin).

Constantius II. Heraclea, Spring 340 - March 15, 351 (RIC VIII, p. 432, no. 40).

Obv. D N CONSTA – NTIVS AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. FELICITAS REI PVBLICE Within wreath, VOT / XX / MVLTI / XXX In exergue SMH

135. AR; ? g; about 21 mm. Private collection.

Constantius II. Constantinople, Spring 340 - March 15, 351 (RIC VIII, p. 451, no. 59 first period).

Obv. D N CONSTA – NTIVS AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. FELICITAS REI PVBLICE Within wreath, VOT / XX / MVLTI / XXX In exergue C • A

136. AR; ? g; about 21 mm; found in 2014. Private collection. <https://bit.ly/oldstory-28216> (visited on October 5, 2014, this coin).

Constantius II. Constantinople, Spring 340 - March 15, 351 (RIC VIII, p. 451, no. 59 first period).

Obv. D N CONSTA – NTIVS AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. FELICITAS REI PVBLICE Within wreath, VOT / XX / MVLTI / XXX In exergue C • A

137. AR; ? g; about 21 mm. Private collection.

Constantius II. Constantinople, Spring 340 - March 15, 351 (RIC VIII, p. 451, no. 59 first period).

Obv. D N CONSTA – NTIVS AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. FELICITAS REI PVBLICE Within wreath, VOT / XX / MVLTV / XXX In exergue C • Γ

138. AR; ? g; about 21 mm; found in 2014. Private collection. <https://bit.ly/oldstory-26272> (visited on July 16, 2014, this coin).

Constantius II. Constantinople, Spring 340 - March 15, 351 (RIC VIII, p. 451, no. 59 first period).

Obv. D N CONSTA – NTIVS AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. FELICITAS REI PVBLICE Within wreath, VOT / XX / MVLTV / XXX In exergue C • Δ

139. AR; 2.25 g; 20 mm; found in 2018. Private collection.

Constantius II. Constantinople, Spring 340 - March 15, 351 (RIC VIII, p. 451, no. 59 first period).

Obv. D N CONSTA – NTIVS AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. FELICITAS REI PVBLICE Within wreath, VOT / XX / MVLTV / XXX In exergue C • Δ

140. AR; ? g; about 21 mm; found in 2017. Private collection.

Constantius II. Constantinople, March 15, 351 - November 6, 355 (RIC VIII, p. 456, no. 102).

Obv. D N CONSTAN – TIVS P F AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. VOTIS / XXX / MVLTVS / XXXX Legend within wreath. C • Γ in exergue.

141. AR; ? g; about 21 mm; found in 2015. Private collection. <https://bit.ly/oldstory-36688> (visited on July 13, 2015, this coin).

Constantius II. Constantinople, March 15, 351 - November 6, 355 (RIC VIII, p. 456, no. 102).

Obv. D N CONSTAN – TIVS P F AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. VOTIS / XXX / MVLTVS / XXXX Legend within wreath. C • S in exergue.

142. AR; 2.94 g; 20 mm; found in 2014. Private collection.

Constantius II. Constantinople, March 15, 351 - November 6, 355 (RIC VIII, p. 456, no. 102).

Obv. D N CONSTAN – TIVS P F AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. VOTIS / XXX / MVLTVS / XXXX Legend within wreath. C • S in exergue.

143. AR; ? g; about 21 mm. Private collection.

Constantius II. Nicomedia, March 15, 351 - November 6, 355 (RIC VIII, p. 478, no. 81).

Obv. D N CONSTAN – TIVS P F AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. VOTIS / XXX / MVLTVS / XXXX Legend within wreath. SMN in exergue.

144. AR; 2.95 g; 20 mm; found in 2018. Private collection.

Constantius II. Antioch, Late 347 - November 6, 355 (RIC VIII, p. 520, no. 106).

Obv. D N CONSTAN – TIVS P F AVG Diademed head to the right.

Rev. VOTIS / XXV / MVLTI / XXX Legend within wreath. **ANT** in exergue.

145. AR; ? g; about 21 mm. Private collection.

Constantius II. Mint not identified (RIC VIII, no. -; cf. p. 432, no. 40 for Heraclea; cf. p. 451, no. 59 for Constantinople first period).

Obv. D N CONSTA – NTIVS AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. FELICITAS REI PVBLICE Within wreath, VOT / XX / MVLTI / XXX

146. AR; ? g; about 21 mm, with a broken loop; found in 2012. Private collection. <https://bit.ly/oldstory-12510> (visited on January 31, 2013, this coin).

Constans I. Rome, c. 347 (RIC VIII, p. 252, no. 70 first group).

Obv. FL IVL CONS – TANS P F AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. FL IVL CONS – TANS P F AVGG Victory walking to the left, head turned to the right, holding a wreath and a palm; behind her, a bowing captive. R in exergue.

147. AR; ? g; about 21 mm. Private collection. <https://bit.ly/oldstory-83410> (visited on February 16, 2020, this coin).

Constans I. Siscia, September 9, 337 - Spring 340 (RIC VIII, no. -; cf. p. 354, no. 65-6).

Obv. CONSTAN – S P F AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. CONSTANS AVG Three palm branches; above central palm, a star. **SIS** in exergue.

148. AR; ? g; about 21x23 mm, pierced; found in 2011. Private collection. <https://bit.ly/oldstory-5059> (visited on November 30, 2011, this coin).

Constantius Gallus. Antioch, March 15, 351 - late 354 (RIC VIII, p. 520, no. 110).

Obv. D N CONSTANTIN – VS NOB CAES Head to the right.

Rev. Star within a wreath. **ANT** in exergue.

149. AR; ? g; about 21 mm. Private collection.

Julian the Apostate. Thessalonica, Summer of 361 - June 26, 363 (RIC VIII, p. 423, no. 221 = reduced siliqua).

Obv. FL CL IVLIA – NVS P P AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. VOTIS / V / MVLTI / X Legend within wreath. **TES** in exergue.

150. AR; 2.24 g; 18 mm; found in 2019. Private collection. <https://bit.ly/oldstory-80916> (visited on November 28, 2019, this coin).

Valentinian I. Constantinople, February 25, 364 - August 24, 367 (RIC IX, p. 212, no. 13(a)6 = siliqua).

Obv. D N VALENTINI – ANVS P F AVG Pearl-diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. VOT / V Legend within wreath. **C • A** in exergue.

151. AR; 1.57 g; 21 mm; found in 2019. Private collection.

Valens. Constantinople, February 25, 364 - August 24, 367 (RIC IX, p. 211, no. 11(h) = argenteus).

Obv. D N VALENS – P F AVG Diademed, draped, and cuirassed bust to the right.

Rev. VOT / V Legend within wreath. **CONS B** (?) in exergue.

152. AR; ? g; about 21 mm. Private collection.

BIBLIOGRAPHY

BURSCHE 2008 – A. Bursche, *Function of Roman coins in Barbaricum of Later Antiquity. An anthropological essay*, in: A. Bursche, R. Ciolek, R. Wolters (eds.), *Roman Coins outside the Empire, Ways and Phases, Contexts and Functions, Proceedings of the Exploratory Workshop, Nieborów (Poland), 3-6 September 2005*, Wetteren, 2008, p. 395-416.

DERGACIOVA 2021 – L. Dergaciova, *The Siliqua Coin Finds in The Region Between Dniester and Prut. A Case Study*, in: V. Varbanov, N. Rusev (eds.), *Coin Hoards in Southeastern Europe (1st-6th century AD)*, Rousse, 2021, p. 118-186.

ISVORANU 2014 – Th. Isvoranu, *Budăi, district d'Orhei, République de Moldavie; 1951*, in: V. M. Butnariu (ed.), *Corpus Nummorum Moldaviae. V/1. Monnaies et parures du Musée National d'Ethnographie et d'Histoire Naturelle de Chişinău*, Chişinău, 2014, p. 22-30.

VONDROVEC 2018 – K. Vondrovec, *Argenteus und Siliqua. Zum Silbergeld im 4. Jahrhundert n. Chr.*, in: M. Grundner (red.), *Stabilität und Instabilität von Geldsystemen. Tagungsband zum 7. Österreichischen Numismatikertag (Wien, vom 19. – 20. Mai 2016)*, Wien, 2018, S. 31-39.

	Rome	Siscia				Sirmium			Thessalonica			Heraclea		Constantinople									Nicomedia		Antioch		Mint not identified	In total:
	347	326-7	337-40	340-50	350	351-5			337-40	350-5	361-3	337-40	340-51	340-51			351-5			364-7			340-50	351-5	347-55	351-4		
	R	SIS		SIS ♡	SIS	•SIRM	•SIRM•	SIRM	TES			SMH	SMH	C•A	C•Γ	C•Δ	C•Γ	C•H (?)	C•S	CONS A	CONS B	C•A	SMN	SMN	ANT	ANT		
Constantine II			1									1																2
Constantius II		1				1	3	3	1	1			1	3	2	2	1	1	2				1	1	1		1	26
Constans I	1		1	1					1																		4	
Vetrario					1																						1	
Constantius Gallus																									1		1	
Julian the Apostate											1																1	
Valentinian I																				1		1					2	
Valens																				1	1						1	3
In total:	1	5				7			4			2		15									2		2		2	40

Tab. I. Distribution of siliqua coins by issuers and mint-places.

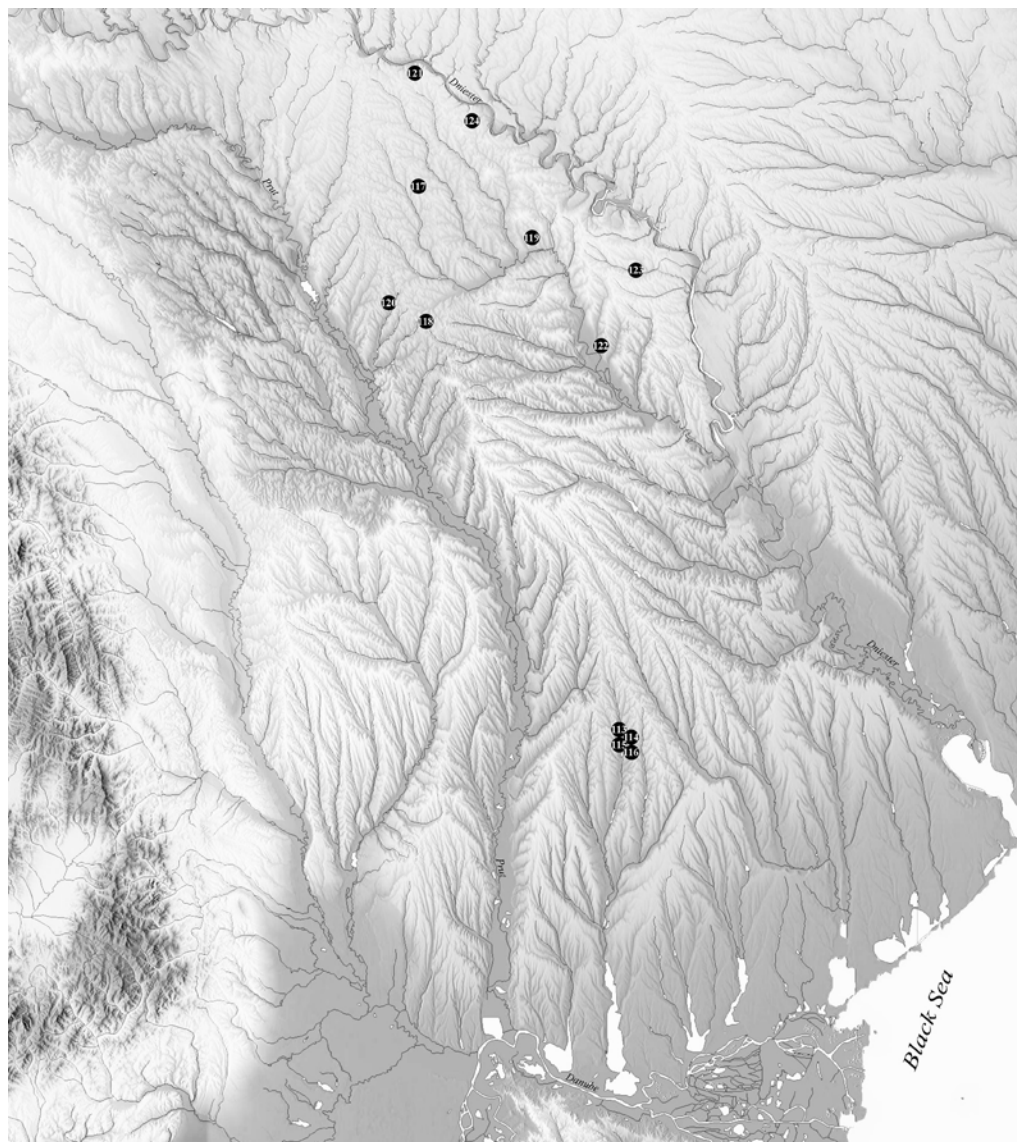
Pl. I. Single finds of siliquea coins of Constantius II (nos. 113-4, 116-7, 121-2, 125-7), Constans I (nos. 119, 124), Vetrano (no. 123), Valentinian I (no. 120), Valens (nos. 115, 118) attested on the territory of the Republic of Moldova.

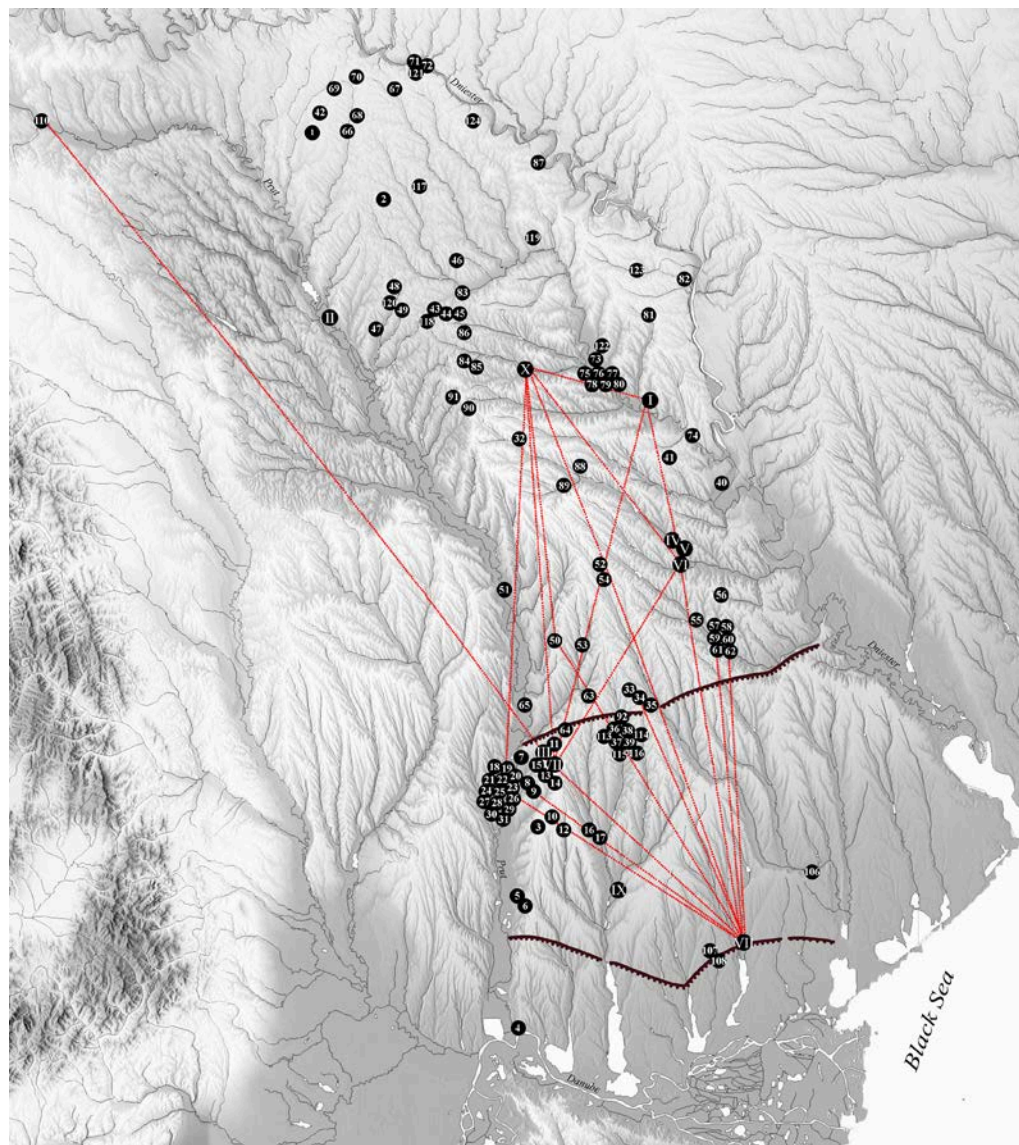
Pl. II. *Single finds of siliqua coins of Constantius II (nos. 128-42) attested on the territory of the Republic of Moldova.*

Pl. III. *Single finds of siliqua coins of Constantius II (nos. 143-6), Constans I (nos. 147-8), Constantius Gallus (no. 149), Julian the Apostate (no. 150), Valentinian I (no. 151), Valens (no. 152) attested on the territory of the Republic of Moldova.*

Pl. IV. Map of siliqua single finds recently attested on the territory of the Republic of Moldova with a certain place of found.

Pl. V. Map of siliqua issues attested in the hoards and single finds in the Dniester-Prut region (after DERGACIOVA 2021, pl. XXIV completed with recent data in single finds).

CÂTEVA MONETE ROMANE BARBARIZATE DIN DOBROGEA

Raoul M. ȘEPTILICI*

Cuvinte-cheie: falsuri monetare, monete romane târzii, colecții private, Dobrogea, Banat.

Keywords: counterfeiting, late Roman coins, private collections, Dobruja, Banat.

Rezumat: Sunt studiate 46 de monete barbarizate din bronz, fără condiții de descoperire, la unele știm cel mult localitatea de proveniență, despre celelalte știm doar că sunt din Dobrogea (piesele se păstrează în două colecții private).

Sunt falsuri după monete de la: Constantinus I - 29 ex. de tipurile IOVI CONSERVATORI - IC (1 ex.), VICTORIAE LAETAE PRINC PERP - VLPP (27 ex. - 5 de la Isaccea, 4 din nordul județului Tulcea, câte 2 de la Greci, Dunăreni, Horia, Albești și câte 1 de la Niculițel și Deleni), VOT XX MVL T XXX - V/XX/M/X (1 ex.); Licinius I - 5 ex. de tip VLPP (1 din zona Negru Vodă și 1 de la Isaccea); Crispus - 1 ex. de tip VLPP din zona Negru Vodă; 1 ex. cu reversul de la Magnentius și aversul de la Decentius, de tip FEL TEMP REPARATIO - FTR, de la Dunăreni; Constantius II - 3 ex. tip FTR, subtip FH, din care unul din Constanța; Constantius Gallus - 1 ex. tip FTR - FH, de la Greci; Valentinianus I - 1 ex. tip GLORIA ROMANORVM - GR, de la Deleni; Gratianus - 2 ex. tip GR, din care unul din zona dintre Cumpăna și Valul lui Traian; Valentinianus II - 2 ex., unul tip VICTORIA AVGGG - VAGGG, celălalt tip SALVS REIPVBLICAE - SR; Theodosius I - 1 ex. tip GR.

Sunt două categorii de piese: falsuri balcanice și importuri de la distanțe mari - piesele 25, 30 și 36, posibil și 41 (poate și altele). Acestea au prototipurile emise în Gallia. Probabil au fost falsificate tot acolo sau în vecinătate.

Astfel de falsuri monetare sunt mult mai răspândite decât am fi înclinați să credem. Ele au o arie largă de circulație, într-o perioadă în care moneda în circulație e abundentă (nu au legătură cu vreo criză monetară). Credem că s-a urmărit monetizarea unor cantități de cupru deținute de falsificatori sau de comanditarii falsurilor. Ele sunt produse în Imperiu sau cel mult în imediata vecinătate a acestuia, fără a se putea stabili etnia producătorului. Doar descoperirea viitoare a unui atelier clandestin în zonele și din

* Raoul M. Șeptilici: Muzeul Național al Banatului, Timișoara; e-mail: raoulm7@yahoo.com

perioada studiată, ne poate da mai multe indicii. Valoarea mică a pieselor conduce la ipoteza unei producții mari, rentabile, iar numărul redus de piese ne face să presupunem că multe au fost scoase din circulație de autoritățile statului roman, metalul lor fiind refolosit.

Abstract: *The article studies 46 barbarized bronze coins, with no reference of their discovery, except for, at the most, their place of origin. We only know that they are from Dobrogea, from two private collections. They are counterfeits of coins from Constantinus I, Licinius I, Crispus, Magnentius/Decentius, Constantius II, Constantius Gallus, Valentinianus I, Gratianus, Valentinianus II and Theodosius I.*

Those are counterfeits of coins from: Constantinus I - 29 pieces of IOVI CONSERVATORI - IC type (1 pc.), VICTORIAE LAETAE PRINC PERP - VLPP type (27 pcs. - 5 from Isaccea, 4 from the north of Tulcea County, 2 pcs. each from Greci, Dunăreni, Horia, Albești and 1 pc. each from Niculițel and Deleni), VOT XX MVLT XXX - V/XX/M/X type (1 pc.); Licinius I - 5 pieces of VLPP type (1 from Negru Vodă area and 1 from Isaccea); Crispus - 1 piece of VLPP type from Negru Vodă area; 1 piece with Magnentius reverse and Decentius obverse of FEL TEMP REPARATIO - FTR type from Dunăreni; Constantius II - 3 pieces of FTR type, FH subtype, of which 1 from Constanța; Constantius Gallus - 1 piece of FTR - FH type from Greci; Valentinianus I - 1 piece GLORIA ROMANORVM - GR type from Deleni; Gratianus - 2 pieces of GR type, of which one from the area between Cumpăna and Valul lui Traian; Valentinianus II - 2 pieces, one of VICTORIA AVGGG - VAGGG type, the other of SALVS REIPUBLICAE - SR type; Theodosius I - 1 piece of GR type.

There are two categories of fake coins: Balkan counterfeits and long-distance imports - items no. 25, 30 and 36, and possibly even 41 (others could also fall into this category). These have the prototypes issued in Gaul and were probably forged there or not far from there.

Such counterfeits are much more widespread than one would be inclined to presume. They have had a large area of circulation, in a period of money abundance and were no related with any monetary crisis. In the author's opinion, it is likely that the counterfeiters, respectively their sponsors wanted to monetize some amounts of copper they held in their possession. The counterfeits were produced in the Empire or at most in its immediate vicinity, although the ethnicity of the forger cannot be established. Only a future discovery of a clandestine workshop in the referred areas and during the studied period, could give us more indications. Considering the low value of the genuine pieces, we assume that the production of fakes was substantial, as required to make such an enterprise profitable. On the other hand, the small number of imitations makes us presume that many of them were taken out of circulation by the Roman authorities, as their material could be reused.

Marea cantitate de monetă descoperită în Dobrogea presupune și o mare varietate de piese numismatice deosebite, care uneori se abat din standardele oficiale. Printre acestea sunt și așa zisele „monete barbarizate”. Vom analiza aici un lot de 46 de astfel de piese, descoperite de-a lungul timpului și care au intrat în

două colecții private, una din Constanța, cealaltă din Timișoara¹. De cele mai multe ori nu avem condițiile de descoperire și nici localitate de unde provin². Cercetând astfel de piese, am avut plăcerea de a afla de această categorie de monede și în alte colecțiile particulare, dar la care nu am avut (încă) acces. Considerăm că, din punct de vedere numismatic, este importantă publicarea lor, mai ales pentru că studiul acestora a fost oarecum neglijat, până acum puțini cercetători aplecându-se asupra subiectului³. Este doar unul din motivele pentru care publicăm mai jos aceste monete, toate de bronz, găsite întâmplător în Dobrogea (Pl. VII).

Dăm mai jos descrierea acestor piese. Ele sunt enumerate după emitenți, tipul original după care au fost inspirate. La fiecare tip am început de la piesele mai apropiate stilistic de original, luând în calcul, în primul rând, aversul, atît ca portretistică, cît și legenda, apoi reversul (lucru destul de greu de realizat, la analiza stilistică intervenind și o doză mare de subiectivism în ceea ce privește apropierea sau îndepărtarea de model).

¹ Mulțumim și pe această cale colegului Gabriel Talmațchi, de la Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța, care, cunoscându-ne preocupările, ne-a furnizat datele celor două monete (piesele 10, 11), ce s-ar afla în colecția constănțeană și pe care nu am avut ocazia de a le vedea personal. Restul pieselor se păstrează la Timișoara. Monetele prezentate au făcut subiectul mai multor comunicări proprii: *Câteva monete barbarizate descoperite în Dobrogea (sec. IV)* - „Al XXII-lea Simpozion de Numismatică al Societății Numismatice a Banatului Timișan”, Timișoara, 15 aprilie 2007 (piesele 7, 8, 22, 41); *Câteva monete barbarizate descoperite întâmplător pe meleagurile dobrogene*, Sesiunea Științifică „Pontica 2008”, Constanța, 1-2 octombrie 2008 (piesele 7, 8, 12-15, 17, 22, 35-36, 40-41); *Considerații privind moneta barbarizată din vremea lui Constantin cel Mare, în nordul Peninsulei Balcanice* - „Sesiunea Științifică Anuală de Istorie”, ediția a XVIII-a, Timișoara, 26 noiembrie 2008 (piesele 12-14, 24-25,); *Alte câteva piese barbare (emise de la Constantin I la Valentinian I)* - „Al XXVI-lea Simpozion de Numismatică al Societății Numismatice a Banatului Timișan”, Timișoara, 26 aprilie 2009 (piesele 3, 11, 24, 37); *Câteva monete romane barbarizate din Dobrogea*, „Al XXVII-lea Simpozion de Numismatică al Societății Numismatice Române”, Râmnicu-Vâlcea, 12-14 mai 2010 (piesele 1, 3-21, 24-28, 33-37, 40-41), *Patru falsuri monetare din secolul IV, dobrogene*, „Al LI-lea Simpozion de Numismatică al Societății Numismatice a Banatului Timișan”, Timișoara, 8 mai 2022 (piesele 23, 29, 38, 42).

² În catalogul de mai jos, unde nu e dat locul de descoperire, știm doar că piesa respectivă provine din Dobrogea

³ Privind o scurtă trecere în revistă a studiilor acestui tip de piese, am făcut un comentariu în articolul SEPTILICI 2007, p. 48, nota 9, p. 49, notele 14-19; acestor studii putem adăuga: SEPTILICI 2010 și SEPTILICI 2011. Între timp, am susținut, în 2013, o teză de doctorat pe acest subiect, la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, sub conducerea prof. univ. dr. Nicolae Gudea - *Moneta „barbară” din fostele provincii dacice și din teritoriile de la vestul lor în secolul IV p.Chr. (în fapt în perioada 275-385)*, lucrare ce sperăm să o publicăm în viitorul apropiat (lucrarea nu cuprinde și spațiul dobrogean, dar face referiri și la acesta).

CATALOG⁴ (Pl. I-VI)

Constantinus I (306-337)

Tipul IOVI CONSERVATORI (IC)

Acest tip monetar, cunoscut (ca reprezentare) și în vremea anterioară lui Diocletianus, este unul dintre cele mai răspândite din timpul celor două tetrarhii. Iconografic, moneta se caracterizează prin reprezentarea lui Iupiter (de cele mai multe ori în picioare), însoțit de vultur, de obicei la picioarele sale și purtând legenda IOVI CONSERVATORI. Cu toate că era o monetă frecventă, nu cunoaștem prea multe astfel de imitații. În Dobrogea sunt atât exemplare turnate⁵, cât și bătute. Dar nici acestea nu sunt multe la număr. Și în restul Europei imitațiile de acest tip sunt rare⁶.

1. Av. Efigie spre st⁷, încununată, legendă corectă cu litere neglijent executate IMP CONSTANTINVS PF AVG, c.p.e.

Rv. Jupiter spre dr., în mâna dr. o Victoriolă, iar în cea st. un sceptru pe care se sprijină, în spatele lui N / S, cu legenda aproape corectă, cu litere neglijent executate IOVI COM – (SE)RVATORI, continuată de legenda din exergă SMN⁸, c.p.e.

Axa 6; 2,14 g; 21,6-24,5 mm; mediu circulată, bine conservată⁹.

Tipul VICTORIAE LAETAE PRINC PERP (VLPP)¹⁰

Tipul monetar respectiv a fost mult mai des imitat. Din cercetările noastre se pare că aceste monete au fost cel mai des imitate, ele regăsindu-se în întreg Imperiul Roman. Cele mai multe sunt în peninsula Balcanică (inclusiv în nordul ei), dar și în vestul Europei, în special în Hispania, Gallia, Britannia, dar și în nordul Imperiului. Și în Dobrogea, acestea sunt cele mai numeroase monete imitate. Ele se regăsesc de ambele părți ale Dunării, dar în număr ceva mai mare

⁴ Au fost folosite următoarele abrevieri: av. - avers; c.e. - cerc exterior; c.l.e. - cerc liniar exterior; c.p.e. - cerc perlat exterior; dr. - dreapta; rv. - revers; st. - stânga.

⁵ Pentru piese turnate vezi DIMA & TALMAȚCHI 2007, p. 155-160.

⁶ În teza proprie de doctorat cunoaștem doar două piese, una de la Diocletianus, cealaltă de la Constantinus I. Nici pentru restul Europei, personal, nu prea am întâlnit astfel de piese.

⁷ Am folosit termenii de *dreapta* (dr.) și *stânga* (st.) precum în heraldică și nu pe cei ai privitorului.

⁸ SMN ne trimite la o imitație după o piesă emisă la Nicomedia, dar cu o legendă simplificată a aversului (pe original ar apărea IMP C FL VAL CONSTANTINVA P F AVG). Corelând cu reversul, ar copia RIC VII Nicomedia, p. 601, nr. 14.

⁹ Am preferat să dăm gradul de circulație, cât și gradul de conservare, acestea fiind independente una de alta, determinate de factori diferiți.

¹⁰ Monetele după care s-au făcut piesele studiate au fost bătute în mai multe monetării, însă stilul se apropie de cele emise la Siscia. Afirmatia e valabilă pentru piesele 2-7, 9-11, 15-16, 18, 21-23 și 28. Identificarea monetărie unde s-a emis modelul copiat s-a putut face după legenda din exergă, dar și după tipul de altar, unde de un real folos ne-a fost BRUCK 1961, p. 75. Pentru producția unor piese (oficiale) în monetăria amintită vezi și BIRÓNÉ SEY 1985, p. 40.

la sud de marele fluviu. În spațiul locuit odinioară de daci apar mai ales în Banat (în special în partea sârbească a acestuia) și Dobrogea (în aceasta din urmă, în număr mai mare). Sunt emisiuni ce imită prototipuri de la Constantinus I, cei doi Licinius, Crispus și Constantinus II. Uneori sunt greu de deosebit după efigie. Cele mai multe imitații copiază prototipurile de la Siscia, dar și din alte monetării, chiar vestice. Sunt piese cu o legendă foarte barbarizată, cu reprezentări destul de fidele, până la schematizări. În general, emisiunile balcanice sunt mai fidel redade, cele vest-europene fiind mai schematizate, fără însă ca aceasta să fie o regulă. Pe unele dintre piese (este adevărat că destul de rar) se văd urme de argintare. Sunt primele monete unde noi am observat mai multe exemplare executate cu aceleași matrițe¹¹, însă, deocamdată, doar pe malul drept al Dunării. Numărul mare de exemplare ne-au ajutat la o analiză mult mai complexă, putând identifica și piese foarte asemănătoare ca stil, care ne-ar duce spre același gravor (sau cel puțin atelier).

Pentru clasificarea lor am folosit un cod după avers.

A - bustul¹² spre st.

A1 - efigie¹³ spre st.

a - cu coif, având panașul scurt (sau ceva mai lung¹⁴) pe toată lungimea acestuia, cu obrăzar și cuirasat¹⁵.

a1 - identic cu Aa, dar în oglindă¹⁶.

a2 - cu coif, cu panașul înalt, dar numai pe creștetul acestuia; armura este de alt tip, iar chipul e mai tineresc.

b - laureat, fără coif, drapat.

b1 - identic cu b, dar cuirasat.

b2 - în mare, identic cu b, dar, în plus, are în mâna stângă un glob.

c - radiat, fără coif, cuirasat¹⁷.

B - bustul spre dr.

B1 - efigie spre dr.

d - cu coif, având panașul înalt, doar în creștetul acestuia, cu obrăzar și cuirasat, lance oblică peste umărul drept.

e - oarecum identic cu tipul Bd, dar prezintă, în plus, scut la umărul stâng.

e1 - identic cu Bd, dar în oglindă¹⁸.

¹¹ Evident că și la IOVI CONSERVATORI trebuie să existe piese emise cu aceleași matrițe, dar și datorită rarității lor, încă nu am găsit astfel de cazuri.

¹² Am denumit bust chipul la care se văd și umerii. Uneori apar și membrele superioare.

¹³ Am denumit efigie acel chip unde în partea inferioară se vede cel mult baza gâtului, fără nici un veșmânt.

¹⁴ În lucrarea ȘEPTILICI 2011, p. 384, piesele unde efigia apare cu un panaș ceva mai înalt, l-am considerat un subtip separat (notat acolo cu „a2”). Ulterior, am considerat că aceste piese se pot încadra tot la tipul „a”, diferențele fiind minore, ținând mai mult de felul de redare a gravorului și nefiind un alt tip de coif.

¹⁵ Vezi BRUCK 1961, p. 75, unde apar ambele variante de bust, mai mare și mai mic.

¹⁶ Într-un fel, acest model s-ar încadra la tipul „B” (bustul spre dr.), însă l-am trecut la „A”, fiind evident același model întors în oglindă. De fapt, un astfel de prototip nu există pe monetele oficiale, fiind doar o eroare de gravare. Vezi nota 15.

¹⁷ Acest tip nu apare la Constantinus I, în schimb apare la Crispus (doar la Ticinum) - vezi în acest sens și BRUCK 1961, p. 76.

- f - oarecum identic cu tipul Be, dar lancea este în față, deasupra scutului (care este mai în față), fără coif, dar laureat¹⁹.
 g - ca Be, dar fără coif și cu cunună de lauri.
 h - ca Bg, dar fără scut și lance²⁰.

Subtipul Aa

2. Av. Legenda IIIPSON2 TNNTV2PEHVC, c.e.
 Rv. Două Victorii afrontate, cu scut greu lizibil, cu urme de legendă ? / II, sub aceasta, un altar sub forma unui stâlp, legenda IICTOHITH²¹IVVCPRIIP, în exergă H2I2²², c.p.e.
 Axa 6; 4,18 g; 20-20,3 mm; puțin circulată, relativ bine conservată, nordul județului Tulcea.
3. Av. Legenda IIIDCONSTMNTSISDINC, c.p.e.
 Rv. Două Victorii afrontate, cu scut rotund greu lizibil, în el câteva puncte (?), sub aceasta un altar (vizibilă doar baza acestuia - din cauza uzurii), legenda IIO9ErAE9QIIC9SA9, în exergă DVD, c.p.e.
 Axa 8; 4,86 g; 18,1-20 mm; mediu circulată, relativ bine conservată, Niculițel (jud. Tulcea).
4. Av. Legenda HOH2UOIIONV2FHHC, c.p.e.
 Rv. Două Victorii afrontate, ținând un scut oval cu legenda TP / DP²³, între ele un altar cu un X pe el, ce are câte o globulă între brațe, legenda INHON – TUV – (cinci litere ce ies din cadrul pastilei monetare, fiind vizibile doar baza lor), în exergă 2I2²⁴, c.p.e.
 Axa 12; 3,19 g; 17,25-17,75 mm; puțin circulată, foarte bine conservată, nordul județului Tulcea.
5. Av. Legenda NNIMILICINN, c.e.
 Rv. Două Victorii afrontate, ținând un scut cu legenda aberantă ΔT / RC, între ele un altar, legenda aberantă IIII – III – IIII, în exergă legenda aberantă III, c.e.
 Axa 6; 2,85 g; 16,8-17,45 mm; puțin circulată, foarte bine conservată²⁵.
6. Av. Legenda 0VVDVVDVVDNDVGVVCDVBCO, c.e.

¹⁸ Ca și la cazul precedent (nota 15), avem aceeași situație. Acest model s-ar încadra la tipul „A” (bustul spre st.), însă l-am trecut la „B”, fiind evident același model întors în oglindă. Nică pentru aceste piese nu există un prototip similar, fiind tot o eroare de gravare.

¹⁹ Acest tip nu apare pe modelele VLPP, ci doar la VIRTVS EXERCIT și doar la emisiunile cu chipul lui Crispus. Vezi și BRUCK 1961, p. 88.

²⁰ Am preferat să folosim același tip de notare ca și în teza de doctorat.

²¹ Acest H este mai jos față de restul legendei, deasupra scutului.

²² Imită siglele de la Siscia.

²³ Literele DP sunt rotite cu 180° față de axa lor.

²⁴ Imitație după o piesă de Siscia (atât siglele, cât și altarul ne indică acest fapt).

²⁵ Vezi și planșa VII.

- Rv. Două Victorii afrontate, ținând un scut rotund cu posibile urme de legendă, între ele un altar cu un X pe el cu câte o globulă între brațe, legenda DDVVDV – VV – CVVCVC, în exergă ΔΔΔΔΛC, c.l.e.
Axa 6; 4,42 g; 18,1-19,15 mm; mediu circulată, foarte bine conservată, Greci (jud. Tulcea).
7. Av. Legenda DVVDNDVDVDDOVG?RI, c.e.
Rv. Două Victorii afrontate, ținând un scut, între ele un altar, legenda DA...?ΓI?T...B?G?VVO, în exergă, •ZDGI0, c.e.
Axa 9; 2,85 g; 16,75-18,15 mm; mediu circulată, bine conservată, Dunăreni (jud. Constanța)²⁶.
8. Av. Legenda ΠΠΠΠzΠAITIIIIINH0ΠI, c.e.
Rv. Două Victorii afrontate, ținând un scut oval cu legenda |, între ele un altar scund cu un X²⁷ pe el, legenda ...ΠΠΠΠΠΠΠΠIIACI, în exergă ?, c.p.e.
Axa 12; 1,89 g; 16,25-16,9 mm; relativ puțin circulată, relativ bine conservată, Isaccea (jud. Tulcea).
9. Av. Legenda IIDCOIIMIIIO...IIFIIIC, c.e.
Rv. Două Victorii afrontate, ținând un scut cu legenda III / II, între ele un altar, legenda IIIIIIIΓI...IIIIIN, în exergă ISIS²⁸.
Axa 12, 3 g; 16,95-18,15 mm, puțin circulată, mediu conservată, parțial ruptă, Horia (jud. Tulcea).
10. Av. Legenda NCNIIIIISNONIC, c.p.e.
Rv. Două Victorii afrontate, ținând un scut sub forma unui cerc cu o rozetă în centru, între ele un altar, legenda CII – S?ΓX – IIII, c.e.
Axa 5; 1,95 g; 14-16 mm; puțin circulată, foarte bine conservată, Isaccea.
11. Av. Idem 9²⁹, dar urme ale reprezentării de pe revers, inclusiv din exergă.
Rv. Două Victorii afrontate, ținând un scut cu legenda III, cu trăsături din legenda aversului, în exergă NN, c.p.e., urme ale reprezentării de pe avers.
Axa 12; 2,14 g; 16,5-17,5 mm; puțin circulată, foarte bine conservată, dublă batere, Isaccea.
12. Av. Legenda HHHMIB...VM...³⁰, c.p.e.
Rv. Două Victorii afrontate, între ele un altar, deasupra acestuia legenda OT / CCB, circular legenda parțial vizibilă ...IPOΓΞTNIII, în exergă IIMI, c.l.e.
Axa 11; 2,3 g; 14,9-16,7 mm; mediu circulată, bine conservată, Albești (jud. Constanța).
13. Av. Legenda ...CONTN:TNTN...IIIC, c.p.e.

²⁶ Piese 5 și 6, după aversuri, foarte probabil sunt creațiile aceluiași meșter sau cel puțin atelier.

²⁷ Altar tipic pentru Siscia.

²⁸ Imită piesele de Siscia.

²⁹ Piese 10 și 11 sunt singurele pe care nu le-am avut în mână, analizându-le doar după fotografie. Credem că acestea au fost bătute cu aceeași matriță de avers.

³⁰ Legende sunt dificil de reprodus, unele litere sau semne fiind destul de greu de cules în text.

- Rv. Două Victorii afrontate, ținând un scut, între ele un altar, legenda NTCΓTO...III, c.p.e.
Axa 12; 2,39 g; 18,5-19,7 mm; mediu circulată, mediocră conservată, Albești.
14. Av. Legenda IIIICN NTIINIIC, c.e.
Rv. Două Victorii afrontate, fără scut, între ele legenda OT / NN³¹, sub aceasta un altar, legenda NittN – NN – IININ, în exergă IDIN, c.p.e.
Axa 10; 2,43 g; 15,9-17,72 mm; mediu circulată, mediu conservată, Isaccea.
15. Av. Legenda Q?DO?I?V?MN - TIILSHbDT, c.e.
Rv. Două Victorii afrontate, ținând un scut cu legenda O / I, între ele un altar, legenda ...ΔIOISPNICDGII, în exergă TTP, c.e.
Axa 7; 2,54 g; 15,85-16,75 mm; mediu circulată, mediu conservată, Isaccea.
16. Av. Legenda S?P?TSIIIIIIIIINIIII, c.p.e.
Rv. Două Victorii afrontate, ținând un scut din globule, cu legenda ∴ / ∴, între ele un altar, cu un X³² în centru, cu câte o globulă pe colțuri și în centru, legenda IIIIII – ... – IIIII, în exergă IIII, c.p.e.
Axa 5; 2,27 g; 17,7-18,7 mm; puțin circulată, foarte bine conservată, Greci.
17. Av. Legenda IIIPCOIT2TNNTNAVCIVC.
Rv. Două Victorii afrontate, ținând un scut cu legenda III / IQ, între ele un altar mic cu o globulă în mijloc, legenda IICTOΠINLIITRUNIIIDP, în exergă H(?)SI3³³, c.p.e.
Axa 10; 2,52 g; 19,8-20 mm; mediu circulată, relativ bine conservată, nordul județului Tulcea.
18. Av. Legenda IIKINIAΛΛOΓNIAΛOITIT, c.e.
Rv. Două Victorii afrontate, ținând un scut cu legenda III, între ele un altar, legenda IITIIHTCIIIOI2ATΘΓII, în exergă ∙22O, c.p.e.
Axa 1; 3,57 g; 17,95-19,05 mm; mediu circulată, bine conservată, Isaccea.
19. Av. Legenda IIICCIL?INIITIR?DPFIX.
Rv. Două Victorii afrontate, ținând un scut cu legenda ΔOT / PII, între ele un altar, legenda ...OcmTA0PAIIICPCNA, în exergă TSIS³⁴, c.e.
Axa 12; 2,83 g; 17,5-18,2 mm; mediu circulată, mediu conservată, Isaccea.
20. Av. Legenda IIJIISttIIIIISIIIIISIII, c.e.
Rv. Două Victorii afrontate, ținând un scut cu urme de legendă (?), între ele un altar, legenda TSIOIIIIIT – T...UIDDGI^L, în exergă ..IDII, c.e.
Axa 12; 2,36 g; 16,65-17,95 mm; mediu circulată, foarte bine conservată.
21. Av. Legenda ...IIIIIIIIII..., c.e.
Rv. Două Victorii afrontate, ținând un scut din globule, cu o globulă mult mai mare în centru, între ele un altar, legenda ... - OFIOBIRcb, în exergă urme de legendă, c.p.e.

³¹ Sub O există două puncte (∴), iar cei doi N sunt în ligatură.

³² Copiază o monedă de la Siscia.

³³ Imitație după o monedă emisă la Siscia.

³⁴ Imitație după o piesă de Siscia.

Axa 10; 3,05 g; 17,3-19 mm; mediu circulată, foarte bine conservată, Greci.

Următoarele trei piese au efigia vizibil mai mică decât cele dinainte.

22. Av. Urme de legendă aberantă ...IIIIΔIIII³⁵.

Rv. Două Victorii afrontate, ținând un scut cu legenda VOT / PP, între ele un altar, legenda IIITIIIIIIIIII), în exergă legenda XLVI.

Axa 12; 2,51 g; 15,5-16,3 mm; puțin circulată, foarte bine conservată.

23. Av. Legenda IIIIIIOZIIIIΔIIIIIC, c.p.e.

Rv. Două Victorii afrontate, ținând un scut rotund perlat, cu trei raze în partea superioară, cu legenda SF, între ele un altar cu un X, cu câte o globulă între brațe, legenda IIIIOIIIIOSOCIIIIII, în exergă ·IISII³⁶.

Axa 1; 2,62 g; 15,6-18,6 mm; relativ puțin circulată, bine conservată, urme de argintare, Horia.

24. Av. Urme de legendă, c.e.

Rv. Două Victorii afrontate, ținând un glob mic cruciger (cu cruce mare), între ele un altar cu un X³⁷, urme de legendă, în exergă ·(?)M(?)ΩI, c.p.e.

Axa 12; 2,29 g; 17,1-18,1 mm; relativ mult circulată, relativ mediu conservată.

Subtipul Aa2

25. Av. Legenda aproape corectă, IMD CON – STANTINVS AD?, c.e.

Rv. Două Victorii afrontate, ținând un scut cu urme de legendă³⁸, între ele un altar, legenda VIS?TLΔL...NPRINCPERP, în exergă doi prizonieri șezând spate în spate³⁹, c.p.e.

Axa12; 2,17 g; 16,75-18,15 mm; mediu circulată, foarte bine conservată, nordul județului Tulcea.

Subtipul Ab

26. Av. Legenda SISIIIOIΦKOΘ⁴⁰ c.p.e.

Rv. Două Victorii afrontate, între ele în locul scutului legenda LT / LI, între ele un altar, legenda OmACOOPIISYO, în exergă urme de legendă, c.p.e.

Axa 12; 2,23 g; 16,72-18,2 mm; mediu circulată, foarte bine conservată, Dunăreni⁴¹.

³⁵ Legenda parțial ilizibilă din cauză că matrița a fost mai mare decât pastila monetară.

³⁶ Copiază o monetă de la Siscia, fapt indicat și de altar și de exergă.

³⁷ Copiază o monetă de la Siscia.

³⁸ Care nu se descifrează datorită uzurii.

³⁹ Simbol specific monetăriei din Lugdunum. Vezi și BRUCK 1961, p. 75. Imită o piesă din monetăria amintită, al cărui prototip de avers nu l-am putut identifica cu precizie. RIC VII prezintă alte întreruperi ale legendei (vezi p. 126-128), reversul putând fi oricare dintre RIC, VII, Lugdunum nr. 63-92.

⁴⁰ Ultimei trei S sunt răsturnați pe orizontală.

⁴¹ Vezi și planșa VII.

*Subtipul Bd*⁴²**27. Av. Legenda OIETHINI...CAU.**

Rv. Două Victorii afrontate, ținând un scut, între ele un altar, legenda aproximativă JIIITHIIPSII.

Axa 12; 1,53 g; 16,2-16,7 mm; mediu circulară, mediu conservată, Deleni (jud. Constanța) - vatra satului.

*Subtipul Be***28. Av. Legenda PDIXIXNTS – +TXAV**⁴³.

Rv. Două Victorii afrontate, ținând un scut oval, cu două semne în locul legendei, între ele un mic altar, legenda SXT – Π?XTOXIXLDXIXLD, în exergă IXOK, c.l.e.

Axa 12; 3,36 g; 17,4-17,9 mm; puțin circulară, foarte bine conservată.

Tipul VOTA

Acest tip monetar este destul de des imitat, în aceleași zone ca și VLPP. Mai rare decât acestea, totuși putem spune că ocupă locul trei în ierarhia imitațiilor din secolul IV. Poate și datorită perioadei lungi în care sunt emise (este adevărat, cu modificările de legendă, dar și ponderale, suferite de-a lungul timpului). Pe malul stâng al Dunării se întâlnesc foarte rar, mai mult cele de la sfârșitul secolului IV. Un tip aparte sunt monetele cu VOT / XXX / MVLT / XXX (pentru Constantinus I), specifice doar monetăriei din Thessalonica (care, în schimb, nu emite tipul VLPP), contemporane cu VLPP, având aversul asemănător. Sunt barbarizări rare ce se găsesc la sud de Dunăre și în vestul Europei, dar și un exemplar la Sucidava.

*Subtipul VOT XX MVLT XXX*⁴⁴ - V/XX/M/XXX Aa**29. Av. Legenda IIICOM2TNNTNNTSH?II2**⁴⁵, c.p.e.

Rv. Cunună de lauri; în mijloc, legenda IIOT+ / MIILT / · XXX · / · TS·A·.

Axa 11; 3,31 g; 17-18,25 mm; puțin circulară, foarte bine conservată.

Licinius I (307-323)

De la acest împărat cunoaștem (în general) mai ales barbarizări de tip **VLPP**, dar mult mai puține la număr decât cele de la Constantinus I. Spre deosebire de acesta, la Licinius I aversul acestor piese este doar cu efigia spre stânga, un element de recunoaștere a pieselor fiind portretul cu barbă. Totuși, de multe ori, în literatura de specialitate, barbarizările acestui împărat, datorită felului cum

⁴² Tip ce ar putea avea prototipul original emis la Londinum, Arelate, Ticinum sau Siscia. Vezi BRUCK 1961, p. 76.

⁴³ Moneta se apropie destul de bine de piesele emise la Siscia, RIC VII, p. 433, nr. 61 și p. 436 (în acest caz, mai ales aversul).

⁴⁴ Piesa a avut probabil ca prototip o monedă emisă la Thessalonica, RIC VIII, p. 504, nr. 28.

⁴⁵ Imită vizibil legenda IMP CONSTANTINVS P F AVG.

sunt realizate, sunt confundate cu cele ale lui Constantinus I (adevărul este că datorită desenelor alterate este foarte greu de separat portretele care au ca modele pe cei doi împărați în parte). Și aici, cele mai frecvente sunt variantele **Aa**. Reversurile sunt identice cu al monetelor lui Constantinus I.

Tipul **VLPP**, *subtipul Aa*

30. Av. Legenda AVΛIIIIQMMO?S?VAV?EHD?II?, c.p.e.

Rv. Două Victorii afrontate, ținând un scut cu legenda V?O / FF, între ele un altar, legenda aberantă DM?MBIIIIΔ?V?A?VMON, c.p.e.⁴⁶.

Axa 5; 2,96 g; 16,9-17,7 mm; mediu circulată, bine conservată, zona Negru Vodă (jud. Constanța)⁴⁷.

31. Av. Legenda rtMIIITNHHIIHc, c.e.

Rv. Două Victorii afrontate, ținând un scut cu legenda LC, între ele un altar cu un X pe el⁴⁸, în fiecare triunghi format câte · în centrul său, legenda aberantă I-INNNI:NI-I:, în exergă ·ISo, c.p.e.

Axa 11; 3,51 g; 18,62-19,49 mm; relativ puțin circulată, bine conservată.

32. Av. Legenda IIIISIINIIIIIIPOIII, c.p.e.

Rv. Două Victorii afrontate, ținând un scut cu legenda aberantă O / O, între ele un altar, legenda aberantă ONUUNODIIINONOOO, în exergă legenda aberantă O.?LL, c.e.

Axa 5; 3,13 g; 16,72-18,2 mm; mediu circulată, bine conservată, Isaccea.

33. Av. Legenda ITBNIINIIPNPBCIIH, c.p.e.

Rv. Două Victorii afrontate, ținând un scut ce se intuiește (din cauza uzurii), între ele un altar, cu un X pe el, legenda aberantă N?IB... – IIB – VI+-, în exergă legenda aberantă SIS-⁴⁹, c.p.e.

Axa 12; 2,4 g; 17,4-17,9 mm; mediu circulată, bine conservată.

34. Av. Legenda INONCTNS?NIIC, c.e.

Rv. Două Victorii afrontate, ținând un scut ce se intuiește (din cauza uzurii) cu urme de legendă, între ele un altar cu un X⁵⁰ pe el, în fiecare triunghi format câte · în centrul său, legenda aberantă HOHI...II, în exergă legenda aberantă III?, c.e.

Axa 3; 2,02 g; 16,28-17 mm; mediu circulată, bine conservată.

Crispus (317-326)

Tipul **VLPP**, *subtipul Bh*

⁴⁶ Nu există legendă în exergă.

⁴⁷ La această monetă a fost foarte greu de stabilit dacă modelul e de la Constantinus I sau Licinius I. Este dificil de precizat dacă avem o bărbie mai proeminentă sau este vorba de o barbă. Comparând cu alte monete de același gen, am înclinat spre a doua variantă - Licinius I.

⁴⁸ Cu trimitere la Siscia (la fel și exerga).

⁴⁹ Atât altarul, cât și exerga, fac trimitere la Siscia.

⁵⁰ Cu trimitere la Siscia.

35. Av. Legenda IIIIIIIISOJIII, c.e.

Rv. Două Victorii afrontate, între ele urme (?) de scut și un altar, legenda ...IIIIIIIIIIII, c.e.⁵¹.

Axa 6; 2,04 g; 15,28-15,46 mm; relativ puțin circulată, bine conservată, posibil urme de argintare, zona Negru Vodă.

Magnentius (350-353) și Decentius (350-353)

Tipul **FEL TEMP REPARATIO (FTR)**⁵²:

36. Av. Efigia lui Decentius spre st., drapată, în spatele acesteia II (imitând în fapt litera A), legenda DHTISITVSNVTIV?...?, c.p.e.

Rv. Împăratul Magnentius în echipament militar, privind spre dr., ținând în mână dr. *labarum*, legenda IATTPPD..., în exergă GIS, c.p.e. Matrița e mult deplasată spre st.

Axa 6; 2,82 g; 19,8-20,4 mm; puțin circulată, bine conservată, Dunăreni.

Constantius II (337-361)

Tipul **FTR**, *subtipul FH*

Acest tip monetar, emis între 347-358, purtând efigiile mai multor împărați⁵³ (Constantius II, Constans⁵⁴, Constantius Gallus și Iulianus II Apostata⁵⁵) și cunoscând mai multe tipuri iconografice, este cel mai răspândit tip de barbarizare (subtipul FH), după cele de tip VLPP. Celelalte variante de FTR, barbarizate, sunt foarte rare. În fapt, și originalele FH sunt cele mai răspândite dintre toate piesele cu FTR. Ele se regăsesc în zonele deja amintite pentru alte barbarizări. În zona studiată de noi apar la nord de Dunăre (mai ales în spațiul actualului Banat), dar și la sud, în Serbia și în Dobrogea (în aceste două zone sunt mai puțin numeroase). Nu cunoaștem încă piese din Ungaria și nici din Bulgaria. La aceste tipuri monetare cunoaștem mai multe exemplare emise cu aceleași matrițe (mai ales în Banat și Serbia). Spre deosebire de tipul VLPP, la acest tip monetar, pe piesele barbarizate, legenda este mai apropiată de originale, imitând-o uneori destul de bine.

37. Av. Efigie spre st., drapată, laureată (?), legenda IXVF... – VIV-TAΘVC, c.p.e.

Rv. Soldat roman cu lance, aplecat peste un călăreț pe care îl răpune, legenda ...XV-.IVX, în exergă CAXΩ, c.p.e.

Axa 9; 5,42 g; 21,55- 22,05 mm; puțin circulată, foarte bine conservată.

⁵¹ Fără legendă în exergă, piesa e ușor dezaxată și datorită modulului monetar.

⁵² Prototipul aversului este o monedă emisă pentru Decentius, în timp ce reversul imită o piesă a lui Magnentius, emisă la Lugdunum, tip RIC VIII, nr. 108; BASTIEN 1964, nr. 148-149.

⁵³ Nu i-am trecut aici pe Magnentius și Decentius, care au monete cu această legendă, dar cu o iconografie diferită. Vezi și *supra*.

⁵⁴ Aceștia doi împărați, prin efigiile foarte asemănătoare, duse de cele mai multe ori până la identitate, pe piesele imitate se pot confunda foarte des. Ele se pot deosebi prin legendă, fapt de cele mai multe ori imposibil de realizat la barbarizări.

⁵⁵ Numai ca și *caesar*.

38. Av. Efigie spre st., laureată, drapată, legenda ... – N(?)K·PFIII(?), c.e.
 Rv. Soldat roman cu lance, aplecat peste un călăreț persan pe care îl răpune, deasupra călărețului M, urme vagi de legendă, în exergă ALET⁵⁶.
 Axa 10; 2,39 g; 15-15,09 mm; mult circulată, bine conservată.
39. Av. Efigie spre st., laureată, drapată, urme de legendă ...III...IV0C.
 Rv. Soldat roman cu lance, aplecat peste un călăreț persan pe care îl răpune, rest de legendă ...HII..., în exergă IVII-.
 Axa 12; 1,43 g; 13,7-15,65 mm; mediu circulată, foarte bine conservată, Constanța.

Constantius Gallus (351-354)

Tipul **FTR**, *subtipul FH*⁵⁷:

40. Av. Efigie spre st., drapată, în spate sigla N, legenda aberantă DIIIII... – I?IIINNV, c.p.e.
 Rv. Soldat roman cu lance, aplecat peste un călăreț persan pe care îl răpune, vagi urme de legendă, în exergă urme vagi de legendă.
 Axa 6; 2,96 g; 20,45-21,15 mm; mediu circulată, foarte bine conservată, Greci.

Valentinianus I (365-375)

Tipul **GLORIA ROMANORVM (GR)**⁵⁸

Acest tip este mai rar, se regăsește în Dobrogea (piesa de față), dar nu cunoaștem astfel de piese pe cursul mijlociu al Dunării sau în Banat, posibil în vestul Europei. Acest tip are mai multe subtipuri.

Subtipul cu împăratul în picioare, spre st. cu capul întors, cu un prizonier în spate și ținând în mână stângă un *labarum* (a).

41. Av. Efigie spre st., încununată și drapată, legenda VALENTIV – IG?DS?PF...G, c.p.e.
 Rv. Împăratul mergând spre st., având în spate un captiv, cu mâna st. ține *labarum*, în st. sa IL, legenda ...OLI...RO – MANORUM.
 Axa 12; 2,1 g; 17,15-18,7 mm; mediu circulată, mediu conservată, Deleni, găsită la câțiva km de sat, spre Adamclisi.

⁵⁶ Probabil imită un prototip din monetăria de la Alexandria.

⁵⁷ Pentru piesele de acest tip este foarte greu de identificat un prototip exact, existând o multitudine de posibilități.

⁵⁸ Piesa imită foarte probabil un prototip din RIC IX, care ar fi putut fi de la Treveri (p. 20, nr. 30, p. 32, nr. 96), Lugdunum (p. 44, nr. 10), Arelate (p. 64, nr. 7, p. 66, nr. 16, 18), Aquilea (p. 95, nr. 7, p. 96, nr. 11a, p. 97, nr. 17a, p. 104, nr. 45a), Roma (p. 119, nr. 15a), Alexandria (p. 298, nr. 1a, p. 299, nr. 4a), piese din anii 364-367.

Gratianus (367-383)**Tipul GR**

Subtipul cu împăratul în picioare, cu coif, spre dr., într-o galeră, în spatele său o Victorie (b⁵⁹). Acest subtip este emis de mai mulți împărați.

42. Av. Efigie spre st., cu coif, încununată și drapată, cu pană scurt, pe toată lungimea coifului, urme vagi de legendă, se distinge doar un V în fața coifului.

Rv. Împăratul în picioare, probabil cu coif (capul iese din câmpul monetar), spre dr., într-o galeră, în spatele său o Victorie, urme de legendă, se distinge SV...I – legenda iese din câmpul monetar.

Axa 2; 2,73 g; 18,88-20,4 mm; relativ puțin circulată, relativ bine conservată.

43. Av. Foarte uzat, urme vagi de efigie spre st., urme vagi de legendă, se distinge doar OP (în spatele efigiei).

Rv. Împăratul în picioare, probabil cu coif (partea superioară a personajului se distinge foarte greu), spre dr., într-o galeră, în spatele său, o Victorie, urme de legendă, se distinge ΠΠ, între picioarele împăratului II.

Axa 8 (?); 4,74 g; 18,52-18,54 mm; relativ mult circulată, slab conservată, piesă realizată grosier, cu reliefuri relativ înalte, zona dintre Cumpăna și Valul lui Traian (jud. Constanța).

Valentinianus II (375-392)**Tipul VICTORIA AVGGG (VAGGG)⁶⁰**

44. Av. Efigie bine executată spre st., cu diademă, posibil drapată NTIMI

Rv. Victoria spre dr., restul ilizibil, legenda ...NIIS?T – OD....

Axa 11; 1,74 g; 12-13,2 mm; mult circulată, mediu conservată.

Tipul SALVS REIPUBLICAE (SR)⁶¹

45. Av. Efigie bine executată spre st., drapată, cu diademă perlată, legenda IIIIIII...IIIIII.

Rv. Victoria pășind spre dr., cu un trofeu, un scut și un prizonier, în câmpul din fața sa un simbol (*aquila?*), legenda CIIIII – IIIISCIF, în exergă IIII.

Axa 6; 1,56 g; 11-12,05 mm; puțin circulată, bine conservată.

Theodosius I (379-395)**Tip GLORIA ROMANORUM, subtipul b⁶²**

⁵⁹ Prototipul ar putea să fie RIC IX, Nicomedia (p. 256, nr. 25), Antiochia (p. 283, nr. 40, p. 290, nr. 59), Alexandria (p. 299, nr. 6a, p. 301 15a), piesă din anii 383-388. Probabilitatea e mai mică ca prototipul să fie din Alexandria, unde pe revers apar unele detalii lipsă pe această piesă.

⁶⁰ Piesa este asemănătoare cu emisiunea de la Treveri, RIC IX, p. 25, nr. 57 (a sau b).

⁶¹ Piesă foarte asemănătoare cu piesa emisă la Thessalonica, RIC IX, p. 188, nr. 65a.

⁶² Prototipul ar putea să fie de la Cyzicus, RIC IX, p. 245, nr. 23, piesă din anii 383-388.

46. Av. Efigie spre st., cu coif. încununat și drapată, cu panaș scurt, pe toată lungimea coifului, legenda uzată, nereproductibilă, c.e.

Rv. Împăratul în picioare, cu coif, spre dr., într-o galeră, în spatele său o Victorie, în fața sa un D, legenda nereproductibilă, în exergă ... SA, c.e.

Axa 5; 5,33 g; 21,82-24,15 mm; mult circulată, relativ bine conservată.

Astfel de monete sunt mult mai rar întâlnite decât piesele oficiale, dar numărul acestora e mai mare decât am fi înclinați să credem (mai ales la VLPP). Ele ridică două probleme majore: cine și de ce le-au produs? Nu vom încerca în acest articol să rezolvăm aceste întrebări, datorită numărului relativ mic al pieselor publicate până acum, dar putem avansa câteva ipoteze.

Este greu de presupus cine le producea, însă pe baza pieselor studiate până acum și a răspândirii lor, putem afirma că aceste monete sunt simple falsuri de epocă, produse de particularii din interiorul Imperiului, probabil localnici și nu sunt imitații barbare. În lotul prezentat se disting două categorii de piese: imitații (posibil) balcanice - majoritatea pieselor prezentate și importuri de la distanțe mari - piesele 25, 30 și 33, posibil și 38 (poate și altele). Întâmplarea face ca prototipurile pieselor 25, 30 și 33 să fie emise în Gallia, provincie vestică aflată la o distanță considerabilă față de locul descoperirii. Nu cunoaștem un studiu privind frecvența pieselor descoperite provenind din monetăriile galice, însă presupunem că astfel de monete nu au ajuns într-un număr foarte mare pe teritoriul dobrogean. Este normal ca falsificatorul să fi imitat piese care se găseau în mod curent în circulație. Piesa 25 este un tip des falsificat, descoperit și în Dobrogea. Totuși exemplarele de aici au prototipuri mai ales din monetăriile estice (în special emisiuni de la Siscia). Nu excludem posibilitatea producerii ei aici, dar înclinăm să credem că falsificarea a avut loc mai degrabă într-un spațiu mult mai apropiat de monetăria Lugdunum, probabil în Gallia. În sprijinul acestui argument remarcăm faptul că stilul monetei este diferit față de celelalte piese de același tip din lotul studiat⁶³. Ea este relativ corect realizată, cu mici diferențe în legendă, cu un desen frumos. Chiar dacă pentru avers nu am găsit un prototip exact, este posibil ca acesta să existe, nefiind catalogat în RIC.

Și moneda nr. 30 este de același tip, cu un stil mult mai asemănător cu descoperirile din Balcani. Modelul său ar proveni de la Arelate. Ea ar fi putut fi produsă oriunde în Imperiu, cu precădere în zonele unde sunt abundente astfel de contrafaceri.

Piesa 38 este un tip falsificat mai rar, cel puțin în spațiul dobrogean (de fapt este singurul exemplar cunoscut de noi din spațiul studiat în prezentul articol). Nu știm încă dacă în Gallia (sau în zona Egiptului) s-au produs frecvent astfel de imitații, dar înclinăm să credem că avem de-a face cu un import de pe acele meleaguri.

⁶³ Diferită față de restul pieselor din lot (de același tip), dar și din alte loturi. În acest sens, trebuie să consemnăm că am mai prezentat o lucrare - ȘEPTILICI & GRAMATICU 2009 (în curs de publicare) - unde au fost prezentate 42 de piese, cele mai multe tot de acest tip, însă de factură apropiată de celelalte piese din lotul nostru, diferite de piesa 26. Menționăm că 23 dintre piese au fost publicate de Severeanu (SEVEREANU 1925).

Piesa 33 aduce și mai multe argumente în sprijinul unui import dinspre Gallia sau dintr-o zonă învecinată acesteia. Așa cum am menționat mai sus, aversul acestei monete imită o piesă de la Decentius, iar reversul o alta de la Magnentius. Or, piese de la cei doi emitenți sunt în general mai rare (mai ales în estul Imperiului). Imitatorul acestui exemplar trebuie să fi avut în mână monete de la ambii împărați. Însă pentru spațiul dobrogean șansele sunt mult mai mici decât într-o provincie vestică. Firesc era să se imite (falsifice) ce era pe piață, pentru ca moneda contrafăcută să treacă neobservată. Însă nu putem să spunem că la Dunărea Inferioară circulau frecvent monete de la cei doi emitenți⁶⁴ (personal nu cunoaștem nici o astfel de descoperire în Dobrogea). Pe lângă acest fapt mai putem adăuga o observație. Pierre Bastien, în lucrarea sa dedicată monetelor lui Magnentius (și implicit și ale lui Decentius), consemnează 63 de imitații⁶⁵. Pentru puține exemplare se cunosc locurile de descoperire (toate din vestul Europei).

Pe scurt, putem afirma, cu mare siguranță, că piesele 25, 30 și 33 sunt importuri din vest (poate chiar din Gallia), care au ajuns aici prin circulația monetară⁶⁶.

O altă imitație ce se pare că ar avea prototipul dintr-o monetărie galică este piesa 39. Modelul acesteia provenea, probabil, de la Treveri. Și aceasta, ca și următoarea, sunt mai puțin caracteristice pentru zona Dunării de Jos.

Este greu de spus unde sunt produse celelalte piese, dar e posibil în Dobrogea. Un argument în acest sens sunt monetele 10 și 11, descoperite la Isaccea. Cu toate că acestea sunt singurele piese pe care le-am studiat doar după fotografii, ele par să fi fost bătute cu aceiași matriță de avers. Acest fapt ne duce cu gândul că ele ar fi fost produse la Noviodunum sau în apropierea sa. În Dobrogea, putem spune că exista deja o tradiție în falsificarea de monete. Un exemplu este și descoperirea în portul Constanța, în 1975, a unor falsuri monetare⁶⁷. Dar acestea sunt produse printr-o altă tehnică, turnarea, care este o metodă deja tradițională pe aceste meleaguri⁶⁸.

Din cele 46 de piese prezentate, 34 (74 %) sunt de tip VLPP (28 după Constantinus I, cinci după Licinius I și una după Crispus), patru (8,7 %), de tip FTR cu FH și trei (6,5 %), de tip GR, subtipul b, restul fiind modele unice ca tip (sau subtip), în lotul nostru. Dacă studiem locul de descoperire, realizăm că cele mai multe exemplare sunt din nordul județului Tulcea (mai precis din nordul

⁶⁴ În BASTIEN 1964, exceptând trei tezaure, unul din Slovenia - Ljubljana (p. 126), iar două din Ungaria - Perbál (p. 132) și Veszprém (p. 137), se dau de la cei doi emitenți piese doar din vestul Europei și Algeria (p. 115-149). Este adevărat că din momentul publicării și până acum a trecut mai mult de jumătate de secol, cum tot atât de adevărat este că există și o ediție a II-a a lucrării, pe care noi nu am avut posibilitatea să o consultăm.

⁶⁵ BASTIEN 1964, p. 217 și planșele XVI-XVIII. În această lucrare ultima piesă are numărul 62, dar există numerele 13 și 13bis. Printre tezaurele date de autor sunt consemnate și alte imitații, fără a se da mai multe date despre ele - probabil că nici Pierre Bastien nu avea mai multe informații (vezi de exemplu, p. 121-122).

⁶⁶ Toate cele trei piese au prototipul de la Lugdunum, însă nu știm dacă e doar o simplă coincidență. O a patra piesă (nr. 38) ar putea avea prototipul tot în Gallia, însă la Treveri.

⁶⁷ DIMA & TALMAȚCHI 2007.

⁶⁸ DIMA & TALMAȚCHI 2002, p. 63, 71. Evident că există falsificări și mai timpurii.

Dobrogei, fapt nu foarte concludent dacă ținem seama că cele 23 de piese publicate de Severeanu sunt din Constanța⁶⁹). Totuși, numărul relativ mare în nordul Dobrogei, corelat cu piesele 10 și 11, ne face să credem că este probabil ca aici să fi existat ateliere ce se ocupau cu falsificarea monetei, cel puțin în timpul lui Constantin cel Mare (nu avem încă nici o dovadă arheologică în acest sens).

De obicei, falsurile sunt făcute pentru a completa veniturile unor particulari. Însă, ținând cont de valoarea foarte mică a acestor piese⁷⁰, numai un număr mare de monete putea face ca producția să fi fost rentabilă, fapt neconfirmat de descoperirile de până acum. Suntem de părere că, inițial, această producție de imitații era mult mai mare, însă raritatea barbarizărilor a fost determinată de scoaterea din circulație o dată cu descoperirea lor de către autoritățile romane. Pe actualul teritoriu al României, piese similare se găsesc în Dobrogea și Banat, în alte regiuni apărând doar în mod excepțional. Pentru Dobrogea, acest fapt pare firesc, fiind o regiune ce era în componența Imperiului. În Banat, circulația monetară era încă puternică în acea perioadă, existând o populație obișnuită cu moneta mărunță⁷¹. Așa cum am menționat deja, noi credem că avem de-a face cu produse locale sau dintr-un spațiu apropiat și într-o relativ mică măsură cu importuri din zone mai îndepărtate. Acest fapt face să nu subscriem unei mai vechi păreri a lui E. Condurachi și I. Nestor, conform căroră, astfel de piese ar fi putut fi emise și de autoritățile locale⁷². G. Severeanu susținea, referitor la spațiul dobrogean, că astfel de piese sunt produse de triburile barbare⁷³, dar nu credem că astfel de imitații (falsuri) au vreo legătură cu etnia imitatorului. Ele sunt piese produse în Imperiu sau în imediata vecinătate a acestuia, de indivizi obișnuiți cu moneta mărunță din bronz. Astfel de piese sunt descoperite în mai multe provincii ale Imperiului Roman (atât în est, cât și în vest).

Urmărind, în general, tipurile acestor imitații, se evidențiază două modele mai intens falsificate. Este vorba de cele cu reversul VICTORIAE LAETAE PRIN PERP (VLPP) și cele cu FEL TEMP REPARATIO (FTR) subtipul „Falling Horseman” (FH). Din cercetările întreprinse până acum, putem spune că sunt două tipuri a căror imitații au circulat în număr mare în cea mai mare parte a Imperiului. Primul tip apare în general la sud de Dunăre, inclusiv în spațiul dobrogean, pentru nordul dunărean regăsindu-se și în actualul Banat⁷⁴. Cel de-al doilea tip îl găsim atât pe malul drept al Dunării (în Dobrogea), cât și în Banat⁷⁵.

⁶⁹ Vezi SEVEREANU 1925.

⁷⁰ Pentru valoarea pieselor din bronz vezi și CAPPELLI 1974, p. 77-78.

⁷¹ Pentru Banat am făcut deja un scurt comentariu în ȘEPTILICI 2007, p. 48. Tot acolo avem și referiri la spațiul dobrogean. Problema am dezvoltat-o mai mult în ȘEPTILICI 2011.

⁷² Vezi CNA 1945, p. 60. Comentariul se referă la unele piese asemănătoare, provenind de la Sucidava și comunicate de Dumitru Tudor (situația de acolo se pretează la comparația cu cea din Dobrogea). Nu vedem logica emiterii unor asemenea monete de către autoritatea locală, pentru că astfel de falsuri apar în perioade în care găsim și multă monedă originală. Dacă totuși s-ar fi produs acest fenomen, trebuie să vedem în acest fapt o acțiune frauduloasă, clandestină, asimilată unei acțiuni particulare.

⁷³ Vezi SEVEREANU 1925, p. 10, 13, 15.

⁷⁴ ȘEPTILICI 2010 și ȘEPTILICI 2011.

⁷⁵ Pentru imitațiile de la sudul Dunării (mai ales spațiul ex-iugoslav), vezi VASIĆ 1978.

Sunt piese din perioade diferite, primul tip emis pentru un timp mai scurt, între anii 318-323⁷⁶, al doilea tip, pe o durată mai lungă - anii 348-361⁷⁷. Piesa nr. 29 este contemporană cu cele din primul tip amintit, aversul fiind similar. Astfel de piese din spațiul dobrogean, imitații după Constantinus I, au mai fost publicate⁷⁸. Barbarizările pieselor de tip FEL TEMP REPARATIO au fost mai puțin studiate pentru zona dobrogeană. Pentru Banat, ele apar în publicarea unor tezaure, dar și în descoperiri izolate⁷⁹.

Mai rar întâlnite sunt barbarizările de tipul pieselor nr. 1, 36, 41, 42-46. Pentru spațiul românesc nu le-am întâlnit până acum, doar acestea din Dobrogea. Exceptând piesa 36, celelalte monete au prototipuri care au cunoscut o mare răspândire. Sunt piese care au circulat în perioade de abundență monetară. Este încă un argument care contrazice teoria conform căreia astfel de emisiuni monetare au apărut sub imboldul unei crize de numerar, fiind producții semi-oficiale.

Observând lotul studiat și corelându-l cu alte studii întreprinse de noi, ne-au atras atenția câteva monete. Una dintre ele este piesa nr. 5. Aceasta are mari asemănări cu piesele notate de noi pe planșa VIII cu *a-d*. Piese *a*, *b* și *d* provin din Serbia⁸⁰, iar *c*, din zona orașului Lugoj (jud. Timiș)⁸¹. O piesă similară cu *d* (emisă cu aceleași matrițe) se află într-o colecție privată din S.U.A. și are ca proveniență tot Serbia⁸² (**Pl. VIII**). Emisiuni monetare în același stil, poate chiar și cu aceleași matrițe, se regăsesc chiar și în vestul Europei (Hispania). Ele trebuie să fi fost produse cel puțin în același atelier, dacă nu chiar de același individ. Este posibil să fie un atelier mobil, dar și unul fix, posibil în actualul teritoriu al Serbiei.

Un alt caz interesant este moneda cu nr. 26 (descoperită la Dunăreni). Piese *e* și *f* de pe planșa VIII provin dintr-un tezaur din Serbia⁸³. Aversurile acestor monete (din Serbia) sunt emise cu aceeași matriță. Moneta de la Dunăreni are un avers ce seamănă izbitor de mult cu cele două piese, la fel și reversul. Este adevărat că legendele sunt diferite, dar oricum acestea sunt aberante. Suntem de părere că aceste două piese și cea de la Dunăreni au matrițele produse de aceeași persoană sau cel puțin în același atelier (pe care încă nu știm unde să îl localizăm). De asemenea, piesa cu nr. 30, descoperită în zona Negru Vodă, copiată după o

⁷⁶ În funcție de monetărie. Vezi și BRUUN 1953, p. 33-39; RIC VII; BIRÓNÉ SEY 1985, p. 40.

⁷⁷ RIC VIII; BIRÓNÉ SEY 1985, p. 41, 46.

⁷⁸ Vezi SEVEREANU 1925.

⁷⁹ Pentru tezaure, GUDEA & GĂZDAC 2004, iar pentru piesele izolate, ȘEPTILICI 2007, ȘEPTILICI 2010, ȘEPTILICI 2011.

⁸⁰ ȘEPTILICI 2013, moneda nr. 24 - piesa *a*; ȘEPTILICI 2011, p. 385, pl. I, piesa nr. 1 - piesa *b*; ȘEPTILICI 2011, p. 385, pl. I, piesa nr. 2 - piesa *d*.

⁸¹ ȘEPTILICI, 2010, piesa nr. 2, p. 69, 74.

⁸² Consemnată în teza de doctorat, unde am dat chiar mai multe emisiuni asemănătoare. Există chiar și în colecția Weiffert o monetă asemănătoare (II/77); VASIĆ 1978, p. 122, pl. XXVI, moneda 21, descoperiri din diverse situri.

⁸³ VASIĆ 1978, p. 115, pl. XXVII, piesa *e* este nr. 4 tezaur, iar piesa *f* este nr. 5, p. 116, pl. XXVI.

piesă de la Arelate, are o pereche ce ar proveni din Serbia⁸⁴, notată de noi cu g pe planșa VIII. Ele au aversurile foarte asemănătoare și reversurile identice (bătute cu aceeași matriță) (Pl. VIII).

Aceste trei cazuri (mai ales primul) demonstrează aria largă de circulație a falsurilor monetare, care pot ajunge, la sute, chiar mii de kilometri de locul producerii.

În concluzie, astfel de falsuri monetare sunt mult mai răspândite decât am fi înclinați să credem la prima vedere. Ele au o arie mare de circulație, iar faptul că ele apar când avem o circulație abundentă de monetă, ne spune că nu au nici o legătură cu vreo criză monetară. Am zice, mai degrabă, că s-a urmărit monetizarea unor cantități de cupru ce le dețineau falsificatorii acestora (sau comanditarii falsurilor). Aceste emisiuni nu au nici o legătură cu lumea barbară⁸⁵. Ele sunt produse în Imperiu sau cel mult în imediata vecinătate a acestuia, fără a se putea stabili etnia producătorului (cel puțin până în momentul de față). Doar descoperirea viitoare a unui atelier clandestin în zonele (și din perioada) studiate ne pot da mai multe indicii⁸⁶. Valoarea mică a acestor piese ne îndeamnă a presupune o producție mare (doar așa ar fi rentabilă) și ținând cont de numărul redus de piese, presupunem că multe au fost scoase din circulație de autoritățile statului roman (metalul fiind refolosit).

Monedele publicate îmbogățesc repertoriul descoperirilor numismatice din Dobrogea și, de asemenea, al monetelor falsificate. Prin prezenta lucrare am căutat să semnalăm aceste monete mai deosebite, având în plan o viitoare catalogare a lor, atât din Dobrogea, cât și din alte zone.

BIBLIOGRAFIE

- BASTIEN 1964 – P. Bastien, *Le monnayage de Magnence (350-353)*, Wetteren, 1964.
BIRÓNÉ SEY 1985 – K. Biróné Sey, *Pannoniai pénzverés*, Budapest, 1985.
BRUCK 1961 – G. Bruck, *Die Spätrömische Kupferprägung*, Graz, 1961.
BRUUN 1953 – P. Bruun, *The Constantinian Coinage of Arelate*, Helsinki, 1953.
CAPPELI 1974 – R. Cappelli, *Manuale di Numismatica*, Milano, 1974.
CNA 1945 – ***, *Întrunirile Societății Numismatice*, CNA 19/135-136 (1945), p. 59-62.
DIMA & TALMAȚCHI 2002 – M. Dima, G. Talmațchi, *Monede de bronz din tezaurul de la Canlia, com. Lipnița, jud. Constanța*, în: E. Nicolae (redactor responsabil), *Simpozion de numismatică organizat în memoria martirilor căzuți la Valea Albă, la împlinirea a 525 de ani (1476-2001). Chișinău, 13-15 mai, 2001. Comunicări. Studii și note*, București, 2002, p. 63-78.
DIMA & TALMAȚCHI 2007 – M. Dima, G. Talmațchi, *Depozitul de monede turnate de bronz de la începutul secolului al IV-lea p.Chr. descoperit în portul Constanța în 1975*, în: E. Nicolae (redactor responsabil), *Simpozion de numismatică organizat cu ocazia comemorării*

⁸⁴ ȘEPTILICI 2011, p. 388, pl. III, piesa nr. 23.

⁸⁵ Sincer, când am ales subiectul tezei de doctorat așa am crezut și noi, plecând de la ideea preconcepută că ar fi emisiuni barbare. Studiul lor ne-au demonstrat altceva. Am considerat că folosirea sintagmei de *monete barbarizate* ar fi mai corect a se referi la piese monetare care au legenda alterată și chiar ele sunt alterate stilistic, față de piesele originale, pe care încercă să le copieze. În fapt, sunt simple falsuri monetare.

⁸⁶ Nu același lucru putem spune despre piesele din aur, însă această problemă este deja un alt subiect (analizat în teza proprie de doctorat).

Sfântului Ștefan cel Mare, domn al Moldovei (1504-2004). Chișinău, 29 septembrie - 2 octombrie 2004. *Comunicări, studii și note*, București, 2007, p. 155-160.

GUDEA & GĂZDAC 2004 – N. Gudea, C. Găzdac, *Monete cu defecte de batere și imitații de secol IV p. Chr. în tezaure din Banat*, RB 18 (2004), p. 123-137.

SEVEREANU 1925 – G. Severeanu, *Les monnaies frappées par la population Thraco-Romaine de la Moesie Inférieure à l'époque de Constantin le Grand*, BSNR 20/53-54 (1925), p. 8-16.

ȘEPTILICI 2007 – R. M. Șeptilici, *Două interesante monete descoperite în Banat*, AnB s.n 15 (2007), p. 47-50.

ȘEPTILICI 2010 – R. M. Șeptilici, *Monete barbarizate de secolul al IV-lea, din bronz, din descoperiri izolate în Banat*, AnB s.n 18 (2010), p. 69-76.

ȘEPTILICI 2011 – R. M. Șeptilici, *Câteva monete romane barbarizate, inedite, din secolul IV, din Peninsula Balcanică*, în: C. Cosma (ed.), *Studii de arheologie și istorie. Omagiu profesorului Nicolae Gudea la 70 de ani*, Cluj-Napoca, 2011, p. 383-393.

ȘEPTILICI 2013 – R. M. Șeptilici, *Barbarized pieces of the VICTORIAE LAETAE PRINCIP PERP in the former Dacian provinces and the surrounding territories*, Comunicare susținută la Simpozionul „Money, Economy and Society”, Košice, 16-19 mai 2013.

ȘEPTILICI & GRAMATICU 2009 – R. M. Șeptilici, S. Gramaticu, *Monete romane barbarizate din colecția Severeanu*, Comunicare susținută la „Al XXVII-lea Simpozion Național de Numismatică al Societății Numismatice Române”, Râmnicu Vâlcea, 12-14 mai 2010.

VASIĆ 1978 – M. R. Vasić, *A IVth and Vth Centuries Hoard of Roman Coins and Imitations in the Collection of the National Museum in Belgrade*, în: N. Duval, V. Popović (éds.), *Sirmium VIII. Etudes de numismatique danubienne. Trésors, lingots, imitations, monnaies de fouilles. IVe au XIIe siècle Sirmium*, Rome, 1978, p. 135-177.

	CI	LI	Cr	D/M	CtII	CtG	VI	G	VII	TI	Total
Albești	2 VLPP										2
Constanța					1 FTR						1
Deleni	1 VLPP						1 GR				2
Dunăreni	2 VLPP			1 FTR							3
z, Negru Vodă		1 VLPP	1 VLPP								2
z. Cumpăna- Valul lui Traian								1 GR			1
Greci	3 VLPP					1 FTR					4
Horia	2 VLPP										2
Isaccea	7 VLPP	1 VLPP									8
Niculitel	1 VLPP										1
N. jud. Tulcea	4VLPP										4
Fără loc	1 IC, 5 VLPP, 1 V/XX/M/XXX	3 VLPP			2 FTR			1 GR	1 VAGGG, 1 SR	1 GR	16
Total	29	5	1	1	3	1	1	2	2	1	46

Tab. I. Descoperirile de monete romane barbarizate.

Tab. I. The discoveries of barbarized Roman coins.

Abrevieri: CI - Constantinus I; Cr - Crispus; Ct II - Constantius II; CtG - Constantius Gallus; D/M - Decentius/Magnentius;

G - Gratianus; LI - Licinius I; TI - Theodosius I; VI - Valentinus I; VII - Valentinus II.

Constantinus I

IC

1

Constantinus I

VLPP Aa

5

VLPP Aa

2

6

3

7

4

8

Pl. I. Monete romane barbarizate din Dobrogea (Cat. nr. 1-8).

Pl. I. Barbarized Roman coins from Dobruja (Cat. nos. 1-8).

Constantinus I

VLPP Aa

9

10

11

12

Constantinus I

VLPP Aa

13

14

15

16

Pl. II. Monete romane barbarizate din Dobrogea (Cat. nr. 9-16).

Pl. II. Barbarized Roman coins from Dobruja (Cat. nos. 9-16).

Constantinus I

VLPP Aa

17

18

19

20

Constantinus I

VLPP Aa

21

22

23

24

Pl. III. Monete romane barbarizate din Dobrogea (Cat. nr. 17-24).

Pl. III. Barbarized Roman coins from Dobruja (Cat. nos. 17-24).

Constantinus I

VLPP Aa2

25

Constantinus I

V/XX/M/XX Aa

29

Licinius I

VLPP Aa

30

31

32

VLPP Ab

26

VLPP Bd

27

VLPP Be

28

Pl. IV. Monete romane barbarizate din Dobrogea (Cat. nr. 25-32).

Pl. IV. Barbarized Roman coins from Dobruja (Cat. nos. 25-32).

Licinius I
VLPP Aa

33

34

Crispus
VLPP Bb

35

Decentius/Magnentius
FTR

36

Constantius II
FTR - FH

37

38

39

Constantius Gallus
FTR - FH

40

Valentinianus I
GR - a

41

Pl. V. Monete romane barbarizate din Dobrogea (Cat. nr. 33-41).
Pl. V. Barbarized Roman coins from Dobruja (Cat. nos. 33-41).

Gratianus

GR - b

42

43

Valentinianus II

VAGGG

SR

44

45

Theodosius I

GR - b

46

Pl. VI. Monete romane barbarizate din Dobrogea (Cat. nr. 42-46).

Pl. VI. *Barbarized Roman coins from Dobruja (Cat. nos. 42-46).*

Jud. Constanța

- 1 - Albești
- 2 - Constanța
- 3 - Deleni
- 4 - Dunăreni
- 5 - Zona Cumpăna (a) - Valul lui Traian (b)
- 6 - Zona Negru Vodă

Jud. Tulcea

- 7 - Greci
- 8 - Horia
- 9 - Isaccea
- 10 - Niculiței

Pl. VII. Harta descoperirilor de monete romane barbarizate din Dobrogea.

Pl. VII. Map with discoveries of counterfeit Roman coins from Dobruja.

Pl. VIII. Monete romane barbarizate din Serbia (a-b, d-g) și din Lugoj (c).
Pl. VIII. Barbarized Roman coins from Serbia (a-b, d-g) and from Lugoj (c).

TETARTERA DIN SECOLUL AL XII-LEA DIN COLECȚIA CONSTANTIN ORGHIDAN

Gheorghe MĂNUCU-ADAMEȘTEANU*

Cuvinte-cheie: tetartera, nordul Dobrogei, colecția C. Orghidan.

Mots clés: tetartera, nord de la Dobroudja, collection C. Orghidan.

Rezumat: La Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei Române se păstrează colecția lui Constantin Orghidan, membru al Societății Numismatice Române între 1924-1944, formată din 10.167 de piese: dintre acestea, 8.025 sunt monede grecești, romane, bizantine, medievale și moderne. Restul este reprezentat de colecția de sigilii, medalii și obiecte arheologice. Din păcate, pentru nici o piesă nu se cunoaște locul de proveniență, obiectele fiind achiziționate din țară și din străinătate, Constantin Orghidan fiind un bun client al negustorilor de antichități din Amsterdam, Londra, Zürich sau Paris.

Printre monedele bizantine se află un grup de tetartera și ½ tetartera, din bronz, emisiuni puse în circulație în timpul domniei împăraților Alexios I Comnenul (1081-1118) - cinci exemplare, Ioan II Comnenul (1118-1143) - patru exemplare, Manuel I Comnenul (1143-1180) - șapte exemplare și de la Andronic I Comnenul (1183-1185) - două exemplare.

Grupul nu este prea numeros, totalizează doar 18 piese, dar se remarcă prin faptul că acest tip de monedă mărunță este mai puțin cunoscut, predominante, în secolul al XII-lea, fiind emisiunile din billon - aspron trachy.

Locul de proveniență/achiziție al monedelor nu este cunoscut. Totuși, având în vedere că în cadrul colecției C. Orghidan am identificat mai multe piese turnate de atelierul care a funcționat la Isaccea - Noviodunum - Vicina: un follis anonim din clasa C, de la împăratul Mihail IV (1034-1041) (CNBAR, inv. O.2677), un follis anonim din clasa F, surfrapat pe un follis anonim din clasa E, emisiuni ale împăratului Constantin X (1059-1067) - piesă inedită (CNBAR, inv. O.2511) sau un follis semnat de la împăratul Roman IV (1067-1071) - piesă inedită (CNBAR, inv. O. 2520) -, putem considera că unele monede ar putea să provină din descoperiri făcute în nordul Dobrogei. Altele, care nu se întâlnesc printre emisiunile cunoscute din nordul Dobrogei, reprezintă, cu siguranță, achiziții.

* Gheorghe MĂNUCU-ADAMEȘTEANU: București; e-mail: manad_g@yahoo.com

Résumé: Le Cabinet Numismatique de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine conserve la collection d'antiquités de l'ingénieur Constantin Orghidan, membre de la Société Numismatique Roumaine aux années 1924-1944. L'accumulation consiste en 10.167 objets, dont 8.025 sont des monnaies grecques, romaines, byzantines, médiévales et modernes, tandis que le reste réunit une collection de sceaux, médailles et objets archéologiques. Regrettablement, nous n'avons aucun renseignement concernant les lieux de provenance des pièces, puisqu'il s'agit d'un ensemble constitué par des acquisitions successives sur les marchés d'antiquités internes et externes de l'époque: Constantin Orghidan était un des clients fidèles des marchands spécialisés d'Amsterdam, Londres, Zürich ou Paris.

Parmi les monnaies byzantines de la collection C. Orghidan il y a un groupe de tetartera et ½ tetartera de bronze, émissions mises en circulation pendant les règnes respectifs des empereurs Alexis Ier Comnène (1081-1118) - cinq exemplaires; Jean II Comnène (1118-1143) - quatre exemplaires; Manuel Ier Comnène (1143-1180) - sept exemplaires et Andronic Ier Comnène (1183-1185) - deux exemplaires.

Certes, le groupe n'est pas nombreux, il compte 18 pièces seulement, mais il se fait remarquer par la rareté de ce type de petite monnaie, l'époque étant dominée par les émissions de billon-aspron trachy.

On ne connaît pas le lieu de provenance/d'acquisition des monnaies. Toutefois, compte tenu du fait que nous avons identifié, parmi les pièces de la collection C. Orghidan, plusieurs exemplaires coulés issus de l'atelier en fonction à Isaccea - Noviodunum - Vicina: un follis anonyme de la classe C, de l'empereur Michel IV (1034-1041) (CNBAR, inv. O.2677), un follis anonyme de la classe F, surfrappé sur un follis anonyme de la classe E, émissions de l'empereur Constantin X (1059-1067) - pièce inédite (CNBAR, inv. O.2520), un follis signé de l'empereur Romain IV (1067-1071) - pièce inédite (CNBAR, inv. O.2520) -, nous sommes d'avis qu'il n'est pas totalement à exclure la possibilité d'une provenance de découvertes faites sur le sol de la Dobroudja de nord, pour nombre de monnaies du groupe concerné. Les autres pièces du groupe, inconnues parmi les émissions identifiées dans l'ensemble des trouvailles monétaires du nord de la Dobroudja, représentent, sans doute, des acquisitions.

În anul 1952 apărea volumul lui Vitalien Laurent despre sigiliile din colecția C. Orghidan, păstrate în colecția Cabinetului Numismatic al Bibliotecii Academiei Române (CNBAR). La finalul lucrării, pe baza unor criterii iconografice, autorul făcea și o scurtă trecere în revistă a trei grupuri de „jetoane” - opt (catalog 685), trei (catalog 686) și 13 exemplare (catalog 687) - pe care le atribuia împăratului Alexios I Comnenul (1081-1118)¹.

Identificarea unui tetarteron de plumb de la împăratul Alexios I Comnenul² în colecția particulară a doctorului Ion Donoiu din București³, primul exemplar de acest fel descoperit la noi în țară (în Dobrogea), ne-a determinat să verificăm și

¹ LAURENT 1952, p. 305-306.

² MĂNUCU-ADAMEȘTEANU et alii 1992-1993, p. 135-138.

³ Moneda se află în prezent în colecția Institutului de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” din Tulcea, fiind donată de doctorul Ion Donoiu.

piesele din colecția C. Orghidan care, spre surprinderea noastră, se încadrează, toate, în aceeași categorie a monedelor de plumb - *tetartera*⁴.

Constantin Orghidan, membru al Societății Numismatice Române între anii 1924-1944, a alcătuit o colecție impresionantă, totalizând 10.167 piese; dintre acestea, 8.025 sunt monede grecești, romane, bizantine, medievale și moderne. Restul este reprezentat de colecția de sigilii, medalii și obiecte arheologice⁵. Din păcate, pentru niciuna dintre piese nu se cunoaște locul de proveniență, ele fiind achiziționate atât din țară, cât și din străinătate, Constantin Orghidan fiind un bun client al negustorilor de antichități din Amsterdam, Londra, Zürich sau Paris. Excepție face colecția de 691 de sigilii, care include și cele 24 de monede din plumb, care a fost cumpărată în anul 1938 de la un furnizor din Istanbul, prin intermediul americancei Gertrude Carp; aceasta îl ajutase și pe un alt mare amator de antichități, pe Hochland Shaw, a cărui donație avea să stea la baza impresionantei colecții de la Dumbarton Oaks⁶. Din aceste considerente, nu putem stabili dacă monedele de plumb constituie descoperiri izolate sau provin dintr-un tezaur, după cum ne sugerează starea lor de conservare, asemănătoare, dar și numărul relativ mare de piese.

În continuare voi prezenta un alt grup de *tetartera* și $\frac{1}{2}$ *tetartera*, dar din bronz, emisiuni puse în circulație în timpul domniei împăraților Alexios I Comnenul (1081-1118) - cinci exemplare, Ioan II Comnenul (1118-1143) - patru exemplare, Manuel I Comnenul (1143-1180) - șapte exemplare și de la Andronic I Comnenul (1183-1185) - două exemplare⁷.

Grupul nu este prea numeros - totalizează 18 piese -, dar se remarcă prin faptul că reunește exemplare ale unui tip de monedă mărunță care este mai puțin cunoscut, predominante între descoperirile înregistrate până acum fiind emisiunile din *billon* - *aspron trachy*⁸.

Locul de proveniență/achiziție a monedelor ce alcătuiesc lotul nu este cunoscut. Totuși, având în vedere că în cadrul colecției C. Orghidan am identificat mai multe piese turnate în atelierul care a funcționat la Isaccea - *Noviodunum* - *Vicina*: un *follis* anonim din clasa C, de la împăratul Mihail IV (1034-1041) (CNBAR, inv. O.2677)⁹, un *follis* anonim din clasa F, surfrapat pe un *follis* anonim din clasa E, emisiuni ale împăratului Constantin X (1059-1067) - piesă inedită (CNBAR, inv. O.2511) sau un *follis* semnat de la împăratul Roman IV (1067-1071) - piesă inedită (CNBAR, inv. O.2520) -, putem considera că și unele dintre monedele care ne rețin atenția ar putea proveni din descoperiri făcute în nordul Dobrogei.

⁴ Piesele au fost transferate la Cabinetul Numismatic al Muzeului Național de Istorie a României și le-am putut studia - la vremea respectivă - prin amabilitatea fostei șefe a Cabinetului Numismatic, Constanța Știrbu, căreia îi păstrez o vie recunoștință.

⁵ VELTER 1994, p. 7.

⁶ LAURENT 1952, p. 3-5.

⁷ Mulțumesc și pe această cale colegului Viorel Petac, șef al CNBAR, prin amabilitatea căruia am putut vedea monedele din colecția CNBAR și pentru fotografierea pieselor.

⁸ Pentru descoperirile monetare din nordul Dobrogei (jud. Constanța și jud. Tulcea), datând din perioada 1092-1204, vezi MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2019, I-II.

⁹ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2019, II, p. 834, catalog 5986bis.

Reforma monetară din anul 1092

În septembrie 1092, după asocierea la domnie a fiului său, Ioan (1 septembrie) și începerea noului an fiscal bizantin, împăratul Alexios I întreprinde o reformă monetară care nu este menționată de istoricii bizantini, cu excepția unei aluzii a lui Ioan Zonaras, dar care poate fi urmărită în documentele grecești și italiene¹⁰.

Barbara Koutava-Delivoria, bazându-se pe faptul că *trachea chicata* sunt menționate în testamentul lui Symbatios Pakurianos din anul 1090, presupune că reforma monetară a avut loc cu 2 ani înaintea anului 1092¹¹, an ce este acceptat de majoritatea cercetătorilor, pe baza menționării hyperperilor în testamentul Sf. Christodoulos și pe baza baterii primelor emisiuni de *electrum*, cu ocazia încoronării lui Ioan II¹².

Acum sunt create o serie de monede noi, a căror valoare, în unele cazuri cum este *tetarteronul* sau jumătatea de *tetarteron*, nu a fost pe deplin clarificată:

- *hyperpiron* - o monedă concavă din aur de 20 ½ carate, a cărei valoare rămâne relativ constantă în perioada 1092-1204;

- *trikephalon*¹³, *nomisma trachy aspron* sau *trachy* de *electrum* - o monedă concavă de aur, cu valoare redusă, al cărei titlu era cuprins între 5 și 7 carate; ea valora o treime dintr-un hyperpiron și avea un titlu teoretic de 7 carate;

- *aspron trachy* de *billon* sau *stamenon* - o monedă concavă de cupru, cu un conținut de 6-7 % argint; cantitatea de argint era sub valoarea teoretică a monedei (1 *hyperpiron* = 48 *stamena*);

- *tetarteron* (cea mai mică unitate) - era o piesă din cupru, cu flanul drept. În perioada de început putea să conțină câteva procente de argint iar, în mod excepțional, în timpul lui Alexios I, sunt puse în circulație și piese din plumb. Izvoarele nu menționează valoarea *tetarteronului*, dar ea era, desigur, inferioară *follisului*;

- ½ *tetarteron* - monedă mărunță, cu flanul drept, bătută din cupru și foarte rar - numai pe durata domniei lui Alexios I - din plumb¹⁴.

Revenind la *tetartera* din colecția C. Orghidan, vom încerca să facem o scurtă prezentare a emisiunilor din timpul domniei fiecărui împărat, cu referiri la

¹⁰ Pentru cronologia și caracterul acestei reforme vezi MORRISON 1979, p. 419-464; METCALF 1979, p. 104-106; GRIERSON 1982, p. 225; HENDY 1999, p. 37-45, 192-201; pentru plasarea reformei înainte de septembrie 1092 vezi IORDANOV 1978, p. 7-12 (propune intervalul 1087-1092) și KOUTAVA-DELIVORIA 1995, p. 13-36 (cel târziu anul 1089).

¹¹ KOUTAVA-DELIVORIA 1995, p. 22-24, anul 1090 fiind un *terminus ante quem*.

¹² HENDY 1969, p. 39-49; MORRISON 1979, p. 448-450.

¹³ Unii autori preferă să folosească termenul de *trikephalon* pentru a desemna moneda cu valoarea de 1/3 *hyperpiron*, confecționată dintr-un aliaj din aur și argint, frecvent întâlnit în documentele contemporane, denumirea de *aspron trachy* fiind aplicată și monedei din *billon*, cunoscută și ca *stamenon*, vezi PAPADOPOULOU 2015, p. 180, nota 3.

¹⁴ Pentru noul sistem monetar vezi MORRISON 1970, p. 668-671; METCALF 1979, p. 104-106; GRIERSON 1982, p. 10-11, 216-217; HENDY 1999, p. 42-45, 192-201.

descoperirile înregistrate în nordul Dobrogei, pentru a cunoaște frecvența acestora și o posibilă legătură cu teritoriul Dobrogei¹⁵.

Alexios I Comnenul (1081-1118).

În timpul acestui împărat au fost puse în circulație multe emisiuni de *tetartera*, din plumb (Constantinopol, emisiunea 1; Thessalonic, emisiunea 1), dar mai ales din „cupru” (Constantinopol, emisiunea 2, Tipul C, Tipul D și Tipul E; Thessalonic, emisiunile 2, 3, 4 și 5)¹⁶.

Necesarul de monede a fost completat, pe lângă Constantinopol și Thessalonic, și de producția unui atelier neprecizat, care a funcționat pe teritoriul Greciei. Se presupune că piesele de $\frac{1}{2}$ *tetarteron* au fost bătute la Thessalonic ? și într-un atelier din Grecia ?. Dintre acestea, în colecția C. Orghidan se regăsesc emisiunile a două ateliere:

Constantinopol, emisiunea 2 - un exemplar (catalog 1).

Piesele descoperite la Nufăru (trei exemplare), Isaccea - *Noviodunum - Vicina* (două exemplare), *Dinogetia*-Garvăn (un exemplar) și Constanța (un exemplar), ne arată o pătrundere rapidă a acestei emisiuni timpurii în nordul Dobrogei, destul de bine reprezentată (șapte exemplare)¹⁷.

Constantinopol, Tip E - un exemplar (catalog 2).

În nordul Dobrogei se cunosc șase exemplare, dintre care cinci sunt descoperite la Isaccea - *Noviodunum - Vicina* ¹⁸.

Thessalonic, emisiunea 2 - trei exemplare (catalog 3-5).

Această emisiune însumează cel mai mare număr de piese, 87 de *tetartera*, de la un împărat - Alexios I Comnenul - găsite în nordul Dobrogei¹⁹.

Ioan II Comnenul (1118-1143).

Tetarteron

Constantinopol tip A - două exemplare (catalog 6-7).

Atelierul de la Constantinopol a pus în circulație două emisiuni - Tipul A și Tipul B, dintre care pe teritoriul nord dobrogean sunt cunoscute doar trei exemplare din tipul A, descoperite la Isaccea - *Noviodunum - Vicina* (două exemplare) și Nufăru (un exemplar)²⁰.

Constantinopol Tip B - un exemplar (catalog 8).

Acest tip nu a mai fost semnalat în nordul Dobrogei, fapt care, în cazul de față, ne indică o achiziție din afara României. De remarcat că, pe acest exemplar, reversul este bătut inversat: în mod normal Maica Domnului, în poziție orantă, este orientată spre dreapta, în timp ce aici Maica Domnului, în poziție orantă, este întoarsă spre *stânga*.

$\frac{1}{2}$ *Tetarteron*

¹⁵ Cu privire la descoperirile monetare din nordul Dobrogei, din perioada 1092-1204, vezi MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2019, vol. I-II.

¹⁶ Pentru identificarea / atribuirea pieselor m-am bazat pe HENDY 1999.

¹⁷ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2019/II, p. 357-358, catalog 445-451.

¹⁸ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2019/II, p. 362, catalog 454-459.

¹⁹ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2019/I, p. 279; II, p. 363-373, catalog 462-548.

²⁰ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2019/II, p. 407, catalog 765-767.

Thessalonic, Tip A - un exemplar (catalog 9).

Jumătățile de *tetartera* din Tipul A nu sunt cunoscute pe teritoriul nord-dobrogean, unde sunt semnalate doar două exemplare din Tipul B²¹.

Manuel I Comnenul (1143-1180).

Tetartera

Thessalonic, Tip A - trei exemplare (catalog 10-12).

Acest tip se regăsește printre monedele care au circulat în nordul Dobrogei (Isaccea - *Noviodunum* - *Vicina*, Păcuil lui Soare)²², dar prezența lor în număr relativ mare - trei exemplare - în colecția C. Orghidan, față de cele doar patru exemplare din nordul Dobrogei, ne sugerează că în colecție există și achiziții din afara țării.

$\frac{1}{2}$ *Tetarteron*

Thessalonic, Tip A - un exemplar (catalog 13).

Thessalonic, Tip B - un exemplar (catalog 14).

Atelier grecesc neprecizat, Tip A - două exemplare (catalog 15-16).

Dintre aceste emisiuni, doar cea de la Thessalonic, Tipul B se regăsește printre alte descoperiri din nordul Dobrogei²³. Varietatea tipurilor și numărul relativ mare de piese prezente în colecția C. Orghidan, ne semnalează, din nou, posibila existență a unor piese achiziționate din afara granițelor țării noastre.

Andronic I Comnenul (1183-1185).

Constantinopol - un exemplar (catalog 17).

Thessalonic, Tip A - un exemplar (catalog 18).

Ținând seama de absența altor descoperiri similare pe teritoriul nord-dobrogean, considerăm că cele două monede din colecția C. Orghidan au fost achiziționate din alte zone geografice. Menționăm, totuși, existența unui singur *tetarteron* - însă emisiune Thessalonic, Tipul B - de la împăratul Andronic I (1183-1185), care provine dintr-o colecție particulară din orașul Tulcea, fiind descoperit la Isaccea - *Noviodunum* - *Vicina*²⁴.

Pentru o mai bună percepere a realităților nord dobrogene, am prezentat și un tabel cu descoperirile de *tetartera* și $\frac{1}{2}$ *tetartera*, din nordul Dobrogei (jud. Constanța și jud. Tulcea), din perioada 1092-1203.

²¹ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2019/II, p. 409, catalog 770-771.

²² MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2019/II, p. 456-457, catalog 1017-1020.

²³ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2019/II, p. 458, catalog 1021-1022.

²⁴ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2019/II, p. 465, catalog 1043.

Emitent	Păcuiul lui Soare	Dinogetia Garvăn	Nufăru	Isaccea	Jud. Tulcea	Jud. Constanța	Nord Dobrogea TOTAL
Alexios I 1081-1118	9	3	47	84	2	2	159
Ioan II 1118-1143			1	6			9
Manuel I 1143-1180	1		2	11	1		21
Andronic I 1183-1185				1			1
Isaac II 1185-1195				1			2
Alexios III 1195-1203				4			4
TOTAL	10	3	51	107	3	2	197

Tabelul 1. Nordul Dobrogei. Descoperiri izolate *Tetartera* - ½ *Tetartera* (1092-1203) (după Mănucu-Adameșteanu 2019/I, p. 440, Tabel 7).

Tableau 1. Dobrogea du Nord. Découvertes isolées *Tetartera* - ½ *Tetartera* (1092-1203) (selon Mănucu-Adameșteanu 2019/I, p. 440, Tableau 7).

CATALOG

ALEXIOS I COMNENUL (1081-1118)

Tetarteron

Constantinopol

Emisiunea 2.

HENDY 1999, p. 231-232, nr. 33.1-33.13, pl. VI/33.3, 33.5, 33.11.

Rv. +ΛΛC ΔCC

1. AE; ora 6; 4,07 g; 18 x 16 mm; CNBAR, inv. O.2523.

Constantinopol

Tip E

HENDY 1999, p. 234, nr. 36.1-36.4, pl. VI/36.1-36.2.

Rv. ΛΛΕΞΙΩ ΔΕCΠΟΤΤΩΚ

2. AE; ora 6; 4,03 g; 14 x 19 mm; B; cu marginile tăiate; CNBAR, inv. O.2525 (Pl. I/2).

Rv. ? ΠΟΤΤΩ

Thessalonic*Emisiunea 2*

HENDY 1999, p. 235-236, nr. 38.1-38.9, pl. VI/38.3-38.4, emisiunea 2.

Rv. + ΛΛ ΣΙ ΔΕCΠ

3. AE; ora 6; 3,27 g; 20 x 21 mm; B; CNBAR, inv. O.2522 (Pl. I/3).

Rv. + ΛΛ Δ

4. AE; ora 6; 3,07 g; 21 x 17 mm; B; CNBAR, inv. O.2521.

5. AE; ora 6; 2,17 g; 20 x 19 mm; B; surfrapată ?; CNBAR, inv. O.2526.

IOAN II COMNENUL (1118-1143)*Tetarteron***Constantinopol***Tip A*

HENDY 1999, anii 1137-1143 ?, p. 267-268, nr. 12b.1-12b.8, pl. X/12b.5.

Rv. + ΙΩΔCCΠΟΤ ΤΩΠΟΡΦΥΡΟΓΝΤ

6. AE; ora 6; 4,32 g; 18 x 19 mm; CNBAR, inv. O.2528.

7. AE; ora 6; 3,68 g; 20 x 18 mm; CNBAR, inv. O.2527 (Pl. I/7).

Rv. ΔCCΠΟΤ ΤΟΠΟΡΦΥΡΟΓ

Constantinopol*Tip B*

HENDY 1999, anii 1118-22 ?, p. 269-270, nr. 13.1-13.9, pl. X/13.6.

Rv. Maica Domnului în poziție orantă, întoarsă spre dreapta.

8. AE; ora 6; 3,07 g; 18 x 17 mm; B; CNBAR, inv. O.2530 (Pl. I/8).

Rv. Maica Domnului în poziție orantă, întoarsă spre *stânga*. $\frac{1}{2}$ *Tetarteron***Thessalonic.***Tip A.*

HENDY 1999, anii 1122-1237 ?, p. 271-272, nr. 16a.1-16a.5, pl. X/16a.5.

9. AE; ora 6; 2,14 g; 14 x 15 mm; B; surfrapat ?; CNBAR, inv. O.2529 (Pl.

I/9).

MANUEL I COMNENUL (1143-1180)*Tetartera***Thessalonic***Tip A*

HENDY 1999, tip A (standard greu), anii 1152-cca. 1160, p. 329-331, nr. 18.1-18.23, pl. XVI/18.4, 18.6, 18.17-18.18.

Av. – legendă columnară:

Θ Ϙ

Γ Π

Ε Ο

Σ

Rv. ΜΑΝΘ ΗΛ ΔΕCΠΟΤ

10. AE; ora 6; 4,90 g; 21 x 19 mm; B; CNBAR, inv. O.2547.

11. AE; ora 6; 3,68 g; 20 x 19 mm; B; CNBAR, inv. O.2533.

12. AE; ora 6; 3,55 g; 21 x 18 mm; B; CNBAR, inv. O.2531 (Pl. I/12).

Av. – legendă columnară:

Θ Ϙ

Γ Π

Ε Ο

Rv. ΜΑΝΘ ΗΛ ΔΕCΠ.Τ

½ Tetarteron

Thessalonic.

Tip A.

HENDY 1999, standard greu, anii 1143-1152 ?, p. 333-334, nr. 20.1-20.12, pl. XVI/20.1, 2, 6.

13. AE; ora 6; 2,88 g; 20 x 19 mm; B; CNBAR, inv. O.2534 (Pl. I/13).

Thessalonic.

Tip B.

HENDY 1999, standard greu, cca. anii 1160-1167 ?, p. 334-335, nr. 21.1-21.3, pl. XVI/21.2-21.3.

Rv. ΜΑΝΘΗΛ ΔΕC ΠΟΤΗ

14. AE; ora 6; 2,27 g; 18 x 16,50 mm; CNBAR, inv. O.2532 (Pl. I/14).

Atelier grecesc necunoscut.

Tip A

HENDY 1999, standard ușor, anii 1143-1152, p. 335-336, nr. 22.1-22.25, pl. XVI/22.19, 21.

15. AE; ora 6; 1,98 g; 16 x 14 mm; B; cu marginile tăiate ulterior; CNBAR, inv. O.2535.

16. AE; ora 6; 1,84 g; 17 x 15 mm; B; cu marginile tăiate ulterior; CNBAR, inv. O.2536 (Pl. I/16).

ANDRONIC I COMNENUL (1183-1185)

Constantinopol.

HENDY 1999, p. 351-352, pl. XVIII/5b.2-5b.9.

17. AE; ora 6; 2,77 g; 21 x 20 mm; B; cu marginile tăiate ulterior; CNBAR, inv. O.2544 (Pl. I/17).

Thessalonic.

Tip A

HENDY 1999, p. 352-353, nr. 6.1-6.6, pl. XVIII/6.1, 6.6.

18. AE; ora 6; 3,44 g; 20 x 19 mm; B; CNBAR, inv. O.2546.

BIBLIOGRAFIE

GRIERSON 1982 – P. Grierson, *Byzantine coins*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1982.

HENDY 1969 – M. F. Hendy, *Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081-1261*, Dumbarton Oaks Studies, Washington, 1969.

HENDY 1999 – A. Bellinger and Philip Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, volume IV, Part 1, Michael F. Hendy, *Alexius I to Michael VIII 1081-1261*, Washington, 1999.

IORDANOV 1978 – I. Iordanov, *La réforme monétaire d'Alexis Ier Comnène (1081-1118) à la lumière des trouvailles numismatiques de la Bulgarie orientale (en bulgare)*, *Arheologija* 20/1 (1978), p. 7-12.

KOUTAVA-DELIVORIA 1995 – B. Koutava-Delivoria, *Les chicata, les protocharaga et la réforme monétaire d'Alexis I Comnène*, *Revue belge de Numismatique et de Sigillographie* 141 (1995), p. 13-36.

LAURENT 1952 – V. Laurent, *La collection C. Orghidan*, Paris, 1952.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2019 – Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Monede bizantine descoperite în Dobrogea*, vol. 8, *Monede bizantine descoperite în nordul Dobrogei, secolele XI-XIII (1092-1204)*, părțile I-II, București, 2019.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU et alii 1992-1993 – Gh. Mănucu-Adameșteanu, I. Donoiu, S. Apostolescu, T. Apostolescu, I. Poll, *O monedă rară emisă de împăratul Alexios I Comnenul*, *BSNR* 86-87/141-142 (1992-1993), 1996, p. 135-138.

METCALF 1979 – D. M. Metcalf, *Coinage in South-Eastern Europe, 820-1396*, Second Edition, London, 1979.

MORRISON 1970 – C. Morrisson, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale. 2. De Philippicus à Alexis III (711-1204)*, Bibliothèque Nationale, Paris, 1970.

MORRISON 1979 – C. Morrisson, *La Logarike: Réforme monétaire et réforme fiscale sous Alexis Ier Comnène*, *TM* 7 (1979), p. 419-464.

PAPADOPOULOU 2015 – P. Papadopoulou, *Coinage and the Economy at the End of the Twelfth Century: An Assessment*, în: A. Simpson (ed.), *Byzantium, 1180-1204: The Sad Quarter of a Century*, Athens, 2015, p. 179-194.

VELTER 1994 – A.-M. Velter, *Catalogul monedelor Principatului Transilvaniei. Colecția ing. Constantin Orghidan*, Muzeul Național de Istorie a României, București, 1994.

Pl. I. *Tetartera* din secolul al XII-lea din colecția Constantin Orghidan.

Pl. I. *Tetartera* du XIIe siècle de la collection Constantin Orghidan.

CONSIDERAȚII ASUPRA RELAȚIILOR ȚĂRII ROMÂNEȘTI CU CEL DE AL DOILEA ȚARAT BULGAR ÎN LUMINA DESCOPERIRILOR MONETARE. A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIII-LEA – SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIV-LEA

Ernest OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU*

Cuvinte-cheie: *tezaure, monede medievale bulgare, al doilea Țarat bulgar, Principatul Valahiei.*

Keywords: *hoards, Bulgarian mediaeval coins, the Second Bulgarian Tsardom, Principality of Wallachia.*

Rezumat: În această contribuție dedicată celebrării activității științifice a prietenului și colegului meu drag, dr. Gabriel Custurea, unul dintre cei mai prolifici și mai inovatori numismați români din „noua generație”, autorul a supus unei examinări îndelungate întregul set de date, până în prezent disponibile, privind descoperirile monetare ale domnitorilor celui de-al doilea Țarat bulgar, din a doua jumătate a secolului al XIII-lea până la sfârșitul secolului al XIV-lea, cunoscute pe teritoriile românești, situate între lanțul Carpaților Meridionali și Dunărea de Jos. Această zonă va fi organizată în secolele XIII-XIV ca un stat autonom/independent - Principatul Valahiei.

În colecțiile muzeelor publice românești, precum și în unele colecții particulare se păstrează mai multe tezaure inedite și descoperiri unice de emisiuni medievale bulgărești din argint sau cupru, sau de imitații contemporane ale acestora. În literatura numismatică românească actuală se pot găsi destul de multe referiri la descoperiri de monede medievale bulgare, dar majoritatea acestora constau doar în scurte mențiuni, uneori foarte confuze sau chiar eronate. Până în prezent, doar câteva descoperiri sunt, mai mult sau mai puțin, publicate corespunzător, conform standardelor numismatice contemporane și prevăzute cu ilustrații de o calitate decentă.

Autorul acestei contribuții a reanalizat întregul dosar numismatic privind descoperirile de emisiuni bulgărești descoperite în Țara Românească, bazându-se pe cele mai recente contribuții academice privind evoluția monetăriei acestui stat, lucrările publicate de Vladimir Penčev (1990), Stojan Avdev (2007) și Konstantin Dočev (2003 și

* Ernest OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU: Muzeul Național de Istorie a României, București; e-mail: eot22@cam.ac.uk

2009). Datorită acestor contribuții a fost realizată o importantă și profundă operațiune de actualizare în ceea ce privește cunoștințele academice despre monetăria medievală bulgară din secolele XIII-XIV. În prezent, datorită acestor contribuții valoroase, cercetătorii care se ocupă de monedele medievale bulgărești se pot baza pe o serie de noi atribuții, datări, clasificări și identificări de monetării.

Spre deosebire de prima jumătate a secolului al XIII-lea, când emisiunile anonime de billon de stil bizantin au dominat monetăria bulgară, în ultima perioadă și în secolul al XIV-lea, monetăria acestui stat a fost marcată de o serie de inovații, cum ar fi generalizarea emisiunilor semnate și răspândirea monetăriei de argint pe scară largă, în special după 1331.

Prima etapă a răspândirii monedei medievale bulgărești semnate pe teritoriul Țării Românești este documentată de câteva descoperiri monetare care conțin emisiuni de bronz din a doua jumătate a secolului al XIII-lea. În linii mari, pe toată perioada celei de-a doua jumătăți a secolului al XIII-lea și secolului al XIV-lea, prezența emisiunilor de bronz bulgărești este foarte puțin atestată în zonele situate la nord de Dunăre. Primele emisiuni aparțin domniei țarului Constantin Tych-Asen (1257-1277). Astfel de descoperiri stamena de bronz sunt cunoscute la Drobeta-Turnu Severin (jud. Mehedinți), în zona Porților de Fier ale Dunării și în zona orașului Ploiești (jud. Prahova), o regiune bogată în zăcămintele de sare.

După acest moment, timp de aproape trei decenii, până la domnia lui Teodor Svetoslav (1308-1322), nu mai sunt înregistrate descoperiri de monede de bronz ale conducătorilor bulgari pe teritoriul valah. Singura descoperire de stamena de la Teodor Svetoslav, cunoscută până în prezent în Valahia, provine de la Drobeta-Turnu Severin.

Se cunosc foarte puține monede de bronz din timpul domniei lui Mihail Șişman, Ivan Aleksandăr, Ivan Șişman și Ivan Stratsimir, majoritatea provenind din așezările din apropierea Dunării, cum ar fi: Coconi (jud. Călărași), Zimnicea (jud. Teleorman), Maglavit (jud. Dolj), Basarabi (jud. Dolj) și Drobeta-Turnu Severin. În interiorul țării, doar în zona orașului București sau în apropiere (Buftea, Mănești, Mănăstirea Snagov, toate în jud. Ilfov), există o concentrare importantă de descoperiri de monede de bronz, dar, de fapt, toate sunt emisiuni imitative, replici în stil rudimentar și țesături ale unor prototipuri bulgare din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Prezența acestor imitații în tezaure de la sfârșitul secolului al XIV-lea sau începutul secolului al XV-lea, localizate în sud-vestul Dobrogei sau în nord-estul Bulgariei, reprezintă un indiciu major că sunt emisiuni ulterioare, foarte probabil bătute de prinții valahi pentru posesiunile lor transdanubiene.

Cea mai mare parte a descoperirilor monetare bulgărești din secolul al XIV-lea din Țara Românească constă în emisiuni de argint - aspra. Cele mai multe dintre ele aparțin unui grup mare, așa-numitele emisiuni comune din timpul domniei asociate a lui Ivan Aleksandăr și Mihail Asan (1332-1355). De fapt, cercetările recente au dovedit că astfel de emisiuni de argint au fost bătute și mai târziu, după moartea lui Mihail Asan, în timpul domniei comune a lui Ivan Aleksandăr cu Ivan Șişman (1356-1371), precum și în primele decenii ale domniei unice a lui Ioan Șişman (1371-cca. 1380).

Pe teritoriul Țării Românești sunt menționate mai multe descoperiri unice de aspri de argint de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, cum ar fi: Oltenița (jud. Călărași), Zimnicea, Alexandria, Lăceni (toate în jud. Teleorman), Curtea de Argeș (jud. Argeș), Verbicioara (jud. Dolj), Drobeta-Turnu Severin și Oprișor (toate în jud. Mehedinți). În

literatura numismatică românească s-au putut găsi date referitoare la mai multe tezaure care conțin emisiuni de argint de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, cum ar fi: Dichiseni (jud. Călărași), tezaurul descoperit pe malul Dunării, la kilometrul 346, Balaciu (jud. Ialomița), București (în apropiere), Scrioaștea, Balta Sărată (toate în jud. Teleorman), Bascov, Câmpulung Muscel (toate în jud. Argeș), de loc de descoperire necunoscut în sudul Olteniei, Lazu (toate în jud. Dolj), Slatina, Teiuș (toate în jud. Olt), Drobeta-Turnu Severin, Jiana Mare (toate în jud. Mehedinți) și așa-numitul tezaur „Oltenia I”, descoperit în 1907, într-un loc necunoscut din această regiune.

Tezaurele de la Dichiseni, Slatina și cel cu un loc de descoperire necunoscut din sudul Olteniei, în ciuda faptului că au fost ascunse în perioada 1356-1367, constau în întregime din aspri bulgari de argint de tip „Ivan Aleksander și Mihail Asan”, majoritatea emiși înainte de 1356.

Celelalte tezaure menționate constau în monede de argint de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, amestecate cu monede locale, emisiuni valahe, precum și emisiuni străine de argint, cum ar fi asprii de la Ivan Șişman, conducătorul Țaratului de Târnovo, Ivan Stratsimir, conducătorul Țaratului de Vidin, monede sârbești, venețiene, maghiare și monede otomane timpurii.

În contrast puternic cu frecvența ridicată și volumul mare al descoperirilor de emisiuni de argint de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, bătute în perioada 1337-1367, emisiunile de același tip, purtând numele lui Ivan Șişman sau emisiunile ulterioare ale acestui domnitor (1371-1393) sunt extrem de rare printre descoperirile găsite pe teritoriul Țării Românești. În acest sens, se pot menționa doar tezaurele de la Păcuiul lui Soare, de pe malul Dunării la kilometrul 349 (toate în jud. Constanța), de la Balta Sărată și de la Drobeta-Turnu Severin care conțin un număr redus de aspri de Ivan Șişman.

În ciuda reducerii semnificative a prezenței monedelor de argint bătute de ultimul domnitor al Țaratului de Târnovo în structura descoperirilor monetare din Țara Românească, dateate după 1371, rolul monedei bulgărești rămâne destul de puternic datorită afluxului de emisiuni ale lui Ivan Stratsimir, suveranul Țaratului de Vidin. În literatura numismatică românească s-au putut găsi numeroase mențiuni ale unor astfel de monede, răspândite pe întreg teritoriul valah, cum ar fi Dridu-Metereze (jud. Ilfov), Coconi (jud. Călărași), Guruieni (jud. Teleorman), Târgoviște (jud. Dâmbovița), Curtea de Argeș, Câmpulung Muscel (toate în jud. Argeș), Portărești, Basarabi (toate în jud. Dolj), Drobeta-Turnu Severin, Gruia (toate în jud. Mehedinți).

Aspri de argint de la Ivan Stratsimir se găsesc adesea în tezaurele valahe ascunse după 1370, întotdeauna asociați cu monede valahe și străine, cum ar fi: Tezaurul Maraloiu II (jud. Brăila), Balaciu, Vlad Țepeș (toate în jud. Ialomița), Târgșorul Vechi (jud. Prahova), în apropiere de București, Scrioaștea, Balta Sărată (toate în jud. Teleorman), Bascov, Câmpulung Muscel (toate în jud. Argeș), Târgoviște (jud. Dâmbovița), Brebeni, Balș (toate în jud. Olt), Gogoșu, Drobeta-Turnu Severin/1915 și ante 1987, Bistrița și Păsărani (toate în jud. Mehedinți).

Tiparul de difuzare a monedei bulgărești spre teritoriul Țării Românești prezintă o schimbare profundă în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și în secolul al XIV-lea. Emisiunile de billon sau de bronz, care reprezentau principalul mijloc de circulație în secolul al XII-lea și la începutul secolului al XIII-lea, au devenit foarte rare, utilizarea lor părănd să se limiteze, în principal, la zonele din apropierea Dunării, din cauza contactelor zilnice sau mai regulate dintre locuitorii de pe ambele maluri ale fluviului. O situație

specială este demonstrată de descoperirile destul de numeroase de monede de bronz bulgărești la Turnu-Severin, care par să marcheze nu numai o organizare economică și socială mai avansată a populației stabilite în interiorul rămășițelor fortificațiilor romane, ci și un stil de viață proto-urban, având legături puternice cu lumea balcanică. Pe baza mărturiei surselor istorice scrise, precum și prin prezența multor monede mărunte, se poate presupune că capul de pod de la Severin s-a aflat, din timp în timp, sub o formă de control militar și politic bulgar, în ciuda pretențiilor maghiare.

În anii 1330 și 1340, modelul de circulație monetară din Țara Românească se îndepărtează din ce în ce mai mult de sistemul bizantin tradițional, bazat pe emisiuni de monede din billon și aur, pentru a se orienta către un model de circulație central-european, bazat pe argint. Începuturile monetăriei locale din a doua jumătate a anilor 1360 au împins și mai dramatic aspectul circulației monetare în Valahia către modelul central-european.

Componența descoperirilor monetare care conțin emisiuni de argint bulgărești sugerează un aflus masiv de aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” în teritoriile valahe în perioada 1332-1356 și o reducere destul de drastică în perioada 1356-1367.

În contrast puternic cu situația evidențiată în deceniile anterioare, emisiunile de argint ale lui Ivan Șişman, conducătorul Țaratului de Târnovo, sunt extrem de puțin reprezentate în tezaure și, practic, absente din descoperirile izolate din Țara Românească. În schimb, descoperirile locale, atât tezaurele, cât și descoperirile individuale, conțin o proporție foarte semnificativă de aspri bătuți pentru Ivan Stratsimir, țarul Vidinului. Cu toate acestea, cu excepția tezaurului de la Bascov, care conține un pachet important de emisiuni cu greutate mare, care se presupune că au fost produse în timpul primei sale domnii (1352/56-1369), toate descoperirile disponibile pentru o înregistrare științifică constau în emisiuni bătute în timpul celei de-a doua domnii a acestuia (1370-1396).

În anii 1330 și 1340, Țaratul Bulgar și Țara Românească au fost aliați, alianță pecetluită și de căsătoria dinastică dintre Ivan Aleksandăr și Teodora, fiica prințului valah Ioan Basarab. Cantitatea mare de monede de argint bulgărești, ambele bătute în monetăria de la Târnovo sau Vidin, descoperite în Valahia sunt rezultatul unui comerț bilateral înfloritor, bazat pe exportul principalelor mărfuri valahe: sare, vite, pește sărat, piei, blănuri și alte produse agricole, precum și din taxarea comerțului intermediar.

Cu toate acestea, repudierea Teodorei în 1348, schimbarea ordinii successorale prin înlăturarea lui Ivan Stratsimir în beneficiul lui Ivan Șişman, precum și folosirea forțelor otomane ca sprijin împotriva statelor vecine au dus la o ostilitate tot mai mare între Țara Românească și Țaratul de la Târnovo și la o cooperare mai strânsă cu Ivan Stratsimir și Țaratul de Vidin. Pe aceeași linie a politicii anti-Târnovo și pro-Vidin susținută de prinții valahi se înscrie și apropierea de Dobrotitsa, despotul bizantin care stăpânea sudul Dobrogei și coasta Mării Negre de la Kaliakra la Mesembria.

Cercetările efectuate asupra circulației monedelor medievale bulgărești de argint în Țara Românească, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, pun în evidență impactul puternic al evoluției relațiilor politice dintre aceste țări asupra răspândirii emisiunilor bătute de ultimii conducători ai Țaratului de Târnovo și Vidin în teritoriile situate la nord de Dunăre.

Abstract: In this contribution dedicated to celebrate the scholarly activity of my dear friend and dear colleague, dr. Gabriel Custurea, one of the most prolific and innovative Romanian numismatists of the “new generation”, the author put under a

throughout scrutiny the entire set of data, so far available, regarding the monetary finds of the rulers of the Second Bulgarian Tsardom, during the second half of the 13th to the end of 14th century, known on the Romanian territories, located between the Southern Carpathian range and the Lower Danube. This area will be organised during the 13th-14th century as an autonomous/independent state - the Principality of Wallachia.

In the Romanian public museum's collections, as well as in some private collections are kept several unedited hoards and single finds of mediaeval Bulgarian issues in silver or copper, or of their contemporary imitations. In the current Romanian numismatic literature, one can find quite a lot of references to finds of Bulgarian mediaeval coins, but most of them consist just in brief mentions, sometimes very confuse or even, wrong. So far, only few finds are, more or less, properly published, according to the contemporary numismatic standards and provided with decent quality illustrations.

The author of this contribution has reanalysed the entire numismatic dossier regarding the finds of Bulgarian issues found in Wallachia, based on the most recent academic contributions regarding the evolution of coinage of this state, the works published by Vladimir Penčev (1990), Stojan Avdev (2007) and Konstantin Dočev (2003 and 2009). Thanks to these contributions it was performed an important and profound up-to-dating operation concerning the scholarly knowledge of the Bulgarian medieval coinage of 13th-14th century. Now a day, due to these valuable contributions, the scholars working on the Bulgarian mediaeval coinage could rely on a series of new attributions, dating's, classifications and mints identifications.

Unlike the first half of the 13th century, when Byzantine style billon anonymous issues dominated the Bulgarian coinage, during the later period and the 14th century, the coinage of this state was marked by a series of innovations, such as the generalisation of signed issues and the spread of large-scale silver coinage, especially after 1331.

The first stage of the diffusion of the signed Bulgarian medieval coinage on the territory of Wallachia is documented by a few coin finds containing bronze issues from the second half of the 13th century. Broadly speaking, during the entire second half of the 13th and 14th century the presence of the Bulgarian bronze issues is very scarce attested in the areas located north of the Danube. The first issues belong to the reign of the Tsar Constantine Tych-Asen (1257-1277). Such finds of bronze stamena are known at Drobeta-Turnu Severin (Mehedinți County), in the area of the Iron Gates of the Danube and in the area of Ploiești (Prahova County), a region rich in salt deposits.

After this moment, for almost three decades onward, until the reign of Theodore Svetoslav (1308-1322) there are not recorded finds of bronze coin of the Bulgarian rulers on the Wallachian territory. The only find of stamena of Theodore Svetoslav, so far, known in Wallachia came from Drobeta-Turnu Severin.

Very few bronze coins from the reign of Michael Šišman, Ivan Aleksander, Ivan Šišman and Ivan Stratsimir are known, mostly in settlements near the Danube, such as: Coconi (Călărași County), Zimnicea (Teleorman County), Maglavit (Dolj County), Basarabi (Dolj County) and at Drobeta-Turnu Severin. Inland, only in the area of the city of Bucharest or nearby (Buftea, Mănești, Snagov Monastery, all in Ilfov County), there is an important concentration of finds of bronze coins, but actually, they are all imitative issues, crude style and fabric replicas of some Bulgarian prototypes from the second half of 14th century. The presence of these imitations in late 14th century or early 15th century hoards, located in South-Western Dobruja or North-Eastern Bulgaria, represents a major

indication that they are later issues, quite likely struck by the Wallachian princes for their trans-Danubian possessions.

The major compound of the 14th century Bulgarian monetary finds in Wallachia consists of silver issues - aspra. Most of them belong to a large group, the so-called joint issues of the associated reign of Ivan Alexander and Michael Asen (1332-1355). In fact, recent researches have proven that such silver issues were also struck later, after the death of Michael Asen, during the joint reign of Ivan Aleksander with Ivan Šišman (1356-1371), as well as during the first decades of John Šišman's single reign (1371-cca. 1380).

On the territory of Wallachia are mentioned several single finds of silver aspra of Ivan Aleksander and Michael Asen type, such as: Oltenița (Călărași County), Zimnicea, Alexandria, Lăceni (all in Teleorman County), Curtea de Argeș (Argeș County), Verbicioara (Dolj County), Drobeta-Turnu Severin, and Oprișor (all in Mehedinți County). In the Romanian numismatic literature one can find data regarding several hoards containing silver issues of Ivan Aleksander and Michael Asen type, such as: Dichiseni (Călărași County), the hoard found on the Danube's bank, at the kilometer 346, Balaciu (Ialomița County), Bucharest (nearby), Scrioaștea, Balta Sărată (all in Teleorman County), Bascov, Câmpulung Muscel (all in Argeș County), of unknown finding place in southern Oltenia, Lazu (all in Dolj County), Slatina, Teiuș (all in Olt County), Drobeta-Turnu Severin, Jiana Mare (all in Mehedinți County) and the so-called "Oltenia I" hoard, found in 1907, in an unknown place in that region.

The hoards of Dichiseni, Slatina and of unknown finding place in southern Oltenia in spite of being concealed during the period 1356-1367, consist entirely of Bulgarian silver aspra of Ivan Aleksander and Michael Asen type, most of them issued before 1356.

The other mentioned hoards consist of silver coins of Ivan Aleksander and Michael Asen type coins mixed with local ones, Wallachian issues, as well as foreign silver issues, such as aspra of Ivan Šišman, the ruler of the Tsardom of Tarnovo, Ivan Stratsimir, the ruler of the Tsardom of Vidin, Serbian, Venetian, Hungarian and early Ottoman coins.

In sharp contrast with the high frequency and the large volume of the finds of silver issues of Ivan Aleksander and Michael Asen type, struck during the period 1337-1367, the issues of the same type, bearing the name of Ivan Šišman or the subsequent issues of this ruler (1371-1393) are extremely scarce among the finds found on the territory of Wallachia. In this respect, only the hoards from Păcuil lui Soare, the bank of the Danube at kilometre 349 (all in Constanța County), Balta Sărată and Drobeta-Turnu Severin that contain a few number of aspra of Ivan Šišman can be mentioned.

In spite of the marked reduction of the presence of the silver coins struck by the last ruler of the Tsardom of Turnovo in the structure of the monetary finds from Wallachia, dated after 1371, the role played by the Bulgarian coinage remains quite strong thanks to the influx of the issues of Ivan Stratsimir, the ruler of the Tsardom of Vidin. In the Romanian numismatic literature, one can find many mentions of such coins, spread all across the Wallachian territory, such as: Dridu-Metereze (Ilfov County), Coconi (Călărași County), Guruieni (Teleorman County), Târgoviște (Dâmbovița County), Curtea de Argeș, Câmpulung Muscel (all in Argeș County), Portărești, Basarabi (all in Dolj County), Drobeta-Turnu Severin, Gruia (all in Mehedinți County).

The silver aspra of Ivan Stratsimir are often found in the Wallachian hoards concealed after 1370, always associated with Wallachian and foreign coins, such as: Maraloiu II hoard (Brăila County), Balaciu, Vlad Țepeș (all in Ialomița County),

Târgșorul Vechi (Prahova County), nearby Bucharest, Scrioaștea, Balta Sărată (all in Teleorman County), Bascov, Câmpulung Muscel (all in Argeș County), Târgoviște (Dâmbovița County), Brebeni, Balș (all in Olt), Gogoșu, Drobeta-Turnu Severin/1915 and ante 1987, Bistrița and Păsărani (all in Mehedinți County).

The pattern of the Bulgarian monetary diffusion toward the Wallachian territory presents a profound change during the second half of the 13th and the 14th century. The base billon or bronze issues, which represented the main circulatory means during the 12th and early 13th century, became very scarce, their use seeming to be restricted, mostly, in the areas near of the Danube, because of the daily or more regular contacts between the inhabitants of both banks of the river. A special situation is shown by the quite numerous finds of Bulgarian bronze coins found at Turnu-Severin, which seems to mark not only a more advanced economic and social organisation of the population established inside the remains of the Roman fortifications, revealing an proto-urban life style, having strong connexions with the Balkan world. Based on the witness of the written historical sources, as well as by the presence of many petty coins, one could suppose that the bridgehead from Severin was, from time-to-time, under a form of Bulgarian military and political control, in spite of the Hungarian claims.

During the 1330's and the 1340's the pattern of monetary circulation in Wallachia move more and more farther from the traditional Byzantine system, based on billon and gold issues to a Central European circulatory model, based on silver. The beginnings of the local coinage during the second half of the 1360's pushed even more dramatically the aspect of the monetary circulation in Wallachia to the Central European pattern.

The make-up of the monetary finds containing Bulgarian silver issues suggests a massive influx of the aspra of Ivan Aleksander and Michael Asen type into the Wallachian territories during 1332-1356 and a quite drastic reduction during the period from 1356 to 1367.

In sharp contrast with the situation revealed during the previous decades, the silver issues of Ivan Shishman, the ruler of the Tsardom of Turnovo, are extremely scarcely represented in the hoards, and, virtually absent among the single finds in Wallachia. By contrast, the local finds, both hoards and single finds, does contain a very significant proportion of aspra struck for Ivan Stratsimir, the ruler of Vidin. However, except the hoard of Bascov, which contains an important parcel of heavy weight issues, supposed to have been produced during his first reign (1352/56-1369), all the finds available for scholarly recording consist of issues struck during the second reign of this ruler (1370-1396).

During the 1330's and 1340's the Bulgarian Tsardom and Wallachia were allied, an alliance sealed also by a dynastic marriage between Ivan Aleksander and Theodora, the daughter of the Wallachian Prince, Ioan Basarab. The large amount of Bulgarian silver coins, both struck in the mint of Turnovo or Vidin, found in Wallachia are the result of a thriving bilateral trade, based on the export of the main Wallachian stuff: salt, cattle, salted fishes, hides, furs and other agricultural products, as well as from the taxation of the intermediate commerce.

However, the repudiation of Theodora in 1348, the change of the succession order by removing Ivan Stratsimir to the benefit of Ivan Shishman, as well as the use of Ottoman forces as a support against the neighbouring states lead to an increasing hostility between Wallachia and the Tsardom of Turnovo, and a closer cooperation with Ivan Stratsimir and

the Tsardom of Vidin. On the same line of anti-Turnovo and pro-Vidin policy sustained by the Wallachian princes was also the rapprochement to Dobrotitsa, the Byzantine Despot ruling southern Dobrudja and the Black Sea coast from Kaliakra to Mesembria.

The investigations made on the circulation of the Bulgarian medieval silver coins in Wallachia, during the second half of 14th century, put clearly in evidence the strong impact of the evolution of the political relationships between these countries on the diffusion of the issues struck by the last rulers of the Tsardom of Turnovo and Vidin in the territories located north of the Danube.

Publicarea unui volum care celebrează activitatea științifică a bunului meu prieten și vechi coleg Gabriel Custurea, îmi oferă posibilitatea de a prezenta și discuta importanța istorică a unei serii de descoperiri monetare din spațiul românesc de la sud de Carpați - cea a emisiunilor celui de al doilea Țarat bulgar. Această contribuție reprezintă un semn al prieteniei și aprecierii mele de lungă durată față de Gabriel Custurea, ale cărui contribuții la studiul numismaticii bizantine și medievale și istoria Dobrogei sunt atât de importante și de inovatoare.

Studiul pe care îl dedic lui Gabriel Custurea este rezultatul cercetărilor de mai multe decenii asupra unui material numismatic abundent, dar rămas în cea mai mare parte inedit, sau doar menționat sumar, adesea cu informații contradictorii¹. Am considerat că o prezentare, cât mai detaliată posibil, a descoperirilor de monede ale celui de al doilea Țarat bulgar provenite de pe teritoriul Olteniei, Munteniei și din sud-vestul Dobrogei ar fi de natură să aducă mai multă lumină nu numai asupra procesului evoluției circulației monetare în spațiul medieval românesc, dar și asupra unor fenomene economice, sociale și politice care au marcat dezvoltarea Țării Românești într-o etapă esențială, cea a constituirii ei ca stat feudal autonom.

A) ANALIZA DOCUMENTELOR NUMISMATICE

1. Descoperirile monetare de bronz

Monedele de billon tip bizantin (emisiuni imitative, anonime) ale primilor Asănești se întâlnesc, mai ales, în componența unor tezaure risipite pe teritoriile dintre Carpații Meridionali și Dunăre, fiind adesea însoțite de emisiuni bizantine

¹ Cea mai veche mențiune în literatura numismatică românească a unei descoperiri monetare de pe teritoriul Țării Românești conținând monede ale țarilor bulgari din secolul al XIV-lea am găsit-o la STURZA 1878, p. 15, care vorbește despre un tezaur descoperit în 1878 într-o localitate din județul Prahova, în care se găseau „monetele de la Asan și Strașimir în Bulgaria”, pe lângă emisiuni din Țara Românească atribuite lui „Vlad I, II și III” și de la „Radu I” și „Radu II și III”. Monedele atribuite de Sturza lui „Asan” sunt, de fapt, aspra de tip „Ivan Alexandru și Mihail Asan”, cele atribuite lui „Strașimir” sunt emisiunile de aspra ale țarului de Vidin, Ivan Strașimir (1352/1355-1396), monedele atribuite lui „Vlad I, II și III” sunt ducați cu legende latine și slavone de la Vladislav I Vlaicu (1364-1377), iar cele de la „Radu I, II și III” sunt, în realitate, ducați cu legende latine și slavone de la Radu I (1377-1383). Asupra locului descoperirii acestui tezaur vezi și ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 128, nr. 11c, care citează o scrisoare inedită a lui Sturza, din 1875, în care amintea că tezaurul a fost găsit la Câmpulung Muscel.

mai vechi, din secolul al XII-lea. Descoperirile izolate sunt rare, fiind cunoscute mai ales în Oltenia și zona vestică a Țării Românești, cu predilecție în nuclee de locuire pre sau proto-urbane, cum ar fi, de exemplu, Turnu Severin sau Curtea de Argeș. Aceste emisiuni au pătruns la nord de Dunăre datorită legăturilor economice la un nivel modest și al deplasării persoanelor între teritoriile dintre cele două maluri ale Dunării. Schimburile economice cu bunuri și servicii de valoare ridicată s-au efectuat prin medierea monedei bizantine de aur, mai ales prin intermediul hyperperilor de tip Ioan al III-lea Vatatzes. Cele mai multe tezaure par să fi fost îngropate în anii 1220-1240, în condițiile creșterii instabilității politico-militare în zonă, datorate deplasării spre vest a unor grupuri de cumani după înfrângerea confederației nord-pontice de către mongoli și a invaziei acestora în regiunile dunărene și balcanice².

Între seria de descoperiri de monede anonime ale Asăneștilor din prima jumătate a secolului al XIII-lea apărute pe teritoriile situate între Carpații Meridionali și Dunăre, care vor constitui viitoarea Țară Românească³, și cele bulgărești emise în cea de a doua jumătate a secolului al XIII-lea (după 1257) există un hiatus evident, care acoperă durata a câteva decenii, precum și considerabile diferențieri cantitative și calitative. Aceste deosebiri sunt atât consecința transformărilor economice, sociale și politice notabile, care au marcat evoluția societății românești din regiune, cât și datorită unor evoluții specifice din cadrul celui de al doilea Țarat bulgar și al statelor succesoare ale acestuia (Țaratul de Târnovo și Țaratul de Vidin), precum și dezvoltărilor care s-au petrecut în cadrul politicii monetare a acestor formațiuni.

Comparativ cu numărul, relativ, mare de descoperiri de stamena de tip imitativ emise în vremea primilor țari din dinastia Asăneștilor (cca 1200-1241), prezente în spațiul dintre Carpați și Dunăre, aflusul de monede bulgărești de bronz va cunoaște o diminuare drastică în deceniile celei de a doua jumătăți a secolului al XIII-lea. Faptul este dovedit de puținătatea descoperirilor de acest gen cunoscute, până în prezent.

Din împrejurimile municipiului Ploiești provine un stamenon al țarului Constantin Tych-Asan (1257-1277)⁴. Moneda face parte din tipul al IV-lea, emis la Târnovo, între anii 1265-1269.

O concentrare relativ importantă de descoperiri monetare de la Constantin

² Pentru monetăria de tip bizantin a primilor Asănești cf. HENDY 1999, *passim*. Asupra descoperirilor de monede de tip bizantin emise de autoritățile bulgare în perioada cca 1200-1241, cf. OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1990, p. 85-103; OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1992a, p. 89-99; OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1997, p. 113-160; OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2001, p. 337-391.

³ Pentru cadrul istoric general al evoluției Țării Românești în secolele XIII-XIV, cf. ȘTEFĂNESCU 1970, *passim*; ANGELOV & ȘTEFĂNESCU 1971, p. 57-106; PANAIT 1971, p. 247-261; ȘTEFĂNESCU 1970, p. 238-244; GIURESCU 1973, *passim*; DONAT 1973, p. 277-298; IOSIPESCU 1980, p. 41-95; CANTACUZINO 1981, *passim*; PAPACOSTEA 1993, *passim*; IONIȚĂ 2005, *passim*; CANTACUZINO 1999-2001, p. 159-182.

⁴ Piesă inedită păstrată, la începutul anilor 1990, în colecția dl. ing. D. Cramer din Buzău. Moneda face parte din tipul DOČEV 1982, p. 5 și PENČEV 1990, p. 86-87, pl. V, nr. 44-45.

Tych-Asan se constată în zona Cetății Severinului (Drobeta-Turnu Severin)⁵. O piesă găsită aici aparține tipului I, databil între anii 1257-1258⁶, iar restul fac parte din tipul al IV-lea, emis între anii 1265-1269⁷.

De la hotarul răsăritean al viitorului stat feudal muntean, din Balta Călărașilor, în așezarea urbană dunăreană de la Păcuil lui Soare, care a fost identificată cu marele centru urban medieval Vicina⁸, se remarcă de asemenea prezența unui număr însemnat de emisiuni de la Constantin Tych-Asan⁹. Este vorba de nouă stamena, dintre care două din tipul I¹⁰, una din tipul al II-lea, databil între anii 1259-1260¹¹ și șase exemplare din tipul al III-lea, emise în anii 1263-1264¹².

Monedele lui Constantin-Tych încheie un ciclu istoric din procesul de difuziune al emisiunilor bulgărești la nordul Dunării, deoarece pentru vreme de mai bine de trei decenii nu se mai cunosc alte descoperiri de monede de bronz în zonele situate dincolo de fluviu, chiar dacă baterea acestor nominaluri nu a încetat în atelierele acestui stat.

Seria descoperirilor de monede de bronz bulgărești în spațiul situat între Carpații Meridionali și Dunăre se reia timid, la începutul secolului al XIV-lea, printr-un stamenon de la Theodor Svetoslav (1301-1322), descoperit la Turnu Severin¹³. Moneda face parte din tipul I, varianta D, emisă între sfârșitul anului 1308 și 1322¹⁴.

În zona învecinată Munteniei se cunoaște numai o singură apariție monetară de la acest țar. Este vorba de un aspru descoperit la Păcuil lui Soare¹⁵.

La câteva sute de kilometri, în amonte, în sudul Olteniei, la Maglavit (com. Maglavit, jud. Dolj) a fost descoperit un stamenon emis de Mihail Șişman și Ivan Ștefan¹⁶. Este vorba de un exemplar din tipul I, bătut la Târnovo în jurul anilor

⁵ Piese inedite, păstrate în colecția Muzeul Regiunii Porților de Fier (MRPF), nr. inv. II 1346/6856, 1332/4195, 1347/6854 și 1334/4219.

⁶ Cf. DOČEV 1982, p. 4, varianta ? și PENČEV 1990, p. 85, pl. IV, nr. 37-38.

⁷ Cf. PENČEV 1990, p. 120-121, pl. VII, nr. 65-66.

⁸ Cf. DIACONU 1969, p. 275-295; DIACONU 1981, p. 2311-2316.

⁹ Cf. ILIESCU 1977a, p. 155, nr. 14-20, p. 161, nr. 2.

¹⁰ ILIESCU 1977a, p. 155, nr. 19-20, monedele fac parte din tipul PENČEV 1990, p. 85, pl. IV, nr. 37-40.

¹¹ ILIESCU 1977a, p. 161, nr. 2; monedele fac parte din tipul PENČEV 1990, p. 85-86, pl. V, nr. 41.

¹² ILIESCU 1977a, p. 155, nr. 14-18, p. 161, nr. 3; monedele fac parte din tipul PENČEV 1990, p. 86, pl. V, nr. 42-43.

¹³ Piesă inedită, păstrată în colecția MRPF, nr. inv. II 1371/4189.

¹⁴ PENČEV 1990, p. 106, pl. VI, nr. 55-56; DOČEV 2009, p. 107-108, nr. 1560-1570.

¹⁵ ILIESCU 1977a, p. 156, nr. 48; monedele fac parte din tipul PENČEV 1990, p. 99-106, pl. VI, nr. 52-54. La Păcuil lui Soare se întâlnesc însă și emisiuni de bronz de la Svetoslav, bătute în calitate de despot al Dristrei, DOČEV 2009, p. 86-96, nr. 1010-1340. Pentru atribuirea acestor emisiuni lui Svetoslav, despot al Dristrei, vezi DIACONU 1995, p. 242-256. De asemenea, au fost descoperite și monede de bronz emise de Theodor Svetoslav asociat cu fiul său, Gheorghe al II-lea (1322-1323), DOČEV 2009, p. 109, nr. 1580-1590.

¹⁶ CIOBOTEA 1983, p. 84, nr. XVI. Din păcate, dl. D. Ciobotea a omis să menționeze faptul că piesa a fost identificată de autorul acestor rânduri.

1323-1324¹⁷.

Un exemplar de la același suveran, dar făcând parte din tipul I, emis între anii 1323-1330, purtând doar numele lui Mihail Șişman, provine din zona apropiată de părțile răsăritene ale Munteniei, de la Păcuiul lui Soare¹⁸.

Descoperirile de monede de bronz bulgărești de la Ivan Aleksandăr și asociații săi sunt și ele foarte rare pe teritoriul Țării Românești. Ele se concentrează doar de-a lungul Dunării, mai ales în Oltenia. Două monede concav-convexe de bronz, numite convențional stamena, emise în numele lui Ivan Aleksandăr și a soției sale Theodora a II-a au fost descoperite în cursul cercetărilor arheologice din așezarea medievală de la Zimnicea (jud. Teleorman)¹⁹, situată în fața Sviștovului. Piese fac parte din tipul al V-lea, varianta B, emis între anii 1350-1355²⁰.

Din Oltenia cunoaștem alte două puncte cu descoperiri de monede de bronz de la Ivan Aleksandăr și asociații săi. Este vorba de un stamenon de la Ivan Aleksandăr și Mihail Asan descoperit la Cioroiu Nou (com. Cioroiși, jud. Dolj)²¹. El aparține tipului al V-lea, bătut la Târnovo, între anii 1337-1355/1356²².

Două stamena de la Ivan Aleksandăr și Theodora a II-a (1355-1371) au fost descoperite, în anul 1928, la Drobeta-Turnu Severin, cu prilejul săpăturilor arheologice din castru²³. Ele fac parte din tipul al VI-lea, varianta B-D, datat între anii 1355-1371²⁴.

De la Păcuiul lui Soare provine un stamenon din tipul al V-lea, de la Ivan Aleksandăr și Mihail²⁵, alături de alte 23 piese izolate emise pentru Ivan Aleksandăr și Theodora a II-a²⁶. În cursul cercetărilor arheologice de la Păcuiul lui Soare din anul 1969 a fost descoperit un tezaur de 42 monede de bronz, dintre care 28 stamena emise de Ivan Aleksandăr și Theodora a II-a²⁷. Celelalte 11

¹⁷ Cf. PENČEV 1990, p. 120-121, pl. VII, nr. 65-66; DOČEV 2009, p. 118-119, nr. 1790-1810.

¹⁸ ILIESCU 1977a, p. 156, nr. 49, monedele fac parte din tipul PENČEV 1990, p. 121, pl. VII, nr. 68-69.

¹⁹ MITREA 1965, p. 255-256, nr. 28-29, le atribuie lui Ivan Aleksandăr și Mihail Asan. Vezi de asemenea ILIESCU 1950, p. 130; ILIESCU 1964, p. 359; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 89, nr. 77; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 138, nr. 51.

²⁰ PENČEV 1990, p. 140, pl. X, nr. 93-94; DOČEV 2009, p. 168-169, nr. 3070-3110, tipul al VI-lea, var. B.

²¹ Monedă inedită, păstrată în colecția Muzeul Olteniei Craiova (MOC), nr. inv. 42502 (ex. col. C. Lupescu).

²² Cf. PENČEV 1990, p. 139-140, pl. IX, nr. 89-90; DOČEV 2009, p. 163-166, nr. 2940-3030, tipul al V-lea.

²³ Monede inedite, păstrate în colecția MRPF, nr. inv. II 1369-1370.

²⁴ Cf. PENČEV 1990, p. 140, pl. X, nr. 91-92; DOČEV 2009, p. 168-1172, nr. 3070-3220, tipul al VI-lea, var. B-D.

²⁵ ILIESCU 1977a, p. 156, nr. 60.

²⁶ ILIESCU 1977a, p. 156, nr. 61-79, p. 161-162, nr. 10, dar atribuite lui Ivan Aleksandăr și Mihail, p. 156, nr. 80-81 și p. 162, nr. 11, piese atribuite domniei comune cu Theodor a II-a.

²⁷ ISĂCESCU 1975, p. 253-254, variantele I-X. Vezi de asemenea MITREA 1968b, p. 436, nr. 103; CONOVICI 1975, p. 599-605; ILIESCU 1977a, p. 152-153; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 86, nr. 51; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 133, nr. 34. Elena Isăcescu, ca și toți ceilalți autori care au urmat-o, atribuia monedele, în mod eronat, lui Ivan Aleksandăr

exemplare le consider ca făcând parte din grupul de emisiuni pe care le-am desemnat, în 1988, ca fiind „imitații de tip Silistra”, având ca prototip emisiunile lui Ivan Strațimir. Având în vedere faptul că asemenea descoperiri se concentrează cu predilecție în Dobrogea de sud-vest și Bulgaria de nord și apar în tezaure târzii, databile la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, am postulat că aceste monede au fost produse de atelierul de la Dărstor, sub controlul autorităților politice ale Țării Românești²⁸. În mod concret, „imitațiile de tip Silistra” din tezaurul de la Păcuiul lui Soare/1969 au avut ca prototip stamenele din tipurile al II-lea (8 exemplare)²⁹, al III-lea (două exemplare)³⁰ și al IV-lea (1 exemplar)³¹ ale lui Ivan Strațimir. Tezaurul a fost ascuns, cel mai probabil, la sfârșitul secolului al XIV-lea, dacă nu chiar în primele două decenii ale secolului al XV-lea.

Până în prezent, de pe teritoriul Munteniei se cunoaște doar o singură descoperire de monede de bronz de la Ivan Șişman (1371-1393). Este vorba de un tetarteron de „billon” descoperit în cursul săpăturilor arheologice sistematice, în umplutura bordeiului nr. 19, de la Coconi (com. Mănăstirea, jud. Călărași)³². Moneda face parte din tipul I, emis între anii 1371-1390³³.

De la Păcuiul lui Soare provin 16 tetartera de billon de la Ivan Șişman. Dintre acestea 13 aparțin tipului I³⁴, emis între anii 1371-1390, iar celelalte 5³⁵ fac parte din tipul al II-lea, datat între 1375-1385³⁶. De remarcat este faptul că și la Păcuiul

și Mihail Asan, deși cita lucrarea lui GERASIMOV 1950b, p. 121-131, care identifica, în mod corect, asociatul lui Ivan Aleksandăr de pe aceste monede, ca fiind cea de a doua soție a lui, Theodora a II-a. Cele mai multe dintre piesele acestui tezaur fac parte din tipul al VI-lea, varianta B-D, cf. PENČEV 1990, p. 140, pl. X, nr. 93-94; DOČEV 2009, p. 168-172, nr. 3070-3220, tipul al VI-lea, var. B-D. Până la o nouă verificare a monedelor, nu excludem faptul, ca unele piese considerate a fi de la Ivan Aleksander și Theodora a II-a, să facă parte și ele tot din categoria „imitațiile de tip Silistra”, emise la sfârșitul secolului al XIV-lea sau începutul celui următor de către autoritățile administrative ale Țării Românești pentru posesiunile din sudul Dobrogei, OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1988, p. 117-118. Elena Isăcescu menționa că tezaurul de la Păcuiul lui Soare/1969 ar fi conținut și o monedă otomană de bronz de la Baiazid al II-lea (sic!). Noi credem că, în realitate, piesa este, fie o emisiune orientală mai timpurie, din secolul al XIV-lea, probabil o monedă a Hoardei de Aur sau un mangyr otoman de la Baiazid I, deoarece structura cronologică a restului emisiunilor din această descoperire face imposibilă o asemenea asociere cu o monedă emisă între 1481-1512, dar și pentru faptul că nu se cunosc urme de viețuire în așezarea de pe insulă mai târzii de primele decenii ale secolului al XV-lea, mai exact din vremea domniei sultanului otoman Murad al II-lea (1422-1444; 1446-1451), cf. CUSTUREA 1980, p. 641-642.

²⁸ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1989, p. 117-118.

²⁹ ISĂCESCU 1975, p. 254, nr. 4-11. Tipul PENČEV 1990, p. 161, pl. XII, nr. 118.

³⁰ ISĂCESCU 1975, p. 254, nr. 1-2. Tipul PENČEV 1990, p. 161, pl. XII, nr. 119.

³¹ ISĂCESCU 1975, p. 254, nr. 3. Tipul PENČEV 1990, p. 161-162, pl. XII, nr. 120.

³² CONSTANTINESCU 1972, p. 103, nr. 3, fig. 50, nr. 3; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 82, nr. 20; ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 110, nr. 18; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 128, nr. 12.

³³ Cf. PENČEV 1990, p. 170-171, pl. XIII, nr. 129-130; DOČEV 2009, p. 213-215, nr. 4490-4530, tipul I, a. 1371-1390.

³⁴ ILIESCU 1977a, p. 157, nr. 85-91, p. 162, nr. 12-16.

³⁵ ILIESCU 1977a, p. 157, nr. 82-84; VERTAN & CUSTUREA 1981, p. 349, nr. 379-380.

³⁶ Cf. PENČEV 1990, p. 172, pl. XIV, nr. 131-132; DOČEV 2009, p. 215-216, nr. 4550-4580, tipul al II-lea.

lui Soare numărul monedelor de bronz de la Ivan Șişman este considerabil mai redus decât al celor emise în timpul domniei lui Ivan Aleksandăr.

Ca și în cazul monedelor de bronz de la Ivan Aleksandăr și asociații săi, precum și a celor de la Ivan Șişman, și monedele de bronz de la Ivan Strațimir (1352/1356-1365; 1370-1396), țarul de la Vidin, se întâlnesc foarte rar în cadrul descoperirilor de pe teritoriul Țării Românești.

Apariții de monede de bronz ale lui Ivan Strațimir sunt cunoscute doar în Oltenia. Astfel, la Celeiu (sat înglobat în orașul Corabia, jud. Olt) a fost descoperit un stamenon de la Ivan Strațimir³⁷. Moneda face parte din tipul I³⁸, emis în anii '70 ai secolului al XIV-lea.

Opt piese asemănătoare provin din descoperiri izolate de la Basarabi (com. suburbană a orașului Calafat, jud. Dolj)³⁹. În această localitate mai sunt menționate și alte șase monede de bronz, considerate de editori ca fiind imitații după emisiunile de stamena ale lui Ivan Strațimir sau Ivan Șişman⁴⁰. Două dintre monedele considerate ca imitații ale emisiunilor lui Strațimir, par să se inspire din tipul al IV-lea de stamena ale acestui țar, emis în anii '80 ai secolului al XIV-lea⁴¹.

S-a afirmat, de asemenea, că o piesă de bronz de tip imitativ ar fi fost descoperită la Zimnicea⁴². Corectitudinea acestei atribuirii, ca fiind o imitație după monedele de bronz, tipul I, varianta A, a ultimului țar de la Târnovo⁴³, ne pare total exclusă. În schimb, la Celeiu și la Zimnicea putem să avem de-a face, atât cu exemplare bătute neglijent ale stamenelor lui Strațimir, cât și cu imitații ale acestor emisiuni, căci asemenea piese există, atât în cadrul descoperirilor din Dobrogea de sud, cât și în Muntenia și Oltenia. Din păcate, lipsa ilustrațiilor ne împiedică să putem stabili cu precizie cărei categorii îi aparțin monedele în discuție.

Din descoperirile făcute în zona frontierei orientale a Țării Românești, de la Păcuiul lui Soare au fost publicate cinci stamena de la Ivan Strațimir, descoperite în cursul cercetărilor arheologice⁴⁴. Două exemplare aparțin tipului I, două tipului al II-lea⁴⁵ și unul tipului al III-lea⁴⁶.

³⁷ MITREA 1968a, p. 396, nr. 17, dar atribuită, în mod eronat, lui Mihail Șişman (1323-1330). Eroarea este preluată și de către CIOBOTEA 1983, p. 81, nr. VII.

³⁸ PENČEV 1990, p. 160, pl. XII, nr. 116-117; DOČEV 2009, p. 233-239, nr. 5010-5220, tipul I, var. A-N.

³⁹ ILIESCU 1964, p. 359, dar atribuite lui Mihail Șişman; ILIESCU 1965c, p. 272; POPILIAN 1968, p. 3-22; ISĂCESCU 1975, p. 256, n. 10; MITREA 1978, p. 368; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 80, nr. 7; ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 108, nr. 8; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 126, nr. 4.

⁴⁰ ISĂCESCU 1975, p. 256, n. 10.

⁴¹ PENČEV 1990, p. 161-162, pl. XII, nr. 120.

⁴² MITREA 1965, p. 256-257, nr. 30. Descrierea monedei este confuză, trimiterea la MUȘMOV 1924, nr. 182-186, indică, probabil, existența unui stamenon asemănător cu cele din tipul al IV-lea ale lui Strațimir.

⁴³ După părerea ISĂCESCU 1975, p. 256, n. 10, moneda era considerată ca fiind asemănătoare cu cele ilustrate de PENČEV 1990, p. 172, pl. XIV, nr. 133.

⁴⁴ ILIESCU 1977a, p. 156, nr. 50, p. 162, nr. 19, p. 157, nr. 94, p. 162, nr. 12 și p. 162, nr. 12.

⁴⁵ PENČEV 1990, p. 161, pl. XII, nr. 118.

⁴⁶ PENČEV 1990, pl. XII, nr. 119.

Cu ocazia cercetării întreprinse asupra descoperirilor monetare din Muntenia și Oltenia am constatat că există o serie certă de descoperiri de „imitații de tip Silistra”, produse de atelierul de la Dârstor sau în alte centre trans-danubiene, în perioada când teritoriile din sudul Dobrogei au făcut parte din posesiunile principilor Țării Românești, cca 1388-1393 și 1402-1417⁴⁷.

Două stamena anepigrafice, unifacies, purtând reprezentarea unei cruci patriarhale, cu sau fără perle în cantoane, au fost descoperite la Maglavit (com. Maglavit, jud. Dolj)⁴⁸. Alte trei exemplare din categoria „imitațiilor de tip Silistra” provin de la Drobeta-Turnu Severin⁴⁹. Două dintre ele poartă reprezentarea unei cruci simple cu câte o rază în cantoane, iar cealaltă, o cruce fleurenată. Una din „imitațiile de tip Silistra” a fost descoperită în cursul cercetărilor arheologice din anul 1968, de la cetatea Severinului, iar al doilea exemplar în așezarea medievală care suprapunea termele Drobetei romane⁵⁰.

O concentrare importantă de descoperiri de „imitații de tip Silistra” provine din zona Bucureștilor și împrejurimilor sale. Astfel, un stamenon de acest fel a fost descoperit în cursul cercetărilor arheologice din necropola de la București-Măicănești. Moneda anepigrafică poartă imaginea Maicii Domnului Orans⁵¹. Alte piese de acest gen au fost scoase la lumină în cursul cercetărilor arheologice din aria Bisericii Buna Vestire „Dobroteasa” din cartierul bucureștean Văcărești⁵² și în necropola de la Băneasa-Străulești⁵³.

Între monedele descoperite în interiorul bisericii de la Snagov de către Dinu V. Rosetti, în cursul cercetărilor din 1933, era și un stamenon de „tip imitativ Silistra” având ca prototip emisiunile lui Ivan Aleksandăr. Moneda era folosită ca inventar funerar, fiind perforată și atașată cu ajutorul unui fir textil de degetul mortului⁵⁴.

La Păcuiul lui Soare, care la sfârșitul secolului al XIV-lea și în primele decenii ale secolului al XV-lea se găsea sub controlul principilor Țării Românești, au fost descoperite 134 monede din categoria „imitațiilor de tip Silistra”⁵⁵, ele alcătuind majoritatea numerarului mărunț utilizat în această așezare în perioada menționată.

De altfel, legăturile teritoriilor situate între Dunăre și Carpați cu cele din

⁴⁷ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1988, p. 117-118.

⁴⁸ Monede inedite aflate în colecția prof. I. Cioană, din Maglavit.

⁴⁹ Monede inedite păstrate în colecția MRPF, nr. de inv. II 1561 și două fără nr. de inventar.

⁵⁰ Colecția MRPF, nr. de inv. II 1561.

⁵¹ VELTER, PÂRVAN & VÎLCU 2005, p. 516, nr. 890. Menționată de PANAIT 2000, p. 154.

⁵² VELTER, PÂRVAN & VÎLCU 2005, p. 321, nr. 233. Considerată de autorii citați ca fiind o imitație care a avut drept prototip emisiunile lui Ivan Strațimir. Vezi și OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2011, p. 78.

⁵³ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2011, p. 78.

⁵⁴ ROSETTI 1935, p. 18, nr. 66, fig. 26a-b; CANTACUZINO 1995, p. 18, nr. 66 și p. 20, fig. 26a-b; VELTER, PÂRVAN & VÎLCU 2005, p. 513, nr. 881. Vezi, de asemenea, și OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2011, p. 78.

⁵⁵ ILIESCU 1977a, p. 157, nr. 93-121, p. 162, nr. 20-22; VERTAN & CUSTUREA 1981, p. 349, nr. 377-378, dar piesele au fost considerate ca fiind emisiuni de la Ivan Aleksandăr și Mihail Asan, de către autorii menționați.

Dobrogea de sud-vest, în ultimul sfert al secolului al XIV-lea, sunt confirmate și de descoperirea unor stamena ale lui Terter, Seniorul Dristrei, în cursul cercetărilor arheologice din necropola de la Coconi (com. Mănăstirea, jud. Călărași)⁵⁶, de la Târgșorul Vechi (jud. Prahova) și la Cetățeni (com. Cetățeni, jud. Argeș)⁵⁷.

2. Descoperirile de monede de argint

La începutul secolului al XIV-lea, după 1307/1308, în evoluția monetăriei bulgare s-a produs o schimbare importantă, din momentul în care atelierele acestui stat vor începe să emită, tot mai frecvent, aspri de argint⁵⁸. Extinderea emisiunilor de argint a fost favorizată nu numai de accesul mai ușor la stocul de metalul alb necesar (inițial, prin reciclarea monedelor de sârbești și a celor ale Hoardei de Aur), cât, mai ales, de începutul exploatării pe scară largă a unor surse proprii, localizate pe teritoriul Bulgariei de nord-vest sau în Munții Rhodopi. Un loc important în expansiunea producției monetare bulgare l-a jucat implicarea țării, pe o scară tot mai largă, în marele comerț internațional din zona pontică, balcanică și central-europeană.

Factorul politico-militar a grăbit expansiunea producției și utilizării numerarului de argint, mai ales în cursul celei de a doua jumătăți a secolului al XIV-lea, prin punerea în circulație a argintului tezaurizat de Stat, Biserică sau persoanele particulare, pentru a fi monetizat și destinat plății cheltuielilor militare și politice (plata trupelor și mercenarilor, tributuri și răscumpărări de prizonieri)⁵⁹.

În cadrul monetăriei de la Târnovo producția de monede de argint va deveni abundentă între 1331-1393. Și în cazul Țaratului de Vidin, volumul emisiunilor de argint se va menține la un nivel foarte înalt în toată perioada 1370-1396⁶⁰.

Cea mai mare parte a descoperirilor de monede bulgărești de pe teritoriul Țării Românești pe care o analizăm în continuare este alcătuită din aspri de argint emiși în vremea îndelungatei domnii a lui Ivan Aleksandăr, care a exercitat puterea la Târnovo, singur sau asociat cu fii săi Mihail Asan, Ivan Șişman, ori cu cea de a doua lui soție, Theodora. Până în prezent nu cunoaștem decât o singură descoperire de aspri din prima emisiune a lui Ivan Aleksandăr, ca singur

⁵⁶ CONSTANTINESCU 1972, p. 101 nr. 1, fig. 50, nr. 1.

⁵⁷ DIACONU 1978, p. 199.

⁵⁸ În mod tradițional, în literatura numismatică modernă (din primele opt decenii ale secolului al XX-lea), s-a acreditat ideea că denumirea medievală a nominalului monedelor de argint bulgărești era cea de „gros/groși”, vezi în acest sens MUŠMOV 1924, *passim* și întreaga literatură subsecventă până în anii 1990. Pentru identificarea numelui istoric corect al emisiunilor de argint bulgărești din secolele XIII-XV, ca fiind cel de „aspru/a”, cf. DOČEV 2009, p. 24-25. Tot acolo și discuția privind denumirea medievală a nominalurilor monedelor de bronz sau billon, de formă concav/convexă sau plată.

⁵⁹ Asupra cauzelor expansiunii producției de emisiuni monetare de argint în Bulgaria secolelor XIII-XIV, cf. METCALF 1979, p. 285-291 și 310-318. Pentru identificarea atelierelor monetare active în epocă pe teritoriul celui de al doilea Țarat bulgar, cf. DOČEV 2009, p. 26-31.

⁶⁰ Asupra istoriei monetare bulgare din a doua jumătate a secolului al XIII-lea până spre mijlocul secolului al XIV-lea cf. METCALF 1979, p. 285-291; PENČEV 1990, p. 85-187; DOČEV 1992, p. 69-125; DOČEV 2003, *passim*; AVDEV 2007, *passim*; DOČEV 2009, *passim*.

stăpânitor (1331-1347), descoperită la Păcuiul lui Soare⁶¹.

Majoritatea covârșitoare a descoperirilor de aspri din vremea lui Ivan Aleksandăr care au ieșit la lumină pe teritoriul Țării Românești fac parte din emisiunile de aspri atribuite lui Ivan Aleksandăr și Mihail Asan. În realitate, așa cum au dovedit-o cercetările din ultima jumătate de secol, în spatele acestui tip se află atât monede emise în timpul domniei lor comune, între 1332/1333-1355/1356, cât și ca emisiuni cu legende și reprezentări „imobilizate”, puse în circulație după moartea lui Mihail Asan (1355/1356) și chiar după cea a lui Ivan Aleksandăr (1371). În ciuda aparentei lor uniformități iconografice, cercetările laborioase din ultimele trei decenii ale colegilor bulgari au permis identificarea destul de precisă a mai multor variante stilistice și ponderale în cadrul acestor emisiuni⁶². Cu această ocazie s-a dovedit faptul că o parte din acești aspri au fost emiși și postum, ca tip „imobilizat”, nu numai între anii 1366/1367-1371, dar și mai târziu,

⁶¹ Ea a fost publicată de către ILIESCU 1977a, p. 156, nr. 51. Moneda face parte din tipul PENČEV 1990, p. 125, pl. VIII, nr. 71.

⁶² Cf. PENČEV 1990, p. 125-128, pl. VIII, nr. 72-80, pl. IX, nr. 81-82. Aceste monede au fost considerate, multă vreme, în mod eronat, ca reprezentând prima emisiune de aspri a lui Ivan Aleksandăr, cf. MUŠMOV 1924, p. 108-109. În ciuda faptului că GERASIMOV 1950a, p. 315-316 a identificat și atribuit corect o variantă a asprilor lui „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, ca fiind emisiuni postume, din vremea domniei asociate a lui Ivan Aleksandăr cu fiul său mai mic, Ivan Šišman (1356-1371), vechile atribuiri ale lui N. Mušmov au continuat să fie acceptate, fără rezerve, până relativ recent, de către numismații care s-au ocupat de astfel de emisiuni. O contribuție revoluționară privind redatarea și clasificarea stilistică și metrologică a asprilor de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” a fost adusă de cercetările lui METCALF 1975, p. 127-138. Cercetătorul britanic a folosit din plin argumentele metrologice și cronologice rezultate din analiza structurii tezaurelor, punând bazele unei noi datări a acestor emisiuni. Contrar ideii înrădăcinată în mediile de specialitate, D. M. Metcalf a dovedit, în mod clar, faptul că baterea asprilor de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” a continuat cu mult peste un deceniu, după 1355/1356, data morții lui Mihail Asan. După părerea sa, emiterea asprilor de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail” s-a desfășurat până în 1371, de-a lungul domniei asociate a lui Ivan Aleksandăr cu fiul său, Ivan Šišman. Același cercetător a lansat conceptul de „tip imobilizat” pentru a defini piesele din această emisiune, bătute după anul 1355/1356. D. M. Metcalf a demonstrat că așa ziii „groși” sau „1/2 groși” nu erau decât aspri bătuți după un etalon ponderal mai ușor, pe măsură ce standardul monetar a fost continuu redus pretutindeni în Balcani. Ulterior, precizări extrem de importante privind aceste emisiuni au fost făcute de același autor în METCALF 1979, p. 312-315. Pentru a evita orice confuzie asupra identității reale a emitenților acestor emisiuni, după părerea mea, întreaga serie de aspri de acest fel al trebui să fie desemnată ca fiind, mai precis, de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” decât cea de „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”. Identificarea corectă a succesiunii cronologice a celor două tipuri de monede de argint ale țarului Ivan Aleksandăr se datorează contribuției inovative a lui AVDEV 1976, p. 50-51. Un aport foarte important la studiul emisiunilor de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” au fost aduse de către colegii bulgari PENČEV 1979, p. 22-23 și DOČEV 1983, p. 3-14. De subliniat faptul că DOČEV 1984, p. 36, a datat între 1371 - cca 1380, deci, la începutul domniei, în calitate de țar unic a lui Ivan Šišman, ultima serie de aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”. Noile rezultate privind clasificarea variantelor și datarea lor au fost apoi sintetizate și rafinate în monografiile semnate de PENČEV 1990, p. 123-136, precum și cele ale lui DOČEV 1992, p. 92-96; DOČEV 2003; DOČEV 2009, p. 126-154 și 205-213; AVDEV 2007, p. 99-141 și 198-193.

în cursul primului deceniu al domniei lui Ivan Șišman, până pe la 1380⁶³.

Baterea monedelor de argint de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” a cunoscut șase mari etape, dintre care primele trei se caracterizează prin redarea în formă inversată sau normală a monogramei **Ч-Р = Cezar**, adică **Țar** din titulatură, iar ultima prin înlocuirea acestei monograme prin grupe de trei perle, precum și prin următoarele greutateți medii specifice fiecărei etape cronologice:

I. 1,56 g, pentru varianta A (anii 1332/1333-1347/1348);

II. 1,55-1,56 g, pentru varianta B (anii 1340/1341-1345/1346);

III. 1,48-1,53 g, pentru varianta C (anii 1345/1346-1355/1356);

IV. 1,20-1,45 g, pentru varianta D (anii 1355/1356-1365);

V. 1,20-0,90 g, pentru varianta E (anii 1365-1371)⁶⁴;

VI. 0,60-0,90 g, pentru Ivan Șišman, tipul I (anii 1371-1380)⁶⁵.

Aspri izolați de tipul „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” au fost descoperiți la Oltenița (jud. Călărași)⁶⁶, localitate dunăreană situată pe malul opus Tutrakanului, și la Zimnicea⁶⁷. Alte exemplare izolate (?) au fost descoperite la Alexandria și la Lăceni (com. Orbeasca, jud. Teleorman)⁶⁸. Două monede de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” provin din săpăturile arheologice de la Biserica Domnească de la Curtea de Argeș⁶⁹. Pieseile fac parte din varianta B, datată în anii 1340/1341-1345/1346, și varianta C, datată în anii 1345/1346-1355/1356. După părerea Elenei Isăcescu, piesele descoperite la Oltenița și Zimnicea ar face parte din ceea ce ea considera că ar fi fost „1/2 groși”⁷⁰. Lăsând la o parte faptul că monetăria bulgărească din anii 1331-1396 nu a cunoscut un astfel de nominal, termenul folosit de autoarea citată este foarte ambiguu. Dacă urmărim cu atenție textul articolului ei, această noțiune a fost utilizată, atât pentru a desemna piesele cu greutate redusă de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail”, varianta E, emise între anii

⁶³ METCALF 1975, p. 128-132; PENČEV 1979, p. 22; PENČEV 1990, p. 162-163, pl. XIII/121-123; DOČEV 1983, p. 3-14; DOČEV 1992, p. 111 și 238, pl. XXXVI, nr. 1.

⁶⁴ PENČEV 1990, p. 125-136; DOČEV 1992, p. 92-95 și 233 propune o schemă cronologică mai puțin complicată, dar care concordă, în linii mari, cu cea avansată de PENČEV 1990. Vezi în acest sens, DOČEV 2003 și DOČEV 2009, p. 135-154, unde clasifică asprii de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” în patru mari grupe cronologice: 1. Grupa 1. Greutatea medie de cca 1,60-1,70 g - 1332/1333-1347/1348 (monograma **Ч-Р inversată**); 2. Grupa a 2-a. Greutatea medie de cca 1,45-1,50 g - 1347/1348-1355/1356 (monograma **Ч-Р inversată**); 3. Grupa a 3-a. Greutatea medie de cca 1,10-1,25 g - 1355/1356-1366/1367 (monograma **Ч-Р normală**); 4. Grupa a 4-a. Greutatea medie de cca 0,50-0,80 g - 1365/1366-1380 (monograma **Ч-Р normală**, dar foarte schematică sau înlocuită de o stea cu mai multe raze sau triumphiuri de perle).

⁶⁵ DOČEV 1984, p. 36.

⁶⁶ ISĂCESCU 1971, p. 352.

⁶⁷ ISĂCESCU 1971, p. 352.

⁶⁸ SPIRU 1976-1989, p. 652; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 85, nr. 42; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 132, nr. 27.

⁶⁹ Cf. CONSTANTINESCU 1971, p. 20-21; CONSTANTINESCU 1984, p. 120, nr. 7-8, fig. 51, nr. 9-10. Vezi, de asemenea, mențiunile aceleiași piese la MITREA 1985a, p. 173, nr. 43; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 82-83, nr. 27; ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 100, nr. 23; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 125, nr. 2. Monedele se păstrează în colecția Muzeului Municipal Curtea de Argeș (MM Curtea de Argeș), nr. de inv. 3167-3168, și au greutatea de 0,93 g și, respectiv, 1,57 g.

⁷⁰ ISĂCESCU 1971, p. 352.

1365-1371, cât și pe cele bătute la începutul domniei lui Ivan Șišman (1371-1380), adică cele de tipul I, după clasificarea lui K. Dočev și Vl. Penčev.

Am lăsat la sfârșit discutarea identității monedei de la „Ivan Aleksandăr” descoperită în cursul săpăturilor arheologice de la Mănăstirea Snagov (com. Snagov, jud. Ilfov), conduse de către Dinu V. Rosetti, despre care ne-au parvenit informații contradictorii. Pe fotografia de bună calitate a piesei publicată de Rosetti se observă că aceasta este din bronz, nu din argint, în plus, nu are nici o reprezentare cunoscută pe emisiunile comune ale lui Ivan Aleksandar și Mihail Asan⁷¹. În realitate, avem de a face cu un stamenon anonim din categoria emisiunilor pe care am desemnat-o ca făcând parte din imitațiile de tip Silistra, databile la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, bătute în sudul Dobrogei sub autoritatea principilor Țării Românești⁷².

Din Balta Călărașilor, de la Vicina-Păcuiul lui Soare (sat Galița, com. Ostrov, jud. Constanța), așezare situată în anii '40-'70 ai secolului al XIV-lea, la granița de est a Țării Românești, sunt menționate opt descoperiri izolate de aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”⁷³. Dintre acestea, trei piese fac parte din varianta A (1337-1341)⁷⁴, patru din variantele B-C (1341-1356)⁷⁵ și una nu poate fi încadrată în nici o grupă cronologică, datorită stării ei fragmentare⁷⁶. Centrul urban de la Vicina, împreună cu Dristra-Silistra, au fost stăpânite între anii 1366-1388 de către Dobrotiță, despotul Țării Carbonei și de către fiul său, Ivanco Terter, seniorul Dristrei. După cum o indică numeroasele descoperiri monetare ale domnilor Țării Românești din această așezare, ca și din sudul Dobrogei, în general, Vicina a avut contacte strânse cu Muntenia, iar la sfârșitul secolului al XIV-lea și în primele decenii ale secolului al XV-lea a fost sub controlul Principatului muntean. Datorită acestui fapt, descoperirile de monede bulgărești la Păcuiul lui Soare prezintă un interes deosebit pentru studierea și înțelegerea dinamicii procesului de pătrundere a emisiunilor țaratelor de Târnovo și de Vidin în ansamblul ținuturilor situate la nord de Dunăre.

În Oltenia, este menționat un număr considerabil de descoperiri izolate de monede de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail”. O parte dintre acestea au fost găsite în cursul unor cercetări arheologice. Așa este cazul monedei scoasă la lumină în cadrul necropolei medievale de la Verbicioara (com. Verbița, jud. Dolj)⁷⁷. După

⁷¹ ROSETTI 1935, p. 51. Pentru alte mențiuni ale acestei descoperiri vezi: ILIESCU 1964, p. 360, unde afirmă că la Snagov a fost descoperită o monedă de bronz. ISĂCESCU 1971, p. 352 menționează, în schimb, descoperirea unei monede de argint. Pentru alte mențiuni ale aceleiași descoperiri cf. BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 87, nr. 63; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 136, nr. 43; CANTACUZINO 1995, p. 18, nr. 66 și p. 20, fig. 26a-b. Vezi mai jos, discuțiile privind descoperirile de „imitații de tip Silistra” din bronz, databile la sfârșitul secolului al XIV-lea și primele două decenii ale secolului al XV-lea. Piesa a fost publicată cu toate datele de VELTER, PÂRVAN & VÎLCU 2005.

⁷² OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1988, p. 117-118.

⁷³ Cf. ILIESCU 1977a, p. 156, nr. 52-59, p. 161, nr. 9.

⁷⁴ ILIESCU 1977a, p. 156, nr. 52-53 și 55.

⁷⁵ ILIESCU 1977a, p. 156, nr. 56-58, p. 161, nr. 9.

⁷⁶ ILIESCU 1977a, p. 156, nr. 54.

⁷⁷ Cf. BERCIU 1950, p. 106, nr. 1; BERCIU 1951, p. 244. Vezi de asemenea ILIESCU 1950, p. 130; ILIESCU 1964, p. 360; ISĂCESCU 1971, p. 352; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 37, nr. 49.

părerăa Elenei Isăcescu, piesa descoperită la Verbicioara s-ar încadra în categoria celor pe care ea le considera că ar fi fost „1/2 groși”⁷⁸. Am arătat deja, mai sus, că acest termen imprecis a fost folosit de autoare nu numai pentru a desemna piesele cu greutate redusă de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail”, emise între 1365-1371, dar și pentru cele bătute la începutul domniei lui Ivan Șišman (1371-1380). În lipsa publicării datelor tehnice complete și a unei fotografii de calitate, în prezent este imposibil să stabilim cu precizie cărui emitent ar putea aparține piesa.

Un aspru de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” a fost găsit în cursul săpăturilor întreprinse de Grigore Tocilescu, în anii 1893-1899, în așezarea și necropola feudală care suprapuneau castrul roman de la Drobeta⁷⁹. Din păcate, lipsesc alte date suplimentare. Tot din zona municipiului Drobeta-Turnu Severin, de la Cetatea Severinului, provine o monedă de argint de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, a cărei greutate, de 1,20 g⁸⁰, ne face s-o încadrăm în varianta D, datată între anii 1355-1365. Din vecinătatea Severinului, de la Opișor (com. Opișor, jud. Mehedinți)⁸¹ provine un gros aparținând variantei E, datat între anii 1365-1371.

În colecția Muzeului Regional al Porților de Fier din Drobeta-Turnu Severin se păstrează un număr de șapte monede de argint de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, despre a căror proveniență exactă nu s-au păstrat nici un fel de informații. Ele pot proveni atât din descoperiri izolate, făcute în cursul săpăturilor de la Drobeta-Turnu Severin, cât și dintr-un tezaur dispersat, descoperit în zonă sau de pe raza județului Mehedinți⁸². Cinci piese fac parte din varianta C, una din varianta D, iar una nu poate fi determinată.

În colecția Muzeului Olteniei din Craiova se află doi aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”⁸³. Ambele, cântărind 1,57 g și, respectiv, 1,54 g, fac parte din varianta B, bătută între anii 1340/1341-1345/1346. Din păcate, nici în acest caz, nu există date despre locul lor de proveniență. În lipsa acestor informații, noi am inclus, provizoriu, cele două monede între piesele izolate, dar starea lor excelentă de conservare nu exclude posibilitatea ca ele să reprezinte, totuși, un fragment dintr-un tezaur dispersat, poate, chiar, făcând parte din cel de la Lazu (com. Terpezița, jud. Dolj)⁸⁴, sau așa-zisul tezaur „Oltenia I”⁸⁵.

⁷⁸ ISĂCESCU 1971, p. 352.

⁷⁹ Cf. TUDOR 1976, p. 134.

⁸⁰ STÎNGĂ 1996, p. 150, nr. 25.

⁸¹ Monedă inedită, păstrată în colecția MRPF, nr. inv. II 399.

⁸² Monede inedite, păstrate în colecția MRPF, nr. inv. II 462-463, II 555-558 și II 2489.

⁸³ Monedele inedite MOC, nr. de inv. I 1792/1-2.

⁸⁴ Asupra tezaurului de la Lazu/1945, cf. DIMITRIJEVIĆ 1973, p. 92, nr. 1-11. Autorul menționează această descoperire sub denumirea improprie de „tezaurul Oltenia I”. Pentru precizarea locului exact de proveniență cf. MITREA 1985b, p. 409, nr. 686. Vezi, de asemenea, și ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 133, nr. 26.

⁸⁵ În realitate, în seria de descoperiri medievale provenite din localități necunoscute din provincia de peste Olt, tezaurul „Oltenia I” ar trebui să fie numit cel găsit în 1907, cf. MOISIL 1915b, p. 43, nr. 51 și ILIESCU 1958, p. 21. DIMITRIJEVIĆ 1973, p. 92-93, a menționat descoperirea improprie de tezaurul „Oltenia II”, de unde a fost preluat și de METCALF 1979, p. 327, 329. Evident, în urma identificării locului de descoperire, tezaurul de la Lazu, ar trebui scos de pe lista așa-ziselor „tezaure Oltenia”. În schimb, pe aceasta ar trebui adăugat ca tezaurul „Oltenia II”, cel descoperit la începutul anilor 1990, în sudul

Sunt cunoscute numeroase tezaure de pe teritoriul Țării Românești, care sunt alcătuite exclusiv din aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” sau au în componența lor și astfel de piese. Un important tezaur a fost descoperit, în 1961, pe Popina Coslogeni, din Balta Călărașilor, de pe teritoriul satului Dichiseni (com. Dichiseni, jud. Călărași). Tezaurul a fost menționat de mai multe ori în literatura de specialitate, dar datele publicate au fost foarte sumare, iar într-un caz, chiar eronate⁸⁶. Din cele 173 monede, care au făcut parte inițial din tezaurul descoperit în 1961, împreună cu cănița în care fuseseră adăpostite, se păstrează azi, în colecția Muzeului Dunării de Jos din Călărași, doar un număr de 151 exemplare, care sunt inventariate sub nr. 4105-4277. Cu toate acestea, stabilirea apartenenței pieselor lipsă la marile grupuri cronologice este posibilă datorită unui desen foarte riguros realizat de fostul director al muzeului, Niță Angelescu (care era pictor). Am putu stabili că tezaurul de la Dichiseni/1961 se compune numai din monede de argint bulgărești de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”. Dintre acestea, un număr de 153 exemplare aparțineau variantelor A - C, databile între 1337 și 1355/1356, restul de 20 de exemplare făceau parte din varianta D, bătută între anii 1355/1356-1365. Acest fapt are o semnificație deosebită, transformând această descoperire într-unul dintre cele mai timpurii tezaure de monede bulgare de argint cunoscute, până în prezent, pe teritoriul Țării Românești.

Din aceiași zonă a Bălții Ialomitei, provine și tezaurul descoperit în 1961 la Păcuiul lui Soare (satul Galița, com. Ostrov, jud. Constanța)⁸⁷. El număra 173 monede de argint, dintre care covârșitoarea majoritate, respectiv 166 de piese, erau aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail”. Alături de acestea se mai aflau patru aspri de la Strașimир, un basilikon de la Ioancu Terter, seniorul Dristrei (cca 1376-1388), și doi ducați de la Vladislav I - Vlaicu⁸⁸. În ciuda valorii sale documentare excepționale, acest tezaur a fost publicat de o manieră incompletă,

provinciei, pe care l-am putut studia grație ajutorului domnului Octavian Ciocșan.

⁸⁶ Descoperirea a fost menționată pentru prima oară de către PANAIT 1971, p. 260, dar cu informația greșită, după care tezaurul ar fi conținut monede de la Mircea cel Bătrân, principele Țării Românești. Aceiași identificare greșită a emitentului monedelor din tezaurul de la Dichiseni/1961 este și la BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 83, nr. 28. Date corecte asupra tezaurului se găsesc la MITREA 1985b, p. 409, nr. 685. Acestea au fost, apoi, reluate și de către ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 111, nr. 24 și ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 130, nr. 16. Tezaurul a făcut obiectul comunicării „Un tezaur monetar din secolul al XIV-lea descoperit în Balta Borcei”, prezentată de către N. Angelescu și E. Oberländer-Târnoveanu în anul 1983, la Sesiunea științifică organizată de către Cabinetul Numismatic al Muzeului Național de Istorie a României.

⁸⁷ Cf. MITREA 1962, p. 214, nr. 112; DIACONU 1964, p. 145; ISĂCESCU 1971, p. 345-353; ILIESCU 1977a, p. 152; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 86, nr. 51; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 133, nr. 34a.

⁸⁸ Moneda, un unicat, a fost publicată inițial de DIACONU 1964, p. 143-144, ca aparținând lui Gheorghe Terter I (1280-1292). Ulterior, a fost atribuită corect lui Ioancu Terter, seniorul Dristrei (cca 1376-1388), cf. DIACONU 1978, p. 185-201. Precizări asupra cronologiei și caracterului emisiunii la OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1988, p. 115. În prezent, pregătesc o republicare a descoperirii de la Păcuiul lui Soare/1961. Din păcate, toate eforturile mele de a localiza moneda lui Ioancu Terter au dat greș, ea nefigurând în evidențele Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București, ale Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța (unde se păstrează restul pieselor) sau în colecțiile Cabinetului Numismatic al Bibliotecii Academiei Române.

cu numeroase erori de atribuire și metodologice. Din acest motiv, am încercat să dăm o nouă clasificare a pieselor de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail”, sperând, ca ulterior să republicăm și să analizăm valoarea istorică a acestei descoperiri. După noile criterii de clasificare ale acestor monede, tezaurul de la Păcuiul lui Soare/1961 are următoarea structură:

1. Varianta C – 1345/1346-1355/1356 - 3 exemplare⁸⁹;
2. Varianta C ? – 1345/1346-1355/1356 - 24 exemplare⁹⁰;
3. Varianta D – 1355/1356-1365 - 64 exemplare⁹¹;
4. Varianta E – 1365-1371 - 31 exemplare⁹²;
5. Varianta E ? – 1365-1371 - 6 exemplare⁹³;
6. Varianta D – E – 1355/1356-1371 - 15 exemplare⁹⁴;
7. Varianta F – 1355/1356-1365/1366 - 1 exemplar⁹⁵;
8. Tipul I (Ivan Șišman) – 1371-1380 - 6 exemplare⁹⁶;
9. Ivan Strațimir – grupa a II-a, varianta A – 1370-1375 - 1 exemplar⁹⁷;
10. Ivan Strațimir – grupa a II-a, varianta D – 1370-1378 - 1 exemplar⁹⁸;
11. Senioria de Dristra – Terter – basilikon, emisiunea I (1376-1377) - 1 exemplar⁹⁹;
12. Țara Românească – Vladislav I - Vlaicu – ducați - 2 exemplare¹⁰⁰.

Existența monedelor de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” bătute la începutul domniei lui Ivan Șišman a rămas neobservată, atât primului editor al descoperirii, cât și de către ceilalți cercetători, care s-au ocupat de acest tezaur. După cunoștințele noastre, aceasta este prima menționare a prezenței asprilor din această grupă în cadrul descoperirilor de pe teritoriul actual al României (și, din păcate, și singura până în prezent, datorită lipsei de date metrologice și de ilustrare a materialului publicat). Îngroparea tezaurului de la Păcuiul lui Soare poate fi plasată între anii 1376/1377 și începutul anilor '80 ai secolului al XIV-lea.

Tot din Bărăgan, provine tezaurul de la Balaciu (com. Balaciu, jud. Ialomița), cuprinzând monede de argint de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, pe lângă emisiuni de la Ivan Strațimir, țarul Vidinului, și ale voievozilor Vladislav I - Vlaicu și Radu I, ai Țării Românești¹⁰¹. Prezența monedelor lui Ivan Strațimir și

⁸⁹ ISĂCESCU 1971, p. 347, nr. 18 și 20.

⁹⁰ ISĂCESCU 1971, p. 347, nr. 2-7 și 16.

⁹¹ ISĂCESCU 1971, p. 347, nr. 19, varianta a II-a nr. 1-5, 9, 11-12, 14, p. 348, incusă și nr. 15.

⁹² ISĂCESCU 1971, p. 346, nr. 1, p. 347, nr. 8, varianta a III-a nr. 6-8, 10 și 13 și p. 348, varianta a V-a, nr. 16.

⁹³ ISĂCESCU 1971, p. 347, nr. 9-10 și 17.

⁹⁴ ISĂCESCU 1971, p. 347, nr. 11-15.

⁹⁵ ISĂCESCU 1971, p. 348, varianta a V-a, nr. 1.

⁹⁶ ISĂCESCU 1971, p. 347, varianta a II-a, și p. 348, varianta a VI-a.

⁹⁷ ISĂCESCU 1971, p. 348, nr. 1.

⁹⁸ ISĂCESCU 1971, p. 348, nr. 2.

⁹⁹ ISĂCESCU 1971, p. 346, nr. 1, atribuită lui Gheorghe I Terter. Asupra atribuirii ei către Ioanco Terter, fiul lui Dobrotici, Seniorul Dristrei, cf. DIACONU 1978, p. 185-200; DIACONU 1980, p. 73-76; OBERLÄNDER-TÄRNOVEANU 1988, p. 115.

¹⁰⁰ ISĂCESCU 1971, p. 345-346, nr. 1-2.

¹⁰¹ SEVEREANU 1935, p. 50; MOISIL 1939-1940, p. 246, nr. 10; ILIESCU 1950, p. 130, nr. 7; ILIESCU 1964, p. 360; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 80, nr. 3;

Radu I permite datarea ascunderii tezaurului de la Balaciu la începutul deceniului al nouălea al secolului al XIV-lea.

Structuri, relativ, asemănătoare cu descoperirile discutate mai sus le au și tezaurele de la Scioaștea (com. Scioaștea, jud. Teleorman)¹⁰², Bascov/2008 (com. Bascov, jud. Argeș)¹⁰³ și Balta Sărată (com. Crângeni, jud. Teleorman)¹⁰⁴.

Din cele 48 de monede păstrate din descoperirea de la Scioaștea, 32 exemplare aparțin tipului „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”. Din păcate, numai 28 de monede din acest tezaur au fost publicate, după un standard științific și tehnic corespunzător, de către Constanța Știrbu și Corneliu Beda. După clasificările recente, patru exemplare aparțin tipului A¹⁰⁵, zece sunt din varianta C¹⁰⁶, iar restul de 14 exemplare fac parte din varianta D¹⁰⁷. Alte șapte piese au fost foarte sumar publicate de către Bucur Mitrea. Cu toate acestea, chiar dacă ilustrația dată de acest autor este departe de a fi de calitate acceptabilă, se poate distinge prezența în lotul de la IAB a unor aspri aparținând variantei D¹⁰⁸, datate în anii 1355/1356-1365. Mai mult decât atât, cercetând aceeași ilustrație, unele piese par să facă parte din varianta E¹⁰⁹, adică dintr-un grup și mai târziu (1366-1371).

Alte șapte monede bulgărești din loturile păstrate din tezaurul de la Scioaștea au fost emise de Ivan Strațimir, țarul de Vidin, iar celelalte nouă, de Vladislav I, principele Țării Românești.

Unul din cele mai interesante tezaure conținând monede de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” provenit de pe teritoriul Munteniei a fost descoperit în vara anului 2008 la Bascov. El număra, cel puțin 1.000 de monede de argint, din care am putut studia 765 exemplare. Dintre acestea, 20 de piese erau „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” (6 exemplare emise anterior anului 1355/1356 și 14 între 1356-1367). Pe lângă acestea, lotul studiat din tezaurul Bascov/2008 mai număra 371 aspri de la Ivan Strațimir, 406 ducați de la Vladislav I Vlaicu și un aspru otoman de la Murad I (1360-1389).

Descoperirea de la Balta Sărată, una din cele mai mari cunoscute, până în prezent, pe teritoriul Țării Românești, conține doar cinci aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” și 31 aspri de la Ivan Șišman, dintr-un total de 3.164

ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 125, nr. 1.

¹⁰² MITREA 1976-1980, p. 297-304; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 87, nr. 60; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 106-150; POENARU BORDEA & MITREA 1992, p. 206, nr. 68.

¹⁰³ Tezaurul este inedit, fiind în curs de publicare. O parte se păstrează în colecțiile Muzeului Național de Istorie a României și în diverse colecții private. Fără îndoială, părți din tezaurul de la Bascov au fost scoase ilegal din țară și au fost vândute în anii de după 2008 pe piața de antichități din Europa Occidentală.

¹⁰⁴ MITREA 1980, p. 378, nr. 162; ȚÎNȚĂREANU & BEDA 1983, p. 83-84; MITREA 1984, p. 188, nr. 145; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 125-126, nr. 3. Descoperirea este menționată de două ori, cu nume diferite, de BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 80, nr. 6 (sub denumirea corectă de Balta Sărată) și p. 82, nr. 26 (Crângeni). Diferă și presupusa compoziție a „celor două descoperiri”.

¹⁰⁵ ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 121-125, nr. 26-28 și 32.

¹⁰⁶ ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 121-125, nr. 14, 28-30 și 33-38.

¹⁰⁷ ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 121-125, nr. 11-13, 15-25 și 31.

¹⁰⁸ MITREA 1976-1980, p. 301, fig. nr. 1-3 și 5-6.

¹⁰⁹ ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 121-125, nr. 7.

piese. Majoritatea pieselor din tezaurul de la Balta Sărată sunt emisiuni de aspri de la Ivan Strațimир, respectiv 1.652 piese, iar 1.476 sunt monede emise de principii munteni Vladislav I - Vlaicu, Radu I, Dan I și Mircea cel Bătrân.

Considerăm că ascunderea tezaurului de la Scrioaștea și Bascov a avut loc la începutul deceniului al optulea (scurtă vreme după 1370), iar cel de la Balta Sărată/1979, la sfârșitul deceniului al nouălea al secolului al XIV-lea (1389?).

Din una dintre primele capitale ale Țării Românești, de la Câmpulung Muscel (jud. Argeș) este cunoscută prezența unui tezaur, descoperit în 1875. Din informațiile transmise de D. A. Sturdza, cel care a achiziționat o parte din monede, tezaurul conținea și aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, pe lângă emisiuni ale principilor Țării Românești, Vladislav I Vlaicu și Radu I¹¹⁰.

Încă și mai puține date ne-au parvenit și despre un alt tezaur, despre care s-a afirmat că ar fi fost descoperit în zona Bucureștilor. Din nota foarte sumară a lui Constantin Moisil, unui autori au tras concluzia că descoperirea ar fi constat atât din emisiuni monetare de argint bulgărești de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” și de la Ivan Strațimир, cât și din ducăți ai primilor domni ai Țării Românești¹¹¹.

O serie extrem de importantă de tezaure conține aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, asociați cu alte monede balcanice, emisiuni ale domnilor Țării Românești și Moldovei, precum și cu piese central-europene sau vest-europene provine din Oltenia. Cea mai timpurie descoperire de acest gen, cunoscută până în acest moment, este tezaurul de la Lazu/1945 (com. Terpezița, jud. Dolj), care reunește, pe lângă monede bulgărești și emisiuni sârbești¹¹². Grație amabilității colegului nostru Toma Rădulescu din Craiova, am putut cerceta, în anii 1990, piesele păstrate. Cele șase monede de argint de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, din cele șapte menționate în CH 7, au o greutate medie de 1,47 g. Ele aparțin în totalitate variantelor B și C, emise în anii 1340/1341-1355/1356, iar monedele sârbești se datează între 1331-1350/1352. Acest fapt permite datarea îngropării tezaurului de la Lazu în deceniul al șaselea al secolului al XIV-lea.

Relativ contemporan cu descoperirea de la Lazu este și tezaurul pe care-l denumim convențional „Oltenia II”. El a fost descoperit la începutul anilor '90, într-o localitate neprecizată din sudul regiunii¹¹³. Lotul de 51 de monede studiate este alcătuit numai din emisiuni de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, varianta B-C (49 exemplare), databile între 1340/1341-1355/1356 și una din varianta D, datată între 1365-1371.

¹¹⁰ ILIESCU 1958, p. 20; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 82, nr. 19a-b; ILIESCU 1964, p. 360; ISĂCESCU 1971, p. 352; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 128, nr. 11c, menționau descoperirea în localitate a uneia sau a mai multor monede bulgărești izolate.

¹¹¹ MOISIL 1934, p. 15; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 127, nr. 7; PÂRVAN 2005, p. 575, nr. 31.

¹¹² Asupra tezaurului de la Lazu/1945, cf. DIMITRIJEVIĆ 1973, p. 92, nr. 1-11. Autorul menționează această descoperire sub denumirea improprie de „tezaurul Oltenia I”. Pentru precizarea locului exact de proveniență cf. MITREA 1985b, p. 409, nr. 686. Vezi, de asemenea, și ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 133, nr. 26.

¹¹³ Un lot de 50 de aspri din acest tezaur inedit se păstrează într-o colecție particulară din Craiova. Studiul pieselor a fost accesibil datorită amabilității prietenului meu Octavian Ciocșan din Craiova.

În 2021 am avut acces direct la piesele unui tezaur, despre care se afirmase că ar fi fost descoperit în 1967, pe teritoriul municipiului Slatina. Din informațiile mai vechi, anterioare anului 1989, pe care le aveam de la dl. dr. Toma Rădulescu și dna. Elena Deleanu, rezulta că în colecțiile Muzeului Județean Olt se păstrau 67 aspri de la „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan și unul de la Ivan Strațimир”¹¹⁴.

În urma studierii pieselor am constatat că era vorba, în realitate, despre un lot de 73 de aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” și imitații contemporane ale acestora. Fragmentul de tezaur are următoarea structură, pe grupuri cronologice și variante (după clasarea propusă de AVDEV 2007 și DOCEV 2009):

1. Prima grupă cronologică (1332/1333-1347/1348) - 29 exemplare¹¹⁵.
2. A doua grupă cronologică (1347/1348-1355/1356) - 34 exemplare¹¹⁶.
3. A treia grupă cronologică (1355/1356-1366/1367) - 4 exemplare¹¹⁷.
4. Imitații¹¹⁸.

Acestora le mai adăugăm un lot de trei piese păstrate într-o colecție particulară din Slatina. Din datele oferite de Gh. Poenaru Bordea¹¹⁹, ar rezulta că monedele din colecția A. Cincu ar face parte din grupele cronologice a II-a și a III-a.

În lotul păstrat în prezent în colecția Muzeului Județean Olt nu am regăsit moneda lui Ivan Strațimир, despre care mă informase colegul Rădulescu. În aceste condiții, se poate presupune că tezaurul de la Slatina a fost ascuns în ultimii ani ai deceniului al șaptelea al secolului al XIV-lea.

Din cea de-a doua parte a deceniului al optulea al secolului al XIV-lea sau de la începutul deceniului al nouălea datează mai multe tezaure din Oltenia, cum ar fi, cele de la Jiana Mare I/1959 (fostul sat Flămânda, com. Jiana Mare, jud. Mehedinți)¹²⁰, Teiuș/1914 (com. Scornicești, jud. Olt)¹²¹ și „Oltenia I”¹²².

¹¹⁴ Asupra descoperirii de la Slatina cf. DELEANU 1994, p. 20; POENARU BORDEA & MITREA 1993, p. 319, nr. 94; POENARU BORDEA 1994-1995, p. 474, nr. 114; POENARU BORDEA 1996-1998, p. 461, nr. 189.

¹¹⁵ AVDEV 2007, p. 111-112 fig. 101, var. A2, p. 112-113, fig. 102, var. B (dar fără tildă de prescurtare pe monograma de pe avers), p. 113-114, fig. 104, var. D (dar fără tildă de prescurtare); DOCEV 2009, p. 140, nr. 2320-2330, p. 139, nr. 2290, p. 141, nr. 2380, precum și variante de avers sau revers care un figurează în cele două lucrări.

¹¹⁶ AVDEV 2007, p. 111-112, fig. 101, var. A2, p. 112-113, fig. 102, var. B (dar fără tildă de prescurtare), p. 113, fig. 103, var. C (dar fără tildă de prescurtare), p. 113-114, fig. 104, var. D (dar fără tildă de prescurtare); DOCEV 2009, p. 141, nr. 2380, precum și variante de avers sau revers care un figurează în cele două lucrări.

¹¹⁷ AVDEV 2007, p. 111-112, fig. 101, var. A2, p. 112-113, fig. 102, var. B (dar fără tildă de prescurtare), p. 113, fig. 103, var. C (dar fără tildă de prescurtare), p. 113-114, fig. 104, var. D (dar fără tildă de prescurtare); DOCEV 2009, p. 141, nr. 2380, precum și variante de avers sau revers care un figurează în cele două lucrări.

¹¹⁸ Imitații după emisiunile din variantele AVDEV 2007, p. 112-113, fig. 102, var. B (dar fără tildă de prescurtare) și p. 113-114, fig. 104, var. D (dar fără tildă de prescurtare).

¹¹⁹ POENARU BORDEA 1996-1996, p. 461, nr. 189. Cele trei monede fac parte din seria de emisiuni cu monograma **Ч-Р** inversată (1,62 g, 1,46 g și 1,38 g, perforată).

¹²⁰ Tezaurul a fost menționat sumar de către ILIESCU 1960, p. 502, n. 4; ROȘU & POPILIAN 1964, p. 329; RĂDULESCU 1980, p. 93; STÎNGĂ 1985, p. 146, nr. 6; BERCUI-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 85, nr. 45a; ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 111, nr. 27; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 131, nr. 20.

Tezaurul Jiana Mare I/1961 era alcătuit din circa 1.137 monede de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, de la Ivan Strațimир, de la Vladislav I - Vlaicu și Radu I. Din păcate nu avem date privind numărul exemplarelor de la fiecare emitent, în parte, cu excepția celor emise de Vladislav I Vlaicu și Radu I, despre care s-a afirmat că erau reprezentați prin câte două monede fiecare¹²³.

Descoperirea de la Teiuș pare să fi fost cel mai mare tezaur medieval timpuriu cunoscut, până în prezent, pe teritoriul Țării Românești. Se presupune că el ar fi numărat, inițial, cel puțin 5.000-6.000 monede de argint. Descoperirea nu a fost accesibilă studiului, decât parțial, risipindu-se în comerțul de antichități și mai multe colecții private. C. Moisil a reușit să identifice doar 2021 exemplare, dintre care: 700 de monede de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, 1.300 de la Ivan Strațimир, 20 de la Ludovic I, regele Ungariei și una de la Giovanni Dolfín, dogele Veneției. Din păcate, dispunem doar de o descriere sumară, pentru o singură monedă de la Strațimир din acest tezaur, datorată lui Moisil¹²⁴. Piesa pare să aparțină celei de a doua domnii, varianta A.

Tezaurul, numit convențional „Oltenia I”, a fost descoperit, în jurul anului 1907, într-o localitate necunoscută din această provincie. Lotul ajuns la dispoziția numismaților vremii cuprindea 300 de monede, dintre care patru erau aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”¹²⁵. Între monedele de acest tip din tezaurul „Oltenia I” au fost identificate și unul sau două (?) exemplare de un interes excepțional. Este vorba despre aspri pe care s-a aplicat o contramarcă circulară cu reprezentarea scutului fasciat al Basarabilor¹²⁶. Celelalte monede din tezaurul „Oltenia I” constau din emisiuni de la Vladislav I - Vlaicu (214 exemplare), Vladislav I și Radu I (10 exemplare), Radu I (63 exemplare), Serbia - Ștefan Dušan (6 exemplare), Moldova - Petru I (un exemplar) și Polonia - Vladislav I Jagello (un exemplar).

Tot din spațiul bulgar al secolului al XIV-lea provine și unicul aspru păstrat de la Ivan Strațimир și menționat ca făcând parte din tezaurul „Oltenia I”.

Ascunderea celor trei tezaure din Oltenia, prezentate mai sus, pare să dateze din cea de-a doua jumătate a deceniului al optulea sau începutul celui următor al secolului al XIV-lea.

După numărul considerabil de descoperiri de monede de argint de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” de pe teritoriul Țării Românești, aparițiile de emisiuni de la urmașul său pe tronul de la Târnovo, Ivan Šišman (1371-1393), sunt extrem de modest reprezentate în spațiul dintre Dunăre și Carpații Meridionali.

¹²¹ MOISIL 1914, p. 57; MOISIL 1915a, p. 14-15; SEVEREANU 1915, p. 114; SEVEREANU 1921, p. 113; ILIESCU 1950, p. 128; ILIESCU 1958, p. 20; ILIESCU 1964, p. 360; MITREA 1976, p. 292; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1981, p. 32; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 88, nr. 66; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 136, nr. 44.

¹²² MOISIL 1915b, p. 43, nr. 51; ILIESCU 1958, p. 21; DIMITRIJEVIĆ 1973, p. 92-93, care îl menționează sub numele, incorect, de tezaurul „Oltenia II”. Vezi, de asemenea: BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 86, nr. 49.

¹²³ Cu prilejul reorganizărilor și inventariierilor succesive ale colecției, care au avut loc în anii 1960-1980, piesele mai multor tezaure au fost „contopite”...

¹²⁴ MOISIL 1915c, p. 199, nr. 28.

¹²⁵ Vezi mai sus n. 81.

¹²⁶ SEVEREANU 1915, p. 117; ILIESCU 1958, p. 21.

Aspri de la Ivan Șişman sunt menționați doar în componența a patru tezaure din Țara Românească, dintre care două provin de pe insula dunăreană Păcuiul lui Soare, situată chiar în vecinătatea Dobrogei. Cele mai vechi emisiuni de la Șişman cunoscute în zonă sunt cei șase aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” din tezaurul Păcuiul lui Soare/1961, la care se adaugă un exemplar izolat, descoperit în cursul cercetărilor arheologice¹²⁷.

Tot din vecinătatea Vicinei provine și tezaurul descoperit pe malul brațului Dunărea Veche, la „Km. 349”, în Balta Călărașilor, nu departe de Păcuiul lui Soare. Lotul recuperat de Muzeul „Teohari Antonescu” din Giurgiu numără 500 monede de argint. Dintre acestea, 31 sunt aspri semnați de la Ivan Șişman. Restul aparțin lui Ivan Strațimir (319 aspri), lui Radu I (42 ducăți), Dan I (117 ducăți), precum și lui Mircea cel Bătrân (6 ducăți)¹²⁸.

Emisiuni de argint de la Ivan Șişman, mai exact un număr de 31 de aspri fac parte și din tezaurul de la Balta Sărată, discutat deja mai sus¹²⁹.

Din Oltenia cunoaștem doar o singură descoperire de monede de la Ivan Șişman. Este vorba de un tezaur descoperit la Turnu Severin, în jurul anului 1944¹³⁰. Lotul pe care l-am studiat conținea 12 aspri, cu toții făcând parte din emisiuni foarte târzii ale lui Ivan Șişman, din tipul al IV-lea, datat în anii 1382/1383-1392/1393¹³¹, alături de care am putut cerceta și 30 de ducăți de la Mircea cel Bătrân, din primul tip reformat (cu bustul lui Isus pe avers) și un fragment dintr-un lingou de argint¹³².

Îngroparea tezaurelor de la „Km. 349” și Balta Sărată poate fi plasată pe la sfârșitul deceniului al nouălea al secolului al XIV-lea (1389?), iar a celui de la Drobeta-Turnu Severin/1944, în primii ani ai secolului al XV-lea.

Cea de a doua componentă bulgară majoră a mediului circulator din Țara Românească o reprezintă emisiunile Țaratului de Vidin, bătute în vremea lui Ivan Strațimir (1352/1355-1365 și 1370-1396). Mica formațiune politică din nord-vestul Bulgariei și nord-estul Serbiei actuale, a început să emită monedă proprie în jurul anului 1360¹³³.

Producția monetară surprinzător de abundentă, având în vedere dimensiunile teritoriului a fost favorizată atât de existența unor importante zăcăminte de argint la Čiprovci, cât și de poziția importantă căpătată de Țaratul de Vidin în cadrul sistemului marilor drumuri comerciale internaționale între

¹²⁷ ILIESCU 1977a, p. 156, nr. 59.

¹²⁸ ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 113-114, nr. 43; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 125, nr. 2; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 133, nr. 33, dar cu mențiunea, greșită, că tezaurul a fost descoperit la Ostrov (jud. Constanța).

¹²⁹ MITREA 1980, p. 378, nr. 162; ȚÎNȚĂREANU & BEDA 1983, p. 83-84; MITREA 1984, p. 188, nr. 145; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 80, nr. 6; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 125-126, nr. 3.

¹³⁰ BUZDUGAN, LUCHIAN & OPRESCU 1977, p. 25-26, nr. 191-195a.

¹³¹ Cf. PENČEV 1990, p. 169, pl. XIII, nr. 126-128.

¹³² Descoperire inedită, păstrată într-o colecție particulară din București.

¹³³ Datarea începutului monetăriei Țaratului de Vidin este plasată pe la 1359/360 de către PENČEV 1990, p. 154, în timp ce DOČEV 2003, p. 112, consideră că baterea de monedă proprie a debutat între 1355-1360. AVDEV 2007, p. 216-217 opina că atelierul de la Vidin a început să activeze de abia în 1371.

Europa de Sud-Est și Centrală. Producția monetară a atelierului de la Vidin s-a intensificat după 1370, când Ivan Strațimir a fost reinstalat pe tron, după aproape cinci ani de sedere în prizonierat maghiar.

Cercetările recente au dus la concluzia că monedele acestui suveran pot fi clasificate în trei mari grupe cronologice, unele având mai multe subfaze, caracterizate prin variante ale siglelor utilizate:

a) Grupa I – 1359/1360-1365 - sub tron nici o marcă de emisiune; sceptor cu perle - greutatea medie de 1,16 g¹³⁴;

b) Grupa II – 1369-1378 - sub tron, nici o marcă de emisiune sau diverse simboluri; sceptor cu flori de crin heraldice - greutatea medie de 1,11-0,80 g:

1. varianta A – 1370-1375 - sub tron nici o marcă de emisiune - greutatea medie de 1,11 g¹³⁵;

2. varianta B – 1375-1376 - sub tron, cap uman - greutatea medie de 1,11 g¹³⁶;

3. varianta C – 1376 - sub tron, ramură - greutatea medie de 1,00-1,05 g¹³⁷;

4. varianta D – 1376-1377 - sub tron, rozetă - greutatea medie de 0,90-1,00 g¹³⁸;

5. varianta E – 1377-1380 - sub tron, secure - greutatea medie de 0,80-0,90 g¹³⁹;

III. Grupa a III-a – 1380-1396 - greutatea medie de 0,54-0,77 g:

1. varianta A – 1380 - sub tron, floare de crin - greutatea medie de 0,77 g¹⁴⁰;

2. varianta B – 1380-1385 - sub tron, secure - greutatea medie de 0,62 g¹⁴¹;

3. varianta C – 1385-1396 - sub tron, rozetă - greutatea medie de 0,54 g¹⁴².

Konstantin Dočev a propus o schemă simplificată, împărțind emisiunile de aspri ai lui Ivan Strațimir în două grupe cronologice, corespunzând celor două domnii (1352/1355-1365 și 1370-1396)¹⁴³.

¹³⁴ PENČEV 1990, p. 149-151, pl. XIII, nr. 107.

¹³⁵ PENČEV 1990, p. 151, pl. XII, nr. 108.

¹³⁶ PENČEV 1990, p. 151, pl. XII, nr. 109.

¹³⁷ PENČEV 1990, p. 151, pl. XII, nr. 110.

¹³⁸ PENČEV 1990, p. 151, pl. XII, nr. 111.

¹³⁹ PENČEV 1990, p. 151, pl. XII, nr. 112.

¹⁴⁰ PENČEV 1990, p. 152, pl. XIII, nr. 113.

¹⁴¹ PENČEV 1990, p. 152, pl. XIII, nr. 114.

¹⁴² PENČEV 1990, p. 152, pl. XIII, nr. 115. Pentru datarea emisiunilor PENČEV 1990, p. 154-160.

¹⁴³ DOČEV 2009, p. 223-233. După clasificarea acestui cercetător, faza întâia reunește piese fără mărci de emisiune pe revers (partea cu reprezentarea lui Strațimir pe tron), cu o greutate medie de 1,10-1,25 g. Emisiunile din faza a doua (1370-1396) sunt împărțite în mai multe grupuri cronologice și variante. Primul grup cronologic: 1370 - cca 1385 reunește piesele cu o greutate medie de 0,80-1,00 g. Ele sunt divizate în șase variante:

A) fără marcă de emisiune pe revers;

B) stea cu opt raze;

Descoperiri izolate de aspri de la Strațimир de pe teritoriul Țării Românești sunt foarte numeroase și mult mai uniform distribuite teritorial decât cele conținând emisiuni de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail”. Astfel de piese izolate sunt menționate la: Dridu-Metereze (sat Dridu, com. Dridu, jud. Ilfov)¹⁴⁴, Coconi (com. Mănăstirea, jud. Călărași)¹⁴⁵, la Guruieni (com. Măgura, jud. Teleorman)¹⁴⁶, la Târgoviște (jud. Dâmbovița)¹⁴⁷, Curtea de Argeș (jud. Argeș)¹⁴⁸ și Câmpulung Muscel (jud. Argeș)¹⁴⁹.

O serie importantă de descoperiri izolate provin din Oltenia. Astfel, un aspru de la Strațimир a fost găsit într-un mormânt din necropola de la Portărești (com. Giurgița, jud. Dolj)¹⁵⁰. În cursul săpăturilor arheologice în așezarea rurală fortificată de la Basarabi (com. suburbană a orașului Calafat, jud. Dolj) a fost scos la lumină și un aspru de la Strațimир¹⁵¹.

O altă piesă a fost descoperită în cursul cercetărilor arheologice din anul 1960, întreprinse în așezarea feudală, care suprapunea castrul de la Drobeta-Turnu Severin¹⁵². Tot în zona Severinului, la Gruia (com. Gruia, jud. Mehedinți) s-au descoperit doi aspri de la Strațimир. Unul a fost găsit într-un mormânt și celălalt, pe podeaua unei locuințe medievale incendiate¹⁵³.

În colecția Muzeului Regional al Porților de Fier se păstrează un număr de 12 monede de argint de la Strațimир, despre al căror loc de proveniență nu s-au păstrat date concrete¹⁵⁴. Ele ar putea să facă parte atât din descoperiri izolate din

C) rozetă cu cinci petale;

D) secure;

E) cap uman;

F) ramură de palmier.

Al doilea grup cronologic: cca 1385-1396, reunește piese cu greutatea medie de 0,50-0,70 g. Ele se împart în trei variante:

A) floare de crin heraldică;

B) secure;

C) stea cu opt raze.

¹⁴⁴ ENĂCHIU-C-MIHAI 1981, p. 512; MITREA 1985, p. 173, nr. 45; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 130, nr. 17; NICOLAE & POPESCU 1994-1995, p. 291, nr. 2.

¹⁴⁵ CONSTANTINESCU 1972, p. 102, nr. 2, pl. 50, nr. 2.

¹⁴⁶ CONSTANTINESCU & MARINESCU 1966, p. 71; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 131, nr. 22.

¹⁴⁷ ILIESCU 1965a, p. 1154; ILIESCU 1965b, p. 272; MITREA 1978, p. 368, nr. 128; RĂDULESCU 1980, p. 93; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 88, nr. 67a; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 136-137, nr. 45.

¹⁴⁸ CONSTANTINESCU 1984, p. 120, nr. 9, pl. 51, nr. 11. Moneda se păstrează la MM Curtea de Argeș la nr. de inv. 3169 și cântărește 0,98 g.

¹⁴⁹ MITREA 1964, p. 566; MÎRTZU 1984, p. 21-22; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 128, nr. 11c.

¹⁵⁰ TĂTULEA 1981, p. 48, nr. 50; MITREA 1980, p. 378, nr. 172; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1981, p. 32; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 86, nr. 53; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 134, nr. 37.

¹⁵¹ POPILIAN 1968, p. 3-22; BUSUIOC & VÎLCEANU 1976, p. 495; MITREA 1978, p. 368, nr. 95; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 80, nr. 7; ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 108, nr. 5; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 126, nr. 4.

¹⁵² Piesă inedită, păstrată în colecția MRPF, nr. de inv. II 1481.

¹⁵³ STUPARU 1985, p. 141.

¹⁵⁴ Monede inedite, păstrate în colecția MRPF, nr. de inv. II 403, II 485-490, II 554, II 1497 și II 2586-2587.

Turnu Severin sau din localități din județul Mehedinți, dar pot reprezenta și părți ale unor tezaure dispersate, provenite din sud-vestul Olteniei.

În colecția Muzeului Olteniei se găsesc trei aspri de la Strațimир¹⁵⁵, despre proveniența cărora nu se păstrează nici un fel de date. Ca și în cazul celor din patrimoniul muzeului din Drobeta-Turnu Severin, asemenea monede pot să provină atât din vechi descoperiri izolate, cât, mai ales, din tezaure dispersate, având în vedere starea de conservare excelentă a acestora.

După părerea noastră, cele trei piese în discuție par să reprezinte o parte, cea lipsă, din tezaurul de la Balș (jud. Olt). Această descoperire a fost menționată în 1934, ca având 272 de monede, iar la publicarea sa foarte minuțioasă, din 1968, au fost prezentate doar 269 piese.

Despre câteva piese izolate de monede de la Strațimир găsite în sud-vestul Dobrogei la Păcuiul lui Soare, în Muntenia și Oltenia sunt disponibile date suplimentare, privind grupa cronologică și varianta căreia îi aparțin și, pe această cale și asupra datării lor mai precise.

Din descoperirile izolate de la Păcuiul lui Soare provin doi aspri de la Strațimир¹⁵⁶, ambii făcând parte din cea de-a treia grupă cronologică, varianta C, datată între 1385-1396.

Astfel, monedele lui Ivan Strațimир descoperite în cursul cercetărilor arheologice de la Curtea de Argeș și de la Drobeta-Turnu Severin se înscriu în grupa a II-a, varianta A, datând din anii 1370-1375. Tot din această grupă pare să facă parte și unul dintre aspri din colecția Muzeului Regional al Porților de Fier din Drobeta-Turnu Severin, fără loc de proveniență cert¹⁵⁷, precum și cele trei piese din colecția Muzeului Olteniei (suspectate ca reprezentând un mic lot al tezaurului de la Balș).

Moneda de la Coconi face parte din grupa a III-a, varianta B, datată în anii 1380-1385.

Piesa de la Dridu-Metereze, de asemenea găsită în cursul unor cercetări arheologice sistematice, face parte din grupa a II-a, varianta C, datată în anii 1376-1377.

Monedele de la Gruia, precum și zece monede de la Strațimир, fără loc de proveniență cert, din colecția Muzeului Porților de Fier din Drobeta-Turnu Severin¹⁵⁸ fac parte din grupa a III-a, varianta C, datată între anii 1385-1396.

În cazul unei alte piese, din aceeași colecție, deși marca de emisie nu este foarte lizibilă, greutatea foarte redusă a monedei indică foarte clar faptul că piesa aparține tot fazei ultime a grupei a III-a¹⁵⁹.

Monedele de argint de la Ivan Strațimир se întâlnesc frecvent în compoziția unor tezaure de pe teritoriul Dobrogei de sud-vest și al Țării Românești.

Tezaurul de monede de argint de la Păcuiul lui Soare, descoperit în cursul săpăturilor arheologice din anul 1961, conține patru monede de la Strațimир¹⁶⁰. Doi

¹⁵⁵ Monede inedite, păstrate în colecția MOC, nr. de inv. I 1617/1-2 și I 1618.

¹⁵⁶ ILIESCU 1977a, p. 157, nr. 92-93.

¹⁵⁷ Nr. de inv. II 2586.

¹⁵⁸ Nr. de inv. II 403, II 485-487, II 489-490, II 554, II 1497 și II 2587.

¹⁵⁹ Nr. de inv. II 488.

¹⁶⁰ ISĂCESCU 1971, p. 348, nr. 1-2.

aspri fac parte din grupa a doua cronologică, varianta A, datată între anii 1370-1375, iar ceilalți, din varianta D, fiind emiși între 1377 și 1378.

Tezaurul II de la Maraloiu (com. Grădiștea, jud. Brăila), păstrat foarte fragmentar, conține o monedă de la Ivan Strațimир, alături de emisiuni ale principilor Țării Românești: Vladislav I - Vlaicu, Radu I și Mircea cel Bătrân, precum și de la Ștefan Dușan, în calitate de rege al Serbiei (1331-1345)¹⁶¹. Asprul lui Strațimир din descoperirea de la Maraloiu face parte din grupa a III-a, varianta C, datată între 1385-1396.

După toate probabilitățile, tezaurul de la Maraloiu a fost ascuns în cea de-a doua jumătate a deceniului al zecelea al secolului al XIV-lea.

În regiunea orientală a Bărăganului, pe cursul mijlociu al Ialomiței, sunt menționate două descoperiri importante care aveau în componență monede de la Strațimир: cea de la Balaciu/1926 și cea de la Vlad Țepeș (com. Vlad Țepeș, jud. Ialomița). Despre componența ultimului tezaur avem date mai concrete. El conținea circa 3.000 de aspri de la Strațimир și 2.500 monede de la Vladislav I, Radu I, Dan I și Mircea cel Bătrân¹⁶². George Severeanu, urmat de alți autori, vorbea și existența unor monede false ale țarului de Vidin, în compoziția acestei descoperiri. După părerea mea, aceste așa-zise „falsuri”, nu sunt altceva decât emisiuni foarte târzii, bătute neglijent, adesea foarte greu lizibile și cu o greutate mult redusă. Structura tezaurului Vlad Țepeș indică ascunderea spre mijlocul deceniului al zecelea al secolului al XIV-lea.

Un alt tezaur a fost descoperit în nord-estul Munteniei și provine de la Târgșorul Vechi (jud. Prahova). Deși s-a afirmat că acesta ar fi conținut 81 de monede, dintre care 20 de aspri de la Strațimир și 61 ducați de la Mircea cel Bătrân (emisiuni dinainte de reforma monetară)¹⁶³, cu ocazia studierii descoperirii, la începutul anilor 2000, am putut identifica doar 43 de piese (23 ducați cu legendă slavonă și latină de la Mircea cel Bătrân, emiși înainte de reforma lui monetară, și 20 aspri de la Ivan Strațimир)¹⁶⁴. După clasificarea lui Vladimir Penčev, monedele de la Strațimир fac parte din grupul cronologic al II-lea, varianta A (2 exemplare) și grupul cronologic al III-lea, variantele B (3 exemplare) și C (15 exemplare). Și această descoperire datează din cea de a doua jumătate a deceniului al zecelea al secolului al XIV-lea.

Așa cum am arătat deja, este menționată existența unui tezaur descoperit în zona Bucureștilor, despre care s-a presupus că ar fi fost posibil să fi avut în

¹⁶¹ Cf. CÂNDEA 1979, p. 168-169, nr. 6; MITREA 1981, p. 390, nr. 222; OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU & OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1989, p. 123, n. 11; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEI 1987, p. 85, nr. 46; ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 112-113, nr. 37; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 132, nr. 30.

¹⁶² SEVEREANU 1937, p. 68, nr. 4; ILIESCU 1950, p. 130, nr. 9; ILIESCU 1964, p. 362; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEI 1987, p. 89, nr. 75; ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 116, nr. 63; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 137-138, nr. 50.

¹⁶³ TEODORESCU *et alii* 1977, p. 5; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEI 1987, p. 88, nr. 69; ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 115, nr. 59; SAVU 1997, p. 10, fără, însă, a menționa că toate piesele alcătuiau același tezaur, găsit la Târgșor (jud. Prahova).

¹⁶⁴ Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova (MJIAPH), nr. inv. I-64-1091, 64-2641, 64-89015-80023, 64-89601-612 pentru emisiunile lui Mircea cel Bătrân și 64-46795-46814, pentru cele de la Strațimир.

componența sa și aspri de la Strațimир¹⁶⁵.

Am arătat deja că monedele de la țarul Ivan Strațimир constituie o componentă importantă a tezaurului de la Scrioaștea (jud. Teleorman), Bascov (jud. Argeș) și Balta Sărată (jud. Teleorman), în vestul și nordul Munteniei.

Din lotul păstrat din tezaurul de la Scrioaștea șapte piese au fost emise de Ivan Strațimир, țarul de Vidin. Cele patru monede de la Ivan Strațimир, publicate de Constanța Știrbu și Corneliu Beda¹⁶⁶, fac parte din cea de a doua grupă cronologică, varianta A, databilă între 1370-1375. Este posibil ca și celelalte trei monede ale lui Strațimир, din lotul păstrat la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, să aparțină aceleiași grupe și variante cronologice (ilustrația de calitate redusă nu permite o identificare certă).

Partea pe care am studiat-o din tezaurul de la Bascov/2008 conține 371 aspri de la Strațimир (84,50% din lotul cercetat).

Descoperirea de la Balta Sărată numără nu mai puțin de 1.652 piese de la Ivan Strațimир, ceea ce reprezintă peste 52 % din componența tezaurului.

De la Târgoviște, din cea de-a treia capitală a Țării Românești, provine un tezaur care conținea 6.283 monede de argint. Dintre acestea trei aspri sunt emisiuni de la Ivan Strațimир, asociate cu monede ale principilor Țării Românești: Vladislav I (5 ducăți), Radu I (28 ducăți) și Mircea cel Bătrân (6.090 ducăți), de un dinar de la Lazar, despotul Serbiei, câte un dinar de la Ludovic I și Sigismund I, regii Ungariei, și un soldino de la Andreea Dandolo, dogele Veneției¹⁶⁷. Proporția emisiunilor vidiniene este de numai 0,04%.

Tezaurul este unul târziu, fiind îngropat la peste un deceniu de la dispariția Țaratului de Vidin de pe eșichierul politic al Balcanilor, la sfârșitul celui de al doilea deceniu sau începutul celui de al treilea deceniu al secolului al XV-lea, iar toate monedele lui Strațimир aparțin celei de a treia grupe, varianta C, dar greutatea lor extrem de redusă indică baterea acestora în ultimii ani de domnie, în jurul lui 1396.

Seria tezaurului conținând monede de la Strațimир provenite de pe teritoriul Olteniei este impresionantă atât prin numărul lor mare, cât și prin cantitatea de emisiuni de acest fel pe care o includ. Cu toate acestea nu toate informațiile sunt suficient de veridice.

De exemplu, în literatura de specialitate, s-a afirmat că în colecția Muzeului Județean de Istorie din Slatina s-ar fi păstrat un fragment de tezaur descoperit la Brebeni/ante 1980 (com. Brebeni, jud. Olt)¹⁶⁸, cuprinzând nouă monede de argint emise de Vladislav I, Mircea cel Bătrân și Ivan Strațimир, împreună cu monede maghiare din secolul al XIV-lea. La cercetarea din 2021 nu am regăsit în colecția muzeului nicio piesă din această descoperire.

¹⁶⁵ MOISIL 1934, p. 15; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 127, nr. 8; PÂRVAN 2005, p. 575, nr. 31.

¹⁶⁶ ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 120-121, nr. 7-10.

¹⁶⁷ ILIESCU 1965a, p. 1154; ILIESCU 1965b, p. 1062; ILIESCU 1965c, p. 272; ILIESCU 1977b, p. 361; MITREA 1978, p. 368; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 88, nr. 67; ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 115, nr. 58; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 136, nr. 45.

¹⁶⁸ BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 81, nr. 10; ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 109, nr. 11; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 126-127, nr. 6.

Una din cele mai valoroase descoperiri cu monede de la Ivan Strațimир este tezaurul de la Balș/1928 (jud. Olt)¹⁶⁹. După părerea mea, tezaurul de la Balș/1928 este identic cu așa-zisul „tezaur de la Craiova/1933”, menționat de Theodor Gerasimov în 1934¹⁷⁰.

Din informațiile publicate rezultă că, inițial, tezaurul de la Balș număra peste 272 de monede de argint. În anii 1960 se mai păstrau în colecția Muzeului Olteniei 269 de piese despre care se știa precis că provin din această descoperire, dar după părerea noastră, mai există încă un mic lot de trei piese, pe care l-am menționat deja mai sus, care pare să provină din aceeași descoperire. Conform datelor publicate, un număr de 237 (240) monede aparțineau lui Ivan Strațimир, iar restul lui Mircea cel Bătrân. Din descrierea făcută de Gh. Popilian, se considera că dintre acestea un număr de opt (11) exemplare erau „groși”, în timp ce celelalte 229 exemplare erau considerate a fi fost „1/2 groși”. În realitate, toate monedele lui Strațimир din tezaurul de la Balș fac parte dintr-un singur nominal, adică, sunt aspri. Cei mai mulți făcând parte din emisiuni târzii din grupa a III-a, varianta C, emiși între anii 1385-1396. Nu există date concrete despre presupusa prezență a monedelor feudale ale Țării Românești în această descoperire.

La Gogoșu (com. Gogoșu, jud. Mehedinți) a fost găsit în 1929 un tezaur din care s-au recuperat, inițial, 237 monede de argint și un vas de argint¹⁷¹. Monedele lui Ivan Strațimир alcătuiau majoritatea covârșitoare a părții din descoperire, ele fiind în număr de 235 de exemplare. Ulterior, au mai fost recuperați încă doi aspri de la Strațimир.

Celelalte două monede aparțin voievozilor munteni Dan I și Mircea cel Bătrân. Toate monedele lui Ivan Strațimир fac parte din varianta C, a celei de a treia grupe cronologice, datând din anii 1385-1396.

Considerăm că tezaurele de la Gogoșu/1929 și Balș/1928 sunt adevărate „tezaure de călători” - „traveller's hoards”, pachete de numerar constituite într-un mediu circulator complet străin de cel în care au fost îngropate, ele reprezentând părți din averea unor refugiați din Țaratul de Vidin, ajunși la nordul Dunării, în vestul Țării Românești, la scurtă vreme după 1389.

De la Drobeta-Turnu Severin provine cel de al treilea tezaur important,

¹⁶⁹ ROȘU & POPILIAN 1964, p. 239; POPILIAN 1968, p. 13; MITREA 1977, p. 174, nr. 490; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 80, nr. 5; ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 108, nr. 4; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 125, nr. 2.

¹⁷⁰ GERASIMOV 1934, p. 471 afirma că tezaurul cercetat de el, în octombrie 1933, cu prilejul vizitei în România, conținea 272 de monede de la Ivan Strațimир. ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 129, nr. 13c îl urmează pe GERASIMOV 1934.

¹⁷¹ BĂRCĂCILĂ 1939, p. 123-124; MOISIL 1940, p. 294; BERCIU & COMȘA 1956, p. 460-461, 468; BĂRCĂCILĂ 1957, p. 423; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 84, nr. 35; ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 112, nr. 30; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 131, nr. 21. În colecția MRPF au ajuns doar 232 aspri de la Strațimир și cele două monede medievale românești (Dan I și Mircea cel Bătrân). Alte două monede ale țarului de la Vidin au ajuns în colecția Institutului de Arheologie București (IAB). Din relatarea din 1957 a lui Al. Bărcăcilă, rezultă că unele piese au rămas în posesia descoperitorilor, deci tezaurul număra mai mult decât 237 monede, așa cum s-a afirmat, inițial. Acest fapt este confirmat și de recuperarea, la 10 ani după data descoperirii, a unor monede de către Dumitru Berciu și Eugen Comșa.

conținând monede de la Ivan Strațimир¹⁷². El a fost descoperit în 1915. Din lotul inițial de 400-500 monede s-au păstrat doar 140 piese. Șapte monede sunt de la Ivan Strațimир, 160 de ducați de la Mircea cel Bătrân, 18 dinari de la Maria I, regina Ungariei, și șase dinari de la Sigismund I. Până în prezent, au fost publicate cu toate datele necesare pentru o clasificare mai nuanțată, numai 60 monede, între care sunt și șase aspri de la Strațimир¹⁷³. Din acest lot, două piese fac parte din grupa a II-a, varianta A, și câte una din grupa a III-a, variantele B și C.

Prezența unor ducați reformați din tipul I de la Mircea cel Bătrân permite datarea tezaurului de la Severin/1915 în primii ani ai secolului al XV-lea.

Tot din Drobeta-Turnu Severin ne-a parvenit un fragment de tezaur, descoperit în anii 1980. Din el am putut cerceta numai trei monede, toate de la Ivan Strațimир¹⁷⁴. Una dintre monede aparține grupei I-a, iar celelalte grupei a II-a, variantele A și D. Cele mai recente piese din acest tezaur datează din perioada 1377-1378.

Din apropierea Severinului, de la Bistrița (com. Hinova, jud. Mehedinți) provine o altă descoperire¹⁷⁵. Un fragment de tezaur găsit la Păsărani (com. Grozești, jud. Mehedinți) a fost publicat de către L. Roșu și Gh. Popilian¹⁷⁶. S-au păstrat cinci aspri de la Strațimир și câteva fragmente de bijuterii de argint. Toate monedele aparțin grupei a II-a, varianta A, emise între anii 1370-1375.

B) COMENTARII DE ISTORIE POLITICĂ; ECONOMICĂ ȘI SOCIALĂ

După această trecere în revistă a descoperirilor de monede bulgărești din cea de-a doua jumătate a secolului al XIII-lea și din secolul al XIV-lea la nord de Dunăre vom analiza interdependența mecanismelor economice și politice care au influențat acest proces, cu o evoluție complicată, desfășurat pe durata aproape a unui secol și jumătate și pe un spațiu geografic larg. Deși, în tot intervalul cronologic cuprins între începutul secolului al XI-lea și prima jumătate a secolului al XIII-lea monedele de bronz și billon au reprezentat principalul numerar prezent în spațiul cuprins între Dunăre și Carpații Meridionali, începând cu a doua jumătate a secolului al XIII-lea se constată o dispariție virtuală a emisiunilor de bronz.

Dacă în cea de-a doua jumătate a secolului al XIII-lea reducerea și apoi încetarea pătrunderii monedei de bronz se explică, în bună măsură, prin impactul

¹⁷² MOISIL 1916, p. 42, nr. 66; MOISIL 1923, p. 89; MOISIL 1927, p. 32; MOISIL 1947, p. 4, nr. 54; ILIESCU 1960, p. 501; ILIESCU 1964, p. 362; ISĂCESCU 1965, p. 52-57, nr. 324-383; STÎNGĂ 1985, p. 146, nr. 2; ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 111, nr. 25; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 130, nr. 18. Aceeași descoperire este prezentată ca fiind două tezaure diferite, unul descoperit în 1914 și celălalt în 1915, cf. BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 83, nr. 29c și 29f.

¹⁷³ ISĂCESCU 1965, p. 55, nr. 363-369.

¹⁷⁴ Monede inedite, păstrate, în anii 1980, în colecția dr. E. Sachelarie, din Drobeta-Turnu Severin.

¹⁷⁵ POPILIAN 1968, p. 22; STÎNGĂ 1985, p. 146, nr. 4; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 80, nr. 8; ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 108, nr. 6; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 126, nr. 5.

¹⁷⁶ ROȘU & POPILIAN 1964, p. 326-329, nr. 1-5; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 88, nr. 65; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 134, nr. 35, cu denumirea greșită a localității, ca fiind „Păsăreni”.

politic și socio-economic al invaziei și prezenței mongole la nordul Dunării de Jos, în prima jumătate a secolului al XIV-lea a avut loc și un proces profund de modificare a aspectului mediului circulator de pe teritoriul Țării Românești. Prezența punctuală a descoperirilor de bronz, concentrate mai ales în așezări situate de-a lungul Dunării sau în imediata vecinătate a fluviului se leagă, în primul rând, de contactele economice, culturale și umane, care au unit de-a lungul secolelor populațiile de pe ambele maluri dunărene. Existența unor legături foarte strânse între locuitorii de pe cele două maluri explică de ce descoperirile monetare din zona Coconi, Zimnicea, Celeiu, Maglavit, Turnu Severin, Curtea de Argeș, zona Bucureștilor se deosebesc radical de cele din cea mai mare parte a restului Țării Românești. Situația descoperirilor de monede de bronz din aria Severinului trebuie privită ca un caz aparte a unui cap de pod, al unui centru proto-urban puternic conectat economic, cultural și politic la lumea balcanică.

Analiza descoperirilor de monede bulgărești din secolele XIII-XIV din teritoriile situate între Carpați și Dunăre scoate în evidență disoluția rapidă a vechiul facies circulator de tip „bizantino-balcanic”, caracterizat prin utilizarea cu preponderență a emisiunilor de bronz/billon și aur și înlocuirea lui cu un nou model, de tip central și vest european, bazat pe folosirea, aproape exclusivă, a emisiunilor de argint¹⁷⁷. Analiza descoperirilor indică faptul că procesul de „argentinizare” a circulației monetare a premers baterea emisiunilor proprii ale principilor Țării Românești, în vremea domniei lui Vladislav I - Vlaicu, în anii 1360. În realitate, adoptarea unui sistem monetar de tip central european în Țara Românească nu a făcut decât să accentueze tendințele mai vechi, care se manifestau deja din anii 1330-1340 în circulația monetară locală.

Numai în zona limitrofă Dunării și, poate, în câteva centre din interior, cum ar fi, de exemplu, Curtea de Argeș, Cetățeni și Târgșorul Vechi, ca și zona Bucureștilor, strâns legate de marele comerț internațional dintre teritoriile balcanice și Europa Centrală, va continua folosirea pe scară redusă și a numerarului de bronz.

În acest context, al predominării factorului economic ca motor al difuziunii monedelor de bronz bulgărești spre Țara Românească, există totuși o notabilă excepție, care trebuie discutată. Este vorba de prezența, la o scară relativ importantă numeric, a monedelor de bronz de la Constantin Tych-Asan la nord de Dunăre, mai ales în zona Severinului. Credem că acest fenomen punctual poate fi pus în legătură cu o serie de evenimente politice care s-au desfășurat în regiunea Porților de Fier, în anii '60 ai secolului al XIII-lea. După părerea mea, monedele lui Constantin Tych-Asan au pătruns în zona Severinului, odată cu trupele bulgare care au încercat de două ori să reocupe acest cap de pod, în anii 1260 și

¹⁷⁷ După 1308, un fenomen similar s-a petrecut și în Bulgaria, dar aici, emisiunile de argint, tot mai abundente între anii 1323-1396, nu au înlocuit niciodată monedele de bronz, care vor continua să fie bătute și folosite, pe scară largă, până la cucerirea otomană, cf. METCALF 1979, p. 285-291, 310-318.

1265 sau 1266¹⁷⁸.

Analiza lotului de monede de la Constantin Tych-Asan descoperite la Severin poate oferi unele informații suplimentare asupra cronologiei conflictului bulgaro-maghiar pentru controlul acestei zone strategice, căci cele două invazii au fost menționate, indirect, în documente mai târzii. Dacă data de 1260 a primului atac bulgar asupra Severinului este confirmată de cronologia primelor monede de la Constantin Tych-Asan, emise în anii 1257-1258. Plasarea celei de a doua ocupații bulgare, în cursul anului 1265, este dificil de susținut. Cele mai multe descoperiri de monede ale acestui țar, de la Severin, fac parte din tipul al IV-lea, care a fost emis între anii 1265-1269. În acest context, este greu de susținut datarea evenimentului în anul 1265, chiar în momentul introducerii noului tip monetar. Probabil că invazia bulgară s-a produs în cursul anului 1266, la suficientă vreme după punerea în circulația a monedelor.

Și într-un caz și în celălalt, nu trebuie exclusă nici posibilitatea ca o parte din monedele lui Constantin Tych-Asan să fi ajuns la Severin fiind aduse de trupele maghiare și ale vasalilor locali, care au participat la cele două expediții punitive în nordul Bulgariei, ca răspuns la atacurile trupelor țarului de la Târnovo și ale lui Jakov, despotul de Vidin.

Moneda descoperită în zona Ploiești pare să se lege și ea de un eveniment politico-militar important, războiul bizantino-tătaro-bulgar, început în 1265¹⁷⁹ și la care, este de presupus, că alături de tătari, au luat parte trupe ale cnezilor români din Muntenia. În deceniul al șaptelea al secolului al XIII-lea, majoritatea monedelor care continuau să circule în sudul Olteniei și la Severin erau stamenele concav/convexe, fapt ce permitea, fără probleme, utilizarea emisiunilor lui Constantin Tych-Asan.

Aceiași legătură dintre pătrunderea monedelor lui Constantin Tych-Asan și factorul politico-militar se observă și în Dobrogea, atât la Păcuiul lui Soare, cât și la Isaccea, aflate în deceniile cinci-șapte ale secolului al XIII-lea în sfera politico-administrativă a Imperiului de la Niceea și apoi a Imperiului bizantin restaurat¹⁸⁰.

Și în cadrul descoperirilor din zona Gurilor Dunării predomină masiv monedele lui Constantin Tych-Asan din tipurile al II-lea - al IV-lea, emise după 1265, după încheierea alianței anti-bizantine dintre Hoarda de Aur și Bulgaria¹⁸¹. Apropierea Bulgariei de Hoarda de Aur a favorizat extinderea temporară a controlului autorităților de la Târnovo asupra regiunii situată între Silistra și Gurile Dunării.

După cum am văzut mai sus, începutul pătrunderii masive a monedei bulgare la nordul Dunării a coincis cu momentul punerii în circulație a asprilor de argint de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”. Cum aceste monede au fost emise vreme de aproape 49 ani, este de presupus că procesul de difuziune a cunoscut mai multe faze.

¹⁷⁸ Asupra tentativelor bulgare de a ocupa Severinul, cf. HOLBAN 1981a, p. 85-89 și PETROV 1982, p. 272 și 276, unde cel de al doilea atac este datat în anul 1265; PAVLOV 1997, p. 139-276.

¹⁷⁹ PETROV 1982, p. 274-276.

¹⁸⁰ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1989, p. 146-148.

¹⁸¹ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1989, p. 147-148.

Analiza descoperirilor care au fost corect publicate, sau la care am avut acces direct, confirmă această ipoteză. Astfel, din cele 173 piese din tezaurul de la Dichiseni, 153 de monede, adică 88,43 % aparțin variantelor A-C, databile între 1337 și 1355/1356, iar restul de 20 de exemplare (11,57 % din totalul pieselor) aparțin variantei D a asprilor de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, dateate între 1355/1356-1367.

Un alt eșantion util privind ritmul pătrunderii monedelor de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail” la nord de Dunăre îl constituie tezaurul „Oltenia II” descoperit într-o localitate neprecizată din sudul județului Dolj. Din cei 51 de aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” pe care i-am putut cerceta, 49 exemplare, adică 96 %, făceau parte din variantele A-C și doar una din varianta D.

De pe teritoriul Olteniei se cunoaște un alt tezaur timpuriu, cel de la Lazu/1945 (com. Terpezița, jud. Dolj), a cărui ascundere s-a petrecut în prima parte a deceniului al cincilea al secolului al XIV-lea. Toate monedele păstrate fac parte din variantele B și C.

În cadrul lotului din tezaurul de la Slatina, 39,7% din piese datează din anii 1331/1332-1347/1348, 46,6% din anii 1347/1348-1355/1356 și doar 5% din perioada 1355/1356-1367.

O dinamică asemănătoare se observă și pe lotul de monede izolate de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” provenite de la Păcuiul lui Soare. Trei piese - 37,5 % - fac parte din varianta A (1337-1341), patru - 50 % - din variantele B-C (1341-1356), iar una nu poate fi încadrată în nici o grupă cronologică.

Pentru descoperirile mai târzii din Țara Românească, conținând monede de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, dispunem de mai puține eșantioane de studiu. Cele mai importante dintre acestea sunt tezaurele de la Scrioaștea și Bascov, databile la începutul sau în a doua parte a deceniului al șaptelea al secolului al XIV-lea. Descoperirea de la Scrioaștea conține 32 de monede de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”. Dintre acestea: 4 piese fac parte din varianta A (12,5%), 10 (32,5%) din varianta C, 14 (43,5%) din varianta D și 7 (21,8%) aparțin variantelor D-E.

Din cei 20 de aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, din lotul tezaurului de la Bascov pe care l-am studiat, un număr de 6 exemplare datează din perioada 1347-1355 și 14 din anii 1356-1367.

Deși relativ apropiat cronologic, tezaurul de la Păcuiul lui Soare, descoperit în 1961, pune în evidență câteva trăsături specifice circulației monetare în zonele frontaliere, indicând existența unui model circulator diferit de cel constatat în cadrul descoperirilor din restul Țării Românești. Această descoperire reprezintă o combinație între o acumulare de numerar făcută într-o zonă străină, undeva pe teritoriul Țaratului de Târnovo, la care s-au adăugat, ulterior, și câteva monede locale, cum ar fi basilikon-ul lui Terter și ducații lui Vladislav I - Vlaicu Vodă.

În ciuda faptului că ascunderea tezaurului s-a petrecut în cursul celei de a doua jumătăți a anilor '70 ai secolului al XIV-lea, monedele timpurii de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” sunt, încă, bine reprezentate. Astfel, din 166 de monede de acest tip, un număr de 27 (16,25%) fac parte din varianta C. Cele mai multe piese, respectiv, 64 exemplare (38,5%), aparțin variantei D (1355/1356-1367), iar 37 de monede (22,3%) fac parte din varianta E (1366-1371). Lor trebuie să le

mai adăugăm alte 15 exemplare (9%), care ar putea face parte din variantele D sau E.

Descoperirile pun în evidență un aflux masiv al asprilor de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” spre Țara Românească între anii 1340/1341-1355/1356. Cu toate că numărul pieselor emise în perioada 1355/1356-1367 din tezaure rămâne, încă, relativ, important, se observă începutul unei reduceri rapide a cantității de aspri de acest tip care ajung la nord de Dunăre.

Tendința descendentă va caracteriza și dinamica pătrunderii emisiunilor bătute între anii 1367-1371. Cu excepția tezaurului de la Păcuilui Soare/1961, al cărui nucleu are o origină străină, până în prezent, în Țara Românească nu cunoaștem nici o descoperire de aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, emiși în primii ani ai domniei lui Ivan Șišman.

Dacă în anii cinzeci sau șazeci ai secolului al XIV-lea în spațiul dintre Dunăre și Carpați se întâlnesc tezaure alcătuite exclusiv din aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, sau în proporție covârșitoare din astfel de monede, începând cu a doua parte a deceniului al optulea, ponderea acestor monede scade treptat.

Astfel, dacă în tezaurul de la Scrioaștea ele reprezintă 66,60 %, din lotul păstrat, peste un deceniu, pondere lor aproape că se înjumătățește, ajungând la 34,60%, din structura lotului analizat din tezaurul de la Teiuș.

Declinul foarte rapid al ponderii emisiunilor de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” este elocvent pus în evidență de faptul că aceste emisiuni nu mai reprezintă decât 1,30% din compoziția lotului cercetat din tezaurul „Oltenia I”, iar în tezaurul de la Balta Sărată, ele nu constituie decât infima proporție de 0,16 %, dintr-un total de 3.123 de piese păstrate.

Credem că este interesant de subliniat faptul că afluxul masiv de numerar de argint din atelierele Țaratului de Târnovo nu a fost continuat și după 1371, deși producția de groși a acestui stat a rămas foarte importantă, de-a lungul întregii domnii a lui Ivan Șišman (1371-1393). Având în vedere starea de criză continuă prin care trece în acești ani Țaratul de Târnovo, supus presiunii otomane, este evident faptul că menținerea producției de monede de argint la un nivel înalt, răspundea, mai ales, unei motivații politico-militare și mai puțin necesităților unei economii în creștere.

Atât în tezaurul de la Balta Sărată, cât și în cel de la „km. 349”, monedele lui Ivan Șišman ocupă o poziție extrem de modestă, de numai 3,52 % și, respectiv 0,99 % din total. Mai ales în descoperirea de la Balta Sărată, poziția extrem de marginală a emisiunilor lui Șišman în cadrul circulației din Țara Românească este și clar pusă în evidență de disproporția dintre monedele sale și cele ale fratelui său vitreg, țarul Ivan Strațimir, de la Vidin, ale cărui emisiuni reprezintă nu mai puțin de 52,89 % din componența tezaurului.

Începând din anii 1370, locul emisiunilor de argint bulgărești ale Țaratului de Târnovo este ocupat de monedele vidiniene ale lui Ivan Strațimir. Deși pe teritoriul Țării Românești se cunosc și descoperiri care conțin emisiuni din grupa I, datate între 1359/1360-1365 (vezi, de exemplu, tezaurul de la Bascov), afluxul de monede de la Vidin devine important după 1370, pentru a atinge apogeul între anii 1385-1396. În tezaurele ascunse în perioada cuprinsă între cea de a doua parte

a deceniului al optulea și cea de-a doua parte a deceniului al zecelea monedele lui Ivan Strațimîr reprezintă majoritatea emisiunilor, chiar în detrimentul celor locale ale principilor Țării Românești.

Astfel, printre cele 1.300 exemplare identificate în tezaurul de la Teiuș, monedele de la Vidin alcătuiesc 64,32 % din cele 2021 de piese din lotul studiat. Monedele de la Vidin constituie 54,80 % din lotul cercetat din tezaurul de la Bascov, 54,54 % din descoperirea de la Vlad Țepeș și 52,89 % din cea de la Balta Sărată.

În alte două tezaure târzii din Oltenia, respectiv în cel de la Balș și de la Gogoșu, ponderea monedelor lui Strațimîr este absolut covârșitoare. Astfel, în descoperirea de la Balș ele constituie 88,23 % din piese, iar la Gogoșu monedele lui Strațimîr reprezintă cel puțin 99,15 %.

Prezența unei asemenea cantități atât de importante de monede de argint de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail” în descoperirile monetare din spațiul cuprins între Carpații Meridionali și Dunăre în anii 1340-1367 nu poate fi decât consecința unor contacte comerciale ample dintre Bulgaria și Țara Românească¹⁸², cu o balanță de plăți net favorabilă teritoriilor de la nord de Dunăre.

Considerăm că principalul produs de export al Țării Românești către Bulgaria era sarea, care lipsea total, nu numai în această țară, dar și în cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice. Sarea era o resursă indispensabilă vieții omului medieval, fapt ce îi conferea o funcție strategică de prim rang. Pe lângă acest produs de mare valoare, Țara Românească exporta în Bulgaria vite, cai, produse animaliere (piei, blănuri), miere și pește sărat¹⁸³. La fel ca și sarea, peștele avea o importanță esențială în lumea medievală, datorită numeroaselor restricții alimentare rituale impuse de Biserică. Produsele importate din Țara Românească erau destinate nu numai pieței interne bulgare, ci erau, adesea, reexportate, în acest caz vitele, prezentând dublul avantaj că se puteau deplasa pe drumurile arhaice ale societăților medievale balcanice.

Reducerea drastică a cantității de aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” care ajung în Țara Românească după 1355/1356, ca și lipsa, aproape totală, a descoperirilor de monede de argint, billon sau bronz de la Ivan Șišman la nord de Dunăre, contrastează puternic cu expansiunea pătrunderii în acest spațiu a asprilor lui Ivan Strațimîr, emiși în anii 1370-1396.

O asemenea situație nu poate fi explicată decât prin reducerea drastică a raporturilor economice cu Țaratul de Târnovo după 1355, ca urmare a intervenției factorului politico-militar, căci nu se poate admite că, brusc, începând din deceniul al șaselea al secolului al XIV-lea, Bulgaria ar fi putut găsi o nouă sursă de aprovizionare cu sare, care să înlocuiască cu succes furnizorul tradițional al acestui produs, care era Țara Românească. De asemenea, este dificil de acceptat ideea că într-o perioadă de circa un deceniu Țara Românească ar fi putut să-și modifice, de bună voie, ansamblul schimburilor tradiționale balcanice, în care

¹⁸² Asupra comerțului dintre Țara Românească și Bulgaria în secolele XIII-XV, cf. GIURESCU 1964, p. 359-382; GIURESCU 1965; OLTEANU 1969, p. 849-874, mai ales p. 870-871.

¹⁸³ Asupra producției și comerțului cu sare al Țării Românești, cf. ILIEȘ 1956, p. 155-197; GIURESCU 1964, p. 374; GIURESCU 1965, p. 179 și 184.

drumurile comerciale care treceau pe teritoriile controlate de Țaratul de Târnovo, jucau un rol esențial.

O serie de documente numismatice indică faptul că încetarea virtuală a raporturilor economice dintre Țara Românească și Țaratul de Târnovo, în perioada de după 1371, a fost precedată de o înrăutățire a relațiilor politico-militare dintre cele două state. Starea de insecuritate în ținuturile sudice ale Țării Românești este confirmată de ascunderea unor tezaure în anii 1355/1356-1365. Unul dintre acestea este cel descoperit la Grădiștea lui Ilie, la Dichiseni. În ținuturile românești dintre Carpații Meridionali și Dunăre mai cunoaștem trei descoperiri contemporane cu tezaurul de la Dichiseni. Este vorba de un tezaur descoperit la începutul anilor '90 într-o localitate neprecizată din sudul județului Dolj („Oltenia II”). Tot de pe teritoriul Olteniei provin și tezaurele de la Lazu/1945 (com. Terpezița, jud. Dolj) și Slatina (jud. Olt), a căror ascundere ar putea să fie destul de apropiată în timp de cea a descoperirii de la Dichiseni.

Urmând ecoul unor mențiuni din documentele medievale maghiare din anii 1360-1370, considerăm că la raidurile bulgare la nord de Dunăre pe care le pun în evidență descoperirile de tezaure din Țara Românească au luat parte și contingente aliate venite din Emiratul otoman, deja ferm instalat la sud de Balcani, în Tracia și Macedonia.

Structura tezaurelor nord-dunărene indică în mod clar faptul că monedele de argint de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, erau tot mai puțin disponibile în anii 1370 și ieșiseră deja, aproape complet, din uz la începutul anilor 1390¹⁸⁴. Dispariția acestor aspri din peisajul monetar cotidian și din tezaure se explică și prin începerea și, apoi, intensificarea activității monetare proprii a principilor Țării Românești, după 1365-1377.

Activitatea monetară autonomă locală a avut drept consecință retragerea din circulație a asprilor de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” și prin topirea lor sistematică, deoarece Țara Românească era lipsită de resurse proprii de argint. Desigur, o altă parte a metalului alb rezultat din reciclarea asprilor bulgărești a alimentat producția de bijuterii și veselă de argint utilizate pe scară largă atât de către laici, cât și de Biserică.

Studiile metrologice din ultimele decenii au scos în evidență faptul că etalonul ponderal și titlul aliajului monetar utilizat în monetăria Țării Românești în faza timpurie a activității sale (a doua jumătate a deceniului al șaptelea - prima jumătate a deceniului al optulea al secolului al XIV-lea) au urmat îndeaproape standardele contemporane utilizate în atelierele monetare de la Târnovo, în ultimii ani ai domniei lui Ivan Alexandru (1356-1371) și, apoi la Vidin, în timpul celei de a doua domnii a lui Ivan Strațimir (1370-1396)¹⁸⁵.

¹⁸⁴ ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 113, consideră că monedele au rămas în circulație „până în vremea lui Mircea cel Bătrân”.

¹⁸⁵ Pentru evoluția metrologică a monetăriei târzii a lui Ivan Aleksandăr, Ivan Șišman și a celei a lui Ivan Strațimir, cf. METCALF 1975, p. 127-138; METCALF 1979, p. 314; AVDEV 2005, p. 200-201; AVDEV 2007, p. 108-111, 189, 216-218. Pentru standardele de finețe ale aliajului monetar, cf. OBERLÄNDER-TÄRNOVEANU, CONSTANTINESCU & PÂRVAN 2008, p. 323-326. Pentru metrologia emisiunilor lui Vladislav I Vlaicu, cf. STANCU 1997, p. 187-202. Pentru standardele de finețe ale aliajului monetar al emisiunilor

Modificarea statutului emisiunilor bulgărești pe piața monetară a Țării Românești în cursul deceniilor șase-șapte este clar ilustrată de unele piese din structura tezaurului numit convențional „Oltenia I”, din care s-a păstrat un lot de aspri de tip Ivan Aleksandăr și Mihail Asan, între care și câteva exemplare având pe avers aplicată o contramarcă reprezentând scutul heraldic al Basarabilor, înscris într-un cerc. Unii cercetători au considerat că acțiunea de contramarcare a numerarului străin aflat în circulație a premers momentul începerii emiterii de monede proprii a Țării Românești¹⁸⁶, care a avut loc în prima parte a domniei lui Vladislav I - Vlaicu (după 1365).

Eu subscriu la părerea lui D. M. Metcalf¹⁸⁷, care considera că acțiunea de contramarcare a unei părți a numerarului străin aflat în circulație pe teritoriul Țării Românești s-a petrecut numai *după* 1371, la câțiva ani după data începutului producției monetare locale. O asemenea ipoteză corespunde, parțial, și părerii exprimate de O. Iliescu¹⁸⁸, după care aplicarea contramărcilor a avut loc numai după apariția primelor emisiuni de ducați ai lui Vladislav I Vlaicu. În opinia mea, contramarcarea anumitor monede de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail” s-a făcut tocmai pentru a le da monedelor străine contramarcate o putere circulatorie legală, echivalentă cu cea a ducăților muntenesți.

Această certificare suplimentară a caracterului legal al pieselor bulgărești s-a realizat prin marcarea lor cu un element heraldic prezent deja pe monedele Țării Românești - scutul dinastic fasciat al Basarabilor. Noi suntem de părere că monedele de argint de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” au fost contramarcate pe teritoriul Țării Românești¹⁸⁹, nu mult după anul 1369, în contextul rupturii și apoi ostilităților deschise dintre voievodul muntean și țarii de la Târnovo - Ivan Aleksandăr și Ivan Šišman¹⁹⁰. Acțiunea de contramarcare a

Țării Românești, cf. ȘTIRBU & STANCU 1982, p. 57-93; OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU *et alii* 2011, p. 98-99.

¹⁸⁶ SEVEREANU 1915, p. 118-119, plasa acțiunea de contramarcare în faza de început a activității monetăriei Țării Românești, în vremea domniei lui Vladislav I Vlaicu. ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 112, considerau că acțiunea de contramarcare a avut loc chiar mai devreme, în vremea domniei lui Nicolae Alexandru, în anii 1359-1364. Trebuie să arătăm aici că afirmația ultimilor autori citați, după care s-ar cunoaște descoperiri de aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” cu contramărci reprezentând două cercuri concentrice este, fără îndoială, rodul unei erori. O asemenea contramarcă a fost descoperită doar pe un gros din prima emisiune a lui Ivan Aleksandăr, emisă între 1331-1337, și pe zeci de aspri sârbești de la Stefan Dušan, emiși între 1334-1350/1352, provenind din tezaurul descoperit în satul General Kantardžievo, din zona Varna, și de la Nufăru (jud. Tulcea) cf. OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1992b, p. 78-79.

¹⁸⁷ METCALF 1979, p. 328.

¹⁸⁸ O. Iliescu, *Monedele bulgărești contramarcate cu stema lui Vlaicu Vodă*, lucrare rămasă în manuscris, citată de ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 112 și 146, notele 22 și 24. O. Iliescu era de părere că aceste contramărci au fost aplicate la Vidin, din porunca lui Vladislav I, în perioada noiembrie 1368 - martie 1369, când cetatea s-a aflat sub controlul voievodului Țării Românești.

¹⁸⁹ Ideea contramarcării monedelor de către Vladislav I, în afara Bulgariei, a fost afirmată și de BĂCVAROV 1989, p. 24.

¹⁹⁰ Asupra conflictului dintre Vladislav I și țarii de la Târnovo, cf. HOLBAN 1981b, p. 200 și n. 142. De altfel, conflictul Țării Românești cu Țaratul de Târnovo, aliat cu turcii, va

devenit necesară după introducerea „embargoului” asupra monedei Țaratului de Târnovo.

În favoarea ipotezei unei interziceri „de facto” a utilizării monedei lui Ivan Șişman pe teritoriul Țării Românești pledează reducerea dramatică a descoperirilor de astfel de monede la nord de Dunăre, după aflusul anterior intens al asprilor de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail” din anii 1347-1356.

Așa cum am arătat deja mai sus, sunt înclinat să plasez cauzele care au determinat îngroparea tezaurelor de la Dichiseni, precum și a celor de la Lazu și „Oltenia II” menționate mai sus, pe seama ostilității dintre Vladislav I, Domnul Țării Românești și țarii de la Târnovo.

Originile acestui conflict rezidau nu numai în repudierea de către Ivan Aleksandăr, pe la 1340¹⁹¹, a primei sale soții Theodora, fiica lui Basarab I, mama lui Mihail Asan și bunica lui Ivan Strațimir, dar și în participarea Basarabilor la luptele dinastice din Bulgaria. În cursul acestor acțiuni, Vladislav I Vlaicu s-a situat constant de partea nepotului și cumnatului său, Ivan Strațimir, „țarul” de la Vidin, aflat în dispute atât cu tatăl său, Ivan Aleksandăr, cât și cu fratele său vitreg, Ivan Șişman sau cu regele Ungariei, Ludovic I de Anjou.

Ostilitatea de lungă durată dintre urmașii lui Basarab I și ultimii Șişmanizi de la Târnovo, care a costat și viața lui Dan I, a fost alimentată și de interesele tot mai divergente ale celor două state. Înclinația lui Ivan Aleksandăr și apoi cea a lui Ivan Șişman de a utiliza alianța cu turcii pentru a-și impune primatul în partea de est a Balcanilor, la Dunărea de Jos și pe litoralul occidental al Mării Negre, contravenea atât intereselor Țării Românești, ca și ale altor vecini ai Bulgariei cum erau, de exemplu, despotul Dobroțiță sau Imperiul bizantin. Unei asemenea alianțe i se opunea și Ungaria.

O analiză atentă a întregii politici a Țării Românești în anii 1365-1369¹⁹², deci înainte de menționarea, de către izvoarele istorice care s-au păstrat, a conflictului militar dintre cele două state, apare ca net ostilă lui Ivan Alexandăr. Chiar modul în care se desfășoară intervenția antimaghiară a lui Vladislav I la Vidin, din toamna anului 1368 până în primăvara lui 1369, indică existența unei intenții clare de dejucare a încercării țarului de la Târnovo de a reanexa cetatea și teritoriile învecinate Porților de Fier ale Dunării.

Dușmănia comună contra lui Ivan Aleksandăr pare să fi cimentat și relațiile domnului Țării Românești cu Dobroțiță, despotul Țării Carbonei¹⁹³. În anii în care Vidinul trecea temporar în mâinile regelui Ungariei și apoi revenea sub controlul lui Ivan Strațimir, schimbări teritoriale importante au avut loc și la frontiera de nord-est a Bulgariei, chiar în vecinătatea zonelor unde au fost descoperite tezaurele de la Dichiseni sau Păcuilul lui Soare/1961. Este vorba de anexarea de

fi aproape cronic, ducând chiar la moartea lui Dan I pe câmpurile de luptă din Bulgaria. Asupra acestui episod, cf. ANDREEV 2005, p. 45-50.

¹⁹¹ Am urmat cronologia propusă de ANGELOV 1982, p. 337-338.

¹⁹² Asupra evenimentelor legate de „criza” Vidinului cf. HOLBAN 1981b, p. 155-211.

¹⁹³ Dobroțiță apare ca garant al lui Ivan Strațimir, alături de Vladislav I, în timpul tratatelor pentru reînscăunarea sa la Vidin, din 1369. După cum arată HOLBAN 1981b, p. 195 și n. 130, garanția celor doi privea mai puțin fidelitatea lui Strațimir față de regele maghiar, cât, mai ales, capacitatea lui de a rezista presiunilor lui Ivan Aleksandăr.

către Dobrotiță nu numai a Varnei, Emonei și Koziakion-ului, dar și a unor cetăți dunărene, între care de mare importanță economică și strategică era cea a Drăstorului (Dristrei sau Silistrei) și Vicinei (Păcuiul lui Soare). Chiar dacă alte izvoare păstrează, o relativă, tăcere asupra acestor evenimente, analiza strânsă a documentelor numismatice indică faptul că extinderea posesiunilor lui Dobrotiță până la Dunăre trebuie plasată în contextul expediției antibulgară din anii 1366-1367 a lui Amedeo de Savoia¹⁹⁴.

Un ultim aspect pe care îl ridică distribuția descoperirilor de monede bulgărești de argint și bronz din secolul al XIV-lea în zona dintre Carpații Meridionali și Dunărea de Jos, care trebuie discutat aici, este acela că ele reprezintă și un indicator al modificărilor economice și demografice care au avut loc în societatea românească a vremii. Concentrarea descoperirilor în Oltenia și zonele situate în vestul Țării Românești scoate în relief că acestea erau cele mai populate, bogate și dezvoltate teritorii ale Țării Românești, cu o economie monetară mult mai avansată, care includea inclusiv zonele rurale (vezi în acest sens depunerile de monede de argint, o valoare destul de importantă în acele vremuri în morminte). În câteva așezări aflate în fază avansată de urbanizare, cum era de exemplu, Severinul, avem dovezi ale utilizării numerarului mărunț de bronz bulgar încă din secolele XIII-XIV, alături de emisiuni similare bizantine sau din Dalmația.

Este important de pus în evidență faptul că în câteva așezări de pe linia Dunării, cum erau Basarabi (Vadul Cumanilor), Celeiu sau Zimnicea, unde nu avem dovezi de coagulare a vieții de tip urban în secolul al XIV-lea, este atestată folosirea monedelor de bronz, ca urmare a contactelor strânse cu populația de pe malul sudic al fluviului.

Extrem de importante sunt informațiile privind evoluția demografică, socială și economică a teritoriilor de silvo-stepă și stepă situate în zona centrală și de est a Țării Românești pe care o pun în lumină descoperirile de monede bulgărești din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. În regiunile de câmpie, situate peste Dunăre, în fața marilor centre urbane medievale de la Păcuiul lui Soare-Vicina și Dristra (Silistra), schimbarea față de perioada secolelor XII-XIII este majoră, deoarece aici, lipseau nu numai descoperirile de monede de mare valoare - hyperperi, dirhami sau ducați, tipuri de descoperiri monetare a căror difuziune putea fi legată de marele comerț internațional al epocii, dar și cele de monede mărunte de bronz sau billon¹⁹⁵.

¹⁹⁴ *Acta patriarchatus constantinopolitanus*, vol. I, p. 502; ȘTEFĂNESCU 1971, p. 350-355; DIACONU 1978, p. 185-200; DIACONU 1980, p. 73-76; DIACONU 1987, p. 142-158; HOLBAN 1981b, p. 155-211, *passim*; OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1988, p. 110 și n. 14; IOSIPESCU 1985, p. 123-151. Părerile lui ANGELOV 1982, p. 351 și BOŽILOV & GJUZELEV 2004, p. 232-240, după care cetățile respective i-au fost oferite lui Dobrotiță de către Ivan Aleksandăr, în schimbul „sprijinului” acordat în cursul repunerii pe tronul de la Vidin a lui Ivan Strațimir, este contrazisă de izvoarele contemporane.

¹⁹⁵ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1992a, p. 95. Motivul lipsei totale a descoperirilor monetare din secolele XII-XIII în colțul de sud-est al Munteniei, în imediata vecinătate a marilor centre urbane de la Păcuiul lui Soare sau Dristra, situate lângă cel mai bun vad de la Dunărea de Jos, după cel de la Isaccea, este, în continuare, dificil de explicat. Pentru contrastul cu situația teritoriilor din Moldova Centrală și de sud, care erau deja conectate

Ca urmare, în Muntenia de sud-est, începând cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea, asistăm la o adevărată explozie a numărului și volumului descoperirilor monetare. După cum o indică descoperirile monetare discutate mai sus, spre mijlocul secolului al XIV-lea a avut loc o expansiune demografică rapidă, care a mers, mână în mână, cu integrarea populației locale în sfera curentelor economice internaționale contemporane de la Dunărea de Jos, vestul Mării Negre și din Balcani. Aceste descoperiri pun în lumină o modificare profundă nu numai a situației politice, dar și a celei demografice și economice, după constituirea și extinderea spre răsărit a Țării Românești. Tezaurile de la Dichiseni, „Km. 349”, de la Balaciu, Vlad Țepeș, dar și din zona Bucureștilor, sau de la Târgșor, alături de descoperirile izolate din zona rurală, cum ar fi cele de la Coconi sau din aria Bucureștilor, scot la lumină o evidentă înflorire demografică și dezvoltare economică, pe care nimic nu părea să o anticipeze, în urmă cu o jumătate de secol.

Considerăm că descoperirile de monede bulgărești din estul Țării Românești indică, în mod clar, integrarea regiunii în circuitul trans-balcanic și transcontinental al marelui comerț internațional în anii 1350-1370, odată cu deschiderea și stabilizarea drumului comercial de la Brașov spre Brăila. Prezența monedelor lui Ivan Strațimir în componența unora din tezaurile menționate constituie dovada conectării acestei zone la un drum comercial important nu numai pentru Țara Românească, dar și pentru lumea balcanică și central europeană. Această axă unea Adriatica cu zona Porților de Fier și de aici, prin Curtea de Argeș sau Târgoviștea, el ajungea la Brașov, în sud-estul Transilvaniei. O derivație a acestui drum, urmând cursul Ialomiței cobora la Dunăre în zona Călărașilor, debușând spre porturile pontice de la Kaliakra, Karbona și Varna, iar o alta, urcând pe Siret, ajungea în Moldova, conectându-se cu drumul comercial spre Marea Baltică. Activitatea comercială care a pulsat de-a lungul acestui drum este în mare măsură răspunzătoare de difuziunea monedelor bulgare de la Vidin în ținuturile de la nord de Dunăre, dar și de răspândirea pe scară largă a monedelor principilor Țării Românești în sud-vestul Dobrogei și nord-estul Bulgariei¹⁹⁶.

la marele comerț internațional, încă de la sfârșitul secolului al XIII-lea, prin intermediul porturilor din Dobrogea, cf. OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1985, p. 186, n. 8.

¹⁹⁶ Asupra răspândirii monedelor feudale românești la sud de Dunăre, în sudul Dobrogei și Bulgaria de nord-est, cf. ILIESCU 1977a, p. 152, 159-160, nr. 192-202, p. 162, nr. 39; JURUKOVA 1978, p. 77; JURUKOVA 1979, p. 64; JURUKOVA 1982, p. 65; JURUKOVA 1985, p. 63; ILIESCU 1990, p. 646-656; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 141, nr. 62; JORDANOV 1990, p. 49-54; DOČEV 1992, p. 169-171, 265, nr. 1-4; PARUŠEV 1993, p. 154, nr. 28; ATANASOV & JORDANOV 1994, p. 64-75; LAZARENKO 2005, p. 215-238; ŽEKOVA 2005, p. 159, nr. 1468-1470; ŽEKOVA 2006-2007, p. 237-238; OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2010, p. 67-94; MITEV 2016, p. 202-211.

BIBLIOGRAFIE

Acta patriarchatus constantinopolitanus, în: Fr. Miklosich & J. Müller (eds.), *Acta et diplomata graeca medii evii*, vol. I, Viena, 1860.

ANDREEV 2005 – J. Andreev, *Car Ivan Šišman i Dan Voievoda*, în: Prof. Stančo Văklinov *i srednovekovnata bălgarskata kultura*, Veliko Târnovo, 2005, p. 45-50.

ANGELOV 1982 – D. Angelov, *Vremenna političeska stabilizacija*, în *Istoriija na Bălgarija*, vol. III, *Vtora bălgarska dăržava*, Sofia, 1982, p. 334-350.

ANGELOV & ȘTEFĂNESCU 1971 – D. Angelov, Șt. Ștefănescu, *Trăsături comune și deosebiri în dezvoltarea economică a Bulgariei și Țării Românești în secolele XIII-XIV*, în: D. Anghelov, M. Berza, Vl. Diculescu, V. Paskaleva, Șt. Ștefănescu, N. Todorov (redactori), *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XIII-XIX)*, vol. I, București, 1971, p. 57-106.

ATANASOV & JORDANOV 1994 – G. Atanasov, I. Jordanov, *Srednovekovenijat Vetren na Dunav*, Šumen, 1994.

AVDEV 1976 – S. Avdev, *Za njakoi văprosi na srebărnoto monetosečene na poslednite bălgarski care (XIV v.)*, *Numizmatika* 11/1-2 (1976), p. 47-51.

AVDEV 2005 – S. Avdev, *Monetna sistema v Srednovekovna Bălgarija*, Sofia, 2005.

AVDEV 2007 – S. Avdev, *Bălgarsike srednovekovni moneti*, Sofia, 2007.

BĂČVAROV 1989 – I. Băčvarov, *Kontramarkirani srebărni moneti na bălgarskija car Ivan Aleksandăr*, *Numizmatika* 23/1 (1989), p. 23-26.

BĂRCĂCILĂ 1939 – Al. Bărcăcilă, *Tezaurul medieval de la Gogoși (Mehedinți)*, *CNA* 14/113-114 (1939), p. 123-124.

BĂRCĂCILĂ 1957 – Al. Bărcăcilă, *Câteva monede și două iconițe de la Ostrovu Mare și Gogoșu (reg. Craiova)*, *SCN* 1 (1957), p. 419-424.

BERCIU 1950 – D. Berciu, *Așezări și cimitire din societatea primitivă în Oltenia. I. Șantierul arheologic de la Verbicioara, Dolj*, *SCIV* 1/1 (1950), p. 103-107.

BERCIU 1951 – D. Berciu, *Șantierul Verbicioara – Dolj*, *SCIV* 2/1 (1951), p. 229-248.

BERCIU & COMȘA 1956 – D. Berciu, E. Comșa, *Săpăturile arheologice de la Balta Verde și Gogoșu (1949-1950)*, *MCA* 2 (1956), p. 251-490.

BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1981 – A. Berciu-Drăghicescu, D. Ciobotea, *Aspecte ale circulației monetare în zona Olteniei (sec. XIV-XVI)*, *Analele Universității Craiova. Seria Filosofie, Sociologie-Istorie* 6 (1981), p. 20-32.

BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987 – A. Berciu-Drăghicescu, D. Ciobotea, *Viața economică a Țării românești în epoca lui Mircea cel Mare*, în: I. Pătroiu (ed.), *Marele Mircea Voievod*, București, 1987, p. 53-96.

BOŽILOV & GJUZELEV 2004 – I. Božilov, V. Gjuzelev, *Istoriija na Dobrudža*, vol. II, *Srednovekovie*, Veliko Târnovo, 2004.

BUSUIOC & VÎLCEANU 1976 – E. Busuioc, M. Vîlceanu, *Ceramica din așezarea medievală de la Basarabi-Calafat (sec. al XIV-lea)*, *SCIVA* 27/4 (1976), p. 495-516.

BUZDUGAN, LUCHIAN & OPRESCU 1977 – C. Buzdugan, O. Luchian, C. C. Oprescu, *Monede și Bancnote Românești*, București, 1977.

CANTACUZINO 1982 – Gh. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească (sec. XIII-XVI)*, București, 1981.

CANTACUZINO 1995 – Gh. Cantacuzino, *Observații arheologice la Snagov*, *SCIVA* 48/3 (1995), p. 255-269.

CANTACUZINO 1999-2001 – Gh. Cantacuzino, *Certains problèmes concernant les vestiges médiévaux de Dobeta-Turnu-Severin*, *Dacia* s. n. 43-45 (1999-2001), p. 159-182.

CÂNDEA 1979 – I. Căndea, *Tezaurul de monede feudale de la Maraloiu, județul Brăila*, *Danubius* 8-9 (1979), p. 165-178.

CIOBOTEA 1983 – D. Ciobotea, *Circulația monetară în Oltenia în preajma constituirii statului feudal independent Țara Românească (sec. X-XIV)*, Arhivele Olteniei s. n. 2 (1983), p. 79-86.

CONOVICI 1975 – N. Conovici, *Un trésor monétaire du XIVe siècle découvert à Păcuiul lui Soare*, RESEE 13/4 (1975), p. 603-605.

CONSTANTINESCU 1971 – N. Constantinescu, *Curtea domnească din Argeș, probleme de geneză și evoluție*, BMI 40/3 (1971), p. 14-23.

CONSTANTINESCU 1972 – N. Constantinescu, *Coconi - Un sat din Câmpia română în epoca lui Mircea cel Bătrân - studiu arheologic și istoric* -, București, 1972.

CONSTANTINESCU 1984 – N. Constantinescu, *Curtea de Argeș (1200-1400). Asupra începuturilor Țării Românești*, București, 1984.

CONSTANTINESCU & MARINESCU 1966 – N. Constantinescu, Al. Marinescu, *În problema satelor medievale de pe Vedea și Teleorman: descoperirile arheologice de la Guruieni și Orbeasca de Jos (r. Alexandria)*, Revista Muzeelor 3/1 (1966), p. 71-76.

CUSTUREA 1980 – G. Custurea, *Precizări cu privire la cronologia unor monede medievale descoperite la Păcuiul lui Soare*, SCIVA 31/4 (1980), p. 641-642.

DELEANU 1994 – E. Deleanu, *Tezaurul de monede medievale din sec. al XIV-lea, descoperit la Slatina*, în: *Al XI-lea Simpozion Național de Numismatică Rezumatele comunicărilor 19-21 octombrie Slatina, Slatina, 1994*.

DIACONU 1964 – P. Diaconu, *Monede rare și inedite din epoca feudală de început descoperite la Păcuiul lui Soare și împrejurimi (Dobrogea)*, SCIV 15/1 (1964), p. 143-147.

DIACONU 1970 – P. Diaconu, *Despre localizarea Vicinei, Pontica* 3 (1970), p. 275-295.

DIACONU 1978 – P. Diaconu, *O formațiune statală la Dunărea de Jos la sfârșitul secolului al XIV-lea necunoscută până în prezent*, SCIVA 29/2 (1978) p. 185-200.

DIACONU 1980 – P. Diaconu, *Contribuție la cunoașterea monedelor lui Ioan Terter, despotul Țării Dristrei*, CN 3 (1980), p. 73-76.

DIACONU 1981 – P. Diaconu, *Iarăși despre localizarea Vicinei*, RdI 34/12 (1981), p. 2311-2316.

DIACONU 1987 – P. Diaconu, *Câteva probleme privitoare la monedele de aramă din sudul Dobrogei în ultima treime a sec. XIV*, SCIVA 38/2 (1987), p. 142-158.

DIACONU 1995 – P. Diaconu, *À propos des soi-disant monnaies de Jakob Sviatoslav*, în: *Numismatic and Sphragistic Contributions to Ancient and Medieval History of Dobroudja-International Symposium, Dobrič/1993, Dobrudža* 12 (1995), p. 242-256.

DIMITRIJEVIĆ 1973 – S. Dimitrijević, *Ostave srpskog srednjovekovnog novca na severu od Dunava*, Istorijski Časopis 20 (1973), p. 89-124.

DOČEV 1982 – K. Dočev, *Hronologija na monetosečeneto na car Konstantin Asen (1257-1277)*, Numizmatika 16/2 (1982), p. 3-17.

DOČEV 1983 – K. Dočev, *Njakolko beležki vărhu srebărnoto monetosečenje na Ivan Aleksandăr sās sina mu Mihail Asen*, Numizmatika 17/2 (1983), p. 3-14.

DOČEV 1984 – K. Dočev, *Hronologija na monetosečenijata na car Ivan Šišman (1371-1395)*, Numizmatika 18/2 (1984), p. 30-41.

DOČEV 1992 – K. Dočev, *Moneti i parično obrăștenie v Târnovo XII-XIV v.*, Veliko Târnovo, 1992.

DOČEV 2003 – K. Dočev, *Bălgarski srednovekovni moneti XIII-XIV vek*, Veliko Târnovo, 2003.

DOČEV 2009 – K. Dočev, *Bălgarski srednovekovni moneti XIII-XIV vek Tipove, varianti, ceni*, Veliko Târnovo, 2009.

DONAT 1973 – I. Donat, *The Romanians south of the Carpathians and the migratory peoples in the tenths-thirteenth centuries*, în: M. Constantinescu, Șt. Pascu, P. Diaconu (eds.), *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, București, 1975, p. 277-298.

ENĂCHIUC-MIHAI 1981 – V. Enăchiuc-Mihai, *Cercetări arheologice pe teritoriul comunei Dridu, punctul la "La Metereze"*, RdI 34/3 (1981), p. 507-512.

GERASIMOV 1934 – T. Gerasimov, *Kolektivni nahodki na moneti prez 1933 i 1934 god*, IBAI 8 (1934), p. 467-473.

GERASIMOV 1950a – T. Gerasimov, *Polugroš na Ivan Aleksandăr sās sina mu Ivan Šišman*, IAI 27 (1950) p. 315-316.

GERASIMOV 1950b – T. Gerasimov, *Medni moneti na Ivan Aleksandăr s žena mu Teodora*, IAI 27 (1950), p.121-131.

GIURESCU 1964 – D. C. Giurescu, *Relațiile economice ale Țării Românești cu țările Peninsulei balcanice în perioada feudalismului timpuriu*, Romanoslavica 10 (1964), p. 359-382.

GIURESCU 1965 – D. C. Giurescu, *Relațiile economice ale Țării Românești cu țările Peninsulei balcanice din secolul al XIV-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Romanoslavica 11 (1965), p. 167-186.

GIURESCU 1973 – D. C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV-XV*, București, 1973.

HENDY 1999 – M. F. Hendy, *Catalogue of Byzantine coins in the Dumbarton Oaks collection and in the Whittemore collection*, vol. IV, parts 1-2, *Alexius I to Michael VIII 1081-1261*, Washington, 1999.

HOLBAN 1981a – M. Holban, *Despre Țara Severinului și Banatul de Severin în secolul al XIII-lea*, în: *Cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, 1981, p. 49-89.

HOLBAN 1981b – M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină (Rolul lui Benedict de Himfy în legătură cu problema Vidinului)*, în: M. Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, 1981, p. 155-211.

ILIESCU 1950 – O. Iliescu, *Monete vechi românești. Câteva probleme din numismatica Țării Românești (secolul al XIV-lea)*, SCIM 1 (1950), p. 120-130.

ILIESCU 1958 – O. Iliescu, *Numismatica medievală și modernă a țării noastre în colecțiile restituite de la Moscova*, în: *Studii asupra tezaurului restituit de URSS*, București, 1958, p. 15-32.

ILIESCU 1960 – O. Iliescu, *O nouă contribuție privitoare la istoria monetară a Țării Românești în secolul al XV-lea*, SCN 3 (1960), p. 311-322.

ILIESCU 1964 – O. Iliescu, *Monedele în circulație în perioada de trecere la feudalism și în feudalism*, în: C. C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. I, București, 1964, p. 59-110, 346-396 (Anexele nr. I-III).

ILIESCU 1965a – O. Iliescu, *Cel dintâi simpozion de numismatică feudală românească*, Studii 18/5 (1965), p. 1154-1155.

ILIESCU 1965b – O. Iliescu, *Le symposion de numismatique médiévale roumaine Bucarest, 13 mai 1965*, RRH 4/5 (1965), p. 1062-1063.

ILIESCU 1977a – O. Iliescu, *Monede medievale și moderne descoperite la Păcuiul lui Soare în anii 1956-1974*, în: P. Diaconu, S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare*, vol. II, *Așezarea medievală*, București, 1977, p. 148-163.

ILIESCU 1977b – O. Iliescu, *La monnaie vénitienne dans les Pays roumains de 1202 à 1500*, RÉSEE 15/3 (1977), p. 355-361.

ILIESCU 1990 – O. Iliescu, *Monedele Țării Românești și ale Moldovei la Marea Neagră (secolele XIV-XV)*, RI s.n. 1/6 (1990), p. 649-656.

ILIEȘ 1956 – A. Ilieș, *Știri în legătură cu exploatarea sării în Țara Românească până în sec. XVIII*, SMIM 1 (1956), p. 155-157.

IONIȚĂ 2005 – A. Ioniță, *Spațiul dintre Carpații Meridionali și Dunărea Inferioară în secolele XI-XIII*, București, 2005.

IOSIPESCU 1980 – S. Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241-1243) până la consolidarea domniei a toată Țara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cotorpirii maghiare*, în: N. Stoicescu (ed.), *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 41-95.

IOSIPESCU 1985 – S. Iosipescu, *Balica, Dobrotiță, Ioancu*, București, 1985.

ISĂCESCU 1965 – E. Isăcescu, *Monede medievale și moderne (emise până la 1800). Tezaurul datând din sec. XIV-XV de la Turnu Severin*, Caiet Selectiv de Informare asupra Creșterii Colecțiilor Bibliotecii Academiei R.P.R. Cabinetul Numismatic 13-14, Iulie-Decembrie, 1965, p. 52-57, nr. 324-383.

ISĂCESCU 1971 – E. Isăcescu, *Tezaurul de monede medievale de la Păcuiul lui Soare (jud. Ialomița)*, SCN 5 (1971), p. 345-352.

ISĂCESCU 1975 – E. Isăcescu, *Un alt tezaur monetar găsit la Păcuiul lui Soare (jud. Constanța)*, SCN 6 (1975), p. 253-257.

JORDANOV 1990 – J. Jordanov, *Numizmatična kolekcija na Arheologičeski Muzej Balčik – Istoričeski izvor za istorijata na grada i okolniste mu*, în: I. Božilov (ed.), *Balčik - Drevnost i sâvremene*, Dobrič, 1990, p. 49-55.

JURUKOVA 1978 – J. Jurukova, *Monetni nahodki, otkriti v Bălgarija prez 1973 i 1974 g.*, *Arheologija* 20/2 (1978), p. 72-77.

JURUKOVA 1979 – J. Jurukova, *Monetni nahodki, otkriti v Bălgarija prez 1977 i 1978 g.*, *Arheologija* 21/4 (1979), p. 59-65.

JURUKOVA 1981 – J. Jurukova, *Monetni nahodki, otkriti v Bălgarija prez 1979 g.*, *Arheologija* 23/1-2 (1981), p. 126-130.

JURUKOVA 1983 – J. Jurukova, *Monetni nahodki, otkriti v Bălgarija prez 1981 g.*, *Arheologija* 25/1-2 (1983), p. 113-117.

JURUKOVA 1985 – J. Jurukova, *Monetni nahodki, otkriti v Bălgarija prez 1982 g.*, *Arheologija* 27/2 (1985), p. 58-64.

LAZARENKO 2005 – I. Lazarenko, *Nahodka ot srednovkovni srebărni moneti ot Varna*, *Acta Musei Varnensis* 3 (2005), p. 215-238.

METCALF 1975 – D. M. Metcalf, *Some Comments on the Metrology of Coins of Ivan Aleksandăr and Ivan Stratsimir*, SCN 6 (1975), p. 127-138.

METCALF 1979 – D. M. Metcalf, *Coinage in South-Eastern Europe 820-1396*, London, 1979.

MITEV 2016 – N. Mitev, *Circulation of the Wallachian coins from the second half of 14th century in Northeastern Bulgaria*, RCAN 2 (2016), p. 202-211.

MITREA 1962 – B. Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în Republica Populară Română*, SCIV 13/1 (1962), p. 215-223.

MITREA 1964 – B. Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în Republica Populară Română*, SCIV 15/4 (1964), p. 568-580.

MITREA 1965 – B. Mitrea, *Monede antice și feudale descoperite la Zimnicea*, SCIV 16/2 (1965), p. 239-260.

MITREA 1968a – B. Mitrea, *Câteva monede romane imperiale, grecești și bizantine descoperite în împrejurimile Celeiului*, SCN 4 (1968), p. 395-396.

MITREA 1968b – B. Mitrea, *Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie*, Dacia s. n. 12 (1968), p. 377-394.

MITREA 1976 – B. Mitrea, *Découvertes monétaires* (1975) (XIX), Dacia s. n. 26 (1976), p. 287-293.

MITREA 1976-1980 – B. Mitrea, *Un tezaur monetar vechi românesc: Scrioaștea*, jud. Teleorman, BSNR 70-74/124-128 (1976-1980), p. 297-304.

MITREA 1977 – B. Mitrea, *Medieval and modern hoards*, în: *Coin Hoards* 3, London, 1977.

MITREA 1978 – B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie* (1977) (XXI), Dacia s. n. 22 (1978), p. 363-370.

MITREA 1980 – B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie* (1979) (XXIII), Dacia s. n. 24 (1980), p. 371-378.

MITREA 1981 – B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie* (1980) (XXIV), Dacia s. n. 25 (1981), p. 381-390.

MITREA 1984 – B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie: 1981, 1982 et 1983* (XXV, XXVI et XXVII), Dacia s. n. 28/1-2 (1984), p. 183-190.

MITREA 1985a – B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie - 1984* (XXVIII), Dacia s. n. 29/1-2 (1985), p. 171-174.

MITREA 1985b – B. Mitrea, *Medieval and modern hoards*, în: *Coin Hoards* 7, London, 1985.

MÎRTZU 1984 – Fl. Mîrtzu, *Datarea monumentului medieval Marina din Câmpulung-Muscel în lumina controverselor istoriografice și a investigațiilor arheologice*, Studii și Comunicări-Câmpulung 3 (1984), p. 19-24.

MOISIL 1914 – C. Moisil, *Monede și tezaure monetare găsite în România și ținuturile românești învecinate*, BSNR 11/22 (1914), p. 55-57.

MOISIL 1915a – C. Moisil, *Contribuțiuni la istoria monetăriei vechi românești*, BSNR 12/23 (1915), p. 12-29.

MOISIL 1915b – C. Moisil, *Monete și tezaure monetare găsite în România și în ținuturile înconjurătoare (vechiul teritoriu geto-dac)*, BSNR 12/23 (1915), p. 43-44.

MOISIL 1915c – C. Moisil, *Colecțiunea numismatică*, în: Biblioteca Academiei Române - Creșterea Colecțiunilor 27, Octombrie - Decembrie, 1915, p. 195-225.

MOISIL 1916 – C. Moisil, *Monete și tezaure monetare găsite în România și în ținuturile înconjurătoare (vechiul teritoriu geto-dac)*, BSNR 13/27-28 (1916), p. 42-43.

MOISIL 1923 – C. Moisil, *Din numismatica Olteniei*, Arhivele Olteniei 2/6 (1923), p. 77-90.

MOISIL 1927 – C. Moisil (nesemnat), *Întrunirile Societății Numismatice. Ședința din 30 Mai 1926*, CNA 7/69-70 (1927), p. 32.

MOISIL 1939-1940 – C. Moisil, *Probleme de numismatică românească 1. Sistemul monetar din Țara Românească și Moldova la înființarea monetăriei naționale 2. Monete mărunte din veacul al XIV-lea*, Academia Română - Memoriile Secțiunii Istorice 22 (1939-1940), p. 237-246.

MOISIL 1934 – C. Moisil (nesemnat), *Întrunirile Societății Numismatice Române*, CNA 10/95, (ianuarie-februarie 1934), p. 15-16.

MOISIL 1940 – C. Moisil (nesemnat), *Întrunirile Societății Numismatice Române*, CNA 119-120 (iulie-decembrie 1940), p. 286-296.

MOISIL 1947 – C. Moisil, *Statistica tezaurelor monetare intrate din anul 1920 până la 31 dec. 1946*, Biblioteca Academiei Române, Buletin lunar 2/6-12 (1947), p. 7-11.

MUȘMOV 1924 – N. Mușmov, *Monetite i pečatite na bălgarskite țare*, Sofia, 1924.

NICOLAE & POPESCU 1994-1995 – E. Nicolae, A. Popescu, *Descoperiri monetare de la Dridu, jud. Ialomița*, BSNR 88-89/142-143 (1994-1995), 1998, p. 291-296.

NICOLAESCU 1935 – St. Nicolaescu, *Vechimea Mănăstirii Snagov*, Bucureștii. Revista Muzeului și Pinacotecei Municipiului București 1 (1935), p. 108-112.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1985 – E. Oberländer-Târnoveanu, *Documente numismatice privind relațiile spațiului est-carpatic cu zona Gurilor Dunării în secolele XIII-XIV*, AIIA-Iași 22/2 (1985), p. 585-590.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1989 – E. Oberländer-Târnoveanu, *Moneda Asăneștilor în contextul circulației monetare din zona Gurilor Dunării*, în: E. Stănescu (ed.), *Răscoala și statul Asăneștilor - Culegere de studii*, București, 1989, p. 114-152.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1990 – E. Oberländer-Târnoveanu, *Câteva observații asupra structurii și datării unor tezaure de monede bizantine din colecția Muzeului National de Istorie a României*, CN 6 (1990), p. 85-103.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1992a – E. Oberländer-Târnoveanu, *Tezaurul de la Dedulești reconsiderat - Observații asupra descoperirilor monetare din estul Munteniei în secolul al XIII-lea*, Istros 6 (1992), p. 89-99.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1992b – E. Oberländer-Târnoveanu, *Un trésor de monnaies serbes et bosniaque trouvé dans la zone des Bouches du Danube (Note préliminaire)*, Numizmatičar 15 (1992), p. 69-89.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1992c – E. Oberländer-Târnoveanu, *La mer Noire et le Bas-Danube - axes du commerce européen aux XIIIe-XVe siècles (Une approche numismatique du problème)*, în: *Medieval Europe 1992. A Conference on medieval archaeology in Europe, 21st-24th September 1992 at the University of York*, vol. 5, *Exchange and trade*, York, 1992, p. 59-63.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1997 – E. Oberländer-Târnoveanu, *Some Remarks on the Chronology and the Composition of the Byzantine coin hoards from the 13th and 14th centuries at the Lower Danube and adjacent areas*, ÉBPB 3 (1997), p. 113-160.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2001 – E. Oberländer-Târnoveanu, *Moneda bizantină și de tip bizantin pe teritoriile de la sud de Carpați în secolele XII-XV - O analiză critică a documentelor numismatice*, Mousaios 7 (2001), p. 337-391.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2010 – E. Oberländer-Târnoveanu, *Un tezaur de monede medievale românești de la începutul secolului al XV-lea descoperit la Constanța*, CN 17 (2011), p. 67-94.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU & OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1989 – E. Oberländer-Târnoveanu, I. Oberländer-Târnoveanu, *Noi descoperiri de monede emise în zona Gurilor Dunării în secolele XIII-XIV*, SCN 9 (1989), p. 121-129.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, CONSTANTINESCU & PÂRVAN 2008 – E. Oberländer-Târnoveanu, B. Constantinescu, K. Pârvan, *Preliminary data regarding the composition of the monetary alloys used in the Bulgarian mints during the 14th century, in the light of XRF analyses*, CN 14 (2008), p. 323-326.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU et alii 2009 – E. Oberländer-Târnoveanu, K. Pârvan, B. Constantinescu, Gh. Niculescu, M. Georgescu, *The early stage of the Wallachian coinage – c. 1365-1389 in the light of atomic analyses*, în: N. Holmes (ed.), *Proceedings of the XIVth International Numismatic Congress, Glasgow 2009*, Glasgow, 2011, p. 98-99.

OLTEANU 1969 – Șt. Olteanu, *Comerțul pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în secolele X-XIV*, Studii 22/5 (1969), p. 849-874.

PANAIT 1971 – P. I. Panait, *Cercetarea arheologică a culturii materiale din Țara românească în secolul al XIV-lea*, SCIV 22/2 (1971), p. 247-261.

PAPACOSTEA 1993 – Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea. Între Cruciata și Imperiul mongol*, București, 1993.

PARUŠEV 1993 – V. Parušov, *Nepublikovani srednovekovni moneti ot južna Dobrudža*, Dobrudža 10 (1993), p. 145-167.

PAVLOV 1997 – P. Pavlov, *Bălgarija i pohodite na „Zlatnata Orda” streštu Vizantijska prez XIII-XIV v. (S ogleđ na političeskite săbitija v Severnoto Černomorie i Bălgarskija Severoiztok)*, Bălgarite v Severnoto Pričernomorie Izsledvanija i Materiali 6 (1997), p. 139-152.

PÂRVAN 2005 – K. Pârvan, *Circulația monetară în București și împrejurimi pe baza tezaurilor monetare*, în: Gh. Mănucu-Adameșteanu, A.-M. Velter, K. Pârvan, A. Vilcu, *Monnaies médiévales et modernes découvertes à Bucarest et ses environs (XIV-XIX siècles)*, București, 2005, p. 99-145.

PENČEV 1979 – V. Penčov, *Kolektivna nakhodka ot srebărni moneti ot vremeto na Ivan Aleksandăr*, Numizmatika 13/3 (1979), p. 23-32.

PENČEV 1990 – V. Penčov, în: J. Jurukova. VI. Penčov, *Bălgarskite srednovekovni pečati i moneti*, Sofia, 1990.

PETROV 1982 – P. Petrov, *Bălgarija pri priemnicite na car Ivan Asen II*, în: *Istorijska na Bălgarija*, vol. III, *Vtora bălgarska dăržava*, Sofia, 1982, p. 264-290.

POENARU BORDEA 1996-1998 – Gh. Poenaru Bordea, *Découvertes monétaires en Roumanie – 1994-1996 (XXXVIII-XL)*, Dacia s. n. 40 (1996-1998), p. 425-466.

POENARU BORDEA & MITREA 1992 – Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie – 1991 (XXXV)*, Dacia s. n. 36 (1992), p. 199-206.

POENARU BORDEA & MITREA 1993 – Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie – 1992 (XXXVI)*, Dacia s. n. 37 (1993), p. 307-320.

POENARU BORDEA & MITREA 1994-1995 – Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie* - 1993 (XXXVII), Dacia s. n. 38-39 (1994-1995), p. 459-477.

RĂDULESCU 1980 – T. Rădulescu, *Tezaurul monetar de la Bîzdîna, județul Dolj (secolele XIV-XV)*, Oltenia 3 (1980), p. 89-95.

ROSETTI 1935 – D. V. Rosetti, *Săpăturile arheologice de la Snagov*, Publicațiile Muzeului Municipiului București 2 (1935), p. 5-52.

ROȘU & POPILIAN 1964 – L. Roșu, Gh. Popilian, *Tezaurul medieval de la Șușița*, Revista Muzeelor 1/4 (1964), p. 326-330.

SAVU 1997 – V. Savu, *Muzeul de Istorie și Arheologie Prahova - Cabinetul de Numismatică - Catalog*, Ploiești, 1997.

SEVEREANU 1915 – G. Severeanu, *Contribuțiuni la studiul începuturilor numismatice în Țării Românești*, BSNR 12/25 (1915), p. 109-119.

SEVEREANU 1921 – G. Severeanu, *Despre moneda lui Radu I (1380-1385) cu tipul cavalerului și varietățile sale*, BSNR 16/40 (1921), p. 113-118.

SEVEREANU 1935 – G. Severeanu, *Ducații Țării Românești cu numele a doi domnitori, Bucureștii*. Revista Muzeului și Pinacotecei Municipiului București 1 (1935), p. 48-52.

SEVEREANU 1937 – G. Severeanu, *Monetele lui Petru Mușat găsite într-un tezaur de monete Mircea cel Bătrân, Bucureștii*. Revista Muzeului și Pinacotecei Municipiului București 3/1-2 (1937), p. 67-73.

SPIRU 1976-1980 – I. Spiru, *Informații asupra circulației monetare în județul Teleorman în secolele XIV-XIX*, BSNR 70-74/124-128 (1976-1980), p. 651-655.

STANCU 1997 – P. Stancu, *Observații asupra începuturilor monetăriei medievale din Țara Românească (cca. 1365-1377)*, în: M. Isărescu (ed.), *130 de ani de la crearea sistemului monetar românesc modern*, București, 1997, p. 187-202.

STÎNGĂ 1985 – I. Stîngă, *Contribuții privind dezvoltarea economico-socială a Țării Românești la sfârșitul secolului al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea, în lumina descoperirilor monetare din jud. Mehedinți*, Drobeta 6 (1985), p. 145-151.

STÎNGĂ 1996 – I. Stîngă, *Circulația monetară la Cetatea Severinului (Secolele XIII-XVI)*, CN 7 (1996), p. 149-154.

STUPARU 1985 – C. Stuparu, *Cercetări arheologice asupra așezării și necropolei feudale din secolele XIV-XV din comuna Gruia, jud. Mehedinți*, Drobeta 6 (1985), p. 135-143.

STUPARU 1994 – C. Stuparu, *Un nou tezaur de monede și podoabe feudale din sec. al XIV-lea descoperit la Schela Cladovei – Mehedinți*, Drobeta s.n. 1/2 (1994), p. 25-31.

STURZA 1878 – D. A. Sturza, *Numismatica română. Conferință publică ținută în seara de 14 ianuarie 1878*, București, 1878.

ȘTEFĂNESCU 1970 – Șt. Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” până la Mihai Viteazul*, București, 1970.

ȘTEFĂNESCU 1971 – Șt. Ștefănescu, în: I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. III, *Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 339-405.

ȘTEFĂNESCU 1973 – Șt. Ștefănescu, *Les relations roumano-bulgares entre le XIVe et le XVIIIe siècles*, RRH 12/2 (1973), p. 239-244.

ȘTIRBU & STANCU 1982 – C. Știrbu, P. Stancu, *Observații asupra emisiunilor monetare ale Țării Românești (1365-1418) pe baza analizelor prin metode nucleare*, CN 4 (1982), p. 57-93.

ȘTIRBU & STANCU 1987 – C. Știrbu, P. Stancu, *Date noi privind emisiunile monetare ale lui Mircea cel Mare*, în: I. Patriciu (ed.), *Marele Mircea Voievod - Monografie*, București, 1987, p. 97-118.

ȘTIRBU & BEDA 1990 – C. Știrbu, C. Beda, *Tezaurul de monede medievale din secolul al XIV-lea de la Scrioaștea, jud. Teleorman*, CN 6 (1990), p. 106-150.

TĂTULEA 1981 – C. M. Tătulea, *Cercetări în cimitirul medieval de la Portărești, jud. Dolj*, Oltenia-Studii și Comunicări 3 (1981), p. 47-60.

TEODORESCU *et alii* 1977 – V. Teodorescu, I. Jercan, I. Stănescu, D. Lichiardopol, M. Ignat, E. Stănescu, *Muzeul de Arheologie și Istorie Prahova*, Revista Muzeelor 14/4 (1977), p. 3-17.

TUDOR 1976 – D. Tudor, *Obiecte de metal din Drobeta, descoperite în săpăturile lui D. C. Butculescu (1883) și Gr. Tocilescu (1896-1899)*, Drobeta 2 (1976), p. 117-137.

ȚÎNȚĂREANU & BEDA 1983 – E. Țințăreanu, C. Beda, *Date preliminare asupra tezaurului de la Balta Sărată, com. Crângeni, jud. Teleorman*, CN 5 (1983), p. 83-84.

VELTER, PÂRVAN & VÎLCU 2005 – A.-M. Velter, K. Pârvan, A. Vîlcu, *Catalog*, în: Gh. Mănucu-Adameșteanu, A.-M. Velter, K. Pârvan, A. Vîlcu, *Monnaies médiévales et modernes découvertes à Bucarest et ses environs (XIV-XIX siècles)*, București, 2005, p. 247-575.

VERTAN & CUSTUREA 1981 – A. Vertan, G. Custurea, *Descoperiri monetare în Dobrogea (III)*, Pontica 14 (1981), p. 331-356.

ŽEKOVA 2006 – Ž. Žekova, *Moneti i monetno obrăštenie v srednovekovnija Šumen*, Sofia, 2006.

ŽEKOVA 2006-2007 – Ž. Žekova, *Circulația monedelor muntene și moldovenești în Bulgaria*, CN 12-13 (2006-2007), p. 237-248.

NEW DATA ON THE MEDIEVAL COIN HOARD FROM COSTEȘTI (VASLUI COUNTY, ROMANIA)

Andrei BALTAG*
Lucian MUNTEANU**

Cuvinte-cheie: Costești, tezaur medieval, Moldova (regiune), secolele XV-XVII, circulație monetară.

Keywords: Costești, Medieval hoard, Moldavia (region), 15th-17th centuries, monetary circulation.

Rezumat: În urmă cu aproape 60 de ani, în regiunea comunei Costești (județul Vaslui), în locul denumit „Izvoare Dinga”, a fost descoperit un tezaur alcătuit din 176 de monede medievale. Informațiile disponibile din cadrul procesului-verbal, încheiat la 14 septembrie 1964, atestă predarea unui „tezaur de monede poloneze din argint de sec. XVII” Muzeului de Istorie a Moldovei din Iași, de către Gheorghe Gh. Vasluianu II. În prezent, lotul de monede de la Costești se află în colecția Cabinetului Numismatic al Institutului de Arheologie din Iași. Cu diverse ocazii, acesta a fost semnalat și descris sumar în literatura de specialitate, fără ca materialul numismatic să fie publicat integral. Din această cauză, în rândurile de față, ne propunem să prezentăm întreg lotul monetar, alcătuit din piese originare din Uniunea Polono-Lituaniană (115 ex.), Regatul Ungariei (7 ex.), Imperiul Romano German (45 ex.), Regatul Spaniei (1 ex.), Principatul Transilvaniei (1 ex.), Regatul Suediei (2 ex.) și Republica Provinciilor Unite (5 ex.).

Abstract: Almost 60 years ago, in the area of the Costești commune (Vaslui county), at the place called “Izvoare Dinga”, a hoard of 176 Medieval coins was discovered. The information available in the document, concluded on the 14th September 1964, attests to the handing over of a hoard of Polish silver coins from the 17th century to the Museum of History of Moldavia in Iasi, by Gheorghe Gh. Vasluianu II. Currently, the batch of coins from Costești can be found in the collection of the Numismatic Cabinet of the Institute of Archaeology from Iasi. On various occasions, the coin hoard has been flagged and briefly outlined in the scientific literature, without the numismatic material

* Andrei BALTAG: Romanian Academy, Iași Branch, Institute of Archaeology; e-mail: andreibaltag@outlook.com.

** Lucian MUNTEANU: Romanian Academy, Iași Branch, Institute of Archaeology; e-mail: lucanas2000@yahoo.com.

being published in full. Therefore, in the following, we intend to present the entire monetary lot, consisting of pieces originating from the Polish–Lithuanian Commonwealth (115 pcs.), Kingdom of Hungary (7 pcs.), the Holy Roman Empire (45 pcs.), Kingdom of Spain (1 pcs.), Principality of Transylvania (1 pcs.), Kingdom of Sweden (2 pcs.) and the Republic of the United Provinces (5 pcs.).

This article aims to bring to light an older numismatic discovery which, despite its novelty, has not been fully included in the scientific network. Based on the document from the records of the Institute of Archaeology in Iasi, we discover that on the 14th of September 1964, the Museum of History of Moldova obtained a hoard of Polish silver coins from the 17th century (**Pl. III**). The act states that the place of Gheorghe Vasluianu's discovery is within the territory of the Costești commune (former Vaslui District, Iași Region), at the "Izvoare Dinga" point (**Pl. III**). Another statement from the 12th of September, 1964 provides additional information about the background of Gheorghe Vasluianu's discovery. The headmaster of the General School from Costești, Gheorghe Bălăuța, reports that Vasluianu found the hoard on the 11th of September 1964 in the so-called place "Izvoare Dinga", located 1500 meters northwest of the village of Costești (**Pl. II**). The vessel in which the coins were kept was buried at the root of a tree, at 20 cm below ground and it would have had traces of charred wood (**Pl. II**). However, the pot was not preserved (**Pl. III**). No further details can be found in the archive of Institute of Archaeology from Iasi. Undoubtedly, since the 14th of September 1964 the hoard has been part of the heritage of the Museum of History of Moldova. Formerly known as the Museum of Antiquities, the institution became the Museum of History of Moldova in 1954, at that time under the coordination of the Department of Ancient History and Archaeology, part of the "A. D. Xenopol" Institute of History and Archaeology¹. Even though in 1968 the Department of Ancient History and Archaeology was separated from the Museum of History of Moldavia², the hoard has remained, until this day, in the collection of the Numismatic Cabinet of the Institute of Archaeology from Iasi. It is deposited in the Cabinet's collection with the inventory no. 323480³.

Nowadays, the village of Costești is the residence of the commune bearing the same name, in Vaslui County (**Pl. I/1**). Considering Bălăuța's comments, we assume that the so-called "Izvoare Dinga" point indicates a spot between the villages of Costești and Dinga (**Pl. I/2-3, II**). Yet, the exact location of the discovery is not precisely known. To our knowledge, the hoard is unrelated to any archaeological site and remains, until further field surveys in the area, a stray find.

A first estimation of the hoard is taken from the file written in 1964. According to the data listed in the document, there are 9 large coins, 18 medium-sized and 150 small pieces (**Pl. III**). A total of 177 silver coins is reported. Most likely, the numbering adds a bronze coin supposedly found in Vasluianu's garden, which dates back to 1766, as claimed by Gheorghe Bălăuța (**Pl. II**).

¹ TEODOR 1999, p. 6-7; CHIRICA & APARASCHIVEI 2004, p. 7.

² CHIRICA & APARASCHIVEI, p. 7; MÎRZA 2018, p. 76.

³ With the former inventory no. 90.882.

Although it was handed over together with the hoard, the coin from 1766 is not currently in the collection of the Numismatic Cabinet. Probably, regardless of the issuer and denomination, the coin was not part of the Costești hoard, by far exceeding the timeline of our batch.

As we previously stated, despite the fact that the hoard has not been published in extenso so far, its occurrence and a preliminary composition have been reported in the past⁴. However, highly relevant to the subject and much closer to our chronological frame is the corpus edited and coordinated by V. M. Butnariu (in collaboration with several authors)⁵. In this companion, the researcher from Iași has made a comprehensive inventory of most of the monetary spectrum, among the Medieval hoards found in the region of Moldavia. Thus, the Costești hoard is included and described in the sampled monetary lots⁶. From our information, V. M. Butnariu is also the one who conducted the very first identification of the hoard. Therefore, this paper is intended to enrich and update the previously available data concerning the structure of the Medieval batch.

The coin catalogue includes all the 176 specimens of the hoard, for which all the technical data has been registered (material, weight, diameter, orientation, perforations, cracks, cuts, state of preservation or other observations). For each coin we have reproduced the full or partial legends, both on obverse and reverse, within the limits of the conservation level. We have collected all this data because most coins display a variety of alternative monetary marks (letters, initials, large and small dots, stars, circles, lines, crosses, rosettes, crowns, shields etc.). It is already accepted that these sets of signs do not occur by accident and could be used for the recognition of illegible specimens⁷. Especially as coins are affected by a general state of alteration, these symbols played an important role in determining the issuer and fixing the year or dating period. In certain cases, where the wear degree is minimal, we have added the description of some iconographic elements. For the heraldic badges or marks, we preferred to keep the description from the specialized catalogues for a more genuine identification of the monetary type (Cat. nos. 1-19, 42, 44-100, 109, 115-117, 123-164, 168-169, 172-173, 176). By this means, we have been able to date or narrow down the chronology (for all pieces) by tracking the monetary marks or heraldic representations. All the while, we have been checking Butnariu's identification⁸ and the notations made on the envelopes in which the coins were stored. For a more accurate determination, we differently dated some of the coins (Cat. nos. 29, 44, 56, 83, 127) or completed the initial identification (Cat. nos. 31, 32, 33, 36, 40, 41, 43, 51, 53, 54, 94, 95, 108, 113, 116, 123, 126, 129, 155, 157, 160).

Moreover, the sequence of the catalogued pieces has been made according to a well-established and accepted methodology, matching the coins to their

⁴ MIHAILESCU-BÎRLIBA & BUTNARIU 1993, p. 290, no. 29; BUTNARIU 1994b, p. 68-70; BUTNARIU 2003, p. 267; VELTER & ȘTIRBU 2002, p. 293, no. 49, p. 295; ALEXIU & MARTIN 2008, p. 43; BALTAG 2021, p. 35.

⁵ BUTNARIU 2019.

⁶ BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199.

⁷ MIHAILESCU-BÎRLIBA 2006, p. 407.

⁸ BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199.

monetary spaces⁹. Following this methodological model, the pieces are arranged in chronological order, by the monetary and mint area, ruler, denomination, year or dating period. Finally, we came up with a general table which presents the composition and structure of the hoard (**Tab. 1**).

The coin batch is extremely heterogeneous. It consists of a broad range of denominations, belonging to various issuers, covering an extensive time span of nearly two centuries. When it comes to their provenance, most of the coins recovered from Costești originated from the mints of the Polish-Lithuanian Commonwealth (65%). The rest of the coins were issued by the Holy Roman Empire (26%), Kingdom of Hungary (4%), the Republic of the United Provinces (3%), Kingdom of Sweden (1%), Kingdom of Spain (0.5%) and the Principality of Transylvania (0.5%) (**Chart 1**). We do not intend to go through each category of coins individually. Detailed descriptions are available in the catalogue included in this paper and an extensive survey of these monetary groups can be consulted in other publications¹⁰.

By that means, from the discovery, the most prominent monetary area is the Polish-Lithuanian Commonwealth (**Chart 1**). The variety of issues of the Polish Crown and the Grand Duchy of Lithuania mirrors the distinctive evolution of this monetary system, in the shifting context of the political and economic events of the 15th-17th centuries¹¹. In the Costești batch, the earliest denominations are the half groats from the Crown (Cat. nos. 1-41), crafted in silver of different quality and quantity¹². Taking into account Poland's direct involvement, the spread of these denominations on the Moldavian money pool is thought to have begun only after the middle of the 16th century and steadily intensified in the last decade¹³. The Polish-Lithuanian half groats dominated the local circulation for several decades, thereby providing the basic structure of the A type circulation hoards / "previously to Vasile Lupu's reign"¹⁴. Whilst most of such hoards have as *terminus post quem* the first third decades of the 17th century, there are also cases, similar to the present one, in which these bounds exceed even the middle of the century¹⁵. We have also identified a sizeable number of 39 groats (from the Polish Crown - Cat. nos. 44-56; Lithuania - Cat. nos. 81-98; Gdańsk - Cat. nos. 101-108), all issued after the reform of 1623, according to which the amount of silver in their composition was reduced by half¹⁶.

Another Polish currency, with a particular impact on the Moldavian market, was the triple groat (almost all from the Crown's mints), showing up in noticeable quantity in our deposit (Cat. nos. 42, 57-67, 80, 99). A significant bulk of these

⁹ ILIESCU & FOIT 1967, p. 145-167; BUTNARIU 1997, p. 161; BUTNARIU 2003, p. 265; BUTNARIU 2004, p. 76.

¹⁰ MUNTEANU & BALTAG 2021, p. 169-178 (with the references).

¹¹ MURGESCU 1996, p. 115-132.

¹² GUMOWSKI 1960, p. 201, 205; MIKOŁAJCZYK 1988, p. 30.

¹³ BUTNARIU 1994b, p. 65; BUTNARIU 1997, p. 169-171; BUTNARIU 2009, p. 406-407; MUNTEANU 2004, p. 249.

¹⁴ MUNTEANU *et alii* 2019, p. 139-140.

¹⁵ BUTNARIU 1994b, p. 70; BUTNARIU 1997, p. 165, 171; BUTNARIU 2009, p. 408; MUNTEANU 2004, p. 241-260; MUNTEANU 2006, p. 442, 459.

¹⁶ GUMOWSKI 1960, p. 210; MIKOŁAJCZYK 1988, p. 64, 69.

coins reached the Ottoman Empire, using the mainland route between the Carpathians and the Dniester¹⁷. Basically, Moldavia was a veritable crossing territory of the Polish-Ottoman currency war, most of these denominations being used as payment for Jan Zamoyski's mercenaries¹⁸. But their diffusion in this territory started only after 1604, following the withdrawal of the Polish troops, not to mention their considerable deflation back to the kingdom¹⁹. All the coins from Costești do not surpass the year 1627 and adhere to the other 63 deposits (with more than 3600 pcs.) where they have been reported²⁰. In addition, we have to highlight two unique pieces still in a very good state of preservation. These are two quarter thalers from 1623 (Cat. no. 114) and 1625 (Cat. no. 115), minted by Georg Wilhelm, from the Duchy of Brandenburg-Prussia. The frequency of this coin, with the same value and issuer²¹, is very rare, only to be attested in the hoard from Copăceni (Sîngerei District, MD)²².

To a great extent, the coinage of the Holy Roman Empire (Cat. nos. 123-167) consists of small denominations issued by various secular and ecclesiastical authorities. Plenty in number are the Austrian denars (**Tab. 1; Chart 1-2**), struck by the emperors of the House of Habsburg, as kings of Hungary, in the Körmöcbánya (Kremnitz) mint (Cat. nos. 123-163). After the decisive defeat of the Hungarian monarchy in 1526, the Austrian denars underwent a series of successive depreciations in 1546, 1572, 1582²³. Additionally, the Habsburg-Polish sphere of influence targeted the economic control of Hungary and Transylvania²⁴. Despite these conditions, for about a century, the denar did not lose more than 20% of its precious metal content, ensuring its stability and circulation power compared to the coins of other issuing entities²⁵. For our area and time span of interest, the leading position of Hungarian and Austrian coins is obvious, representing about 61.2% of the composition of the deposits ended in the second half of the 16th century (1581-1600)²⁶. Likewise, in the Costești hoard, the proportion of denars struck at the beginning of the 17th century decreases compared to the preceding one, most probably as an outcome of the last devaluation from 1607 and the domination of Polish currency over the financial market of that period²⁷. The timeline of these coins covers the entire 16th century

¹⁷ MIKOŁAJCZYK 1985, p. 87-90; MIKOŁAJCZYK 1989, p. 563-568.

¹⁸ MUNTEANU & IOSUB 2020, p. 284.

¹⁹ MUNTEANU & IOSUB 2020, p. 284.

²⁰ MUNTEANU & IOSUB 2020, p. 284. See also BUTNARIU 2019.

²¹ Not to be confused with the imperial quarter thaler (*Reichsort*), barely present in the numismatic findings from: Bârlad - "Dumbrava Roșie" (Vaslui County, RO) (BUTNARIU 2019, p. 167-168, no. 202); Ciorărești (Galați County, RO) (BUTNARIU 2019, p. 168-169, no. 203); Nerușai (Tatarbunar District, UA) (BUTNARIU 2019, p. 180, no. 222); Siret (Suceava County, RO) (BUTNARIU 2019, p. 292-293, no. 5). See also BUTNARIU 2021, p. 120, entry *ort*.

²² BUTNARIU 2019, p. 163-164, no. 197.

²³ HUSZÁR 1979, p. 14-16.

²⁴ PAP 1984, p. 544.

²⁵ MUNTEANU & BALTAG 2021, p. 171.

²⁶ MURGESCU 1996, p. 109, tab. 18.

²⁷ HUSZÁR 1979, p. 16.

(Cat. nos. 123-153) and the first three decades of the 17th century (Cat. nos. 154-163).

Four more specimens of a higher nominal value are included in this category. One of them is a kreutzer, from the time of Ferdinand the 2nd and struck in Breslau (Cat. no. 164). According to the monetary regulations, the other three imperial coins were minted under the sovereignty of the region of Westphalia (Cat. nos. 165-167)²⁸. Out of these, of particular interest is the 28 *stüber* issued by the free city of Emden, during the reign of emperor Ferdinand the 3rd (Cat. no. 165). Our *stüber* version is featuring the initials EMB, followed by two small crosses placed above the crown, which stamp the shield on the obverse (Cat. no. 165; **PL.XIII/165**). Currently, an example with a comparable type seems to pop up in the Criuleni hoard (Criuleni District, MD)²⁹, but the old graphic illustration of the coin does not confidently depict the combinations of signs and letters we have observed³⁰. A second type of *stüber* obverse, with the same cross signs but a different variant of the inscription (E•K instead of EMB)³¹ is preserved in the collection of the National Museum of History of Moldova³². Such issues from Emden, Oldenburg-Jever or Zwolle are usually found together in several hoards attested in the area between the Carpathians and the Dniester and do not exceed the first half of the 17th century. We find those specimens in the lots from Corjova (Criuleni District, MD)³³, Chişinău I³⁴ & II³⁵ (Capital city, MD), Cobusca Veche I³⁶ & II³⁷ (Anenii Noi District, MD), Moscovei (Cahul District, MD)³⁸, Vaslui (Vaslui County, RO)³⁹, Donduşeni (Donduşeni District, MD)⁴⁰, Cordon (Neamţ County, RO)⁴¹, Poiana (Rezina District, MD)⁴², Culeţi (Zastavna District, UA)⁴³, Corbu (Donduşeni District, MD)⁴⁴, Hîjdeni (Glodeni District, MD)⁴⁵, Bârlad (Vaslui County, RO)⁴⁶, Ciorăşti (Galaţi County, RO)⁴⁷, Perieni (Vaslui County, RO)⁴⁸, Neruşai (Tatarbunar District, UA)⁴⁹, Pîrjolteni (Călăraşi District, MD)⁵⁰, Cleja

²⁸ BUTNARIU 1994a, p. 74-76.

²⁹ BUTNARIU 1994a, p. 62, no. 41; BUTNARIU 2019, p. 183-184, no. 227.

³⁰ BUTNARIU 1994a, tab. 15, no. 3.

³¹ BUTNARIU 1994a, tab. 15, no. 4.

³² BOLDUREANU & MATVEEV 2018, p. 108.

³³ BUTNARIU 2019, p. 142, no. 154.

³⁴ BUTNARIU 2019, p. 143-144, no. 158.

³⁵ BUTNARIU 2019, p. 287, no. 152.

³⁶ BUTNARIU 2019, p. 144, no. 159.

³⁷ BUTNARIU 2019, p. 151, no. 173.

³⁸ BUTNARIU 2019, p. 144-145, no. 160.

³⁹ BUTNARIU 2019, p. 145, no. 161.

⁴⁰ BUTNARIU 2019, p. 145-146, no. 162.

⁴¹ BUTNARIU 2019, p. 146-147, no. 164.

⁴² BUTNARIU 2019, p. 147, no. 165.

⁴³ BUTNARIU 2019, p. 147-148, no. 166.

⁴⁴ BUTNARIU 2019, p. 152, no. 174.

⁴⁵ BUTNARIU 2019, p. 152, no. 175.

⁴⁶ BUTNARIU 2019, p. 167-168, no. 202.

⁴⁷ BUTNARIU 2019, p. 168-169, no. 203.

⁴⁸ BUTNARIU 2019, p. 174, no. 211.

⁴⁹ BUTNARIU 2019, p. 180, no. 222.

⁵⁰ BUTNARIU 2019, p. 180-181, no. 223.

(Bacău County, RO)⁵¹, Grinăuți (Ocnița District, MD)⁵², Turlaki (Bilgorod Dnistrovskii District, UA)⁵³.

Another less common piece among the Moldavian hoards, but present in the Costești lot, is a triple groat from 1606 (Cat. no. 169). Given the short two-year reign of István Bocskai, such coins are quite rare in the medieval hoards of our area⁵⁴. Those are contained in only other five monetary stores from Cordăreni (Botoșani County, RO)⁵⁵, Tanacu (Vaslui County, RO)⁵⁶, Fântâna Mare (Suceava County, RO)⁵⁷, Suceava (Suceava County, RO)⁵⁸ and Cucurezeni (Orhei District, MD)⁵⁹. The appearance of the western triple groats indicates the countering of the negative trend generated by the Polish petty coinage that had flooded and depreciated the commercial affairs⁶⁰. Only after 1625 the Principality of Transylvania managed to concretely respond to the imbalance, by Gabriel Bethlen's reform⁶¹.

The most recent coins of our hoard are exclusively large denominations. Those are the 28 *stüber* (Cat. nos. 165-166), the lion-thalers of the imperial city of Zwolle (Cat. nos. 167), as well as the ones from the Republic of the United Provinces (Cat. nos. 172-176), all dating after the first third of the 17th century. In general, the main aspects concerning the circulation of the aforementioned issues, distinguished on the grounds of the monetary law of that time (Spanish, Dutch, German), have been covered by V. M. Butnariu's studies on Moldavia⁶². It is believed that the lion-thalers (minted after the 1606 monetary ordinance) massively penetrated the Polish market in the wake of the Polish-Swedish truce of 1618⁶³. After this point, the thaler inflow was fueled by the following events⁶⁴. Their arrival in Moldavia from Poland occurred under the rule of Vasile Lupu, in a specific political and economic context. During this period, they are constantly referred to in the Late Medieval documents and frequently found among monetary discoveries⁶⁵. The accumulation hoards "during Vasile Lupu's reign" (1633-1659) consist of large denominations (lion-thalers and 28 *stübers*), usually together with quarter thalers from the Crown (Cat. Nos. 78-79) and the city of

⁵¹ BUTNARIU 2019, p. 260-261, no. 260.

⁵² BUTNARIU 2019, p. 233-234, no. 33.

⁵³ BUTNARIU 2019, p. 282, no. 134.

⁵⁴ However, there are also issues reported to be posthumous (see MBR 1977, p. 151-152, nos. 762-808).

⁵⁵ BUTNARIU 2019, p. 106-108, no. 105.

⁵⁶ BUTNARIU 2019, p. 109-110, no. 109.

⁵⁷ BUTNARIU 2019, p. 119, no. 123.

⁵⁸ BUTNARIU 2019, p. 181-183, no. 224.

⁵⁹ BUTNARIU 2019, p. 228-230, no. 27.

⁶⁰ PAP 2006, p. 139.

⁶¹ PAP 2006, p. 139.

⁶² See mainly BUTNARIU 1994b, p. 59-71, and more recently BUTNARIU 2009, p. 410-413; BUTNARIU 2012, p. 84.

⁶³ BUTNARIU 1994b, p. 64-65; BUTNARIU 2012, p. 84.

⁶⁴ BUTNARIU 1994b, p. 64-65; BUTNARIU 2012, p. 84.

⁶⁵ BUTNARIU 1994b, p. 59, 67-68.

Gdańsk (Cat. Nos. 109-112), but not that often with triple groats⁶⁶. Also, our lot is noteworthy because it includes two Brandenburg quarter thalers (Cat. Nos. 114-115). It appears that these issues were very popular with the local population⁶⁷. Even afterwards – “the fanariotic period” (1659-1711) – a considerable group of deposits is attested, with a predominant concentration of Dutch thalers from the 4th-6th decades and those struck by the imperial cities of Zwolle, Deventer and Campen, mixed with a few pieces of *28 stüber*⁶⁸.

Well over half of the coins in the hoard were intentionally pierced. Most of these coins have a single perforation (Cat. nos. 1, 3, 5, 10-11, 14, 16-19, 23-28, 33, 35-36, 38-39, 41-42, 48, 50, 52-53, 58-59, 61-64, 66-67, 69, 73-74, 83, 89-92, 99-100, 102, 105-107, 111, 116-119, 122-123, 125-128, 131-136, 141-142, 145, 149, 152-156, 158-159, 163-164, 169-170). A lower proportion of them is bearing two perforations (Cat. nos. 13, 29, 43, 45, 54-56, 65, 82, 108, 113, 129, 138, 143, 157) and there is only one case in which the coin was drilled four times (Cat. no. 4). The form of the perforations is of two kinds: curved (or round) and sharp, in some cases, rhomboid shaped (Pl. XV)⁶⁹. The last type is struck four times on a single specimen, a quite peculiar situation (Cat. no. 4). Every one of these four struck holes is placed relatively symmetrically, with two perforations on each side of the pearled circle. The process was hastily undertaken due to the fact that flattened trails of silver are still visible on the reverse of the coin. This proves that the individual who cut the piece was not mainly concerned with recovering and reworking the discarded silver (Pl. XV/B). With doubt, we can only assume that the four punctures were meant to pin and hold the coin (observe-faced) to another unidentified item.

Altogether, we have 97 pierced specimens out of 176. Consequently, the percentage of perforations is significant (55%), indicating that there is a substantial time gap between the moment when the cash reached the economic market to the point at which it was hidden. Perforation of money was a fairly common practice in the 15th-17th centuries, especially for small denominations⁷⁰. Fastened with a thread or thin wire, the coins were efficiently carried and extensively used in day-to-day transactions⁷¹. We find this assumption reasonable, since, in our case, the pierced coins are of low and medium value and in a poor state of preservation, with visible traces of wear due to usage and circulation. We get the most cases of perforation for the half groats (Cat. nos. 1, 3-5, 10-11, 13-14, 16-19, 23-29, 33, 35-36, 38-39, 41, 43, 118-119, 122), groats (Cat. nos. 45, 48, 50, 52-56, 82-83, 89-92, 102, 105-108, 170), denars (Cat. nos. 116-117, 123, 125-129, 131-136, 138, 141-143, 145, 149, 152-159, 163-164). For one and a half groat

⁶⁶ BUTNARIU 2009, p. 410-411. It is considered that these denominations had a fixed parity (1 lion-thaler equals 4 *orty*).

⁶⁷ BUTNARIU 2009, p. 410-411.

⁶⁸ BUTNARIU 2009, p. 410-411.

⁶⁹ For a detailed explanation concerning the techniques and tools involved see MIHAILESCU-BÎRLIBA 2006, p. 407-408.

⁷⁰ MUNTEANU *et alii* 2019, p. 145.

⁷¹ MIHAILESCU-BÎRLIBA 2006, p. 407-408.

we account one piece (Cat. no. 113), other 13 of the triple groats (Cat. nos. 42, 58-59, 61-67, 99-100, 169) and four of the quarter thalers (Cat. no. 69, 73, 74, 111).

Indeed, if we take a look at the monetary composition of the lot, the proportion of small coins exceeds that of medium and large-valued pieces (**Chart 2**). Yet, the situation becomes muddled when we have to consider the conjunction of some very low (**Chart 3**) and very high (**Chart 4**) denominations in the same batch. A similar situation was faced by V. M. Butnariu (in collaboration with V.-M. Pușcașu) in his analysis of the Vlădiceni hoard (Iași County), in which small coins are deposited with larger ones⁷². The researcher himself found the association “unnatural”, but the few, low-denominated and pierced coins led him to believe that they were part of a jewelry⁷³. But how did the author draw such conclusion? Perhaps, purely out of the need to provide a rather shallow explanation. V. M. Butnariu argues that the hoard was made up of large denominations to which, in unknown circumstances, the owner(s) added the several small coins⁷⁴. From our point of view, the Costești hoard proves exactly the opposite. The hoarding was made by stocking up the small change, still in circulation, as the perforations and the wear degree indicate. Clearly, the coins were not part of any wearable accessory but merely facilitated the trading process. Furthermore, without any other information related to an archaeological background, from a social viewpoint, the presence of high-value currency can only tell us that these coins were, in that very moment, only in the possession of the individual(s) who stashed them.

The earliest coin from Costești dates from 1672. Thus, within Butnariu's classification, the hoard can be included among the monetary finds of the “before the fanariotic period” type. Two groups of deposits have been distinguished for this phase: those of accumulation (*vide supra*) and those of circulation, mainly composed of *solidi* (genuine and counterfeit)⁷⁵. Obviously, our hoard does not properly fit into either of these categories⁷⁶, as it is mainly constituted of small and medium-sized denominations (ca. 85%; **Charts 2-4**), comprising more than 200 years (**Charts 5-6**). From this perspective, according to the chronological structure and the composition by denominations, our hoard resembles only with a few lots so far identified. These are the monetary discoveries from Copăceni (Sîngerei District, MD) (132 AR; *t.p.q.*; 1671)⁷⁷, Bârlad - “Dumbrava Roșie” (Vaslui County, RO) (3096 AR; *t.p.q.* 1681)⁷⁸ and Vlădiceni (Iași County, RO) (22 AR; *t.p.q.* 1690)⁷⁹.

In all probability, all these monetary species, spread across the country in distinct time periods and survived in the local circulation for a long time, due to

⁷² BUTNARIU & PUȘCAȘU 1993, p. 574-575, no. 2.

⁷³ BUTNARIU & PUȘCAȘU 1993, p. 575.

⁷⁴ BUTNARIU & PUȘCAȘU 1993, p. 575.

⁷⁵ BUTNARIU 2009, p. 411-414.

⁷⁶ We do not intend to discuss the reliability of such a typology nor the criteria or terminology used, given the rich scholarly documentation on the subject. See, selectively, AUBIN 1981; KENT 1988; MIHAILESCU-BÎRLIBA 1993.

⁷⁷ BUTNARIU 2019, p. 163-164, nr. 197.

⁷⁸ BUTNARIU 2019, p. 167-168, nr. 202.

⁷⁹ BUTNARIU 2019, p. 175, nr. 213.

the quality of the metal and to the general paucity of small coinage. Besides, most of them are rather weathered and pierced, proving their long-term use on the Principality's market. Eventually, we find it impossible to determine the exact circumstances under which the coins were withdrawn from circulation, mixed with several newer thalers and buried together, presumably in the late 17th and early 18th centuries. A time when economic imbalances, political and military instability coupled with financial speculation and unrest were the daily feature of the Eastern world.

THE CATALOGUE OF THE COIN HOARD⁸⁰
(Pls. IV-XIV)

THE POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH

KINGDOM OF POLAND

POLISH CROWN

Kazimierz IV Jagiellończyk (1447-1492), *pólgrosz*

1. AR; 0.78 g; 20 x 18 mm; 3 h; p.p.; pierced (curved); slipped die (rv.); marginally broken;

Obv. ✠[...]ONET[...]3IMIRI;

Rv. ✠RE[...]❖ – ⦿POLONIE;

Kraków (monetary mark ⦿, rosette, Peter Kurozwecki), **1479-1492** (GUMOWSKI 1960, p. 102, no. 451; KOPICKI 1995, p. 41, no. 384);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/53.

2. AR; 0.67 g; 19 x 18 mm; 3 h; p.p.; slipped die (obv. and rv.);

Obv. ✠MON[...]❖[...]A3IMIRI;

Rv. ✠[...]GI[...]⦿POLONIE;

Kraków (monetary mark ⦿, rosette, Peter Kurozwecki), **1479-1492** (GUMOWSKI 1960, p. 102, no. 451; KOPICKI 1995, p. 41, no. 384);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/54.

Jan I Olbracht (1492-1501), *pólgrosz*

3. AR; 0.68 g; 17 x 16 mm; 5 h; p.p.; pierced (curved); slipped die (obv. and rv.);

Obv. ✠MONETA[...]TI;

Rv. ✠REGIS❖ – ⦿POLONIE;

Kraków (monetary mark ⦿, rosette, Peter Kurozwecki), **1492-1499** (GUMOWSKI 1960, p. 103, no. 467; KOPICKI 1995, p. 42, no. 387);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/55.

⁸⁰ The following abbreviations were used: v.g.p. = very good preserved; g.p. = good preserved; p.p. = poorly preserved; v.p.p. = very poorly preserved; g = grams; mm = millimetres; h = hour; obv. = obverse; rv. = reverse; AE = brass, bronze, billon; AR = silver; var. = variant; inv. = inventory; no. = number; IAI = Institute of Archaeology of Iași (Romanian Academy).

4. AR; 0.80 g; 18 x 17 mm; 3 h; p.p.; four times pierced (rhomboid); slipped die (obv. and rv.);

Obv. ✠MONETA✠I✠[...]TI;

Rv. ✠RE[...]✠POLONIE;

Kraków (monetary mark ✠, rosette, Peter Kurozwecki), **1492-1499** (GUMOWSKI 1960, p. 103, no. 467; KOPICKI 1995, p. 42, no. 387);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/56.

5. AR; 0.61 g; 17 x 16 mm; 3 h; p.p.; pierced (curved); slipped die (obv. and rv.);

Obv. ✠MONETA✠[...]✠ALBER[...]I;

Rv. ✠REGIS✠ - ✠POLONIE;

Kraków (monetary mark ✠, rosette, Peter Kurozwecki), **1492-1499** (GUMOWSKI 1960, p. 103, no. 467; KOPICKI 1995, p. 42, no. 387);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/57.

6. AR; 0.83 g; 18 x 17 mm; 4 h; p.p.; slipped die (obv. and rv.);

Obv. ✠MONETA✠I✠[...]BERTI;

Rv. ✠REGIS✠ - ✠POLONIE;

Kraków (monetary mark ✠, rosette, Peter Kurozwecki), **1492-1499** (GUMOWSKI 1960, p. 103, no. 467; KOPICKI 1995, p. 42, no. 387);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/58.

7. AR; 0.80 g; 18 x 17 mm; 1 h; p.p.; slipped die (obv. and rv.);

Obv. ✠[...]ETA✠I✠ALBERTI;

Rv. ✠REGI[...]✠POLONIE;

Kraków (monetary mark ✠, rosette, Peter Kurozwecki), **1492-1499** (GUMOWSKI 1960, p. 103, no. 467; KOPICKI 1995, p. 42, no. 387);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/59.

8. AR; 0.52 g; 18 x 16 mm; 7 h; p.p.; slipped die (obv. and rv.);

Obv. ✠M[...]A✠I✠[...]BERTI;

Rv. ✠REGIS✠ - ✠[...]NIE;

Kraków (monetary mark ✠, rosette, Peter Kurozwecki), **1492-1499** (GUMOWSKI 1960, p. 103, no. 467; KOPICKI 1995, p. 42, no. 387);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/60.

9. AR; 0.70 g; 18 x 17 mm; 10 h; p.p.; slipped die (obv. and rv.);

Obv. ✠MONETA[...]ERTI;

Rv. ✠REGI[...]ONIE;

Kraków (monetary mark ✠ (?), rosette, Peter Kurozwecki), **1492-1499** (GUMOWSKI 1960, p. 103, no. 467; KOPICKI 1995, p. 42, no. 387);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/61.

10. AR; 0.80 g; 18 x 17 mm; 1 h; p.p.; pierced (sharp); slipped die (obv. and rv.);

Obv. ✠MONETA✠I✠ALBERTI;

Rv. ✠REGIS✠ - ✠POLONIE;

Kraków (monetary mark ☼, rosette, Peter Kurozwecki), **1492-1499** (GUMOWSKI 1960, p. 103, no. 467; KOPICKI 1995, p. 42, no. 387);
Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/62.

11. AR; 0.67 g; 18 x 17 mm; 9 h; p.p.; pierced (curved); slipped die (rv.);

Obv. ✠MONETA✠I✠ALBERTI;

Rv. [...]EGIS❖ – ☼POLONI[...];

Kraków (monetary mark ☼, rosette, Peter Kurozwecki), **1492-1499** (GUMOWSKI 1960, p. 103, no. 467; KOPICKI 1995, p. 42, no. 387);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/63.

12. AR; 0.77 g; 18 mm; 5 h; p.p.;

Obv. ✠MONET[...]BERTI;

Rv. ✠[...]GIS❖ – ☼PO[...]O[...]IE;

Kraków (monetary mark ☼, rosette, Peter Kurozwecki), **1492-1499** (GUMOWSKI 1960, p. 103, no. 467; KOPICKI 1995, p. 42, no. 387);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/64.

13. AR; 0.61 g; 17 mm; 1 h; p.p.; double pierced (curved); slipped die (obv. and rv.);

Obv. ✠[...]NETA[...]B[...]RTI;

Rv. ✠REGIS❖ – ☼[...]ONIE;

Kraków (monetary mark ☼, rosette, Peter Kurozwecki), **1492-1499** (GUMOWSKI 1960, p. 103, no. 467; KOPICKI 1995, p. 42, no. 387);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/65.

14. AR; 0.88 g; 17 mm; 1 h; p.p.; pierced (curved); slipped die (rv.);

Obv. ✠[...]JETA✠I✠ALBERTI;

Rv. ✠REGIS❖ – ☼[...]IE;

Kraków (monetary mark ☼, rosette, Peter Kurozwecki), **1492-1499** (GUMOWSKI 1960, p. 103, no. 467; KOPICKI 1995, p. 42, no. 387);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/66.

15. AR; 0.67 g; 17 x 16 mm; 12 h; g.p.; slipped die (rv.);

Obv. ✠MONETA✠I✠ALBERTI;

Rv. ✠REGIS❖ – ☼POLONIE;

Kraków (monetary mark ☼, rosette, Peter Kurozwecki), **1492-1499** (GUMOWSKI 1960, p. 103, no. 467; KOPICKI 1995, p. 42, no. 387);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/67.

16. AR; 0.67 g; 17 mm; 6 h; p.p.; pierced (curved); slipped die (rv.);

Obv. ✠MON[...]ERTI;

Rv. [...]JEGI[...]☼POLO[...];

Kraków (monetary mark ☼, rosette, Peter Kurozwecki), **1492-1499** (GUMOWSKI 1960, p. 103, no. 467; KOPICKI 1995, p. 42, no. 387);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/68.

17. AR; 0.63 g; 17 x 16 mm; 12 h; p.p.; pierced (curved); slipped die (rv.); marginally broken;

Obv. ✠MONETA✠I✠ALBERTI;

Rv. ✠REGI[...]✠POLONIE;

Kraków (monetary mark ☼, rosette, Peter Kurozwecki), **1492-1499** (GUMOWSKI 1960, p. 103, no. 467; KOPICKI 1995, p. 42, no. 387);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/69.

18. AR; 0.76 g; 17 mm; 1 h; g.p.; pierced (curved); slipped die (obv. and rv.);

Obv. ✠MONETA✠I✠ALBERTI;

Rv. ✠REGIS❖ – ☼POLON[...];

Kraków (monetary mark ☼, rosette, Peter Kurozwecki), **1492-1499** (GUMOWSKI 1960, p. 103, no. 467; KOPICKI 1995, p. 42, no. 387);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/70.

19. AR; 0.63 g; 17 mm; 12 h; p.p.; pierced (sharp); slipped die (rv.); marginally broken;

Obv. ✠MONETA✠I✠ALBERTI;

Rv. ✠REGIS❖ – ☼POLONI[...];

Kraków (monetary mark ☼, rosette, Peter Kurozwecki), **1492-1499** (GUMOWSKI 1960, p. 103, no. 467; KOPICKI 1995, p. 42, no. 387);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/71.

Aleksander I Jagiellończyk (1501-1506), *pólgrosz*

20. AR; 0.78 g; 18 mm; 6 h; p.p.; slipped die (rv.);

Obv. [...]DER:DEI:G:R[...];

Rv. ✠MO[...]REGIS:POLONIE;

Kraków, **1501-1506** (GUMOWSKI 1960, p. 103, no. 469; KOPICKI 1995, p. 42, no. 389);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/72.

21. AR; 0.56 g; 17.5 mm; 4 h; v.p.p.; slipped die (obv. and rv.);

Obv. ✠ALEXAN[...]X;

Rv. [...]T[...]IS:POL[...];

Kraków, **1501-1506** (GUMOWSKI 1960, p. 103, no. 469; KOPICKI 1995, p. 42, no. 389);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/73.

22. AR; 0.85 g; 18 mm; 12 h; p.p.; slipped die (obv. and rv.);

Obv. ✠ALE[...]EI:G:REX;

Rv. ✠MONETA:REGIS:[...]LONIE;

Kraków, **1501-1506** (GUMOWSKI 1960, p. 103, no. 469; KOPICKI 1995, p. 42, no. 389);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/74.

23. AR; 0.61 g; 18 x 17 mm; 4 h; v.p.p.; pierced (curved); three other possible drilling intentions from the rv.; slipped die (obv. and rv.); marginally broken;
Obv. ✠ALEXA[...]EI:G:[...];
Rv. [...]ON[...]GIS:P[...];

Kraków, 1501-1506 (GUMOWSKI 1960, p. 103, no. 469; KOPICKI 1995, p. 42, no. 389);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/75.

24. AR; 0.60 g; 18 mm; 2 h; v.p.p.; pierced (curved); slipped die (rv.);

Obv. [...]XAN[...]R[...];

Rv. ✠MO[...]G[...]S:POLON[...];

Kraków, 1501-1506 (GUMOWSKI 1960, p. 103, no. 469; KOPICKI 1995, p. 42, no. 389);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/76.

25. AR; 0.47 g; 18 x 17.5 mm; 6 h; v.p.p.; pierced (curved); slipped die (obv. and rv.);

Obv. [...]NDER:DE[...];

Rv. ✠MONE[...]OLO[...];

Kraków, 1501-1506 (GUMOWSKI 1960, p. 103, no. 469; KOPICKI 1995, p. 42, no. 389);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/77.

26. AR; 0.80 g; 17 x 16 mm; 9 h; v.p.p.; pierced (sharp); slipped die (obv. and rv.);

Obv. ✠A[...]XANDER:DE[...]EX;

Rv. [...]GIS:POLONIE;

Kraków, 1501-1506 (GUMOWSKI 1960, p. 103, no. 469; KOPICKI 1995, p. 42, no. 389);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/78.

27. AR; 0.68 g; 18 x 17 mm; 4 h; p.p.; pierced (curved); bented; slipped die (obv. and rv.);

Obv. ✠ALEXANDER:DEI[...]REX;

Rv. ✠MO[...]GIS:POLONIE;

Kraków, 1501-1506 (GUMOWSKI 1960, p. 103, no. 469; KOPICKI 1995, p. 42, no. 389);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/79.

28. AR; 0.70 g; 18x17 mm; 2 h; v.p.p.; pierced (curved);

Obv. ✠ALEX[...]DE[...]EX;

Rv. [...]O[...]GIS:POLONI[...];

Kraków, 1501-1506 (GUMOWSKI 1960, p. 103, no. 469; KOPICKI 1995, p. 42, no. 389);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/80.

29⁸¹. AR; 0.55 g; 17 mm; 6 h; v.p.p.; double pierced (curved and sharp); slipped die (obv. and rv.);

Obv. [...]ER:DEI:G:REX;

Rv. [...]POLON[...];

Kraków, 1501-1506 (GUMOWSKI 1960, p. 103, no. 469; KOPICKI 1995, p. 42, no. 389);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/89.

Zygmunt I Stary (1506-1548), *pólgrosz*

30. AR; 0.81 g; 19 x 18 mm; 3 h; p.p.; slipped die (obv.);

Obv. ✠MONETA:SI[...]VNDI;

Rv. ✠RE[...]IS:POLONIE:1507;

Kraków, 1507 (GUMOWSKI 1960, p. 104, no. 480; KOPICKI 1995, p. 42, no. 406);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/81.

31⁸². AR; 0.61 g; 18 mm; 9 h; p.p.;

Obv. ✠MONE[...]SIGISMVNDI;

Rv. ✠RE[...]S[...]OLONIE:1507;

Kraków, 1507 (GUMOWSKI 1960, p. 104, no. 480; KOPICKI 1995, p. 42, no. 406);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/85.

32⁸³. AR; 0.74 g; 18 mm; 5 h; v.p.p.; slipped die (rv.);

Obv. [...]N[...]SMVN[...];

Rv. [...]POLONIE:1507/Λ(?);

Kraków, 1507(?) (GUMOWSKI 1960, p. 104, no. 480; KOPICKI 1995, p. 42, no. 406-407);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/84.

33⁸⁴. AR; 0.68 g; 18 x 17 mm; 2 h; v.p.p.; pierced (rhomboid); slipped die (rv.);

Obv. [...]O[...]E[...]SI [...];

Rv. [...]O[...]07(?);

Kraków, 1507(?) (GUMOWSKI 1960, p. 104, no. 480; KOPICKI 1995, p. 42, no. 406);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/92.

34. AR; 0.74 g; 18 mm; 3 h; p.p.; slipped die (obv. and rv.);

Obv. ✠MONE[...]SIGISMVN[...];

⁸¹ Differently dated from the initial identification (Aleksander I Jagiellończyk, years 1501-1506, instead of year 1516, Zygmunt I Stary; see BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199).

⁸² Completely dated from the initial identification (see BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199).

⁸³ Completely dated from the initial identification (see BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199).

⁸⁴ Completely dated from the initial identification (see BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199).

Rv. ✠RE[...]POLONI[...]508;

Kraków, 1508 (GUMOWSKI 1960, p. 104, no. 480; KOPICKI 1995, p. 43, no. 408); Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/82.

35. AR; 0.58 g; 17 mm; 5 h; p.p.; pierced (curved); slipped die (obv. and rv.);

Obv. ✠MO[...]IGISMVN[...];

Rv. [...]POL[...]IE[...]1508;

Kraków, 1508 (GUMOWSKI 1960, p. 104, no. 480; KOPICKI 1995, p. 43, no. 408); Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/83.

36⁸⁵. AR; 0.66 g; 18 mm; 3 h; v.p.p.; pierced (curved); slipped die (rv.);

Obv. [...]ON[...]GISMVN[...];

Rv. ✠REGIS[...]POLON[...]09;

Kraków, 1509 (GUMOWSKI 1960, p. 104, no. 480; KOPICKI 1995, p. 43, no. 410); Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/90.

37. AR; 0.67 g; 18 mm; 10 h; v.p.p.; slipped die (obv. and rv.);

Obv. ✠MONETA:SIGISMV[...];

Rv. ✠REG[...]POLONIE:1510;

Kraków, 1510 (GUMOWSKI 1960, p. 104, no. 480; KOPICKI 1995, p. 43, no. 411); Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/86.

38. AR; 0.77 g; 19 x 18 mm; 12 h; p.p.; pierced (curved); slipped die (rv.);

Obv. ✠MONETA:SIGISMVNDI;

Rv. [...]S:POLONIE:1510;

Kraków, 1510 (GUMOWSKI 1960, p. 104, no. 480; KOPICKI 1995, p. 43, no. 411); Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/87.

39. AR; 0.82 g; 18 mm; 1 h; g.p.; pierced (curved);

Obv. ✠MONETA:SIGISMVNDI;

Rv. ✠REGIS:POLONIE:1510;

Kraków, 1510 (GUMOWSKI 1960, p. 104, no. 480; KOPICKI 1995, p. 43, no. 411); Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/88.

40⁸⁶. AR; 0.67 g; 18 mm; 8 h; v.p.p.;

Obv. ✠[...]ONE[...]SMV[...];

Rv. [...]EG[...]:POLON[...]1510;

Kraków, 1510 (GUMOWSKI 1960, p. 104, no. 480; KOPICKI 1995, p. 43, no. 411); Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/93.

41⁸⁷. AR; 0.59 g; 18 mm; 5 h; v.p.p.; pierced (sharp); slipped die (rv.);

⁸⁵ Completely dated from the initial identification (see BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199).

⁸⁶ Completely dated from the initial identification (see BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199).

Obv. ✠M[...]MVDI;

Rv. [...]JOLON[...]1[...];

Kraków, 1507-1511 (GUMOWSKI 1960, p. 104, no. 480; KOPICKI 1995, p. 42-43, no. 406-413);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/91.

Stephan Bathory (1575-1586), *trojak*

42. AR; 1.78 g; 21 x 20 mm; 11 h; p.p.; pierced (curved); slipped die (obv. and rv.); marginally broken;

Obv. .ST[...]P D:G[✠/✠(?)]RE.X POLO.;

Rv. III/[...]GROS.ARG/TRIP:REG./POLONIÆ/[...]✠✠;

Poznań (herb Ostoya ✠, sword and two crescent moons, Johann Dulski; herb Theodor Busch ✠, two crossed hooks with a cross), **1584-1587** (KOPICKI 1995, p. 47, no. 530, 535, 538, 541 var.; IGER 2008, p. 48, no. P.84.2.a/c var.; p. 49, no. P.85.3.b/d-e var.; p. 50, no. P.86.2.e. var., no. P.87.1.a var.);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/107.

Zygmunt III Waza (1587-1632), *półgrosz* (?)

43⁸⁸. AE; 0.54 g; 17 mm; v.p.p.; double pierced (curved and sharp);

Obv. indistinguishable

Rv. [...]G(?)[...]O(?)[...]62/Z(?)0(?)[...];

Bydgoszcz (indistinguishable herb or monetary mark), **1620(?)** (GUMOWSKI 1960, p. 120, no. 896 - recorded as *szeląg*; KOPICKI 1995, p. 53, no. 729-731 var.; KOPICKI 2007, p. 48, no. 197-200);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/175.

Zygmunt III Waza (1587-1632), *grosz*

44⁸⁹. AR; 0.72 g; 19 x 18 mm; 10 h; v.p.p.;

Obv. SIG III D G REX POL•M D L; ✠ - ✠

Rv. ✠GROSS•REG•✠✠•POLO1•6Z3•;

Bydgoszcz (herb Sas, Mikołaj Daniłowicz), **1623** (GUMOWSKI 1960, p. 121, no. 952; KOPICKI 1995, p. 56, no. 809; KOPICKI 2007, p. 65, no. 313);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/101.

45. AR; 0.72 g; 19 x 18 mm; 3 h; v.p.p.; double pierced (curved); slipped die (obv. and rv.);

Obv. SIG III[...]REX•POL•MDL•; [...]

⁸⁷ Completely dated from the initial identification (see BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199).

⁸⁸ Completely dated from the initial identification (year 1620, instead of *incerta*; see BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199).

⁸⁹ Differently dated from the initial identification (year 1623, instead of 1625; see BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199).

Rv. [●/❖(?)]GROSS•REG*↑*POLO1624;

Bydgoszcz (herb Sas, Mikołaj Daniłowicz), **1624** (GUMOWSKI 1960, p. 121, no. 952; KOPICKI 1995, p. 56, no. 812; KOPICKI 2007, p. 65, no. 314-318 var.); Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/95.

46. AR; 0.69 g; 18 mm; 2 h; v.p.p.; marginally broken;

Obv. SIG•III•D G REX•POL•M•D•L•; [❖ – ❖(?)]

Rv. ❖GROSS REG*↑*POLO1624;

Bydgoszcz (herb Sas, Mikołaj Daniłowicz), **1624** (GUMOWSKI 1960, p. 121, no. 952; KOPICKI 1995, p. 56, no. 812; KOPICKI 2007, p. 65, no. 314-315 var.); Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/96.

47. AR; 0.73 g; 19 x 18 mm; 2 h; v.p.p.; slipped die (rv.); marginally broken;

Obv. SIG•III•D G REX•POL•M•D:L•; [❖ – ❖(?)]

Rv. [●/❖(?)]GROSS•REG•*↑*•POLO•16[...]4;

Bydgoszcz (herb Sas, Mikołaj Daniłowicz), **1624** (GUMOWSKI 1960, p. 121, no. 952; KOPICKI 1995, p. 56, no. 812; KOPICKI 2007, p. 65, no. 314); Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/97.

48. AR; 0.65 g; 18 mm; 9 h; p.p.; pierced (curved); marginally broken;

Obv. SIG III D G REX POL M•D•L; ❖ – [...]

Rv. ❖GROSS•REG•*↑*•POLO•1624;

Bydgoszcz (herb Sas, Mikołaj Daniłowicz), **1624** (GUMOWSKI 1960, p. 121, no. 952; KOPICKI 1995, p. 56, no. 812; KOPICKI 2007, p. 65, no. 316/318 var.); Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/98.

49. AR; 0.77 g; 18 mm; 6 h; p.p.; slipped die (obv.);

Obv. SIG•III•D•G•REX•POL•M•D•L; ❖ – ❖

Rv. ❖GROSS•REG*↑*POLO•1624•;

Bydgoszcz (herb Sas, Mikołaj Daniłowicz), **1624** (GUMOWSKI 1960, p. 121, no. 952; KOPICKI 1995, p. 56, no. 813; KOPICKI 2007, p. 66, no. 320-322 var.); Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/99.

50. AR; 0.70 g; 18.5 x 18 mm; 10 h; p.p.; pierced (curved); slipped die (obv. and rv.);

Obv. SIG•III•D G REX•POL•M•D•L; ❖ – ❖

Rv. ❖GROSS•REG[...]P[...]LO•1624•;

Bydgoszcz (herb Sas, Mikołaj Daniłowicz (?)), **1624** (GUMOWSKI 1960, p. 121, no. 952; KOPICKI 1995, p. 56, no. 812; KOPICKI 2007, p. 66, no. 314-316 var.); Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/100.

51⁹⁰. AR; 0.67 g; 18 x 16 mm; 10 h; v.p.p.; marginally broken;

⁹⁰ Completely dated from the initial identification (see BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199).

Obv. SIG•III•D G REX•PO[...M•D[...]; ✱ – ✱

Rv. ✱[...EG•✱↑✱•PO[...16Z4•;

Bydgoszcz (herb Sas, Mikołaj Daniłowicz), **1624** (GUMOWSKI 1960, p. 121, no. 952; KOPICKI 1995, p. 56, no. 813; KOPICKI 2007, p. 66, no. 320-322 var.); Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/103.

52. AR; 0.63 g; 18 mm; 3 h; v.p.p.; pierced (curved); slipped die (obv. and rv.); marginally broken;

Obv. [...]G•III•D[...REX•PO[...D[...]; ✱ – [...]

Rv. ✱G[...REG✱↑✱[...24(?)•;

Bydgoszcz (herb Sas, Mikołaj Daniłowicz), **1624(?)** (GUMOWSKI 1960, p. 121, no. 952; KOPICKI 1995, p. 56, no. 812; KOPICKI 2007, p. 65, no. 314-316 var.); Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/104.

53⁹¹. AR; 0.70 g; 18 mm; 7 h; v.p.p.; pierced (rhomboid); slipped die (obv. and rv.); marginally broken;

Obv. [...]IG•III•D•G[...EX•POL[...D[...]; ✱ – ✱

Rv. ✱GROSS•REG•✱↑✱•POLO[...624;

Bydgoszcz (herb Sas, Mikołaj Daniłowicz), **1624** (GUMOWSKI 1960, p. 121, no. 952; KOPICKI 1995, p. 56, no. 812; KOPICKI 2007, p. 65, no. 314-316 var.); Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/105.

54⁹². AR; 0.75 g; 18.5 mm; 3 h; v.p.p.; double pierced (curved); slipped die (obv. and rv.);

Obv. [...]IG III D•G[...EX•POL•[...D•L•; [...] – ✱

Rv. [...]ROSS•REG•✱↑✱•POL[...1624(?);

Bydgoszcz (herb Sas, Mikołaj Daniłowicz), **1624(?)** (GUMOWSKI 1960, p. 121, no. 952; KOPICKI 1995, p. 56, no. 812; KOPICKI 2007, p. 65, no. 314-316 var.); Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/106.

55. AR; 0.57 g; 18 mm; 10 h; p.p.; double pierced (curved); slipped die (obv. and rv.);

Obv. [...]IG•II[...D G•REX•POL[...D[...]; ✱ – ✱

Rv. ✱GROSS•REG✱↑✱POLO16Z5(?);

Bydgoszcz (herb Sas, Mikołaj Daniłowicz), **1625(?)** (GUMOWSKI 1960, p. 121, no. 952; KOPICKI 1995, p. 56, no. 815 var.; KOPICKI 2007, p. 67, no. 324 var.); Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/102.

56⁹³. AR; 0.74 g; 19 x 18 mm; 3 h; v.p.p.; double pierced (curved);

⁹¹ Completely dated from the initial identification (see BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199).

⁹² Completely dated from the initial identification (see BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199).

⁹³ Differently dated from the initial identification (years 1623-1626, instead of 1590; see BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199).

Obv. [...]G[...]; [...]

Rv. [...]ROS[...]REG*↑*POLO16[...];

Bydgoszcz (herb Sas, Mikołaj Daniłowicz), **1623-1625** (KOPICKI 1995, p. 56, no. 809-816; KOPICKI 2007, p. 65-67, no. 312-325); **1623-1626** (GUMOWSKI 1960, p. 121, no. 952);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/94.

Zygmunt III Waza (1587-1632), *trojak*

57. AR; 2.23 g; 21 mm; 4 h; g.p.;

Obv. SIGIIDGR – POLONMDL;

Rv. •III•/——/GROS•ARG/TR•R•POLO/NI96•I—F•;

Olkusz (herb Lewart, with the initials I – F, Jan Firlej), **1596** (GUMOWSKI 1960, p. 124, no. 1035; KOPICKI 1995, p. 64, no. 1021; KOPICKI 2007, p. 97, no. 518; IGER 2008, p. 89, no. O.96.1.c-d var.);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/108.

58. AR; 2.26 g; 20 mm; 6 h; g.p.; pierced (curved); slipped die (rv.);

Obv. •SIGIII[...] – POLONIMDL•;

Rv. •III•/•——/GROS•AR[...]/TR•R•POLO/•NI•98•I—F•;

Olkusz (herb Lewart, with the initials I – F, Jan Firlej), **1598** (GUMOWSKI 1960, p. 126, no. 1076; KOPICKI 1995, p. 67, no. 1107; KOPICKI 2007, p. 97, no. 522; IGER 2008, p. 91, no. O.98.4.c var.);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/110.

59. AR; 2.10 g; 20 mm; 7 h; g.p.; pierced (curved); slipped die (rv.);

Obv. SIGIIDG – •••POLONMDL;

Rv. [...]II[...]•——/GROS•ARG/TR•R•POLO/NI98•I—F•;

Olkusz (herb Lewart, with the initials I – F, Jan Firlej), **1598** (GUMOWSKI 1960, p. 126, no. 1076; KOPICKI 1995, p. 67, no. 1107; KOPICKI 2007, p. 97, no. 522; IGER 2008, p. 91, no. O.98.3.a var.);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/111.

60. AR; 2.10 g; 20 mm; 9 h; g.p; slipped die (obv. and rv.); marginally cracked;

Obv. SIGI•3[...]L•M DL;

Rv. III•/——/GROS•ARG/TRIP•REG/POLO:98•/HRK•;

Wschowa (herb Lewart, with the initials HR, Herman Rüdiger; monetary mark, K), **1598** (GUMOWSKI 1960, p. 126, no. 1080; KOPICKI 1995, p. 68, no. 1132 – placed in Kraków instead of Wschowa; IGER 2008, p. 132, no. W.98.2.e var.);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/109.

61. AR; 1.83 g; 20 mm; 1 h; g.p; pierced (sharp); slipped die (obv. and rv.);

Obv. SIGIID[...]JREX•P[...]•M•D•L•;

Rv. •III•/——/GROS•ARG/TRI•R•PO/•F•(?) 99•;

Wschowa (herb Lewart⁸(?), Herman Rüdiger(?); monetary mark, F), **1599** (GUMOWSKI 1960, p. 127, no. 1095; KOPICKI 1995, p. 68, no. 1140; IGER 2008, p. 134, no. W.99.2.a var.);

Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/113.

62. AR; 2.15 g; 21 x 20.5 mm; 4 h; g.p.; pierced (curved); slipped die (rv.);

Obv. •SIGIIIDG[...]OLONMDL;

Rv. III•/•-•-•-•/GROS•ARG•/TR•R•POLO•/•NI•⁸9•9•/•I•-F;

Olkusz (herb Lewart⁸, with the initials I – F, Jan Firlej), **1599** (GUMOWSKI 1960, p. 126, no. 1076; KOPICKI 1995, p. 68, no. 1136; KOPICKI 2007, p. 98, no. 523 var.; IGER 2008, p. 92, no. O.99.2.a-d var.);

Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/112.

63. AR; 2.10 g; 20 x 19 mm; 4 h; g.p.; pierced (curved);

Obv. SIGIII•D•-•G•REX•PO•M•D•L•;

Rv. •III•/•-•-•-•/GROS•ARG/TRIP•RPO•P•⁸99•;

Poznań (herb Lewart⁸, with the monetary mark of the city, P), **1599** (GUMOWSKI 1960, p. 127, no. 1094; KOPICKI 1995, p. 68, no. 1138; KOPICKI 2007, p. 111, no. 607 var.; IGER 2008, p. 111, no. P.99.1.b var.);

Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/114.

64. AR; 1.98 g; 20 mm; 4 h; g.p.; pierced (curved);

Obv. SIG•IIID•-•G•REX•POMDL•;

Rv. III•/•-•-•-•/GROS•ARG•/TRIP•RPO•/★P•⁸99★;

Poznań (herb Lewart⁸, with the monetary mark of the city, P), **1599** (GUMOWSKI 1960, p. 127, no. 1094; KOPICKI 1995, p. 68, no. 1138; KOPICKI 2007, p. 111, no. 607 var.; IGER 2008, p. 111, no. P.99.1.c var.);

Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/115.

65. AR; 2.23 g; 19 mm; 8 h; g.p.; double pierced (sharp);

Obv. •SIG•III•D•-•G•REX•PO•MD•L•;

Rv. •[...]I•/•P•-•-•-•/GROS•ARG•/TRIP•R•PO•/•16⁸00•/•-•;

Poznań (herb Lewart⁸, with the monetary mark of the city, P), **1600** (GUMOWSKI 1960, p. 127, no. 1102; KOPICKI 1995, p. 69, no. 1153; KOPICKI 2007, p. 113, no. 615 var.; IGER 2008, p. 112, no. P.00.2.a);

Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/116.

66. AR; 2.15 g; 20 mm; 6 h; g.p.; pierced (curved); slipped die (obv. and rv.);

Obv. •SIGIII•D•-•G•REX•PO•MD•L•;

Rv. •III•/P•-•-•-•/GROS•ARG•/TRIP•R•PO•/16⁸01•/•-•;

Poznań (herb Lewart⁸, with the monetary mark of the city, P), **1601** (GUMOWSKI 1960, p. 127, no. 1113 var.; KOPICKI 1995, p. 69, no. 1177; KOPICKI 2007, p. 113, no. 616 var.; IGER 2008, p. 112, no. P.01.2.a);

Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/117.

67. AR; 2.10 g; 20 x 19 mm; 4 h; g.p.; pierced (curved); slipped die (rv.);

Obv. SIGI[...]**G**·R[...]**PO**·**M**·**D**·**L**·;

Rv. ·III·/P--·/GROS·ARG·/TRIP·RPO/16801/·-·;

Poznań (herb Lewart, with the monetary mark of the city, P), **1601** (GUMOWSKI

1960, p. 127, no. 1113 var.; KOPICKI 1995, p. 69, no. 1177; KOPICKI 2007, p. 113,

no. 616 var.; IGER 2008, p. 112, no. P.01.2.a);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/118.

Zygmunt III Waza (1587-1632), *ort*

68. AR; 6.80 g; 29 mm; 10 h; g.p.; slipped die (obv. and rv.);

Obv. *SIGIS·III·**D**·**G**·REX·POL·**M**:**D**:LI:RVS:PRV:**M***;

Rv. SAM·LIV·NEC·**N**·SV*↑*GOT·VAN:Q:HRI:R; 16 – 21

Bydgoszcz (herb Sas, Mikołaj Daniłowicz), **1621** (GUMOWSKI 1960, p. 130, no.

1174; KOPICKI 1995, p. 73, no. 1274 var.; KOPICKI 2007, p. 168, no. 944);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/119.

69. AR; 6.70 g; 29.5 mm; 1 h; g.p.; pierced (curved); slipped die (obv. and rv.);

Obv. 'SIGIS·III·**D**·**G**·REX·POL·**M**:**D**:LI:RVS:PRV:MA[...];

Rv. SAM:LIV:NEC:**N**:SV*↑*GOT·VAN·Q·HRI:R; 16 – 21

Bydgoszcz (herb Sas, Mikołaj Daniłowicz), **1621** (GUMOWSKI 1960, p. 130, no.

1174; KOPICKI 1995, p. 73, no. 1272 var.; KOPICKI 2007, p. 167, no. 940 var.);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/120.

70. AR; 6.43 g; 29 mm; 1 h; g.p.; slipped die (obv.);

Obv. SIGIS·III·**D**·**G**·REX·POL·**M**·**D**·**L**·I·RVS·PRM·;

Rv. SAM·LIV·NECNSV*↑*GOTVAN·Q·HRI:R; 16 – 22

Bydgoszcz (herb Sas, Mikołaj Daniłowicz), **1622** (GUMOWSKI 1960, p. 130, no.

1176; KOPICKI 1995, p. 73, no. 1278 var.; KOPICKI 2007, p. 169, no. 946);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/121.

71. AR; 7.10 g; 29 mm; 10 h; g.p.; slipped die (rv.);

Obv. *SIGIS·III·**D**·**G**·REX·POL·**M**:**D**:LIRVS·PRV:**M***;

Rv. SAM:LIV·NEC·**N**:SV*↑*GOT:VAN:Q:HRI:R; 16 – 22

Bydgoszcz (herb Sas, Mikołaj Daniłowicz), **1622** (GUMOWSKI 1960, p. 130, no.

1176; KOPICKI 1995, p. 73, no. 1278 var.; KOPICKI 2007, p. 169, no. 947);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/122.

72. AR; 5.53 g; 29.5 mm; 3 h; g.p.; slipped die (obv. and rv.); marginally broken;

Obv. *SIGISIII·**D**·**G**·REX·POL·**M**:**D**:LI:RVS·PRVS·**M***;

Rv. SAM·LIVNE·NSV*↑*GOT:VAN:Q·H·RI:R; 16 – 22

Bydgoszcz (herb Sas, Mikołaj Daniłowicz), **1622** (GUMOWSKI 1960, p. 130, no.

1176; KOPICKI 1995, p. 73, no. 1278 var.; KOPICKI 2007, p. 169, no. 948);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/123.

73. AR; 6.47 g; 30 x 29 mm; 1 h; g.p.; pierced (curved); slipped die (obv. and rv.);
Obv. *SIGIS·III·D·G·REX·POL·M·D·LI·RVSPRV·M*;
Rv. SAM·LIV·NEC·N·SV*↑*GOT·VAN Q HRI·R; 16 – 22

Bydgoszcz (herb Sas, Mikołaj Daniłowicz), **1622** (GUMOWSKI 1960, p. 130, no. 1176; KOPICKI 1995, p. 73, no. 1278 var.; KOPICKI 2007, p. 169, no. 948);
Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/124.

74. AR; 5.95 g; 29 x 28 mm; 9 h; g.p.; pierced (rhomboid); two other possible drilling intentions from the rv.; slipped die (obv.); marginally broken;
Obv. *SIGIS·III·D·G·REX·POL·M·D·LI·RVSPRV·M*;
Rv. SAM·LIV·NECN·SV*↑*GOT·VAN·Q·HRI·R; 16 – 22

Bydgoszcz (herb Sas, Mikołaj Daniłowicz), **1622** (GUMOWSKI 1960, p. 130, no. 1176; KOPICKI 1995, p. 73, no. 1278 var.; KOPICKI 2007, p. 169, no. 946);
Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/125.

75. AR; 6.26 g; 29 mm; 10 h; g.p.; slipped die (obv.);
Obv. *SIGIS·III·D·G·REX·POL·M·D·LI·RVSPRV·M*;
Rv. SAM·LIV·NECN·SV*↑*GOT·VAN·Q·HRI·R; 16 – 23

Bydgoszcz (herb Sas, Mikołaj Daniłowicz), **1623** (GUMOWSKI 1960, p. 130, no. 1177; KOPICKI 1995, p. 73, no. 1279 var.; KOPICKI 2007, p. 170, no. 953);
Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/126.

76. AR; 6.51 g; 29 mm; 6 h; g.p.; slipped die (obv.);
Obv. *SIGIS·III·D·G·REX·POL·M·D·LI·RVSPRV·M*;
Rv. SAM·LIV·NEC·N·SV*↑*GOT·VAN·Q·HRI·R; 16 – 23

Bydgoszcz (herb Sas, Mikołaj Daniłowicz), **1623** (GUMOWSKI 1960, p. 130, no. 1177; KOPICKI 1995, p. 73, no. 1279 var.; KOPICKI 2007, p. 170, no. 954);
Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/127.

77. AR; 7.00 g; 29 mm; 10 h; v.g.p.; slightly overstruck (obv.); slipped die (rv.);
Obv. *SIGIS·III·D·G·REX·POL·M·D·LI·RVSPRV·M*;
Rv. SAM·LIV·NEC·NSV*↑*GOT·VAN·Q·HRI·R; 16 – 23

Bydgoszcz (herb Sas, Mikołaj Daniłowicz), **1623** (GUMOWSKI 1960, p. 130, no. 1177; KOPICKI 1995, p. 73, no. 1279x var.; KOPICKI 2007, p. 171, no. 957);
Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/128.

78. AR; 6.75 g; 29 mm; 1 h; g.p.; slightly overstruck (obv.); slipped die (obv. and rv.);
Obv. *SIGIS·III·D·G·REX·POL·M·D·LIRVSPRV·M*;
Rv. SAMLIV·NEC·N·SV*↑*GOT·VAN·Q·HRI·R; 16 – 24

Bydgoszcz (herb Sas, Mikołaj Daniłowicz), **1624** (GUMOWSKI 1960, p. 130, no. 1178; KOPICKI 1995, p. 73, no. 1281; KOPICKI 2007, p. 171, no. 959);
Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/129.

79. AR; 6.95 g; 29 mm; 9 h; g.p.;
Obv. *SIGIS·III·D·G·REX·POL·M·D·LI·RVSPRV·M*;

Rv. SAM·LIV·NEC·N·SV*†*GOT·VAN·Q·HRI·R; 16 – 24

Bydgoszcz (herb Sas, Mikołaj Daniłowicz), **1624** (GUMOWSKI 1960, p. 130, no. 1178; KOPICKI 1995, p. 73, no. 1281; KOPICKI 2007, p. 171, no. 959); Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/130.

GRAND DUCHY OF LITHUANIA

Stephan Batory (1575-1586), trojak

80. AR; 2.10 g; 21mm; 5 h; g.p.; slipped die (rv.);

Obv. STEP·D·G·REX☞PO·M·D·L·;

Rv. III/15-83/GROS·ARG·/TRIP·M·D/LIT·;

Wilno (herb Leliwa☞, Johann Chlebowicz), **1583** (GUMOWSKI 1960, p. 115, no. 758; KOPICKI 1995, p. 152, no. 3370; IGER 2008, p. 55, no. V.83.1.a var.); Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/148.

Zygmunt III Waza (1587-1632), grosz

81. AR; 0.83 g; 19 x 18 mm; 11 h; v.p.p.; slipped die (obv. and rv.);

Obv. SIG·III·D·G·[...]X·PO·M·D·L·;

Rv. ☞GROSS·MAG·D[...]·LIT·1625;☞

Wilno (herb Wadwicz☞, two fishes affronted, Krzysztof Naruszewicz), **1625** (GUMOWSKI 1960, p. 135, no. 1323; KOPICKI 1995, p. 156, no. 3501; KOPICKI 2007, p. 230, no. 1214); Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/132.

82. AR; 0.87 g; 19 mm; 12 h; v.p.p.; double pierced (rhomboid); slipped die (obv. and rv.);

Obv. SIG·III·D·G[...]EX·PO·M·D·L·;

Rv. ☞GROSS·MAG·DVCA:LIT·1625;☞

Wilno (herb Wadwicz☞, two fishes affronted, Krzysztof Naruszewicz), **1625** (GUMOWSKI 1960, p. 135, no. 1323; KOPICKI 1995, p. 156, no. 3501; KOPICKI 2007, p. 230, no. 1215); Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/133.

83⁹⁴. AR; 0.79 g; 18 mm; 12 h; v.p.p.; pierced (rhomboid);

Obv. [...]III·D·G·☞REX·PO·M·D·L·;

Rv. ☞GROSS·MAG·DVCA[...]1626;☞

Wilno (herb Wadwicz☞, two fishes affronted, Krzysztof Naruszewicz), **1626** (GUMOWSKI 1960, p. 135, no. 1324; KOPICKI 1995, p. 156, no. 3504; KOPICKI 2007, p. 231, no. 1218); Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/131.

84. AR; 0.72 g; 18 mm; 12 h; p.p.; slipped die (obv. and rv.);

Obv. SIG·III·D·[...]·REXPO·M·D·L·;

⁹⁴ Differently dated from the initial identification (year 1626, instead of 1623; see BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199).

Rv. GROSS·MAG·DVCA·LIT1626;

Wilno (herb Wadwicz two fishes affronted, Krzysztof Naruszewicz), **1626** (GUMOWSKI 1960, p. 135, no. 1324; KOPICKI 1995, p. 156, no. 3502; KOPICKI 2007, p. 231, no. 1216);

Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/134.

85. AR; 0.73 g; 18 mm; 12 h; p.p.; slipped die (rv.);

Obv. SIG·III·D·G·REX·PO·M·D·L·;

Rv. GROSS·MAG·DVCA·LIT1626;

Wilno (herb Wadwicz two fishes affronted, Krzysztof Naruszewicz), **1626** (GUMOWSKI 1960, p. 135, no. 1324; KOPICKI 1995, p. 156, no. 3504; KOPICKI 2007, p. 231, no. 1218);

Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/135.

86. AR; 0.71 g; 18 mm; 12 h; v.p.p.; slipped die (obv. and rv.); marginally broken;

Obv. SIG·III·D[...X[...O[...];

Rv. GROSS[...AG[...VCA·LIT1626;

Wilno (herb Wadwicz two fishes affronted, Krzysztof Naruszewicz), **1626** (GUMOWSKI 1960, p. 135, no. 1324; KOPICKI 1995, p. 156, no. 3504; KOPICKI 2007, p. 231, no. 1218);

Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/136.

87. AR; 0.83 g; 18 mm; 12 h; p.p.;

Obv. SIG·III·D·G·REX·PO·M·D·L·;

Rv. GROSS·MAG·DVCA·LIT1626;

Wilno (herb Wadwicz two fishes affronted, Krzysztof Naruszewicz), **1626** (GUMOWSKI 1960, p. 135, no. 1324; KOPICKI 1995, p. 156, no. 3504; KOPICKI 2007, p. 231, no. 1218);

Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/137.

88. AR; 0.75 g; 18 mm; 6 h; v.p.p.; slipped die (obv.);

Obv. SIG·III·D·G[...X·PO[...L·;

Rv. GROSS·MAG·DVCA·LIT1626;

Wilno (herb Wadwicz two fishes affronted, Krzysztof Naruszewicz), **1626** (GUMOWSKI 1960, p. 135, no. 1324; KOPICKI 1995, p. 156, no. 3502; KOPICKI 2007, p. 231, no. 1216);

Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/138.

89. AR; 0.79 g; 18 mm; 1 h; p.p.; pierced (sharp); slipped die (obv. and rv.);

Obv. SI[...·G·REX·PO·M·D·L·;

Rv. GROSS·MAG·DVCA[...1626;

Wilno (herb Wadwicz two fishes affronted, Krzysztof Naruszewicz), **1626** (GUMOWSKI 1960, p. 135, no. 1324; KOPICKI 1995, p. 156, no. 3504; KOPICKI 2007, p. 231, no. 1218);

Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/139.

90. AR; 0.80 g; 18 mm; 12 h; p.p.; pierced (curved); slipped die (rv.);

Obv. SIG·III·D·G·REX·PO·M·D·L·;

Rv. GROSS·MAG·DVCA·LIT1626;

Wilno (herb Wadwicz , two fishes affronted, Krzysztof Naruszewicz), **1626** (GUMOWSKI 1960, p. 135, no. 1324; KOPICKI 1995, p. 156, no. 3504; KOPICKI 2007, p. 231, no. 1218);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/140.

91. AR; 0.83 g; 18 mm; 5 h; v.p.p.; pierced (sharp); slipped die (rv.);

Obv. SIG·II[...]O·M[...];

Rv. GRO[...]G·DVCA·LIT1626;

Wilno (herb Wadwicz , two fishes affronted, Krzysztof Naruszewicz), **1626** (GUMOWSKI 1960, p. 135, no. 1324; KOPICKI 1995, p. 156, no. 3502; KOPICKI 2007, p. 231, no. 1216);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/141.

92. AR; 0.72 g; 18 mm; 12 h; p.p.; pierced (curved);

Obv. SIG·III·D·G·REX·PO·M·D·L·;

Rv. GROSS·MAG·DVCA·LIT1626;

Wilno (herb Wadwicz , two fishes affronted, Krzysztof Naruszewicz), **1626** (GUMOWSKI 1960, p. 135, no. 1324; KOPICKI 1995, p. 156, no. 3504; KOPICKI 2007, p. 231, no. 1218);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/142.

93. AR; 0.66 g; 19 mm; 1 h; p.p.; slipped die (rv.);

Obv. SIG·III·D·G·REX·PO·M·D·L·;

Rv. GROSS·MAG·DVCA·LIT1626;

Wilno (herb Wadwicz , two fishes affronted, Krzysztof Naruszewicz), **1626** (GUMOWSKI 1960, p. 135, no. 1324; KOPICKI 1995, p. 156, no. 3502; KOPICKI 2007, p. 231, no. 1216);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/143.

94⁹⁵. AR; 1.02 g; 19 mm; 12 h(?); v.p.p.; slipped die (obv. and rv.); with the marks of another die on the rv.;

Obv. [...]IG·III·D·[...];

Rv. GROSS·MA[...]A·LIT1626;

Wilno (herb Wadwicz , two fishes affronted, Krzysztof Naruszewicz), **1626** (GUMOWSKI 1960, p. 135, no. 1324; KOPICKI 1995, p. 156, no. 3502; KOPICKI 2007, p. 231, no. 1216);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/147.

⁹⁵ Completely dated from the initial identification (see BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199).

95⁹⁶. AR; 0.82 g; 18 mm; 12 h; v.p.p.; slipped die (obv. and rv.);

Obv. SIG[...].REX❖PO•M•D•L•;

Rv. GRO[...].G[...].DV[...].6[...].6;

Wilno (herb Wadwicz) (?), two fishes affronted, Krzysztof Naruszewicz), **1626** (GUMOWSKI 1960, p. 135, no. 1324; KOPICKI 1995, p. 156, no. 3504; KOPICKI 2007, p. 231, no. 1218);

Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/163.

96. AR; 0.79 g; 18 mm; 12 h; v.p.p.; slipped die (obv. and rv.);

Obv. SIG•III•D•G❖REX❖PO[...].L•;

Rv. GROS[...].G•DVCA•L[...].1627;

Wilno (herb Wadwicz) (?), two fishes affronted, Krzysztof Naruszewicz), **1627** (GUMOWSKI 1960, p. 135, no. 1325 var.; KOPICKI 1995, p. 156, no. 3505; KOPICKI 2007, p. 231, no. 1221);

Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/144.

97. AR; 0.74 g; 18 mm; 12 h; p.p.; slipped die (obv.);

Obv. SIG•III•D•G❖REX❖PO•M•D•L•;

Rv. GROS[...].G•DVCA•LIT1627;

Wilno (herb Wadwicz) (?), two fishes affronted, Krzysztof Naruszewicz), **1627** (GUMOWSKI 1960, p. 135, no. 1325 var.; KOPICKI 1995, p. 156, no. 3505; KOPICKI 2007, p. 231, no. 1221);

Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/145.

98. AR; 0.78 g; 18 mm; 12 h; p.p.; slipped die (obv. and rv.);

Obv. SIG•III•D•G•REX•PO•M•D•L•;

Rv. GRO[...].MAG•DVCA•LIT1627;

Wilno (herb Wadwicz) (?), two fishes affronted, Krzysztof Naruszewicz), **1627** (GUMOWSKI 1960, p. 135, no. 1325 var.; KOPICKI 1995, p. 156, no. 3505; KOPICKI 2007, p. 231, no. 1221);

Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/146.

Zygmunt III Waza (1587-1632), *trojak*

99. AR; 2.12 g; 21 mm; 10 h; g.p.; pierced (rhomboid); slipped die (rv.);

Obv. [...]IG•III•D•G•--REX•PO•M•D•L•;

Rv. --1-[...]I 9-6/GROS•ARG/TR[...]P•M•D•L•/

Wilno (herb Skyrokomla⁹⁶, arrow, Dimitri Chalecki; herb Löwe und Zainhaken⁹⁷, lion with a crossed hook, Daniel Koste), **1596** (GUMOWSKI 1960, p. 135, no. 1338; KOPICKI 1995, p. 157, no. 3531; KOPICKI 2007, p. 236, no. 1249; IGER 2008, p. 169, no. V.96.2.a);

Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/149.

⁹⁶ Completely dated from the initial identification (see BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199).

DUCHY OF LIVONIA: CITY OF RIGA

Zygmunt III Waza (1587-1632), *trojak*

100. AR; 1.80 g; 20 mm; 3 h; g.p.; pierced (rhomboid); slipped die (obv. and rv.);

Obv. S[...]REXPOD[L...];

Rv. *III*/15-97/GR-OS/ARG*TRIP/CIVI*RI/*GE♣;

Ryga (herb Lilie♣, Henryk Wulf), 1597 (GUMOWSKI 1960, p. 140, no. 1454; KOPICKI 1995, II, p. 357, no. 8193; KOPICKI 2007, p. 270, no. 1419; IGER 2008, p. 181, no. R.97.1.a);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/162.

GDAŃSK

Zygmunt III Waza (1587-1632), *grosz*

101. AR; 0.78 g; 18.5x18 mm; 10 h; v.p.p.; cut (sharp); slipped die (obv. and rv.); marginally broken;

Obv. [...]IGIS:III:D:G•REX•POL•D:P:R•;

Rv. ♣G[...]•[...]IVI•GEDAN[...]1623;

Gdańsk (version without herb or monetary mark), 1623 (GUMOWSKI 1960, p. 137, no. 1373; KOPICKI 1995, II, p. 332, no. 7471; KOPICKI 2007, p. 279, no. 1455); Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/150.

102. AR; 0.80 g; 19 mm; 5 h; v.p.p.; pierced (sharp); slipped die (obv. and rv.);

Obv. SIGIS:III:D:G:REX•PO[...];

Rv. ♣GROSSVS:CIVI•GE[...]N[...]IS:1625;

Gdańsk, 1625 (GUMOWSKI 1960, p. 137, no. 1375; KOPICKI 1995, II, p. 332, no. 7475; KOPICKI 2007, p. 279, no. 1459); Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/151.

103. AR; 0.67 g; 19 mm; 4 h; p.p.; slipped die (obv. and rv.);

Obv. SIGIS:I[...]POL:D:R;;

Rv. [...]RO[...]VS:CIVI•GEDANENSIS:1626;

Gdańsk, 1626 (GUMOWSKI 1960, p. 137, no. 1376; KOPICKI 1995, II, p. 332, no. 7476; KOPICKI 2007, p. 280, no. 1461); Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/152.

104. AR; 0.78 g; 19 mm; 12 h; p.p.; slipped die (obv. and rv.);

Obv. SIG[...]III:D:G:REX•PO[...]D:[...];

Rv. ♣GROSS[...]II[...]EDANENSIS:1626;

Gdańsk, 1626 (GUMOWSKI 1960, p. 137, no. 1376; KOPICKI 1995, II, p. 332, no. 7476; KOPICKI 2007, p. 280, no. 1461); Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/153.

105. AR; 0.71 g; 19 mm; 1 h; p.p.; pierced (curved); slipped die (obv. and rv.);

Obv. [...]IG[...]II:D:G:REX•POL[...];

Rv. ♣GROS[...]VI:GEDANENS[...]626;

Gdańsk, 1626 (GUMOWSKI 1960, p. 137, no. 1376; KOPICKI 1995, II, p. 332, no. 7476; KOPICKI 2007, p. 280, no. 1461);
Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/154.

106. AR; 0.76 g; 19 mm; 12 h; g.p.; pierced (curved); slipped die (rv.);
Obv. SIGIS:III:D:G:REX•POL:D:R:PR•;

Rv. ✠GROSSVS:CIVI:GEDANENSIS:1626;

Gdańsk, 1626 (GUMOWSKI 1960, p. 137, no. 1376; KOPICKI 1995, II, p. 332, no. 7476; KOPICKI 2007, p. 280, no. 1461);
Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/155.

107. AR; 0.82 g; 19 mm; 12 h; g.p.; pierced (sharp); slipped die (obv.);
Obv. SIGIS:III:D:G:REX•POL•D:R:PR•;

Rv. ✠GROSSVS:CIVI:GEDANENSIS:1626;

Gdańsk, 1626 (GUMOWSKI 1960, p. 137, no. 1376; KOPICKI 1995, II, p. 332, no. 7476; KOPICKI 2007, p. 280, no. 1461);
Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/156.

108⁹⁷. AR; 0.64 g; 18.5 x 18 mm; 2 h; v.p.p.; double pierced (curved); slipped die (obv. and rv.); marginally cracked;

Obv. [...]GIS:III:D:G:REX[...]O[...];

Rv. ✠GROSSVS:C[...]I:GEDANENS[...][:...]626;

Gdańsk, 1626 (GUMOWSKI 1960, p. 137, no. 1376; KOPICKI 1995, II, p. 332, no. 7476; KOPICKI 2007, p. 280, no. 1461);
Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/157.

Zygmunt III Waza (1587-1632), *ort*

109. AR; 5.94 g; 29 mm; 12 h; g.p.; slipped die (obv. and rv.);

Obv. ✠SIGIS:III:D:G:REX•POL:M:D:L:R:PRVS:✠;

Rv. ☞✠MONETA•CIVIT:GEDANENSIS✠1616✠; S – A/16 – [...]

Gdańsk, (herb Barentatze☞, bear claw, Daniel Klüwera, tenant; monetary mark S – A, Samuel Ammon, medallist and engraver), **1616** (GUMOWSKI 1960, p. 137, no. 1384; KOPICKI 1995, II, p. 333, no. 7491; KOPICKI 2007, p. 283, no. 1475);
Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/158.

110. AR; 6.70 g; 29 mm; 12 h; g.p.; slipped die (obv. and rv.);

Obv. SIGIS:III:D:G:REX•POL•M:D:L:R:PR•; 1 – 6

Rv. ✠•MONETA•CIVIT:GEDANENSIS•; •2 : 4•

Gdańsk, 1624 (GUMOWSKI 1960, p. 137, no. 1392; KOPICKI 1995, II, p. 333, no. 7505; KOPICKI 2007, p. 286, no. 1488);
Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/159.

⁹⁷ Completely dated from the initial identification (see BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199).

111. AR; 6.38 g; 29 x 28 mm; 12 h; g.p.; pierced (sharp); slipped die (obv. and rv.);
Obv. SIGIS:III·D:G:REX·POL·M:D:L·R:PR·; 1 – 6
Rv. ✚ ·MONETA·CIVIT·GEDANENSIS·; ·2 – 4·
Gdańsk, 1624 (GUMOWSKI 1960, p. 137, no. 1392; KOPICKI 1995, II, p. 333, no. 7505; KOPICKI 2007, p. 286, no. 1488);
Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/160.

112. AR; 6.71 g; 28 mm; 12 h; g.p.; slipped die (rv.); marginally broken;
Obv. SIGIS:III·D:G:REX·POL·M:D:L·R:P·; 1 – 6
Rv. ▷ ✚ ◁ MONETA·CIVIT·GEDANENSIS·; ·2 – 5·
Gdańsk, 1625 (GUMOWSKI 1960, p. 137, no. 1393; KOPICKI 1995, II, p. 333, no. 7506; KOPICKI 2007, p. 286, no. 1489);
Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/161.

DUCHY OF BRANDENBURG-PRUSSIA

Georg Wilhelm (1619-1640), *póttorak*

113⁹⁸. AR; 0.80 g; 19 mm; 2 h; v.p.p.; double pierced (sharp); slipped die (obv. and rv.);
Obv. GEW[...]BR·S·R·I[...];
Rv. ·MONE[...]DVC·PRVS·; 2 – 6 (?)
Königsberg (indistinguishable herb or monetary mark), **1626(?)** (KOPICKI 1995, p. 174, no. 3902; NEUMANN 1998, p. 237, no. 10.112);
Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/176.

Georg Wilhelm (1619-1640), *ort*

114. AR; 6.10 g; 30 mm; 12 h; g.p.; slipped die (rv.);
Obv. GEORG·WILHELM·V:G:G:M:Z·BRAN;
Rv. D:H:R:R:ERT:C:V:CHVRF:I:P:Z:G:C:B:H·; 2 – 3
Königsberg (version without herb or monetary mark), **1623** (KOPICKI 1995, p. 174, no. 3916; NEUMANN 1998, p. 228, no. 10.102);
Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/43.

115. AR; 6.15 g; 29 mm; 12 h; v.g.p.; slightly slipped die (obv.);
Obv. GEORG·WILH·D·G·MARCH·BRAND✚;
Rv. ·SA·ROM·IMP·ARCHIC·ELEC·D·PRVS; 2 – 5
Königsberg, (herb Kreuz über Herz ✚, cross over heart, Ernst Pfaler), **1625** (KOPICKI 1995, p. 174, no. 3916; NEUMANN 1998, p. 228, no. 10.102);
Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/44.

⁹⁸ Completely dated from the initial identification (year 1626, instead of *incerta*; see BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199).

KINGDOM OF HUNGARY

Ulászló II. (1490-1516), *denár*

116⁹⁹. AR; 0.39 g; 16 x 15 mm; 11 h; v.p.p.; pierced (curved); slipped die (obv.); overstruck (with obv. type legend on the rv. and reverse); marginally broken;

Obv. •M•WLADISLAI•A[...L(?)[...]V•;

Rv. PA•M•WL – VNGARI; K(?) – [...]

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – [...], Hans Thurzó(?)), 1498-1503 (UNGER 1997, p. 202, no. 642 var.); 1500-1502 (HUSZÁR 1979, p. 125, no. 805/806 var; POHL 1982, tab. 123, no. 242-1/2 var.; tab. 124, no. 243-1/2 var.)

Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/167.

117. AR; 0.47 g; 14 mm; 10 h; g.p.; pierced (curved); slipped die (rv.);

Obv. ✠WLADISLAI✠R✠VNGARIE✠1511;

Rv. ✠PATRONA✠ – ✠VNGARIE✠; K – G

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – G, Georg Thurzó), 1511 (HUSZÁR 1979, p. 126, no. 811; POHL 1982, tab. 126, no. 253-4; UNGER 1997, p. 202, no. 637.b; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. VI-B);

Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/168.

ŠVÍDNICE

Lajos II. (1516-1526), *félgaras*

118. AR; 0.79 g; 18 x 17 mm; 11 h; g.p.; pierced (curved); slipped die (obv. and rv.); Obv. ✠LVDOVICVS◦R◦VI◦ET◦BO;

Rv. CIIIVITAS:SWIEI◦15Z0;

Švídnic (Schweidnitz), 1520 (SZWAGRZYK 1990, p. 81, no. 398; KOPICKI 1995, II, p. 379, no. 8710);

Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/169.

119. AR; 0.52 g; 18 mm; 9 h; v.p.p.; pierced (curved); slipped die (obv. and rv.);

Obv. ✠LVDOVIC[...I]:ET:BO;

Rv. ✠CIVITAS:SWIEI[...I]:ZZ;

Švídnic (Schweidnitz), 1522 (SZWAGRZYK 1990, p. 81, no. 398; KOPICKI 1995, II, p. 379, no. 8712-8713);

Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/170.

120. AR; 0.62 g; 18 mm; 11 h; p.p.; slipped die (rv.);

Obv. ✠LVD[...S]:R:VI[...T]:BO;

Rv. ✠CIV[...AS]:SW[...Z]6;

Švídnic (Schweidnitz), 1526 (SZWAGRZYK 1990, p. 81, no. 398; KOPICKI 1995, II, p. 379, no. 8719);

Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/171.

⁹⁹ Completely dated from the initial identification (see BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199).

121. AR; 0.82 g; 18 mm; 3 h; p.p.; slipped die (obv. and rv.);

Obv. ✠LV[...]○R○VI○ET:BO;

Rv. ✠CIV[...]EII○15Z6;

Švidnice (Schweidnitz), 1526 (SZWAGRZYK 1990, p. 81, no. 398; KOPICKI 1995, II, p. 379, no. 8719);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/172.

122. AR; 0.49 g; 17 x 15 mm; 7 h; v.p.p.; pierced (curved); slipped die (obv. and rv.);

Obv. [...]DOVIC[...]VI○E[...];

Rv. [...]IVITAS[...];

Švidnice (Schweidnitz), 1517-1527 (SZWAGRZYK 1990, p. 81, no. 398; KOPICKI 1995, II, p. 379, no. 8705-8722);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/173.

THE HOLY ROMAN EMPIRE

Archduchy of Austria: Kingdom of Hungary

Ferdinand I. (1526-1563), *denar*

123¹⁰⁰. AR; 0.21 g; 13 x 11 mm; 5 h; v.p.p.; pierced (curved); marginally broken; ¾ of the coin is preserved;

Obv. [...]NAND•D[...]1532;

Rv. [...]A[...]AR[...]; K – B

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), **1532** (HUSZÁR 1979, p. 143, no. 935; UNGER 2000, p. 40, no. 744.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. ?-L);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/2.

124. AR; 0.28 g; 15 x 13 mm; 5 h; v.p.p.; marginally broken;

Obv. FERDI[...]•D•G•R•VN[...]45•;

Rv. •PA[...]ONA•[...]ARIE•; K – B

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), **1545** (HUSZÁR 1979, p. 143, no. 935; UNGER 2000, p. 40, no. 744.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. III-A (?));

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/3.

125. AR; 0.35 g; 15 x 13 mm; 11 h; p.p.; pierced (curved); marginally broken;

Obv. FERDINAND[...]R•VNG•1545•;

Rv. PATRO[...]•NGARIE•; K – B

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), **1545** (HUSZÁR 1979, p. 143, no. 935; UNGER 2000, p. 40, no. 744.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. I-A (?));

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/4.

126¹⁰¹. AR; 0.39 g; 15 x 14 mm; 2 h; p.p.; pierced (curved); overstruck (obv. and rv.);

¹⁰⁰ Completely dated from the initial identification (see BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199).

Obv. FERDINAND•D•G•R•VNG1547(?)•;

Rv. PATRON[...]•VNGARI[...]• K – [...]

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1547 (HUSZÁR 1979, p. 143, no. 935; UNGER 2000, p. 40, no. 744.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. ?-A/B); Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/10.

127¹⁰². AR; 0.39 g; 15 x 13 mm; 5 h; p.p.; pierced (curved); marginally broken;

Obv. FERDINAND•D•G•R[...]G1548•;

Rv. •PATRONA•VNG[...]RIE•; K – B

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1548 (HUSZÁR 1979, p. 143, no. 935; UNGER 2000, p. 40, no. 744.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. I/III-A(?));

Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/5.

128. AR; 0.27 g; 15 x 14 mm; 3 h; v.p.p.; pierced (curved); marginally broken;

Obv. FERDI[...]•VNG•1549•;

Rv. PATRON[...]N•[...]; K – B

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1549 (HUSZÁR 1979, p. 143, no. 935; UNGER 2000, p. 40, no. 744.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. I(?) -A); Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/6.

129¹⁰³. AR; 0.33 g; 15 x 14 mm; 3 h; p.p.; double pierced (curved); slipped die (rv.);

Obv. [...]INAND•D•G•R•VNG•1550•;

Rv. [...]ATRONA•VNGARI[...]• K – [...]

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1550 (HUSZÁR 1979, p. 143, no. 935; UNGER 2000, p. 40, no. 744.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. I/M(?) -?); Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/9.

130. AR; 0.43 g; 16 x 15 mm; 8 h; p.p.; slipped die (rv.);

Obv. FERDINAND[...]•VNG•1554•;

Rv. PATR[...]• – •VNGARIE; K – B

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1554 (HUSZÁR 1979, p. 143, no. 935; UNGER 2000, p. 40, no. 744.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. I-A); Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/7.

131. AR; 0.39 g; 16 x 15 mm; 8 h; v.p.p.; pierced (curved);

Obv. FERDINAND•[...]•G•[...]•VNG•1555•;

Rv. [...]RO[...]A•VNGARI[...]• K – B

¹⁰¹ Completely dated from the initial identification (see BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199).

¹⁰² Differently dated from the initial identification (year 1548, instead of 1546; see BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199).

¹⁰³ Completely dated from the initial identification (see BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199).

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1555 (HUSZÁR 1979, p. 143, no. 935; UNGER 2000, p. 40, no. 744.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. III/VII-A var.);
Costești –“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/8.

Maximilian II. (1563-1576), denar

132. AR; 0.28 g; 15 x 14 mm; 8 h; v.p.p.; pierced (sharp); slipped die (obv. and rv.);
Obv. M[...]**•II•D•** [...] **•B•R**; 1566
Rv. [...] **A•★•V** [...] **ARI** [...]; K – B

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1566 (HUSZÁR 1979, p. 150, no. 992; UNGER 2000, p. 54, no. 766.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. VIII-L);
Costești –“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/11.

133. AR; 0.33 g; 15 x 14 mm; 12 h; p.p.; pierced (curved);
Obv. MAX**•** [...] **•E•RO•I•S•AV•G•** [...] **V•B•R**; 1567
Rv. PATRON [...] **•VNGARIE**; K – B

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1567 (HUSZÁR 1979, p. 150, no. 992; UNGER 2000, p. 54, no. 766.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. VIII-L);
Costești –“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/12.

134. AR; 0.29 g; 14 x 13 mm; 12 h; v.p.p.; pierced (curved); marginally broken;
slipped die (obv. and rv.);
Obv. MAX**•II•D•** [...] **•B•R•**; 1 [...] 8
Rv. PATRO [...] **•NGARIE**; K – B

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1568 (HUSZÁR 1979, p. 150, no. 992; UNGER 2000, p. 54, no. 766.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. ?-L);
Costești –“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/21.

135. AR; 0.48 g; 16 x 15 mm; 3 h; p.p.; pierced (curved); cracked; marginally broken;
Obv. MAX**•II•D•G•E•RO•I•S•AV•** [...] **•HV•B•R•**; 1569
Rv. PATRONA**•VNGARIE**; K – B

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1569 (HUSZÁR 1979, p. 150, no. 992; UNGER 2000, p. 54, no. 766.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. VIII-L);
Costești –“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/13.

136. AR; 0.34 g; 15 mm; 3 h; g.p.; pierced (curved);
Obv. MAX**•II•D•G•E•RO•I•S•AV•G•HV•B•R•**; 1573
Rv. PATRONA**•★•VNGARIE**; K – B

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1573 (HUSZÁR 1979, p. 150, no. 992; UNGER 2000, p. 54, no. 766.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. VIII-L);
Costești –“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/14.

137. AR; 0.18 g; 14 x 12 mm; 10 h; v.p.p.; slipped die (obv. and rv.); marginally broken;

Obv. [...]X•II•D•[...]•E•RO•I•[...]H[...]; [...]573

Rv. [...]•VNG[...R]IE; K – [...]

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1573 (HUSZÁR 1979, p. 150, no. 992; UNGER 2000, p. 54, no. 766.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. ?-L); Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/15.

138. AR; 0.21 g; 15 mm; 11 h; v.p.p.; double pierced (curved); marginally broken;

Obv. MA[...]•II•RO•I•S•AV•[...]•HV•BO•R•; 1575

Rv. PA[...]RONA[...]VNGAR[...]E; K – B

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1575 (HUSZÁR 1979, p. 150, no. 993; UNGER 2000, p. 55, no. 767.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. ?-L); Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/16.

139. AR; 0.49 g; 15 mm; 7 h; g.p.; slipped die (obv. and rv.);

Obv. MAX•II•RO•I•S•AV•G•HV•BO•R•; 1576

Rv. PATRONA•✱•VNGARIE; K – B

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1576 (HUSZÁR 1979, p. 150, no. 993; UNGER 2000, p. 55, no. 767.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. VIII-L); Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/17.

140. AR; 0.21 g; 15 x 13 mm; 6 h; v.p.p.; marginally broken;

Obv. [...]•S•AV•[...]•HV•BO•R•; 1576

Rv. [...]ARIE; K – B

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1576 (HUSZÁR 1979, p. 150, no. 993; UNGER 2000, p. 55, no. 767.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. ?-L); Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/18.

141. AR; 0.38 g; 15 x 14 mm; 3 h; v.p.p.; pierced (curved); marginally broken;

Obv. M[...]X•II•RO[...]V•[...]O•R•; 1577

Rv. PA[...]•V[...]A[...]; [...] – B

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1577 (HUSZÁR 1979, p. 150, no. 993; UNGER 2000, p. 55, no. 767.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. ?-L); Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/19.

142. AR; 0.52 g; 16 x 15 mm; 7 h; p.p.; pierced (curved);

Obv. MAX•II•RO•I•S•AV•[...]E•HV•BO•R•; 157[...]

Rv. PATRONA•✱•VNGARIE; K – B

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1575-1578 (HUSZÁR 1979, p. 150, no. 993; UNGER 2000, p. 55, no. 767.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. VIII-L);

Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/20.

Rudolf II. (1576-1608), *denar*

143. AR; 0.36 g; 14 mm; 4 h; v.p.p.; double pierced (sharp and curved); slipped die (obv.);

Obv. RUDO•II•RO•I•S•A[...]; 1579

Rv. [...]RON•❖•VNGARI; K – B

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), **1579** (HUSZÁR 1979, p. 162, no. 1058; UNGER 2000, p. 75, no. 810.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. VII-L); Costești – “Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/22.

144. AR; 0.60 g; 14 mm; 5 h; p.p.;

Obv. RVD•II•RO•I•S•AV•G•H•B•R•;

Rv. PATR•❖•1580•❖•HVNG•; K – B

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), **1580** (HUSZÁR 1979, p. 162, no. 1059; UNGER 2000, p. 76, no. 811.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. IX(?)–B); Costești – “Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/23.

145. AR; 0.30 g; 16 x 15 mm; 6 h; v.p.p.; pierced (curved); marginally broken;

Obv. [...]D•II•RO•I•S•AV•G•H•B•R•;

Rv. [...]1581•❖•[...]; K – [...]

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), **1581** (HUSZÁR 1979, p. 162, no. 1059; UNGER 2000, p. 76, no. 811.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. ?–B); Costești – “Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/27.

146. AR; 0.42 g; 15 x 14 mm; 11 h; v.p.p.; slipped die (obv. and rv.); marginally broken;

Obv. [...]D•II•RO•I•S•AV•G•[...].B•R•;

Rv. PAT[...].1584•❖•HVNG•; K – B

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), **1584** (HUSZÁR 1979, p. 162, no. 1059; UNGER 2000, p. 76, no. 811.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. IX(?)–B); Costești – “Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/24.

147. AR; 0.52 g; 15 x 14 mm; 11 h; p.p.; slipped die (obv.); marginally broken;

Obv. RVD•II•RO•I•S•AV•G•H•B•R•;

Rv. PATR•❖•1585•❖•HVNG; K – B

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), **1585** (HUSZÁR 1979, p. 162, no. 1059; UNGER 2000, p. 76, no. 811.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. IX(?)–B); Costești – “Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/25.

148. AR; 0.45 g; 14 x 13 mm; 7 h; p.p.;

Obv. [...]D•II•[...].O•I•S•AV•G•H•B[...];

Rv. PATR•❖•1587•❖•HVN[...]; K – B

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), **1587** (HUSZÁR 1979, p. 162, no. 1059; UNGER 2000, p. 76, no. 811.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. IX(?)–B); Costești – “Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/26.

149. AR; 0.40 g; 16 x 15 mm; 12 h; p.p.; pierced (curved);

Obv. RVD•II•RO•I•S•AV•G•H•B•R•;

Rv. PATR•❖•1590•❖•HVNG•; K – B

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1590 (HUSZÁR 1979, p. 162, no. 1059; UNGER 2000, p. 76, no. 811.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. IX(?)–B); Costești – “Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/28.

150. AR; 0.32 g; 16 x 14 mm; 9 h; p.p.; marginally broken;

Obv. RVD•II•RO•I•S•AV•G•H•B•R•;

Rv. PATR☼1591☼HVNG; K – B

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1591 (HUSZÁR 1979, p. 162, no. 1059; UNGER 2000, p. 76, no. 811.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. ?–B); Costești – “Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/29.

151. AR; 0.33 g; 15 mm; 12 h; v.p.p.; cracked; marginally broken;

Obv. [...]D•II•RO•I•S•AV•G•H•B•R•;

Rv. PAT[...]☼1594☼HVNG; K – [...]

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1594 (HUSZÁR 1979, p. 162, no. 1059; UNGER 2000, p. 76, no. 811.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. ?–B); Costești – “Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/30.

152. AR; 0.37 g; 15 x 14 mm; 8 h; p.p.; pierced (curved); slipped die (obv. and rv.);

Obv. RVD•II•RO•I•S•AV•G•H•B•R•;

Rv. PATR☼1594☼HVNG; K – B

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1594 (HUSZÁR 1979, p. 162, no. 1059; UNGER 2000, p. 76, no. 811.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. ?–B); Costești – “Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/31.

153. AR; 0.36 g; 15 x 14 mm; 10 h; p.p.; pierced (curved); slipped die (obv.);

Obv. RVD•II•RO•I•S•AV•G•H•B•R•;

Rv. PATR☼1598☼HVNG; K – [...]

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1598 (HUSZÁR 1979, p. 162, no. 1059; UNGER 2000, p. 76, no. 811.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. ?–B); Costești – “Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/32.

154. AR; 0.43 g; 16 x 15 mm; 7 h; p.p.; pierced (curved); slipped die (rv.);

Obv. RVD•II•RO•I•S•AV•G•H•B•R•;

Rv. PATR☼1601☼HVNG•; K – B

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1601 (HUSZÁR 1979, p. 162, no. 1059; UNGER 2000, p. 76, no. 811.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. IX(?)–B); Costești – “Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/33.

155¹⁰⁴. AR; 0.34 g; 15 mm; 3 h; v.p.p.; pierced (curved); slipped die (obv.);

Obv. [...]VD•II•RO•I•S•AV•G•[...]B[...];

Rv. [...]AT[...]☼[...]601☼HVNG; K – B

¹⁰⁴ Completely dated from the initial identification (see BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199).

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1601 (HUSZÁR 1979, p. 162, no. 1059; UNGER 2000, p. 76, no. 811.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. ?-B); Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/36.

156. AR; 0.36 g; 15 mm; 1 h; v.p.p.; pierced (curved); slipped die (obv. and rv.); marginally broken;

Obv. RVD•II•RO•I•S•AV[...]R•;

Rv. PAT[...]•[...]60Z•HVNG; K – B

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1602 (HUSZÁR 1979, p. 162, no. 1059; UNGER 2000, p. 76, no. 811.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. ?-B); Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/34.

157¹⁰⁵. AR; 0.29 g; 15 x 14 mm; 9 h; v.p.p.; double pierced (curved and sharp); slipped die (obv.); marginally broken;

Obv. RVD•II•RO•I•S•AV[...]•;

Rv. PA[...]0Z•[...]•VNG; K – [...]

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1602 (HUSZÁR 1979, p. 162, no. 1059; UNGER 2000, p. 76, no. 811.a; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. ?-B); Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/37.

158. AR; 0.30 g; 15 x 14 mm; 4 h; p.p.; pierced (curved);

Obv. RVD•II•D•G•RO•I•S•AV[...]B•R•;

Rv. PATRO•1607•HVNGA; K – B

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1607 (HUSZÁR 1979, p. 162, no. 1060; UNGER 2000, p. 77, no. 812; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. ?-A); Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/35.

159. AR; 0.32 g; 15 x 13 mm; 4 h; v.p.p.; pierced (curved); marginally broken;

Obv. RVD•II•D•G•RO•I•S•AV•G•H•[...]•;

Rv. PATR•[...]•HVN[...]•; K – [...]

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1576-1608 (HUSZÁR 1979, p. 162, no. 1059-1060; UNGER 2000, p. 76, no. 811.a; p. 77, no. 812; CHIRILĂ *et alii* 1980, p. 67-68, no. ?-A);

Costești -“Izvoare Dinga”, 1964; IAI inv. no. 323480/38.

Matthias II. (1608-1619), denar

160¹⁰⁶. AR; 0.40 g; 15 x 14 mm; 1 h; g.p.; slipped die (obv. and rv.);

Obv. MAT•II•D•G•REX•HVN•1611•; K – B

Rv. PATRONA [...]VNGARI;

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), 1611 (HUSZÁR 1979, p. 172, no. 1139; UNGER 2000, p. 103, no. 868);

¹⁰⁵ Completely dated from the initial identification (see BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199).

¹⁰⁶ Completely dated from the initial identification (see BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199).

Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/39.

161. AR; 0.50 g; 14 x 13 mm; 1 h; p.p.; slipped die (obv.);

Obv. MAT•D•G•RO•I•S•AV•GE•HV•B•R•; K – B

Rv. PATRO•HVNGA•1619•;

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), **1619** (HUSZÁR 1979, p. 173, no. 1141; UNGER 2000, p. 104, no. 870);

Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/40.

162. AR; 0.40 g; 14 mm; 11 h; g.p.;

Obv. MAT•D•G•RO•I•S•AV•GE•HV•B•R•; K – B

Rv. PATRO•HVNGA•1620•;

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), **1620** (HUSZÁR 1979, p. 173, no. 1141; UNGER 2000, p. 104, no. 870);

Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/41.

Ferdinand II. (1619-1637), *denar*

163. AR; 0.32 g; 14 x 13 mm; 3 h; v.p.p.; pierced (curved); slipped die (obv. and rv.); marginally broken;

Obv. [...]D•G•R•I•S•A•G•H•B•R•; K – [...]

Rv. PATRO•HVNGA•1634•;

Körmöcbánya (Kremnitz) (monetary mark K – B), **1634** (HUSZÁR 1979, p. 182, no. 1205; UNGER 2000, p. 123, no. 916.c);

Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/42.

KINGDOM OF BOHEMIA

Ferdinand II. (1619-1637), *krajcar*

164. AR; 0.69 g; 17.5 mm; 4 h; p.p.; pierced (curved); slipped die (rv.);

Obv. ✠FERDIIDGR (W) I[...]B•REX•;

Rv. •ARCHID•AV (HZ) DV•DV•BCT633•; (I)

Wrocław (Breslau) (monetary mark HZ, Jan Ziesler), **1633** (KALINOWSKI 2006, p. 15, no. 101);

Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/1.

FREE CITY OF EMDEN

Ferdinand III. (1637-1657), *28 stüber*

165. AR; 20.21 g; 40 x 39 mm; 10 h; g.p.; slightly overstruck (rv.); slipped die (obv. and rv.);

Obv. FLOR•ARGEI (28) CIVI[...]T•EMB; ✠ – ✠

Rv. ✠FERDINIAI•I[...]JOM•IMP•SEM•AVG; (28)

Emden, 1637-1657 (WORLD COINS 2018, p. 487, KM#10.2);

Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/45.

COUNTY OF OLDENBURG-JEVER

Anton Günther (1603-1667), 28 stüber

166. AR; 19.72 g; 41 mm; 3 h; g.p.;

Obv. FLO[...]•AN•GV•C•O (28) E•D•D•I•IE•E•K♣; ∴ - ∴

Rv. FERD•III•D•G•ROM[...]P•SEMP•AVG; (28)

Jever, 1649-1651 (WORLD COINS 2018, p. 586, KM#40);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/46.

IMPERIAL CITY OF ZWOLLE

leeuwendaalder

167. AR; 27.02 g; 40 x 39 mm; 2 h; g.p.;

Obv. MO•ARG•CONFOE – BELG•CIV:ZWOL•;

Rv. *CONFI[...]JENS:DNO:NON MOVETVR•1662•;

Zwolle, 1662 (DELMONTE 1967, p. 204, nr. 867; WORLD COINS 2018, p. 586, KM#40);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/47.

KINGDOM OF SPAIN

COUNTY OF HOLLAND

Felipe II. (1556-1598), leeuwendaalder

168. AR; 26.31 g; 39.5 x 39 mm; 7 h; p.p.; slipped die (rv.); with the trace of two possible sharp cutting intentions on the obv.;

Obv. ×MO×NO×[...]G× 15 – 76 ×ORDIN×HOL×;

Rv. ☼(?)×CONFIDENS×DNO×N[...]×MOVETVR×;

Dordrecht (monetary mark ☼, rosette, city arms), 1576 (VERKADE 1848, p. 111, no. 264; DELMONTE 1967, p. 194, nr. 831);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/164.

PRINCIPALITY OF TRANSYLVANIA

István Bocskai (1604-1606), hármás garas

169. AR; 1.79 g; 20 mm; 1 h; g.p.; pierced (curved); slipped die (obv.);

Obv. STEPH•DG•HVN•TRAN•P•ET•SI•CV•;

Rv. [...]II•/GROS•ARG/TRIPR•EGNI•/HVNGAR•/•1606•;

Nagybánya (Baia Mare) (Ungarische, Bocskai'sche, Siebenbürgische Wappen, each divided by a dot), 1606 (RESCH 1901, p. 55, no. 66 (av.); p. 55-56, no. 65-66 var. (rv.); MBR 1977, p. 149, no. 722 (obv.); p. 150, no. 734 (rv.);

Costești -"Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/174.

KINGDOM OF SWEDEN
EASTERN PRUSSIA: CITY OF ELBING
Gustav II Adolf (1621-1632), grosz

170¹⁰⁷. AR; 0.80 g; 19 mm; 9 h; v.p.p.; pierced (curved);

Obv. [...]DOLD:G:[...]EX•SVE;

Rv. [...]CIVI•ELBING•29;

Elbląg, 1629 (KOPICKI 1995, II, p. 416, no. 9598-9599; AHLSTRÖM, ALMER & JONSSON 1980, p. 56, no. 29b.);

Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/166.

171. AR; 0.69 g; 19 mm; 1 h; v.p.p.; slipped die (rv.);

Obv. GV[...]D•G:REX•SVE.;

Rv. ★GROS[...]V[...]ELBING:30;

Elbląg, 1630 (KOPICKI 1995, II, p. 416, no. 9600; AHLSTRÖM, ALMER & JONSSON 1980, p. 56, no. 30);

Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/165.

REPUBLIC OF THE UNITED NETHERLANDS
REGION OF WEST FRIESLAND
leeuwendaalder

172. AR; 27.10 g; 41 x 40 mm; 2 h; g.p.; slightly overstruck (obv.);

Obv. MO•ARG•PRO•CON – FOE•BELG•WESTF;

Rv. ♣CONFIDENS•DNO•NON•MOVETVR•1636;

Hoorn-Enkhuizen-Medemblik, (monetary mark ♣, lilie, Nicolaas Wijntgens), **1636** (VERKADE 1848, p. 121, no. 367 var.; DELMONTE 1967, p. 196, nr. 836 var.; WORLD COINS 2018, p. 1438, KM#14.2);

Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/50.

173. AR; 26.85 g; 41 x 40 mm; 11 h; g.p.; marginally cracked;

Obv. MO•ARG•PRO•CON – FOE•BELG•WESTF;

Rv. ♣CONFIDENS•DNO•NON[...]OVETVR•1641;

Hoorn-Enkhuizen-Medemblik, (monetary mark ♣, lilie, Nicolaas Wijntgens), **1641** (VERKADE 1848, p. 121, no. 367 var.; DELMONTE 1967, p. 196, nr. 836 var.; WORLD COINS 2018, p. 1438, KM#14.2);

Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/51.

174. AR; 27.00 g; 41 mm; 3 h; g.p.;

Obv. MO•ARG•PROCON – FOEBELG•WESTF;

Rv. [...]CONFIDENS•DNO•NON•MOVETVR•1672;

Hoorn-Enkhuizen-Medemblik, (indistinguishable herb or monetary mark), **1672** (VERKADE 1848, p. 121, no. 367 var.; DELMONTE 1967, p. 196, nr. 836 var.; WORLD COINS 2018, p. 1438-1439, KM#14.3);

¹⁰⁷ Differently dated from the initial identification (year 1629, instead of 1626/32; see BUTNARIU 2019, p. 165-166, no. 199).

Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/52.

PROVINCE OF GELDERLAND

leeuwendaalder

175. AR; 27.00 g; 41 x 40.5 mm; 12 h; g.p.; slightly overstruck (obv. and rv);
Obv. MO•ARG•PRO:CON• – [...]OE•BELG•GEL;
Rv. •CONFIDENS•DNO•NON•MOVETVR•1641;
Harderwijk, 1641 (VERKADE 1848, p. 89, no. 53 var.; DELMONTE 1967, p. 193, nr. 825 var.; WORLD COINS 2018, p. 1396-1397, KM#15.2);
Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/48.

PROVINCE OF UTRECHT

leeuwendaalder

176. AR; 27.22 g; 40 mm; 8 h; g.p.; slightly overstruck (obv.)
Obv. MO•ARG•PRO•CON – FOE•BELG•TRA••;
Rv. •CONFIDENS•DNO•NON•MOVETVR•1661;
Utrecht, 1661 (VERKADE 1848, p. 144, no. 599 var. (obv.); p. 144, no. 597 var. (rv.); DELMONTE 1967, p. 198, nr. 845 var.; WORLD COINS 2018, p. 1432-1433, KM#32.1);
Costești - "Izvoare Dinga", 1964; IAI inv. no. 323480/49.

BIBLIOGRAPHY

AHLSTRÖM, ALMER & JONSSON 1980 – B. Ahlström, Y. Almer, K. Jonsson, *Sveriges besittningsmynt/ Die Münzen der schwedischen Besitzungen/ Coins of the Swedish possessions: 1561-1878*, Stockholm, 1980.

AUBIN 1981 – G. Aubin, *La circulation monétaire en Gaule à la fin du regne du Postume*, în: Ch. Carcassonne, T. Hackens (éds.), *Statistics and numismatics. Statistique et numismatique. Table ronde organisée par le Centre de Mathématique Sociale de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales de Paris et le Séminaire de Numismatique Marcel Hoc de l'Université Catholique de Louvain. Paris, 17-19 sept. 1979*, Strasbourg, 1981, p. 344-354.

ALEXIU & MARTIN 2008 – A. Alexiu, T. Martin, *Cercetări numismatice - 1978-2007. Sumarul și indicele pe materii*, CN 14 (2008), p. 17-146.

BALTAG 2021 – A. Baltag, *Despre tezaurul monetar medieval de la Costești (jud. Vaslui)*, în: *Al XIX-lea Simpozion de numismatică: Programul și rezumatele comunicărilor, 21-22 octombrie 2021*, Chișinău, 2021.

BOLDUREANU & MATVEEV 2018 – A. Boldureanu, S. Matveev, *Patrimoniul numismatic al Republicii Moldova. Imagine și legendă*, Chișinău, 2018.

BUTNARIU 1994a – V. M. Butnariu (coord.), *Tezaure din muzeele orașului Chișinău (secolele XVI-XVIII)*, Chișinău, 1994.

BUTNARIU 1994b – V. M. Butnariu, *Introducerea talerului-leu în Moldova lui Vasile Lupu*, AIIA-Iași 31 (1994), p. 59-71.

BUTNARIU 1997 – V. M. Butnariu, *Moldova între „spații monetare” și „rațiuni de stat”. Anii 1574-1612*, SCN 12 (1997), p. 157-172.

BUTNARIU 2003 – V. M. Butnariu, *Note numismatice (V)*, ArhMold 26 (2003), p. 265-285.

BUTNARIU 2004 – V. M. Butnariu, *Transilvania în relațiile internaționale. Interferențe politice și monetare (1526-1714)*, Iași, 2004.

BUTNARIU 2009 – V. M. Butnariu, *Tezaurul de la Ungureni. Prolegomene la circulația șilingului în Moldova*, AIIA-Iași 46 (2009), p. 401-438.

BUTNARIU 2012 – V. M. Butnariu, «*Grossus argenteus triplex*» în *Moldova (II)*, SCN s.n., 3/15 (2012), p. 73-95.

BUTNARIU 2019 – V. M. Butnariu (ed.), *Moneta terrae moldaviae II. Repertoriu tezaure*, Iași, 2019.

BUTNARIU 2021 – V. M. Butnariu, *Moneta terrae moldaviae III. Lexicon numismatic*, Iași, 2021.

BUTNARIU & PUȘCAȘU 1993 – V. M. Butnariu, V.-M. Pușcașu, *Tezaure monetare din secolele XV-XVII descoperite în Moldova (II)*, AIIA-Iași 30 (1993), p. 573-575.

CHIRICA & APARASCHIVEI 2004 – V. Chirica, D. Aparaschivei, *Institutul de Arheologie Iași. În căutarea timpului trecut*, Iași, 2004.

CHIRILĂ et alii 1980 – E. Chirilă, N. Gudea, V. Lazăr, A. Zrinyi, *Tezaurul monetar de la Băgaciu, sec. XIV-XVI*, în: E. Chirilă, N. Gudea, V. Lazăr, A. Zrinyi, *Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul Județean Mureș, Tîrgu-Mureș*, p. 44-80.

DELMONTE 1967 – A. Delmonte, *Le Benelux d'argent. Écus - demi-écus - quart d'écus et monnaies obsidionales dans les territoires composant les anciens Pays-Bas septentrionaux et méridionaux*, Amsterdam, 1967.

GUMOWSKI 1960 – M. Gumowski, *Handbuch der polnischen Numismatik*, Graz, 1960.

HUSZÁR 1979 – L. Huszár, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*, Budapest-München, 1979.

IGER 2008 – T. Iger, *Katalog trojaków polskich*, Warszawa, 2008.

ILIESCU & FOIT 1967 – O. Iliescu, Gr. Foit, *Un tezaur de monede moldovenești din prima jumătate a secolului al XV-lea*, ArhMold 5 (1967), p. 145-167.

KALINOWSKI 2006 – P. Kalinowski, *Śląskie monety Habsburgów. Ferdynand II. Katalog*, Kalety, 2006.

KENT 1988 – J. P. C. Kent, *Interpreting Coin Finds*, în: J. Casey, R. Reece (eds.), *Coins and the Archaeologist*², London, 1988, p. 201-217.

KOPICKI 1995 – E. Kopicki, *Ilustrowany skorowidz pieniędzy polskich i z polską związanych*, I-II, Warszawa, 1995.

KOPICKI 2007 – E. Kopicki, *Monety Zygmunta III Wazy*, Szczecin, 2007.

MBR 1977 – C. Buzdugan, O. Luchian, C. C. Oprescu, *Monede și bancnote românești*, București, 1977.

MIHAILESCU-BÎRLIBA 1993 – V. Mihailescu-Bîrliba, *Tezaurele monetare. Cercetare și interpretare*, SCIVA 44/1 (1993), p. 53-58.

MIHAILESCU-BÎRLIBA 2006 – V. Mihailescu-Bîrliba, *About the monetary catalogue*, în: V. Mihailescu-Bîrliba (ed.), *The Great Medieval Coin Hoard of Iași. Historical Significance of the Great Medieval Coin Hoard of Iași*, Iași, 2006, p. 401-408.

MIHAILESCU-BÎRLIBA & BUTNARIU 1993 – V. Mihailescu-Bîrliba, V. Butnariu, *Descoperiri monetare din Moldova. II*, ArhMold 16 (1993), p. 289-294.

MÎRZA 2018 – V. Mîrza, *Muzeul de Antichități din Iași – istoria locului și a arhivei*, HUI 9 (2018), p. 65-79.

MIKOŁAJCZYK 1985 – A. Mikołajczyk, *Polish-Ottoman monetary relations in the light of numismatic evidence (16th to 18th century)*, WN 29 (1985), p. 87-100.

MIKOŁAJCZYK 1988 – A. Mikołajczyk, *Einführung in die neuzeitliche Münzgeschichte Polens*, Łódź, 1988.

MIKOŁAJCZYK 1988 – A. Mikołajczyk, *Polish coins in the monetary circulation of Europe in the sixteenth and seventeenth centuries*, în: I. Carradice (ed.), *Proceedings of the 10th International Congress of Numismatics: London, September 1986/Actes du 10ème Congrès international de numismatique*, London, p. 563-568.

MUNTEANU 2004 – L. Munteanu, *Aspecte ale circulației monetare în Moldova în secolele XVI-XVII*, ArhMold 27 (2004), p. 241-260.

MUNTEANU 2006 – L. Munteanu, *Preliminary data about the coin hoard of Iași - 2002*, în: V. Mihailescu-Bîrliba (ed.), *The Great Medieval Coin Hoard of Iași. Historical Significance of the Great Medieval Coin Hoard of Iași*, Iași, 2006, p. 433-474.

MUNTEANU et alii 2019 – L. Munteanu, A. Boldureanu, G.-D. Hânceanu, V. Ursachi, *"The afterlife" of money. The coins found in the necropolis of Brad (Negri commune, Bacău County)*, ArhMold 42 (2019), p. 135-178.

MUNTEANU & BALTAG 2021 – L. Munteanu, A. Baltag, *Monedele descoperite în cimitirul bisericii „Sfânta Parascheva” din Roman (jud. Neamț)*, în: G.-D. Hânceanu, A. Simalcsik, R. D. Simalcsik, V. Diaconu, L. Munteanu, O. Mircea, V. Vasilache, *Arhiepiscopia Romanului și Bacăului. Cimitirul medieval și complexele laice din perimetrul sud-vestic al incintei bisericești: rezultatele cercetării preventive din anul 2015*, Piatra Neamț, 2021, p. 167-228.

MUNTEANU & IOSUB 2020 – L. Munteanu, C. Iosub, *Pars pro toto? Considerații pe marginea unui tezaur monetar medieval descoperit în Iași (Strada „Costache Negri”)*, în: D. Aparaschivei, G. Bilavski, L. Pîrnău, (ed.), *Varia archaeologica (I). Tradiție și inovație în cercetarea arheologică din România și Republica Moldova*, Cluj-Napoca, 2020, p. 281-295.

MURGESCU 1996 – B. Murgescu, *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea*, București, 1996.

NEUMANN 1998 – E. Neumann, *Brandenburg-preußische Münzprägungen unter der Herrschaft der Hohenzollern 1415-1918. 1. Zeit der Kurfürsten 1415-1701/ Die Münzen des Kurfürstentums Brandenburg unter der Herrschaft der Hohenzollern 1415-1701 (1. Band)*, Köln, 1998.

PAP 1984 – F. Pap, *Tezaurul monetar de la Ghirișu Român (județul Cluj). Observații despre circulația monetară în Transilvania*, AMN 21 (1984), p. 543-549.

PAP 2006 – F. Pap, *Despre circulația monetară în Transilvania la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea*, în: T. Sălăgean, M. Mitu (coord.), *Principele Ștefan Bocskai și epoca sa*, Cluj-Napoca, 2006, p. 131-139.

POHL 1982 – A. Pohl, *Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters, 1300-1540*, Graz-Budapest, 1982.

RESCH 1901 – A. Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart*, Hermannstadt, 1901.

SZWAGRZYK 1990 – J. A. Szwagrzyk, *Pieniądz na ziemiach polskich: X-XX w.*, Wrocław, 1990.

TEODOR 1999 – D. Gh. Teodor, *Institutul de Arheologie din Iași. Trecut și prezent*, ArhMold 22 (1999), p. 5-15.

UNGER 1997 – E. Unger, *Magyar Éremhatározó, I. kötet (1000-1540)*, Budapest, 1997.

UNGER 2000 – E. Unger, *Magyar Éremhatározó, II. kötet (1526-1740)*, Budapest, 2000.

VELTER & ȘTIRBU 2002 – A.-M. Velter, C. Știrbu, *Circulația în Țările Române a monedelor de argint cu valoare ridicată emise de statele, orașele și forurile ecleziastice germane, în perioada secolelor XVI-XVII*, CN 8 (2002), p. 273-308.

VERKADE 1848 – P. Verkade, *Muntboek, bevattende de namen en afbeeldingen van munten geslagen in de zeven voormalig vereenigde Nederlandsche provincien sedert den Vrede van Gent tot op onzen tijd*, Schiedam, 1848.

WORLD COINS 2018 – Th. Michael, T. L., Schmidt (eds.), *Standard Catalog of World Coins. 1601-1700*, Iola, 2018.

Monetary Space		Issuer	Value	Pcs.	Dating	Tot.
POLISH– LITHUANIAN CMLTH.	KINGDOM OF POLAND	Kazimierz IV	pólgrosz	2	1479-1492	2
		Jan I Olbracht		17	1492-1499	17
		Aleksander I		10	1501-1506	10
		Zygmunt I Stary		4	1507	12
				2	1508	
				1	1509	
				4	1510	
				1	1507-1511	
		Stephan Bathory	trojak	1	1584-1587	1
		Zygmunt III Waza	pólgrosz	1	1620	1
			grosz	1	1623	13
				10	1624	
				1	1625	
				1	1623-1626	
			trojak	1	1596	11
				3	1598	
				4	1599	
				1	1600	
				2	1601	
			ort	2	1621	12
				5	1622	
				3	1623	
				2	1624	
	GRAND DUCHY OF LITHUANIA	Stephan Bathory	trojak	1	1583	1
		Zygmunt III Waza	grosz	2	1625	18
				13	1626	
			trojak	3	1627	
			1	1596	1	
	DUCHY OF LIVONIA: CITY OF RIGA	Zygmunt III Waza	trojak	1	1597	1
	GDÁNSK	Zygmunt III Waza	grosz	1	1623	8
				1	1625	
				6	1626	
			ort	1	1616	4
				2	1624	
				1	1625	
	DUCHY OF BRANDENBURG -PRUSSIA	Georg Wilhelm	póttorak	1	1626	1
			ort	1	1623	2
				1	1625	

Monetary Space		Issuer	Value	Pcs.	Dating	Tot.
KINGDOM OF HUNGARY	KINGDOM OF HUNGARY	Ulászló II	<i>denár</i>	1	1498-1503	2
				1	1511	
	ŠVÍDNICE	Lajos II	<i>félgaras</i>	1	1520	5
				1	1522	
				2	1526	
				1	1517-1527	
THE HOLY ROMAN EMPIRE	ARCHDUCHY OF AUSTRIA: KINGDOM OF HUNGARY	Ferdinand I	<i>denar</i>	1	1532	9
				2	1545	
				1	1547	
				1	1548	
				1	1549	
				1	1550	
				1	1554	
				1	1555	
		Maximilian II	<i>denar</i>	1	1566	11
				1	1567	
				1	1568	
				1	1569	
				2	1573	
				1	1575	
				2	1576	
				1	1577	
				1	1575-1578	
		Rudolf II	<i>denar</i>	1	1579	17
				1	1580	
				1	1581	
				1	1584	
				1	1585	
				1	1587	
				1	1590	
				1	1591	
				2	1594	
				1	1598	
				2	1601	
				2	1602	
				1	1607	
				1	1576-1608	
		Matthias II	<i>denar</i>	1	1611	3
				1	1619	
				1	1620	
		Ferdinand II	<i>denar</i>	1	1634	1

Monetary Space		Issuer	Value	Pcs.	Dating	Tot.
THE HOLY ROMAN EMPIRE	KINGDOM OF BOHEMIA	Ferdinand II	<i>krajcar</i>	1	1633	1
	FREE CITY OF EMDEN	Ferdinand III	<i>28 stüber</i>	1	1637-1657	1
	COUNTY OF OLDENBURG- JEVER	Anton Günther	<i>28 stüber</i>	1	1649-1651	1
	IMPERIAL CITY OF ZWOLLE		<i>leeuwen daalder</i>	1	1662	1
KINGDOM OF SPAIN	COUNTY OF HOLLAND	Felipe II	<i>leeuwen daalder</i>	1	1576	1
PRINCIPALITY OF TRANSYLVANIA	NAGYBÁNYA	István Bocskai	<i>hármás garas</i>	1	1606	1
KINGDOM OF SWEDEN	EASTERN PRUSSIA: CITY OF ELBING	Gustav II Adolf	<i>grosz</i>	1	1629	2
				1	1630	
REPUBLIC OF THE UNITED NETHERLANDS	REGION OF WEST FRIESLAND	<i>leeuwen daalder</i>		1	1636	3
				1	1641	
				1	1672	
	PROVINCE OF GELDERLAND	<i>leeuwen daalder</i>		1	1641	1
	PROVINCE OF UTRECHT	<i>leeuwen daalder</i>		1	1661	1
				TOTAL: 176		

Table 1. *Composition and structure of the Costești hoard.*

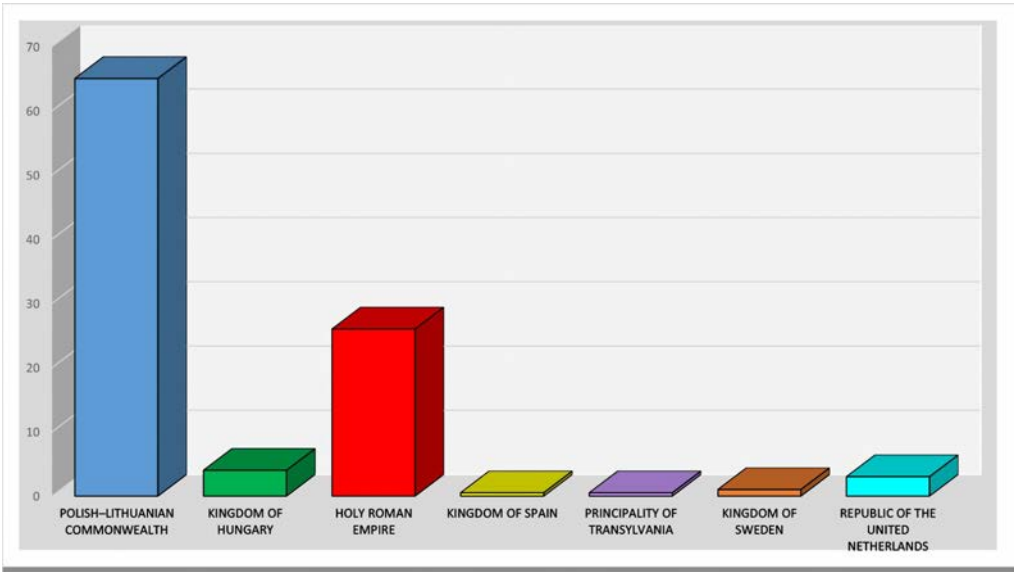

Chart 1. Hoard structure by monetary space.

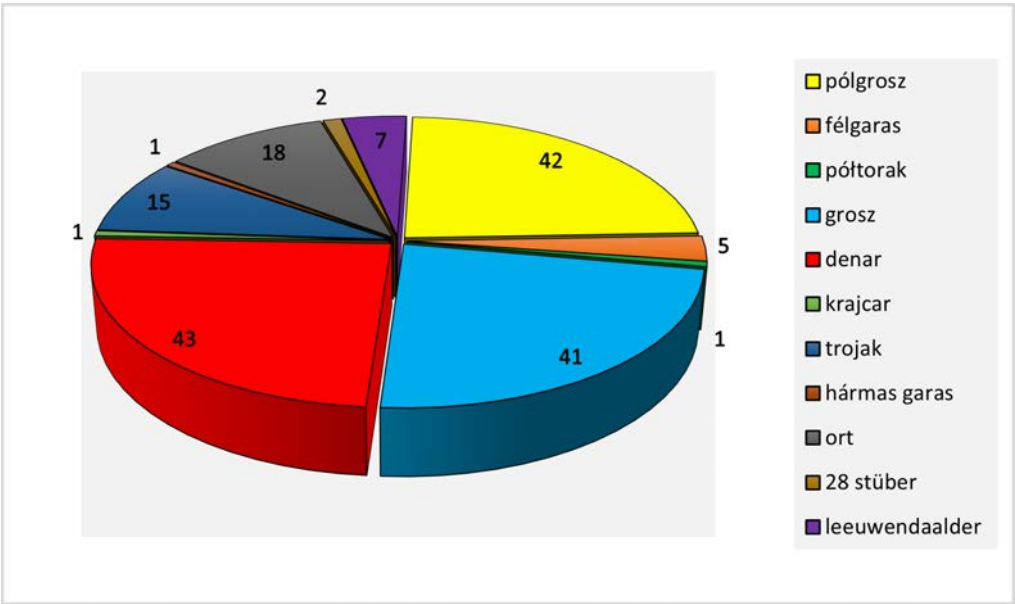

Chart 2. Hoard structure by denominations.

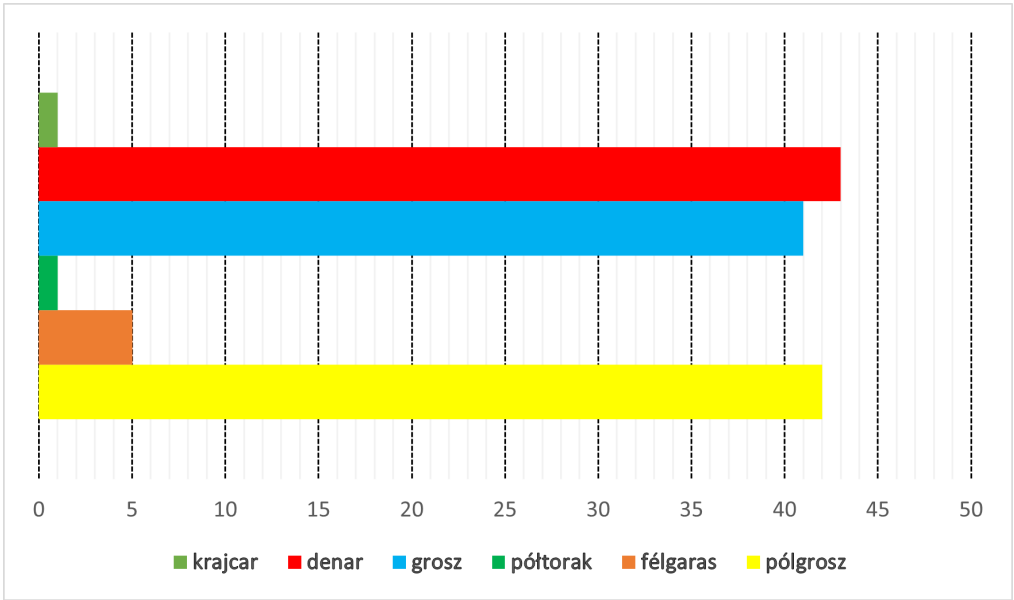

Chart 3. Coins of “small denomination”.

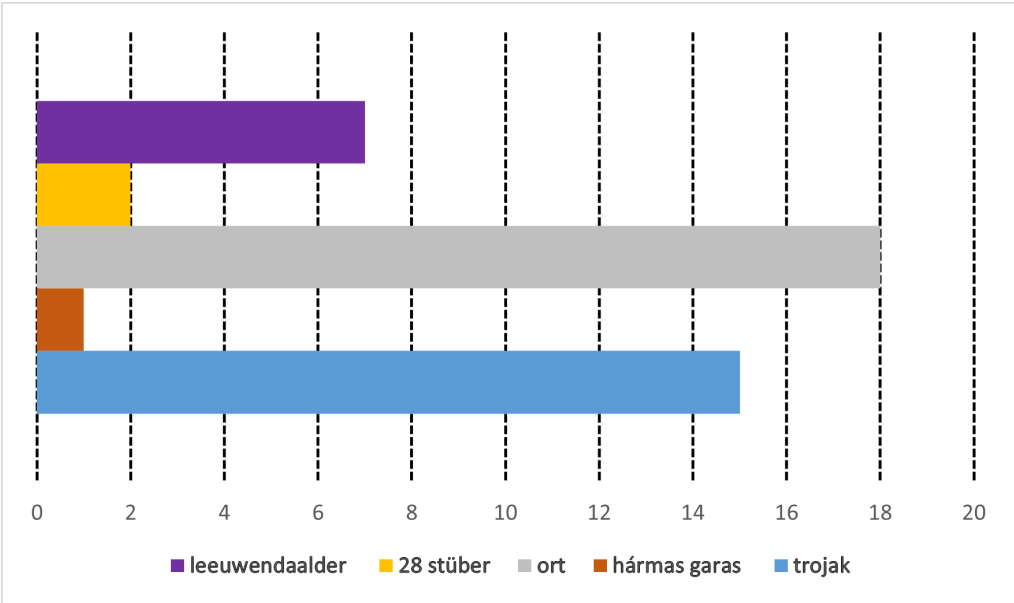

Chart 4. Coins of “medium and high denomination”.

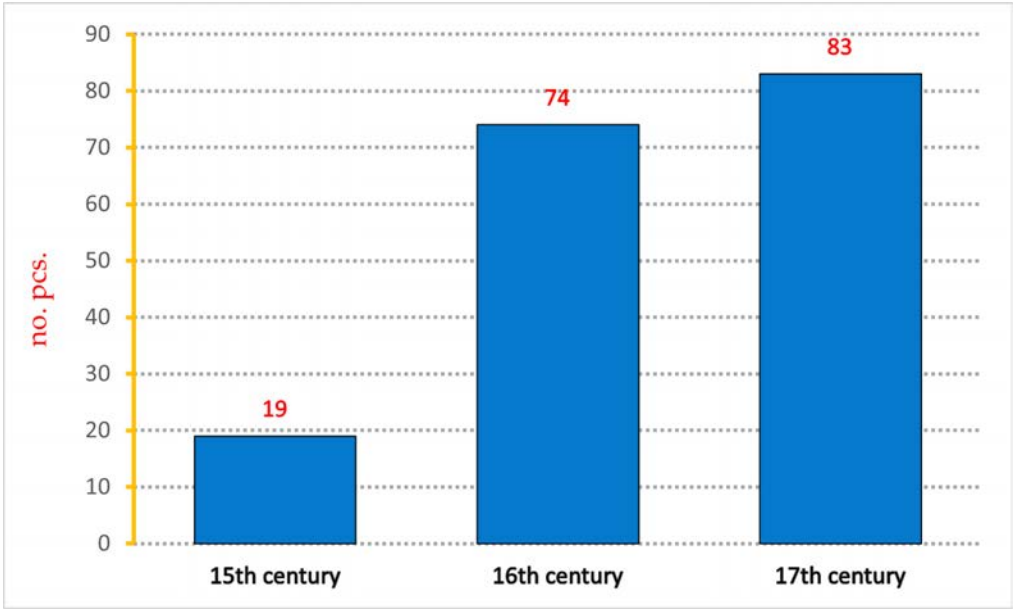

Chart 5. Chronological structure of the hoard by centuries.

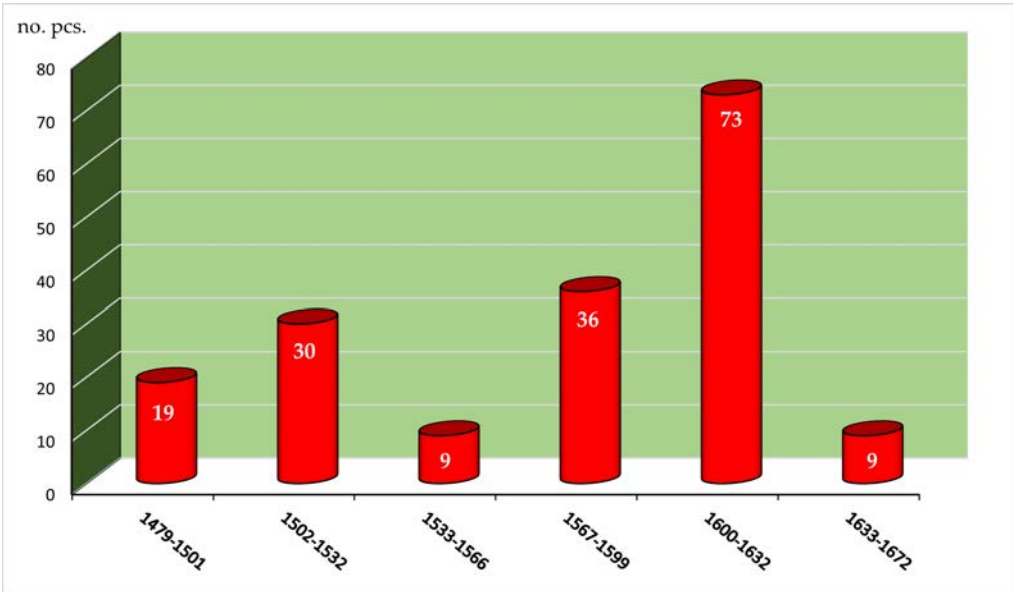
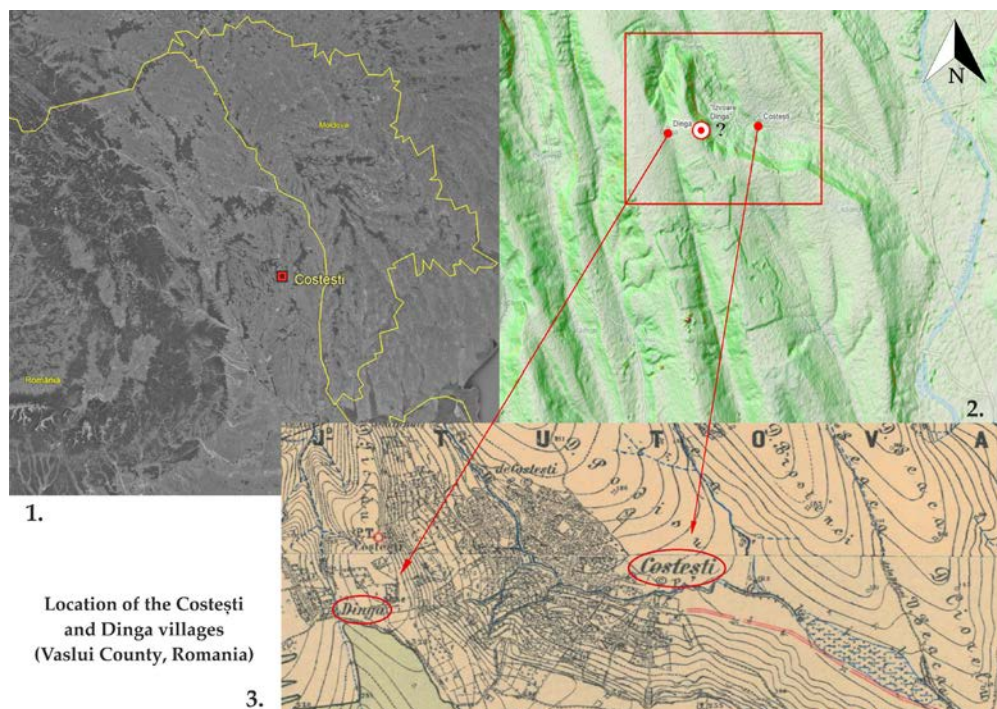

Chart 6. Chronological structure of the hoard by frames.

Pl. I. 1-3. Location of the Costești and Dinga villages (Vaslui County, Romania);
 1. Satellite view of the location of Costești commune (@GoogleMaps);
 2. Satellite view of the location of the Costești and Dinga villages with the presumed point of "Izvoare Dinga" (@CalTopo); 3. Location of the Costești and Dinga villages, based on the Austrian maps (@map.cimec.ro - 12.12.2022).

12-IX-1964
Costești - Vaslui:

Exerșe Director,

Subsemnatul Bălaiețu Gheorghe, absolvent al Facultății de istorie-literatură-Tor, director al Școlii generale de copii Costești, vă aduc la cunoștință următoarele:

În ziua de 11 Septembrie a.e. locuitorul Vasluiului Gh. Gheorghe din satul Costești m. Vaslui, săpând în locul numit Lăpșare-Împreună la 1500 m. de satul Costești-nord-vest-a descoperit, la adâncimea de 20 cm, un vas de argilă în care se aflau monede diferite ca mărime, din argint, din aur, după părerea mea, din primele jumătăți a secolului al XIII-lea și mai cu seamă din timpul domniei lui Ștefan Lăpșare, deoarece unul din ele poartă data: 1636, 1642-17.

Alte monede din aur, din 1786 a fost găsită de același locuitor în curtea sa, monede pe care v-o înaintez împreună cu celălalt.

Am constatat că majoritatea monedelor sunt de proveniență polonă în majoritate.

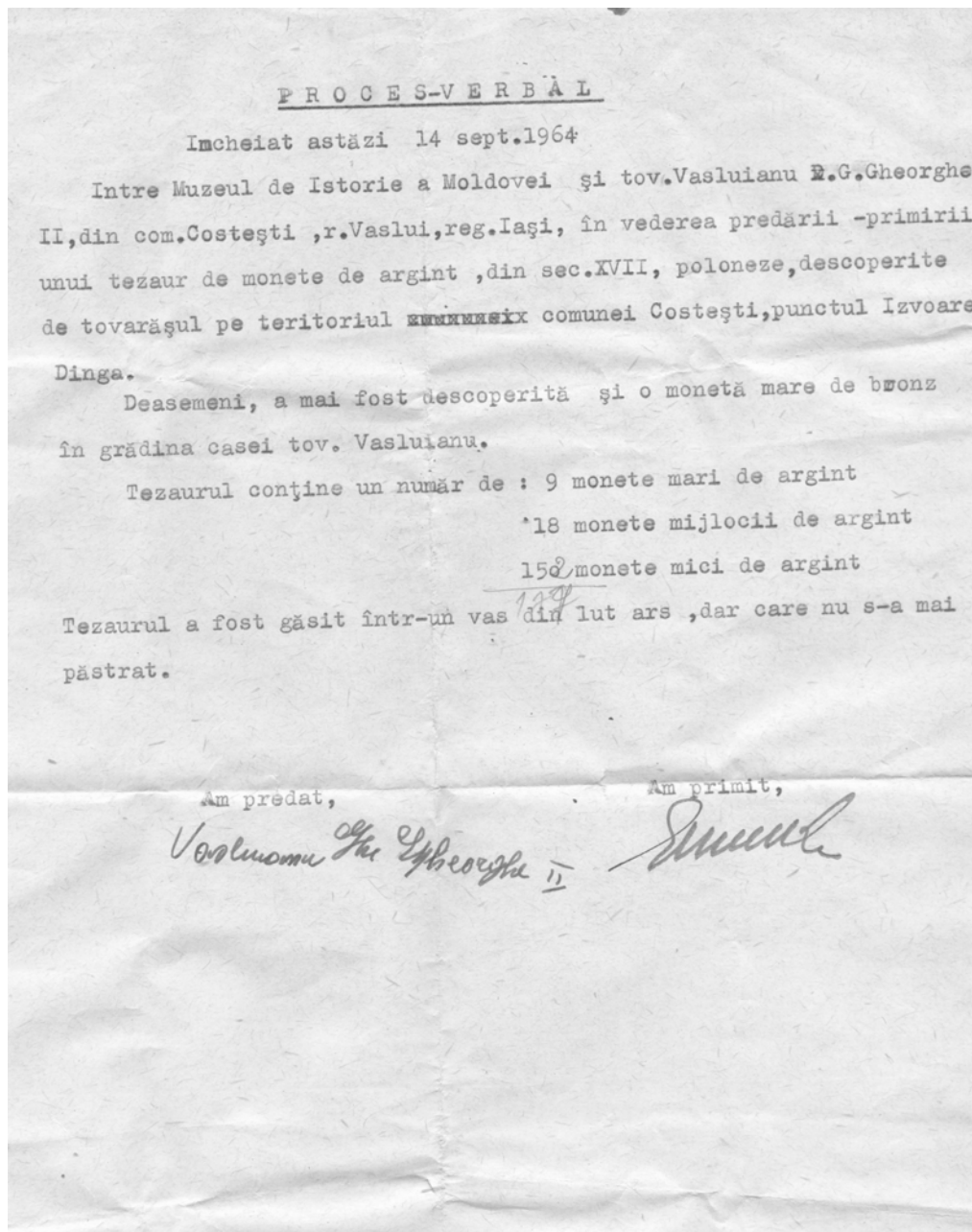
Dezavând a' fost înregistrat la redacția unui ziar din care m-a mîștrîmîș dat ușoare urme de timp carbonizat.

Vă înaintez această modestă descoperire prin autoral ei, locuitorul Vasluiului Gh. Gheorghe în conștințind că prin această aducem o mică contribuție la îmbogățirea muzeului-nuțu numismatică, și, probabil, la elucidarea unor probleme privind istoria poporului nostru.

Cu respect
G. Bălaiețu

Tor. Director al Muzeului de istorie națională
Tor.

Pl. II. The statement from the 12th of September 1964 of Gheorghe Bălaiețu, the headmaster of the Costești General School.

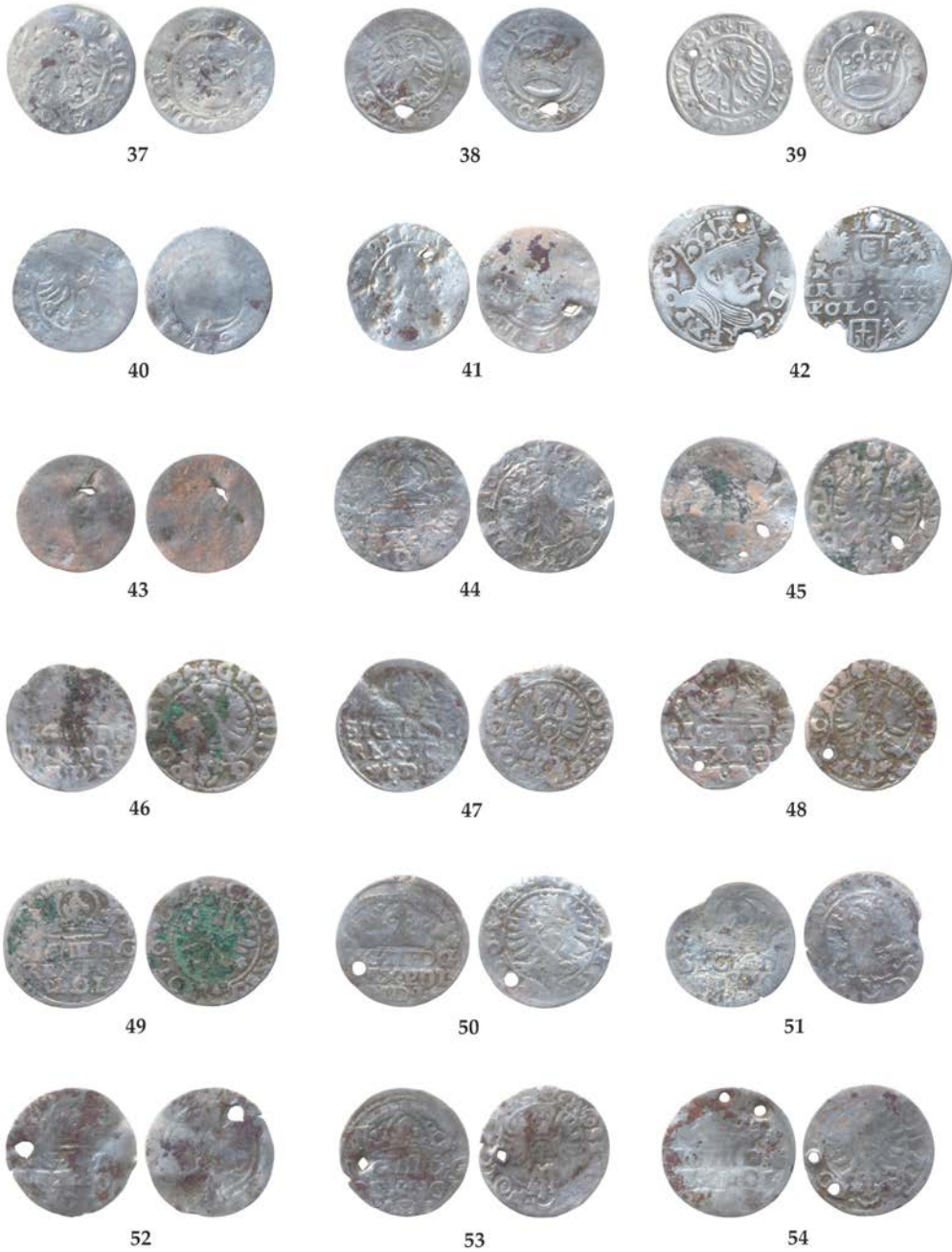
Pl. III. The record from 14th of September 1964 between Gheorghe Gh. Vasluianu II and the Museum of History of Moldova in Iași.

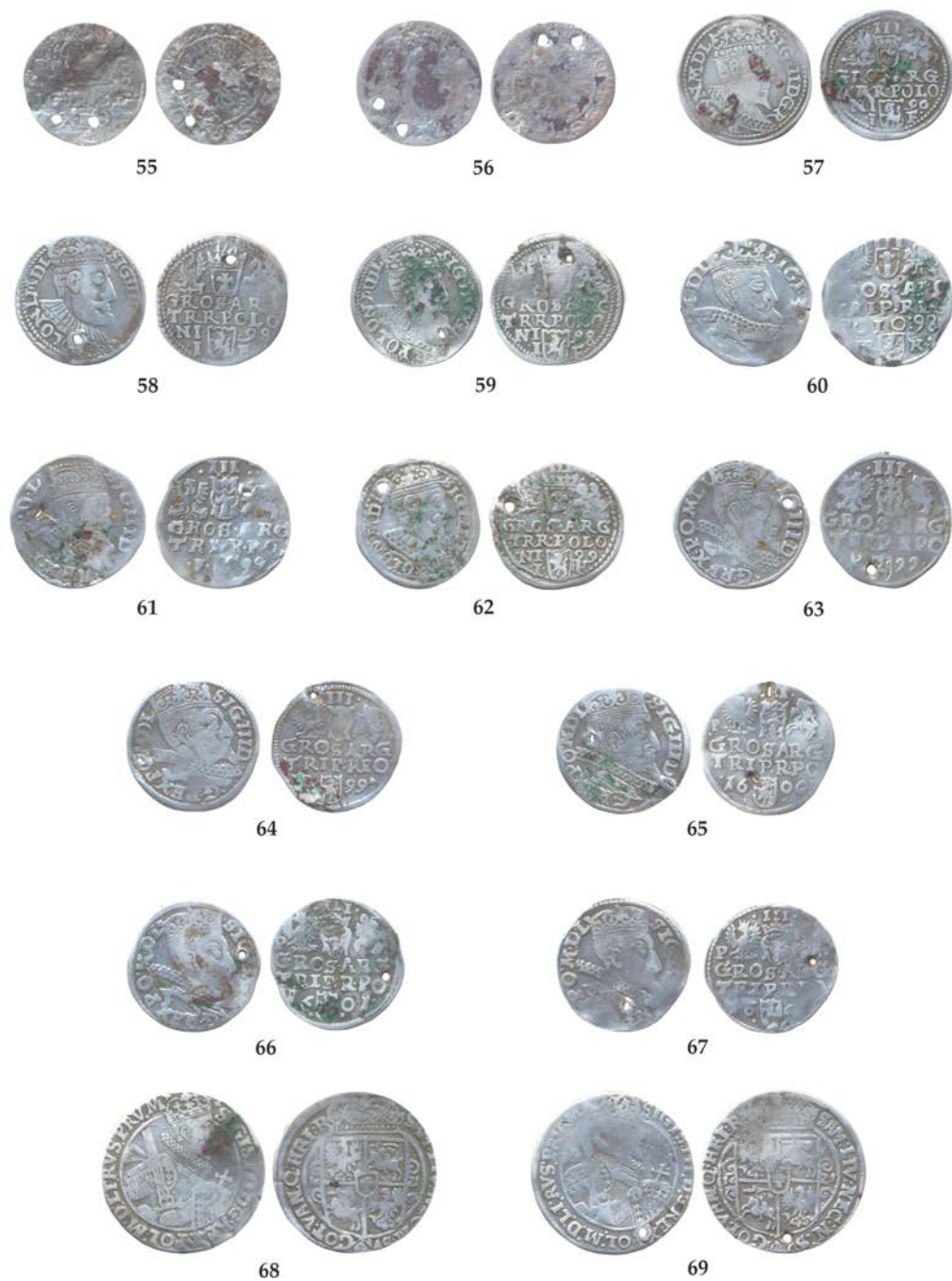
Pl. IV. Coins from the Costești hoard (Cat. nos. 1-18).

Pl. V. Coins from the Costești hoard (Cat. nos. 19-36).

Pl. VI. Coins from the Costești hoard (Cat. nos. 37-54).

Pl. VII. Coins from the Costești hoard (Cat. nos. 55-69).

Pl. VIII. Coins from the Costești hoard (Cat. nos. 70-82).

Pl. IX. Coins from the Costești hoard (Cat. nos. 83-100).

Pl. X. Coins from the Costești hoard (Cat. nos. 101-115).

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

Pl. XI. Coins from the Costești hoard (Cat. nos. 116-133).

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

Pl. XII. Coins from the Costești hoard (Cat. nos. 134-151).

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

165

166

Pl. XIII. Coins from the Costești hoard (Cat. nos. 152-166).

167

168

169

170

171

172

173

174

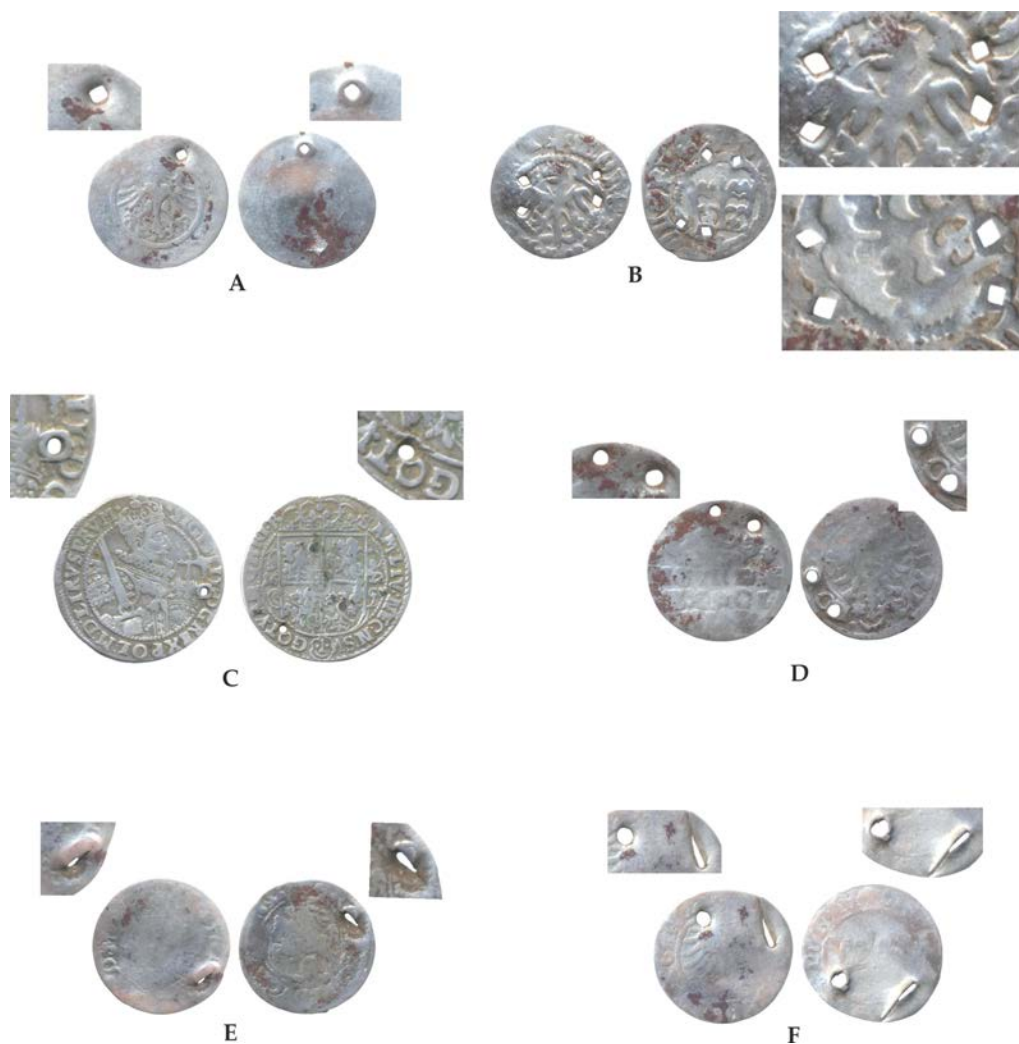
175

176

Pl. XIV. Coins from the Costești hoard (Cat. nos. 167-176).

Pl. XV. Various type of perforations (A, B/Cat. nos. 33, 4 - rhomboid; C, D/Cat. nos. 73, 54 - round; E/Cat. no. 91 - sharp; F/Cat. no. 29 - sharp and round).

DOUĂ INELE ROMANE CU GEMĂ DESCOPERITE ÎN JUDEȚUL SIBIU

Radu ARDEVAN*

Claudiu MUNTEANU**

Cuvinte-cheie: *inel, aur, argint, gemă, Dacia romană, Copșa Mică, Orlat.*

Keywords: *ring, gold, silver, gemstone, Roman Dacia, Copșa Mică, Orlat.*

Rezumat: *Acest articol prezintă două inele romane cu gemă, găsite întâmplător în partea centrală a Transilvaniei de sud, județul Sibiu (la Copșa Mică, respectiv lângă Orlat). Ambele se datează în epoca Daciei romane. Primul este din aur, iar pe gema din onix negru apare Fortuna cu cârmă și cornul abundenței. Celălalt este din argint, iar gema lui din jaspis roșcat este parțial deteriorată; înfățișează probabil un gryllos. Ambele geme au fost lucrate cu măiestrie redusă și trebuie să provină din oarecare ateliere provinciale.*

Abstract: *This paper deals with two Roman rings with their gemstones, found by chance in central-southern Transylvania, Sibiu county (at Copșa Mică, respectively near Orlat). Both date back to the time of Roman Dacia. The first one is in gold, and its black onyx gem represents Fortuna with rudder and cornucopia. The other one is in silver, and its reddish jaspis gem is partially damaged; it represents probably a gryllos. Both gemstones were worked with little skill, and they must originate from some provincial workshops.*

În anul 1965 a fost publicată colecția de geme a Muzeului Național Brukenthal¹. De atunci, asemenea artefacte antice i s-au mai adăugat doar sporadic. Dar recent de tot, în colecția muzeului au mai intrat două inele romane cu gemă, ambele fiind descoperiri întâmplătoare. Unul este din aur, celălalt din argint, dar în ambele cazuri s-a păstrat și gema încastrată în șaton. Avem de-a face așadar cu o eventualitate fericită, căci de cele mai multe ori inelele antice

* Radu ARDEVAN: Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca; e-mail: rardevan@gmail.com

** Claudiu MUNTEANU: Muzeul Național Brukenthal Sibiu.

¹ ȚEPOSU-DAVID 1965.

ajung până la noi lipsite de această podoabă. Vom prezenta acum aceste două artefacte antice.

1. Inel de aur, apărut la Copșa Mică, pe malul Târnavei. Este un exemplar din tipul „cu corpul și montura un întreg”²; a fost lucrat dintr-o bară de aur cu profil concav, lărgită în zona șatonului, iar acesta din urmă este slab adâncit. Acest inel reprezintă o formă frecventă, ce apare de-a lungul întregii perioade a Principatului³, și poate fi încadrat în tipul II, varianta II/1, din clasificarea românească cea mai operantă⁴.

Descriere: inel masiv din aur de mare puritate (titlu de peste 958 ‰). Greutate: 17,44 g. Dimensiuni generale: lățime șaton: 12,2 mm; grosime șaton: 4,24 mm; diametru exterior: 19,4 x 26 mm; diametru interior: 12,8 x 18,4 mm; grosime verigă laterală: stânga - 3,9 x 7,1 mm și dreapta - 3,78 x 8 mm; grosimea verigii în partea opusă șatonului: 2,3 x 4,4 mm. Nr. inv. A 11165 (Pl. I/1-2).

Inelul poartă o gemă din onix negru⁵, de formă ovală. Dimensiunile ei sunt 11,8 x 8,5 mm (Pl. I/2). Pe fața superioară (singura vizibilă) este reprezentat un personaj feminin în picioare spre dreapta, drapat. Brațul stâng întins ține un obiect rezemat de pământ, în care putem recunoaște o cârmă, iar în mâna dreaptă flexată - un corn al abundenței (*cornucopia*). În stânga sa pare a se contura o imagine neclară, ce ar putea semăna fie cu prora unei corăbii, fie cu o torsadă pe o colonetă; dar, de fapt, este vorba doar de o redare stângace a veșmântului ce atârna pe brațul drept, cum apare frecvent în arta antică. De altfel, stilul general de execuție a gravării este destul de schematic, neîngrijit, fiind evident opera unui atelier provincial. Dar această trăsătură nu ajută la datare, odată ce piese de calitate artistică slabă s-au produs mereu în lumea greco-romană, în paralel cu cele de înaltă măiestrie⁶.

Analogii suficiente⁷ arată că imaginea o reprezintă pe Fortuna, personificarea norocului și a sorții favorabile, adeseori reprezentată în plastica minoră a epocii.

Localitatea unde a fost descoperit inelul cu gemă (Pl. II) a oferit până acum puține urme arheologice de epocă romană⁸. Este cert că a existat aici o comunitate

² HAMAT 2016, p. 95, tip 2.

³ HAMAT 2016, p. 95. Totuși, judecând după forma elipsoidală și umerii pronunțați, piesa noastră pare, mai curând, de la începutul secolului al III-lea p.Chr. (ISAC & GAIU 2006, p. 416).

⁴ ISAC 2003, p. 45 *sqq.* (urmând tipologia consacrată în domeniu: GUIRAUD 1981, p. 220-221). Vezi și GRAMATOPOL & CRĂCIUNESCU 1967, p. 145, nr. 91, 93, p. 148, nr. 134.

⁵ Material litic folosit mai rar pentru confecționarea de geme (GRAMATOPOL 1974, p. 31; POMBO CRAVINHO 2014, p. 82).

⁶ SPIER 1992, p. 77; POMBO CRAVINHO 2014, p. 89, 91, 96.

⁷ Câteva analogii, dar nici una identică: FURTWÄNGLER 1896, nr. 6329, 7306-7317, 8181, 8426, 8631, 8666; FURTWÄNGLER 1900, II, p. 216, nr. 68, p. 217, nr. 72-73; ȚEPOSU-DAVID 1960, p. 528, nr. 16-17; ȚEPOSU-DAVID 1965, p. 97, nr. 22; GRAMATOPOL 1974, p. 61-63, nr. 290-311; KRUG 1975a, p. 208, nr. 51; KRUG 1975b, p. 118, nr. 4, p. 124, nr. 23; COVACEF & CHERA-MĂRGINEANU 1977, p. 191-192, nr. 1-2; KRUG 1980, p. 172, nr. 7, 8, p. 196, nr. 117-122, p. 223, nr. 274-276, 279-280, p. 224, nr. 281-282; SPIER 1992, p. 121, nr. 315; GESZTHELY 2013, p. 104, nr. 13; POMBO CRAVINHO 2014, p. 234-237, nr. 103-106, p. 245-251, nr. 113-120.

⁸ LUCA, PINTER & GEORGESCU 2003, p. 88.

rurală în epoca provinciei⁹. Dar s-au sesizat vestigii romane mai impunătoare în imediata apropiere, cum ar fi așezările de la Crăciunelul de Sus¹⁰, Mediaș¹¹, Micăsasa¹² și Șeica Mică¹³. Piesa poate să fi aparținut unui locuitor mai înstărit din acest areal.

2. Inel de argint, descoperit în urma activităților de detecție metal în munți, la aproximativ 10 kilometri vest de localitatea Orlat (jud. Sibiu). Aparține aceluiași tip ca și exemplarul precedent și se datează la fel¹⁴.

Descriere: inel de argint masiv. Greutate: 6,99 g. Dimensiuni generale: lățime șaton: 11,5 mm; grosime șaton: 4,4 mm; diametru exterior: 21,5 x 24,2 mm; diametru interior 14,6 x 17,5 mm; grosime verigă laterală: stânga - 3,6 x 4,9 mm și dreapta - 2,5 x 5,2 mm; grosimea verigii în partea opusă șatonului: 2,4 x 3,7 mm. Nr. inv. A 11433 (Pl. I/3-4).

Gema ovală încastrată pe șaton (8,7 x 12,2 mm) pare a fi din jaspis roșcat translucid (Pl. I/4). În partea stângă inferioară prezintă unele mici deteriorări; în plus, o parte considerabilă din suprafața stângă pare să se fi desprins, afectând figurația. Faptul acesta sugerează refolosirea gemei - extragerea ei brutală dintr-o altă montură spre a fi aplicată pe inelul în cauză. Evident, refolosirea va fi avut loc tot în epoca provinciei, căci inelul este cu siguranță antic.

Deslușirea reprezentării figurate se dovedește dificilă. Gravura este, oricum, de calitate slabă. Nu poate fi identificată vreo figură mitologică anume. Se distinge un cap masculin, bărbos, spre dreapta, purtând *petasus*, iar brațul stâng întins pare a ține un obiect sferic¹⁵. Umărul și brațul drept nu mai sunt vizibile, iar picioarele apar schițate sumar, prin simple linii - așa cum uneori sunt redată în glicptică membrele insectelor ori păsărilor¹⁶. Dar, chiar dacă corpul (probabil drapat) nu apare cu claritate, proporțiile anatomice sunt evident deformate: s-ar zice că figura reprezentată are cap de om, dar un corp disproporționat de mic și membre inferioare ca de pasăre. Așadar, suntem înclinați să considerăm această imagine drept un *gryllos*, o figură compozită cu intenție decorativ-satirică¹⁷.

În literatura de specialitate disponibilă nu i-am găsit analogii apropiate. Dar asemenea *grylloi* sunt apariții frecvente în plastica minoră a epocii¹⁸. Lipsa unei imagini identice nu ridică probleme, odată ce fiecare mică piatră gravată este un unicat, fiind lucrată separat și, uneori, chiar pentru o persoană anume¹⁹.

⁹ GUDEA 2008, p. 87, nr. 31.

¹⁰ GUDEA 2008, p. 87, nr. 32.

¹¹ GUDEA 2008, 93-94, nr. 64.

¹² GUDEA 2008, p. 94-95, nr. 66.

¹³ GUDEA 2008, p. 101-102, nr. 100.

¹⁴ Vezi *supra*, notele 2-4.

¹⁵ A se vedea o oarecare asemănare la FURTWÄNGLER 1896, p. 77, nr. 1207. Ne-am gândit și la un eventual bici, dar poate că această impresie este dată de o casură pe marginea din dreapta.

¹⁶ Câteva similitudini la: FURTWÄNGLER 1900, II, p. 140, nr. 19, p. 144, nr. 38-40; KRUG 1980, p. 177-178, nr. 34, p. 216, nr. 232, p. 249, nr. 445; KRUG 1995, p. 218, nr. 90.

¹⁷ GRAMATOPOL 1974, p. 25-27; LAPATIN 2012; POMBO CRAVINHO 2014, p. 78.

¹⁸ GRAMATOPOL 1974, p. 30; LAPATIN 2012, p. 88-89.

¹⁹ LAPATIN 2012, p. 96; POMBO CRAVINHO 2014, p. 74.

Piesa discutată acum a fost aflată în arealul comunei Orlat, dar la o distanță destul de mare de aceasta, într-un punct nelocuit atât astăzi, cât și în epoci mai vechi (Pl. II). Nici în Orlat nu pare să fi existat vreo locuire de epocă romană²⁰; cele mai apropiate așezări daco-romane cunoscute se află destul de departe, abia la Gușterița²¹, Ruși²² și Șura Mică²³. Așa că piesa discutată acum nu se poate corela direct cu vreo localitate anume din provincia Dacia.

În schimb, contextul general de descoperire oferă anumite indicii. Detecția de metale efectuată atunci a adunat din zonă o serie de obiecte datând din perioade istorice diferite (monete de argint și bronz, câteva fibule, o greutate din bronz antică, inele sigilare medievale și moderne, piese din fier de armament, echipament și harnașament din aceleași epoci)²⁴. Nu par să fi fost aflate împreună, ci împrăștiate în diferite puncte de pe un mic platou²⁵. Toate acestea nu pot rezulta doar din activități pastorale sezoniere. Rămâne eventualitatea ca în acel punct să fi funcționat târguri rurale periodice, atât în epoca romană, cât și în vremurile medievale și moderne²⁶. Faptul că printre descoperiri se numără și 18 monete romane imperiale disparate, din epoca provinciei, pare să susțină această posibilitate, cel puțin pentru secolele II-III p.Chr.

Cele două inele cu gemă prezentate acum sunt piese de podoabă de valoare superioară, așa că deținătorii lor vor fi fost persoane înstărite. Dar ei puteau aparține oricărei categorii sociale de oameni liberi. Tocmai în epoca existenței Daciei romane se generalizează folosirea inelelor de metal prețios în societatea Imperiului; Septimius Severus acordă și militarilor permisiunea de a purta inel de aur²⁷. Inelele cu gemă sau cu șaton gravat erau larg folosite și ca sigilii²⁸, ori chiar ca amulete²⁹. Deoarece aveau valoare ridicată, bijuteriile de acest fel puteau fi teaurizate, sustrase, ori refolese mult mai târziu, în alte contexte³⁰.

Iar asemenea podoabe se produceau în mai toate provinciile (inclusiv în Dacia)³¹, apoi erau vehiculate pe tot cuprinsul lumii greco-romane. Nu trebuie să uităm că și mulți meșteri (bijutieri care lucrau în aur și argint, ca și *cavatores gemmarum*) erau ambulanți³². Așa că stilul podoabelor de acest fel este destul de unitar, greu se pot surprinde trăsături specifice unui centru producător ori unui interval cronologic restrâns³³.

²⁰ Urmele romane sesizate sunt sporadice (LUCA, PINTER & GEORGESCU 2003, p. 161-162, nr. 156/1); nu figurează la GUDEA 2008.

²¹ GUDEA 2008, p. 91, nr. 51.

²² GUDEA 2008, p. 99, nr. 90.

²³ GUDEA 2008, p. 102, nr. 104.

²⁴ MUNTEANU 2016, p. 129-132.

²⁵ MUNTEANU 2016, p. 129.

²⁶ MUNTEANU 2016, p. 132.

²⁷ HUMBERT 1877, p. 297-299; MIDDLETON 1891, p. 50-51.

²⁸ SAGLIO 1877, p. 295; GRAMATOPOL 1971, p. 22.

²⁹ DAVID-ȚEPOSU 1965, p. 108; POMBO CRAVINHO 2014, p. 76, 80, 87.

³⁰ GRAMATOPOL 1971, p. 22-23.

³¹ TASSINARI 2008, p. 261 *sqq.* (pentru Dacia, p. 291-293).

³² TASSINARI 2008, p. 254-260.

³³ GRAMATOPOL 1974, p. 29; SPIER 1992, p. 75-76; TASSINARI 2008, p. 251-252.

Prin urmare, nu se poate preciza proveniența inelelor ori a gemelor în discuție. Studiul lor constituie totuși un aport binevenit la cunoaștere artei romane a epocii și a răspândirii ei în societatea provinciei Dacia.

BIBLIOGRAFIE

COVACEF & CHERA-MĂRGINEANU 1977 – Z. Covacef, C. Chera-Mărgineanu, *Geme din Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța*, Pontica 10 (1977), p. 191-202.

FURTWÄNGLER 1896 – A. Furtwängler, *Beschreibung der geschnittenen Steine im Antiquarium*, Berlin, 1896.

FURTWÄNGLER 1900 – A. Furtwängler, *Die antiken Gemmen*, I-III, Leipzig-Berlin, 1900.

GESZTHELY 2013 – T. Geszthely, *Gem finds from Intercisa*, AArchASH 64 (2013), p. 89-111.

GRAMATOPOL 1971 – M. Gramatopol, *Podoabele în Dacia romană*, SCIA 18/1 (1971), p. 19-31.

GRAMATOPOL 1974 – M. Gramatopol, *Les pierres gravées du Cabinet numismatique de l'Académie Roumaine*, Bruxelles, 1974.

GRAMATOPOL & CRĂCIUNESCU 1967 – M. Gramatopol, V. Crăciunescu, *Les bijoux antiques de la collection Marie et dr. G. Severeanu du Musée d'histoire de la ville de Bucarest*, RRHA 4 (1967), p. 137-171.

GUDEA 2008 – N. Gudea, *Așezări rurale în Dacia romană (106-275 p. Chr.). Schiță pentru o istorie a agriculturii și satului daco-roman*, Oradea, 2008.

GUIRAUD 1981 – H. Guiraud, *Les bagues d'époque romaine du trésor de Boistray (Rhône)*, Gallia 39 (1981), p. 219-231.

HAMAT 2016 – A.-C. Hamat, *Inele sigilare descoperite pe teritoriul Daciei romane*, Sargetia 7 (2016), p. 85-108.

HUMBERT 1877 – G. Humbert, *Anulus aureus*, în: Ch. Daremberg et alii (éds.), *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, I/1, Paris, 1877, p. 296-299.

ISAC 2003 – A. Isac, *Podoabe romane din Dacia intracarpatică (cu specială privind la Dacia Porolissensis)*, Cluj-Napoca, 2003 (teză de doctorat mss.).

ISAC & GAIU 2006 – A. Isac & C. Gaiu, *Roman jewellery from Ilișua. A typological study (I)*, în: C. Gaiu, C. Găzdac (eds.), *Fontes historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița-Cluj-Napoca, 2006, p. 415-436.

KRUG 1975a – A. Krug, *Römische Gemmen im Rheinischen Landesmuseum Trier*, BRGK 76 (1995), p. 159-218 + 58 Taf.

KRUG 1975b – A. Krug, *Römische Gemmen und Fingerringe im Museum für Vor- und Frühgeschichte Frankfurt a. M.*, Germania 53 (1975), p. 113-125.

KRUG 1980 – A. Krug, *Antike Gemmen im Römisch-Germanischen Museum Köln*, BRGK 61 (1980), p. 151-260 + 137 Taf.

KRUG 1995 – A. Krug, *Römische Gemmen im Rheinischen Landesmuseum Trier*, BRGK 76 (1995), p. 159-218 + 58 Taf.

LAPATIN 2012 – K. Lapatin, *Grylloi*, în: Ch. Entwistle, N. Adams (eds.), *'Gems of Heaven'. Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600*, London, 2012, p. 88-98.

LUCA, PINTER & GEORGESCU 2003 – S. A. Luca, Z. K. Pinter, A. Georgescu, *Repertoriul arheologic al județului Sibiu (situri, monumente arheologice și istorice)*, Sibiu, 2003.

MIDDLETON 1891 – J. H. Middleton, *The Engraved Gems of Classical Times*, Cambridge, 1891.

MUNTEANU 2016 – Cl. Munteanu, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Sibiu (II)*, ActaTF 5 (2016), p. 127-138.

POMBO CRAVINHO 2014 – G. M. Pombo Cravinho, *Glíptica romana em Portugal*, Santiago de Compostella, 2014 (teză de doctorat mss.).

SAGLIO 1877 – E. Saglio, *Anulus/Annulus*, în: Ch. Daremberg *et alii* (éds.), *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, I/1, Paris, 1877, p. 293-296.

SPIER 1992 – J. Spier, *Ancient Gems and Finger Rings. Catalogue of the Collections, the Paul J. Getty Museum*, Malibu-California, 1992.

TASSINARI 2008 – G. Tassinari, *La produzione glittica a Roma: la questione delle officine nel mondo romano in epoca imperiale*, RSL 74 (2008), p. 251-318.

ȚEPOSU-DAVID 1960 – L. Țeposu-David, *Gemele și cameele din Muzeul Arheologic din Cluj*, în: M. Macrea (red.), *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960, p. 525-534.

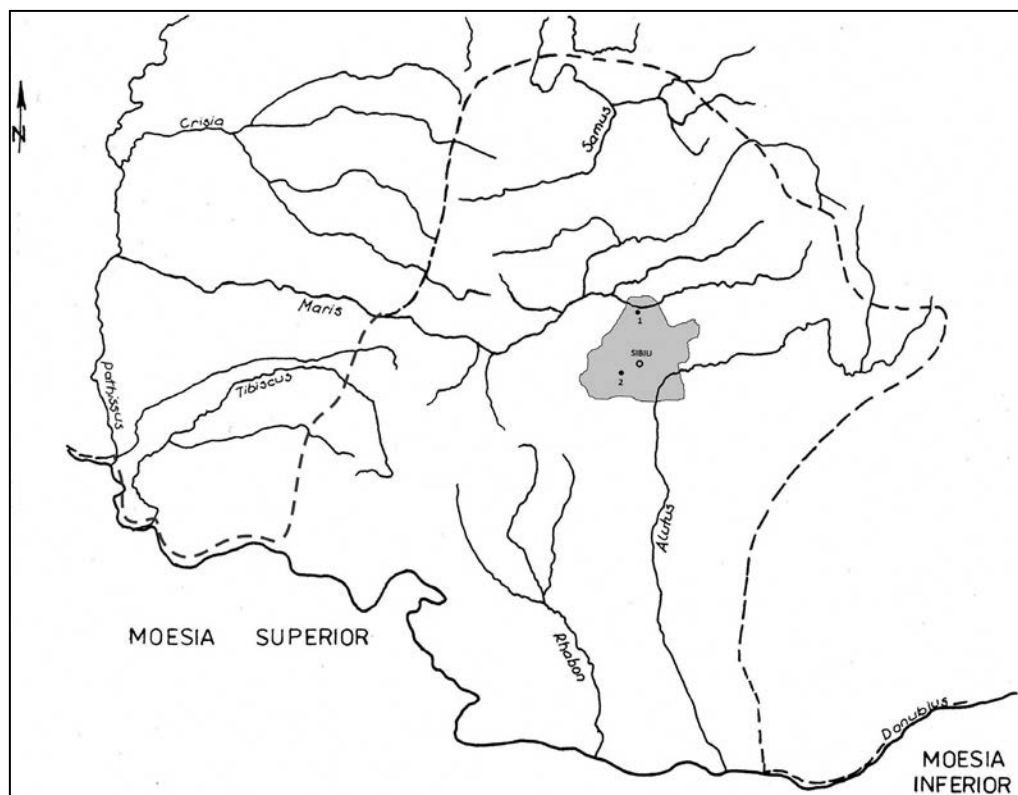
ȚEPOSU-DAVID 1965 – L. Țeposu-David, *Colecția de geme a Muzeului Brukenthal din Sibiu*, BrukenthalStCom 12 (1965), p. 83-120.

Pl. I. 1. Inelul de aur de la Copșa Mică (mărit); 2. Gema de onix negru de pe inelul de la Copșa Mică (mărită); 3. Inelul de argint de lângă Orlat (mărit); 4.

Gema de jaspis roșcat de pe inelul de lângă Orlat (mărită).

Pl. I. 1. The golden ring from Copșa Mică (enlarged); 2. The black onyx gem on the ring from Copșa Mică (enlarged); 3. The silver ring next to Orlat (enlarged); 4. The reddish jaspis gem on the ring next to Orlat (enlarged).

Pl. II. Locurile descoperirilor pe harta Daciei romane (1. Copșa Mică; 2. Orlat).
 Pl. II. The findspots on the map of Roman Dacia (1. Copșa Mică; 2. Orlat).

DIN NOU DESPRE TEZAURUL DE LA VALEA-STRÂMBĂ (TEKERÓPATAK)-KÁPOLNAOLDAL¹

Erwin GÁLL*
Theodor ISVORANU**

Cuvinte cheie: *tezaur, Valea-Strâmbă, Sântana de Mureș-Černjachov, cultură arheologică, monede romane, depunere rituală.*

Keywords: *hoard, Valea-Strâmbă, Sântana de Mureș-Chěrnjakhov, archaeological culture, Roman coins, sacral deposition.*

Rezumat: În mai 1939, una dintre cele mai importante descoperiri atribuite culturii arheologice Sântana de Mureș-Černjachov a fost înregistrată la Valea-Strâmbă, județul Harghita, și de atunci a devenit un reper pentru ultima fază a acesteia. Punctul descoperirii tezaurului se află pe latura vestică a dealului „Kápolnaoldal”, pe o pantă de 23 de grade și la o altitudine de 857-875 m, prin urmare considerăm că locul ales pentru ascunderea tezaurului nu este legat de vreun nivel de locuire, ci mai degrabă se bazează pe alte criterii. Recuperarea tezaurului este doar parțială; având în vedere că nu se cunoaște compoziția sa exactă, încadrarea cronologică a fiecărei piese în parte nu trebuie extrapolată la tezaurul propriu-zis, care astfel nu poate susține vreun argument sau ipoteză istorică. O principală particularitate a depunerii este legată de atributele feminine ale culturii materiale. De asemenea, se observă că cele mai importante tezaure din secolele IV-V p.Chr., inclusiv cel de la Valea-Strâmbă, au o trăsătură comună. Luând în considerare tezaurele cu loc precis de descoperire în cazul cărora de regulă locurile alese pentru ascunderea pieselor sunt puncte cu relief dominant, evidențiate clar în teritoriu, considerăm tezaurul de la Valea-Strâmbă o depunere rituală.

Abstract: In May 1939 one of the most important finds attributed to the Sântana de Mureș-Chěrnjakhov archaeological culture was discovered in Valea-Strâmbă, Harghita County, and since became a symbol for its last phase. The hoard was found on the western side of the “Kápolnaoldal”, hill at an inclination of 23 degrees and an altitude of 857-875

* Erwin GÁLL: Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mail: erwin.gall@iabvp.ro; ardarichus9@gmail.com

** Theodor ISVORANU: Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mail: theodor.isvoranu@gmail.com

¹ O primă abordare a acestei teme la GÁLL *et alii* 2016.

m, therefore we consider that the place chosen for the hiding of the hoard does not indicate a location designated for human habitation, but rather a different set of reasons. The preservation of the hoard is only partial; considering that its exact composition is unknown, the chronological framework of the individual pieces should not be extrapolated to the hoard itself which is thus unfit to sustain any kind of historical argument and hypothesis. Anyway, the main characteristics of the hoard are related to the female attributes of the material culture. Furthermore, we observed that the most important hoards from the 4th-5th centuries AD, also including the treasure from Valea-Strâmbă, have a common feature. Taking into consideration the hoards with precise place of discovery it becomes evident that in virtually all cases the locations chosen for concealment are conspicuous from a topographic point of view, standing out of their environment, we consider the hoard from Valea-Strâmbă a sacral deposition.

1. Problema terminologiei descoperirii de la Valea-Strâmbă: tezaur sau fragment de tezaur?

În urmă cu aproape 80 de ani, în mai 1939, una dintre cele mai importante descoperiri din arealul culturii arheologice² Sântana de Mureș-Černjachov (Hu: Maroszentanna-Csernyahov), atribuită etnic goșilor la cea dintâi publicare³, era înregistrată la Valea-Strâmbă (Hu: Tekerőpatak) (județul Harghita, România). Tezaurul a devenit de atunci un reper pentru ultima fază a sintezei culturale denumită, cu mai multă sau mai puțină dreptate, după cele două localități din România și Ucraina⁴.

Atragem atenția asupra a două aspecte majore în interpretarea tezaurului:

I. În afară de lucrarea lui Zoltán Székely, care oferă o relatare succintă a contextului descoperirii tezaurului (care nu ne convinge că autorul ar fi fost la fața locului), niciuna dintre publicațiile care i-au urmat nu au abordat discrepanțele în ceea ce privește compoziția originală a tezaurului și contextul intrării pieselor în colecția muzeului. Conform unei lecturi mai atente a relatărilor lui Székely, devine clar că a fost recuperată doar *o parte* din tezaur⁵ de către instituția respectivă, deși - după relatările sale - descoperitorul ar fi susținut că toate obiectele găsite au fost predate muzeului⁶. Totodată, descriind condițiile descoperirii este evident că nu toate piesele din tezaur au ajuns la muzeu, având

² Despre cultura arheologică, vezi BRATHER 2006, p. 23-28.

³ SZÉKELY 1945.

⁴ Acest aspect este ilustrat de lucrarea lui Radu Harhoiu, unde din titlu se sugerează faza finală și eventuala dispariție a culturii: „All das weist, wieder Schatzfund von Valea-Strâmbă demonstriert, auf das Ende der S-M-Č-K iml etzten Viertel des 4. Jhs. Hin.”, cf. HARHOIU 1999, p. 61. În plus, este important să cităm și observațiile lui István Bóna asupra acestei chestiuni: „A Gyergyó-Tekerőpatak-Kápolnaoldal ezüst ékszerkincsében (amelyről fentebb már szó esett) „becsomagolva” 40 db ezüstpénz és egy verdefényes Gratianus (367–383) aranysolidus is volt, e legkésőbbi pénz ismét megfelel az összeomlás időpontjának. Egyúttal ragyogó ante quem keltező jelentősége van a kincsben talált – a vizigót társadalom kapcsán már méltatott – ékszer típusok korára nézve.”, cf. BÓNA 1988, p. 129. Și Zsolt Körösfői exprimă o idee asemănătoare: „Nem kérdéses, hogy a kincsleletek elrejtése a gótoknak és szövetségeseiknek a hunoktól elszennvedett vereségének régészeti bizonyítékai”, cf. KÖRÖSFŐI 2015, p. 307.

⁵ „.....A többi érem, valamint a csüngők további sorsa ismeretlen”, SZÉKELY 1945, p. 95.

⁶ SZÉKELY 1945, p. 95.

în vedere că localnicii au răscolit pământul în zonă⁷ după aflarea veștii dezgropării tezaurului. Din păcate, ulterior nu s-au desfășurat cercetări arheologice sau/și de verificare prin intermediul detectorului de metale, care eventual ar fi putut lămuri anumite probleme conexe la care nu putem răspunde nici până azi.

II. O altă problemă privește diferențele cronologice în cadrul materialului numismatic al tezaurului: din monedele despre care avem cunoștință, aproximativ 40 se datează în secolul al II-lea, în timp ce numărul monedelor din secolul al IV-lea se ridică la doar 13, ceea ce indică faptul că, teoretic, din perspectivă *numismatică*, tezaurul ar putea fi împărțit în două părți distincte: două loturi cu cronologie diferită, mixate într-un singur depozit. Dacă într-adevăr lista întocmită de Zoltán Székely este exactă, compoziția originală a tezaurului rămâne deschisă discuției, întrucât prezența celor două grupuri de monede ar putea pune la îndoială structura sa unitară. Aceste inconsecvențe au fost trecute cu vedere de către autorii care s-au ocupat de această problemă, alegând, în schimb, să dea credit deplin interpretării lui Székely.

Prin urmare, este important de subliniat faptul că termenul de „*tezaur*” folosit până acum în literatura arheologică cu privire la această descoperire ar putea fi înlocuit cu cel de „*tezaur fragmentar*”, care reflectă mai exact, real și mai corect situația, deoarece doar un fragment din descoperirea originală a ajuns în colecția muzeului. Acest termen implică, de asemenea, că absolutizarea cronologică a descoperirii, așa cum au făcut-o toți arheologii amintiți anterior, inclusiv primul dintre autorii articolului, nu mai este viabilă. Având în vedere acest lucru, orice potențiale concluzii de ordin istoric cu privire la această descoperire ar trebui abordate cu multă prudență.

2. Importanța locului de descoperire. *Habitusuri* comune macro-geografice sau simple coincidențe? De la profan la sacru?

Conform relatării detaliate a lui Zoltán Székely, tezaurul a fost descoperit în cariera de piatră deschisă pe partea vestică a locului numit *Kápolnaoldal* (dealul Kápolna) (Fig. 1), un con vulcanic situat la sud-est de satul de astăzi și aparținând unei proeminențe a Carpaților Orientali, spre interiorul bazinului Giurgeului (Hu: Gyergyói-medence). Cel mai înalt punct al conului vulcanic se află la 932 m deasupra nivelului mării, în timp ce satul învecinat se află la 792 m, rezultând astfel o diferență de 140 m între satul situat în regiunea cea mai înaltă a bazinului și punctul cel mai înalt al conului vulcanic.

Tezaurul – conform relatării credibile a lui Székely – a fost descoperit în zona dealului de unde localnicii extrăgeau calcar și nisip, încă de la începutul secolului al XX-lea, după cum indică și numele său actual „*Kőbánya*”, adică „*Cariera de piatră*” (Fig. 2). În anii care au urmat s-au deschis alte două cariere pe deal, dar punctul cunoscut sub numele de *Kőbánya* se găsește pe latura de vest-sud-vest a dealului, cu fața spre drumul dintre Miercurea Ciuc și Gheorgheni, situat la 785 m altitudine.

⁷ SZÉKELY 1945, p. 95.

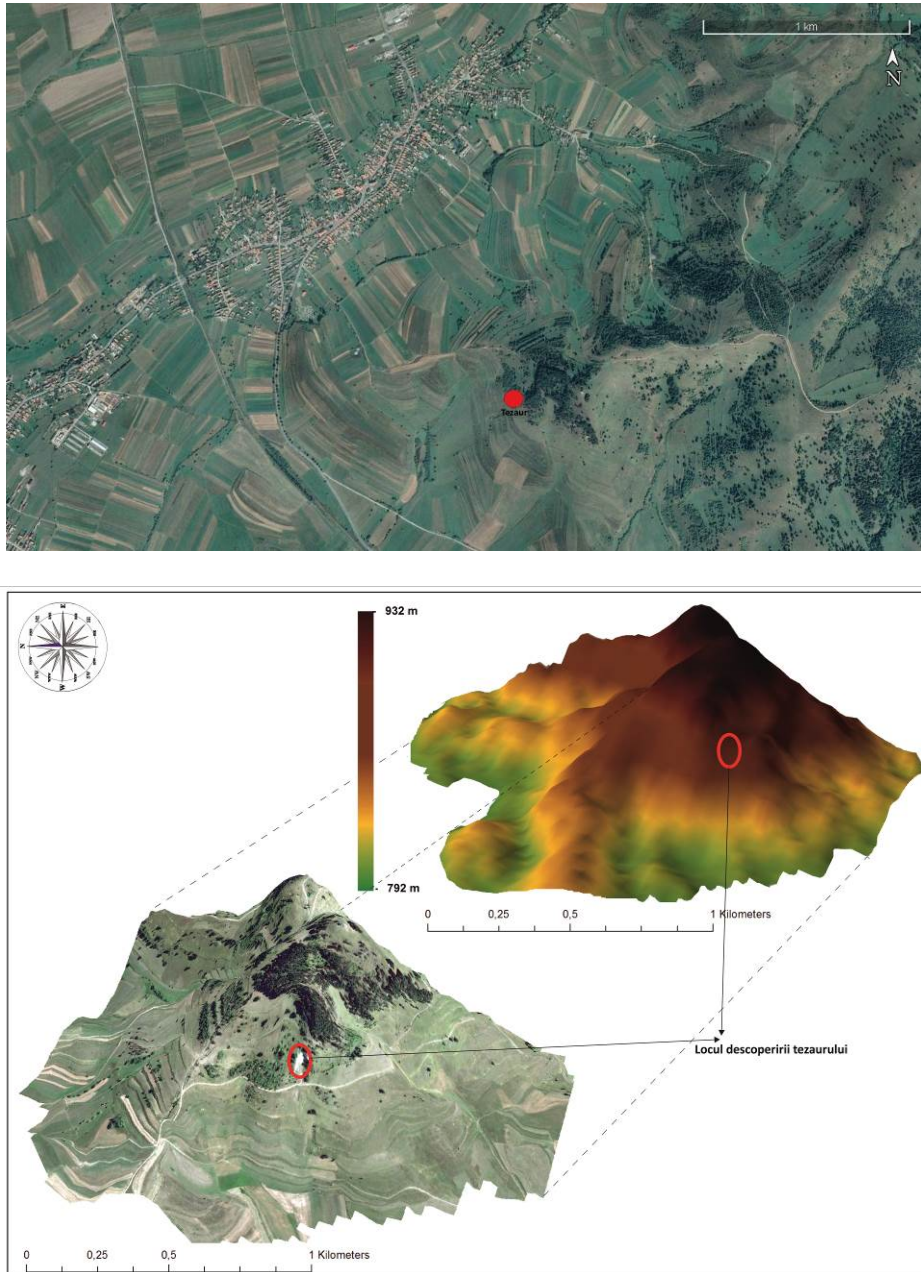

Fig. 1. Valea-Strâmbă-Kápolnaoldal pe Google Earth (A) și ilustrată în model 3D (B), cu locul probabil al descoperirii (după GÁLL et alii 2016, Fig. 1).

Fig. 1. Valea-Strâmbă-Kápolnaoldal on Google Earth (A) and illustrated in 3D model (B), with the probable location of the hoard (according to GÁLL et alii 2016, Fig. 1).

Punctul *Kőbánya* se găsește pe o pantă înclinată la 23 de grade și la 857-875 m deasupra nivelului mării. Suprafața totală a carierei de piatră este de aproximativ 696 m². În plus, faptul că nisipul poate fi extras doar din partea ei inferioară ar însemna că locul de descoperire poate fi spațial redus semnificativ. Ce înseamnă exact această localizare?

Fig. 2. Amplasarea topografică a locului descoperirii tezaurului de la Valea-Strâmbă văzută dinspre sud (A) și nord-vest (B), respectiv prin fotografie aeriană (fotografie: Attila Molnár și István Fodor).

Fig. 2. The topographical location of the hoard from Valea-Strâmbă as seen south (A) and north-west (B) direction (Photograph: Attila Molnár and István Fodor).

Fără să intrăm în discuții pripite și nefondate de psihologie socială, menționăm doar că o privire de ansamblu a bazinului Giurgeului spre nord, sud și vest este posibilă nu numai din vârful conului vulcanic, ci și din locul numit

Kőbánya, deci dacă îngroparea tezaurului ar fi fost o practică rituală, priveliștea era panoramică.

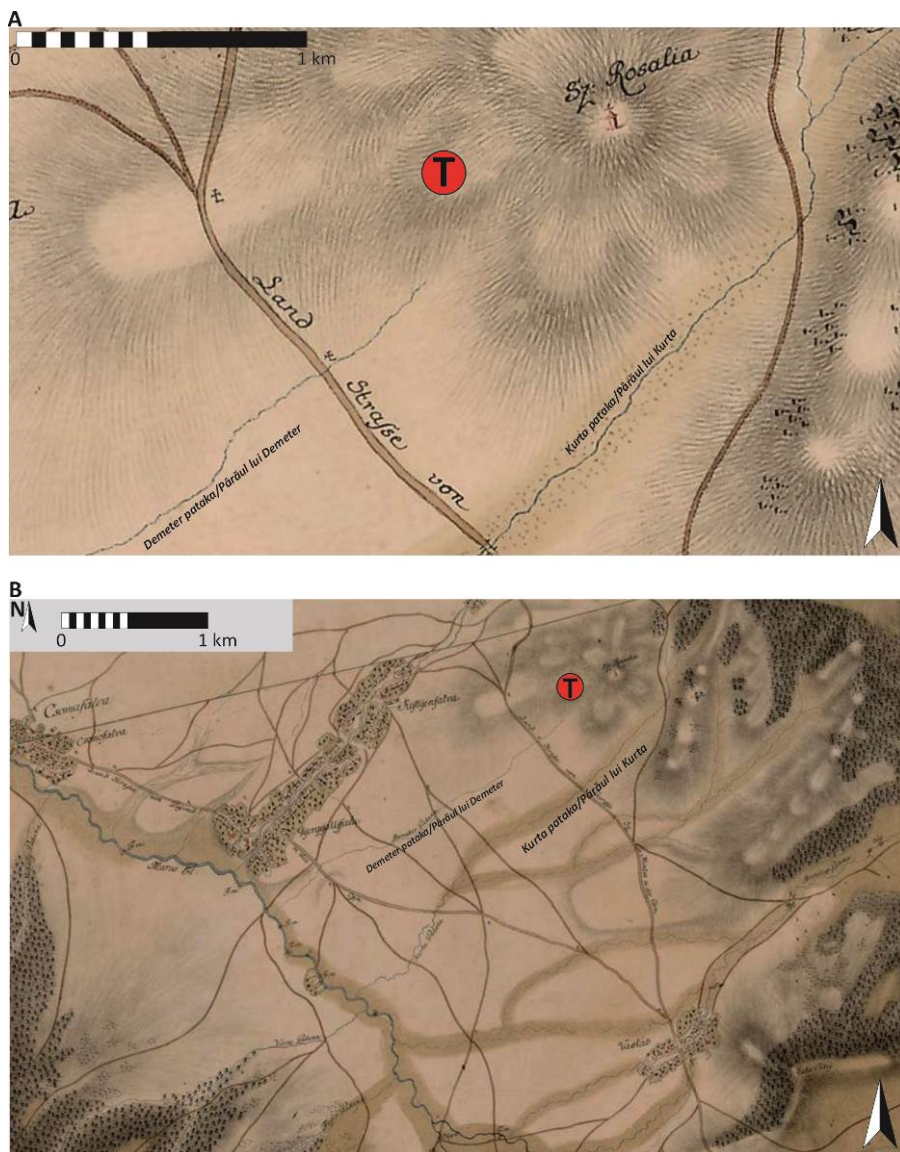

Fig. 3. Locul aproximativ al descoperirii tezaurului pe prima hartă militară din secolul al XVIII-lea (redesenat de Erwin Gáll); după

<https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurveytransylvania/?layers=142&bbox=2812661.533354841%2C5894142.243751601%2C2870715.4563374324%2C5914512.7117896015>).

Fig. 3. The approximate location of the hoard, as seen on the First Military Map of the 18th century (redrawn by Erwin Gáll).

Totodată, conul vulcanic nu este potrivit pentru habitatul uman, din cauza altitudinii, dar și a lipsei de apă. Studiind hărțile militare austriece din secolele XVIII-XIX se vede clar că spre nord cel mai apropiat pârâu, *Tekerőpataka/Visszafolyó*, se găsește la o distanță de 1200 m. În ciuda diferenței de altitudine de 140 m, forarea de puțuri în zona dealului poate fi exclusă având în vedere că puțurile din sat, la rândul lor, au adâncimi la fel de mari, circa 20-25 m.

Înspre sud-vest și sud, de la deal, la circa 725-750 m, există și azi un pârâiaș, numit *Kurta pataka/pârâul lui Kurta*, al cărui debit nu este la nivelul *Visszafolyó*, dar cu toate acestea oferă suficientă apă pentru o comunitate chiar de câțiva zeci de oameni. Pe prima hartă militară austriacă (**Fig. 3**) mult mai aproape (cca 150 m) poate fi detectat un pârâiaș sec, numit *Demeter pataka/pârâul lui Demeter*.

Ceea ce nu am remarcat în articolul nostru de acum câțiva ani, deși unul dintre autori cunoștea bine zona personal, este că nu putem exclude – dar nici nu putem (încă) dovedi fără cercetări de teren – că, dacă tezaurul nu a fost ascuns din cauza iminenței unui pericol (ipoteza clasică), atunci o comunitate umană putea viețui la circa 100 m mai jos, la piciorul dealului (dar nu în lunca pârâiașelor), de unde avea acces destul de apropiat la apă, lucru esențial pentru un habitat uman înainte de perioada modernă, de industrializare (și chiar după). Este evident că reconstituirea paleo-mediului ar presupune cercetări interdisciplinare complexe, dar cu toate acestea configurația hidrografică din secolele XVIII-XIX merită să fie luată în seamă.

Fig. 4. Perspectivă spre vest de la locul presupus al descoperirii tezaurului din Kápolnaoldal (Fotografie: Attila Molnár).

Fig. 4. Outlook from the Kápolnaoldal westward (Photograph: Attila Molnár).

Prin urmare, considerăm că locul ales pentru ascunderea tezaurului nu indică un spațiu propice locuirii pe termen lung, ci mai degrabă reprezintă un

sălaș temporar pentru o micro-comunitate. Astfel, putem conchide că locul ales se evidențiază prin poziția dominantă, oferind o vizibilitate considerabilă de până la circa 18-20 km spre nord-vest și vreo 10-15 km spre sud.

Fig. 5. Locul descoperirii tezaurului de la Pietroasele, componența și locul necropolei „mit Kurzschwert” (A. după HARHOIU 2020, Fig. 5/B–C; B. Perspectivă de pe locul tezaurului în direcția sudică [fotografie: Erwin Gáll]).

Fig. 5. The location of the hoard from Pietroasele, its composition and the funerary site of the grave “mit Kurzschwert” (A. after HARHOIU 2020, Fig. 5/B–C; B. Outlook from the treasure location southward [Photograph: Erwin Gáll]).

Admițând că tezaurul nu este rezultatul profan al unei simple acțiuni de ascundere, ci un ritual dedicat sacrului, am considerat necesară - în limita accesului bibliografic asupra tezaurilor din secolele IV-V - o analiză chorologică în ceea ce privește locurile descoperirii acestora. În acest sens, am efectuat un repertoriu cu tezaurele descoperite și datate în secolele IV-V:

1. cunoscutul tezaur de la Pietroasele (**Fig. 5**) se afla la o altitudine apreciabilă față de arealul înconjurător, la circa 400 m altitudine și la 400-500 m de așezare⁸;

2. tezaurul de la Șimleul Silvaniei a fost descoperit pe un deal la nord de oraș, așa cum se poate observa în **Fig. 6**;

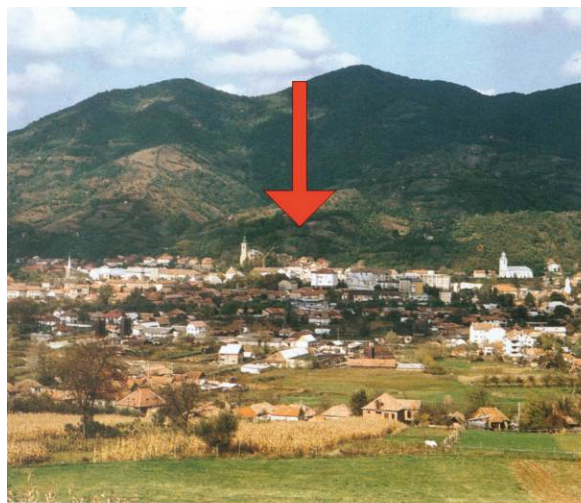

Fig. 6. Locul descoperirii tezaurului (după HARHOIU 2020, Fig. 52, redesenat).

Fig. 6. The topographical location of the hoard (after HARHOIU 2020, Fig. 52, redrawn).

⁸ Privind datarea tezaurului, vezi HARHOIU 1997, p. 184-185.

3. la Budatelki tezaurul a fost descoperit, la rândul său, la o altitudine mai mare față de zona înconjurătoare⁹, la fel și la Suluc¹⁰;

4. în cazul altor două tezaure datate în secolul al V-lea, Sudzha și Volnikovka, situate la aproape 1000 km est de Valea Strâmbă, în silvostepa Rusiei, s-au constatat tipare topografice asemănătoare, adică descoperirile au fost înregistrate în zone retrase, dominante¹¹.

Luând în discuție tezaurele cu loc precis de descoperire, devine evident că în aproape toate cazurile locurile alese pentru ascundere sunt puncte cu relief dominant, evidențiate clar în teritoriu și vizibile într-un context micro-regional de la o distanță considerabilă, dar impropriei locuirii umane - precum în cazul de față *Kápolnaoldal* - prin urmare **considerăm plauzibil a atribui tezaurului de la Valea Strâmbă un caracter cultic, ritual.**

3. Caracterul „internațional” și încadrarea cronologică a pieselor tezaurului

O particularitate a descoperirii este dată de structura sa, care asociază monede și piese de podoabă feminine. Din acest punct de vedere, tezaurul de la Valea-Strâmbă se integrează „familiei” tezaurelor din secolele al IV-lea și al V-lea din Europa Centrală și de Est, care conțin frecvent astfel de bijuterii spectaculoase ale elitei popoarelor germanice¹².

Cronologic, tezaurul reprezintă cel mai probabil cultura materială de la sfârșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea, numită în literatura de specialitate *D1* (**Fig. 7**). Accesoriile de port și podoabă (o fibulă de *tip Kokowski C1*¹³, cunoscută și sub denumirea de *tip Șovan 4b*¹⁴; două brățări de sârmă de argint, cu capete puțin îngroșate una din ele; simple verigi din argint; un distribuitor de curele; două cataramă; respectiv trei pandantive în formă de semilună) subliniază această datare¹⁵.

Interesante observații ar fi prilejuit, cu siguranță, cele trei monede din aur, dar din păcate informația nu s-a putut recupera integral. Muzeul achiziționase doar una dintre ele - un *aureus* de la Gratian -, de la care s-a păstrat doar fotografia cu aversul. Lipsa pozei reversului limitează considerabil posibilitatea unei încadrări cronologice foarte precise a monedei în cadrul intervalului larg 367-383, cuprins între investitura la tron și moartea lui Gratian.

⁹ SZENTHE *et alii* 2019, 2. kép.

¹⁰ VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, p. 16, nota 77, p. 24, nota 190; GÁLL *et alii* 2016, p. 339.

¹¹ VOLNIKOVSKIJ «Klad» 2014, p. 4, fig. 9.

¹² QUAST 2011, p. 124-125.

¹³ KOKOWSKI 1996, p. 155-156.

¹⁴ ȘOVAN 2005, p. 152-153.

¹⁵ Mai pe larg, GÁLL *et alii* 2016.

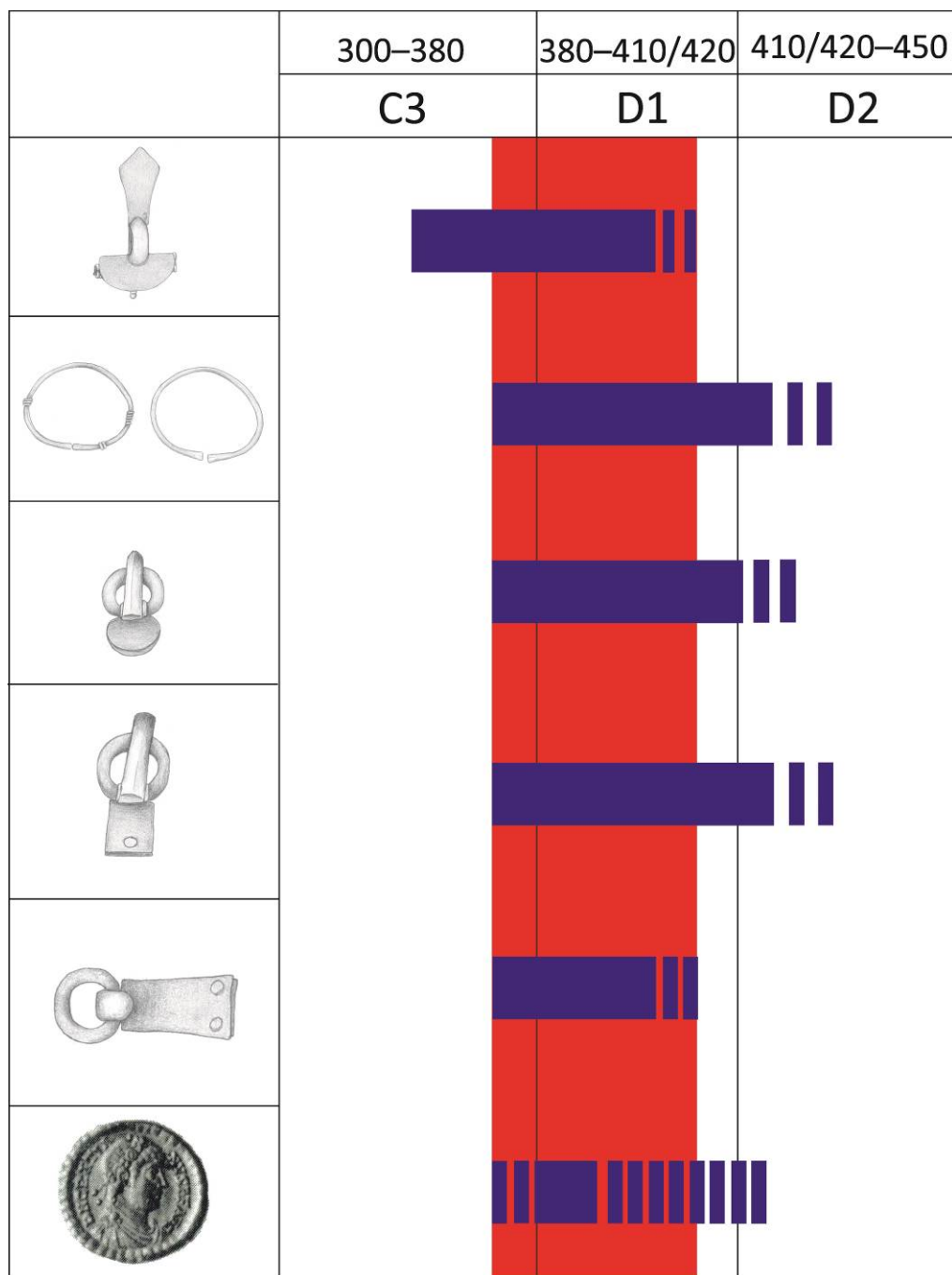

Fig. 7. Cronologia pieselor tezaurului (după GÁLL *et alii* 2016, Fig. 4).
 Fig. 7. The chronology of the artefacts of the hoard (after GÁLL *et alii* 2016, Fig. 4).

O primă determinare și o descriere a monedei, datorată lui Z. Székely¹⁶, pe care o reproducem în cele ce urmează, ne oferă însă un reper important:

„7. *Gratianus*, (367—383 n. Chr.) *Coh. 38. Aureus*.

Avers: D N GRATIA-NUS P F AUG. Die bemäntelte Büste des Kaisers schaut nach rechts, der Kopf mit einem Diadem geziert.

Revers: Die sitzenden Gestalten der beiden Kaiser halten gegeneinander zu gewendet gemeinsam eine Erdkugel, im Hintergrund die Göttin des Sieges. VICTOR-IA AUGG. TROBC.”

Din descriere aflăm că este vorba de un *aureus* de tip Victoria Augg, emis la Treveri (Augusta Treverorum). Tipul de revers cu cei doi împărați pe tronuri ținând globul s-a bătut în această monetărie pentru Gratian curând după investitura sa ca Augustus, dar în asociere cu tipul de avers cu efigie de dimensiuni mai mici și legendă neîntreruptă.

Exemplarul din tezaurul de la Valea Strâmbă, pe avers cu efigia împăratului purtând diademă din geme și perle dispuse în formă de rozete și cu legenda întreruptă A – N, se datează eventual începând din anul 373 sau cel mai probabil în perioada de după moartea lui Valentinian I (noiembrie 375), în care Gratian a fost coimperator în partea apuseană a imperiului cu copilul Valentinian II, iar pe întreg imperiul cu Valens până în august 378, din ianuarie 379 pe tronul imperiului răsăritean urcând Theodosius I.

Moneda descrisă de Székely s-ar data conform RIC IX, p. 21, nr. 39c, în perioada a III-a, 17 nov. 375-9 aug. 378, sau ușor mai timpuriu după DEPEYROT 1996, p. 119, nr. 43/4, sfârșitul anului 374-aprilie 375.

Trimiterea lui Székely la COHEN 1930 (vol. 8, p. 130-131, nr. 38), unde reversul este descris cu cuvintele „*Gratien et Valentinien jeune assis de face ...*”, stârnește întrebarea dacă moneda s-ar putea data și după 378, când sunt cunoscute atât varianta mai timpurie a tipului Victoria Augg, cu doi împărați de mărime egală (Valens și Gratian până în 378, Gratian și Theodosius din 379), cât și cea cu personajul din dreapta mai mic (Gratian și Valentinian II). Având în vedere însă că tipul de avers cu diademă de rozete, precum pe exemplarul de la Valea Strâmbă, nu este cunoscut pe monedele de după anul 378, cataloagele de referință înregistrând doar exemplare cu diadema din șiruri de perle, înclinăm totuși pentru varianta inițială de datare, menționată mai sus.

4. Observații finale

1. Prezența accesoriilor de port și pieselor de podoabă din componența tezaurului îl aseamănă cu tezaurele secolelor IV-V legate de populațiile germanice¹⁷.

2. Această „componentă feminină” a tezaurului ne determină să considerăm depunerea ca având potențial caracter sacru (Fig. 8).

3. Deși tezaurul a fost doar parțial recuperat, fără să cunoaștem componența originală a depunerii, pare a avea un inventar mult mai puțin bogat în comparație cu tezaurele din secolul al V-lea.

¹⁶ SZÉKELY 1945, p. 99.

¹⁷ Harta de difuziune a lui QUAST 2011, Abb. 2 nu a integrat tezaurul de la Valea Strâmbă.

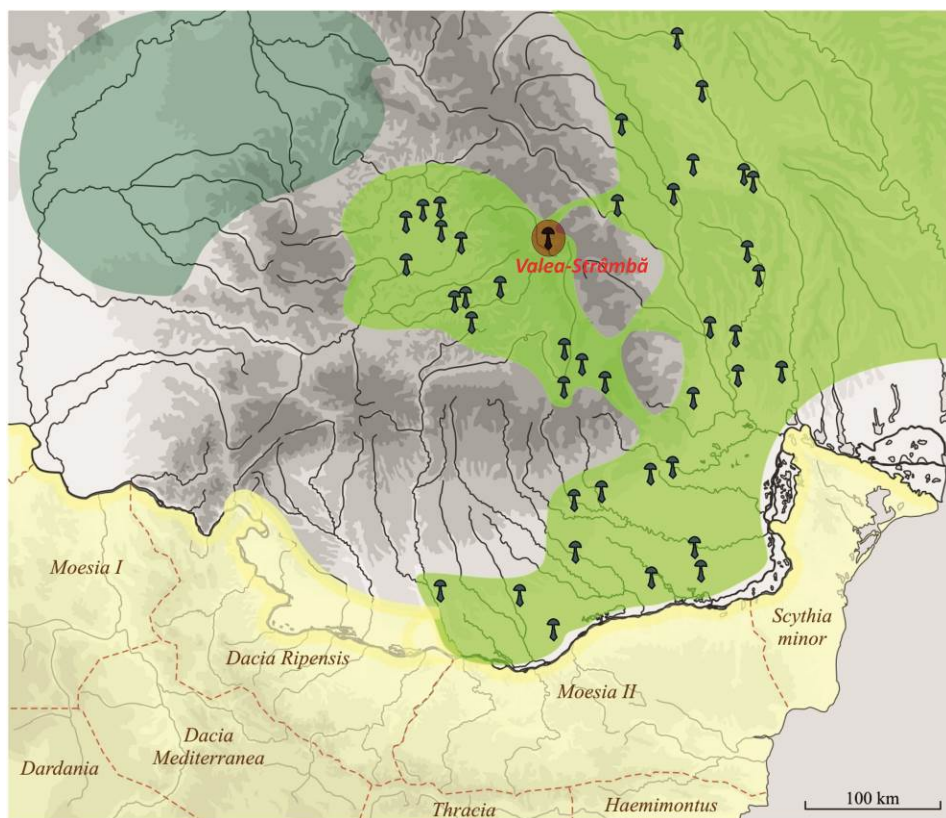

Fig. 8. Principalele situri funerare ale așa-numitei cultura Sântana de Mureș-Černjachov și tezaurul de la Valea Strâmbă (informațiile preluate de la HARHOIU 2020, Fig. 5/A).

Fig. 8. The main funeral sites of the so-called Sântana de Mureș-Chernjakhov culture and geographical location of the Valea Strâmbă hoard (information taken and redrawn from HARHOIU 2020, Fig. 5/A).

4. Pe baza analizei cronologice efectuate în precedentul studiu¹⁸, am ajuns la concluzia că tezaurul a fost în mod eronat datat, în special pe baza cronologiei fibulei, deși există piese din tezaur ce au putut fi utilizate timp îndelungat.

Putem conchide că tezaurul ar putea constitui o depunere rituală de la sfârșitul secolului al IV-lea - începutul secolului al V-lea, fără nicio legătură cu atacul hunilor la Nistru în 376 (de menționat că între Valea-Strâmbă și Nistru, fără să punem la socoteală Carpații Orientali, Siretul și Prutul, sunt 311 km în linie dreaptă), prin urmare nici cu dispariția unui concept abstract, numit cultura arheologică *Sântana de Mureș-Černjachov*.

¹⁸ GÁLL *et alii* 2016.

BIBLIOGRAFIE

- BÓNA 1988 – I. Bóna, *Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271-896)*, în: B. Köpeczi (Főszerk.), *Erdély története*, I, Budapest, 1988, p. 129-194.
- BRATHER 2006 – S. Brather, „Etnikai értelmezés” és struktúra-történeti magyarázat a régészetben, *Korall* 24-25 (2006), p. 23-72.
- COHEN 1930 – H. Cohen, *Description historique des monnaies frappées sous l'Empire romain, communément appelées médailles imperiales*, Leipzig, 1930.
- DEPEYROT 1996 – G. Depeyrot, *Les monnaies d'or de Constantin II à Zenon (337-491)*, Wetteren, 1996.
- GÁLL et alii 2016 – E. Gáll, N. Kapcsos, Th. Isvoranu, A. Iván, *From absolutisation to relativization: the hoard from Valea-Strâmbă (Hu: Tekerőpatak)-Kápolnaoldal revisited*, în: V. Bărcă (ed.), *Orbis Romanus and Barbaricum. The Barbarians around the Province of Dacia and Their Relations with the Roman Empire*, Cluj-Napoca, 2016, p. 331-343.
- HARHOIU 1997 – R. Harhoiu, *Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien*, ArchRom 1, București, 1997.
- HARHOIU 1999 – R. Harhoiu, *Das Ende der Sîntana de Mureș-Černjachov-Kultur und die der hunnischen Expansion*, în: G. Gomolka-Fuchs (Hrsg.), *Die Sîntana de Mureș-Černjachov-Kultur*, Bonn, 1999, p. 59-68.
- HARHOIU 2020 – R. Harhoiu, *Huni și goți hunici la Dunărea de Jos, Târgoviște*, 2020.
- KOKOWSKI 1996 – A. KOKOWSKI, *O tak zwanych blaszanych fbulach z pólókrągła płyta na główce i rombowa tã nózka*, *Studia Gothica* I, Lublin, 1996.
- KÖRÖSFŐI 2015 – Zs. KÖRÖSFŐI, *A Marosszentanna-Csernyahov kultúra történetföldrajzi környezete a Kárpát-medencében*, în: A. Dobos, D. Petruț, S. Berecki, L. Vass, Sz. P. Pánczél, Zs. Molnár-Kovács, P. Forisek (eds.), *Archaeologia Transylvanica. Studia in honorem Stephani Bajusz*, Cluj-Napoca-Târgu Mureș-Budapest, 2015, p. 301-314.
- QUAST 2011 – D. Quast, *Der Schatz der Königin? Völkerwanderungszeitliche Schatzfunde und weibliche Eliten*, în: D. Quast (ed.), *Weibliche Eliten in der Frühgeschichte. Internationale Tagung vom 13. bis zum 14. Juni 2008 im RGZM im Rahmen des Forschungsschwerpunktes "Eliten"*, Mainz, 2011, p. 121-145.
- SZENTHE et alii 2019 – G. Szenthe, V. Mozgai, E. Horváth, B. Bajnóczi, *Hun kori áldozati leletgyűttes Telki határából. Előzetes jelentés. Magyar Régészet Online magazin* 2019/1 (2019), p. 9-19.
- SZÉKELY 1945 – Z. Székely, *A tekerőpataki népvándorlás kori lelet*, *FA* 5 (1945), p. 95-101.
- ȘOVAN 2005 – O. L. ȘOVAN, *Necropola de tip Sântana de Mureș-Černjacov de la Mihălășeni (județul Botoșani)*, Târgoviște, 2005.
- VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006 – A. Vilcu, Th. Isvoranu, E. Nicolae, *Les monnaies d'or de l'Institut d'Archéologie de Bucarest*, Wetteren, 2006.
- VOLNIKOVSKIJ «Klad» 2014 – Volikovskij «Klad». *Kompleks snaryazheniya konya i vsadnika 1-j poloviny V v. n. e. Katalog kollektsii / «The Buried Treasure of Volnikovka». Horse and Rider Outfit Complex. First half of the V Century A.D. Collection Catalogue*, Moscova, 2014.

EVUL MEDIU TIMPURIU ÎN DOBROGEA. DATE PRIVIND DOUĂ AȘEZĂRI DE LA VALU LUI TRAIAN

Cristina PARASCHIV-TALMAȚCHI*

Cuvinte-cheie: *așezare, spații dedicate, castru, cronologie, valul de piatră, Carl Schuchhardt, Dobrogea.*

Keywords: *settlement, dedicated spaces, castellum, chronology, the stone vallum, Carl Schuchhardt, Dobruja.*

Rezumat: În această lucrare autoarea își îndreaptă atenția asupra a două așezări formate în jurul castrelor IV Schuchhardt/XXII Tocilescu și VII Schuchhardt/XX Tocilescu ale valului de piatră, situate pe teritoriul comunei Valu lui Traian, care se află la vest de municipiul Constanța. Pentru prima, sunt prezentate câteva rezultate deosebite ale cercetărilor arheologice preventive efectuate în anii 2010-2011, precum: un context important pentru momentul construirii zidului de est al incintei de vest a castrului; două structuri învecinate care prezintă, în general, caracteristicile arhitecturii domestice și inventarul specific perioadei medievale timpurii, dar care se particularizează una prin ceea ce poate fi o nișă aproximativ semicirculară pe partea ei estică, iar cealaltă prin prezența blocurilor de cretă cu semne incizate (unele cruciforme) intercalate printre pietrele pereților; respectiv, patru structuri în interiorul cărora se păstrau elemente care pot fi atribuite dispozitivelor mecanice de măcinat cereale.

Pentru a doua, se face o identificare în teren, pornind de la înregistrările făcute la începutul secolului al XX-lea de arheologul german Carl Schuchhardt, coroborate cu datele oferite de Grigore Gr. Dănescu, cu informațiile obținute în urma unui sondaj făcut în anii '70 ai secolului trecut și cu imaginile din satelit.

Abstract: In this paper, the author directs her attention to two settlements formed around the castellum IV Schuchhardt/XXII Tocilescu and VII Schuchhardt/XX Tocilescu of the stone vallum, located on the territory of the commune of Valu lui Traian, which is located west of the municipality of Constanța. For the first, some special results of the preventive archaeological research carried out in 2010-2011 are presented, such as: an important context for the moment of the construction of the eastern wall of the western precinct of the castellum; two adjacent structures showing, in general, the characteristics

* Cristina PARASCHIV-TALMAȚCHI: Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța; e-mail: ctalmatchi@gmail.com

of domestic architecture and inventory specific to the early medieval period, but which is characterized one by what may be an approximately semicircular niche on its eastern side, and the other by the presence of chalk blocks with incised marks (some cruciform) intercalated among the stones of the walls; respectively, four structures inside which were kept elements that can be attributed to mechanical grain grinding devices.

For the second, identification is made in the field, starting from the records made at the beginning of the 20th century by the German archaeologist Carl Schuchhardt, corroborated with the data provided by Grigore Gr. Dănescu, with the information obtained following a survey made in the years '70 of the last century and with satellite images.

Introducere

În încercarea de a repertoria cât mai multe situri din Dobrogea specifice perioadei de început a Evului Mediu, continuăm demersul nostru, început cu circa un deceniu și jumătate în urmă, de această dată atenția fiindu-ne îndreptată asupra teritoriului comunei Valu lui Traian, situată la limita vestică a municipiului Constanța (**Fig. 1**). Poziționarea lui nu departe de coasta Mării Negre a favorizat, probabil, locuirea sa aproape în toate perioadele istorice, iar structura geografică a fost factorul care a dus la străbaterea acestuia de toate cele trei sisteme defensive care taie Dobrogea de la est spre vest¹, pornind de la sud de anticul Tomis și oprindu-se la nord de cetatea Axiopolis. La rândul lor, două dintre aceste monumente menționate mai sus, respectiv valul mare de pământ și valul de piatră, au dezvoltat în jurul castrelor așezări mai mici sau mai mari, făcând ca teritoriul actualei unități administrative să poată fi inclus necontestat în repertoriul medieval-timpuriu dobrogean.

Așezarea de la castrul IV Schuchhardt/XXII Tocilescu

O astfel de așezare s-a format în interiorul și în preajma castrului IV Schuchhardt/XXII Tocilescu, al valului de piatră, fiind situată nu departe de limita sud - sud-estică a actualei localități. Cercetările arheologice, care au vizat suprafețe relativ restrânse ale ei și care au fost determinate de afectarea terenului prin amenajarea lui în vederea construirii Autostrăzii A2², București-Constanța, respectiv de formarea unui depozit de pământ degajat în timpul lucrărilor, au relevat amploarea acesteia, putând fi considerată una dintre marile așezări ale perioadei, din Dobrogea și sud-estul Europei.

Pe parcursul câtorva luni, începând cu noiembrie 2010 și până în vara anului următor, au putut fi cercetate și înregistrate circa 128 de locuințe în zona sudică a așezării (pe traseul autostrăzii) și 28 în partea nordică a acesteia, în interiorul castrului. La acestea se adaugă, în zona sudică, circa 65 de cuptoare cu cupolă semisferică, cu groapă de acces (plasate între spațiile de locuit), peste 30 de gropi pentru păstrat proviziile sau menajere, două anexe și două fântâni; respectiv mai

¹ TOCILESCU 1900; SCHUCHHARDT 1918; BARNEA & ȘTEFĂNESCU 1971, p. 97-120; DAMIAN 2015, p. 47-91; MASON & CROITORU 2016, p. 125-162, 239-330; PARASCHIV-TALMAȚCHI 2019.

² CLIANTE *et alii* 2012, p. 294-295.

Fig. 1. Localizarea administrativă a comunei Valu lui Traian și situarea castrelor IV Schuchhardt/XXII Tocilescu și VII Schuchhardt/XX Tocilescu ale valului de piatră pe teritoriul ei.

Fig. 1. The administrative location of the commune Valu lui Traian and the location of the camps IV Schuchhardt/XXII Tocilescu and VII Schuchhardt/XX Tocilescu of the stone vallum on its territory.

Fig. 2. Zidul de est al incintei vestice suprapunând L5.
Fig. 2. The eastern wall of the western precinct overlapping L5.

multe cuptoare cu calotă semisferică, cu gropi de acces (situate între locuințe), gropi pentru provizii și zone pentru depunerea gunoaielor menajere, în interiorul perimetrului protejat de ziduri.

În cadrul așezării, spațiul de locuit este reprezentat de locuința adâncită în pământ (bordeiul) și de locuința de suprafață, ambele tipuri fiind prezente atât în castru, cât și în afara acestuia. Ca în majoritatea așezărilor dobrogene ale perioadei, predomină aici locuința de tip adâncit, de regulă patrulateră sau cu plan neregulat, cu pereții gropii necăptușiți sau stabiliți cu piatră, aproape întotdeauna armată cu pari pe mijlocul laturilor și la colțuri. Adâncirea acestora, față de nivelul de călcare medieval, era de circa 0,50-1 m, iar suprafața lor interioară varia între 6,5 m² și 13 m². Podeaua era din lutuială groasă de 2-4 cm, iar piatra ce îmbrăca pereții era uneori prinsă cu lut galben. La numeroase bordeie au fost observate amprente de pari, fapt ce denotă că structura lor superioară avea schelet din lemn. Unele prezentau refaceri pe aceeași amprentă³.

Locuințele de suprafață aveau planul pătrat sau dreptunghiular, uneori cu colțurile rotunjite, și prezentau și câte zece găuri de pari. O parte dintre acestea aveau temelia din piatră, celelalte au fost, probabil, construite pe talpă din lemn, eventual, la unele complexe pusă pe pietrele ce se înșirau pe limita încăperii, în scopul protejării de umiditatea solului. Suprafața interioară a locuințelor neadâncite varia între 9 m² și 14 m². La unele, în interior, a fost constatată existența a una-două pietre plate, mai late, plasate spre centru, ce ar putea reprezenta bază pentru stâlpi de susținere a structurii superioare; la altele erau aliniate pe centru două găuri de pari. Apariția bucăților de lipitură cu amprente de nuiile și trestie în umplutura unui număr semnificativ de complexe de locuit documentează existența pereților construiți în sistemul paianței⁴. Podeaua locuințelor de suprafață era din lutuială groasă de 2-4,5 cm, nefiind observate amenajări din lemn în acest sens.

Cercetarea unora dintre aceste spații, bordeie (locuințele adâncite în pământ) și locuințe de suprafață, a înfățișat situații deosebite, datele obținute contribuind la clarificarea unor aspecte cronologice sau completând informațiile referitoare la amenajarea interioară și activitățile economice, respectiv oferind situații inedite, care pot deschide noi direcții de analiză.

Unul dintre acestea era parte dintr-un context important pentru momentul construirii zidului de est al incintei de vest a castrului. Este vorba despre locuința adâncită L5 din secțiunea S1, conturată la -1,05 m, peste a cărei parte de est a fost ridicat zidul (**Fig. 2**). Din aceasta a fost cercetată o suprafață de maxim 2,40 m nord-sud, cu 1,65 m est-vest, reprezentând ceea ce a fost surprins din partea ei de vest în perimetrul secțiunii, spre sud intrând sub profil. Nivelul interior de călcare al bordeiului se afla la -1,60 m și consta într-o lutuială brun-gălbuie, cu grosimea de 3 cm. În zona centrală a suprafeței cercetate a acestuia au fost observate încă două lutuiele succesive, cu grosimi de 0,5 cm și de 2 cm, separate de lentile subțiri de pământ galben, făcute probabil pentru aducerea podelei la același nivel. Lutuiala a conservat bine și amprente a trei pari, două plasate pe

³ PARASCHIV-TALMAȚCHI 2017, p. 216.

⁴ PARASCHIV-TALMAȚCHI 2017, p. 218-219.

laturile de nord și vest, iar a treia la 0,65 m nord-est de cea de pe vest. Față de colțul de nord-vest al bordeiului, amprenta de pe nord se afla la 1,70 m, iar cea de pe vest la 1,80 m, indicând plasarea lor spre mijlocul laturilor respective, dacă ne raportăm la dimensiunile celorlalte bordeie cercetate aici.

Situația observată în timpul cercetării relevă construirea zidului de est al incintei vestice (**Fig. 7/2**) în evul mediu timpuriu. S-a constatat că acesta fusese ridicat peste locuința adâncită L5, al cărei inventar prezintă material ceramic medieval timpuriu (printre care un fragment cu smalt verde-oliv și unul din caolin cu dungi trasate cu vopsea roșie). Această locuință a fost adâncită parțial în *loess*.

În același context, trebuie amintită locuința de suprafață L9, din aceeași secțiune, construită peste zidul de incintă, puțin mai la nord de L5, după demantelarea lui parțială. Ea s-a conturat la -0,52 m, avea de la nord spre sud 3,35 m, la care se adăuga șirul din pietre (nefasonate și legate cu pământ) de la temelia peretelui de pe nord, cu o grosime ce varia între 0,15 și 0,30 m, iar lățimea maximă păstrată era de 2,80 m, fiind distrusă spre est. Spre vest și est podeaua locuinței depășea lățimea zidului. Aceasta se afla la -0,70 m, era din lutuială brun-gălbui, groasă de 2 cm, iar spre colțul de nord-vest păstra urma vetrei unui cuptor. Din inventarul locuinței L9 amintim materialul ceramic medieval-timpuriu, unele fragmente provenind de la amfore.

Peste L9, așadar și peste ce rămăsese din zid în această zonă, s-a făcut o nivelare cu pământ galben-brun, care avea de la est spre vest aproape 16 m lungime și a cărei înălțime varia între 0,35-0,37 m. În perimetrul secțiunii S1 ea se oprea la 10,10 m spre vest de zid și la 3,40 m spre est.

În această nivelare și puțin mai jos de ea, a fost adâncită o altă locuință (L1), situată la vest de L9, dar pe care o suprapunea pe 0,10 m (podeaua lui L9 era în zona suprapunerii cu 0,14 m mai jos decât podeaua lui L1). Aceasta s-a conturat imediat sub nivelul vegetal, la -0,25 m, iar laturile ei aveau 3,85 m pe nord, 3,75 m pe sud, 2,94 m pe vest și 2,90 m pe est. Podeaua, ușor albiată, aflată la -0,64 m în zona centrală, era din lutuială și avea grosimea de 3 cm. Și pereții fuseseră lutuiți în partea adâncită, pete de lutuială putând fi vizibile pe înălțimea de 6-20 cm. Deoarece locuința a sfârșit într-un incendiu, a cărui intensitate a afectat probabil limita sudică, care prezenta o stare de conservare mai precară (de altfel, cenușa complexului era împrăștiată pe toată lățimea secțiunii și pe circa 6 m de la zidul de incintă spre vest), datorită stratului de cenușă de deasupra podelei, gros de 2-3 cm, lutuiala a devenit, pe alocuri, maronie și maroniu-cenușie. În colțul de nord-vest se aflau cinci pietre, două dintre ele părând a plasa podeaua și a marca o intrare. Bine conservate de podea, unele lutuite pe interior, erau amprente de șapte găuri de pari, aliniate pe limitele încăperii, excepție una care era relativ spre centrul, adică la 1,85 m de limita nordică și la 1,65 m de cea estică. La șase dintre acestea diametrul varia între 0,15 și 0,19 m, iar la a șaptea era de 0,10 m. O a opta gaură de par a putut fi observată pe limita de sud a complexului. Ea avea diametrul de 0,17 m și era situată la 0,98 m de limita de est a locuinței. În interiorul locuinței nu exista un cuptor, iar o probabilă vatră deschisă nu a putut fi delimitată din cauza coacerii podelei din lut în urma incendiului. Din inventarul locuinței L1, amintim materialul ceramic medieval timpuriu, printre

care gâtul unui urcior și un fragment cu nervură reliefată, ambele smălțuite, și un fund de vas având ca marcă o pentagramă.

Construirea și nivelarea peste zid s-au făcut, probabil, după extinderea castrului spre est și ridicarea altui zid de incintă, care să cuprindă un perimetru mai mare. De altfel, în secțiunea S1 a fost înregistrat, la circa 70,40 m est, un alt zid de incintă, lat de 1,35-1,40 m.

Situația stratigrafică prezentată mai sus ne relevă că zidul de est al incintei de vest din castrul IV Schuchhardt/XXII Tocilescu a fost construit în evul mediu timpuriu și s-a renunțat la el în aceeași perioadă⁵. Prezența fragmentului cu smalt verde-oliv în locuința adâncită (L5), anterioară ridicării zidului, în context cu fragment din caolin decorat cu dungi de vopsea roșie arată că acesta a fost construit în secolul al X-lea⁶.

În așezările din Dobrogea, la sfârșitul veacului al IX-lea și începutul celui următor se înregistrează apariția sporadică a vaselor confecționate din argilă caolinitică, decorate cu vopsea⁷. Argilele caolinitice au fost folosite în teritoriul istro-pontic în perioada bizantină, începând cu secolul al IX-lea, dar mai ales în secolele X-XI, când sporesc cantitativ în strat (utilizarea lor nu reprezintă o noutate, fiind folosite și în perioadă romană). În acest interval cronologic, se distinge o perioadă de circa un secol în care anumite tipuri de vase din caolin au fost ornamentate cu vopsea. Dacă la sfârșitul secolului al IX-lea apariția lor era sporadică, pe parcursul veacului al X-lea vasele din argilă caolinitică decorate cu vopsea se vor înmulți ca prezență în strat, constituindu-se astfel într-un indicator cronologic⁸. Ca repere, precizăm descoperirile de la Capidava (în nivelurile încadrate în secolul al IX-lea și în cel următor, până în 969⁹), Dinogetia-Garvăn (unde apar sporadic și în complexe date cu monede de la Ioan Tzimiskes și Vasile al II-lea (969-989)¹⁰, dar dispar în cele de la sfârșitul veacului al X-lea¹¹), Murfatlar-Basarabi (unde au fost găsite în contexte arheologice date în a doua jumătate a secolului al X-lea¹²) și de la Păcuiul lui Soare (unde majoritatea descoperirilor provin din niveluri de locuire date în veacul al XI-lea¹³ și unde numărul fragmentelor din caolin decorate cu vopsea este foarte mic¹⁴).

Secolul al X-lea adaugă inventarului ceramica cu smalt verde-oliv, cea mai timpurie formă decorată cu smalt (totodată și cea mai preferată pe parcursul secolelor X-XII, indiferent de culoarea acestuia) reprezentând-o urciorul. Apariția ceramicii smălțuite medieval-timpurii este asociată, în general, cu reintrarea

⁵ PARASCHIV-TALMAȚCHI 2019a, p. 394-395.

⁶ PARASCHIV-TALMAȚCHI 2019b, p. 83-85.

⁷ COMȘA 1963, p. 109.

⁸ COMȘA 1963, p. 111; DIACONU & VÎLCEANU 1972, p. 86.

⁹ FLORESCU, FLORESCU & DIACONU 1958, p. 173; FLORESCU 1958, p. 131; SCORPAN 1968, p. 375; CURSARU-HERLEA 2016, p. 144.

¹⁰ ȘTEFAN *et alii* 1967, p. 200.

¹¹ ȘTEFAN *et alii* 1967, p. 201.

¹² BARNEA 1962, p. 360.

¹³ DIACONU & VÎLCEANU 1972, p. 53.

¹⁴ DIACONU & VÎLCEANU 1972, p. 85, unde sunt menționate doar două fragmente descoperite până la momentul publicării primului volum al monografiei.

Dobrogei sub administrația Imperiului bizantin¹⁵, însă la Capidava¹⁶, Poarta Albă¹⁷ și Medgidia¹⁸ s-a constatat o prezență discretă a ei și anterior evenimentelor din perioada lui Ioan Tzimiskes¹⁹. Începând cu ultimele două decenii ale secolului al X-lea vasele cu smalt au devenit o componentă obligatorie a ceramicii din teritoriul istro-pontic, fiind prezente în toate siturile cu niveluri de locuire din secolele X-XII.

Întorcându-ne la contextul arheologic L5-zidul de est al incintei mici a castrul IV Schuchhardt/XXII Tocilescu, menționăm că acesta din urmă avea paramentul din blocuri de piatră de dimensiuni mari (1,08x0,60 m, 0,55x0,45 m, 0,66x0,43 m), unele fasonate sau semifasonate, și emplectonul majoritar din pietre mijlocii, dar și câteva mari, legate cu lutuială galben-maronie, densă. Zidul se mai păstrează pe trei asize și lățimea maximă de 2,40-2,50 m. S-a constatat că, pentru stabilizarea terenului, în zona locuinței adâncite el era așezat peste o lutuială cu o consistență solidă (înaltă de 0,28-0,36 m) din pământ brun, cu lentile galbene, pigmenți de lemn ars, rareori pete roșiatice de pământ copt și sporadice fragmente ceramice medieval-timpurii. Spre vest lutuiala era mai lată decât zidul cu 0,30 m. Atât la aspect, cât și compozițional, ea era diferită de umplutura locuinței.

O altă situație, cu trăsături proprii în rândul descoperirilor medievale timpurii cunoscute pentru Dobrogea, o întâlnim tot în zona castrului, în jumătatea estică a incintei de vest, fiind oferită de două spații învecinate.

Prima este structura adâncită, L10, care prezintă un plan ce o particularizează (Fig. 3). Aceasta s-a conturat la -0,28 m, avea o formă trapezoidală, cu suprafața de aproximativ 9 m², iar înălțimea maximă a pereților păstrați era de 0,80 m, însă între 0,26 m și 0,50 m de la podea în sus peretele era doar din pământ (situație creată prin adâncirea locuinței în *loess*), după care pe limitele gropii erau înșiruite pietre mari și medii, neregulate, dispuse, la momentul descoperirii, pe una sau două asize²⁰. Lângă peretele de nord, pe interior, aproximativ la jumătatea acestuia, era o gaură de par, cu diametrul de 0,20 m. La est de ea, pe o lungime de 0,65 m, peretele prezenta trei asize, iar piatra cobora până aproape de nivelul podelei, lăsând impresia unei foste intrări, acum blocată. Podeaua era din lutuială brun-gălbuie, avea grosimea de circa 4 cm și se afla la -1 m, de actualul nivel de călcare. În colțul de sud-vest se afla un cuptor clădit din pietre, care era mai adâncit cu 0,26 m față de nivelul podelei și avea groapă de acces în fața gurii. În partea de nord-vest se afla o groapă în formă de clopot, adâncită de la nivelul podelei cu 1,30 m, care în perioada utilizării încăperii era, probabil, acoperită cu un capac din lemn. Gura gropii avea deschiderea de 1 x 1,30 m, iar partea inferioară era aproximativ circulară, având

¹⁵ DIACONU & VÎLCEANU 1972, p. 104; DAMIAN 2015, p. 139.

¹⁶ FLORESCU, FLORESCU & DIACONU 1958, p. 170, fig. 99, p. 206-207; CURSARU-HERLEA 2016, p. 188.

¹⁷ DIACONU & VÎLCEANU 1972, p. 104, n. 57.

¹⁸ PARASCHIV-TALMAȚCHI 2022, p. 358-359, fig. 5.

¹⁹ COMȘA 1963, p. 111.

²⁰ PARASCHIV-TALMAȚCHI & ȘOVA 2021a, p. 146-148, pl. V.

diametrul de 1,90 x 2 m. Ea ar putea fi o groapă pentru păstrat provizii, dar dimensiunile pot sugera și o „extindere” a spațiului interior.

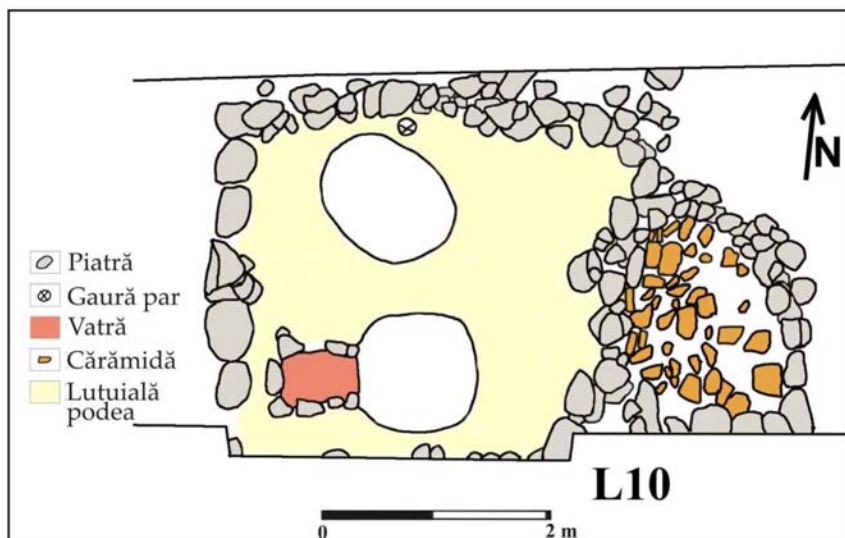

Fig. 3. L10 cu nișă aproximativ semicirculară.
Fig. 3. The L10 with a approximately semicircular niche.

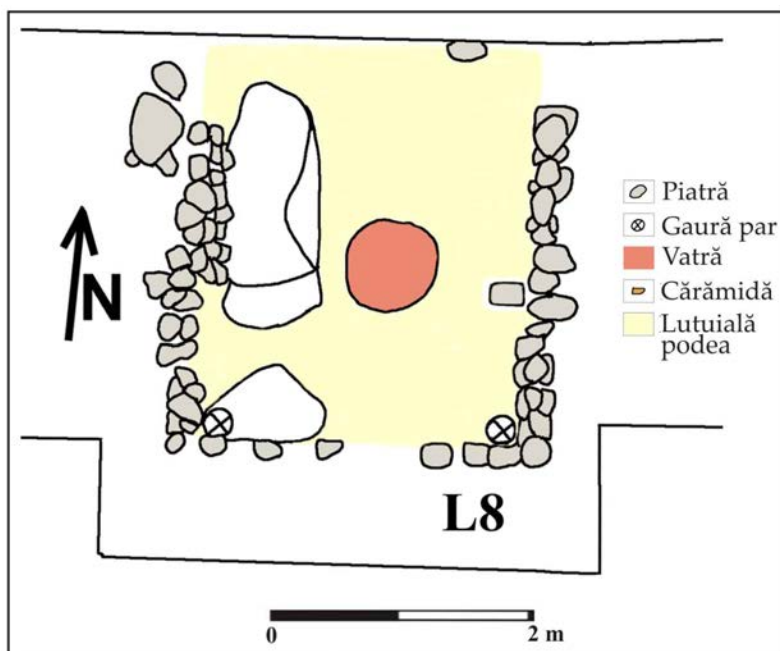

Fig. 4. L8 cu blocuri de cretă incizate.
Fig. 4. The L8 with incised chalk blocks.

Ceea ce particularizează planul acestei structuri adâncite este prezența unei nișe, aproximativ semicirculară, pe partea estică, al cărei nivel de călcare era amenajat majoritar din cărămizi așezate relativ ordonat și dispuse uneori pe două niveluri, printre care se aflau și câteva olane fragmentare, și se afla cu 0,30 m mai sus decât podeaua încăperii. Dimensiunile interioare ale nișei erau de 1,53 m nord-sud (pe sud o mică parte nu a fost decopertată, intrând în profil) și 1,30 m est-vest. Pereții acesteia erau din pietre neregulate, așezate pe unu-două șiruri, și se păstrau pe maxim două asize. Incluzând pereții, lungimea nord-sud vizibilă a nișei era de 2,20 m, iar adâncimea est-vest de 1,70 m.

Din inventarul lui L10 amintim materialul ceramic medieval-timpuriu și un obiect aproximativ circular din piatră (frecător), majoritar cumulate în zona cuptorului, iar în umplutura gropii se aflau numeroase fragmente ceramice, un cui din fier fără floare, o gresie, două blocuri sparte din cretă, două cărămizi fragmentare, lemn carbonizat etc.

Pentru interpretarea acestui complex, un prim gând ne îndreaptă spre situații aproximativ asemănătoare cunoscute din descoperiri anterioare și încadrate perioadei, în acest caz spre hambarele locuințelor din așezarea de la Durankulak, din nord-estul Bulgariei²¹, care sunt însă asociate cu prezența instalație de măcinat. Dar L10 nu avea un astfel de dispozitiv, ci doar un frecător și o posibilă groapă pentru provizii. Totodată, nișa lui L10 nu era adâncită precum hambarele de la Durankulak²², ba chiar avea podeaua mai sus decât încăperea, ceea ce nu ne dă siguranța ca ea reprezintă un hambar. Pe de altă parte, atenția acordată amenajării interiorului nișei, cu nivel din cărămidă, dar mai ales ridicarea ei față de nivelul de călcare al bordeiului ne îndreaptă atenția spre altarul unora dintre bisericile rupestre de la Murfatlar (spre exemplu B4)²³. Planul lui L10 este asemănător, este drept făcut într-un stil rudimentar, cu planul bisericuței B3 de la Murfatlar²⁴ și cu cel al bisericuței de la Garvăn-Dinogetia²⁵. Ca și la aceasta din urmă, intrarea era pe nord, probabil dictată de ordonarea spațiului interior.

A doua structură este L8 (**Fig. 4**), aflată la 3,30 m spre vest de L10. Aceasta s-a conturat la -0,25 m, avea o formă patrulateră neregulată cu suprafața interioară de până în 8 m², iar înălțimea maximă păstrată a pereților era de 0,75 m²⁶. Pereții erau adânciți în *loess* 0,25 m, porneau de la nivelul podelei, iar grosimea lor varia între 0,20-0,46 m. Aceștia erau edificați majoritar din pietre mari și mijlocii legate cu pământ, neregulate, printre care, pe laturile de vest și de est, se aflau intercalate blocuri din cretă, unele cu suprafețe fățuite, altele sparte. Dintre blocurile de cretă, în peretele de vest, se distinge, spre colțul de sud-vest, la 0,50 m de limita sudică și la 0,40 m deasupra podelei (însemnând asiza a patra din

²¹ TODOROVA 1989, p. 48-49, pl. XVII/6, pl. XVIII/4, pl. XXVI.

²² Pentru o discuție mai largă în acest sens, a se vedea C. Paraschiv-Talmațchi, *Între sacru și profan. O topografie a descoperirilor de la Valu lui Traian*, în Maria Crîngaci Țiplic (ed.), *Orașele și spațiile lor sacre în Evul Mediu*, Cluj-Napoca, sub tipar.

²³ BARNEA & ȘTEFĂNESCU 1971, p. 202.

²⁴ BARNEA & ȘTEFĂNESCU 1971, p. 198.

²⁵ BARNEA & ȘTEFĂNESCU 1971, p. 233-235, fig. 72.

²⁶ PARASCHIV-TALMAȚCHI & ȘOVA 2021a, p. 143-146, pl. III-IV.

cinci), unul pe care erau incizate cruci mici, rune și linii (L 0,24 m; l 0,14 m; gr. 0,18 m). Fața cu semnele incizate nu era orientată spre interiorul încăperii, ci spre nord, spre piatra alăturată, dar era parțial vizibilă (**Fig. 5/1a**). Un alt bloc de cretă, pe care erau incizate linii paralele și o cruce și a cărui față cu incizii era orientată spre interior, se afla la 0,70 m de limita sudică a peretelui vestic și la 0,22 m deasupra podelei (**Fig. 5/1b**). În peretele de est, la 0,80 m de cel de sud și la 0,14 m deasupra podelei (asiza a treia), la sud de un locaș pentru par, se afla un bloc de cretă fragmentar pe care erau incizate brațul lat al unei cruci și o linie (**Fig. 5/1d**). Rar, pentru astuparea golurilor dintre pietre au fost folosite fragmente ceramice. Astfel, pe latura de sud, spre colțul de sud-est, în partea inferioară, se aflau un fragment de la o amforă sferoidală și un fund de vas cu marcă în relief.

Podeaua complexului era din lutuială brun-gălbui, cu grosimea de 2,2 cm, și se afla la -0,92 m față de actualul nivel de călcare. În zona centrală păstra amprenta unei vetre deschise, cu diametrul de 0,65 m. Lângă peretele de est, de la nivelul podelei pornea o adâncitură de 0,18 m care se înfunda într-o piatră, pe care a stat, probabil, un par pentru susținerea structurii superioare. Alte două gropi de pari au fost identificate în colțurile de sud-est și sud-vest. S-a observat că jumătatea de nord a peretelui de vest fusese ridicată peste o groapă, instabilitatea terenului solicitând aici două rânduri cu piatră sub nivelul podelei. Groapa era anterioară locuinței, în umplutura ei găsiindu-se fragmente ceramice medieval-timpurii și material faunistic. Din inventarul lui L8 amintim materialul ceramic medieval-timpuriu (printre care fragmente de amforă sferoidală cu angobă crem; partea superioară a unei amfore piriforme cu guler, pe umărul căreia este incizat un semn; funduri de vase cu marcă redată în relief), o fusaioală, împungător din os, un colț de animal, gresie din șist verde, bucăți neregulate din cretă, cu șanțuiri, etc.

Cele două structuri, L10 și L8, prezintă, în general, caracteristicile arhitecturii domestice²⁷ medievale timpurii din Dobrogea și inventarul specific. Pe prima o particularizează nișa aproximativ semicirculară de pe partea estică, iar pe a doua prezența blocurilor de cretă cu semne incizate, dintre care cel cruciform se repetă. Starea fragmentară a unor blocuri cu reprezentări ne arată că ele provin din cariera de la Murfatlar, reprezentând, probabil, părți ale bisericilor rupestre prăbușite sau abandonate. Se pune întrebarea dacă acestea au fost intercalate printre pietrele din care au fost clădiți pereții lui L8 deoarece semnele incizate pe ele aveau încărcătură simbolică pentru ocupanții structurii respective sau au reprezentat un simplu material de construcție, procurat ușor, fără altă conotație. Poziționarea semnelor, nu întotdeauna în locuri ușor vizibile, ar lăsa impresia celei de a doua variante. Dar situarea lui L8 în vecinătatea unui complex cu nișă aproape semicirculară (ce poate duce cu gândul la o absidă), pe partea de est, pare a ne contrazice și nu excludem ca acest ansamblu, format din cele două spații învecinate cu trăsături specifice, să fi fost făcut pentru a corespunde unui anumit scop. Posibilitatea utilizării lor ca loc pentru celebrarea cultului creștin rămâne de urmărit și analizat.

²⁷ COMȘA 1959; PARASCHIV-TALMAȚCHI 2017, p. 211-230.

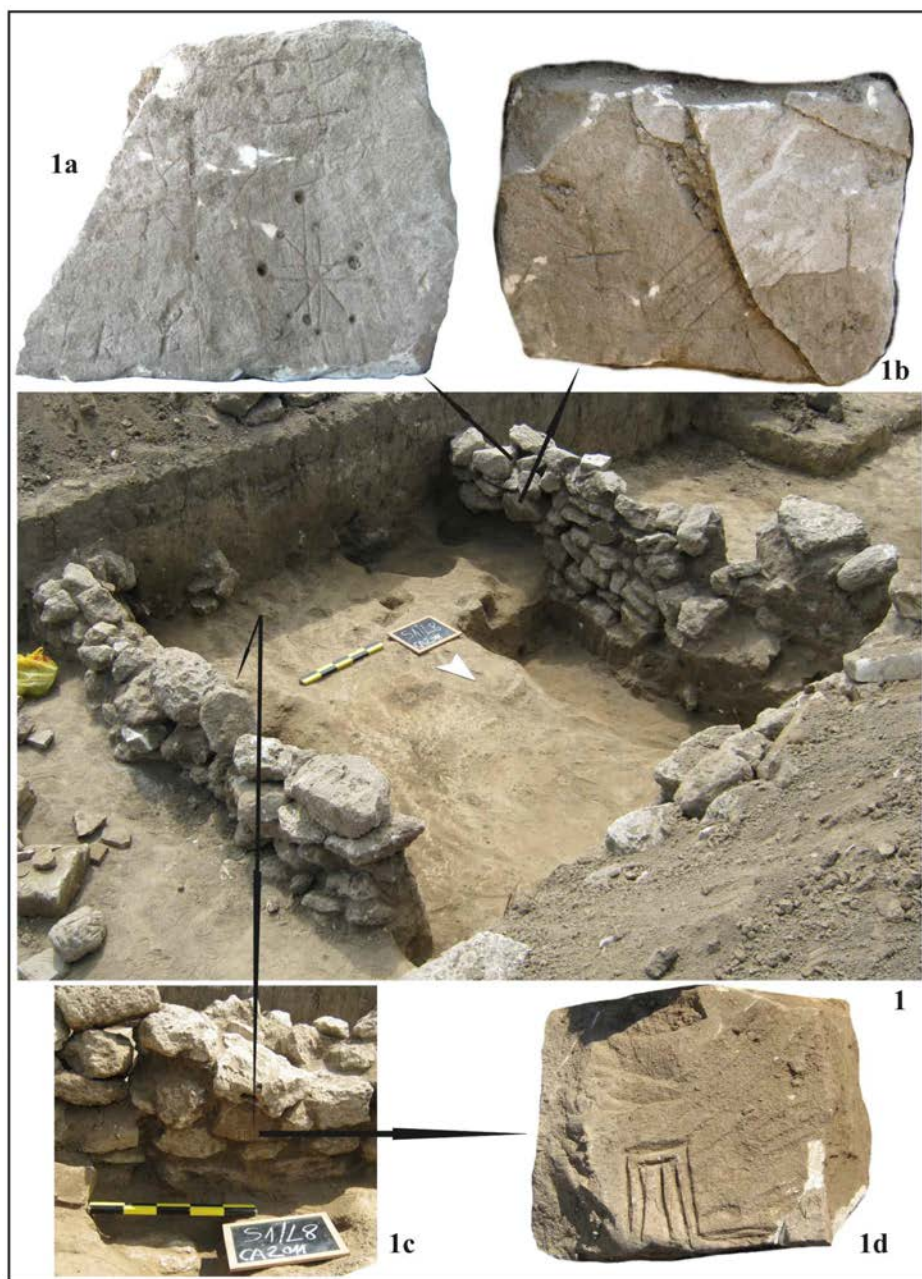

Fig. 5. Distribuția blocurilor de cretă cu semne incizate în planul L8.

Fig. 5. Distribution of chalk blocks with incised marks in the L8 plane.

Cercetătorul Ion Barnea explica numărul redus al lăcașurilor de cult pentru secolele VII-X și pentru perioada următoare prin posibilitatea construirii lor în aceeași tehnică cu a locuințelor, așadar cu o precară conservare în timp, care nu

mai păstrează elementele distinctive și care le-ar face dificil de identificat²⁸. Sub acest imbold, rămâne de analizat dacă cele două complexe cercetate în interiorul castrului pot fi încadrate arhitecturii religioase din secolele X-XI de pe teritoriul Dobrogei.

Dintre descoperirile cu caracter special din așezarea de la castrul IV Schuchhardt/XXII Tocilescu amintim și patru structuri în interiorul cărora se păstrau elemente care pot fi atribuite dispozitivelor mecanice de măcinat cereale²⁹. Trei dintre acestea au fost înregistrate în jumătatea estică a incintei de vest a castrului (Complexele 11 și 14 din secțiunea S1; Complexul 6 din secțiunea S2)³⁰, iar al patrulea a fost cercetat în așezarea *extra muros*, în zona autostrăzii (L1, din S10). Aceste elemente, care se păstrau în grade diferite de conservare, constau în: două lespezi fixate în podeaua din lut, cu forme aproximativ trapezoidale, dispuse vertical și paralel, cu cavitate semicirculară în partea superioară, plasată axial (**Fig. 6/2-3**); o groapă rotundă, oblică, în general adâncă de circa 0,24-0,35 m, consolidată cu lut și înfundată cu un bloc de calcar, care uneori are o adâncitură concavă; un colac de lut înalt de 0,05-0,10 m care împrejmuiește groapa rotundă, la o oarecare distanță (**Fig. 6/1**). Inventarul unora dintre structuri era completat cu pietre de râșniță și cuptor săpat în unul din pereții, cu boltă semisferică, vatră puternic arsă și fisurată, care uneori prezenta amenajare făcută din cărămidă, piatră și olană, ori din ceramică, peste care era un strat de lut, gros de 3-4 cm.

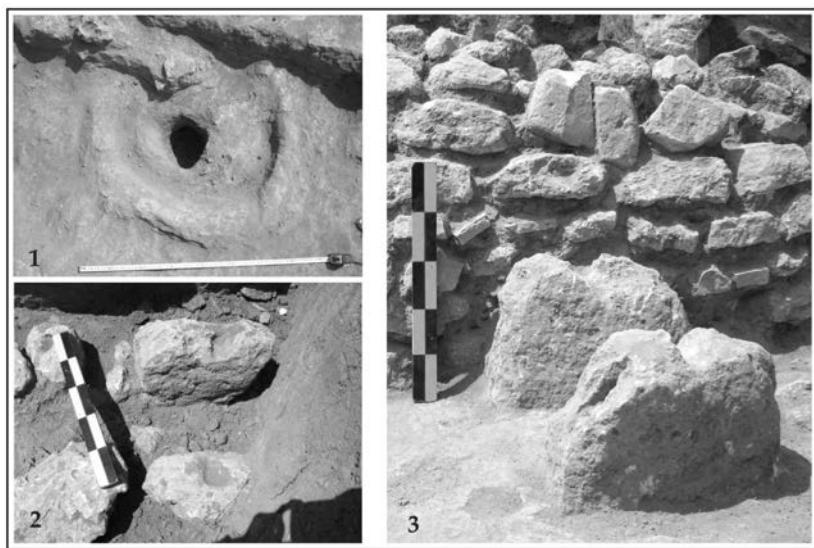

Fig. 6. Elemente atribuite dispozitivelor mecanice de măcinat cereale.

Fig. 6. The elements attributed to mechanical grain grinding devices.

²⁸ BARNEA 1987, p. 87; DAMIAN 2015, p. 105.

²⁹ TODOROVA 1989, p. 45-48.

³⁰ PARASCHIV-TALMAȚCHI & ȘOVA 2021b, p. 137-139, pl. 2-3. Numărul acestora poate fi mai mare, informațiile fiind în prelucrare.

Două dintre aceste structuri au putut fi cercetate integral: Complexul 11, care avea o formă patrulateră neregulată, cu suprafața interioară de până în 8 m², și Complexul 6, care prezenta o formă trapezoidală, cu suprafața de aproximativ 6,5 m². Prezența acestor „piese” componente ale instalației de măcinat a determinat o anumită organizare a spațiului interior, oarecum diferită de organizarea locuințelor, astfel încât el să corespundă cât mai bine scopului principal pentru care credem că a fost realizat, cel meșteșugăresc. Presupunem că activitatea de măcinare a cerealelor nu era continuă și că, prin demontarea și depozitarea pieselor mobile ale instalației, spațiul putea fi adaptat pentru locuit³¹.

Prin cele patru complexe, cercetările din așezarea de la castrul IV Schuchhardt/XXII Tocilescu contribuie la completarea datelor referitoare la ocupațiile agricole din Dobrogea și la nivelul tehnic atins în domeniul prelucrării rezultatelor, pentru secolele IX-X. Repertorierea siturilor arată un număr redus al așezărilor cu astfel de descoperiri, patru în sud-estul României (Oltina-„Capul dealului”, Valu lui Traian - castrul IV Schuchhardt/XXII Tocilescu, Constanța - lângă castrul II Schuchhardt/XXIV Tocilescu și Constanța - lângă castrul I Schuchhardt/XXVI Tocilescu) și patru în nord-estul Bulgariei (Durankulak, Kaliakra³², Topola³³ și Odarci³⁴). După cum se observă, până acum, în teritoriul istro-pontic, dispozitive mecanice de măcinat cereale au fost descoperite doar în așezări aflate la sud de valul de piatră, trei dintre acestea evoluând chiar în jurul unor castre ale acestuia, situate spre coasta Mării Negre, iar a patra situându-se pe linia Dunării, în colțul de sud-vest al județului Constanța. Cartografierea descoperirilor cu dispozitive de măcinat indică o cumulare a lor în sudul Dobrogei și nord-estul Bulgariei, relevând utilizarea acestora în cadrul unor comunități care aveau relații între ele sau dețineau un patrimoniu cultural-tehologic comun.

Așezarea de la castrul VII Schuchhardt/XX Tocilescu

O altă așezare medieval timpurie cunoscută din cercetări mai vechi, care au constat într-un sondaj³⁵, se află la limita vestică a comunei Valu lui Traian, respectiv pe partea stângă a căii rutiere Calea Dobrogei, aproximativ între noul sens giratoriu și benzinăria Rompetrol (aflată la nord de calea ferată). În lucrările de specialitate, ea se identifică prin punctul „La nuci”³⁶. Aici au fost descoperite, în anii 1976-1977, de către cercetătorii Petre Diaconu și Constantin Chera, câteva locuințe cu pereți din piatră, cuptoare și material ceramic, încadrate cronologic în secolul al X-lea³⁷.

Coroborând informații din sursele scrise cu înregistrările cartografice realizate de C. Schuchhardt, în primele decenii ale secolului al XX-lea, și cu datele

³¹ PARASCHIV-TALMAȚCHI & ȘOVA 2021b, p. 147.

³² DJINGOV 1981, p. 32, pl. V; TODOROVA 1989, p. 45; DONČEVA-PETKOVA, NINOV & PARUŠEV 1999, p. 49.

³³ BOBČEVA 1976, p. 123-126, pl. II, pl. X.

³⁴ DONČEVA-PETKOVA, NINOV & PARUŠEV 1999, p. 49-54.

³⁵ CUSTUREA 1999, p. 304, n. 8.

³⁶ CUSTUREA 2000, p. 39; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2016, p. 354.

³⁷ BARASCHI 1991, p. 133, n. 1; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2016, p. 354.

oferite de imaginile din satelit, considerăm că descoperirile din anii '70 ai secolului trecut aparțin unei așezări constituită în preajma castrului VII Schuchhardt/XX Tocilescu.

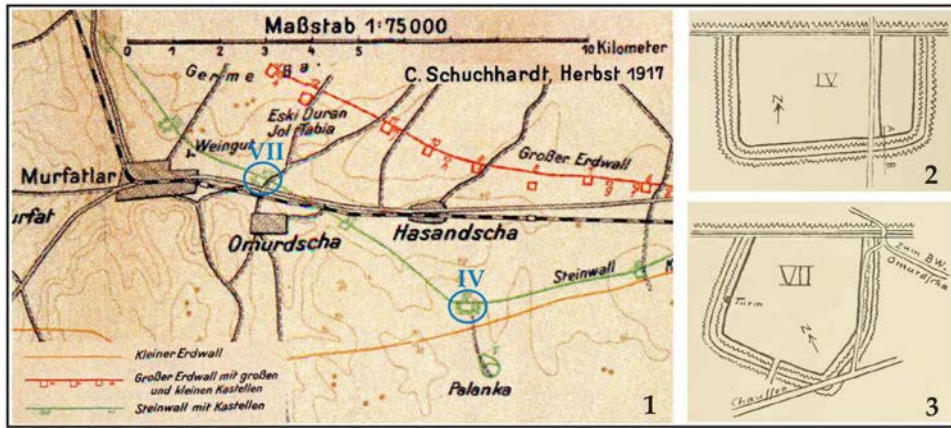

Fig. 7. Detaliu cu traseul valului de piatră la Valu lui Traian (1) și planurile castrului IV și VII (2-3) (după SCHUCHHARDT 1918).

Fig. 7. Detail with the route of the stone vallum at Valu lui Traian (1) and the plans of camps IV and VII (2-3) (after SCHUCHHARDT 1918).

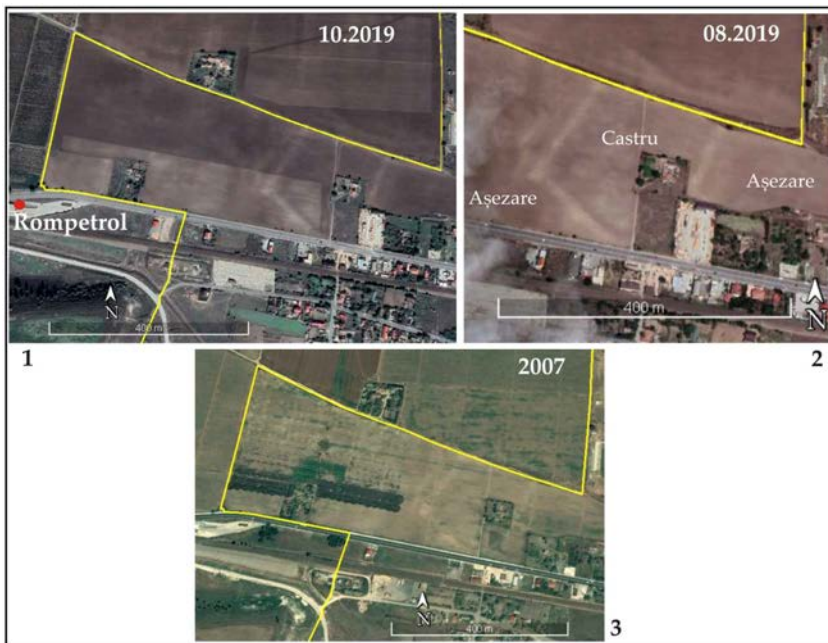

Fig. 8. Castrul VII Schuchhardt/XX Tocilescu pe Google Earth.

Fig. 8. Castellum VII Schuchhardt/XX Tocilescu on Google Earth.

Pornind de la castrul IV Schuchhardt/XXII Tocilescu și urmând traiectul valului de piatră spre nord (**Fig. 7/1**), direcție pe care o urmează la scurtă distanță spre vest de castru, trecând printre vechile sate Hasancea (Valu lui Traian) și Omurcea³⁸ (Valea Seacă), acum unite, pe imaginea din satelit, din octombrie 2019, se poate observa, imediat la vest - nord-vest de localitatea Valu lui Traian o amprentă la sol poligonală (**Fig. 8/1**), corespunzătoare înregistrării făcute de C. Schuchhardt³⁹ (**Fig. 7/3**). În 1918, arheologul german semnală că acesta este înconjurat de dublu val de pământ, că are un colț tăiat de șoseaua Constanța-Murfatlar, că pe latura lui de nord este cale de acces modernă spre satul Horoslar (Poiana), că vechea poartă este bine conservată pe mijlocul laturii de sud, că în partea sudică a laturii de vest se poate recunoaște un turn și că multe fragmente ceramice zac împrăștiate în interiorul castrului⁴⁰. De altfel, în imaginile din satelit, din august 2019 (**Fig. 8/2**), pot fi observate numeroase pete în interiorul amprenteii poligonale, care deseori se concretizează în fenomen antropogen, în acest caz în urme ale așezării medievale timpurii. Aceste urme ale acțiunii umane se observă, în imaginile din 2019, și în jurul castrului, întărind afirmația noastră de mai sus, iar comparația acestora cu imaginea din 2007 (**Fig. 8/3**) ne relevă schimbările survenite în zona castrului VII Schuchhardt/XX Tocilescu în acest interval temporal.

Concluzii

Cercetările arheologice efectuate cu circa un deceniu în urmă la Valu lui Traian, au sporit semnificativ informațiile referitoare la aliniamentul defensiv și la perioada medievală timpurie. După cum se cunoaște, de-a lungul timpului, puține au fost situațiile în care au fost obținute date referitoare la momentul construirii valului de piatră și a castrelor acestuia. Situația stratigrafică înregistrată în castrul IV Schuchhardt/XXII Tocilescu, referitoare la zidul de est al incintei mici, relevă construirea acestuia în secolul al X-lea și demantelarea lui tot în evul mediu timpuriu, constituindu-se într-o contribuție de importanță în interpretarea unor componente ale sale și evidențiind posibilitatea realizării unor construcții masive în perioadă.

Harta arheologică a Dobrogei s-a îmbogățit, prin intermediul lor, cu un sit de dimensiuni mari, ce oferă la fiecare stadiu de analiză noi și inedite aspecte, provocări în interpretare, precum și contribuții valoroase privind viața zilnică a unei colectivități, probabil credințele, modul de organizare al spațiilor dedicate unor activități casnice și economice, respectiv evoluția locuirii sub protecția valului de piatră. Ele pot fi completate în timp prin abordarea altor suprafețe ale așezării, precum și prin îndreptarea atenției spre alte castre care par a se prezenta încă într-o stare de conservare bună, cum este cazul castrului VII Schuchhardt/XX Tocilescu.

³⁸ DĂNESCU 1897, p. 362.

³⁹ SCHUCHHARDT 1918, p. 47, Abb. 15; MASON & CROITORU 2016, p. 298, fig. 15/2.

⁴⁰ SCHUCHHARDT 1918, p. 47-48; MASON & CROITORU 2016, p. 299.

BIBLIOGRAFIE

BARASCHI 1991 – S. Baraschi, *Despre civilizația urbană din Dobrogea în secolele XI-XIV*, SCIVA 42/3-4 (1991), p. 133-152.

BARNEA 1962 – I. Barnea, *Ceramica din cariera de cretă de la Basarabi (reg. Dobrogea)*, SCIV 13/2 (1962), p. 349-371.

BARNEA 1987 – I. Barnea, *Monumente creștine și viața bisericească în secolele VII-XIV pe teritoriul Dobrogei*, în: Antim Nica et alii (eds), *Monumente istorice și izvoare creștine. Mărturii de străveche existență și de continuitate a românilor pe teritoriul Dunării de Jos și al Dobrogei*, Galați, 1987, p. 79-124.

BARNEA & ȘTEFĂNESCU 1971 – I. Barnea, Ș. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. III, *Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971.

BOBČEVA 1976 – L. Bobčeva, *Jilišni i stopanski sgradi v srednovekovnoto seliše pri s. Topola, Tolbuhinski okrg*, *Izvestija na narodnija muzej Varna* 12/27 (1976), p. 122-130, pl. I-XIII.

CLIANTE et alii 2012 – T. Cliante, C. Talmațchi, G. Talmațchi, T. Potârniche, L. Lungu, V. Bodolică, C. Șova, A. Heroiu, S. Dobrotă, O. Mitroi, D. Vasilescu, M. Lascu, Ș. Georgescu, R. Petcu, R. Petcu, *Valu lui Traian, com. Valu lui Traian, jud. Constanța (Autostrada Medgidia-Constanța). Punct: km. 197+700-198+700*, în: CCAR. Campania 2011. A XLVI-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice, Târgu Mureș, 23-26 mai 2012, București, 2012, p. 294-295.

COMȘA 1959 – E. Comșa, *Despre tipurile de locuințe din cuprinsul așezării din secolele IX-XII de la Garvăn (Studiu preliminar)*, SCIV 10/1 (1959), p. 101-116.

COMȘA 1963 – M. Comșa, *Cu privire la evoluția culturii balcano-dunărene în sec. IX-XI (Studiu preliminar)*, SCIV 14/1 (1963), p. 107-122.

CURSARU-HERLEA 2016 – S. M. Cursaru-Herlea, *Ceramica medievală de la Capidava (secolele IX-XI)*, Sibiu, 2016.

CUSTUREA 1999 – G. Custurea, *Câteva cruci relicvar descoperite în Dobrogea, Pontica* 32 (1999), p. 303-304.

CUSTUREA 2000 – G. Custurea, *Circulația monedei bizantine în Dobrogea (sec. IX-XI)*, Constanța, 2000.

DAMIAN 2015 – O. Damian, *Bizanțul la Dunărea de Jos (secolele VII-X)*, Brăila, 2015.

DĂNESCU 1897 – Gr. Gr. Dănescu, *Dicționarul geografic, statistic, economic și istoric al județului Constanța*, vol. I-II, București, 1897.

DIACONU & VÎLCEANU 1972 – P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păciul lui Soare*, vol. 1, *Cetatea bizantină*, București, 1972.

DJINGOV 1981 – G. Djingov, *Kaliacra prez starobălgarskata epoha*, *Izvestija na narodnija muzej Varna* 17/32 (1981), 32.

DONČEVA-PETKOVA, NINOV & PARUŠEV 1999 – L. Dončeva-Petkova, L. Ninov, V. Parušev, *Odarci. Seliše ot Parvoto balgarsko carstbo*, tom. 1, Sofia, 1999.

FLORESCU, FLORESCU & DIACONU 1958 – Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava. Monografie arheologică*, vol. I, București, 1958.

FLORESCU 1958 – R. Unele observații cu privire la ceramica decorată cu culoare roșie din așezarea târzie de la Capidava, SCIV 9/1 (1958), p. 131-139.

MASON & CROITORU 2016 – R. Mason, C. Croitoru, *Carl Schuchhardt's contributions on Ancient Linear Fortifications along the Lower Danube*, Cluj-Napoca, 2016.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2016 – Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Monede bizantine descoperite în mediul rural din nordul Dobrogei, secolele VII-XV*, București, 2016.

PARASCHIV-TALMAȚCHI 2017 – C. Paraschiv-Talmațchi, *Considerații privind tipurile de locuințe medievale timpurii din Dobrogea*, în: Fl. Mărginean, I. Stanciu, D. Băcuet-Crișan, *Locuirea medievală timpurie din Transilvania și vecinătăți/The Early Medieval Habitation*

from Transylvania and its Surroundings. *Lucrările conferinței naționale Locuirea medievală timpurie din Transilvania și vecinătăți*, Lipova (jud. Arad), 27-29 octombrie 2016, Cluj-Napoca, 2017, p. 211-230.

PARASCHIV-TALMAȚCHI 2019a – C. Paraschiv-Talmațchi, *Again about an Early Medieval linear fortification in Dobruđa: the stone vallum*, în: Stoycho Bonev (ed.), *Preslav 8. Dedicated to the 50th anniversary of the series and to the 1100 years from the Battle of Achelous*, Veliko Târnovo, 2019, p. 381-402.

PARASCHIV-TALMAȚCHI 2019b – C. Paraschiv-Talmațchi, *The Contribution of Pottery to Determining the Relative Chronology of the Early Medieval Sites in Dobruđa*, în: Fl. Mărginean, I. Stanciu, Keve László (eds.), *Orbis Mediaevalis II. Inter tempora. The Chronology of the Early Medieval Period. Issues, Approaches, Results/ Inter tempora. Cronologia perioadei medievale timpurii. Probleme, abordări, rezultate*. Proceedings of the national conference, Arad, 26th–29th September 2018, Cluj-Napoca, 2019, p. 79-101.

PARASCHIV-TALMAȚCHI 2022 – C. Paraschiv-Talmațchi, *Ceramică medieval-timpurie din Dobrogea. Restituiri*, *Pontica* 55 (2022), p. 353-370.

PARASCHIV-TALMAȚCHI, ȘOVA 2021a – C. Paraschiv-Talmațchi, C. Șova, *Christian elements discovered in early medieval settlements from Dobruđa*, în: I. Holubeanu (ed.), *Proceedings of the International Scientific Conference "History and Theology" Constanța (Romania), November 17-18, 2020*, Bucharest, 2021, p. 127-150.

PARASCHIV-TALMAȚCHI, ȘOVA 2021b – C. Paraschiv-Talmațchi, C. Șova, *Production Space Versus Living Space. Constructions with Grinding Devices in Mainland Dobruđa*, în: K. László, D. Băcuet-Crișan, I. Stanciu, Fl. Mărginean (eds.), *Orbis Mediaevalis III. Exploring Dwellings and Manufacturing Spaces in Medieval Context (7th-14th Centuries)*, Proceedings of the International Conference Exploring Dwellings and Manufacturing Spaces in Medieval Context (7th-14th Centuries), Târgu Mureș, 27th-30th October 2020, Cluj-Napoca, 2021, p. 137-156.

SCHUCHHARDT 1918 – C. Schuchhardt, *Die Sogenannten TrajansWälle in der Dobroudscha*, Berlin – Extracted from *Abhandlungen der preussischen Akademie der Wissenschaften*, 1918, Philol.-hist. Klasse, no. 12, p. 1-66.

SCORPAN 1968 – C. Scorpan, *Contribuții arheologice la problemele etnice ale Dobrogei antice*, *Pontica* 1 (1968), p. 341-378.

ȘTEFAN et alii 1967 – Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia*, vol. I, *Așezarea feudală timpurie de la Bisericiuța-Garvăn*, București, 1967.

TOCILESCU 1900 – Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie; communications faites à l'Académie des inscriptions et belles-lettres de Paris, séance du 27 octobre 1899*, Bucarest, 1900, p. 145-184.

TOTODOVA 1989 – H. Todorova, *Arhitektura na srednovekovnoto seliše*, în: H. Todorova (ed.), *Durankulak*, tom. 1, Sofia, 1989, p. 29-109.

DESPRE UN TEZAU MAI PUȚIN CUNOSCUȚ DESCOPERIT LA KALIPETROVO (BULGARIA)

Aurel VÎLCU*

Silviu OȚA**

Cuvinte-cheie: monede, tezaur, cercei, verigă de păr, pandantiv, inel, lingou.

Keywords: coins, treasure, earrings, hair link, pendant, ring, ingot.

Rezumat: În anul 1928, în satul Kalipetrovo, în apropiere de Silistra, câțiva localnici au descoperit întâmplător, în timpul unor lucrări agricole, un mare tezaur alcătuit din monede de aur bizantine, lingouri și obiecte de podoabă în greutate de cca 4 kg. Din tezaur se mai păstrează 28 de monede bizantine de aur aflate în prezent în colecțiile Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”, cu următoarea repartitie pe emitenți: Vasile II și Constantin VIII (2 ex.), Constantin IX Monomahul (5 ex.), Constantin X Ducas (4 ex.), Roman IV Diogenes (10 ex.), Mihail VII (6 ex.) și Alexius I (1 ex.). Primele informații privind tezaurul de la Kalipetrovo au fost publicate în anul 1931, autorul articolului, George Severeanu, cumpărând de la descoperitori încă trei monede bizantine de aur și câteva piese de podoabă. Analiza pieselor de podoabă din punct de vedere tipologic, pe baza analogiilor cu artefacte similare din spațiul balcanic (Serbia, Bulgaria, România și Ungaria), indică o cronologie a lor care se poate extinde de la sfârșitul veacului al X-lea (inelul și verigile de păr) până în cel de-al XII-lea (cerceii și verigile de păr). Pandantivul în formă de lunulă este singura piesă care ridică anumite probleme de datare, în acest moment fiind cunoscut un exemplar datat în secolul al VII-lea, descoperit la Sisak, în Croația. Prezența fragmentelor de bare de aur, nu constituie un element foarte precis de datare, cel puțin pentru teritoriul actual al României. Aici, ele au fost descoperite mai degrabă în tezaure mai târzii, ca de exemplu la Streza-Cârțișoara, Amnaș sau Mihail Kogălniceanu-Dealul Uzun Baiț și mai rar în cele timpurii, precum cel de la Răducăneni. În privința descoperirii de la Kalipetrovo, cea mai recentă monedă, un hyperper de la Alexius I bătut după reforma din 1092/1093, indică ascunderea tezaurului în contextul invaziei cumanilor din anul 1094.

* Aurel VÎLCU: Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române, București; e-mail: aurelvilcu@yahoo.com

** Silviu OȚA: Muzeul Național de Istorie a României, București; e-mail: silviuota@yahoo.com

Abstract: *In 1928, in the village of Kalipetrovo, near Silistra, during agricultural works some inhabitants accidentally discovered a large treasure consisting of Byzantine gold coins, ingots and adornments weighing about 4 kg. Twenty-eight Byzantine gold coins from the treasure are preserved in the collections of the "Vasile Pârvan" Institute of Archaeology, with the following distribution by issuers: Basil II and Constantine VIII (2 pcs.), Constantine IX Monomachos (5 pcs.), Constantine X Doukas (4 pcs.), Romanos IV Diogenes (10 pcs.), Michael VII Doukas (6 pcs.) and Alexius I Comnenos (1 pc.). The first information about the Kalipetrovo hoard was published in 1931, when the author of the article, George Severeanu, bought three more Byzantine gold coins and some adornments from the discoverers. The analysis of the adornments from a typological point of view, based on analogies with similar artifacts from the Balkans (Serbia, Bulgaria, Romania and Hungary), indicates a chronology of them that can be extended from the end of the 10th century (ring and links hair) until the 12th century (hair earrings and links). The moon-shaped pendant is the only piece that raises certain dating issues, at this time a very similar specimen dating to the 7th century, discovered at Sisak in Croatia, is known. The presence of the fragments of gold bars is not a very precise element of dating, at least for the current territory of Romania. Here, they were discovered rather in later hoards, such as at Streza-Cârțișoara, Amnaș or Mihail Kogălniceanu-Dealul Uzun Baiîr and less frequently in the early ones, such as the one from Răducăneni. The most recent coin from the discovery in Kalipetrovo, a hyperper from Alexius I struck after the reform of 1092/1093, indicates the hiding of the treasure in the context of the Cuman invasion of 1094.*

În anul 1928, în satul Kalipetrovo (Pl. 1), la 7 km de Silistra, câțiva localnici au descoperit întâmplător, în timpul unor lucrări agricole, un mare tezaur alcătuit din monede de aur bizantine, lingouri și obiecte de podoabă în greutate de circa 4 kg, cele mai multe piese ajungând în comerțul de antichități. Din tezaur se mai păstrează doar 28 de monede bizantine de aur, care se află în prezent în colecțiile Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române¹. George Severeanu, unul dintre marii colecționari români de antichități², a cumpărat de la descoperitori încă trei monede bizantine de aur și câteva piese de podoabă. Informații despre tezaurul găsit la Kalipetrovo au fost publicate pentru prima dată în anul 1931³ de George Severeanu care descrie sumar cele trei monede și obiectele de podoabă aflate în acel moment în colecția sa, dar și cele 28 de monede păstrate la Muzeul Național de Antichități (în prezent Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”). În cadrul articolului, într-un tabel, apare următoarea repartitie pe împărați a monedelor de aur cu trimiteri la catalogul întocmit de J. Sabatier în anul 1862: Vasile II (4 ex.), Constantin IX (6 ex.), Isaac I (1 ex.), Constantin X (4 ex.), Roman IV (10 ex.), Mihail VII (6 ex.) și Alexius I (1 ex.). Dintr-o evidentă

¹ Potrivit notei de inventar nr. 718, întocmită de Bucur Mitrea, cele 28 de monede de aur din tezaurul descoperit la Kalipetrovo au intrat în colecțiile Muzeului Național de Antichități în 1928 sau 1929.

² Director al Muzeului Municipiului București (1931-1938) și al Pinacotecii București (1933-1938). Membru fondator (1903) și secretar general (1913-1932) al Societății Numismatice Române; DUȚU 2021, p. 64-65.

³ SEVEREANU 1931, p. 388-395.

eroare de culegere, în tabel au fost trecute 32 de piese însă în text sunt menționate 31 de monede de aur. În prezent, în colecția Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” se găsesc cele 28 monede amintite în articolul din anul 1931, cu următoarea repartitie pe emitenți: Vasile II și Constantin VIII (2 ex.), Constantin IX Monomahul (5 ex.), Constantin X Ducas (4 ex.), Roman IV Diogenes (10 ex.), Mihail VII (6 ex.) și Alexius I (1 ex.). Din păcate, nu se cunoaște soarta celor trei monede achiziționate de George Severeanu și care nu se află în prezent în cadrul colecției păstrate la Muzeul Municipiului București⁴. Observații privind cele 28 de monede aflate la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” și momentul încheierii tezaurului de la Kalipetrovo au fost făcute mai întâi de Octavian Iliescu⁵. Ulterior, tezaurul de la Kalipetrovo a fost amintit în mai multe lucrări de sinteză⁶ până în anul 2006, când cele 28 de piese au fost ilustrate în cadrul volumului ce valorifică bogata colecție de monede de aur a Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”⁷. Nu se cunoaște soarta pieselor de podoabă și a lingourilor menționate de George Severeanu în articolul inițial, deși s-au făcut investigații în colecțiile Muzeului Municipiului București în anul 2021⁸.

Podoabele din aur, precum și două fragmente de bară de aur, au fost păstrate pentru o vreme anume în colecția particulară a lui G. Severeanu. Din păcate, nu se poate spune când și în ce condiții obiectele amintite au fost înstrăinate sau ce s-a întâmplat mai exact cu ele.

Fragmente de bară din aur

Fragmentele de *bare* din aur, în număr de două, aveau greutate diferite, anume 18,80 grame (Pl. 2/1), respectiv 27,92 grame (Pl. 2/2). Prezența lingourilor sau a fragmentelor de bare din metale prețioase este mai puțin documentată în tezaurele din veacurile XI-XII în bazinul Dunării de Jos. Ele sunt documentate mai degrabă în tezaure din veacurile al XIII-lea și al XIV-lea, precum cele de la Streza-Cârțișoara⁹, Amnaș¹⁰ sau Mihail Kogălniceanu-Dealul Uzun Baiir¹¹, dar în toate aceste cazuri sunt din argint. Situația este similară și pentru unele tezaure din Ungaria, și acestea mai târzii, din veacul al XIII-lea, ca de exemplu cel de la Pécel¹² sau Nagykomarás-Bánkút¹³. Un singur tezaur timpuriu conține bucăți de bare de argint, anume cel de la Răducăneni-Iași¹⁴, îngropat foarte probabil în primul sfert al secolului al X-lea.

⁴ Monedele de aur bizantine din colecția Maria și dr. George Severeanu au fost publicate de POENARU BORDEA & OCHEȘEANU 1991, p. 485-495.

⁵ ILIESCU 1969, p. 109-119; ILIESCU 1979, p. 9-17.

⁶ OBERLÄNDER-TÄRNOVEANU 1992, p. 41-60; CUSTUREA 2000, p. 163; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2001, p. 160; CUSTUREA & TALMAȚCHI 2011, p. 246-247.

⁷ VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006.

⁸ Mulțumim pentru informații și ajutor domnului Vasile Opreș de la Muzeul Municipiului București.

⁹ LUKÁCS 1998, p. 146, fig. 1/2; OȚA 2021, p. 108, 112, pl. VII, p. 113, pl. VIII/A.

¹⁰ WEISSKIRCHER 1935, p. 229-223; LUKÁCS 1998, p. 149; OȚA 2021, p. 105.

¹¹ CUSTUREA & TALMAȚCHI 2011, p. 271-272.

¹² PARADI 1975, p. 138, 139, 12. Ábra/2-3.

¹³ PARADI 1975, p. 144, 145, 15. Ábra/11-15.

¹⁴ TEODOR 2003, p. 183, 194, fig. 7/8-11, p. 195, fig. 8/8-11. Pentru monede vezi NICOLAE 2001, p. 96-97 și 99-101.

Podoabe ale capului constau din două verigi, trei cercei și probabil veriga unui cercei.

Prima verigă, de dimensiuni mai mici, are un diametru al sârmei de 3 mm, iar diametrul de 24 mm. Greutatea este de 7,8 grame (Pl. 2/4). Foarte probabil a fost o verigă pentru păr.

O a doua *verigă*, considerată de către autorul studiului din 1931 cercei, are grosimea sârmei de 2 mm, diametrul de 24 mm, iar greutatea de 3,40 grame (Pl. 2/5). A avut cel mai probabil aceeași întrebuințare ca precedenta.

Astfel de podoabe comune au fost adesea întâlnite în veacurile X-XII și uneori chiar și în cel de-al XIII-lea, în așezări, necropole sau tezaure. Ele provin din spațiul actual al României, Ucrainei, Serbiei, Ungariei și Bulgariei și erau confecționate din diverse materiale, precum cupru sau bronz (Djadovo¹⁵, Păcuiul lui Soare¹⁶, Cladova-Dealul Carierei¹⁷, Karavukovo¹⁸, Vojlovica-Humka Azotara, M. 12¹⁹, Rábé-Cantonul de cale ferată²⁰, Szőreg-Homokbánya, M. 12²¹), argint (Păcuiul lui Soare²², Banatski Despotovac²³, Cenad-T. IV/M. 18²⁴, Jazovo-Proleterska Ulica, M. 9²⁵, Pančevo²⁶, Ruski Krstur²⁷) sau aur (în tezaurele de la Dinogetia²⁸, Râmnicelu²⁹ și Mihail Kogălniceanu³⁰, sau în morminte atribuite unor nomazi turanici, precum cele de la Plavni³¹ sau Tuzla³²).

Lor li se adaugă o *verigă* din aur, probabil circulară în secțiune și care avea diametrul barei de 5 mm, iar cel total de 53 mm, cu o greutate de 46 grame (Pl. 2/3). Spre un capăt, au fost lipite în jurul ei două sârme distanțate. Prezența lor indică foarte probabil că este un cercei de tâmplă al cărui decor (pandantiv) s-a pierdut. Piese asemănătoare au mai fost descoperite în diverse puncte din România, ca de exemplu la Păcuiul lui Soare³³, Dridu³⁴ și Portărești³⁵, dar este greu de spus dacă așa au fost decorate verigile sau pandantivele au fost distruse în timp. Cel mai probabil, în o bună parte a exemplarelor de verigi păstrate este

¹⁵ BORISOV 1989, p. 262, fig. 290/1-32.

¹⁶ DIACONU & BARASCHI 1977, p. 122, 123, fig. 97/1-3.

¹⁷ OȚA, OȚA & NICULESCU 2015, p. 354, 366, pl. 5/12.

¹⁸ STANOJEV 1989, p. 52, cat. 267, 268, 269.

¹⁹ STANOJEV 1989, p. 40, 42, cat. 214.

²⁰ KOVÁCS 1991/1992, p. 60, pl. 14/1-2.

²¹ BÁLINT 1991, p. 79, 85, 93.

²² DIACONU & BARASCHI 1977, p. 122, 123, fig. 97/4-13.

²³ STANOJEV 1989, p. 13, cat. 4, 5.

²⁴ BEJAN & MARE 1997, p. 142.

²⁵ STANOJEV 1989, p. 47, 48, 51, cat. 252.

²⁶ STANOJEV 1989, p. 89, cat. 486, 487.

²⁷ STANOJEV 1989, p. 104, cat. 548.

²⁸ ȘTEFAN *et alii* 1967, p. 285, 287, fig. 170/34.

²⁹ IONIȚĂ 2005, p. 140, fig. 24/4-5.

³⁰ DUMITRIU 2001, 111, taf. 16/12-13.

³¹ SPINEI 1985, p. 115.

³² SPINEI 1985, p. 118.

³³ DUMITRIU 2001, p. 112, taf. 81/20.

³⁴ DUMITRIU 2001, p. 122, taf. 90/2.

³⁵ TĂTULEA 1981, p. 52, fig. 5/5, 8, p. 53; DUMITRIU 2001, p. 133, taf. 94/18.

vorba de o pierdere a pandantivelor, din motive diverse, probabil ca urmare a confectionării lor din materiale destul de friabile și care au fost deteriorate în timpul utilizării sau în timpul în care au stat în complexele funerare.

Un *cercel* din aur, cu diametrul de 34 mm și cu veriga circulară în secțiune, cu grosime de 4 mm, a fost decorat cu un pandativ biconic. De o parte și de alta a sa, pentru o mai bună fixare, în jurul verigii a fost înfășurată sârmă filigranată (2+2 spire). În zona mediană, decorul a fost realizat tot cu sârmă filigranată, înfășurată în jurul pandantivului. Greutatea sa este de 20 grame (Pl. 2/6).

Exemplarul are analogii cu piese din materiale diverse descoperite la Bălene (aur)³⁶, Daraž-Bošnjanci (argint)³⁷, Trnjane-M. 5, 318 (cupru), M. 72³⁸, Čačak-Terme (secolele X-XI)³⁹, Guševac-Humka 1⁴⁰.

Al doilea cercel decorat cu un pandativ, biconic, are veriga din sârmă circulară în secțiune, cu grosime de 4 mm, puțin deformată, cu diametrul de 45 mm. Greutatea piesei este de 24 grame. Decorul pandantivului este executat similar, tot din sârmă filigranată și aplicat la capete și în zona mediană (Pl. 2/7). Astfel de piese au mai fost descoperite la Zimnicele, într-un mormânt care conținea și monede emise în timpul împăratului Mihail al VII-lea Ducas (1071-1078) și a episcopului de Noyon, Etienne (1188-1221)⁴¹.

Cel de-al treilea cercel, cu diametrul sârmei de 3 mm și al verigii de 27 mm, are greutatea de 6,6 grame. Pandativul este sferic, decorat tot cu sârmă filigranată înfășurată în jurul barei și în zona sa mediană (Pl. 2/8).

Podoabe ale gâtului

Constau într-un pandativ lunulă (Pl. 2/10). Acesta are în partea superioară o atârânătoare. Plăcuța are pe margine un cadru din sârmă filigranată, iar la capete câte o protuberanță sferică. În interiorul cadrului sunt șapte triunghiuri din granule (3+2+1), cu baza spre sârma filigranată. Zona centrală a fost decorată cu șase grupuri din granule. Numărul lor este variabil, anume trei sau patru. Modul de aplicare directă al granulelor pe suprafața pandantivului sugerează că este foarte probabil o piesă ceva mai timpurie⁴², deoarece în această perioadă, granulele se fixau de regulă pe un suport rotund din sârmă simplă sau filigranată. Se poate observa că grupurile de granule sau granulele aplicate pe suprafața unor piese și care au la bază un cerculeț de sârmă simplă sau filigranată sunt datate în special în secolele XII-XIV sau chiar mai târziu. Un alt argument este acela că pandantivele în formă de lunulă sunt în general datate până în veacul al XI-lea, cel puțin pentru teritoriul actual al României⁴³. În prezent, un exemplar foarte

³⁶ FILOV 1912, p. 335, obr. 269; FILOV 1914, p. 288, obr. 268.

³⁷ ČEČUK & DORN 1967, p. 408, t. VIII/6.

³⁸ MARJANOVIĆ-VUJOVIĆ 1984, p. 13, sl. 6/1-2, p. 82, sl. 171.

³⁹ RADIČEVIĆ 2003, p. 240, sl. 8, rândul din mijloc, în dreapta.

⁴⁰ RADIČEVIĆ 2000, p. 100, tabla II/6.

⁴¹ IONIȚĂ 2005, p. 145, 196, fig. 24/8.

⁴² În mod normal există și excepții, dar acestea sunt destul de rare și apar pe piese mai târzii, precum brățările din tezaurul de la Basarabi (DUMITRIU 2001, p. 114, taf. 23/1-3) și Covei, județul Dolj (DUMITRIU 2001, p. 117, taf. 24/1), sau Jiana Mare, județul Mehedinți (DUMITRIU 2001, p. 127, taf. 40/1, 1a, 2, 2a).

⁴³ DIACONU & VÂLCEANU 1972, p. 141-144.

asemănător, tot din aur, se află în colecția Muzeului din Zagreb. Acesta a fost descoperit la Sisak și a fost datat însă în cursul secolului al VII-lea⁴⁴. Pandantivul este considerat ca fiind o piesă bizantină.

Prezența pandantivelor lunulă este destul de des întâlnită în Dobrogea, dar decorurile și modul de execuție sunt de regulă diferite. Ele provin de exemplu de la Păcuiul lui Soare⁴⁵, dar aici piesele sunt confecționate diferit, Nădlac-Lutărie⁴⁶ sau de la Alba Iulia-Stația de Salvare⁴⁷. În toate aceste puncte, piesele nu depășesc limita cronologică a secolului al XI-lea. Alte exemplare, timpurii, provin de la Băiceni-Cucuteni⁴⁸ și din tezaurul de la Răducăneni, județul Iași. În cazul celui din urmă, pandantivele au fost decorate în aceeași tehnică a granulației și filigranului⁴⁹ asemeni exemplarului de la Kalipetrovo. Totuși piesele din cele două tezaure sunt foarte diferite între ele și nu constituie decât analogii funcționale. Aceste podoabe au fost atribuite de către Zdeněk Váňa mediului slav⁵⁰, iar Alán Královánski le leagă de cultul agrar⁵¹. Aceeași opinie este susținută și de către Željko Demo, care consideră că astfel de piese se leagă de culturile agrare și cultul fertilității⁵². Prezența lor în interiorul arcului Carpatic este pusă de către același arheolog pe seama influențelor venite din spațiul slavilor estici.

Podoabe ale brațelor

Sunt reprezentate de o singură piesă, anume un inel de deget, realizat prin torsionarea unor sârme de aur cu grosimea de 2,5 mm (**Pl. 2/9**). Capetele au fost ciocănite. Grosimea sa este de 6,0 mm, iar diametrul de 29 mm. Piesa cântărea 8,70 grame.

Acest tip de inele au avut o largă circulație în special spre sfârșitul secolului al X-lea și în cel de-al XI-lea, iar pe alocuri poate fi întâlnit și în cel de-al XII-lea. Materialele din care au fost realizate sunt destul de variate: aur (Dinogetia⁵³, Isacceia⁵⁴), dar și din cupru și argint. Cea mai mare răspândire a lor a fost în interiorul arcului Carpatic.

Monedele

Dintre monedele de aur păstrate în colecția Institutului de Arheologie cele mai timpurii sunt două nomisma histamenon, care poartă pe revers busturile împăraților Vasile II și Constantin VIII. Prima piesă a fost bătută, cel mai probabil, la începutul mileniului, în anii 1001-1005 (DOC III/2 1973, p. 619, clasa IVa), iar a doua în perioada 1005-1025 (DOC III/2 1973, p. 621, clasa VIa), potrivit cronologiei

⁴⁴ SIMONI 1996, p. 130, cat. nr. 191.

⁴⁵ DUMITRIU 2001, p. 112, taf. 80/1-12.

⁴⁶ MĂRGINEAN 2015, p. 165, 249, pl. 7/4-5.

⁴⁷ BLĂJAN 2006, p. 28, 116, nr. cat. 15, 16.

⁴⁸ TEODOR 1978, p. 78, 198, fig. 39/2.

⁴⁹ TEODOR 2003, p. 180-181, 191, fig. 4/1-2, p. 192, fig. 5/1-2.

⁵⁰ VÁŇA 1954, p. 58, 60.

⁵¹ MĂRGINEAN 2015, p. 123-124.

⁵² DEMO 2009, p. 480, fig. 37/2, p. 481-483. Vezi și RJABCEVA 2005, p. 112-122.

⁵³ DUMITRIU 2001, p. 104, taf. 56/2, taf. 57/6.

⁵⁴ DUMITRIU 2001, p. 108, taf. 72/1-2.

emisiunilor bizantine din catalogul colecției Dumbarton Oaks. Monedele de aur emise în numele împăraților Vasile II și Constantin VIII sunt întâlnite în mai multe tezaure sau descoperiri izolate din Dobrogea, cu observația că predomină exemplarele de tip nomisma tetarteron⁵⁵.

Cinci nomisma histamenon de același tip, cu Iisus Hristos pe avers și împăratul Constantin IX Monomahul pe revers, sunt date larg, în anii 1042-1055 (DOC III/2 1973, p. 739-740, clasa II a-b). În Dobrogea, nomisma histamenon de la Constantin IX Monomahul au mai fost semnalate într-un tezaur descoperit la Dinogetia, în 1939⁵⁶, și izolat la Nufăru, jud. Tulcea⁵⁷, și Cobadin, jud. Constanța⁵⁸.

Patru nomisma histamenon din tezaurul de la Kalipetrovo puse în circulație în numele împăratului Constantin X Ducas în anii 1059-1067 se împart din punct de vedere iconografic în două tipuri care sugerează o succesiune cronologică: cu Iisus pe avers și împăratul pe revers (3 ex.) și cu Iisus pe avers și împăratul încoronat de Maica Domnului pe revers (1 ex.). Monedele de aur de la Constantin X Ducas sunt rare în Dobrogea, literatura numismatică reținând doar un exemplar găsit la Cloșca, jud. Tulcea⁵⁹.

Bine reprezentate în cadrul tezaurului de la Kalipetrovo sunt emisiunile de aur puse în circulație în timpul domniei împăratului Roman IV Diogenes (1068-1071). Toate cele 10 nomisma histamenon ilustrează pe revers încoronarea perechii imperiale (Roman și Evdochia) de către Iisus Hristos. Monedele de aur de la Roman IV Diogenes sunt rar întâlnite în Dobrogea, șase exemplare fiind semnalate în tezaurul descoperit în anul 1959, în timpul cercetărilor întreprinse în fortificația de la Dinogetia⁶⁰.

Din tezaurul de la Kalipetrovo provin șase nomisma histamenon de la Mihail VII având pe avers bustul lui Iisus Hristos binecuvântând și pe revers bustul împăratului ținând *labarum* și glob cruciger. Spre deosebire de emisiunile împăratului Roman IV, monedele de aur de la Mihail VII sunt mai bine reprezentate în Dobrogea: nouă nomisma histamenon în tezaurul descoperit în 1959 la Dinogetia⁶¹, un exemplar recuperat de la Mangalia⁶², o piesă descoperită într-o localitate necunoscută din sudul Dobrogei⁶³ și două nomisma tetarteron găsite la Păcuiul lui Soare (com. Ostrov, jud. Constanța)⁶⁴ și Noviodunum (Isaccea, jud. Tulcea)⁶⁵.

Cea mai recentă monedă din tezaurul de la Kalipetrovo este un hyperper de la Alexius I bătut după reforma monetară din 1092/1093 și atribuit atelierului din Thessalonice⁶⁶. Potrivit cataloagelor utilizate, moneda s-ar data larg, între anii

⁵⁵ VÎLCU 2009, p. 16-19.

⁵⁶ VÎLCU 2008, p. 87-96.

⁵⁷ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2001, p. 224.

⁵⁸ CUSTUREA 2000, p. 136, nr. 25.

⁵⁹ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU & POLL 1999, p. 343-346.

⁶⁰ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2001, p. 216-217.

⁶¹ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2001, p. 216-217.

⁶² VÎLCU 2009, p. 106, nr. 395.

⁶³ CUSTUREA 2000, p. 159, nr. VII.

⁶⁴ DIACONU 1983-1985, p. 433.

⁶⁵ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1996, p. 114, n. 10.

⁶⁶ DOC IV/1 1999, p. 220, varianta I, anii 1092/1093-1118.

1092/1093 și 1118, însă apartenența la emisiunile atelierului din Thessalonice indică mai degrabă baterea în anii de debut ai reformei⁶⁷. Numărul pieselor de la Alexius I din tezaurul de la Kalipetrovo a stârnit controverse în literatura de specialitate, deși în articolul inițial din anul 1931 a fost menționat un singur exemplar, de tip „Sabatier, nr. 1 (variantă)”. În anii '70 s-a presupus, fără temei, că au fost recuperate din tezaur două piese de la Alexius I⁶⁸. Pornind de la această informație, în anul 2003 a fost publicată o monedă din colecția George Severeanu, care nu apare în catalogul întocmit de Sabatier, dar este apropiată din punct de vedere iconografic de tipul 1⁶⁹. Autorul⁷⁰ a presupus că ar putea fi chiar moneda publicată în anul 1931⁷¹, deși nu există nici o însemnare care să ateste apartenența sa la tezaur. Verificarea materialului numismatic și a notei de inventar indică însă că moneda menționată de George Severeanu în anul 1931 este fără îndoială cea păstrată la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”. În aceste condiții, presupunerea că hyperperul de la Alexius I aflat în prezent în colecția George Severeanu ar proveni din tezaurul de la Kalipetrovo nu se confirmă.

Hyperperul de la Alexius I aflat în colecția Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” rămâne cea mai recentă piesă recuperată de la Kalipetrovo, oferind informații prețioase în privința datei de încheiere a marelui tezaur. Observația privind baterea hyperperului în anii de început ai reformei monetare din 1092/1093 indică ascunderea tezaurului sub presiunea unor evenimente care au avut loc după acești ani, către sfârșitul secolului al XI-lea. În aceste condiții ascunderea tezaurului nu poate fi legată de consecințele victoriei bizantinilor asupra pecenegilor în bătălia de la Lebunion (1091). La câțiva ani după bătălia de la Lebunion documentele vremii vorbesc de un puternic atac al cumanilor care ar fi trecut Dunărea pe la Silistra⁷². Invazia cumanilor din anul 1094 a devastat o parte din Dobrogea și a înaintat în teritoriul controlat de bizantini până la Adrianopol. Cel mai probabil marele tezaur de monede și piese de podobă găsit la Kalipetrovo a fost ascuns în acest context⁷³. Dacă informația inițială privind dimensiunile tezaurului (circa 4 kg de monede, lingouri și bijuterii din metal prețios) este corectă, atunci posesorul a fost o persoană importantă a cărei soartă s-a pierdut în vâltoarea evenimentelor petrecute la Dunărea de Jos în ultimul deceniu al veacului al XI-lea. Remarcăm că, pentru perioada menționată, este singurul tezaur de asemenea anvergură semnalat până în prezent pe teritoriul Dobrogei. De altfel, descoperirile de monede de aur bizantine de la sfârșitul

⁶⁷ ILIESCU 1979, p. 14.

⁶⁸ ILIESCU 1979, p. 110, n. 9. Informația a fost preluată și la METCALF 1979, p. 105, n.

3.

⁶⁹ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2003, p. 201, nr. 123, cu o discuție la p. 43. Vezi o primă publicare a monedei cu detalii la POENARU BORDEA & OCHEȘEANU 1991, p. 497, nr. 47, dar care nu menționează proveniența piesei.

⁷⁰ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2003, p. 43.

⁷¹ SEVEREANU 1931, p. 390.

⁷² DIACONU 1978, p. 58.

⁷³ ILIESCU 1979, p. 15.

secolului al XI-lea și începutul secolului următor sunt rare atât pentru Dobrogea, cât și pentru Bulgaria de nord-est⁷⁴.

Prezența podoabelor confecționate din aur constituie un ajutor destul de bun pentru datarea tezaurului de la Kalipetrovo. Faptul că piesele care împodobeau capul sunt diferite, în sensul că nu aparțin unor perechi, poate să sugereze că ele au fost obținute în urma unui jaf. Ele sunt podoabe care aparțin noii mode din Imperiul Bizantin și care este observabilă de la finalul secolului al X-lea în părțile estice ale Balcanilor. Aceasta s-a răspândit spre vestul regiunii și a fost în uz până la începutul celui de-al XIII-lea.

Pendantul lunulă este posibil să fi constituit o podoabă pentru gât cel mai probabil și să fi fost purtată fie atârnată pe un șnur, fie să fi făcut parte dintr-un colier de mărgel. Deși în general se consideră că sunt piese care în această perioadă pot fi mai degrabă legate de influențe venite din mediul est slav, acest exemplar pare a fi un produs al unui atelier bizantin, dacă avem în vedere modul său de decorare, anume în tehnica granulației și filigranului.

Cronologia lor nu oferă discrepanțe majore comparativ cu data emiterii monedelor. Faptul că unele exemplare de podoabe pot avea o cronologie diferită de la un sit la altul, se datorează perioadei mai lungi de utilizare a acelor modele, dar și de momentul la care au pătruns într-o comunitate sau alta. Lipsa monedelor în asociere cu podoabe sau accesorii vestimentare în cele mai multe complexe funerare în spațiul sud-dunărean, în secolele XI-XII, îngreunează destul de mult elaborarea unei cronologii mai fine a artefactelor, comparativ cu interiorul arcului Carpatic în aceeași perioadă.

CATALOGUL MONEDELOR

VASILE II ȘI CONSTANTIN VIII (976-1025)

Constantinopol

Nomisma histamenon

Av. +IhSXPSREXRCϢNANTIM

Descriere: Iisus Hristos (bust), cu nimb cruciger, binecuvântând cu mâna dreaptă și ținând Evangheliile în stânga; ⚔ în fiecare braț al crucii din nimb.

Rv. +bASILCCONSTANTINbR

Descriere: Busturile lui Vasile II și Constantin VIII ținând o cruce patriarhală. *Manus Dei* deasupra lui Vasile II.

DOC III/2 1973, p. 619, clasa IVa, anii 1001 (?) - 1005 (?).

BNP 1970, p. 607, tip 3b.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, nr. 617.

1. AV; ⚔; 4,36 g; 25 mm; inv. 188 (718/1).

Av. +IhSXISREXRCϢNANTIM

⁷⁴ Vezi descoperirile monetare la OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1992, p. 41-60; CUSTUREA 2000; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2001; VALERIEV 2009, p. 654-662; CUSTUREA & TALMAȚCHI 2011.

Descriere: Ca mai sus, dar fără puncte în fiecare braț al crucii din nimb și cu două semiluni în partea superioară.

Rv. +bASILCCOH . . . AhTibR

Descriere: Ca mai sus, dar cruce simplă.

DOC III/2 1973, p. 621, clasa VI a, anii 1005-1025.

BNP 1970, p. 608, tip 4.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, nr. 621.

2. AV; ↓; 4,39 g; 25 mm; inv. 189 (718/2).

CONSTANTIN IX (1042-1055)

Constantinopol

Nomisma histamenon

Av. +hISXISREX – REϢNANTihM

Descriere: Iisus Hristos cu nimb cruciger, așezat pe un tron cu spătar în formă de liră, binecuvântând cu mâna dreaptă și ținând Evangheliile cu mâna stângă.

Rv. + CΩ ... – ANTh – . . . ILEϢSRM

Descriere: Bustul lui Constantin IX, din față, cu *stemma*, purtând *sakkos* și *loros* cu *maniakion*, ține *labarum* și glob cruciger.

DOC III/2 1973, p. 739-740, clasa II a-b, anii 1042-1055.

BNP 1970, p. 632, tip 2.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, nr. 641.

3. AV; ↓; 4,41 g; 28,5 × 26 mm; inv. 191 (718/4).

Descriere: Av. Ca mai sus.

Rv. +CΩ ... τ – ANTh – bASILEϢSRM

Descriere: Ca mai sus.

DOC III/2 1973, p. 739-740, clasa II a-b, anii 1042-1055.

BNP 1970, p. 632, tip 2.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, nr. 642.

4. AV; ↓; 4,41 g; 27 mm; inv. 192 (718/5).

Descriere: Av. Ca mai sus.

Rv. ... – ANTh – bASIL ... SRM

Descriere: Ca mai sus.

DOC III/2 1973, p. 739-740, clasa II a-b, anii 1042-1055.

BNP 1970, p. 632, tip 2.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, nr. 643.

5. AV; ↓; 4,41 g; 28 × 25 mm; inv. 194 (718/7).

Av. +Ih ... SREX – REϢNANTihM

Descriere: Ca mai sus.

Rv. + CΩHCT – ANT – bASILE...

Descriere: Ca mai sus.

DOC III/2 1973, p. 739-740, clasa II a-b, anii 1042-1055.

BNP 1970, p. 632, tip 2.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, nr. 645.

6. AV; ↓; 4,36 g; 28,5 × 25 mm; inv. 193 (718/6).

Av. +IhSX ...REX – RC⁹NANTih^m

Descriere: Ca mai sus.

Rv. +C^WNST-ANTh – bASILEYSR^m

Descriere: Ca mai sus.

DOC III/2 1973, p. 739-740, clasa II a-b, anii 1042-1055

BNP 1970, p. 632, tip 2.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, nr. 646.

7. AV ↓ 4,33 g; 28,5 × 23,5 mm; inv. 190 (718/3).

CONSTANTIN X (1059-1067)

Constantinopol

Nomisma histamenon

Av. +Ih⁹SXISREX – RC⁹NANTIN^m

Descriere: Iisus Hristos cu nimb cruciger, așezat pe un tron cu spătar ornat cu perle, binecuvântând cu mâna dreaptă și ținând Evangheliile cu mâna stângă.

Rv. +K^WNRAC,Λ' – OΔOVKAC

Descriere: Constantin X în picioare pe estradă, cu *stemma*, purtând *sakkos* și *loros* cu *maniakion*, ține *labarum* și glob cruciger.

DOC III/2 1973, p. 767, clasa I a, anii 1059-1067.

BNP 1970, p. 642, tip 1 a.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, nr. 654.

8. AV; ↓; 4,34 g; 26,5 × 23,5 mm; inv. 197 (718/10).

Av. +IhSXII⁹REX – RCINANT,hi^m

Descriere: Ca mai sus.

Rv. +K^WNRACA – OΔOVKAC

Descriere: Ca mai sus, dar *labarum* cu o globulă pe hastă.

DOC III/2 1973, p. 768, clasa I b, anii 1059-1067.

BNP 1970, p. 642, tip 1 b.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, nr. 655.

9. AV; ↓; 4,36 g; 26,5 × 23,5 mm; inv. 195 (718/8).

Av. +Ih ...REX – RCINANThi^m

Descriere: Ca mai sus.

Rv. +K^W ...CA – OΔOVKAC

Descriere: Ca mai sus.

DOC III/2 1973, p. 768, clasa I b, anii 1059-1067.

BNP 1970, p. 642, tip 1 b.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, nr. 656.

10. AV; ↓; 4,35 g; 25 mm; inv. 196 (718/9).

Av. +Ih⁹SIXSRCX – RC⁹NANTih+

Descriere: Iisus Hristos cu nimb cruciger, așezat pe un tron cu spătar în formă de liră, binecuvântând cu mâna dreaptă și ținând Evangheliile cu mâna stângă.

Rv. +KΩNRAC – ΟΔΟVKAC

Descriere: Constantin X (în stânga), cu *stemma*, purtând *sakkos* și *loros* cu *maniakion*, ținând glob cruciger, încoronat de Maica Domnului (în dreapta), nimbata, cu *stola* și *maphorion*; Μ (sus) și Θ (în dreapta); 4 puncte pe *loros*.

DOC III/2 1973, p. 769-770, clasa II, anii 1059-1067.

BNP 1970, p. 643, tip 2.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, nr. 657.

11. AV; ↓; 4,39 g; 26,5 × 23,5 mm; inv. 198 (718/11).

ROMAN IV (1068-1071)

Constantinopol

Nomisma histamenon

Av. KΩN – MX – ANΔ

Descriere: Mihail VII (în mijloc), Constantin (în stânga) și Andronic (în dreapta), purtând *sakkos* și *loros* cu *maniakion*, cu *stemma*, fiecare pe o estradă; Mihail VII ține *labarum* și *akakia*; Constantin și Andronic țin fiecare un glob cruciger și *akakia*.

Rv. ...MANS – CVAKAI...

Descriere: Iisus Hristos cu nimb cruciger, purtând *stola* și *kolobion*, pe o estradă (în mijloc), îi încoronează pe Roman IV (în stânga) și Evdochia (în dreapta), ambii purtând *sakkos* și *loros* cu *maniakion* și ținând fiecare un glob cruciger; sus ΙϞ (în stânga) și ΧϞ (în dreapta).

DOC III/2 1973, p. 789-790, clasa I, anii 1068-1071.

BNP 1970, p. 649, tip a.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, nr. 661.

12. AV; ↘; 4,39 g; 26,5 mm; inv. 199 (718/12).

Av. KΩN – MX – ANΔ

Descriere: Ca mai sus, dar o singură estradă.

Rv. +IΩMAN – CVAKAM•

Descriere: Ca mai sus.

DOC III/2 1973, p. 790-791, clasa II, anii 1068-1071.

BNP 1970, p. 650, tip b.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, nr. 662.

13. AV; ↓; 4,45 g; 26,5 × 25,5 mm; inv. 206 (718/19).

Av. KΩN – MX – ANΔ

Descriere: Ca mai sus.

Rv. +IΩMA – ...

Descriere: Ca mai sus.

DOC III/2 1973, p. 790-791, clasa II, anii 1068-1071.

BNP 1970, p. 650, tip b.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, nr. 664.

14. AV; ↓; 4,41 g; 27,5 × 24,5 mm; inv. 207 (718/20).

Descriere: Av. Ca mai sus.

Descriere: Rv. Ca mai sus.

DOC III/2 1973, p. 790-791, clasa II, anii 1068-1071.

BNP 1970, p. 650, tip b.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, nr. 665.

15. AV; ↓; 4,40 g; 28 × 24,5 mm; inv. 208 (718/21).

Av. Ca mai sus.

Rv. +I Ψ MAX – CVΔ ...

Ca mai sus.

DOC III/2 1973, p. 790-791, clasa II, anii 1068-1071.

BNP 1970, p. 650, tip b.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, nr. 666.

16. AV; ↓; 4,40 g; 27 × 25,5 mm; inv. 204 (718/17).

Descriere: Av. Ca mai sus.

Rv. +P Ψ MA – ...

Descriere: Ca mai sus.

DOC III/2 1973, p. 790-791, clasa II, anii 1068-1071.

BNP 1970, p. 650, tip b.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, nr. 667

17. AV; ↘; 4,33 g; 26,5 × 24 mm; inv. 202 (718/15).

Descriere: Av. Ca mai sus.

Descriere: Rv. Ca mai sus, dar legenda ilizibilă.

DOC III/2 1973, p. 790-791, clasa II, anii 1068-1071.

BNP 1970, p. 650, tip b.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, nr. 668.

18. AV; ↓; 4,33 g; 28 × 24,5 mm; inv. 201 (718/14).

Descriere: Av. Ca mai sus.

Rv. +I Ψ MAN – CV...

Descriere: Ca mai sus.

DOC III/2 1973, p. 790-791, clasa II, anii 1068-1071.

BNP 1970, p. 650, tip b.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, nr. 669.

19. AV; ↓; 4,33 g; 27,5 × 24 mm; inv. 205 (718/18).

Av. K Ψ N – MI – ANΔ

Descriere: Ca mai sus.

Rv. +I Ψ MANS – CVΔKIII

Descriere: Ca mai sus.

DOC III/2 1973, p. 790-791, clasa II, anii 1068-1071.

BNP 1970, p. 650, tip b.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, nr. 670.

20. AV; ↓; 4,41 g; 26,5 × 25 mm; inv. 200 (718/13).

Av. ΚΩΝ – ΜΙ – ΑΝΔ

Descriere: Ca mai sus.

Rv. ... – CVΔΚΛΙΣ

Descriere: Ca mai sus.

DOC III/2 1973, p. 790-791, clasa II, anii 1068-1071.

BNP 1970, p. 650, tip b.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, nr. 671.

21. AV; ↓; 4,36 g; 30 × 26 mm; inv. 203 (718/16).

MIHAIL VII (1071-1078)

Constantinopol

Nomisma histamenon

Descriere: Av. Iisus Hristos (bust), cu nimb cruciger, binecuvântând cu mâna dreaptă și ținând Evangheliile în stânga; în câmp $\overline{\text{IC}}$ (în stânga) și $\overline{\text{XC}}$ (în dreapta); 5 puncte în fiecare braț al crucii din nimb; Evangheliile ornate cu 9 puncte.

Rv. +MIX – ΑΗΛ – ΡΑCΙΑC

Descriere: Mihail VII (bust), din față, purtând *loros* cu *maniakion*, cu *stemma*, ține *labarum* și glob cruciger; 7 perle pe *maniakion*.

DOC, III, 2, p. 805-806, clasa II d, anii 1071-1078.

BNP 1970, p. 654, 6-7, tip (1) b.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, nr. 677.

22. AV; ↓; 4,37 g; 30 × 27 mm; inv. 212 (718/25).

Descriere: Av. Ca mai sus.

Rv. +MIX – ΔΗΛ – ΡΑCΙΑ...

Descriere: Ca mai sus.

DOC III/2 1973, p. 805-806, clasa II d, anii 1071-1078.

BNP 1970, p. 654, tip (1) b.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, nr. 678.

23. AV; ↓; 4,41 g; 31,5 × 29,5 mm; inv. 210 (718/23).

Descriere: Av. Ca mai sus.

Rv. +MIX – ΑΗΛ – ΡΑCΙΑΟΔ

Descriere: Ca mai sus.

DOC III/2 1973, p. 805-806, clasa II d, anii 1071-1078.

BNP 1970, p. 654, tip (1) b.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, nr. 679.

24. AV; ↓; 4,38 g; 29 × 27,5 mm; inv. 211 (718/24).

Descriere: Av. Ca mai sus.

Rv. +MIX – ΑΗΛ – ΡΑCΙΑ...

Descriere: Ca mai sus.

DOC III/2 1973, p. 805-806, clasa II d, anii 1071-1078.

BNP 1970, p. 654, tip (1) b.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, nr. 681.

25. AV; ↓ ; 4,36 g; 28 × 26,5 mm; inv. 213 (718/26).

Descriere: Av. Ca mai sus.

Descriere: Rv. Ca mai sus.

DOC III/2 1973, p. 805-806, clasa II d, anii 1071-1078.

BNP 1970, p. 654, tip (1) b.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, nr. 682.

26. AV ↓ 4,34 g; 27,5×26,5 mm; inv. 214 (718/27).

Descriere: Av. Ca mai sus.

Rv. +MIX – AHA – RACI...Λ

Descriere: Ca mai sus, dar 6 perle pe *maniakion*.

DOC III/2 1973, p. 805-806, clasa II d, anii 1071-1078.

BNP 1970, p. 654, tip (1) b.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, nr. 684.

27. AV; ↓ ; 4,41 g; 29,5 × 26,5 mm; inv. 209 (718/22).

ALEXIUS I (1081-1118)

Thessalonic

Hyperper

Av. +KERO – HΘEI

Descriere: Iisus Hristos cu nimb cruciger, așezat pe un tron fără spătar, binecuvântând cu mâna dreaptă și ținând Evangheliile cu mâna stângă; în câmp, sus, **IC** (în stânga) și **XC** (în dreapta).

Rv. A / ΔE / **SI** / **W** / ΔEC / ΠO / T (în stânga) T / **W** / K / O / **MNI** / N / **W** (în dreapta).

Descriere: Alexios I, din față, cu *stemma*, ține *labarum* și un glob cruciger; deasupra, în dreapta, *Manus Dei*.

DOC IV/1 1999, p. 220, varianta I, anii 1092/1093-1118.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE 2006, nr. 690.

28. AV; ↓; 4,48 g; 28 × 26 mm; inv. 215 (718/28).

BIBLIOGRAFIE

BÁLINT 1991 – C. Bálint, *Südungarn im 10. Jahrhundert*, Budapesta, 1991.

BEJAN & MARE 1997 – A. Bejan, M. Mare, *Dudeștii Vechi-Pusta Bucova. Necropola și morminte de înhumare din secolele VI-XII (I)*, Analele Banatului s. n. 5 (1997), p. 139-158.

BIKIĆ 2010 – V. Bikić, *Vizantijski nakit u Srbiji. Modeli i nasleđe*, Beograd, 2010.

BLĂJAN 2006 – M. Blăjan, Alba Iulia - „Stația de Salvare” (campaniile 1980-1981), 15-16. *Pandantiv*, în: H. Ciugudean, Z. K. Pinter, G. T. Rustoiu (eds.), *Habitat-Religie-Etnicitate: descoperiri arheologice din secolele IX-XI în Transilvania, Catalog de expoziție*, Alba Iulia, 2006, p. 26, 28.

BNP 1970 – C. Morriison, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale*, II, Paris, 1970.

BORISOV 1989 – B. D. Borisov, *Djadovo. Bulgarian, Dutch Japanese Expedition. 1. Mediaeval Settlement and Necropolis (11th-12th Century)*, Tokyo, 1989.

ČEČUK & DORN 1967 – B. Čečuk, A. Dorn, *Starohrvatska nekropola u Daraž Bošnjacimakovod Županje, Arheološki Radovi i Rasprave 4-5* (1967), p. 395-415.

CUSTUREA 2000 – G. Custurea, *Circulația monedei bizantine în Dobrogea (secolele IX-XI)*, Constanța, 2000.

CUSTUREA & TALMAȚCHI 2011 – G. Custurea, G. Talmațchi, *Repertoriul tezaurelor monetare din Dobrogea*, Constanța, 2011.

DEMO 2009 – Ž. Demo, *Ranosrednjovjekovno groblje bjelobrske kulture: Vukovar-Lijeve Bara (X-XI. stoljeće)*, I, Zagreb, 2009.

DIACONU 1978 – P. Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*, București, 1978.

DIACONU 1983-1985 – P. Diaconu, *Monede rare descoperite la Păcuiul lui Soare, jud. Constanța*, BSNR 77-79/131-133 (1983-1985), 1986, p. 433-436.

DIACONU & VÎLCEANU 1972 – P. Diaconu, D. Vâlceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină, I*, București, 1972.

DIACONU & BARASCHI 1977 – P. Diaconu, S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare. Așezarea medievală (secolele XIII-XV)*, II, București, 1977.

DOC III/2 1973 – Ph. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, vol. III/2, Basil I to Nicephorus III (867-1081), Washington, 1973.

DOC IV/1 1999 – M. Hendy, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, vol. IV/1, Alexius I to Alexius V (1081-1204), Washington, 1999.

DUMITRIU 2001 – L. Dumitriu, *Der Mittelalterliche Schmuck des Unteren Donaugebietes im 11.-15. Jahrhundert*, București, 2001.

DUȚU 2021 – A. Duțu, *Severeanu George*, în: V. Spinei, D. N. Rusu (coord.), *Enciclopedia reprezentanților scrisului istoric românesc*, vol. V, Suceava, 2021, p. 64-65.

FILOV 1912 – B. Filov, *Novootkriti starini*, Izvestija BAD 3 (1912), p. 328-339.

FILOV 1914 – B. Filov, *Novootkriti starini*, Izvestija BAD 4 (1914), p. 278-293.

ILIESCU 1969 – O. Iliescu, *L'hyperpère byzantin au Bas Danube du XIe au XVe siècle*, RÉSEE 7/1 (1969), p. 109-119.

ILIESCU 1979 – O. Iliescu, *Premières apparitions au Bas-Danube de la monnaie réformée d'Alexis Ier Comnène*, ÉBPB 1 (1979), p. 9-17.

IONIȚA 2005 – A. Ioniță, *Spațiul dintre Carpații Meridionali și Dunărea Inferioară în secolele XI-XIII*, București, 2005.

KOVÁCS 1991/1992 – L. Kovács, *A Móra Ferenc Múzeum néhány régi, 10-11. századi leletanyagáról: Oroszlámos, Horgos, Majdán, Rábé, (Csóka)*, A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1991/1992, nr. 1, p. 37-74 și planșele.

LUKÁCS 1998 – A. Lukács, *Tezaurul de la Streza-Cârțișoara (jud. Sibiu)*, SCIVA 49/2 (1998), p. 145-156.

MARJANOVIĆ-VUJOVIĆ 1984 – G. Marjanović-Vujović, *Trnjane. Srpska nekropola (kraj XI - početak XIII veka)*, Monografija Narodnog Muzeja 4, Beograd, 1984.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU & POLL 1999 – Gh. Mănucu Adameșteanu, I. Poll, *O monedă de aur de la Constantin X descoperită în Dobrogea*, Pontica 32 (1999), p. 343-346.

MANUCU-ADAMEȘTEANU 2001 – Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Istoria Dobrogei în perioada 969-1204. Contribuții arheologice și numismatice*, București, 2001.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2003 – Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Monede bizantine din colecțiile Muzeului Municipiului București*, București, 2003.

MĂRGINEAN 2015 – F. Mărginean, *Arheologie funerară la Mureșul de Jos (secolele X-XI)*, Cluj-Napoca, 2015.

METCALF 1979 – D. M. Metcalf, *Coinage in South-Eastern Europe 820-1396*, Londra, 1979.

NICOLAE 2001 – E. Nicolae, *Un dirhem din secolul al X-lea descoperit la Iacobeni, com. Vlădeni, jud. Iași*, în: E. Nicolae (red. resp.), *Simpozion de numismatică dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai voievod Viteazul, Chișinău, 28-30 mai. Comunicări. Studii și note*, București, 2001, p. 95-102.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1992 – E. Oberländer-Târnoveanu, *Numismatic and Historical Remarks on the Byzantine Coin Hoards from the 12th Century at the Lower Danube*, *RÉSEE* 30/1-2 (1992), p. 41-60.

OBERLÄNDER-TARNOVEANU 1996 – E. Oberländer-Târnoveanu, *Monnaies byzantines des VIIe-Xe siècles découvertes à Silistra dans la collection de l'Académicien Péricle Papahagi conservées au cabinet de médailles du Musée National d'Histoire de Roumanie*, *CN* 7 (1996), p. 97-127.

OȚA, OȚA & NICULESCU 2015 – S. Oța, L. Oța, Gh. Niculescu, *Items Discovered during the 1983 Campaign in the Workshop no. 3 from the Fortification of Cladova (Comm. of Paulis, Arad County)*, *Ziridava. Studia Archaeologica* 29 (2015), p. 247-274.

OȚA 2021 – S. Oța, *Treasures with medieval items of Byzantine tradition, discovered inside the Carpathian Arch (Romanian and Serbian territory) from 13th-14th centuries*, *Studia Academica Șumenensia (The Northern Balkans between East and West in 6th-15th century)*, 8 (2021), p. 99-143.

PARÁDI 1975 – N. Parádi, *Pénzekkel keltezett XIII. Századi ékszerek. Nyáregyháza-Pusztapótharaszti kincslelet*, *FA* 26 (1975), p. 119-159.

POENARU BORDEA & OCHEȘEANU 1991 – Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, *Monedele de aur romane și bizantine din colecția Maria și dr. George Severeanu*, *Peuce* 10 (1991), p. 485-495.

RADIČEVIĆ 2000 – D. Radičević, *Srednjovekovno srpsko groblje na lokalitetu Guševac u Mrčajevcima*, *Zbornik Radova Narodnog Muzeja* 30 (2000), p. 61-109.

RADIČEVIĆ 2003 – D. Radičević, *Arheološka nalazišta X-XI veka u Čačaku i okolini*, *Glasnik Srpskog Arheološkog Društva* 19 (2003), p. 223-247.

RJABCEVA 2005 – S. Rjabceva, *Drevnerusskij juvelirnyj ubor. Osnovnye tendencii formirovanija*, Sankt Peterburg, 2005.

SEVEREANU 1931 – G. Severeanu, *Tezaurul din Kalipetrovo (Silistra)*, în: *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, p. 388-395.

SIMONI 1996 – K. Simoni, *Ranosrednjovjekovna zbirka*, în: D. Balen, Z. Dukat (eds.) *Muzeopis...1846-1996*, Zagreb, 1996, p. 123-136.

SPINEI 1985 – V. Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Români și turanici*, Iași, 1985.

ȘTEFAN et alii 1967 – Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia. I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericuța-Garvăn*, București, 1967.

STANOJEV 1989 – N. Stanojev, *Nekropole X-XV veka u Vojvodini*. 712 Kataloških jedivica, Novi Sad, 1989.

TĂTULEA 1981 – C. M. Tătulea, *Cercetări în cimitirul medieval de la Portărești, județul Dolj, Oltenia*. Studii și Comunicări. Istorie, Etnografie, Științele Naturii 3 (1981), p. 47-60.

TEODOR 1978 – D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, 1978.

TEODOR 2003 – D. Gh. Teodor, *Tezaurul de la Răducăneni-Iași*, în: *Spațiul carpato-dunăreano-pontic în mileniul marilor migrații*, Buzău, 2003, p. 177-195.

VALERIEV 2009 – I. Valeriev, *The Treasure of Golden Byzantine Coins from Professor Ishirkovo, Silistra Region, Pontica* 42 (2009), p. 654-662.

VÁŇA – Z. Váňa, *Mad'aři a Slované ve světle archeologických nálezů X.-XII. století*, Slovenska Archeologia 2(1954), p. 51-104.

VÎLCU, ISVORANU & NICOLAE – A. Vîlcu, Th. Isvoranu, E. Nicolae, *Les monnaies d'or de l'Institut d'Archéologie de Bucarest*, Wetteren, 2006.

VÎLCU 2008 – A. Vîlcu, *Monnaies byzantines d'or du trésor découvert à Dinogetia en 1939*, CCDJ 26 (2008), p. 87-96.

VÎLCU 2009 – A. Vîlcu, *Les monnaies d'or de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine. II. Monnaies byzantines*, Wetteren, 2009.

WEISSKIRCHER 1935 – R. Weisskircher, *Gelfund in Hamlesch*, Siebenbürgische Vierteljahrsschrift 58/3 (1935), p. 229-237.

Pl. 1. Harta cu amplasarea localității Kalipetrovo.

Pl. 1. Map with location of Kalipetrovo.

Pl. 2. 1-2. Fragmente de bară de aur; 3. Verigă de cercei; 4-5. Verigi de păr; 6-8. Cercei; 9. Inel din sârme torsionate; 10. Pandantiv lunulă (fără scară; după Severeanu 1931).

Pl. 2. 1-2. Gold bar fragments; 3. Earring link; 4-5. Hair links; 6-8. Earrings; 9. Twisted wire ring; 10. Moon pendant (without scale; according to Severeanu 1931).

Pl. 3. Monede de aur bizantine din tezaurul descoperit la Kalipetrovo.
Pl. 3. *Byzantine gold coins from the hoard discovered at Kalipetrovo.*

Pl. 4. Monede de aur bizantine din tezaurul descoperit la Kalipetrovo.
 Pl. 4. *Byzantine gold coins from the hoard discovered at Kalipetrovo.*

Pl. 5. Monede de aur bizantine din tezaurul descoperit la Kalipetrovo.
Pl. 5. *Byzantine gold coins from the hoard discovered at Kalipetrovo.*

O POVESTE FĂRĂ SFÂRȘIT. ARHEOLOGIA DOBROGEI OTOMANE

Aurel-Daniel STĂNICĂ*
Daniela STĂNICĂ**

Cuvinte-cheie: Dobrogea, arheologie otomană.

Keywords: Dobruja, Ottoman archeology.

Rezumat: Istoria ținutului dintre Dunăre și Marea Neagră, care cuprinde intervalul cronologic cuprins între secolele XV-XIX, nu s-a bucurat de atenția cuvenită. Prezența otomană a fost definită ca fiind una dăunătoare, nefiind foarte populară, cu un peisaj arid și devastat, idee adânc înrădăcinată în ideologiile politice ale epocii comuniste. Trecutul otoman a fost examinat prin legende și povestiri, este unul foarte romanțat. Astfel, judecăți greșite, informații care nu aveau la bază surse documentare și-au găsit locul în manualele de istorie, oferind o imagine nu tocmai conformă cu datele extrase din documentele de epocă.

În ciuda numărului apreciabil de săpături care au vizat structuri de habitat, necropole, monumente religioase, precum și unele preocupări punctuale pentru unele categorii de materiale arheologice din perioada otomană, rezultatele sunt departe de a oferi o imagine detaliată asupra acestei perioade.

Pentru un spațiu care a fost sub administrație otomană timp de patru secole, se poate vorbi de arheologie otomană, care pusă în acord cu sursele documentare, poate reduce din decalajul informațional atunci când dorim să aprofundăm istoria Dobrogei. În lucrarea de față, facem o sinteză a descoperirilor, care evidențiază un segment reprezentativ pentru arheologia otomană a Dobrogei.

La sfârșitul secolului al XIV-lea, otomanii au ajuns pe linia Dunării, amenințând direct Țările Române. În aceeași perioadă, teritoriul dintre Dunăre și „Marea cea Mare”- Dobruca-eli, „Țara Dobrogei”-parte a statului medieval Țara Românească, ar fi fost ocupat de otomani în urma campaniei din 819 după Hegira (23 martie 1416-17 februarie 1417). Potrivit unui alt punct de vedere, otomanii reușesc să-și extindă dominația efectivă

* Aurel-Daniel STĂNICĂ: Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea; e-mail: aurelstanica@gmail.com

** Daniela STĂNICĂ: Liceul Teoretic „Ion Creangă”, Tulcea; e-mail: danastanica@gmail.com

asupra Dobrogei abia în timpul domniei lui Mihail, urmașul lui Mircea cel Bătrân, în anul 1419 sau primăvara anului 1420, frontiera imperiului fiind stabilită pe linia formată de cetățile Enisala (Yeni-Sale) și Isaccea (Isakci), care devin serhat-uri (cetăți de margine).

În privința istoriei Dobrogei, sursele documentare, ne referim aici la cronicile turcești și relatările călătorilor străini, au mereu aceleași limitări: fie sunt prea puține, fie informația lor este trunchiată sau incompletă.

Cercetarea arheologică la rândul său a suplinit lipsa informațiilor documentare, având rezultate notabile în ceea ce privește structurile de habitat, necropolele, monumentele religioase, precum și unele preocupări punctuale pentru anumite categorii de materiale arheologice (pipe, ceramică otomană, elemente de centură, podoabe etc.), rezultatele sunt departe de a oferi o imagine detaliată despre așezările și comunitățile din Dobrogea otomană.

Preocupările pentru abordarea arheologică a acestei perioade sunt la început de drum, în ultimii ani constatându-se o creștere a numărului de studii care valorifică cercetări mai noi sau mai vechi. Prin lucrarea de față, ne-am propus să facem o prezentare a rezultatelor furnizate de cercetările arheologice, cu privire la perioada otomană în care Dobrogea (secolele XV-XIX) s-a aflat sub administrarea Imperiului Otoman.

Abstract: The history of the land between the Danube and the Black Sea, which includes the chronological interval between the 15th-19th centuries, did not enjoy the due attention. The Ottoman presence was defined as harmful, not very popular idea, with an arid and devastated landscape and it was deeply rooted in the political ideologies of the communist era. The Ottoman past was examined through legends and stories and is much romanticized. Thus, misjudgements, information that is not based on documentary sources found their place in history textbooks, providing an image not exactly in line with the data extracted from the documents of the time.

Despite the appreciable number of excavations targeting habitat structures, necropolises, religious monuments, as well as occasional concerns for some categories of archaeological material from the Ottoman period, the results are far from providing a detailed picture of this period.

For a space that has been under Ottoman administration for four centuries, one can speak of Ottoman archaeology, which, according to documentary sources, can reduce the information gap when we want to deepen the history of Dobruja. In this paper, we make a synthesis of the findings, which highlights a representative segment for the Ottoman archaeology of Dobruja.

At the end of the 14th century, the Ottomans reached the Danube line, directly threatening the Romanian Countries. During the same period, the territory between the Danube and the "Great Sea" - Dobruca-eli, "The Land of Dobruja" - part of the medieval state Wallachia, was occupied by the Ottomans following the 819 campaigns after Hegira (23 March 1416-17 February 1417). According to another point of view, the Ottomans managed to extend their actual domination over Dobruja only during the reign of Michael, the successor of Mircea the Elder, in 1419 or the spring of 1420, the empire's boundary being established on the line formed by the Enisala (Yeni-Sale) and Isaccea (Isakci) fortresses, which become sherds (edge castles).

Regarding the history of Dobruja, the documentary sources, here referring to Turkish chronicles and foreign travellers' accounts, always have the same limitations: either too few or their information is truncated or incomplete.

Archaeological research in turn has supplied the lack of documentary information, with notable results regarding habitat structures, necropolises, religious monuments, as well as some point concerns for certain categories of archaeological materials (pipe, Ottoman ceramics, belt elements, ornaments etc.). The results are far from giving a detailed picture of the settlements and communities in Ottoman Dobruja.

The concerns about the archaeological approach of this period are at the beginning, and in recent years there has been an increase in the number of studies that capitalize on newer or older research. Through this paper, I set myself to present the results provided by the archaeological researches concerning the Ottoman period in which Dobruja (15th-19th centuries) was under the administration of the Ottoman Empire.

Introducere.

Arheologia otomană este un segment reprezentativ al arheologiei islamice și înfățișează o parte importantă a perioadei și siturilor unde categorii de materiale sunt adesea ignorate¹.

Pentru o bună înțelegere a populațiilor ce au viețuit pe teritoriul Dobrogei, începând din preistorie, apoi a civilizațiilor ilustrate de prezența aici a reprezentanților Greciei, Romei sau Bizanțului, sub multiplele lor aspecte, arheologii au examinat cu succes aceste perioade istorice. Prezența otomană în spațiul dintre Dunăre și Marea Neagră, care cuprinde intervalul cronologic cuprins între secolele XV-XIX, nu s-a bucurat de atenția cuvenită.

Sursele documentare, nu foarte numeroase, notele și însemnările de călătorie, articolele din presa de la sfârșitul secolului al XIX-lea, legendele și poveștile bătrânilor, oglindesc contrastul cromatic al Dobrogei în cadrul statal otoman.

Perioada otomană a rămas în mentalul colectiv, ca una dăunătoare, nefiind foarte populară, cu un peisaj arid și devastat, idee ce era adânc înrădăcinată în ideologiile politice ale epocii comuniste. Trecutul nu foarte îndepărtat, examinat prin legende și povestiri, este unul foarte romanțat. Astfel, judecăți greșite, informații care nu au la bază sursele documentare, își găseau locul în manualele de istorie², oferind o imagine nu tocmai conformă cu datele extrase din documentele de epocă.

Problematica granițelor, situația geopolitică, tensiunile politice, naționalismul, problemele etnice, etc. au influențat în mare măsură percepția asupra trecutului otoman, ca epocă negativă pentru teritorii, locuri și oameni. În general, trecutul otoman a fost prezentat ca o perioadă a „dominației străine

¹ La începutul anilor '80 sunt abordate perioadele mai recente din istoria Orientului Mijlociu, luând naștere conceptele de arheologie otomană și post otomană. Arheologia perioadei otomane poate fi definită ca arheologia regiunilor aflate sub controlul Imperiului otoman, vezi VORDERSTRASSE 2016, p. 292.

² Sunt ilustrate urmările implicării Țărilor Române în lupta otomană, politica de cruciadă a voievozilor români, *chestiunea orientală*, informații despre relația Principatelor Române cu Imperiul Otoman și nicio mențiune despre Dobrogea în timpul stăpânirii otomane, cf. STĂNICĂ 2016, p. 381-383.

detestate". Balcanii sunt adesea zugrăviți în istoriile naționale, care înfățișează trecutul „drept un triumf inevitabil, pe deplin îndreptățit asupra dușmanilor”, accentul fiind pus pe lupta și rezistență națională³. Fiind o observație valabilă pentru întreaga regiune, statele succesoare Imperiului Otoman își „caută în trecutul medieval sau antic rădăcinile naționale”, ignorând perioada stăpânirii otomane⁴.

Acele vremuri au apus, în ultimii ani înregistrându-se un efort concertat în dezvoltarea unui nou concept, al arheologiei otomane, care își face loc cu pași timizi în preocupările specialiștilor români.

Chestiuni de economie, demografie, etnice, religioase, de organizare administrativă și militară, merită la rândul lor o altă abordare, bazată pe sursele documentare otomane.

Pregătirea unui număr mai mare de specialiști, care să cerceteze și să valorifice aceste documente, poate genera un număr mai mare de resurse cercetate, o paletă mai largă de teme abordate sau aprofundarea unor subiecte.

Prin cercetarea arheologică, este necesar să acordăm o mai mare atenție acestei perioade istorice, pentru o mai bună cunoaștere a moștenirii culturale comune, dar în același timp, obținerea de informații care să suplinească documentele acestei perioade.

În ultimele două decenii, au fost făcute importante descoperiri arheologice, fiind publicate o serie de studii dedicate patrimoniului arheologic otoman din România. În cazul Dobrogei, investigațiile arheologice nu sunt așa numeroase.

Printr-o abordare responsabilă a componentei otomane a siturilor studiate putem contribui la o înțelegere pe termen lung a evoluției spațiului dobrogean. De asemenea, se pot cunoaște mecanismele de funcționare a provinciei, ca parte integrantă a Imperiului și a legăturilor multiple dintre administrația imperială și cea locală, se poate examina acțiunea socială la nivelul local, ca parte a dezvoltării statului otoman, se pot face comparații cu alte regiuni.

O arheologie a Imperiului Otoman leagă istoriile locale cu dinamica economică, politică sau socială a imperiului.

Puținele preocupări pentru trecutul acestei regiuni, au generat o documentație arheologică nu foarte generoasă, care oferă o imagine incompletă, dar în același timp reprezintă și un punct de plecare pentru o nouă abordare.

Dacă mergi în diverse localități din Dobrogea, siturile arheologice sunt considerate, în mentalul colectiv, ca fiind de pe „vremea turcului” și nu ar prezenta importanță.

O diferențiere a datelor se face cu ajutorul arheologiei, care oferă informații privind etapele de locuire a zonelor investigate. Deseori, se întâmplă ca siturile identificate și considerate de localnici ca aparținând epocii otomane să fie atribuite, în urma cercetărilor de teren, unei alte epoci istorice. Prin reactualizarea planurilor urbanistice generale sau diversele proiecte de cercetare sunt cartate și delimitate toate siturile arheologice, evidențiind etapele de locuire din teritoriile unităților administrativ-teritoriale, constituindu-se o baza de date și un punct de plecare pentru generațiile viitoare de arheologi.

³ MAZOWER 2000, p. 27.

⁴ MAZOWER 2000, p. 27.

În lucrarea de față, ne-am propus să oferim o imagine asupra stadiului cercetărilor arheologice pentru o epocă istorică, care nu s-a bucurat de atenția cuvenită. Dl. Gabriel Custurea, sărbătorit de comunitatea științifică prin volumul omagial de față, are meritul de a deschide seria investigațiilor arheologice în situri otomane din Dobrogea. Totodată, în calitate de cadru didactic al Facultății de Istorie din cadrul Universității „Ovidius” Constanța, generații de studenții au deprins tainele numismaticii și au beneficiat de o introducere în arheologia epocii otomane.

Aportul arheologiei la cunoașterea istoriei locale.

Bazele strict ideologice au condiționat limitările și lipsa de preocupare pentru epoca otomană din Dobrogea. În ciuda obstacolelor, barierelor intelectuale și a interesului pentru acest domeniu, abordări timide au existat, scoțând la iveală materiale împrăștiate prin contexte de perioadă medie bizantină, romane sau preistorice⁵. Pentru perioada mai recentă, aceste contexte sunt cele care sunt rapid distruse, fiind suprapuse de locuirea modernă și contemporană. Se impune o reinterpretare a materialului arheologic și o mai mare atenție acordată epocii otomane.

Cu pași timizi, arheologia preventivă începe să ofere rezultate concludente pentru abordarea în viitor, prin proiecte de cercetare arheologică sistematică, a moștenirii istorice otomane. Această acțiune poate fi asumată și valorificată de către autoritățile locale, care doresc să identifice elemente comune ale patrimoniului cultural ca o componentă esențială a identității europene. Conceptul de moștenire culturală des întâlnit în strategiile de dezvoltare locală, regională sau națională, vizează în mod direct protejarea patrimoniului cultural, printr-o abordare sustenabilă ca resursă importantă pentru dezvoltarea durabilă a comunităților locale.

Patrimoniul cultural reprezintă o resursă și un bun ce ar trebui păstrat și transmis pentru generațiile viitoare, iar protejarea sa este o responsabilitate comună a tuturor părților interesate, integrând un spectru amplu de resurse moștenite din trecut, sub toate formele și aspectele.

Patrimoniul arheologic, la rândul său este considerat unul dintre factorii care poate asigura dezvoltarea durabilă a localităților ce dețin moștenirea culturală, protejarea acestuia fiind plasată printre obiectivele principale ale amenajării teritoriului.

Componenta istorică, socială, culturală sau naturală constituie „*capitalul nostru cultural*”, fiind important să cultivăm tinerilor și unui public cât mai larg sensibilitatea față de moștenirea culturală.

Patrimoniul existent în muzee reprezintă la rândul său un vehicul al identității culturale și este un factor al dezvoltării economice.

În acest cadru, doar cercetarea arheologică poate să ofere date concludente, care să evidențieze patrimoniul cultural și resursa menită să o valorifice

⁵ În multe din rapoartele publicate găsim referiri la artefactele specifice perioade otomane, fără a se oferi detalii legate de context.

comunitățile locale în proiectele cu finanțare destinate conservării și valorificării moștenirii istorice locale sau regionale.

Locuitorii multor sate din spațiul cuprins între Dunăre și Marea Neagră utilizează și astăzi toponime turcești atunci când fac referire la forme de relief sau numele localităților, oferind un sentiment al continuității istorice, dovedind existența unor rădăcini adânci și o persistență peste veacuri a vechilor denumiri.

Acest cadru creează premisele pentru o explorare și valorificare a materialelor arheologice din această perioadă, prezente în siturile pluristratificate sau localitățile rurale și urbane actuale. Totodată, arheologia își poate aduce o contribuție la investigarea siturilor de epocă otomană, reușind să valorifice moștenirea culturală și crea resursa atât de necesară pentru dezvoltarea sustenabilă a comunităților locale.

Preocupările pentru preistorie și antichitate dețin un loc aparte în cadrul istoriografiei românești, marcând o etapă importantă în cercetarea arheologică din România. În acest context, interesul în aprofundarea din punct de vedere arheologic a perioadei otomane a crescut în ultimii ani, fiind înregistrat un număr mare de săpături în România.

Pentru teritoriul Dobrogei, descoperirile și investigațiile arheologice de la Agighiol⁶, Babadag⁷, Tulcea⁸, Isaccea⁹, Isaccea-*Noviodunum*¹⁰, Luncavița¹¹, Niculițel¹², Enisala¹³, Sarichioi¹⁴, Nufaru¹⁵, Mahmudia¹⁶, Măcin¹⁷, Dăeni¹⁸, Topolog¹⁹, Chilia-Veche, Hârșova²⁰, Vadu-Karaharman²¹, Târgusor-Ester²², Mangalia²³, Cheia-Pazvant²⁴, Medgidia²⁵, Straja²⁶, Pantelimon²⁷, Ispanaru²⁸,

⁶ BĂLĂȘESCU *et alii* 2011, p. 575–584.

⁷ JUGĂNARU, AILINCĂI & STĂNICĂ 2004, p. 61; IOSIPESCU & IOSIPESCU 2004, p. 49-63; VASILIU 1996b, p. 195-224.

⁸ STĂNICĂ & STĂNICĂ 2016, p. 113-134; cercetări I. Vasiliu din 1986 (inedite).

⁹ VASILIU 1995, p. 374-377; cercetări A. D. Stănică din 2011, 2014, 2021 și 2022 (inedite).

¹⁰ STĂNICĂ & DINU 2017, p. 185-200.

¹¹ COMȘA 1952, p. 222; MICU *et alii* 2008, p. 331-338.

¹² BATRÂNA & BATRÂNA 1977, p. 531-552.

¹³ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1984, p. 355-362; STĂNICĂ *et alii* 2005-2006, p. 319-321.

¹⁴ VASILIU 1996a, p. 225-242; LUNGU & MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1995, p. 349.

¹⁵ DAMIAN *et alii* 2007-2008, p. 305-392; DAMIAN *et alii* 2012, p. 177-208.

¹⁶ Morminte de inhumatie au fost identificate la intersecția str. Păcii cu str. Școlii. Cercetări A. D. Stănică în 2010 (inedite).

¹⁷ Cercetări A. D. Stănică în 2019 (inedite).

¹⁸ Cercetări A. D. Stănică, C. Micu, D. Paraschiv, M. Florian și M. Mocanu în anii 2020 și 2021 (inedite).

¹⁹ A fost identificat un cimitir și s-au realizat sondaje de verificare pe proprietatea Nelu Trofin în anul 2021.

²⁰ NICOLAE 2014, p. 375-399; NICOLAE 2016, p. 49-84.

²¹ IOSIPESCU 2004, p. 59-63.

²² CUSTUREA 1983, p. 300-302; CUSTUREA 1986, p. 545-550; CUSTUREA 1997, p. 32-33.

²³ CONSTANTIN *et alii* 2007, p. 241-296; RADU 2013, p. 235-237.

Abrud²⁹ și Constanța³⁰ au evidențiat contextele arheologice specifice perioadei cuprinse între secolele XV–XIX.

În ciuda numărului apreciabil de săpături care au vizat structuri de habitat³¹, necropole³², monumente religioase³³, precum și unele preocupări punctuale pentru unele categorii de materiale arheologice (pipe, ceramica otomană, elemente de centură, podoabe etc.)³⁴, rezultatele sunt departe de a oferi o imagine detaliată despre așezările și comunitățile din Dobrogea otomană.

Moștenirea culturală otomană.

Cunoscut ca unul din marile imperii ale lumii, Imperiul otoman a influențat semnificativ istoria popoarelor de pe trei continente pe parcursul a 600 de ani. În toate teritoriile aflate la un moment dat, *pentru perioade diferite*, sub stăpânirea statului otoman, moștenirea acestuia dăinuie și astăzi, sub forme variate în funcție de spațiul geografic și de contextul istoric specific³⁵.

²⁴ VOINEA *et alii* 2015, p. 509-529; VOINEA, SZMONIEWSKI & MOTOTOLEA 2016, p. 155-200.

²⁵ MOTOTOLEA 2021, p. 33.

²⁶ MOTOTOLEA 2021, p. 33.

²⁷ În sectorul de sud-vest al cetății Ulmetum a fost investigat un nivel de locuire de perioadă otomană, identificat prin: monede (6 akçe); fragmente de vase ceramice de secol XVII-XVIII, provenind de la castroane cu peretele oblic, buză rotunjită și fund inelar, ornamentate cu smalt galben, maroniu sau verde de diferite nuanțe, ulcioare cu gura largă, decorate cu smalt galben și verde, respectiv doar cu elemente geometrice trasate cu humă albă în jumătatea superioară. TALMAȚCHI, PARASCHIV-TALMAȚCHI & VASILESCU 2016 p. 65-67.

²⁸ Sat abandonat, aflat la 5,5 km nord-vest de Adamclisi, unde a fost identificat un apeduct otoman, încă în uz, care se păstrează pe o lungime de 6 m, cu o orientare vest-nord-vest/est-sud-est; încă alimentează cu apă un jgheab pentru adăpat animale. OLARIU, IONESCU & GĂMUREAC 2013, p. 226.

²⁹ Cercetări de teren efectuate personal în august 2020, în cadrul proiectului cultural (Re)Mapping. Arheologia hărților, finanțat de Administrația Fondului Cultural Național. Au fost observate fragmente de tubuli de apeduct din perioada otomană, iar în sud-vestul satului, spre Adamclisi, este un întins cimitir musulman, cf. MOTOTOLEA 2021, p. 21.

³⁰ MOTOTOLEA 2021, p. 32-33, 398-399; TOMA & VASILE 2021, p. 167-168; TOMA & VASILE 2022.

³¹ CUSTUREA 1983, p. 300-304; VASILIU 1996b, p. 195-224; VOINEA *et alii* 2015, p. 515-517.

³² LUNGU & MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1995, p. 339, 349, nota 4; VASILIU 1995, p. 373-409; DAMIAN *et alii* 2007-2008, p. 307-310, 317-320; DAMIAN *et alii* 2012, p. 180, 184, 187, 192; STĂNICĂ *et alii* 2005-2006, p. 319-330; MICU *et alii* 2008, p. 331-338; CUSTUREA 1996, p. 545-550; CONSTANTIN *et alii* 2007, p. 241-296; BĂTRÂNA & BĂTRÂNA 1977, p. 531-552.

³³ IOSIPESCU & IOSIPESCU 2004, p. 317-322.

³⁴ DINU 2009, p. 323-345; DINU 2010, p. 303-320; COSTEA, STĂNICĂ & IGNAT 2007, p. 335-362; COSTEA 2013, p. 255-290; RADU IORGUȘ, RADU & IONESCU 2013, p. 239-254.

³⁵ Există patru zone ale moștenirii otomane: Balcanii, Țările Române, lumea arabă și Turcia.

Influența și prezența stăpânirii otomane în lumea balcanică este privită, de cele mai multe ori, cu ostilitate. În acest caz se poate vorbi de inducerea unor stereotipuri și prejudecăți fără o bază istorică reală.

Pentru exemplificare, facem apel la factorul economic, atât de des invocat, sugerându-se că așezarea pe termen lung a otomanilor în Balcani a dus la declinul economic al regiunii, care a accentuat decalajul față de Occident. Un alt aspect invocat, este cel al agresiunii militare și pustiirea unor regiuni, fapt ce a produs decăderea economică și socială a unor teritorii întinse³⁶. În contradicție cu părerile preconcepute, care acreditau ideea unei depopulări masive a teritoriilor europene cucerite de otomani, cercetările în domeniu au confirmat o creștere demografică apreciabilă pentru perioada respectivă³⁷.

A fost Imperiul Otoman un factor de regres în dezvoltarea regiunilor aflate sub controlul său? Studii interdisciplinare, completate de studii comparative și o atentă cercetare a documentului istoric, fie că este vorba de sursele otomane sau din cancelariile statelor medievale românești și occidentale, pot oferi răspunsuri nu numai la această întrebare. Până atunci, suntem nevoiți să ne limităm la cercetări parțiale și judecăți incomplete.

În cazul Dobrogei, studiile de specialitate au evidențiat că până la sosirea otomanilor se înregistrau semne ale unui decalaj economic³⁸.

Pentru regiunile cucerite, legislația impusă de administrația otomană a contribuit la creșterea incontestabilă a economiei balcanice. Circulația în siguranță a bunurilor și persoanelor pe distanțe lungi a reprezentat garanția ce a condus la o dezvoltare importantă a orașelor în sud-estul Europei³⁹.

În cazul Țărilor Române se impune o diferențiere pe zone a moștenirii otomane, care diferă în cele patru provincii istorice, pe de-o parte în Dobrogea, de cealaltă parte Țara Românească, Moldova și Transilvania. Dintre cele patru provincii, moștenirea otomană din Dobrogea prezintă cele mai multe similitudini cu cea din Balcani din pricina stăpânirii directe și îndelungate asupra provinciei. În cele trei principate prezența otomană a fost sensibil redusă, aspect dat de statutul diferit.

Din punct de vedere cultural, moștenirea în Dobrogea este una diversă. În literatură, arhitectură, toponimie, lingvistică, gastronomie⁴⁰, regăsim filonul care atestă zestrea culturală otomană.

Contextul politic.

Istoria ținutului dintre Dunăre și Mare, precum și a expansiunii otomane în acest spațiu, ca regiune integrată sangeacului Silistra, este cunoscută mai mult în

³⁶ Pentru secolele XVII-XIX impactul numeroaselor războaie desfășurate pe teritoriul Dobrogei și consecințele în plan demografic nu au fost stabilite cu exactitate.

³⁷ GEMIL 2004, p. 52-62.

³⁸ Probleme interne din sânul Hoardei de Aur, care controla în secolul al XIV-lea regiunea, factorul demografic, principatele dobrogene, își lasă amprenta în evoluția regiunii.

³⁹ INALÇIK 1996, p. 276-313.

⁴⁰ De la ciorbă, pilaf, mici și până la sarmale, foarte multe din mâncărurile românești sunt de fapt de origine otomană.

liniile majore ale desfășurării campaniilor militare din regiunile învecinate Dobrogei, în special ale principatelor românești. Detaliile acestui amplu proces istoric, contextul imediat, momentul cuceririi și încadrării în statul otoman sunt și în acest caz departe de a fi clarificate⁴¹.

Vreme de 450 de ani, teritoriul Dobrogei a constituit o provincie de frontieră (*serhat*), transformată ulterior în provincie interioară a statului otoman⁴².

O caracteristică care a definit statul otoman încă de la începuturile sale a fost pragmatismul politic, care s-a reflectat și în sistemul juridic, administrativ și economic. Un aspect bazat pe realitățile din teritoriile nou cucerite este reprezentat de noțiunea de *istimâlet*, prin care erau preluate grupări etnice, profesionale sau militare, cu vechiul lor statut juridic, având ca obiectiv atragerea simpatiei populațiilor locale, dar și cu scop pragmatic, pentru a nu deranja structurile socio-economice din teritoriile nou cucerite.

Pornind de la aceste realități, otomanii au activat un sistem de organizare internă a Dobrogei după anii 1417 sau 1419/20, care a suferit în secolele următoare o integrare deplină, fiind uniformizat cu sistemul administrativ și economic al statului otoman⁴³.

Faptul ca documentele istorice certifică că turcii otomani au refăcut cetățile Enisala și Isaceea evidențiază o etapă premergătoare organizării din punct de vedere administrativ și militar a Dobrogei, reliefând atenția acestora pentru specificul local.

În legătură cu organizarea administrativă a tuturor cuceririlor din spațiul ponto-balcanic, sursele istorice nu fac o mențiune distinctă, până la domnia sultanului Mehmed II (1451–1481)⁴⁴.

Posibil ca încadrarea deplină a Dobrogei în sistemul administrativ otoman să se definitiveze abia după cucerirea în 1484 a cetăților Chilia și Cetatea Albă.

După 1484, otomanii comasează achizițiile teritoriale, cucerite în etape diferite, omogenizând situația administrativă a Dobrogei⁴⁵.

Un control otoman al vadului de trecere a Dunării din dreptul Hârșovei, precum și existența unei garnizoane permanente în 1490/91 în cetatea de la Hârșova, redeschide tema frontierelor și cetăților⁴⁶. Ambele subiecte necesită atenție și aprofundare, iar speranța se îndreaptă către sursele documentare. Repararea unor cetăți, prezența garnizoanelor otomane, indică pentru secolul al XV-lea o serie de fortificații în puncte cheie, ca indicatori ai zonelor de frontieră.

Anul 1538 este marcat de campanii militare prin care Süleyman Kanunî cucerește Brăila, anexează Bugeacul, Tighina (devenită Bender) și Oceakovul (Ozü/Cankerman), consolidând astfel stăpânirea din Dobrogea, racordând

⁴¹ POPESCU 2013, p. 32.

⁴² POPESCU 2013, p. 12-14.

⁴³ POPESCU 2013, p. 10.

⁴⁴ POPESCU 2013, p. 43-46.

⁴⁵ POPESCU 2013, p. 54; Sultanii Bayazid II și Selim I inițiază o serie de măsuri ce vizau organizarea administrativ-teritorială a sangeacului de Silistra, cf. BELDICEANU & BELDICEANU-STEINHERR 1964, p. 91-115.

⁴⁶ STĂNICĂ, NICOLAE & CIOBANU 2021, p. 13.

regiunea la marile artere comerciale terestre ale vremii⁴⁷. După 1538 Dobrogea, care până atunci fusese zonă de frontieră (*serhat*), a devenit provincie interioară a Imperiului Otoman⁴⁸.

Controlul unei regiuni prin care se putea supraveghea marea rută de comunicație dintre Istanbul și nordul Mării Negre, între coasta vest pontică și drumurile trans-carpătice, necesita organizarea unei forme specifice, administrative, militare, economice și civile, iar otomanii fac apel la vechiul sistem imperial bizantin (Thema Paristrion)⁴⁹.

Stabilirea dominației turcilor otomani asupra Dobrogei, la începutul secolului al XV-lea, a dus la transformarea treptată a ținutului dintre Dunăre și Mare, ca și a întregii zone balcanice, pentru mai bine de patru veacuri, într-o „oglină a Anatoliei”, prin cultura materială și spirituală adusă aici din Orient⁵⁰.

O evaluare a informațiilor documentare indică existența de geamii sau *medrese*-le, *tekke*-le sau *zaviye*-le, hanuri (*carvansera*i) sau *hammamuri* (bai), poduri sau cișmele, diferite grupări religioase, așa-numitele *Tarikat* sau posesorii de *timar* (*zeamet* sau *hass*), ori cetățile de pe linia Dunării, toate acestea constituind mărturia directă a unei moșteniri culturale, din perioada secolelor XV-XIX, când Dobrogea a fost parte integrantă a Imperiului Otoman⁵¹.

Nu avem la îndemână toate instrumentele documentare pentru reconstituirea măcar parțială a acestei perioade din trecutul Dobrogei otomane și a înțelege valorile cultural pierdute, dar se pot face evaluări secvențiale pornind de la informațiile din documentele otomane și relatările călătorilor care au vizitat regiunea.

În privința istoriei Dobrogei, sursele documentare, ne referim aici la cronicile turcești și relatările călătorilor străini, au mereu aceleași limitări: fie sunt prea puține, fie informația lor este trunchiată sau incompletă⁵².

Cercetarea arheologică, la rândul său, a suplinit lipsa informațiilor documentare, având rezultate notabile în ceea ce privește structurile de habitat⁵³, necropolele⁵⁴, monumentele religioase⁵⁵, precum și unele preocupări punctuale

⁴⁷ POPESCU 1997-1998, p. 218; POPESCU 2013, p. 43, 54-55, 63.

⁴⁸ Crearea unui sangeacebeilic al Tighinei (Bender) și Cetatea Albă (Akkerman), determină schimbarea statutului din zonă de frontieră, în provincie interioară a Imperiului Otoman. MAXIM 2015, p. 124, 154.

⁴⁹ Pentru organizarea bizantină a Dunării: MADGEARU 2007; STĂNICĂ 2015, p. 68-80. Pentru organizarea administrativ-teritorială a sangeacului de Silistra, vezi: POPESCU 2013, p. 63-79.

⁵⁰ MEHMET 2013, p. 12.

⁵¹ MEHMET 2013, p. 18-19.

⁵² GUBOGLU 1966; GHIAȚĂ 1974; PERVAIN 1976; CIOBANU 1978; CIOCÎLTAN 1982; CIOCÎLTAN 1985; CHIPER 1987; ANDREESCU 1998; COMAN 2005.

⁵³ CUSTUREA 1983; VASILIU 1996b; VOINEA *et alii* 2015; se adaugă cercetări inedite la Isaccea în anul 2013 și la Isaccea-Noviodunum în anul 2003.

⁵⁴ BĂTRÂNA & BĂTRÂNA 1977; LUNGU & MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1995; VASILIU 1995; CUSTUREA 1996; STĂNICĂ *et alii* 2005-2006; MICU *et alii* 2008; CONSTANTIN *et alii* 2007; DAMIAN *et alii* 2007-2008; DAMIAN *et alii* 2012; se adaugă cercetări inedite I. Costea, Tulcea, 2014; A. D. Stănică, Tulcea, 2018; Măcin, 2019.

pentru anumite categorii de materiale arheologice (pipe, ceramică otomană, elemente de centură, podoabe etc.)⁵⁶, informațiile sunt departe de a oferi o imagine detaliată despre așezările și comunitățile din Dobrogea otomană.

Preocupările pentru abordarea arheologică a acestei perioade sunt la început de drum, în ultimii ani constatându-se o creștere a numărului de studii care valorifică cercetări mai noi sau mai vechi.

Contribuția osmanisticii la istoria Dobrogei.

De la începutul secolului al XX-lea până în prezent, istoriografia românească, cu aportul și munca unor generații de cercetători, a creat pentru domeniul osmanisticii instrumentele necesare acestui domeniu: culegeri de documente, dicționare, albume de paleografie, studii și sinteze.

Organizarea administrativ-teritorială⁵⁷, aspectele economice reflectate prin prisma reglementărilor pentru centrele de pe linia Dunării și litoralul Mării Negre, sistemul funciar (timariot)⁵⁸, registrele vamale (*ruznâmçe* și *gümrük defterleri*)⁵⁹, codicele de porunci imperiale (*defterleri* și *ahkâm defterleri*)⁶⁰, registrele de recensământ (*tahrir defterleri*), codurile de legi (*kanunnâme*)⁶¹, fundațiile pioase islamice (*vakîful*)⁶² au fost tipurile de documente studiate și de istoricii români.

În ultimii ani a existat din partea cercetătorilor un bilanț ce reliefează câteva repere, evidențiind contribuția osmanisticii, ca ramură a istoriografiei românești pentru cunoașterea regimului intern al ținutului dintre Dunăre și mare, teritoriu integrat în statul otoman⁶³.

Subiectele sunt dispersate tematic și cronologic, tratând aspecte privind viața social-economică, fiscalitatea, schema administrativ-teritorială, regimul instituțional, centrele și relațiile comerciale, registrele vamale, codurile de legi sau reglementările schelelor, ori registrele de recensământ, etc. și constituie o bază de pornire pentru descifrarea evoluției Dobrogei în cadrul administrativ otoman. Astfel, un gol istoriografic, resimțit și de publicul iubitor de istorie, este acoperit de eforturile remarcabile ale cercetătorilor cu preocupări în acest domeniu. Utilizând datele izvoarelor publicate, rezultatele investigațiilor de până acum

⁵⁵ VASILIU 1996b; IOSIPESCU & IOSIPESCU 2004.

⁵⁶ DINU 2009; DINU 2010; COSTEA, STĂNICĂ & IGNAT 2007; COSTEA 2013; RADU IORGUȘ, RADU & IONESCU 2013; STĂNICĂ & DINU 2017; VASILIU 1996a; VASILIU 1996b; STĂNICĂ 2005; STĂNICĂ *et alii* 2005-2006; MOTOTOLEA 2011; MOTOTOLEA 2015-2016; VOINEA, SZMONIEWSKI & MOTOTOLEA 2016.

⁵⁷ Un studiu detaliat pentru integrarea și oragnizarea Dobrogei în cadrul sangeacului Silistra, cf. POPESCU 2013, p. 63-79.

⁵⁸ GEMIL 2004, p. 7-44.

⁵⁹ INALCIK 1960, p. 132, 138; BELDICEANU 1968, p. 218; HÓVÁRI 1984, p. 115-141; PÁCKUCS-WILLCOCKS 2007, p. 72; PIENARU 2012, p. 181-190; POPESCU 2013, p. 28.

⁶⁰ INALCIK & QUATAERT 1994, p. 271-314; POPESCU 2013, p. 27-28.

⁶¹ POPESCU 2013, p. 18-27.

⁶² GEMIL 1983a, p. 71-77; GEMIL 1983b, p. 258-263; GEMIL 1993, p. 238-240; GEMIL 2000, p. 193-197.

⁶³ GEMIL 1983b, p. 5-7; POPESCU 2013, p. 25-27; 29-33; CUSTUREA & ANDREI 2016, p. 359-374.

înfățișează o imagine unitară asupra Dobrogei și constituie baza de pornire pentru studierea istoriei provinciei în secolele XV-XIX.

Extinderea influenței și prezenței otomane în acest spațiu, ca regiune integrată topografic în sangeacul de Silistra, este cunoscută în contextul major al desfășurării campaniilor militare din regiunile învecinate, în special ale principatelor românești. Circumstanțele acestui amplu proces, conjunctura, momentul cuceririi și integrării în statul otoman sunt departe de a fi clarificate.

Un aspect prea confuz și schematic creionat este cel legat de organizarea administrativ-teritorială. Existența unei incertitudini asupra formei și ansamblului de instituții ce asigurau guvernarea provinciei, naște în continuare o amplă dezbatere⁶⁴.

Pe baza surselor documentare otomane, istoriografia română, bulgară, franceză sau maghiară, prin cercetări de mică sau mai mare amploare, abordează aspectele despre viața economică, astfel fiind publicate reglementările pentru centrele de pe malul Dunării sau litoralul Mării Negre⁶⁵. Pentru chestiunile economice, în ultimele trei decenii sunt înregistrate cele mai consistente cercetări, fiind valorificate numeroase surse documentare otomane.

O documentație voluminoasă este formată din cronici și documente otomane, publicate în țară sau străinătate, unele integrate în colecțiile *Călători străini despre Țările Române*, *Cronici turcești privind Țările Române* și surse europene, cu itinerarii, relatări, note de călătorie, acte de cancelarie, reglementările activității porturilor sau corespondențe diplomatice. La toate acestea, se adaugă seriile de documente ale celor trei state medievale românești, cu referiri tangențiale la prezența otomană în Dobrogea.

Problematica cea mai dificilă de accesat din lipsa de informații și preocupări privind subiectul este cea a organizării militare și a sistemului de fortificații. Pornind de la multitudinea de date dispersate prin diverse publicații și analogiile cu provincii mai îndepărtate, precum cazul Ungariei, s-a întreprins o primă acțiune de a înțelege amplul mecanism de organizare militară a Dobrogei și realizare a unei documentații care privește cetățile și fortificațiile Dobrogei otomane⁶⁶.

În ciuda absenței unui program coerent și constant, care să imprime o direcție de cercetare turcologică a istoriei Dobrogei, remarcăm existența unor subiecte dispersate tematic și cronologic, și amintim aici eforturile istoricilor: N. Iorga⁶⁷, A. Decei⁶⁸, T. Mateescu⁶⁹, M. Ali Mehmet⁷⁰, M. Guboglu⁷¹, Maria M.

⁶⁴ POPESCU 2013.

⁶⁵ POPESCU 2013, p. 32, n. 68.

⁶⁶ Activitatea de repertoriere a fortificațiilor otomane din Dobrogea, a generat o documentație importantă, care a avut ca obiectiv principal, generarea unei protecții pentru această categorie de monumente. STĂNICĂ, NICOLAE & CIOBANU 2021; STĂNICĂ 2016a, p. 187-224; STĂNICĂ 2016b, p. 3-36; STĂNICĂ 2018, p. 569-585; NICOLAE 2016, p. 49-84.

⁶⁷ IORGA 1899; IORGA 1913; IORGA 1936.

⁶⁸ DECEI 1978a; DECEI 1978b.

⁶⁹ MATEESCU 1971; MATEESCU 1976; MATEESCU 1980.

⁷⁰ MEHMED 1965; MEHMED 1976; MEHMED 1980; MEHMED 1983; MEHMED 1986.

Alexandrescu-Dersca Bulgaru⁷², A. Ghiață⁷³, M. Maxim⁷⁴, S. Iosipescu⁷⁵, V. Veliman⁷⁶, T. Gemil⁷⁷, N. Pienaru⁷⁸, A. Pippidi⁷⁹, A. Tertecel⁸⁰, A. Popescu⁸¹, B. Murgescu⁸².

Istoriografia turcă are o contribuție ceva mai consistentă la acest subiect. Cercetările lui H. Inalcik consacrate comerțului otoman din Marea Neagră au introdus în circuitul științific numeroase date extrase din registrele vamale din secolele XV-XVI, ce fac referire la orașe porturi de la Dunăre⁸³. În importanta sinteză a *Imperiul Otoman. Epoca clasică. 1300-1600* realizată de Halil Inalcik, care tratează evoluția unei societăți foarte complexe, dezvoltate, aflată între Orient și Occident, în capitolele consacrate comerțului internațional, foarte însemnat pentru un imperiu atât de extins, sunt făcute mențiuni cu privire la Chilia, Cetatea Albă, Tulcea și Măcin.

Valoroasele colecții documentare din Turcia sunt valorificate de cercetători fie direct, fie incluzând unele date în studii cu caracter general. Multe informații privind Dobrogea se regăsesc distribuite în studiile generale consacrate regiunii balcanice sau Mării Mediterane. În ultimii ani se constată o creștere a numărului de articole consacrate ținutului dintre Dunăre și Marea Neagră, bazate pe documente din arhivele otomane, fiind valorificate teme diverse și abordate diferite segmente cronologice.

Cercetătorul maghiar J. Hóvári a publicat, în 1984, registrul vamal al Tulcei (1515-1517)⁸⁴, un document important și o sursă de mare însemnătate pentru evaluarea exactă a traficului comercial prin acest centru din zona gurilor Dunării la începutul secolului al XVI-lea, evidențiind rolul important al Tulcei din acea perioadă în desfășurarea comerțului pe axa nord-sud, Polonia-Marea Mediterană⁸⁵.

⁷¹ GUBOGLU 1965; GUBOGLU 1974.

⁷² ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 1971; ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 1973; ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 1994; ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 2006.

⁷³ GHIAȚĂ 1974; GHIAȚĂ 1975-1976; GHIAȚĂ 1980.

⁷⁴ MAXIM 1980; MAXIM 1983a; MAXIM 1983b; MAXIM 1986; MAXIM 2003.

⁷⁵ IOSIPESCU 1980; IOSIPESCU 1988; IOSIPESCU 2004; IOSIPESCU 2008.

⁷⁶ VELIMAN 1997.

⁷⁷ GEMIL 1980; GEMIL 1983a; GEMIL 1983b; GEMIL 1990; GEMIL 1993; GEMIL 2000.

⁷⁸ PIENARU 2012.

⁷⁹ PIPPIDI 1985; PIPPIDI 2006.

⁸⁰ TERTECEL 1994; TERTECEL 2006.

⁸¹ POPESCU 1985; POPESCU 1995; POPESCU 1998; POPESCU 1999; POPESCU 2003; POPESCU 2008a; POPESCU 2008b; POPESCU 2009; POPESCU 2010; POPESCU 2011; POPESCU 2012; POPESCU 2014.

⁸² MURGESCU 1997.

⁸³ INALCIK 1960; INALCIK 1995.

⁸⁴ HÓVÁRI 1981, p. 430-449. Studiul a fost publicat și în limba engleză, cf. HÓVÁRI 1984, p. 114-141.

⁸⁵ Registrul vămii tulgene conține informații precise privind: data vămuirii, numele negustorilor, valoarea mărfurilor în aspri, denumirea și cantitatea, valoarea totală a mărfurilor aduse de fiecare negustor, valoarea vămii percepute pentru fiecare produs,

Problematica activităților comerciale de la Dunărea de Jos, cu raportare directă la porturile dobrogene, este abordată în studiile sale de B. Țvetkova⁸⁶ și M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru⁸⁷.

Documente otomane din arhiva aflată la Sofia conțin la rândul lor informații însemnate privind porturile ținutului dintre Dunăre și Marea Neagră. Ele se regăsesc în volumul consacrat istoriei Dobrogei, editat de S. Dimitrov, N. Jecev și N. Totev⁸⁸.

Importante sunt și studiile referitoare la regimul comercial al Dunării, instituțiile economice urbane, Chilieii otomane, datorate lui N. Beldiceanu și I. Beldiceanu-Steinherr⁸⁹. Studiile pe aceste teme au fost continuate de M. Berindei și G. Veinstein⁹⁰.

Sursele juridice sunt cele care oglindesc regimul instituțional-*kanunnâme*-lele-otomane pentru porturile Măcin, Isaccea, Tulcea, Vadu (Karaharman), Constanța (Köstence) și Mangalia (Sulu-Mankaliye), fiind publicate recent de A. Akgündüz⁹¹. Este necesar un studiu aprofundat al acestor documente, care evidențiază regiunea sangeacului Silistra ca entitate administrativă în cadrul Imperiului, deschizând perspectiva înțelegerii detaliate a relațiilor economice și mecanismelor funcționării centrelor urbane și așezărilor rurale otomane din Dobrogea.

Istoricul bulgar N. Todorov valorifică în studiile sale date privind Tulcea și zona de nord a Dobrogei, extrase din „*temettuat defteri*”. Dezvoltarea socio-economică a Dobrogei de Nord în secolul al XIX-lea reiese din defterele otomane, apărute ca urmare a unui efort ambițios al autorităților centrale otomane, prin care erau înregistrate terenurile, proprietățile imobile, veniturile și animalele populației otomane. În cazul Dobrogei, aceste documente oferă informații valoroase pentru imaginea demografică, caracteristicile sociale, etnice și religioase ale așezărilor din provincie. O perspectivă nouă este deschisă în cunoașterea problemei politicii agrare otomane în Dobrogea de Nord și rolul elitei otomane locale⁹². Un alt studiu acoperă practicile fiscale din sandjacul de Tulcea în anii '70

suma încasată de vamă în decurs de o lună, ca și destinația unei părți din banii încasați, bani trimiși pentru plata soldelor celor ce apărau Cetatea Albă. Prin punctul vamal de la Tulcea treceau o parte din mărfurile ajunse, pe calea uscatului, la Chilia, Cetatea Albă, de la Constantinopol și din alte centre din Peninsula Balcanică.

⁸⁶ ȚVETKOVA 1972, p. 345-390; ȚVETKOVA 1975, p. 143-180.

⁸⁷ ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 1971; ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 1973; ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 1977; ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 1994; ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 2006.

⁸⁸ DIMITROV *et alii* 1988.

⁸⁹ BELDICEANU & BELDICEANU-STEINHERR 1964, p. 91-115.

⁹⁰ BERINDEI & VEINSTEIN 1981, p. 251-328.

⁹¹ AKGÜNDÜZ 1994, p. 724-779.

⁹² TODOROV 2019, p. 101-111, TODOROV 2018, p. 244-257; TODOROV 2017, p. 320-340. Problema ciftlik-urilor deținute de reprezentanți ai elitei locale, Hasan Bey și Murad Bey, care au avut un rol semnificativ în dezvoltarea economiei locale, este examinată și valorificată de istoricul bulgar.

ai secolului al XIX-lea, oferind imaginea generală a acestui tip de impozite pentru nordul Dobrogei.

Organizarea administrativă, chestiuni generale ale vieții sociale, *vakif*-urile, structuri administrative au constituit teme de cercetare la fel de importante, fiind analizate de T. Mateescu⁹³, A. Ghiață⁹⁴, A. Kayapınar⁹⁵, T. Gemil⁹⁶. Un cuprinzător studiu dedicat sangeacului de Silistra, „care definește provincia otomană situată pe cursul Dunării maritime, pe segmentul terminal al fluviului, de la cetatea omonimă și prima bifurcare a fluviului, până la vărsarea acestuia în Marea Neagră”⁹⁷, în secolele XV-XVI, a fost publicat recent de A. Popescu⁹⁸.

Adăugăm listei bibliografice, studii referitoare la cheile cetăților datorate lui I. Ünal⁹⁹, U. Genç¹⁰⁰ și H. Fazıl Ercan¹⁰¹, considerații istorice și note de arhitectură privind mausoleul lui Sari Saltuk de la Babadag al lui M. Kiel¹⁰², despre *vakif*-ul sultanului Osman II de la Isaccea, publicat recent de F. Yildirim sau vakif-ul lui Beşir Ağa de la Sulina, unde regăsim informații importante despre frontieră și securitatea navigației pe Dunăre, subiect aprofundat de Ș. Ö. Gümüş¹⁰³. Într-un volum care abordează relocarea musulmanilor din Rusia în Imperiul Otoman, în perioada 1860-1914, avem date importante privind populația satelor din districtul Măcin, în 1871, sau Babadag, în 1877, dar și despre taxele plătite în zona Babadagului, la 1877¹⁰⁴.

Cele câteva exemple enumerate mai sus evidențiază preocupările pentru anumite teme majore, reprezentând o valorificare a surselor documentare, care oferă date dintre cele mai diverse¹⁰⁵.

Am făcut o trecere în revistă a specialiștilor cu preocupări îndeosebi pe sursele scrise. Evident, sunt și preocupări punctuale, fiind menționate în cuprinsul acestor studii și localități din Dobrogea.

Arheologia hărților.

În evoluția ei de-a lungul istoriei, cartografia s-a dovedit o veritabilă „fabrică de imagini”, care a prelucrat și a transmis modele și viziuni asupra spațiilor de

⁹³ MATEESCU 1991, p. 211–221; MATEESCU 1984, p. 22–33; MATEESCU 1985, p. 659–675; MATEESCU 1980, p. 609–614; MATEESCU 1973–1975, p. 249–272; MATEESCU 1973a, p. 217–227; MATEESCU 1973b, p. 263–276.

⁹⁴ GHIAȚĂ 1974; GHIAȚĂ 1980.

⁹⁵ KAYAPINAR 2009.

⁹⁶ GEMIL 2000.

⁹⁷ POPESCU 2013, p. 12.

⁹⁸ POPESCU 2013. Geneza istorică (momentul și/sau etapele cuceririi); sistemul de instituții; semnificațiile și specificul acestui sistem sunt aspectele prin care se reconstituie organizarea sangeacului de Silistra în cadrul statal otoman.

⁹⁹ ÜNAL 1963, p. 119–152.

¹⁰⁰ GENÇ 2019, p. 62–73; GENÇ & BILIRGEN 2013, p. 202–217.

¹⁰¹ ERCAN 2019, p. 215–217.

¹⁰² KIEL 1978.

¹⁰³ GÜMÜŞ 2016.

¹⁰⁴ HAMED-TROYANSKY 2018, p. 495–497, 498, 499–502.

¹⁰⁵ TODOROV 2016, p. 274–288.

vânătoare și a terenurilor cultivate, dar a reprezentat și o formă de gestiune primară asupra peisajului, naturii, relațiilor sociale etc.¹⁰⁶.

Pași timizi s-au făcut în direcția publicării surselor cartografice din arhivele otomane. Fondurile arhivistice otomane, valorificate în diverse publicații, au scos la iveală hărți și planuri deosebit de importante pentru regiunea noastră¹⁰⁷. Hărțile și planurile reprezintă singurele documente care ne pot ajuta în intervenția noastră de identificare și cartare a satelor și orașelor dispărute sau cunoașterea rețelei de drumuri, etc. pentru Dobrogea secolelor XV-XIX.

Recent, în arhivele de la Moscova și Kiev au fost identificate planuri și hărți întocmite de topografi aflați în solda armatei țariste în perioadele desfășurării seriilor lungi de războaie dintre Imperiile Rus și Otoman, care s-au confruntat și pe teritoriul Dobrogei¹⁰⁸.

Asocierea datelor oferite de sursele cartografice cu imagini satelitare și fotografii aeriene poate conduce la reconstituirea peisajului cetăților și forturilor din perioada otomană. Cercetările dedicate acestui subiect s-au concretizat în ultimii ani, prin realizarea unui repertoriu al cetăților și fortificațiilor identificate în acel moment, dar și o documentație care să genereze o protecție acestor monumente¹⁰⁹. Cetatea otomană de la Hârșova a deschis seria analizei problematicei fortificațiilor otomane, printr-un studiu comparativ al surselor cartografice și datelor furnizate de cercetarea arheologică¹¹⁰.

Fondurile arhivistice otomane, valorificate în diverse publicații, au scos la iveală documente cartografice deosebit de importante pentru regiunea noastră¹¹¹.

Hărțile otomane, fiind într-un număr redus publicate, necesită o concentrare a eforturilor pe identificarea și valorificarea acestora. Aceste documente vor fi de mare ajutor în a înțelege evoluția spațială a așezărilor urbane, studierea aspectului demografic, identificarea drumurilor utilizate de populația locală, de călători, de negustori sau militari își găsesc o rezolvare în aprofundarea hărților.

Pentru cartografierea fortificațiilor identificate s-a apelat la folosirea vehiculelor aeriene fără pilot (UAV), realizând ortofotograme, modelul digital al terenului, apoi cu softuri speciale au fost obținute planuri topografice. Flexibilitatea și manevrabilitatea cu care acestea pot fi ghidate în medii greu accesibile sau uneori inaccesibile fac ca dronele să fie tot mai utilizate în îndeplinirea cu succes a obiectivelor din proiectele de cercetare arheologică. Prin noile metode au fost repertoriate fortificațiile atribuite perioadei otomane, identificate în teritoriile administrative ale localităților: Tulcea, Isaccea, Măcin,

¹⁰⁶ STĂNICĂ 2016b, p. 199.

¹⁰⁷ PĂULEANU & COMAN 2010, p. 102-105; COMAN & YENIKALE 2015, *passim*.

¹⁰⁸ Istoricul ieșean Mihai Anatolii Ciobanu a cercetat mai multe fonduri arhivistice aflate la Moscova, semnalând planuri pentru cetățile turcești aflate pe linia Dunării. De asemenea, cercetătorul Igor Sapozhnykov ne-a semnalat o serie de hărți pentru cetățile Isaccea și Tulcea aflate în fondurile arhivistice de la Kiev.

¹⁰⁹ STĂNICĂ 2016a; STĂNICĂ 2016b.

¹¹⁰ STĂNICĂ, NICOLAE & CIOBANU 2021.

¹¹¹ PĂULEANU & COMAN 2010, p. 102-105; COMAN & YENIKALE 2015, *passim*.

Babadag, Peceneaga (jud. Tulcea), Hârșova, Constanța și Medgidia (jud. Constanța)¹¹².

Confruntările de la finalul secolului al XVIII-lea și din primele decenii ale secolului al XIX-lea au generat pentru Imperiul otoman o serie de pierderi, inclusiv a cetăților de pe linia Dunării, care sunt demolate. Dobrogea rămâne, după 1829, fără rețeaua de cetăți, otomanii fiind obligați să se adapteze și construiesc fortificații noi.

O informație în acest sens o găsim în presa vremii, care descrie cum un grup de muncitori au fost angajați în 1854 la construcția unei tabii, în vecinătate de Movila Mare, din apropierea orașului Isaccea.

Cetăți și fortificații otomane

Otomanii au activat sistemul de organizare internă a Dobrogei după anii 1417 sau 1419/20, în care au refăcut cetățile Enisala (Yeni-Sale) și Isaccea, acțiune ce evidențiază o etapă premergătoare organizării din punct de vedere administrativ a provinciei dintre Dunăre și Mare.

Noul teritoriu otoman a fost organizat inițial ca provincie de graniță (*udj*), aflată sub conducerea beilor de margine (*udj-bey*), care-și aveau reședințele în cetățile de frontieră. Într-o prima etapă, Dobrogea a fost integrată sangeacului de Silistra¹¹³, dar în secolele următoare reședința pașalelor s-a mutat la Babadag, oraș aflat în apropierea Isacei - „*cheia apărării Dobrogei*”, și în același timp punct de trecere a Dunării, prin vadul de la Oblucița (Isaccea), cel mai important din regiune. Pe aici, construind poduri de vase, și-au trecut armatele, în avântul lor războinic, sultanii otomani și, cu un astfel de prilej, în 1621, în preajma expediției lui Osman al II-lea împotriva Poloniei, s-a ridicat la Isaccea, pe o colină, o cetate patrulateră care domina împrejurimile¹¹⁴. În afara Isacei și celelalte două reședințe de cazale, Babadag¹¹⁵ și Tulcea¹¹⁶, au fost înzestrate în secolul al XVII-lea

¹¹² STĂNICĂ 2016a, p. 210-218.

¹¹³ POPESCU 2013, p. 46; SEZER 2019, p. 555.

¹¹⁴ O parte din zidurile cetății, situate în zona de NE a orașului Isaccea, au fost distruse de o cariera de piatră, care a funcționat până în anii 1992-1994. Cercetările arheologice preventive efectuate în anii 1987 (I. Vasiliu), 1990 (Gh. Mănucu-Adameșteanu), 1996 (V. H. Baumann și S. Mănăstireanu), 2012, 2014, 2015, 2021 și 2022 (A. D. Stănică) au precizat existența unei locuiri care acoperă intervalul cuprins între secolele XIII-XIX. De asemenea, punctual, au fost descoperite și materiale arheologice specifice perioadei romane și elenistice. Cercetările din 2012 și 2015 au adus precizări punctuale pentru locuirea medievală din teritoriul orașului Isaccea, confirmând existența unui sit cu un potențial uriaș, care poate oferi date importante pentru perioada când zona a fost un important pion în angrenajul Hoardei de Aur de la Gurile Dunării. În același timp, s-au obținut informații și pentru locuirea otomană, fiind surprinse zidurile cetății turcești. *Călători străini* 6, p. 283, 489-490.

¹¹⁵ *Călători străini* 5, p. 221, nota 118. Petru Bogdan Bakšić consemna la 1641 „un turn clădit de un pașă”, care ar putea fi legat de cetatea ce urma a se construi la porunca sultanului Murad al IV-lea (1632-1640).

¹¹⁶ În *Cronici turcești* 2, p. 119, se menționează perioada 1619-1620 ca fiind momentul construirii cetății de către sultanul Osman II. În *Călători străini* 6, p. 404, Evlia Celebi

cu fortărețe. De asemenea, tot în secolul al XVII-lea, „*pe o stâncă destul de înaltă puțin înclinată către Dunăre*”, a fost construită cetatea de la Macin¹¹⁷. Începând cu anul 1626 a fost construită Cetatea Karaharman (Armanul Negru), care avea un plan patruleter, cu turnuri rotunde la colțuri¹¹⁸.

O primă descriere a cetății, o datorăm călătorului turc Evlia Celebi, care vizitează Hârșova în anul 1651 spunând că „a trecut sub mai multe stăpâniri, până ce sultanul Mehmed Cuceritorul¹¹⁹, făcând personal o expediție asupra ei, a bătut-o timp de șase luni și, vrând-nevrând, a trebuit să dea o luptă mare”¹²⁰.

Informația desprinsă din cronica lui Evlia Celebi pentru Hârșova, datele lăsate de cronicarul Sükrüllah bin Sehebeddin Ahmed și Idris Bitlisi, care menționează că cetățile Enisala (Yeni-Sale) și Isaccea (Isakci), sunt reparate și întărite din ordinul sultanului Mehmed I Celebi¹²¹, precum și rezultatele furnizate de cercetarea arheologică de la Karaharman, atestă existența unor cetăți în Dobrogea anterior secolului al XV-lea.

Subiectul fortificațiilor turcești este departe de a fi clarificat, nefiind o temă frecvent abordată în literatura noastră de specialitate. Alături de consolidarea cetăților de la Isaccea și Enisala, în secolul al XV-lea, realizarea unui sistem de fortificații la noua frontieră reprezenta o prioritate în procesul de integrare administrativă a noii provincii.

Între momentul reabilitării celor două cetăți de sultanul Mehmed I și prima jumătate a secolului al XVII-lea, când a fost demarat un amplu proces care implica realizarea unor structuri complexe fortificate la Isaccea, Tulcea, Măcin, Babadag, Hârșova, Karaharman și Constanța nu sunt disponibile multe date. Planul cetății Karaharman, unele analogii cu cetatea Chiliei sau Cetatea Albă, datele arheologice, sugerează existența unor fortificații la Tulcea, Măcin și Hârșova, anterioare secolului al XV-lea. Rămâne ca săpăturile arheologice să elucideze acest aspect și să avem în viitor noi referințe despre fortificațiile de la Tulcea, Măcin, Hârșova și cât mai multe informații despre spațiul rural.

Informația documentară constituie baza oricăror studii privitoare la cetățile otomane din Dobrogea. Cercetările din arhivele otomane sunt departe de a clarifica acele aspecte fundamentale atât de necesare în recompunerea măcar parțială a topografiei medievale. Această din urmă operațiune trebuie începută cu fiecare din acele fortificații menționate în documente, printr-o cercetare detaliată privind planurile și momentele când sunt realizate modificări.

În momentul deschiderii dosarului privind cetățile otomane, constatam cu surprindere lipsa multor detalii legate de cititorii de cetăți; niciuna dintre cetățile

susține ca „această cetate a fost zidită din nou în anul 1044 (27 iulie 1634-16 iunie 1635) [...] în urma poruncii sultanului Murad al IV-lea”.

¹¹⁷ *Călători străini* 10, 2, p. 395. Observații arheologice au fost realizate în urma investițiilor desfășurate în localitate în anii 2012, 2014 și 2019 (A. D. Stănică).

¹¹⁸ IOSIPESCU 2004, p. 55.

¹¹⁹ Este vorba de sultanul Mehmed I Celebi (1413-1421), care în 1417 întreprinde o campanie împotriva Țării Românești.

¹²⁰ *Călători străini* 6, p. 450-451; NICOLAE 2016, p. 57.

¹²¹ *Cronici turcești*, p. 32, 163, 341-342; DRH -B, I, p. 97. Pentru evenimentele acestei perioade: GHIAȚĂ 1974, p. 75; GHIAȚĂ 1986, p. 49; GEMIL 1991, p. 88-91.

cunoscute nu posedă o descriere amănunțită și exactă a elementelor de fortificație și topografiei interne; niciun document nu vorbește explicit despre viața lor internă sau activitatea unor guvernatori, evenimente militare în care au fost implicate, probleme administrative etc. Sunt cunoscute doar date generale care nu ne ajută foarte mult în a înțelege structura internă și modul în care erau administrate cetățile turcești de la Măcin, Isaccea, Tulcea, Babadag, Karaharman, Hârșova sau Constanța. Este știut cu exactitate sfârșitul tragic al acestor fortărețe, care în urma Tratatului de la Adrianopol din 1829, sunt dinamitate-cu timpul, dispar și din memoria comunităților locale¹²².

Hărțile și planurile executate de militari occidentali aflați în serviciul armatei ruse, ori ingineri și geologi care au trecut prin Dobrogea, planurile cartografiilor otomani din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și din secolul al XIX-lea, nu sunt foarte numeroase. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea topografia Comisiei Europene a Dunării realizează măsurători care vizează cursul Dunării, reușind să înregistreze fortificațiile otomane aflate în aval de Isaccea.

Dacă în cazul cetăților din principalele centre dobrogene sunt cunoscute unele informații generale, salbele de fortificații de pământ (tabiile) ce gravitau în jurul acestora s-au pierdut în hățișul istoriei. Singura modalitate de a localiza aceste forturi a fost apelul la sursele cartografice, imagini satelitare și ortofotoplanuri.

Cercetările arheologice sistematice sau preventive de la Hârșova au scos la iveală mai multe fragmente de ziduri, oferind elemente importante privind planul cetății otomane. A fost identificat un turn de colț, poarta de pe latura nordică, incintele de pe partea de vest. Sistemul de fortificații al Hârșovei este unul complex, acoperind un palier cronologic care se întinde din secolul X până în secolul al XIX-lea. Publicarea planurilor și prospectelor cetății Hârșova în arhivele străine, oferă noi date privind distrugerile și refacerile succesive din perioada războaielor ruso-turce (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea), care puse în acord cu rezultatele cercetărilor arheologice, permit o altă perspectivă asupra cetății.

La Isaccea săpăturile arheologice au prilejuit identificarea zidului de incintă de sud și un segment al incintei de pe latura de nord¹²³. Elemente ale sistemului de aducțiune apă au fost înregistrate în diferite puncte din localitate, precum și zidurile unor construcții civile, despre care nu se pot face precizări suplimentare. Resturi osteologice umane, precum și fragmente din stele funerare, au documentat două nuclee cimiteriale în intravilanul localității. La aceste date se adaugă un bogat material arheologic, reprezentat de ceramică¹²⁴, pipe, diverse obiecte din fier, bronz, os sau monede.

¹²² IONAȘCU, BĂRBULESCU & GHEORGHE 1971, p. 284-289.

¹²³ Observații arheologice au fost realizate în urma implementării proiectelor de modernizare rețele aducțiune apă, canalizare, asfaltare din localitate în anii 2014, 2019 și 2022 (cercetări A. D. Stănică).

¹²⁴ Cu toate că materialul ceramic este unul fragmentar atipic, au fost identificate două mari categorii: ceramică smălțuită și ceramică nesmălțuită. La această categorie se adaugă ceramica de import – otomană și porțelanul chinezesc.

Ceramica de factură orientală sau cea din China au fost documentate în contextele arheologice sau în urma cercetărilor de teren de la Noviodunum¹²⁵. Urme de locuințe, arme, piese de harnașament, de centură, monede etc., atestă o prezență otomană în complexul arheologic Cetatea Noviodunum. Existența în cetate a celei mai mari tabii otomane din Dobrogea, precum și elemente de fortificații, unele posibil să aparțină unor tranșee și redute, care datează din perioada războaielor ruso-turce, explică numărul mare de artefacte aparținând acestei perioade ce au fost descoperite în cadrul săpăturilor arheologice¹²⁶. Planurile întocmite pentru Noviodunum la finalul secolului al XIX-lea de Pamfil Polonic, consemnează o redută, fie un fort pe malul Dunării. Intervențiile constructive de la începutul secolului al XX-lea, precum și cele din anii '50, au afectat tocmai această zonă.

De asemenea, la Babadag, descoperirile arheologice sunt reprezentate prin construcții cu ziduri de piatră și pavaje, aparținând unor lăcașe de cult sau edificii (caravanseraii sau *medresê*).

Posibil, ca în cadrul investigațiilor arheologice din Constanța, să existe resturi de construcții și un fragment din zidul fortificației turcești.

În anul 2016 a fost inițiat proiectul *Cartografia cetăților medievale dispărute*, care a avut printre obiective: redescoperirea și valorificarea științifică a cetăților și fortificațiilor otomane din Dobrogea. Au fost cartografiate cetățile și fortificațiile otomane dispărute utilizând metode interdisciplinare moderne, care să vizeze înregistrarea lor și completarea dosarului istoric al acestora¹²⁷.

Prin constituirea unei documentații consistente, care conține elemente de identificare, date topografice și coordonate GPS, s-a realizat un dosar al fortificațiilor identificate, generând o protecție pentru aceste cetăți, în conformitate cu legislația europeană din domeniul protejării siturilor arheologice. În același timp, proiectul de cartografiere a cetăților otomane din Dobrogea a reprezentat un prim pas în abordarea acestui subiect și deschiderea de noi perspective în cunoașterea sistemului de fortificații realizat de otomani.

Structurile militare aveau la bază utilizarea grupurilor etnico-religioase locale pentru prestarea serviciilor militare și pot oferi date privind sistemul de fortificații realizat de otomani pe teritoriul Dobrogei.

Trupele de *acângii* și *derbengii* aveau principala misiune în asigurarea siguranței navigației și traficului pe brațul Sf. Gheorghe, în menținerea ordinii, supravegherea principalelor vaduri de traversare a Dunării-Isaccea (Noviodunum) și Tulcea (Vadul Iezilor sau Vadul Ismail)-, și a rutelor terestre¹²⁸. În sistemul militar otoman din Dobrogea pichetele de *derbengii* erau încartiruite la: Prislava, Ester, Cerna/*Yeni derbent*, Garvăn, Parcheș, *Yeni-Köy* (Mihail Kogălniceanu) și *Karasu* (Medgidia)¹²⁹. În urma studierii diverselor produse

¹²⁵ STĂNICĂ & DINU 2017, p. 185-187.

¹²⁶ Documentele cartografice consemnează pe promontoriul de la Eski-Kale o serie de elemente de fortificație utilizate în secolele XVIII-XIX.

¹²⁷ STĂNICĂ 2016a, p. 3-36; STĂNICĂ 2016b.

¹²⁸ STĂNICĂ 2004, p. 203; POPESCU 2013, p. 106-120; STĂNICĂ & STĂNICĂ 2016, p. 128.

¹²⁹ POPESCU 2013, p. 96.

cartografice realizate, pentru județul Tulcea, am reușit să identificăm posibile structuri la Grindu și Pecenegă (jud. Tulcea). În localitatea Ion Corvin (Cuzgun), a fost de asemenea, identificată și localizată o fortificație din perioada otomană.

Fortificațiile de tip palanca/tabie erau construite în puncte cheie de la frontieră sau de-a lungul principalelor drumuri. Rămâne ca documentele cartografice, sursele documentare din arhivele din Turcia și Rusia și cercetările arheologice să ofere date noi în studierea acestui subiect.

Spațiul urban

Așezările urbane otomane au suprapus în cea mai mare parte vechile *polis*-uri cu rădăcini în tradițiile medievale, bizantine sau greco-romane. Nu ne propunem să definim spațiul urban otoman din Dobrogea sau să facem comparație cu configurația standard a orașelor otomane din Balcani sau Anatolia.

În linia mari, așezările cu caracter urban din Dobrogea erau amplasate de-a lungul principalelor căi de comunicație (comerciale sau militare), fiind dispuse asemeni orașelor și cetăților antice, pe drumul Dunării, cel trans dobrogean și calea maritimă.

În anii 1991, 1993 și 1994 a fost investigată arheologic jumătatea nordică a terenului circumscris actualei curți a geamiei „Ali Gazi pașa” din Babadağ. În urma acestor intervenții, a fost identificat un edificiu monumental, care a cunoscut mai multe etape de utilizare, care se deosebesc prin tehnicile constructive. Edificiul a fost ridicat la începutul secolului al XVII-lea, fiindu-i atribuită funcționalitatea de han (caravanserai)¹³⁰ sau aparținând unei *medresé*¹³¹.

Fundațiile unor construcții au fost investigate în urma unor intervenții realizate în anii 2003¹³² și 2004¹³³ pe două proprietăți private, situate la vest de geamie.

Turbeaua (*türbes sau türbe* mausoleum) - mausoleul lui Sari Saltuk Baba - este una dintre cele mai vechi construcții aparținând arhitecturii islamice, reprezintă unul dintre monumentele de prim rang din Dobrogea. În anii 1997-1998 s-au desfășurat cercetări arheologice preventive la acest monument, în cadrul proiectului de restaurare. Săpăturile din jurul mausoleului au documentat construcții și amenajări, ziduri de piatră fasonată ale unor clădiri și pavaje mai vechi, constituind prima fază de funcționare a unui lăcaș de cult, cu siguranță o geamie. Stratigrafia înregistrată, corelată cu cercetările întreprinse la medreseaua de lângă geamia lui „Ali Gazi pașa”, atestă contemporaneitatea acestora și, totodată, distrugerea în cursul marii confruntări ruso-otomane din anii 1828-1829. Cel mai vechi nivel arheologic corespunde sfârșitului secolului al XV-lea, fiind dovada primelor amenajări urbane otomane din nordul Dobrogei¹³⁴. Un mic sondaj a fost realizat de un colectiv din cadrul Institutului de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea în anul 2006. În cursul lucrărilor de restaurare

¹³⁰ VASILIU 1996b, p. 208.

¹³¹ IOSIPESCU & IOSIPESCU 2004, p. 322.

¹³² Cercetări A. D. Stănică și F. Mihail.

¹³³ Cercetări S. C. Ailincăi.

¹³⁴ IOSIPESCU & IOSIPESCU 2004, p. 321-322.

a mausoleului a fost realizat un perete de sprijin, ocazie cu care au fost cercetate trei morminte de înhumăție¹³⁵.

La intersecția străzii Republicii cu Geamiei și Pavel Gheorghe, au fost surprinse resturile unor construcții în cadrul investițiilor pentru modernizare aducțiune apă și canalizare¹³⁶. În anul 2001, în Babadag, pe str. Republicii nr. 120, a fost realizată o cercetare de salvare, care a vizat un cuptor de olar¹³⁷.

Recent, în cadrul proiectului „Promovarea valorilor culturale prin restaurarea și conservarea punctului muzeal Casa Panaghia”, în anul 2020¹³⁸ a fost realizată o cercetare în curtea interioară a monumentului. Au fost înregistrate două niveluri de distrugere cu incendiere. Pigmentul de arsură, elementele de combustie, o nivelare cu materiale de construcție, sugerează două momente din istoria orașului. În primul nivel de distrugere, au fost înregistrate fragmente de olană și multă piatră de dimensiuni diferite. Al doilea nivel conține fragmente de cărămidă, piatră și două fragmente ceramice uzuale (cană sau ulcior), plus un fragment ceramic de ceașcă ce aparține speciei ceramice otomane.

Lucrările de consolidare la construcția casei, care au vizat zona subsolului, au evidențiat al doilea nivel de distrugere. Acest aspect a evidențiat o nivelare realizată la finalul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Multe fragmente de cărămidă, olane, piatră, bucăți de mortar, pământ galben și negru cu tentă cenușie, granulos, pigment de arsură au fost evacuate din subsolul casei.

Cercetările arheologice întreprinse la Babadag în curtea geamiei „Ali Gazi pașa” și turbeaua lui Sari Saltuk oferă date limitate în ceea ce privește evoluția urbanistică medievală și premoderne din Dobrogea.

Au mai fost realizate cercetări arheologice punctuale la: Dăeni, Măcin, Topolog, Tulcea, Isaccea, Hârșova, Târgușor-Ester și Mangalia.

Cercetările de la Isaccea, realizate în anii 1997, 2011, 2013-2016, 2021-2022, au documentat fundațiile unor construcții, fragmente aparținând unor monumente funerare din marmură, elemente componente ale sistemelor de aducțiune apă, atelier de olar, dar și zidurile cetății otomane. Au fost localizate în intravilanul orașului două nuclee cimiteriale: unul în zona străzilor Dobrogeanu Gherea, 24 ianuarie și Crinului, care avea legătură cu necropola din jurul geamiei lui Osman al II, localizată pe str. Dobrogeanu Gherea, nr 4-6; al doilea cimitir a fost identificat în anul 2011 când se efectuau săpături pentru realizarea fundațiilor celor două blocuri ANL de pe str. Mihai Eminescu, care a fost confirmat de cercetări arheologice preventive pe aceeași stradă, completate de descoperirile de pe str. Eroilor. În anul 2021, au demarat cercetările arheologice preventive în interiorul geamiei Mahmud Yazîcî, care au oferit date importante privind monumentul de cult.

¹³⁵ Cercetare realizată în 7 septembrie 2006 de colegul S. C. Ailincăi, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru informații.

¹³⁶ Cercetări realizate în anul 2014, A. D. Stănică.

¹³⁷ Cercetare realizată în anul 2004, G. Jugănar.

¹³⁸ Cercetări A. D. Stănică.

Descoperirea zidurilor fortificației otomane de la Isaccea a ridicat problema cetăților construite sau reparate de otomani pe teritoriul Dobrogei, care a fost abordată în cadrul proiectului menționat mai sus.

Pentru Tulcea avem parte de o situație mai aparte. Extinderea orașului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, precum și lucrările de sistematizare din perioadă comunistă au afectat în mare parte contextele perioadei otomane. Totuși, o serie de date au putut fi consemnate de cercetarea arheologică pe teritoriul orașului, care a evidențiat o locuire intensă, un bogat material arheologic pentru perioada cuprinsă între secolele XIV-XIX, dar și câteva nuclee cimiteriale¹³⁹. De mare ajutor în a înțelege evoluția orașului sunt sursele documentare otomane. Documentele cartografice, ne sunt de mare folos în localizarea exactă a fortificațiilor, a clădirilor administrative sau organizarea pe mahalale.

La Măcin investigațiile arheologice au oferit puține date, dar avem din această zonă un număr apreciabil de obiecte aflate în colecția Muzeului de Istorie și Arheologie Tulcea. Intervenția realizată în anul 2019 în curtea geamiei Mestan Aga a prilejuit cercetarea a două morminte de înhumăție, care aparțineau cimitirului musulman din jurul lăcașului de cult.

Cercetările arheologice desfășurate la Ester în intervalul 1980-2001 au identificat mai multe locuințe, o biserică, dar și câteva zeci de morminte¹⁴⁰.

Începând cu anul 1981, se realizează săpături arheologice, pe promontoriul de sud al localității Vadu, fiind identificate fundațiile de piatră aparținând cetății Karaharman. Cetatea avea o formă patrulateră, cu turnuri circulare la fiecare colț, având analogii în vechea fortificație de la Cetatea Albă sau Chilia. La adăpostul zidurilor de incintă au fost descoperite fundațiile caselor utilizate de membrii garnizoanei¹⁴¹.

Cele mai consistente săpături arheologice în mediul urban, care atesta intensă locuire din perioada otomană, s-au desfășurat la Hârșova. Cercetările dintre anii 2000 și 2007 din sectorul „incinte vest” au condus la descoperirea a „mai multe resturi de ziduri”, care atestă intervenții și refaceri din secolele XVIII-XIX¹⁴². O serie de cercetări arheologice preventive au adus clarificări privind „incinta mare”, fiind identificat un bastion, elemente aparținând porții de intrare de pe latura de nord și incinta de pe latura de vest¹⁴³.

Așezările cu caracter urban din Dobrogea secolelor XV-XIX erau dispuse pe principalele rute de comunicație, comerciale și militare, respectiv calea maritimă, cea dunăreană, precum și calea centrală.

Valorificarea surselor documentare ne oferă imaginea unui oraș cu trăsături specifice orașelor balcanice, în care „moscheea se dovedește a fi omniprezentă”, ca pilon central al orașului, fiind acompaniată de *medrese*, *imarathane*, *hammam*,

¹³⁹ STĂNICĂ & STĂNICĂ 2016, p. 117-123.

¹⁴⁰ CUSTUREA 1997, p. 32-33; CUSTUREA 2013, p. 81-104.

¹⁴¹ IOSIPESCU 2008, p. 120; MOTOTOLEA 2016, p. 178.

¹⁴² NICOLAE 2016, p. 64; NICOLAE 2015, fig. 1.

¹⁴³ NICOLAE 2016, p. 64-65.

așezăminte de îngrijire medicală, școala, instituțiile administrative, fântânile (*çeşme*), caravanseraiul, bazarul, vama, totul fixat în mahalale¹⁴⁴.

Spațiul rural

La nivel documentar, registrele și documentele otomane oferă conturul complet al primei organizări administrative otomane și aduc prima mențiune consistentă a localităților din Dobrogea. Tezaurul toponimic alcătuit pe baza surselor documentare turcești, poate reprezenta un punct de plecare în abordarea spațiului rural din perspectiva documentară. Localități a căror vechime se considera că începe în secolul al XIX-lea își dezvăluie vechimea apreciabilă, le întâlnim în secolul al XVI-lea în registrele otomane¹⁴⁵.

Cartografierea așezărilor și studierea nomenclaturii reprezintă la rândul lor un deziderat, care poate fi suplinit de arheologi prin identificarea în teren a așezărilor rurale din epocă otomană.

Peisajul rural otoman a fost abordat în cadrul proiectului româno-polon *“Central Dobrudja-Landscape Changes and Human-Environment Interactions from Neolithic to Middle Ages (2014-2016)”*, desfășurat pe Valea Casimcei. Pe malul stâng al Casimcei, în punctul Dealul Pazvant, a fost cercetată o așezare rurală de epocă otomană și necropola acesteia¹⁴⁶.

Cercetările arheologice preventive de la Enisala, punctele Palancă și Cetate (zona parării), au documentat complexe de locuire și gropi menajere, care pe baza materialului ceramic se datează în secolele XV-XVI. Datarea radiocarbon (C14) a materialului lemnos, provenit din locuințele incendiate, indică mijlocul secolului al XV-lea, ca moment al dispariției așezării rurale din punctul Palanca¹⁴⁷. Locuitorii se mută în vecinătate, în teritoriul satului actual, dovadă fiind cimitirul din punctul La Biserică¹⁴⁸, dar și descoperirea unui mare tezaur monetar din secolul al XVIII-lea¹⁴⁹.

Pentru nordul Dobrogei, colectivul Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea, în cadrul proiectului de realizare al Repertoriului Arheologic al județului Tulcea, a identificat și cartat, un număr apreciabil de situri, posibile așezări rurale din perioada otomană (secolele XV-XIX).

Studierea aspectului demografic, pornind de la sursele documentare și cu aportul arheologiei, ar permite conturarea unui „remarcabil dinamism rural”, baza societății din perioada otomană.

Necropole/Cimitire

Cimitirele atribuite perioadei cuprinsă între secolele XV-XIX au beneficiat de o mai mare atenție, având în vedere numărul mare de descoperiri. Astfel,

¹⁴⁴ MOTOTOLEA 2016, p. 172; ȘERBAN & ȘERBAN 1977, p. 273, n. 17.

¹⁴⁵ POPESCU 2015, p. 85-112.

¹⁴⁶ VOINEA *et alii* 2015; VOINEA, SZMONIEWSKI & MOTOTOLEA 2016.

¹⁴⁷ STANC & STĂNICĂ 2019.

¹⁴⁸ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1984, p. 339-362; STĂNICĂ *et alii* 2005-2006, p. 319-321.

¹⁴⁹ Informație A. Vilcu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

necropole creștine aparținând populației locale au fost cercetate la: Tulcea¹⁵⁰, Isaccea¹⁵¹, Luncavița¹⁵², Niculițel¹⁵³, Enisala¹⁵⁴, Sarichioi¹⁵⁵, Babadag¹⁵⁶, Nufăru¹⁵⁷, Hârșova¹⁵⁸, Mangalia¹⁵⁹ și Cheia-Pazvant¹⁶⁰.

La Mangalia, în anii 2003 și 2007, au fost investigate 336 de morminte musulmane, reprezentând cea mai importantă cercetare de acest gen din Dobrogea. Ritul funerar utilizat este exclusiv inhumația în morminte cu firidă laterală pe latura de SE a gropii, o tradiție de origine semită¹⁶¹. După realizarea firidei, defunctul era introdus în interiorul acesteia, învelit doar în giulgiu, iar firida era blocată cu scânduri, fixate cu ajutorul cuielor metalice. Prezența cuielor a determinat mulți cercetători să considere că au existat sicrie la mormintele cercetate, o „greșeală” care o întâlnim și în rapoartele arheologice ce menționează prezența cuielor pe o singură parte. Orientarea mormintelor este sud-vest-nord-est, cu capul spre sud-vest, adică spre Mecca, orașul sfânt al musulmanilor. Poziția brațelor și picioarelor poate să fie diferită, datorită plasării în firida laterală. Situații similare se întâlnesc în Dobrogea, iar aprofundarea subiectului ne-a determinat să acordăm atenție acestor înmormântări și să reconsiderăm unele descoperiri mai vechi.

Astfel, o serie de descoperiri funerare realizate la Nufăru pot fi reconsiderate și date în epoca otomană¹⁶².

La aceste descoperiri se adaugă în anul 2019 o cercetare arheologică preventivă din curtea geamiei Mestan Aga, ocazie care ne-a prilejuit investigarea a două morminte din cimitirul existent în vecinătatea lăcașului de cult¹⁶³.

Pentru județul Tulcea, am inițiat o inventariere a zonelor unde sunt atestate cimitire musulmane. Cimitire musulmane au fost localizate și delimitate la: Mahmudia, Murighiol, Isaccea, Babadag, Măcin, Tulcea, Sulina, Balabancea¹⁶⁴, Colina (Caraibil), General Praporgescu (Iaila), Luminița (Urumbei), Greci, Războieni, Ciucurova, Fântâna Oilor (Coium Punar)¹⁶⁵, Fântâna Mare

¹⁵⁰ STĂNICĂ & STĂNICĂ 2016, p. 119.

¹⁵¹ VASILIU 1995; cercetări A. D. Stănică 2020.

¹⁵² MICU *et alii* 2008, p. 331-338.

¹⁵³ BĂTRÂNA & BĂTRÂNA 1977, p. 531-552.

¹⁵⁴ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1984, p. 339-362; STĂNICĂ *et alii* 2005-200, p. 317-330.

¹⁵⁵ LUNGU & MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1995, p. 339-362.

¹⁵⁶ Cercetări S. C. Ailincăi.

¹⁵⁷ DAMIAN *et alii* 2007-2008, p. 308-309.

¹⁵⁸ NICOLAE 2016, p. 49-84.

¹⁵⁹ CONSTANTIN *et alii* 2007, p. 241-296.

¹⁶⁰ VOINEA *et alii* 2015, p. 509-529; VOINEA, SZMONIEWSKI & MOTOTOLEA 2016, p. 155-200.

¹⁶¹ CONSTANTIN *et alii* 2007, p. 241-296.

¹⁶² DAMIAN *et alii* 2007-2008, p. 308-309.

¹⁶³ Cercetări 2019, A. D. Stănică.

¹⁶⁴ CAZACIOC 2016, p. 273-282.

¹⁶⁵ Localnicii menționează existența unei geamii în zona cimitirului identificat de noi.

(Bașpunar), Cerna, Cârjelari¹⁶⁶, General Dragalina (Omurlari) și Ardealu (Hasanlar). Ultimile două localități menționate reprezintă sate dispărute.

O aprofundare a studierii spațiului cimiterial, cu abordare interdisciplinară, cu accent pe caracterul antropologic al populației din regiune, poate aduce noi date cu privire la aspectul demografic al spațiului dintre Dunăre și Mare în secolele XV-XIX. În același timp, pot fi surprinse elemente ale variabilității individuale/populaționale și moștenirii genetice, precum și o serie de componente ale stresului ocupațional/biomecanic sau aspecte legate de starea de sănătate a acestor populații.

Consumul de ceramică

„Deși este primul teritoriu românesc care vine în contact cu lumea musulmană, și implicit, cu amestecul cultural al Imperiului Otoman, Dobrogea nu excelează în această privință”¹⁶⁷. Această remarcă reflectă stadiul cercetării pentru diferitele categorii de materiale arheologice, atribuite epocii otomane.

Introducerea cafelei, folosirea tutunului și a instrumentelor de fumat (pipele), reprezintă modalități prin care modelele de consum au ajutat și transformat comportamentele sociale și economice. Acest aspect al „viciilor” este pe deplin reflectat în cultura materială din Dobrogea în secolele XV-XIX.

Cercetarea arheologică oferă o bogată „documentație” care poate fi utilizată pentru a examina comportamentele economice ale comunității locale în perioada otomană. Mai mult decât un studiu al „cioburilor” sau o istorie plină de detalii precise, arheologia oferă fereastra prin care intri în viața celor care locuiau în orașe sau în sate, printr-o examinare a tipurilor de bunuri pe care le-au consumat și utilizarea acestora. Totodată, pot fi reevaluate relațiile între comunitățile locale și schimburile economice în care erau antrenate la nivel local, regional sau global.

Dincolo de punerea în valoare a izvoarelor documentare în ultima jumătate de secol, aria cercetărilor privind epoca otomană și moștenirea ei în România a cuprins și studiul ceramicii, cu un început timid făcut de cercetătoarea C. Nicolescu¹⁶⁸, iar în ultimul deceniu prin eforturile susținute ale N. Dinu¹⁶⁹ și contribuțiile recente ale A. Gașpar.

Prezența ceramicii de factură otomană în Dobrogea, fiind un subiect abordat rareori în cadrul studiilor arheologice, poate oferi o imagine asupra comportamentului economic al populației din regiune. Subiectul naște multe întrebări, fiind făcut un prim pas în realizarea de observații privind ceramică otomană din Dobrogea (secolele XV-XIX).

Un prim impuls în abordarea culturii materiale otomane este reprezentat de studiul pipelor de la Babadag. Articolul publicat în 2007, de trei cercetători din

¹⁶⁶ Localnicii ne-au semnalat existența unui cimitir aparținând unei comunități de cerchezi.

¹⁶⁷ DINU 2016, p. 105-106.

¹⁶⁸ NICOLESCU 1967a, p. 245-251; NICOLESCU 1967b, p. 287-308.

¹⁶⁹ DINU 2004, p. 191-218; DINU 2006, p. 167-169; DINU 2008, p. 100-103; BATARIUC & DINU 2008, p. 755-768; DINU 2009, p. 323-345; BATARIUC & DINU 2009, p. 421-424; DINU 2010, p. 303-320; DINU 2011, p. 140-159; BATARIUC & DINU 2013, p. 411-416; TĂNASE & DINU 2015, p. 69-95; DRAȘOVEAN *et alii* 2007, p. 127-141.

cadru Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea, a reprezentat un imbold în analizarea acestei categorii de materiale, fiind publicate ulterior o serie de artefacte aflate în colecțiile muzeelor din România¹⁷⁰.

În ceea ce privește ceramica, cunoscută sub denumirea generic de „ceramică otomană”, descoperirile din Dobrogea nu sunt numeroase. Ceramica de Milet sau cea produsă în centrele de la Iznik, Kutahya și Çanakkale este prezentă în descoperiri la Tulcea¹⁷¹, Enisala, Hârșova, Vadu, Babadag, Târgușor-Ester, Vadu-Ghiaurchioi¹⁷², Isaccea, Isaccea-Noviodunum¹⁷³. Cercetările arheologice de teren au furnizat rezultate remarcabile, fiind semnalată prezența acestei categorii ceramice la: Ardealul¹⁷⁴, Telița și Cataloi¹⁷⁵.

Ceramica reprezintă elementul material cu cea mai mare frecvență în descoperirile arheologice din Dobrogea. Din păcate, nu există o preocupare pentru studiul ceramicii uzuale, iar de o documentare a categoriilor de produse, preferințe pentru anumite forme, particularități ale decorului, ponderea în volumul schimburilor comerciale și circulația acestora nu se poate vorbi în stadiul actual al cercetării.

Ceramica uzuală descoperită în Dobrogea avea diferite întrebuințări: pentru preparat hrana, pentru servit, pentru transportul și păstratul alimentelor sau caracter strict decorativ.

Deseori, cercetarea arheologică oferă imaginea unui comerț foarte intens, în care regăsim împreună ceramica otomană, maiolică, spaniolă, porțelan chinezesc și produse ale atelierelor central și vest europene. Această observație, evidențiază intensele schimburi economice și consumul de ceramică atât în mediul urban, cât și în cel rural. Subiectul este unul generos, iar abordarea în viitor poate genera multiple direcții de interpretare.

Examinarea datelor oferite de cercetarea arheologică, poate genera multe întrebări, privind produsele din ceramică, precum gusturile și preferințele consumatorilor, existența unei piețe dinamice, tendințele sociale și economice care caracterizează o anumită perioadă, înțelegerea modelelor de producție și influențele culturale, schimburile economice cu alte regiuni etc. Totodată, importurile ceramicii din caolin ca atribut al luxului necesită o coroborare cu ceramica uzuală de factură locală sau balcanică pentru a identifica utilitatea și categoriile de produse preferate de locuitorii din Dobrogea otomană.

Această temă, reprezintă unul din multiplele subiecte ridicate de perioada otomană din Dobrogea, în ceea ce privește o anumită categorie de materiale arheologice.

Cercetarea arheologică începe să ofere informații importante asupra modului în care se desfășura distribuția și consumul de ceramică în perioada otomană.

¹⁷⁰ COSTEA, STĂNICĂ & IGNAT 2007, p. 335-362.

¹⁷¹ STĂNICĂ & STĂNICĂ 2016, p. 122.

¹⁷² DINU 2016, p. 105-111.

¹⁷³ STĂNICĂ & DINU 2018, p. 185-200.

¹⁷⁴ Satul este astăzi dispărut.

¹⁷⁵ Cercetări inedite efectuate de A D. Stănică.

Circulația monetară

Studierea materialului numismatic, aspectul cel mai important al cunoașterii moștenirii otomane a înregistrat progrese importante în ultimele decenii, atât prin publicarea descoperirilor monetare, cât și prin analiza problemelor pe care le ridică.

Perioada interbelică inaugurează un început timid în studiul numismaticii otomane, care după deceniul cinci al secolului al XX-lea a devenit o preocupare a cercetătorilor, căpătând o amploare tot mai mare.

Circulația monetară a fost analizată, prin publicarea unor valoroase contribuții asupra problemei, de G. Simion, M. Maxim, E. Nicolae, G. Custurea, A. M. Velter, A. Vertan, A. Vîlcu și I. Costea¹⁷⁶. Analiza circulației monetare în spațiul istoric dintre Dunăre și Mare oferă concluzii interesante despre structura acesteia pe categorii de monede, ponderea acestora în tezaure etc.

În repertoriul descoperirilor numismatice otomane sunt inventariate un număr de 54 de localități cu descoperiri izolate în număr de 1200 de monede din aur, argint și aramă și înregistrate 41 de tezaure și depozite monetare¹⁷⁷.

Valorificarea și introducerea în circuitul științific a materialului numismatic otoman, prezent în număr mare în colecțiile muzeale și în cadrul descoperirilor arheologice, poate aduce noi informații legate de circulația monetară și de dinamica schimburilor economice în secolele XV-XIX în provincia ponto-dunăreană.

Concluzii

Preocupările pentru abordarea arheologică a acestei perioade sunt la început de drum, în ultimii ani constatându-se o creștere a numărului de studii care valorifică cercetări mai noi sau mai vechi.

Pentru perioada otomană, cu precădere în domeniul arheologiei, o abordare eficientă în viitoare proiecte, impune metode moderne, cu cercetări inter și pluridisciplinare, care și-au făcut un loc din ce în ce mai important în cadrul studiilor arheologice în decursul ultimilor ani.

Sinteza informațiilor privind trecutul regiunii aflată sub controlul otoman, care nu sunt foarte generoase, oferă un tablou incomplet. Abordarea responsabilă a componentei otomane poate contribui la o înțelegere pe termen lung a evoluției spațiului dobrogean sub multiplele sale aspecte după secolul al XV-lea. Datele importante privind structurile de habitat, necropole, monumente religioase, cetăți, precum și anumite categorii de artefacte, furnizate de cercetările arheologice, reprezintă imaginea unei perioade importante privind Dobrogea otomană.

¹⁷⁶ SIMION 1971; CUSTUREA 1978; CUSTUREA 1979a; CUSTUREA 1979b; CUSTUREA 1980; CUSTUREA 1982; VERTAN & CUSTUREA 1984; BLASKO & NICOLAE 1983-1985; VERTAN & CUSTUREA 1986; CUSTUREA 1987; CUSTUREA 1990; MAXIM & NICOLAE 1991; CUSTUREA & CUSTUREA 1986-1991; NICOLAE & DONOIU 1986-1991; MAXIM 1996; VERTAN & CUSTUREA 1995-1996; CUSTUREA 1997; VERTAN & CUSTUREA 1998; VERTAN & CUSTUREA 1999; VELTER 2000; VÎLCU 2004; VELTER 2007; VÎLCU 2009; CUSTUREA 2013; COSTEA 2014; VÎLCU 2016.

¹⁷⁷ CUSTUREA 2013, p. 85.

Pentru un spațiu care a fost sub administrație otomană timp de patru secole, se poate vorbi de arheologie otomană, care pusă în acord cu sursele documentare, poate reduce din decalajul informațional atunci când dorim să aprofundăm istoria Dobrogei.

BIBLIOGRAFIE

AKGÜNDÜZ 1994 – A. Akgündüz, *Osmanlı kanunnâmeleri ve hukuki tahlilleri*, VI, Istanbul, 1994.

ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 1971 – M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Pescuitul în Delta Dunării în vremea stăpînirii otomane*, Peuce 2 (1971), p. 267-282.

ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 1973 – M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Aspecte ale vieții economice din orașele și târgurile Dobrogei sub stăpînire otomană, sec. XV-XVII*, Studii 26/1 (1973), p. 33-40.

ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 1977 – M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Date asupra cetății și orașului Chiliei sub stăpînire otomană (sec. XV-XVII)*, Peuce 6 (1977), p. 259-269.

ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 1994 – M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Sur l'administration des villes de Dobroudja sous la domination ottomane (XVe-XVIIIe siècles)*, RÉSEE 32/3-4 (1994), p. 249-257.

ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 2006 – M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Seldjoukides, Ottomans et l'espace roumain*, publié par C. Feneșan, Istanbul, 2006.

ANDREESCU 1998 – Șt. Andreescu, *Vlad Țepeș (Dracula)*, București, 1998.

BATARIUC & DINU 2008 – P. V. Batariuc, N. Dinu, *Vase de tip Miletus descoperite la Suceava, strada Dragoș Vodă*, în: I. Cîndea, D. Țeicu (eds.), *Români în Europa Medievală*, Brăila, 2008, p. 755-767.

BATARIUC & DINU 2009 – P. V. Batariuc, N. Dinu, *Islamic Water Filter Jug Found in the Romstorfer Collection in Suceava*, Peuce s. n. 7 (2009), p. 421-424.

BATARIUC & DINU 2013 – P. V. Batariuc, N. Dinu, *O descoperire uitată de la Suceava. Un ou din ceramic de Kütahia*, Apulum 50 (2013), p. 411-417.

BĂLĂȘESCU et alii 2011 – A. Bălășescu, I. Vizauer, A. Zazzo, C. Micu, *Notă asupra descoperirii unor resturi de cămilă în Dobrogea (Agighiol, jud. Tulcea)*, Peuce s. n. 9 (2011), p. 575-584.

BĂTRÂNA & BĂTRÂNA 1977 – L. Bătrâna, A. Bătrâna, *Contribuții la cunoașterea arhitecturii medievale din Dobrogea: biserica Sf. Atanasie din Niculițel (jud. Tulcea)*, SCIVA 28/4 (1977), p. 531-552.

BELDICEANU 1968 – N. Beldiceanu, *Kilia et Cetatea-Albă à travers les documents ottomans*, REI 36/2 (1968), p. 215-262.

BELDICEANU & BELDICEANU-STEINHERR 1964 – N. Beldiceanu, I. Beldiceanu-Steinherr, *Actes du règne de Selim Ier concernant quelques échelles danubiennes, de Valachie, de Bulgarie et de Dobroudja*, Südost-Forschungen 33 (1964), p. 91-115.

BERINDEI & VEINSTEIN 1981 – M. Berindei, G. Veinstein, *Règlements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Aqkerman, 1570*, CMRS 22/2-3 (1981), p. 251-328.

CAZACIOC 2016 – T. Cazacioc, *Pietrele funerare din Balabancaea, mărturie despre musulmanii kâzâlbași din Anatolia*, în: A. D. Stănică, G. Custurea, D. Stănică, E. Ploeanu, (eds.), *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice. Lucrările workshop-ului "Dobrogea otomană-coordonate istorice și arheologice"*, Tulcea, 20-22 octombrie 2016, Iași, 2016, p. 273-282.

Călători străini 2 – M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu (eds.), *Călători străini despre Țările Române*, vol. 2, București, 1970.

Călători străini 5 – M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu (eds.), *Călători străini despre Țările Române*, vol. 5, București, 1973.

Călători străini 6 – M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M. Ali Mehmed (eds.), *Călători străini despre Țările Române*, vol. 6, București, 1976.

Călători străini 10 – M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu (eds.), *Călători străini despre Țările Române*, vol. 10/2, București, 2001.

CHIPER 1987 – M. Chiper, *Dan al II-lea, domn până la Marea cea Mare. Tradiție și realitate*, RRH 40/3 (1987), p. 960-980.

CIOBANU 1978 – R. S. Ciobanu (Vergatti), *Lupta domnilor Tarii Românești-de la Mihai până la Vlad Țepeș-pentru apărarea unității cu Dobrogea*, Muzeul Național 4 (1978), p. 87-90.

CIOCÎLTAN 1982 – V. Ciocîltan, *Competiția pentru controlul Dunării inferioare, 1412-1420*, RdI 35/10-11 (1982), p. 1191-1203.

CIOCÎLTAN 1985 – V. Ciocîltan, *Poarta osmană și gurile Dunării în secolul al XV-lea*, RdI 38/11 (1985), p. 1054-1074.

COMAN 2005 – M. Coman, *Putere și teritoriu. Țara Românească medievală (sec. XIV-XVI)*, București, 2005.

COMȘA 1952 – E. Comșa, *Săpături arheologice la Luncavița*, MCA 8 (1952), p. 221-225.

COMAN & YENIKALE 2015 – V. Coman, A. Yenikale, *Dobrogea în izvoare cartografice otomane: (sec. XVI-XIX)*, București, 2015.

CONSTANTIN et alii 2007 – R. Constantin, L. Radu, M. Ionescu, N. Alexandru, *Mangalia. Cercetări arheologice de salvare*, Peuce s. n. 5 (2007), p. 241-296.

COSTEA, STĂNICĂ & IGNAT 2007 – I. Costea, A. Stănică, A. Ignat, *Pipele de lut descoperite la Babadag*, Peuce s. n. 5 (2007), p. 335-362.

COSTEA 2013 – I. Costea, *Pipe de lut cu inscripții și mărci din colecția I.C.E.M. Tulcea*, Peuce s. n. 11 (2013), p. 255-29.

COSTEA 2014 – I. Costea, *Monede otomane din aur din colecția a ICEM Tulcea*, în: A. D. Stănică, C. L. Micu (eds.), *Istro-Pontica 2. Studii și Comunicări de Istorie a Dobrogei. Actele Sesiunii Naționale de Comunicări Științifice "Istro-Pontica. Tulcea-505 ani de la prima atestare documentară"*, Tulcea, 28-30 septembrie 2011, Brăila, 2014, p. 33-43.

CUSTUREA 1978 – G. Custurea, *Tezaurul monetar de la Cernavodă (sec. XVII-XVIII)*, Pontica 11 (1978), p. 253-261.

CUSTUREA 1979a – G. Custurea, *Tezaurul monetar de la Enisala (sec. XV-XVII)*, Crisia 8 (1979), p. 245-256.

CUSTUREA 1979b – G. Custurea, *Descoperiri monetare în Dobrogea (I)*, Pontica 12 (1979), p. 227-246.

CUSTUREA 1980 – G. Custurea, *Descoperiri monetare în Dobrogea (II)*, Pontica 13 (1980), p. 347-366.

CUSTUREA 1982 – G. Custurea, *Descoperiri monetare în Dobrogea (IV)*, Pontica 15 (1982), p. 275-292.

CUSTUREA 1983 – G. Custurea, *Cercetările arheologice din necropola așezării medievale Ester - Târgușor*, MCA 14 (1983), p. 300-304.

CUSTUREA 1986 – G. Custurea, *Sondaajul arheologic de salvare de la Ester (jud. Constanta)*, MCA 16 (1986), p. 545-550.

CUSTUREA 1987 – G. Custurea, *Data noi privind circulația monetară în Dobrogea medievală*, Pontica 20 (1987), p. 237-254.

CUSTUREA 1990 – G. Custurea, *Un tezaur monetar descoperit la Hârșova (sec. XV-XVII)*, Peuce 10 (1990), p. 255-258.

CUSTUREA 1997 – G. Custurea, *Ester-Târgușor, jud. Constanta, CCAR. Campaniile 1983-1992* (1997), p. 32-33.

CUSTUREA 1999 – G. Custurea, *Târgușor - Vatra orașului medieval Ester*, CCAR. Campania 1999 (1999), p. 150.

CUSTUREA 2000 – G. Custurea, *Descoperirile monetare de la Ester*, în: M. Iacob, E. Oberländer-Târnoveanu, Fl. Topoleanu (eds.), *Istro-Pontica. Muzeul tulcean la a 50-a aniversare 1950-2000. Omagiu lui Simion Gavrilă la 45 de ani de activitate: 1955-2000*, Tulcea, 2000, p. 581-588.

CUSTUREA 2013 – G. Custurea, *Circulația monedei otomane în Dobrogea. Repertoriu numismatic*, în: T. Gemil, G. Custurea, D. R. Cornea (eds.), *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea*, Lucrările Simpozionului internațional, Constanța, 24-25 septembrie 2013, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, București, 2013, p. 81-104.

CUSTUREA & ANDREI 2016 – G. Custurea, A. Andrei, *Osmanistica în România – repere bibliografice*, în: A. D. Stănică, G. Custurea, D. Stănică, E. Ploeanu (eds.), *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice. Lucrările workshop-ului Dobrogea otomană-coordonate istorice și arheologice, Tulcea, 20-22 octombrie 2016*, Iași, 2016, p. 359-374.

CUSTUREA & CUSTUREA 1986-1991 – I. Custurea, G. Custurea, *Aspecte ale circulației monetare în Dobrogea în secolele XV-XVIII*, BSNR, 80-85/134-139 (1986-1991), 1992, p. 161-174.

DAMIAN et alii 2007-2008 – O. Damian, Gh. Mănușu-Adameșteanu, M. Vasile, A. Stănică, A. Bănăseanu, A. Samson, G. Vasile, *Descoperiri funerare în situl arheologic de la Nufăru, jud. Tulcea*, Cercetări Arheologice 14-15 (2007-2008), p. 305-392.

DAMIAN et alii 2012 – O. Damian, M. Vasile, A. Samson, D. Ene, A. Stănică, *Cercetări arheologice preventive la Nufaru, jud. Tulcea (II)*, MCA s. n. 8 (2012), p. 177-208.

DECEI 1978a – A. Decei, *Expediția lui Mircea cel Bătrân împotriva acîngiilor de la Kariovasi (1393)*, în: A. Decei (ed.), *Relații româno-orientale. Culegere de Studii*, București, 1978, p. 140-155.

DECEI 1978b – A. Decei, *Istoria Imperiului Otoman*, București, 1978.

DIMITROV et alii 1988 – S. Dimitrov Strașimir, N. Jecev, V. Tonev, *Istoria na Dobrudja*, 3, Sofia, 1988.

DINU 2004 – N. Dinu, *Ceramica otomană din sec. XVI-XVIII descoperită în Brăila (II)*, Istros 11 (2004), p. 193-217.

DINU 2006 – N. Dinu, *Ceramica de tip Milet descoperită la Brăila*, ArhMold 29 (2006), p. 167-169.

DINU 2009 – N. Dinu, *Ceramica otomana descoperita în Dobrogea*, Pontica 42 (2009), p. 323-345.

DINU 2010 – N. Dinu, *Ceramica otomana descoperita în Dobrogea*, Pontica 43 (2010), p. 303-320.

DINU 2011 – N. Dinu, *Ceramica otomană descoperită în București (2007-2009)*, în: Gh. Mănușu-Adameșteanu (ed.), *O jumătate de veac în slujba istoriei Bucureștilor. Omagiu profesorului Panait Ion Panait la 80 de ani*, București, 2011, p. 140-159.

DINU 2016 – N. Dinu, *Observații privind ceramica otomană din Dobrogea (secolele XV-XIX)*, în: A. D. Stănică, G. Custurea, E. Ploeanu, D. Stănică (eds.) *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice*, Iași, 2016, p. 105-111.

DRAȘOVEAN et alii 2007 – F. Drașovean, C. Feneșan, A. Flutur, A. Szenmiklosi, G. El Susi, Z. Kopeczny, H. M-Kiss, R. Șeptilici, N. Dinu, *Timișoara în amurgul evului mediu. Rezultatele cercetărilor arheologice preventive din centrul istoric*, Timișoara, 2007, p. 127-141.

DRH-B, I – *Documenta Romaniae Historica. D. Relații între Țările Române*, 1 (1222-1456), București, 1968.

ERCAN 2019 – H. F. Ercan, *Sanat Disiplinlerinde Bir İmge: Kapı Anahtarları*, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi 42 (2019), p. 210-230.

GEMIL 1980 – T. Gemil, *Considerații privind aspectul demografic al zonei centrale a Dobrogei la sfârșitul sec. XVIII*, în: *Comunicări de istorie a Dobrogei*, Constanța, 1980, p. 64-74.

GEMIL 1983a – T. Gemil, *Documents concernant le wakf d'Isaccea*, Studia et Acta Orientalia 11 (1983), p. 71-77.

GEMIL 1983b – T. Gemil, *Cercetări privind situația socio-economică și demografică a zonei moldavo-dobrogeene în sec. XVII*, Muzeul Național 7 (1983), p. 163-176.

- GEMIL 1991 – T. Gemil, *Sistemul ființiar otoman*, Revista Arhivelor 1 (1990), p. 18-30.
- GEMIL 1991 – T. Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, București, 1991.
- GEMIL 1993 – T. Gemil, *Document turco-osman privind construirea farului de la Sulina (1745)*, în: S. Lascu, C. Vitanos (eds.), *Colegiul Pedagogic „Constantin Brătescu”. Valori ale civilizației românești în Dobrogea*, Constanța, 1993, p. 238-242.
- GEMIL 2000 – T. Gemil, *Vakıfuri otomane fondate pe teritoriul României*, în: T. Teoteoi, B. C. Murgescu, Ș. Solcan (eds.), *Fațetele istoriei. Existente, identități, dinamic. Omagiu Academicianului Ștefan Ștefănescu*, București, 2000.
- GEMIL 2004 – T. Gemil, *Regimul timariot și aplicarea lui în ținuturile istorice românești administrate de Poarta Otomană*, Constanța, 2004.
- GENÇ 2019 – U. Genç, *Askeri müze koleksiyonundaki kale anahtarları*, în: Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri 6 (2019), p. 62-73.
- GENÇ & BILIRGEN 2013 – U. Genç, E. Bilirgen, *Topkapı Sarayı Hazinesindeki Kale, Anahtarları*, Topkapı Sarayı Müzesi Yıllığı 6 (2013), p. 202-217.
- GHIATĂ 1974 – A. Ghiață, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în: E. Stănescu (ed.), *Studii istorice sud-est europene*, I, București, 1974, p. 43-126.
- GHIATĂ 1975-1976 – A. Ghiață, *Contribuții noi privind unele aspecte ale societății românești din Dobrogea în secolele XV-XIX*, Memoriile secției de științe istorice, s. IV/I (1975-1976), p. 71-105.
- GHIATĂ 1980 – A. Ghiață, *Toponimie și geografie istorică în Dobrogea medievală și modernă*, Memoriile secției de științe istorice 4/5 (1980), p. 29-61.
- GHIATĂ 1980 – A. Ghiață, *Toponimie și geografie istorică în Dobrogea medievală și modernă*, Memoriile secției de științe istorice 4/V (1980) p. 21-61.
- GÜMÜŞ 2016 – Ș. Ö. Gümüș, *Sünne boğazi'nda seyrüsefer gü venliği ve kule-I fener vakf*, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi 31/4 (2016), p. 35-52.
- GUBOGLU 1966 – M. Guboglu, *Cronici turcești privind Țările Române*, Extrase I, Sec. XV-XVII, București, 1966.
- GUBOGLU 1974 – M. Guboglu, *Cronici turcești privind Țările Române*, Extrase II, Sec. XVII-început sec. XVIII, București, 1974.
- HAMED-TROYANSKY 2018 – V. Hamed-Troyansky, *Imperial Refuge: Resettlement of Muslims from Russia in the Ottoman Empire, 1860-1914*, Ph.D. dissertation, Stanford University, 2018.
- HÓVÁRI 1981 – J. Hóvári, *Az 1515-17. évi Tulcsqi torok vamnaplo*, Torténelmi Szemle 3 (1981), p. 430-449.
- HÓVÁRI 1984 – J. Hóvári, *Customs register of Tulcea (Tulcea), 1515-1517*, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 38/1-2 (1984), p. 115-141.
- IONAȘCU, BĂRBULESCU & GHEORGHE 1971 – I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900)*, București, 1971.
- INALCIK 1960 – H. Inalcik, *Bursa and the commerce of the Levant*, JESHO 3 (1960), p. 131-147.
- INALCIK 1995 – H. Inalcik, *Sources and studies on the Ottoman Black Sea, I, The customs register of Caffa, 1487-1490*, Harvard, 1995.
- INALCIK 1996 – H. Inalcik, *Imperiul Otoman, Epoca Clasică (1300-1600)*, București, 1996.
- INALCIK & QUATAERT 1994 – H. Inalcik, D. Quataert (eds.), *An economic and social history of the Ottoman Empire, 1300-1914*, Cambridge, 1994.
- IORGA 1899 – N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899.
- IORGA 1913 – N. Iorga, *Chestiunea Dunării. Istorie a Europei răsăritene în legătură cu această chestie*, Vălenii de Munte, 1913.
- IORGA 1936 – N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. 10, București, 1936.
- IOSIPESCU 1980 – S. Iosipescu, *Invazii otomane în ținuturile carpato-dunăreano-pontice (sec. XIV-XVI)*, SMMIM 13 (1980), p. 151-172.

IOSIPESCU 1988 – S. Iosipescu, *Dans la Mer Noire pendant l'antiquité et le Moyen Age: En louchant à la recherche de l'ancienne bouche sud du Danube*, RRH 21/2 (1982), p. 283-302.

IOSIPESCU 2004 – S. Iosipescu, *Dans la Dobroudja ottomane aux XVIe-XVIIIe siècles: le château-fort de Karaharman et son trésor*, în: Gh. Nicolescu, A. Corvisier, D. Preda (eds.), *Guerre et société en Europe. Perspectives des nouvelles recherches*, Commission Française d'Histoire Militaire, Commission Roumaine d'Histoire Militaire, București, 2004, p. 49-63.

IOSIPESCU 2008 – S. Iosipescu, *Portul și castelul Qaraharman. O contribuție la navigația pontică în secolele XIV-XIX*, în: V. Ciorbea (ed.), *Dobrogea 1878-2008. Orizonturi deschise de mandatul european*, Constanța, 2008, p. 115-124.

IOSIPESCU & IOSIPESCU 2004 – R. Iosipescu, S. Iosipescu, *Ștefan cel Mare și Dobrogea de Nord în vremea marelui război cu Imperiul Otoman*, în: *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, Putna, 2004, p. 307-322.

JUGĂNARU, AILINCĂI & STĂNICĂ 2004 – G. Jugănar, S. Ailincăi, A. Stănică, *Babadag, jud. Tulcea, Punct: Autogara*, CCAR. Campania 2004, p. 61.

KAYAPINAR 2009 – A. Kayapınar, *Dobruca yöresinde XVI. Yüzyılda gayr-i sünni islâmın izleri*, *Alevilik Bektaşılık Araştırmaları Dergisi* 1 (2009), p. 85-105.

KIEL 1978 – M. Kile, *The Türbe of Sari Saltık at Babadag – Dorudja*, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 6-7 (1977-1978/1978), p. 205-225.

LUNGU & MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1995 – V. Lungu, Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Săpături arheologice de salvare pe teritoriul comunei Sarichioi (jud. Tulcea)*, Peuce 11 (1995), p. 339-362.

MADGEARU 2007 – Al. Madgearu, *Organizarea militară a bizantinilor la Dunăre în secolele X-XII*, Târgoviște, 2007.

MAZOWER 2000 – M. Mazower, *Balkanii, de la sfârșitul Bizanțului până azi*, București, 2000.

MATEESCU 1971 – T. Mateescu, *Une ville disparue de la Dobroudja-Karaharman*, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Istanbul, 1971, p. 297-343.

MATEESCU 1973a – T. Mateescu, *Contribuții la istoricul morăritului din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, AIIA-Iași 10 (1973), p. 217-227.

MATEESCU 1973b – T. Mateescu, *Cultura viței de vie în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, *Terra Nostra* 3 (1973), p. 263-276.

MATEESCU 1973-1975 – T. Mateescu, *Ciflicurile din Dobrogea în sec. al XVIII-lea și al XIX-lea*, Peuce 4 (1973-1975), p. 249-272.

MATEESCU 1976 – T. Mateescu, *Sate dobrogene dispărute în cursul secolului al XIX-lea (I)*, AIIA-Iași 13 (1976), p. 298-309.

MATEESCU 1980 – T. Mateescu, *Contribuții la istoria instituțiilor administrative ale românilor din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, AIIA-Iași 17 (1980), p. 609-614.

MATEESCU 1984 – T. Mateescu, *Arhivele din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, *Revista Arhivelor* 51/36/1-2 (1984), p. 22-33.

MATEESCU 1985 – T. Mateescu, *Bălciurile din Dobrogea înainte de 1877*, RdI 38/7 (1985), p. 659-675.

MATEESCU 1991 – T. Mateescu, *Pescuitul în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, AIIA-Iași 28 (1991), p. 211-221.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1984 – Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Aspecte ale ritului și ritualului în lumina descoperirilor din necropola medievală de la Enisala*, Peuce 9 (1984), p. 339-362.

MAXIM 1980 – M. Maxim, *Le régime juridique des chrétiens dans les ports roumains sous l'administration ottomane (XVI-XVIIe)*, *Analele Universității București* 29 (1980), p. 86-89.

MAXIM 1983a – M. Maxim, *Teritorii românești sub administrație otomană în secolul al XVI-lea*, RdI 36/8 (1983), p. 802-817.

MAXIM 1983b – M. Maxim, *Teritorii românești sub administrație otomană în secolul al XVI-lea*, RdI 36/9 (1983), p. 879-890.

MAXIM 1986 – M. Maxim, *Cu privire la statutul de 'ahd al Țărilor Române față de Poartă. Considerații pe marginea unor izvoare otomane*, RdI 39/6 (1986), p. 523-534.

MAXIM 1996 – M. Maxim, *Un tezaur otoman din secolul al XVII-lea descoperit la Nalbant, jud. Tulcea*, CN 7 (1996), p. 199-208.

MAXIM 2003 – M. Maxim, *Tuna-i' Amire: L'organisation financière et militaire du danube ottoman auz XVIe-XVIIe siècles à la lumière de documents ottomans inédits*, Romano-Turcica 1 (2003), p. 75-82.

MAXIM 2015 – M. Maxim, *Regimul creștinilor în Casa Islamului: cu privire specială la creștinii din Kazaua Brăilei (1538-1828), în lumina documentelor din arhiva otomană din Istanbul*, în: *Studii și cercetări închinat ÎPS Cassian, Arhiepiscopia Dunării de Jos, Brăila*, 2015.

MAXIM & NICOLAE 1991 – M. Maxim, E. Nicolae, *Monede otomane descoperite în necropola medievală de la Enisala*, Peuce 10 (1991), p. 559-573.

MEHMED 1965 – M. A. Mehmed, *Aspecte din istoria Dobrogei sub dominația otomană în veacurile XIV-XVII (Mărturiile călătorului Evliya Celebi)*, Studii 18/5 (1965), p. 1097-1116.

MEHMED 1976 – M. A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României, I. 1455-1747*, București, 1976.

MEHMED 1980 – M. A. Mehmed, *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase. III, sfârșitul sec. XVI - începutul sec. XX*, București, 1980.

MEHMED 1983 – M. A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României, II, 1774-1791*, București, 1983.

MEHMED 1986 – M. A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României, III, 1791-1812*, București, 1986.

MEHMET 2013 – M. A. Mehmet, *Despre moștenirea culturală turcă în Dobrogea (unele reflecții)*, în: T. Gemil, G. Custurea, D. Cornea (eds.), *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea*, Constanța, 2013, p. 9-16.

MICU et alii 2008 – C. Micu, A. Stănică, F. Mihail, M. Maille, *Observații asupra unor complexe funerare descoperite la Luncavița, punctul Cetațuia*, Peuce s. n. 6 (2008), p. 331-338.

MOTOTOLEA 2011 – A. Mototolea, *Pafta cu decor realizat în tehnica émail cloisonné descoperită la Almalău (com. Ostrov, jud. Constanța)*, Pontica 43 (2011), p. 277-282.

MOTOTOLEA 2016 – A. Mototolea, *Elemente de urbanism în Dobrogea otomană*, în: A. D. Stănică, G. Custurea, D. Stănică, E. Plopeanu (eds.), *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice. Lucrările workshop-ului Dobrogea otomană-coordonate istorice și arheologice*, Tulcea, 20-22 octombrie 2016, Iași, 2016, p. 167-202.

MOTOTOLEA 2015-2016 – A. Mototolea, *Catarama-pafta de influență orientală din colecțiile Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța*, Pontica 48-49 (2015-2016), p. 315-356.

MURGESCU 1997 – B. Murgescu, *Comerț și politică în relațiile româno-otomane (secolele XVI-XVIII)*, RdI 9-10 (1997), p. 573-590.

BLASKO & NICOLAE 1983-1985 – M. Blasko, E. Nicolae, *Contribuții la studiul monedelor de cupru otomane din secolele XV-XVI*, BSNR 77-79/131-133 (1983-1985), 1986, p. 297-307.

NICOLAE & DONOIU 1986-1991 – E. Nicolae, I. Donoiu, *Monede de cupru otomane din secolele XIV-XVI descoperite în Dobrogea*, BSNR 80-85/134-139 (1986-1991), 1992, p. 299-302.

NICOLAE 2014 – C. Nicolae, *Incinta cetății medieval de la Hârșova. Descoperiri noi*, Pontica 47 (2014), p. 375-399.

NICOLAE 2015 – C. Nicolae, *Dobroudja in the 17th and 18th Centuries: Hârșova a case Study*, în: C. Ilie, A. M. Munteanu, C. Grigoruț (eds.), *International Journal of Cross-Cultural Studies and Environmental Communication, Dialogue as global action: interacting voices and visions across cultures*, Constanța, 2015, p. 93-101.

NICOLAE 2015-2016 – C. Nicolae, *Șantierul arheologic Hârșova-cetate, sectorul „incinte vest”*, Pontica 48-49 (2015-2016), p. 281-304.

NICOLAE 2016 – C. Nicolae, *Noi date despre fortificația otomană de la Hârșova*, în: A. D. Stănică, G. Custurea, D. Stănică, E. Ploeanu (eds.), *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice. Lucrările workshop-ului Dobrogea otomană-coordonate istorice și arheologice*, Tulcea, 20-22 octombrie 2016, Iași, 2016, p. 49-84.

NICOLESCU 1967a – C. Nicolescu, *La céramique ottoman des XVIe siècles dans les pays Romains*, *Südost-Forschungen* 5-6 (1967), p. 245-251.

NICOLESCU 1967b – C. Nicolescu, *Ceramica otomană de Iznik din secolele XVI-XVII găsită în Moldova*, *ArhMold* 5 (1967), p. 287-308.

OLARIU, IONESCU & GĂMUREAC 2013 – C. Olariu, M. S. Ionescu & E. Gămureac, *The Archaeological Excavation and Field Survey of Ispanaru and surrounding area (Constanța county)*, *Pontica* 46 (2013), p. 225-239.

PÁCKUCS-WILLCOCKS 2007 – M. Páckucs-Willcocks, *Sibiu-Hermannstadt. Oriental trade in sixteenth century Transylvania*, Köln-Weimar-Wien, 2007.

PĂULEANU & COMAN 2010 – D. Păuleanu, V. Coman, *Moscheia regală Carol I. Constanța 1910-2010*, Constanța, 2010.

PERVAIN 1976 – V. Pervain, *Lupta antiotomana a Țarilor Române în anii 1419-1420*, *AIIA-Iași* 19 (1976), p. 55-79.

PIENARU 2012 – N. Pienaru, *Cetatea Albă/Ak Kerman la începutul veacului al XVI-lea. Traficul portului în anul 1505*, în: O. Cristea, P. Zahariuc, Gh. Lazăr (eds.), *Aut viam inveniam aut faciam. In honorem Ștefan Andreescu*, Iași, 2012, p. 181-190.

PIPPIDI 1985 – A. Pippidi, *Călători italieni în Moldova și noi date despre navigația în Marea Neagră în secolul XVII*, *AIIA-Iași* 22/2 (1985), p. 611-621.

PIPPIDI 2006 – A. Pippidi, *Cazacii navigatori, Moldova și Marea Neagră la începutul secolului al XVII-lea*, în: O. Cristea (ed.), *Marea Neagră. Puteri maritime-Puteri terestre (sec. XIII-XVIII)*, București, 2006, p. 260-282.

POPESCU 1997-1998 – A. Popescu, *Un centre commercial du Bas-Danube ottoman au VIe siècle: Brăila (Bra'il), Il Mar Nero* 3 (1997-1998), p. 209-237.

POPESCU 2008a – A. Popescu, *Vestigii ale organizării Dobrogei preotomane într-un defter din anul 1530*, în: O. Cristea, Gh. Lazăr (eds.), *Vocația istorie. Prinos Profesorului Șerban Papacostea*, Brăila, 2008, p. 505-530.

POPESCU 2008b – A. Popescu, *Dobrogea otomană (secolele XV-XVI): disocieri teritorial-administrative și cronologice*, în: D. Țicu, I. Căndea, *Românii în Europa Medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei*, Brăila, 2008, p. 633-652.

POPESCU 2009 – A. Popescu, *Schela Măcin în secolul al XVI-lea (după reglementări comerciale otomane)*, în: V. Sîrbu, C. Luca (eds.) *Miscellanea Historica et Archaeologica in Honorem Professoris Ionel Căndea*, Brăila, 2009, p. 295-310.

POPESCU 2010 – A. Popescu, *Străjuirea navigației pe Dunăre în epoca otomană: derbendcilik-ul*, *SMIM* 28 (2010), p. 149-168.

POPESCU 2011 – A. Popescu, *Toponimii multiple în sancak-ul de Silistra (sec. XVI)*, *SMIM* 29 (2011), p. 163-182.

POPESCU 2012 – A. Popescu, *Ester au XVIe siècle. Nouvelles contributions*, *RÉSEE* 50 (2012), p. 191-202.

POPESCU 2013 – A. Popescu, *Integrarea imperială otomană a teritoriilor din sud-estul Europei. Sangeacul Silistra (sec. XV-XVI)*, București, 2013.

POPESCU 2014 – A. Popescu, *Portul Tulcea în documente otomane din secolul XVI*, în A. D. Stănică, C. Micu (eds.), *Istro-Pontica 2. Studii și Comunicări de Istorie a Dobrogei. Actele Sesiunii Naționale de Comunicări Științifice "Istro-Pontica. Tulcea - 505 ani de la prima atestare documentară"*, Tulcea, 28-30 septembrie 2011, Tulcea, 2014, p. 23-32.

POPESCU 2015 – A. Popescu, *Dobrogea în epoca otomană: kazaua Hârșova (sec. XVI)*, *SMIM* 33 (2015), p. 183-194.

RADU 2013 – L. Radu, *Toponimie dobrogeană: Callatis-Pangalla-Mangalia*, Peuce s. n. 11 (2013), p. 229-239.

RADU 2016 – L. Radu, *Note cu privire la istoria Mangaliei în epoca otomană*, în A. D. Stănică, G. Custurea, D. Stănică, E. Ploeanu (eds.), *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice. Lucrările workshop-ului Dobrogea otomană-coordonate istorice și arheologice*, Tulcea, 20-22 octombrie 2016, Iași, 2016, p. 85-104.

RADU IORGUȘ, RADU & IONESCU 2013 – C. Radu Iorguș, L. Radu, M. Ionescu, *Pipe ceramice descoperite la Mangalia*, Peuce s. n. 11 (2013), p. 239-254.

SEZER 2019 – M. Sezer, *Dobruca bölgesinde üç kaza: Hacıoğlu pazarı, Yenipazar ve Umur Fakih (XVIII. Yüzyıl ortalarında nüfus ve yerleşim)*, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 6/16 (2019), p. 555-572.

SIMION 1971 – G. Simion, *Observații asupra unor probleme numismatice și economice la Dunărea de Jos în lumina unor tezaururi monetare de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, Peuce 2 (1971), p. 293-333.

STANC & STĂNICĂ 2019 – S. Stanc, A. D. Stănică, *Noi cercetări arheologice preventive la Cetatea Enisala. Date arheologice și arheozoologice*, Peuce s. n. 17 (2019), p. 249-274.

STĂNICĂ 2004 – A. D. Stănică, *Tulcea. Un centru economic la Dunărea de Jos în secolul al XVI-lea*, Peuce s. n. 2 (2004), p. 199-206.

STĂNICĂ 2005 – A. D. Stănică, *Prelucrarea metalelor în secolele X-XV*, în: G. Jugănar (ed.), *Aspecte privind prelucrarea și circulația metalelor în Dobrogea din Preistorie până în Evul Mediu*, Tulcea, 2005, p. 73-105.

STĂNICĂ et alii 2005-2006 – A. D. Stănică, S. Ailincăi, A. Ignat, I. Zvâncă, *Noi descoperiri funerare de pe teritoriul localității Enisala (com. Sarichioi, jud. Tulcea)*, Peuce s. n. 3-4 (2005-2006), p. 317-330.

STĂNICĂ 2015 – A. D. Stănică, *Viața economică în nordul Dobrogei în secolele X-XIV*, Constanța, 2015.

STĂNICĂ 2016a – A. D. Stănică, *The missing fortresses in Dobrogea. Case study: Turkish fortifications*, în: A. D. Stănică, G. Custurea, D. Stănică, E. Ploeanu (eds.), *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice. Lucrările workshop-ului Dobrogea otomană-coordonate istorice și arheologice*, Tulcea, 20-22 octombrie 2016, Iași, 2016, p. 3-36.

STĂNICĂ 2016b – A. D. Stănică, *Cartografia cetăților medievale dispărute din Dobrogea. Studiu de caz: Fortificațiile turcești*, Peuce s. n. 14 (2016), p. 187-224.

STĂNICĂ 2018 – A. D. Stănică, *Cartography of the missing fortresses in Dobrogea: A case study of the Turkish Fortifications*, în: M. Bernardini, A. Taddei (eds.), *15th International Congress of Turkish Art Naples, Università di Napoli "L'Orientale" 16-18 September 2015*, Ankara, 2018, p. 569-585.

STĂNICĂ & DINU 2017 – A. D. Stănică, N. Dinu, *Aspecte privind locuirea otomană în zona cetății Noviodunum*, AnB s. n. 5 (2017), p. 185-200.

STĂNICĂ & STĂNICĂ 2016 – A. D. Stănică, D. Stănică, *Economy and commerce in Tulcea in the 14 centuries*, în: A. D. Stănică, G. Custurea, D. Stănică, E. Ploeanu (eds.), *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice. Lucrările workshop-ului Dobrogea otomană-coordonate istorice și arheologice*, Tulcea, 20-22 octombrie 2016, Iași, 2016, p. 113-134.

STĂNICĂ 2016 – A. D. Stănică, *Istoria Imperiului Otoman reflectată în manualele de istorie*, în: A. D. Stănică, G. Custurea, D. Stănică, E. Ploeanu (eds.), *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice. Lucrările workshop-ului Dobrogea otomană-coordonate istorice și arheologice*, Tulcea, 20-22 octombrie 2016, Iași, 2016, p. 375-384.

STĂNICĂ, NICOLAE & CIOBANU 2021 – A. D. Stănică, C. Nicolae, M. A. Ciobanu, *Planurile și prospectele cetății Hârșova în arhive străine*, Cluj-Napoca, 2021.

ȘERBAN & ȘERBAN 1977 – C. Șerban, V. Șerban, *Tipologia orașelor din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane (sec. XV-XIX)*, Peuce 6 (1977), p. 271-277.

TALMAȚCHI, PARASCHIV-TALMAȚCHI & VASILESCU 2016 – G. Talmațchi, C. Paraschiv-Talmațchi, D. Vasilescu, *Pantelimon, jud. Constanța - Ulmetum. Punct: Cetate*, CCAR. Campania 2015, 2016, p. 65-67.

TĂNASE & DINU 2015 – D. Tănase, N. Dinu, *Faianță și porțelan din epoca otomană descoperite în Timișoara, străzile Lucian Blaga, Enrico Caruso și Radu Negru (campania 2014)*, SCIVA 66/1-2 (2015), p. 69-96.

TERTECEL 1993 – A. Tertecel, *Anexele "Jurnalului" lui Ahmed bin Mahmud privind campania de la Prut (1711)*, SMIM 12 (1994), p. 201-214.

TERTECEL 1993 – A. Tertecel, *Marea Neagră otomană și ascensiunea Rusiei (1654-1774)*, în: O. Cristea (ed.), *Marea Neagră. Puteri maritime-Puteri terestre (sec. XIII-XVIII)*, București, 2006, p. 325-346.

TODOROV 2016 – N. Todorov, *Tax Farmers in Tulcha Sandzhak in the 70s of the 19th century*, Proceedings of the Centre for Economic History Research, Centre for Economic History Research 1 (2016), p. 274-288.

TODOROV 2017 – N. Todorov, *Occupational Structure of Tulcea Population in the 1840s (According to Data from the Temettuat Registers)*, Proceedings of the Centre for Economic History Research, Centre for Economic History Research 2 (2017), p. 320-342.

TODOROV 2018 – N. Todorov, *"Even though We Live under the Nazarin's Influence, the Ciftlik's Owner is Protecting us a lot" - Balcho Neykov and Dobrudzha Ciftliks of Eyub Pasa*, Proceedings of the Centre for Economic History Research, Centre for Economic History Research 3 (2018), p. 244-257.

TODOROV 2019 – N. Todorov, *Arendașii de impozite în sangeacul Tulcei în anii '70 ai secolului XIX*, *Analele Dobrogei* s. n. 1 (2019), p. 101-113.

TOMA & VASILE 2021 – A. Toma, G. Vasile, *Cimitirul musulman de la Constanța Boreal. O abordare bioarheologică*, Comunicare susținută la Sesiunea Științifică Internațională Pontica, ediția 54: *Istorie și Arheologie în spațiul vest-pontic*, 17-19 noiembrie 2021, Rezumatele comunicărilor, p. 167-169 (<https://www.minac.ro/assets/brosura-rezumat-pontica-54--minac-2021.pdf>; accesat 19.02.2022).

TOMA & VASILE 2021 – A. Toma, G. Vasile, *Analiza antropologică preliminară a unui eșantion scheletic din cimitirul de epocă otomană de la Constanța Boreal: Aspecte demografice și modificări patologice*, *Pontica* 55 (2022), sub tipar.

ȚVETKOVA 1972 – B. Țvetkova, *Actes concernant la vie économique des villes balkaniques aux XVe et XVIe siècles*, REI 40/2 (1972), p. 345-380.

ȚVETKOVA 1975 – B. Țvetkova, *Actes concernant la vie économique des villes balkaniques aux XVe et XVIe siècles*, REI 43/1 (1975), p. 143-180.

ÜNAL 1963 – I. Ünal, *Kale anahtarları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 11/1 (1963), p. 119-152.

VASILIU 1995 – I. Vasiliu, *Cimitirul medieval de la Isaccea, Biserica Sf. Gheorghe*, Peuce 11 (1995), p. 373-409.

VASILIU 1996a – I. Vasiliu, *Obiecte de podoabă și accesorii vestimentare medievale din colecțiile Muzeului de Arheologie din Tulcea*, Peuce 12 (1996), p. 225-242.

VASILIU 1996b – I. Vasiliu, *Știri istorice-orașul Babadag în Evul Mediu*, Peuce 12 (1996), p. 195-224.

VELIMAN 1997 – V. Veliman, *Toponimul "Dobrogea" în documentele turcești*, în: T. Gemil (ed.), *Originea tătarilor. Locul lor în România și în lumea turcă* (Constanța, 17-20 noiembrie 1994), București, 1997, p. 93-128.

VELTER & CUSTUREA 2000 – A. M. Velter, G. Custurea, *Monede spaniole descoperite în Dobrogea*, în: M. Iacob, E. Oberländer-Târnoveanu, Fl. Topoleanu (eds.), *Istro-Pontica. Muzeul tulcean la a 50-a aniversare 1950-2000. Omagiu lui Simion Gavrila la 45 de ani de activitate: 1955-2000*, Tulcea, 2000, p. 573-580.

VELTER & CUSTUREA 2007 – A. M. Velter, G. Custurea, *Medieval coins from the 16th-17th century found in Dobrudja*, în: G. Custurea, M. Dima, G. Talmatchi, A. M. Velter, *Coin Hoards of Dobrudja, I*, Constanța, 2007, p. 115-294.

VERTAN & CUSTUREA 1984 – A. Vertan, G. Custurea, *Descoperiri monetare în Dobrogea (VI)*, Pontica 17 (1984), p. 245-256.

VERTAN & CUSTUREA 1986 – A. Vertan, G. Custurea, *Descoperiri monetare în Dobrogea (VII)*, Pontica 19 (1986), p. 297-310.

VERTAN & CUSTUREA 1995-1996 – A. Vertan, G. Custurea, *Descoperiri monetare în Dobrogea (X)*, Pontica 28-29 (1995-1996), p. 309-321.

VERTAN & CUSTUREA 1998 – A. Vertan, G. Custurea, *Descoperiri monetare în Dobrogea (XII)*, Pontica 31 (1998), p. 309-327.

VERTAN & CUSTUREA 1999 – A. Vertan, G. Custurea, *Descoperiri monetare în Dobrogea (XIII)*, Pontica 32 (1999), p. 347-368.

VÎLCU 2004 – A. Vîlcu, *Stadiul cercetărilor de numismatică otomană în România*, în: C. Felezeu (ed.), *Studii și cercetări de turcologie contemporană. Omagiu profesorului Mihai Maxim*, Cluj-Napoca, 2004, p. 41-52.

VÎLCU 2009 – A. Vîlcu, *Moneda otomană în Țările Române în perioada 1687-1807*, Brăila, 2009.

VÎLCU & CUSTUREA 2016 – A. Vîlcu, G. Custurea, *Un tezaur de falsuri după monede otomane de la Ahmed I descoperit la Movilița, jud. Constanța*, în: A. D. Stănică, G. Custurea, D. Stănică, E. Plopeanu (eds.), *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice. Lucrările workshop-ului Dobrogea otomană-coordonate istorice și arheologice, Tulcea, 20-22 octombrie 2016*, Iași, 2016, p. 203-218.

VOINEA et alii 2015 – V. Voinea, B. Szmoniewski, A. Popescu, A. Mototolea, M. Florea, *Noi descoperiri de epocă otomană pe Valea Casimcei*, în: S. Forțiu, S. Stăvilă, (eds.), *Arheovest, 3. In memoriam Florian Medeleț. Interdiscipinaritate în arheologie și istorie*, Timișoara, 28 noiembrie 2015, Szeged, 2015, p. 509-529.

VOINEA, SZMONIEWSKI & MOTOTOLEA 2016 – V. Voinea, B. Szmoniewski, A. Mototolea, *Clay tobacco pipes discovered at Cheile Dobrogei and Istria: an example of the Ottoman's Civilisation in the Central Dobrudja*, în: Z. Gölen, A. Temizer (eds.), *Balkan Tarihi I Balkan Tarihi. Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları, 1*, Burdur, 2016, p. 270-286.

VORDERSTRASSE 2014 – T. Vorderstrasse, *The Archaeology of the Ottoman Empire and Its Aftermath in the Middle East*, Near Eastern Archaeology 77/4 (2014), p. 292-298.

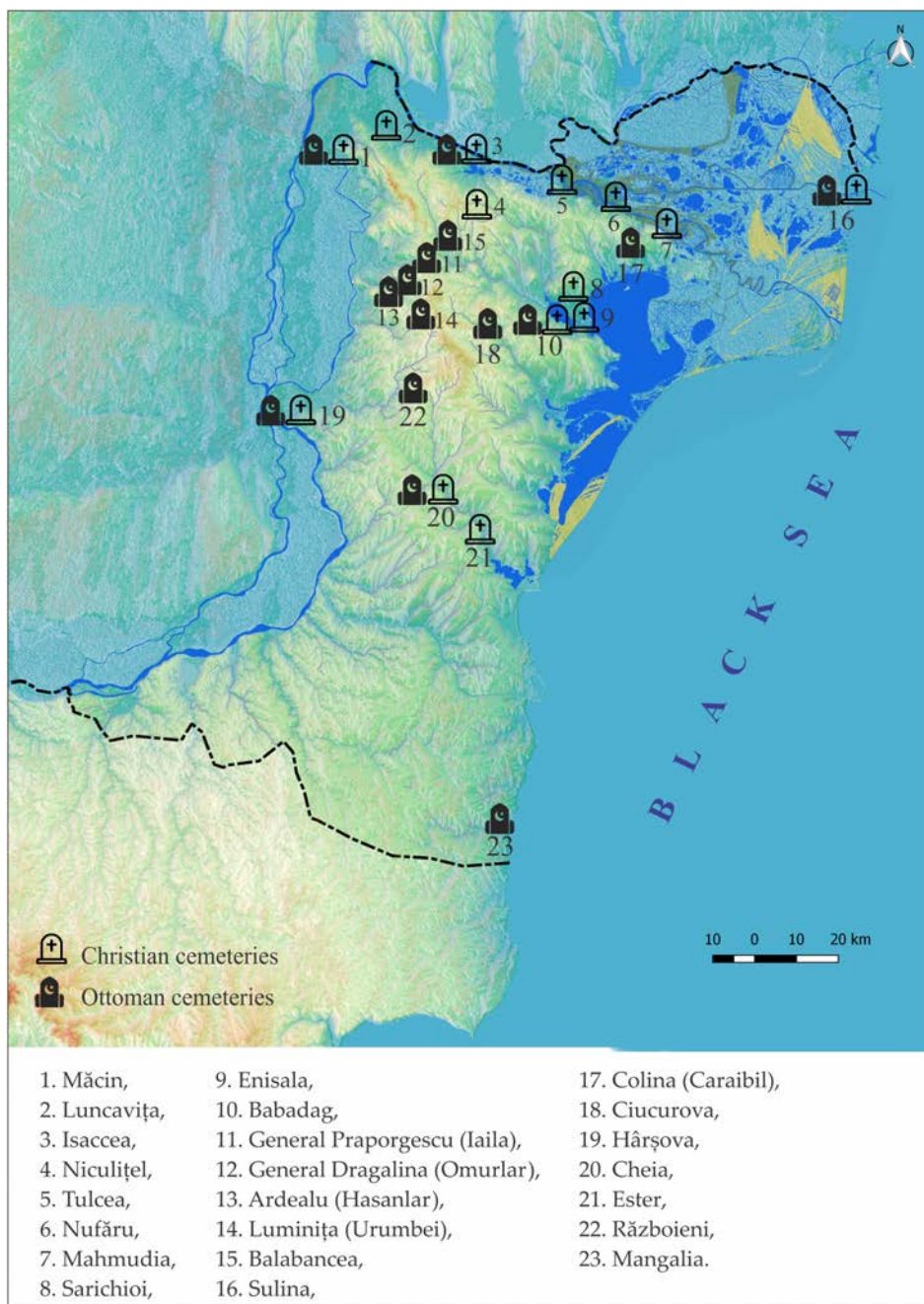

Fig. 1. Cimitire în Dobrogea (secolele XV-XIX).

Fig. 1. Cemetery in Dobruja (XV-XIX centuries).

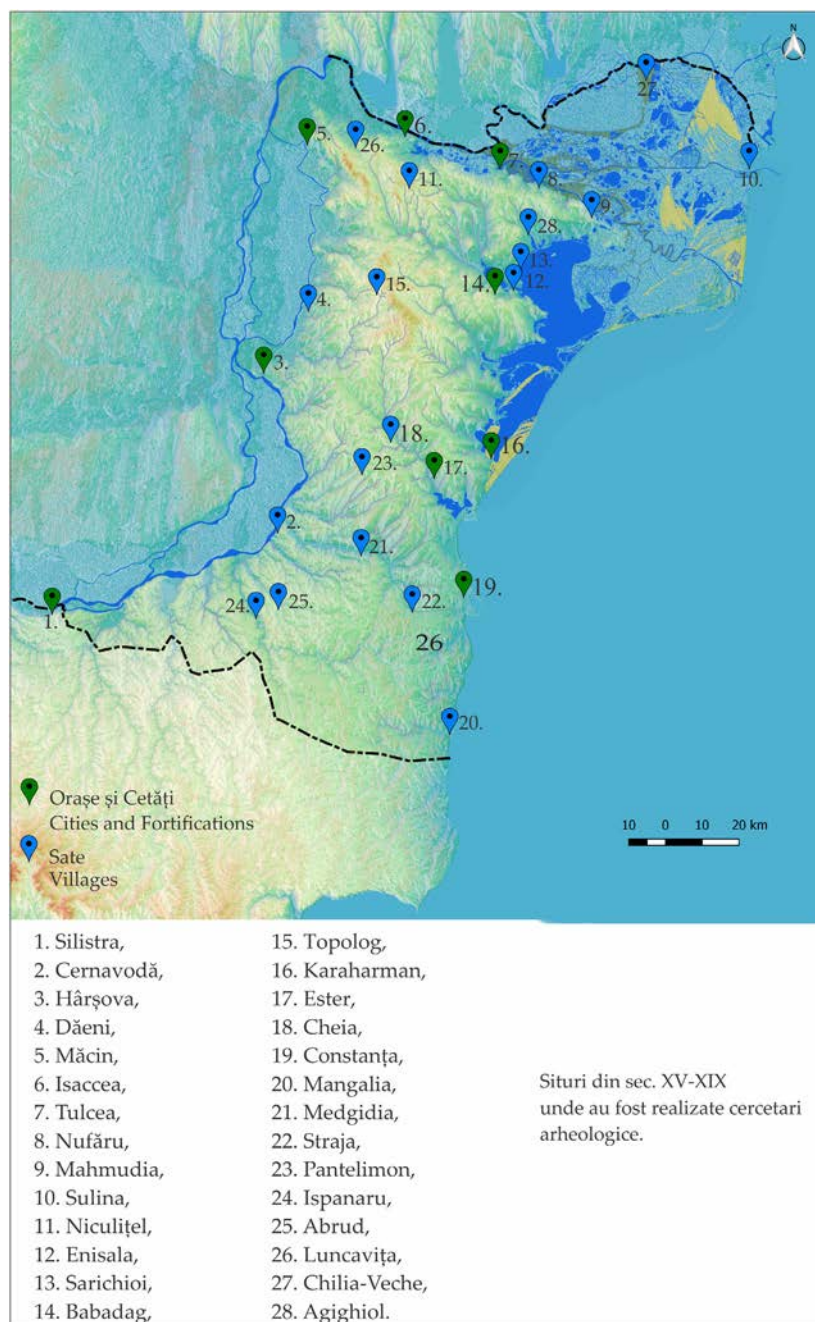

Fig. 2. Orașe, sate și cetăți în Dobrogea (secolele XV-XIX).

Fig. 2. Towns, villages and fortresses in Dobruja (15th-19th centuries).

CERAMICA OTOMANĂ DESCOPERITĂ ÎN JUDEȚUL CONSTANȚA

Niculina DINU*

Cuvinte cheie: arheologie, Dobrogea, ceramică otomană, Milet, Iznik, Kutahya, maiolică italiană, porțelan chinezesc.

Keywords: archaeology, Dobrudja, ottoman pottery, Milet, Iznik, Kutahya, italian maiolica, chinese porcelain.

Rezumat: Al treilea articol despre ceramica otomană descoperită în județul Constanța vine să le completeze pe primele două, care au analizat câteva dintre aceste descoperiri. În acest studiu, cantitatea mare și diversificată de material otoman aduce câteva precizări privind circulația mărfurilor otomane în zona Dobrogei, momentul în care acestea apar, dar și despre rețeaua comercială din regiune. Cele mai timpurii sunt produsele din secolele XV-XVI, care apar mereu împreună cu majolica italiană și continuă cu posibile produse de serie mică, realizate exclusiv în secolul al XVI-lea în atelierele din Iznik. Pentru secolul al XVIII-lea, există o concentrație mai mare de ceramică Kutahya pentru Ester, la Ghiaurchioi și cetatea Karaharman fiind mai rară, în contextul războaielor turco-ruse.

Abstract: The third article about the Ottoman pottery discovered in Constanța County comes to complete the first two studies that analyzed some of these discoveries. In this study, the large and diversified amount of Ottoman material brings some clarifications regarding the circulation of Ottoman goods in the Dobrudja area, the moment when they appear, but also about the commercial network in the region. The earliest are the 15th-16th century products that always appear together with Italian majolica and continue with possible small series products, exclusively made in the 16th century in the workshops in Iznik. For the 18th century, there is a greater concentration of Kutahya pottery to Ester, at Ghiaurchioi and Karaharman fortress they are rarer in the context of turkish-russian wars.

În acest articol vom analiza cel de-al treilea lot de ceramică otomană și alte importuri descoperite în cercetările din siturile Târgușor-Ester, Vadu-Ghiaurchioi

* Niculina DINU: Muzeul Brăilei "Carol I", Brăila; e-mail: niculina_dinu@yahoo.com

și cetatea Karaharman¹. Acest lot este cel mai mare dintre cele trei studiate, cuprinzând 128 fragmente. O parte a fragmentelor analizate sunt identice cu unele publicate anterior și se pot considera părți din același obiect sau din unul asemănător, în acest caz fiind vorba de seturi². Dacă la Ester sunt mai multe fragmente de Kutahya, comparativ cu cele de Iznik, în cazul celorlalte două situri este mai bine reprezentată în descoperiri ceramica de Iznik. Ca forme, predomină bolurile, farfuriile și cămile de Iznik, pentru perioada cuprinsă între secolele XVI-XVII, și ceștile de cafea de Kutahya, în secolul al XVIII-lea.

Totuși, cele mai timpurii descoperiri aparțin unor boluri de argilă roșie cu angobă sau smalt turcoaz, cel descoperit la Ghiaurchioi având linii subțiri negre, sgraffitate, iar cel de la Karaharman, din jumătatea superioară a vasului, este colorat și la exterior, unde se poate vedea că a avut aplicată angobă crem până la jumătate. Fără alte elemente care să ajute la o datare precisă, acestea se pot atribui fie unor ateliere anatoliene, fie unora din Iran, care funcționau undeva în perioada secolelor XV-XVI. Pentru că datarea este limitată de mărimea lor, pot fi considerate produse venite din Anatolia sau Orientul Mijlociu³ deoarece apar alături de fragmentele de maiolică italiană cu decor *scară* aduse de italienii care făceau legătura între Marea Mediterană⁴ și Marea Neagră⁵, iar de aici produsele se răspândeau în zona Dunării de Jos⁶.

Se observă prezența unor produse fine, de lux, lucrate atent, cu desene precise și culori care nu depășesc contururile, unele imitând decorațiunile porțelanului chinezesc, altele având desenul floral specific atelierelor otomane.

Cele mai timpurii descoperiri sunt cinci fragmente de farfurii adânci din pastă dură, de caolin, cu o grosime de până la 0,8 cm, cu desen albastru cobalt (Pl. 2/4a-b, 8,16, 19, 24a-b, cat. nr. 57, 62, 74-76), un fragment de bol (Pl. 2/9, cat. nr. 106) și unul, cel mai probabil, dintr-o cană (Pl. 3/9a-b, cat. nr. 125). Bolul și fragmentul de cană au culoarea de fond albastru-cobalt și se apropie de desenul și stilul *Baba Nakkash*, din primele decenii ale secolului al XVI-lea. Liniile duble ce marchează mijlocul bolului în interior, dar și marginea exterioară de piciorul vasului, sunt un alt indiciu pentru datarea timpurie a fragmentului, motivul dublu fiind o reminiscență a decorațiunilor ce imitau porțelanul chinezesc⁷.

Fragmentul cel mai mare, din cele cinci descoperite într-o groapă la Ghiaurchioi, are ca motiv decorativ ciorchinele de strugure (Pl. 2/24a, cat. nr. 57)⁸. Nuanța în care a fost desenat este albastru deschis, cu boabele colorate parțial, iar frunza are două culori, albastru și turcoaz. Este un fragment pe care banda dublă de închidere a decorului este liniară și nu în acoladă, așa cum era motivul original. Pe exterior există o linie dublă, albastră, care marchează doar piciorul

¹ IOSIPESCU, CUSTUREA & CHERA 1982; CUSTUREA 1983, p. 300-304; CHERA & CUSTUREA 1985; IOSIPESCU, CHERA & CUSTUREA 1986; CUSTUREA 1986, p. 545-550; CUSTUREA 1997, p. 32-33.

² DINU 2009; DINU 2010.

³ ARVANÍTI 2013, II, p. 247-248.

⁴ YENIŞEHİROĞLU 2004.

⁵ MATEESCU 1971; PLETNYOV 2004.

⁶ DINU 2016, p. 105-112.

⁷ RABY & ATASOY 1994, p. 122-124.

⁸ RABY & ATASOY 1994, cat. no. 185-187; HITZEL & JACOTIN 2005, cat. no. 10, p. 59.

vasului, și nu există nici o urmă de cercuri care ar fi fost trasate pe fundul farfuriei, așa cum există la unele produse ale Iznikului.

Celelalte fragmente prezintă aceleași nuanțe de albastru deschis și închis, fără turcoaz. Două din ele (Pl. 2/4a, 19, cat. nr. 62, 74) au decor *solz de pește*, colorat parțial. Acestor fragmente le este comun, pe lângă aceeași nuanță de albastru, și modul în care sunt colorate suprafețele rotunde (boabe de struguri sau solzi de pește). Desenul nu este complet colorat, păstrându-se o porțiune albă care să dea iluzia luminozității vasului. Compoziția presupune multă experiență în utilizarea cobaltului, dar și îndemânare pentru realizarea complexității decorative⁹. Pentru că fragmentele sunt foarte mici nu se pot încadra foarte strâns, la fel ca și în cazul altor două fragmente florale (Pl. 2/8, 16, cat. nr. 75-76) care pe baza pastei, a culorilor folosite, precum și a smalțului pot fi considerate ca aparținând primei jumătăți a secolului al XVI-lea. Smalțul utilizat pentru acoperirea decorului este alcalino-stanifer, pentru că rezultatul a fost un produs mat, fără strălucirea caracteristică produselor de Iznik. Prin calitatea pastei, a grosimii, dar și a nuanțelor și smalțului, se pare că aceste fragmente au fost produse în același atelier. Mai mult decât atât, în timpul arderii smalțul a format bule pe partea inferioară, fapt observat la toate fragmentele, deci este încă o dovadă că sunt fabricate în același loc și cel mai probabil acesta ar fi Damasc, la jumătatea secolului al XVI-lea.

Alte fragmente ce se pot pune pe seama produselor timpurii sunt cele de boluri decorate cu flori în trei petale, centrate într-un medalion rezervat în alb. Culoarea florilor poate fi albastră sau turcoaz, contururile fiind realizate cu albastru, în cazul celor mai timpurii, și cu negru, pentru cele post 1530, iar frunzele acestora sunt obținute printr-o trăsătură de pensulă, semănând cu virgulele. Fondul care acoperă bolurile poate fi albastru-gri, verde turcoaz sau albastru închis.

Decorurile timpurii se caracterizează prin acuratețea desenului și respectarea liniilor de contur. Primele motive folosesc nuanțele de cobalt albastru și alb, pentru ca mai apoi să apară negrul utilizat în special la contururi. Pentru că produsele timpurii au fost obiecte de lux, uneori imitând porțelanul chinezesc, fabricate mai mult pentru curtea sultanilor, atenția pentru detalii și complexitatea decorativă au fost prioritare. În cazul bolurilor se observă preferința pentru decor pe ambele părți, pentru linii duble la marginea buzei și în zona piciorului, pentru flori sau frunze care sunt desenate într-un medalion rezervat în alb, în timp ce fundalul este colorat cu nuanțe de albastru sau cu turcoaz. Exteriorul este preferat pe fond alb, pe care s-a desenat cu albastru sau negru. Motivele utilizate pentru interior, în cazul fragmentelor descoperite la Ghiaurchioi și Karaharman, sunt florile cu trei petale (Pl. 1/18a, cat. nr. 55, Pl. 2/23a, cat. nr. 68, Pl. 3/13a, cat. nr. 56), lalelele și chiparosul (Pl. 1/10a, cat. nr. 69, Pl. 3/4a, cat. nr. 98). La exterior este utilizat un desen minimalist, negru sau albastru, cu vrejuri, cârcei și flori trasate subțiri, cu frunze ce seamănă a virgule. Liniile duble utilizate intens la începutul secolului al XVI-lea tind să se simplifice, devenind una singură, mai ușor de realizat la buză sau în centrul lui.

⁹ RABY & ATASOY 1994, p. 59.

Un fragment de bol sau farfurie mai puțin întâlnit (**Pl. 1/16a-b**, cat. nr. 51) pare să fi fost colorat cu albastru, iar dungile subțiri au fost rezervate în alb. Din cauza incendierii zonei în care a fost descoperit, smalțul și culorile au devenit aproape negre, iar datarea se poate face în general, ca aparținând primei jumătăți a secolului al XVI-lea.

Un alt desen utilizat de timpuriu, tot ca o influență chineză, este motivul norilor sau al benzilor cu nori, care trece prin același proces de simplificare până în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. În cazul fragmentului descoperit la Ghiaurchioi (**Pl. 1/19a**, cat. nr. 59), motivul a fost redus la o bandă șerpuită conturată cu albastru și colorată în turcoaz, un desen mult simplificat comparativ cu unul utilizat în perioada desenului alb-albastru¹⁰. Tot un decor timpuriu preluat a fost cel al lotusului, dar aici, pentru fragmentul de farfurie (**Pl. 2/20a-b**, cat. nr. 52) descoperit tot la Ghiaurchioi, este vorba de un produs mai târziu, probabil spre sfârșitul secolului al XVI-lea. Porțiunea a fost decorată cu o bandă cu lotuși, dar calitatea angobei folosită a dus la exfoliere. Farfuria adâncă, formă uzuală pe piața produselor Iznik, a vrut să aibă un model de margine în acoladă, model apărut tot la începutul secolului, dar nevoia de rapiditate a eliminat orice complexitate, astfel că motivul se păstrează doar prin linia frântă ce imită o acoladă. Motivul cu lotus este realizat cu ajutorul conturului negru și al culorii de umplere albastru-gri. Smalțul pare să fi interacționat cu compușii decorului și a dat un aspect lăptos.

Decorul *solzilor de pește*, utilizat individual sau pe toată suprafața obiectului, se păstrează și pentru decorul policrom, post 1550. La modelele elaborate erau trasați întâi solzii urmând ca nuanțele de colorare să fie aplicate păstrând spații albe în cuprinsul fiecărui solz, pentru ca tot decorul să lase impresia de luminozitate, suprapunere sau volum (**Pl. 3/2, 10a**, cat. nr. 101, 50). Dar odată cu orientarea spre o piață tot mai dornică de produse de Iznik, apare și nevoia de simplificare a muncii depuse pentru realizarea obiectelor: solzii nu mai sunt trasați primii, ci se trece la colorarea suprafețelor atribuite acestui motiv și ulterior li se face conturul (**Pl. 2/1, 3**, cat. nr. 118 și 124).

Smalțul folosit pentru produsele timpurii nu a fost mereu cel plumbifer, care i-a asigurat strălucirea produsului și rezistența în timp. Sub influența Orientului Mijlociu, și Iznikul va folosi la început un amestec de smalț alcalino-stanifer, care dă opacitate obiectelor. Pentru că atelierele de la Damasc și-au păstrat specificul utilizării lui și după cucerirea otomană, unele dintre fragmentele descoperite la Ghiaurchioi și Karaharman sunt greu de atribuit unuia sau altuia din ateliere. Astfel, un produs ce ar putea fi atribuit producției Damascului, datat undeva la mijlocul secolului al XVI-lea, dacă nu cumva și mai târziu, a fost descoperit la Karaharman (**Pl. 2/14**, cat. nr. 123). Fragmentul aparține unui recipient închis (cană, *sürahi*) și are un fond albastru cobalt dat imprecis, cu urme de pensulă. Modelul în ansamblu a fost unul închis la culoare, porțiunile albe sunt foarte puține și mici comparativ partea albastră. Câteva pete de turcoaz sunt indiciul unui produs timpuriu, când negrul nu era folosit pentru contur. În sprijinul acestei afirmații vine și smalțul matifiant aplicat peste desen. Un fragment de bol

¹⁰ ATASOY & RABY 1994, cat. no. 291.

cu desen albastru închis și turcoaz (Pl. 2/5a-b, cat. nr. 70) poate fi încadrat la mijlocul secolului al XVI-lea când apare decorul floral și prezența unor buchete cu două-trei flori sau inflorescențe pe spatele vasului (bol sau farfurie). Acest fragment este decorat cu albastru și turcoaz, din acest motiv putând fi considerat din primele încercări de desenare în această manieră. Pentru motivele policrome exteriorul vaselor se decorează alternativ cu o floare deschisă și legături de câte două frunze sau boboci de floare cu frunze subțiri (Pl. 3/10b-11b). Cele două fragmente care prezintă acest tip de decor au diferite motive ornamentale din interior. În timp ce fragmentul nr. 50 (Pl. 3/10a) are fundalul cu motivul *solzi de pește*, negru la contur și verde închis pentru colorare, în care s-a rezervat un medalion alb unde au existat alte motive colorate cu o nuanță de roșu în relief, care s-a exfoliat, al doilea fragment de farfurie, mai mare ca dimensiune, ne oferă imaginea unui decor policrom, cu flori de măceș grupate câte trei și ramuri subțiri de zambile (Pl. 3/11a). Conturul este foarte subțire, negru, frunzele atent desenate sunt colorate cu verde, iar florile de măceș au aplicate un strat gros de culoare roșie (mai mult o pastilă), zambilele sunt foarte subțiri, colorate cu albastru închis. Asocierea măceșilor grupați în buchet cu lalele sau zambile a început undeva după 1575, măceșul nefiind tot timpul utilizat în schema decorativă de la sfârșitul secolului al XVI-lea, fiind mai mult preferate lalelele, zambilele și trandafirii¹¹. Smălțul plumbifer este deteriorat în cazul acestuia, dar pentru farfuria cu motiv *solzi de pește* se poate considera un smalț cu mai mult staniu în compoziție, după opacitatea avută la exterior. Este un fragment rulat, iar descoperirea lui în groapă presupune că a provenit dintr-un alt loc, care a fost reamenajat. Atât la aceste farfurii, cât și la fragmentul 3 din planșa 3 (Pl. 3/3), le este caracteristică pastila de roșu aplicată decorului floral, tehnică folosită în primele decenii de când această culoare intră în programul decorativ al curții otomane și de aici spre o piață exclusivistă.

Două fragmente de cană (cat. nr. 93 și 95), descoperite în cetatea Karaharman, asemănătoare ca decor floral, au greșeli de execuție. Pasta, deși este caolin tare, nu a avut o angobă impermeabilă, pe care nuanțele folosite să nu se absoarbă în ea. Culoarea verde utilizată la frunze, în contact cu smalțul ce pare mai mult stanifer, a creat halouri violet (Pl. 3/6,8). Decorul lor este la prima vedere asemănător: au zona superioară gâtului ornamentată cu flori pe tije înalte cu câte două frunze, dispuse ușor înclinat (posibil lalele). Banda care desparte gâtul de corpul cunii este lucrată diferit, chiar dacă este o linie subțire cu puncte dedesubt și o bandă albastră, mai lată în cazul fragmentului nr. 95 (Pl. 3/6) și mai subțire, inegal trasată, în cazul nr. 93 (Pl. 3/8). La acesta din urmă există o garoafă desenată segmentat cu pastă roșu-cărămiziu. Smălțul aplicat vaselor a dat un fond mai crem spre maro (posibil datorită prezenței oxizilor de fier în același loc unde a fost descoperit) pentru nr. 93 și alb lăptos pentru nr. 95.

Pastila roșie ce se aplica în relief decorurilor ceramice suferă de cele mai multe ori exfolieri, desprinderi de obiect pe fondul distrugerii smalțului. Un fragment de farfurie (Pl. 2/15, cat. nr. 116) la care nuanța de roșu este spre portocaliu, iar reliefarea pastilei este foarte mică, ar putea avea o variantă a

¹¹ MATERNATI-BALDOUY & SOUSTIEL 2006, cat. no. 323, p. 390.

decorului cu măceși, de la nr. 99. Dimensiunea redusă a fragmentului prezintă doar câteva petale din floarea centrală și altele din cea de deasupra, ceea ce arată că este vorba de un decor în buchet. Modul în care este realizat desenul și nuanțele folosite pentru el îl încadrează între farfuriile produse la începutul secolului al XVII-lea. Un fragment cu decor suprapus (Pl. 3/5, cat. nr. 105), constând în lalea albastru-gri, nor chinezesc sau poate o bandă de nori, totul așezat într-un medalion, are porțiunea cu pastilă roșie, aflată sub lalea, deteriorată. Culorile albastru și verde sunt mai apoase, fără strălucire, ceea ce îl așează cronologic la începutul secolului al XVII-lea, chiar dacă este din pastă dură și are strat de smalt plumbifer. Din pastă dură este și un fragment de cană (posibil *hanap*, după peretele drept păstrat), dar decorul lui este foarte subțire, pe fond alb. Sunt desenate într-un medalion roșu-portocaliu ușor reliefat flori, posibil de prun, și boboci albaștri (Pl. 2/18, cat. nr. 96). Smaltul plumbifer a fost aplicat în strat subțire.

Un fragment de *hanap* cu pereți înclinați (Pl. 2/17, cat. nr. 115), din pastă tare, smălțuit plumbifer, prin decor și calitatea culorilor folosite poate fi încadrat la sfârșitul secolului al XVI-lea. Porțiunea păstrată este chiar de la buza vasului, astfel că se poate vedea că este un *hanap* trunchi de con, ce avea diametrul gurii mai mic decât baza lui. Acest model a început să fie produs la Iznik după 1590¹². Se observă că desenul este simplificat, banda care marchează marginea buzei este formată doar din spirale negre, subțiri, care să sugereze motivul *valurilor sparte*. Culoarea de fond, verdele, a fost aplicat după ce s-a tras prima linie orizontală din buză. Ce-a de-a doua linie, neagră, vine după aplicarea culorii, la fel și spiralele. Sub acest model peretele cunii este tratat ca o coală albă pe care se desenează tije lungi de flori, cu crengi înflorite sau cu fructe mici. În general, acest tipar decorativ trebuie să aibă în compunerea lui alternanța trandafirilor cu lalelele sau cu zambilele, dar există și cazuri în care unele dintre ele sunt împreună cu ramuri de prun înflorit sau cu ramuri cu mici frunze verzi, la care se aplică puncte de roșu ca niște mici fructe¹³.

Atelierele otomane foloseau tradițional roșul pentru desenul trandafirilor și al garoafelor; zambilele, lalelele, precum și ramurile înflorite puteau avea și alte culori, în afară de roșu. În cazul acestor descoperiri avem alte două fragmente (Pl. 2/2,7, cat. nr. 119, 111) care au desen cu lalele și contururi bine trasate, chiar dacă nuanța de albastru a fost mai apoasă și a ieșit din contur. Un decor asemănător se vede și la fragmentul nr. 102 (Pl. 3/7), care provine dintr-o cană sau vază, care are pe fond alb două flori, cea cu albastru este o lalea, a doua cu verde ar putea fi un boboc de trandafir. La fel, colorarea nu a respectat limitele trasate subțire cu negru. Aceste fragmente se pot încadra undeva între 1590-1620, fiind totuși produse calitative ale atelierelor de la Iznik.

Trecerea spre stilul comercial, cu decor realizat rapid, fără mare atenție la detalii, se vede la fragmentul nr. 103 (Pl. 3/12). Acesta este o porțiune de cană, mai exact din zona unde corpul se subțiază pentru a fi format gâtul. Astfel, fragmentul a păstrat și banda care delimitea cele două registre decorative: al

¹² ATASOY & RABBY 1994, p. 39.

¹³ MILOŠEVIĆ & TOPIĆ 2010, p. 163, Sl. 27-27a.

gâtului - cu motive geometrice, florale sau vegetale de mici dimensiuni, alte motive preluate din porțelanul chinezesc; al corpului - flori, inflorescențe, palmete, medalioane sau lambrechini, motive dispuse de la picior spre gât. În zona de îngustare se observă că banda a fost mai întâi marcată cu albastru-turcoaz de colorare și abia apoi s-au desenat valuri strânse peste care vin orizontal linii într-o acoladă frântă, pentru acestea fiind folosit negrul cu grosime inegală. Corpul cunii a avut un motiv compus din palmete și flori de prun, cel mai probabil. Palmeta este albastră cu margine conturată segmentat, negru, iar florile de prun au o colorare în roșu-portocaliu apos, care le depășește forma. Palmeta este singura care are desenul și culoarea bine aplicate. Smălțul cunii este unul plumbifer, dat în strat gros, astfel că fragmentul nu și-a pierdut strălucirea. El s-ar putea încadra în prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Un fragment de bol cu fond alb și decor pe ambele părți ar putea aparține perioadei de trecere spre folosirea culorii roșii în decorul veselei (Pl. 1/15a-b, cat. nr. 63). Motivul decorativ de la interior, atât cât s-a păstrat, este o rodie albastră, care are în mijloc, rezervat în alb, o floare în stilul *cintamani*. Exteriorul are o floare cu petale, deschisă, de culoare violet, cu mijloc albastru deschis, apos, la fel cum îi sunt și frunzele. Contururile sunt făcute cu albastru închis, ceea ce ne face să îl atribuim unei faze Damasc din cadrul atelierelor Iznikului, pentru că smălțul său este plumbifer, lucios și nu stanifer cum îl făceau cei de acolo¹⁴. Alt fragment, tot de bol, dar de mici dimensiuni, care este din marginea superioară, are același motiv *cintamani* desenat la exterior (Pl. 1/13a-b). Au fost folosite culori de contrast care dau iluzia de două modele *cintamani* suprapuse: fiecare formă rotundă are de fapt două cercuri concentrice. Cercurile mari au fost colorate cu un albastru marin, iar cercul interior a primit un punct de culoare vineție. Aceeași utilizare a culorilor apoase se vede și aici, albastrul marin este diluat, dar strălucitor, culoarea de violet închis se diluează când este mișcat bolul, iar după ardere au apărut două nuanțe violet. Interiorul lui are un fragment dintr-un decor cu albastru, care se întindea pe tot peretele (Pl. 3/13b). Conturul și liniile din marginea buzei sunt într-o nuanță de albastru-gri, iar smălțul este plumbifer, strălucitor. Deși nu au analogii în prezent, ele pot fi considerate ca aparținând celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea. Cu urme de decor ceva mai abstracte, dar tot cu nuanțe de albastru, alte două fragmente ar putea fi incluse în cronologia ceramicii de Iznik cu începere de la jumătatea secolului al XVI-lea (Pl. 1/6-7, nr. cat. 61, 77). Fără a avea decor la interior, ele pot fi atât fragmente de cuni cât și de boluri. Decorurile vegetal-florale au fost lucrate îngrijit, cu nuanțe de albastru închis și bleu, dar și diverse culori de turcoaz (spre verde sau albastru), totul pe fond alb, ceea ce a dat produselor strălucire și luminozitate.

Descoperirile de Iznik de la Ester au fost din seria produselor din pastă moale, cu decor schematic, trasat gros, și probabil ca o modă s-a observat predominanța smălțului plumbifer verde (Pl. 1/1-2, 4-5, 20). Decorul negru, trasat gros, a influențat smălțul, care primește irizări galbene în aceste porțiuni, cel mai bine observându-se la fragmentul mare de farfurie adâncă (Pl. 1/20a-b, cat. nr. 6). Dar există un alt fragment care este mult mai îngrijit lucrat, din ceramică tare, cu

¹⁴ ATASOY & RABY 1994, cat. no. 598.

decor subțire (Pl. 1/17, cat. nr. 4). Asemănător lui, dar redus ca dimensiune, este nr. 3 (Pl. 1/3), care provine dintr-o porțiune de margine. Lor le este specific desenul în bandă cu jumătăți de floare și liniile de separare dintre aceasta și interiorul vasului. La fragmentul nr. 6 se observă o porțiune din decorul interior, care era format dintr-o ghirlandă de flori și frunze. Întregul decor este atent realizat, fără colorări peste contur, iar modelul este unul simplu. Analogie pentru această ghirlandă găsim la o farfurie asemănătoare, dar a cărei margine este desenată cu grupuri de două flori dispuse oblic, care este datată în secolul al XVII-lea¹⁵. Chiar dacă unele dintre descoperirile din secolul al XVII-lea au culori vii, strălucitoare, cum este cazul fragmentului de cană sau *surahi* și cel de farfurie, pasta lor este una moale, poroasă (Pl. 1/5, cat. nr. 15, Pl. 1/11, cat. nr. 14). Un alt fragment din marginea unei farfurii adânci (Pl. 2/22, cat. nr. 81) ne arată un produs inferior la care, pe lângă pasta moale, culorile trec de conturul gros al desenului. Ca o amintire a tradiției de început în aplicarea roșului, aceste trei fragmente au porțiuni roșii în relief, care nu rezistă întotdeauna trecerii timpului. Cănille din a doua jumătate a secolului al XVII-lea se simplifică în decorul piciorului sau al buzei, în locul unor benzi complicate, atent lucrate, se folosește doar linia dublă pentru conturul zonei de îmbinare a piciorului cu corpul. Iar pentru partea de jos a corpului se folosește o bandă formată din linii oblice, linii în zig-zag, totul trasat cu nuanțe de negru.

Fragmentele mai rar întâlnite în cadrul cercetărilor arheologice sunt cele de capace și torți de cană, lampă, vază sau *hanap*. Aceste accesorii ale veselei cu forme închise sunt primele care se distrug în timpul utilizării. În cadrul lotului analizat sunt două fragmente de capac (Pl. 3/1, cat. nr. 104, Pl. 3/2, cat. nr. 103) și două de torți (Pl. 2/21, cat. nr. 117, Pl. 2/25a-b, cat. nr. 122). Toate sunt din pastă tare, caolin, atent lucrate și decorate. Primul capac este unul plat, forma fiind folosită din al patrulea deceniu al secolului al XVI-lea, în timp ce al doilea este unul înalt, utilizat de la începutul secolului al XVI-lea. În general, un capac plat este folosit pentru *hanap*, celălalt este utilizat cu precădere pentru orice formă de cană, cu corp rotund sau globular. Primul fragment de capac are decor subțire, asemeni modelului *tughra* (Pl. 3/1), dar în nuanțe de negru-gri și verde deschis. Al doilea (Pl. 3/2) are motivul *solzilor de pește*, în care există medalioane cu *cinatamani* de culoare roșu pe fond alb. Chiar dacă aceste capace apar de la începutul secolului, modul în care sunt desenate și motivele folosite le încadrează în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Toarta rotundă (Pl. 2/21), de mici dimensiuni, colorată cu albastru pe alb, ar putea fi de la o lampă, pentru că este mică și foarte scurt înălțime. Aceste torți erau în număr de două sau trei, în funcție de cât de mare era corpul lămpii. Cealaltă toartă (Pl. 2/25a-b), mult mai mare, dar care avea o formă pătrată sau dreptunghiulară, este utilizată numai pentru *hanapuri* și numai cele perfect cilindrice. În cazul ei, trebuie menționat că fragmentul descoperit în cetatea Karaharman reprezintă doar o parte din dimensiunea reală. Pentru că ambele au fost descoperite la cetate, datarea poate fi de secol XVI.

¹⁵ *Islamic Art* 2014, cat. no. 3, p. 9.

Din diversitatea produselor de Kutahya se observă prezența ceștilor de cafea: 24 pentru Ester și doar 16 în zona Vadu (Ghiaurchioi și Karaharman). Fragmentele sunt subțiri cu decor simplu din linii, puncte și motive vegetale schematice. Cele mai multe au dimensiuni reduse, astfel că nu se pot stabili analogii. Dintre fragmentele cu dimensiuni mai mari două au motivele chiparosului (Pl. 4/25, cat. nr. 42) și al bradului (Pl. 4/23a, cat. nr. 23), putându-se vedea cum linii oblice paralele sugerează copacii. Libertatea desenului și a combinării culorilor este mult mai mare, comparativ cu epoca Iznikului. Pentru atelierele din secolul al XVIII-lea motivele pot fi cele de la Iznik sau unele chinezești, ori poate și mai vechi. Diferențele între ateliere sunt făcute doar de materiile prime folosite și de talentul meșterilor.

Un fragment de bol, de la Ester (Pl. 4/26a-b, cat. nr. 20), îmbină noua estetică dezvoltată la Kutahya (decor subțire, introducerea galbenului în schema decorativă) cu un motiv utilizat în primii ani la Iznik (motivul *lien-tzu*, al bolurilor chinezești din perioada Ming). Desenul de la interior este foarte abstract, sugerând flori și frunze colorate cu roșu, verde, albastru și galben (Pl. 4/26a). La exterior sunt dungi radiale în două nuanțe de albastru, decorul amintind de motivul *lien-tzu*, dar fiind realizat în tradiția secolului al XVIII-lea, schematic, ușor de trasat (Pl. 4/26b).

Un fragment de farfurie (cel mai probabil una pentru dulciuri, cu dimensiuni reduse) are desen mult abstractizat, cu roșu în relief și cu negru-violet suprapus unui desen negru (Pl. 4/19, cat. nr. 33). Motivul este unul specific atelierelor armene de la Kutahya. La fel este și fragmentul nr. 31 (Pl. 4/14a-b), cu decor pe ambele părți ale farfuriei: frunze mici albastre conturate cu negru-gri și smaltț vezui.

Reînvierea unor nuanțe ce amintesc de ceramica roșie de Milet sau de cea a atelierelor anatoliene se poate observa la două fragmente de cești care sunt fie colorate integral pe ambele părți cu turcoaz (Pl. 5/6a-b, cat. nr. 78), fie cu verde și bandă neagră geometrică, subțire la buză (Pl. 5/10a-b).

Ceștile care imită ceștile de porțelan chinezesc au decor în relief, alb, fără altă culoare (Pl. 5/12, cat. nr. 46), sau asemeni ceștilor din secolul al XVIII-lea, culoare maro la exterior și albă cu un mic decor, pe buză sau în centru, de culoare albastru (Pl. 5/11a-b, cat. nr. 92). Bolurile cu flori în mijloc (o floare deschisă), flori cu boboci și frunze, devin foarte prezente. În cazul descoperirilor de la Vadu se observă două modalități decorative pentru același model, precum și colorare diferită: la Ghiaurchioi fragmentul de bol are în mijloc o floare cu cinci petale, în negru (Pl. 5/23a-b, cat. nr. 53), întregul decor, atât cât s-a păstrat pe ambele părți, este cu negru pe fond alb; la Karaharman bolul este decorat cu albastru, turcoaz și violet deschis (Pl. 5/20a-b, cat. nr. 84). De la cercul care înscrie desenul din mijloc pornește un motiv radial, ce se întindea pe pereții vasului. Orientarea motivelor se făcea oblic sau puțin înclinat, după ceea ce se desena (flori pe tije cu frunze, lalele, petale de flori ce se întind pe toată suprafața).

Alte motive complexe se folosesc pentru un bol cu picior sau poate un capac de bol (Pl. 5/22, cat. nr. 54). Fragmentul este din pastă dură, cu perete gros ușor înclinat, amintind mai mult de forma unui capac decât de un bol. Exteriorul a fost supradecorat cu medalioane, care se dublează sau se triplează prin coloritul

diferit. Spațiile dintre medalioane sunt umplute cu alte linii, care formează triunghiuri ce se intersectează cu linia vălurită a motivului dinspre centru. Deși produsul este calitativ, smalțul nu a fost suficient de aderent, la întregul decor existând porțiuni cu smalțul deteriorat.

Pentru că produsele atelierelor otomane au fost în permanentă concurență cu producția Chinei sau a Europei, nu lipsesc nici din aceste descoperiri fragmentele de maiolică, porțelan chinezesc sau porțelan european. Maiolica este reprezentată, în afară de fragmentul din zona piciorului de cană (Pl. 6/12, cat. nr. 66), care poate fi din secolele XV-XVI, de alte cinci fragmente databile post secolul al XVII-lea (Pl. 5/5-7, 9-10). Ceștile din porțelan chinezesc aparțin gamei largi comerciale dezvoltate în secolul al XVIII-lea (Pl. 6/1-4). Alături de acestea a mai fost descoperit și un fragment dintr-o ceașcă de porțelan de Meissen, decorată cu flori albastre și ramuri subțiri, pe fond alb lăptos.

Ultimul lot de ceramică, care a cuprins doar siturile de la Vadu și Esterul medieval, au arătat o prezență complexă a atelierelor otomane. Pentru cele două situri de la Vadu s-a observat existența unor obiecte superior calitative chiar și producției de serie specifică Iznikului și se poate completa tabloul maiolicii prezente în spațiul românesc alături de ceramica roșie anatoliană / de Milet de-a lungul rutelor comerciale. Distrugerile suferite la sfârșitul secolului al XVIII-lea de așezările dobrogene, în timpul confruntărilor dintre ruși și otomani, se observă și la cetatea Karaharman, despre care se știe că a fost distrusă de ruși, și chiar la Ghiaurchioi, prin nivelul redus de material de secol XVIII, doar 16 fragmente pentru ambele zone.

Catalog¹⁶

1. Târgușor - Ester, 1980, SA, c. 10, - 0,60 m. Fragment ceașcă. L = 3,8 cm, l = 2,8 cm, gr = 0,3 cm. Caolin crem, compact, cu strat de angobă albă pe ambele părți, smalț plumbifer. Decor pe ambele părți: la interior este decorată buza cu o bandă cu spirale mici negre între două linii albastre; la exterior ceașca a fost lucrată în relief, jumătatea superioară (cel mai bine păstrată) având decor cu triunghiuri verzi mărginite de dungi galbene și copaci desenați stilizat, din linii negre subțiri pe fond alb; întregul decor se delimita de partea inferioară printr-o linie dublă în relief colorată în albastru deschis. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 4/25a-b).
2. Târgușor - Ester, 1980, SA, c. 10, - 0,60 m. Fragment farfurie. L = 1,8 cm, l = 1,7 cm, gr = 0,4 cm. Caolin crem cu strat de angobă albă, smalț plumbifer aplicat subțire, friabil. Decor numai la interior, pe marginea buzei: bandă cu desen albastru închis pe fond alb. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 4/17).
3. Târgușor - Ester, 1983, S I, c. 18, - 1,38 m. Fragment farfurie. L = 1,6 cm, l = 1,5 cm, gr = 0,4-0,6 cm. Caolin crem, compact, strat de angobă albă pe ambele părți, smalț plumbifer verzui. Decor fragmentat din modelul benzii decorative pentru farfurii: fond alb cu contur negru; pe fond albastru și jumătăți de flori albe. Iznik, secolul al XVII-lea (Pl. 1/3).

¹⁶ Prescurtări folosite: Dg - diametrul gurii; Dp - diametrul piciorului; Da - diametrul aproximativ; h - înălțimea; gr - grosimea; L - lungimea; l - lățimea; c. - caroul; S - secțiune.

4. Târgușor - Ester, 1983, S I, c. 21, - 1,55 m. Fragment farfurie. L = 5,2 cm, l = 4,9 cm, gr = 0,5 cm. Caolin bej cu strat de angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer verzui. Decor la interior: margine cu bandă formată din jumătăți de flori albe pe fond albastru, sub ea s-a păstrat o porțiune de floare sau frunză de culoare verde și puncte în relief roșii pe fond alb; exteriorul nu are decor. Iznik, secolul al XVII-lea (Pl. 1/17).
5. Târgușor - Ester, 1983, S I, c. 24, - 1,14 m. Fragment ceașcă. L = 2,3 cm, l = 0,9 cm, gr = 0,2 cm, h = 0,9 cm. Caolin crem cu strat de angobă albă, smalt plumbifer cu irizații verzui. Decorul s-a păstrat foarte puțin la interior: o linie verde fără culoare de contur; exteriorul are cunoscuta linie albastră (nuanță apoasă) de demarcare a piciorului. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 4/19a-b).
6. Târgușor - Ester, 1983, S I, c. 24, - 1,14 m. Fragment farfurie. L = 6 cm, l = 3 cm, gr = 0,8 cm. Caolin bej-cafeniu, poros, cu strat de angobă albă și smalt plumbifer verzui. Decor vegetal trasat cu negru și colorat cu verde închis pe fond verde deschis la interior; exteriorul a păstrat numai o porțiune de frunză desenată cu negru; fragmentul are urme de galben șters din cauza interacțiunii smalțului cu negrul de contur. Iznik, secolul al XVII-lea (Pl. 1/20a-b).
7. Târgușor - Ester, 1983, S I, c. 24, - 1,14 m. Fragment farfurie. L = 1,7 cm, l = 1,6 cm, gr = 0,6 cm. Caolin bej-cafeniu, poros, cu strat de angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer. Decor negru-gălbui pe fondul verde dat de smalțul plumbifer. Iznik, secolul al XVII-lea (Pl. 1/1).
8. Târgușor - Ester, 1983, S I, c. 24, - 1,14 m. Fragment cană sau bol. L = 2,4 cm, l = 2,1 cm, gr = 0,4 cm. Caolin crem, poros, cu strat de angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer verzui. Decor din linii negre, verzi și albe. Iznik, secolul al XVII-lea (Pl. 1/2).
9. Târgușor - Ester, 1983, S I, c. 30. Fragment ceașcă. L = 2 cm, l = 1,7 cm, gr = 0,3 cm. Caolin crem, subțire, angobă albă, smalt plumbifer. Decor vegetal-floral stilizat, în nuanțe de albastru. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 4/22).
10. Târgușor - Ester, 1983, S I, c. 31. Fragment bol. L = 1,7 cm, l = 1,2 cm, gr = 0,5 cm. Caolin crem-gri, relativ compact, cu angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer dat în strat subțire, deteriorat la exterior. Decor fragmentar la exterior: linii negre pe fond alb. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 4/4).
11. Târgușor - Ester, 1983, S I, c. 32. Fragment ceașcă. L = 1,5 cm, l = 1,2 cm, gr = 0,3 cm. Caolin crem, strat de angobă albă, smalt plumbifer. Decor floral pe ambele părți: interior o floare cu trei petale, contur subțire cu negru, colorat cu albastru indigo, depășind liniile conturului; exteriorul are o parte dintr-o floare albastră. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 4/1a-b).
12. Târgușor - Ester, 1984, S I A, c. 7 A/30, - 0,20 m. Fragment bol. L = 4 cm, l = 2,1 cm, gr = 0,4-0,6 cm. Caolin bej, poros, cu strat de angobă albă, smalt stanifer. Decorul a fost aplicat pe fond verde deschis cu albastru, conturat cu negru; poate fi un model floral care imită motivul caleidoscop. Iznik, secolul al XVII-lea (Pl. 1/12).
13. Târgușor - Ester, 1984, S I A, c. 9 A/32, - 0,60 m. Fragment ceașcă. L = 2,1 cm, l = 1,7 cm, gr = 0,2 cm. Caolin crem, compact, cu strat de angobă albă, smalt plumbifer. Decor pe ambele părți marcând buza rășfrântă a ceștii: la interior este o bandă cu frunze și flori, foarte schematic și subțire trasate pe fond alb, utilizând

culori apoase de verde, galben și albastru, mai pronunțat este conturul subțire cu negru și punctul roșu reliefat; la exterior este o parte dintr-un desen cu flori în aceleași culori. Kutahya, secolul al XVIII-lea (**Pl. 4/2a-b**).

14. Târgușor - Ester, 1984, S I A, c. 10 A/33, - 0,60 m. Fragment cană sau capac. L = 3 cm, l = 2,2 cm, gr = 0,70 cm. Caolin bej, poros, cu strat de angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer. Decor doar la exterior: două triunghiuri albastre și unul alb în care s-a desenat cu roșu închis, contururile sunt negre. Iznik, secolul al XVII-lea (**Pl. 1/11**).

15. Târgușor - Ester, 1984, S I A, c. 10 A/33, - 1.00 m. Fragment farfurie. L = 2,2 cm, l = 1,8 cm, gr = 0,7 cm. Caolin bej, strat de angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer. Decor păstrat parțial, din marginea farfuriei: bandă cu jumătate de floare albă cu mijloc roșu, pastilă aplicată în relief, pe fond albastru, contur cu negru. Iznik, secolul al XVII-lea (**Pl. 1/5**).

16. Târgușor - Ester, 1984, S I, c. 35, - 0,35 m. Fragment farfurie sau bol. L = 3,6 cm, l = 2,3 cm, gr = 0,8 cm, h = 1,7 cm. Caolin crem, relativ compact, cu strat de angobă pe ambele părți, smalt plumbifer. Decor la interior cu albastru, roșu pe fond alb și contur cu negru-kaki; exteriorul are o linie neagră-kaki dublă pe marginea piciorului. Iznik, secolul al XVII-lea (**Pl. 1/14a-b**).

17. Târgușor - Ester, 1984, S I, c. 37, - 0,50 m. Fragment ceașcă. L = 2 cm, l = 1,4 cm, gr = 0,4 cm. Caolin crem, compact, cu angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer aplicat subțire. Decor floral la interior, contur subțire negru pe fond alb și culoare turcoaz; decor realizat din linii subțiri, negre, la exterior. Kutahya, secolul al XVIII-lea (**Pl. 4/13a-b**).

18. Târgușor - Ester, 1984, S II A, c. 9 A/32, - 0,60 m. Fragment farfurie sau bol. L = 2,9 cm, l = 2,7 cm, gr = 0,5 cm. Caolin crem, relativ compact, cu strat de angobă, smalt verzui plumbifer. Decor la interior: frunză verde deschis, contur cu negru și pastilă cu roșu ruginiu. Iznik, secolul al XVII-lea (**Pl. 1/4**).

19. Târgușor - Ester, 1984, S II, c. 12-13, - 0,60 m. Fragment ceașcă. L = 1,9 cm, l = 1,4 cm, gr = 0,3 cm. Caolin crem cu strat de angobă albă, smalt plumbifer. Desen cu negru-gri la exterior. Kutahya, secolul al XVIII-lea (**Pl. 4/3**).

20. Târgușor - Ester, 1984, *passim*. Fragment bol sau ceașcă. Dp = 3,9 cm, l = 2,1 cm, h = 1 cm, gr = 0,3-0,4 cm. Caolin bej, strat de angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer aplicat în strat subțire. Desen vegetal-floral stilizat, policrom, flori cu mijloc galben și puncte roșii, frunze turcoaz și posibil albastru, contururile sunt trasate cu negru subțire; exteriorul are, pe fond alb, linii verticale negre și albastre. Kutahya, secolul al XVIII-lea (**Pl. 4/26a-b**).

21. Târgușor - Ester, 1985, S I, c. 7, - 0,50 m. Fragment ceașcă. L = 1,8 cm, l = 1,4 cm, gr = 0,6 cm. Caolin crem, strat de angobă albă, smalt deteriorat, cel mai probabil plumbifer. Decorul păstrat este o parte dintr-un cerc sau oval albastru-gri. Kutahya, secolul al XVIII-lea.

22. Târgușor - Ester, 1985, S I A1, c. 7, - 0,50 m. Fragment farfurie sau ceașcă. L = 1,5 cm, l = 1,1 cm, gr = 0,4 cm. Caolin crem, strat de angobă albă, smalt plumbifer mat. Decor doar la interior din care s-au păstrat puncte de culoare roșu-tomat și violet conturate cu negru, pe fond alb. Kutahya, secolul al XVIII-lea.

23. Târgușor - Ester, 1985, S I A1, c. 7, - 0,50 m. Fragment ceașcă. L = 2,8 cm, l = 2,4 cm, gr = 0,3 cm. Caolin crem, angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer.

Decor exterior negru și albastru pe fond alb; interiorul are o bandă subțire, cu aceleași culori. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 4/23).

24. Târgușor - Ester, 1985, S I A1, c. 7, - 0,50 m. Fragment ceașcă. L = 3,5 cm, l = 2,2 cm, gr = 0,2-0,4 cm. Caolin bej, cu strat de angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer. Decorul este prezent numai la exterior: pe fond verde-turcoaz, nuanță apoasă, s-a desenat un medalion cu negru, interiorul său fiind lăsat alb pentru desenul unor flori (păstrate foarte puțin în margine); interiorul are doar liniile care marchează buza și mijlocul ceștii. Kutahya, a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Pl. 4/12).

25. Târgușor - Ester, 1985, S I A1, c. 7, - 0,50 m. Fragment ceașcă. L = 1,7 cm, l = 1,5 cm, gr = 0,3 cm. Caolin bej, cu strat de angobă pe ambele părți, smalt plumbifer. Stilul decorativ este asemănător cu cel al fragmentului nr. 24, cu excepția amplasării medalionului aproape de buza ceștii. Kutahya, a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Pl. 4/8).

26. Târgușor - Ester, 1985, S I A1, c. 7, - 0,50 m. Fragment ceașcă. L = 2 x 2 cm, gr = 0,3 cm. Caolin bej, cu strat de angobă pe ambele părți, smalt plumbifer. Decor în medalion, prezent numai la exterior, asemănător numerelor 24 și 25, dar de culoare violet, contur cu albastru-gri; la interior există o linie subțire albastru deschis. Kutahya, a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Pl. 4/9).

27. Târgușor - Ester, 1985, S I A1, c. 7, - 0,50 m. Fragment ceașcă. L = 2 x 2,1 cm, gr = 0,3 cm. Caolin bej, cu strat de angobă pe ambele părți, smalt plumbifer. Decor în medalion, prezent numai la exterior, asemănător cu numerele 24-26, dar în aceeași culoare violet ca nr. 26, care acoperă și nuanța de contur; la interior există o linie subțire albastru deschis. Kutahya, a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Pl. 4/10).

28. Târgușor - Ester, 1985, S I, A1, c. 9, - 0,60 m. Fragment ceașcă. L = 2,2 cm, l = 1,6 cm, gr = 0,3 cm. Caolin crem, compact, cu strat de angobă albă pe ambele părți, smalt stanifer, deteriorat. Decorul este format din linii oblice de la dreapta la stânga, unele subțiri de culoare neagră, altele mai late colorate cu albastru apos, care formau cel mai probabil banda decorativă pentru gura ceștii, sub ea spațiul putând fi decorat sau nu; la interior este tot o bandă, de această dată din frunze, din care s-a păstrat una singură, conturată cu negru-gri. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 4/18).

29. Târgușor - Ester, 1985, S I A1, c. 10, - 0,60 m. Fragment ceașcă. L = 1,5 cm, l = 0,8 cm, gr = 0,3 cm. Caolin crem, cu strat de angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer. Decor: la interior doar urma conturului de mijloc; la exterior este o linie șerpuită cu puncte roșii (posibile petale). Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 4/6).

30. Târgușor - Ester, 1985, S I A1, c. 10, - 0,60 m. Fragment ceașcă. L = 1,9 cm, l = 1,5 cm, gr = 0,4 cm. Caolin crem, cu strat de angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer. Decor la exterior, ce delimita corpul ceștii de picior, raze sau petale albastru-gri. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 4/7).

31. Târgușor - Ester, 1985, S I A1, c. 12, - 0,60 m. Fragment farfurie. L = 2,3 cm, l = 1,3 cm, gr = 0,4 cm. Caolin crem, cu strat de angobă albă, smalt plumbifer, matifiat. Decor vegetal pe ambele părți de culoare albastru-indigo și negru-gri. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 4/14).

32. Târgușor - Ester, 1985, S I A2, c. 7, - 0,50 m. Fragment ceașcă. L = 2,2 cm, l = 1,4 cm, h = 0,8 cm, gr = 0,3 cm. Caolin alb, subțire, fără decor pe suprafața păstrată, smalț plumbifer cu irizare verzuie. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 4/18).
33. Târgușor - Ester, 1985, S I A2, c. 7, - 0,50 m. Fragment farfurie. L = 3,4 cm, l = 1,6 cm, gr = 0,3 cm. Caolin crem, compact, acoperit cu angobă albă pe ambele părți, smalț plumbifer dat în strat subțire, deteriorat. Decor numai la interior: parte dintr-un motiv stilizat pe fond alb cu albastru, negru, violet și roșu. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 4/19).
34. Târgușor - Ester, 1985, S I A2, c. 7, - 0,50 m. Fragment ceașcă. L = 1,5 cm, l = 1,2 cm, gr. = 0,3 cm. Caolin alb, subțire, fără decor, smalț plumbifer subțire, deteriorat. Kutahya, secolul al XVIII-lea.
35. Târgușor - Ester, 1986, SC, c. 9, - 0,50 m. Fragment ceașcă. L = 3,2 cm, l = 2,3 cm, h = 1,7 cm, gr = 0,3 cm. Caolin alb-crem, compact, strat de angobă albă pe ambele părți, fără decor, smalț plumbifer; marcă de atelier. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 4/22).
36. Târgușor - Ester, 1987, S I A, c. 3, - 0,50 m. Fragment ceașcă. L = 3,5 cm, l = 1,4 cm, gr = 0,2-0,3 cm. Caolin bej, cu angobă albă pe ambele părți, smalț plumbifer în strat subțire. Decor floral stilizat, cu turcoaz și albastru, conturat cu negru pe fond alb. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 4/13).
37. Târgușor - Ester, 1987, S I A, c. 8, - 0,30 m. Fragment ceașcă. L = 2,5 cm, l = 2,3 cm, gr = 0,3 cm. Caolin bej, poros, cu strat de angobă albă, smalț plumbifer dat în strat subțire. Desen la exterior albastru deschis pe fond alb. Kutahya, secolul al XVIII-lea.
38. Târgușor - Ester, 1987, S I A1, c. 3, - 0,70 m. Fragment ceașcă. L = 2,7 cm, l = 1,8 cm, h = 1,6 cm, gr = 0,3 cm. Caolin alb, compact, smalț plumbifer. Desen pe fond alb cu linii albastre la exterior și conturate cu negru, ce formează un medalion; posibil imită un decor chinezesc. Kutahya, secolul al XVII-lea (Pl. 4/24).
39. Târgușor - Ester, 1987, SI A1, c. 3, - 0,40-1,00 m. Fragment ceașcă. L = 2,6 cm, l = 0,8 cm, gr = 0,2-0,3 cm. Caolin crem, compact, strat de angobă albă, smalț plumbifer. Decor la exterior cu albastru pe fond alb, din care s-a păstrat doar linia de marcare a buzei ceștii și câteva puncte din decorul de pe mijlocul ei. Kutahya, secolul al XVIII-lea.
40. Târgușor - Ester, 1987, SI A1, c. 3, - 0,40-1,00 m. Fragment cană. L = 2 cm, l = 1,5 cm, gr = 0,4 cm. Maiolică decorată la exterior cu albastru-gri și albastru închis, smalț plumbifer. Atelier european, secolele XVIII-XIX (Pl. 6/5).
41. Târgușor - Ester, 1987, S I A1, c. 4, - 1,10-1,60 m. Fragment ceașcă. L = 2,4 cm, l = 1,8 cm, gr = 0,3 cm. Caolin crem, compact, cu strat de angobă albă pe ambele părți, smalț plumbifer. Decor geometric la exterior: bandă formată din linii subțiri negre care delimitează triunghiuri albastre în care este o floare cu trei petale, stilizată. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 4/5).
42. Târgușor - Ester, 1987, *passim*. Fragment ceașcă. L = 2,8 cm, l = 2,6 cm, gr = 0,4 cm. Caolin alb, relativ compact, smalț plumbifer. Decor la exterior stilizat, dispus radial în panouri delimitate cu linie albastră și negru-gri pe fond alb, în spațiul rămas alb este desenat un chiparos stilizat; la interior s-a păstrat doar o mică parte

din banda care acoperea marginea ceștii, în aceleași culori ca la exterior. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 4/25).

43. Târgușor - Ester, 2001, SG B2, c. 1, - 0,50 m. Fragment ceașcă. L = 2,1 cm, la = 2,1 cm, gr = 0,2 cm. Porțelan cu decor albastru deschis la exterior. Posibil China, sfârșitul secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea (Pl. 6/1).

44. Vadu - Ghiaurchioi, 1981, SA, c. 6, - 0,70 m. Fragment bol/ceașcă. L = 2 cm, l = 1,6 cm, gr = 0,3 cm. Caolin crem acoperit cu angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer verzui. Decor floral stilizat pe fond turcoaz, contur albastru, rezervat în alb. Iznik, posibil a doua jumătate a secolului al XVI-lea (Pl. 1/8).

45. Vadu - Ghiaurchioi, 1981, *passim*. Fragment bol. L = 5,8 cm, l = 3,1 cm, gr = 0,6-0,7 cm. Argilă roșie acoperită cu angobă albă colorată la interior cu turcoaz și desenată cu linii subțiri negre; la exterior este doar angoba albă. Smalt plumbifer, subțire. Atelier anatolian sau iranian, secolele XV-XVI (Pl. 6/13a-b).

46. Vadu - Ghiaurchioi, 1981, *passim*. Fragment ceașcă. L = 3 cm, l = 2,7 cm, gr = 0,3 cm. Caolin crem acoperit cu angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer verzui. Decor în relief fără altă colorare. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 5/12).

47. Vadu - Ghiaurchioi, 1981, *passim*. Fragment maiolica. L = 3,6 cm, l = 2,6 cm, gr = 4 cm. Formă dreptunghiulară, nu i se poate stabili proveniența (cahlă, placă pavimentară etc.), acoperită cu un strat verzui exfoliat (Pl. 6/6).

48. Vadu - Ghiaurchioi, 1981, *passim*. Fragment ceașcă. L = 2,2 cm, l = 1,6 cm, gr = 0,2 cm. Porțelan alb-verzui cu decor vegetal albastru cobalt. China, secolul al XVIII-lea (Pl. 6/2a-b).

49. Vadu - Ghiaurchioi, 1984, *passim*. Fragment ceașcă. L = 3,7 cm, l = 2,5 cm, gr = 0,2 cm. Porțelan alb cu decor floral de culoare albastru la exterior. Atelier european, cel mai probabil Meissen, a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Pl. 6/8).

50. Vadu - Ghiaurchioi, 1984, *passim*. Fragment farfurie. L = 6,8 cm, l = 5 cm, gr = 0,4-0,8 cm. Caolin crem, compact, strat de angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer ușor deteriorat. Decor complex la interior, unde fondul este desenat cu motivul *solzi de pește*, contur negru și culoare verde închis, din care s-a rezervat o suprafață pentru un motiv *arabesc* în două culori, albastru închis și roșu-tomată (culoare în relief); decorul la exterior este format din flori albastre, linii negre, subțiri, care conturează îmbinarea dintre picior și corpul farfuriei, ele fiind prezente și pe interiorul piciorului. Fragmentul este rulat. Iznik, a doua jumătate a secolului al XVI-lea (Pl. 3/10a-b).

51. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 14, - 1,60 m, groapă. Fragment farfurie. L = 3,7 cm, l = 2,8 cm, gr = 0,4-0,5 cm. Caolin bej deteriorat prin ardere. Decorul este cu albastru și posibil negru, arderea a dus la topirea smaltului, vitrificându-se pe culori. Iznik, secolul al XVI-lea (Pl. 1/16a-b).

52. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 14, - 2,20 m. Fragment farfurie. L = 4,6 cm, l = 2,7 cm, gr = 0,5 cm. Caolin bej-cafeniu, compact, cu strat de angobă albă pe ambele părți, deteriorat la interior, smalt stanifer. Decorul la interior este format din cel pentru marginea farfuriei, o bandă cu flori de lotus și boboci de culoare albastru închis, contur negru, la fel și culoarea de pe marginea farfuriei care lasă impresia unei margini în acoladă, deși pasta nu a fost modelată în această formă; sub această bandă era dispus decorul propriu-zis al farfuriei; exteriorul a păstrat doar

linia de contur pentru marginea în acoladă cu negru. Damasc, secolul al XVI-lea (Pl. 2/20a-b).

53. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 15, - 1,80 m. Fragment bol. Dp = 4 cm, Da = 5,6 x 5,8 cm, h = 1,7 cm, gr = 0,2-0,4 cm. Caolin crem, poros, cu angobă albă, smalt plumbifer dat subțire; fragmentul este deteriorat pe suprafață. Decor floral negru pentru mijlocul bolului (o floare cu cinci petale de la care pornesc frunze subțiri și puncte negre), totul închis într-un cerc de la care sunt desenate opt grupuri a câte trei linii oblice, sugerând că decorul pentru pereți ar fi fost fie petale, fie alte grupuri floral-vegetale; din decorul exterior s-a păstrat linia de demarcare a piciorului de corpul vasului. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 5/23a-b).

54. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 15, -1,80 m. Fragment bol. L = 4,4 cm, l = 3,8 cm, gr = 0,4-0,8 cm. Caolin bej, compact, strat de angobă albă, smalt stanifer opacizant. Decorul la exterior este elaborat, cu arabescuri în albastru, verde și alb (adus în locul roșului în relief), deteriorat; la interior pe culoarea albă este desenat un cerc albastru deschis aproape de mijloc. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 5/22).

55. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 19, - 2,20 m. Fragment bol. L = 4,6 cm, l = 3,1 cm, gr = 0,3-0,4 cm. Caolin bej, relativ compact, cu strat de angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer afectat de depunere metalică. Decor la interior cu albastru pe fond alb, dar și alb pe fond albastru; marginea bolului este marcată cu o linie albastră de sub care pornește un prim motiv, pe fond albastru cel mai probabil erau petale mari albe în care se desenează buchete de flori și frunze; decorul la exterior are linii duble pentru margine, iar de sub ea se desenează frunze și flori, toate în aceeași culoare. Iznik, secolul al XVI-lea (Pl. 1/18a-b).

56. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 19, - 3,10 m, groapă. Fragment bol. L = 7 cm, l = 4,6 cm, gr = 0,2 cm. Caolin crem, relativ compact, cu strat de angobă albă, smalt opacizant stanifer. Decor elaborat: la interior floare cu trei petale și boboc de culoare albastru închis, contururi cu linii groase negre pe fond alb într-un medalion vălurit delimitat tot cu negru și turcoaz; marginile bolului sunt trasate cu negru; exteriorul are desen vegetal cu negru și nuanțe de violet sau chiar maro. Iznik, sfârșitul secolului al XVI-lea - începutul secolului al XVII-lea (Pl. 3/13a-b).

57. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 19, - 3,10 m, groapă. Fragment farfurie. L = 6,8 cm, la = 4,8 cm, h = 1 cm, gr = 0,7-0,8 cm. Caolin crem, compact cu angobă albă, smalt stanifer opacizant. La interior s-a păstrat o parte din motivul *viței de vie*, cu albastru-gri și turcoaz apos; exteriorul are doar linii duble albastru-gri, ca și cele care închid desenul din mijloc. Iznik sau Damasc, prima jumătate a secolului al XVI-lea (Pl. 2/24a-b).

58. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 19, -3,10 m, groapă. Fragment farfurie. L = 4 cm, l = 3,1 cm, gr = 0,2-0,4 cm. Caolin crem, poros, strat de angobă albă, smalt plumbifer aplicat subțire și deteriorat. Decor cu linii negre pe margine, deteriorat. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 5/18a-b).

59. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 19, -3,10 m, groapă. Fragment bol. L = 5 cm, l = 3,7 cm, gr = 0,3 cm-0,7 cm. Caolin bej, relativ compact, cu strat de angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer, deteriorat ușor. Decor: la interior bandă șerpuită sau motivul *norilor chinezești* așezat vertical, cu două nuanțe de albastru; exteriorul are desenat cu albastru închis frunze sau flori. Iznik, secolul al XVII-lea (Pl. 1/19a-b).

60. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 19, - 3,10 m, groapă. Fragment ceașcă. L = 3 cm, l = 1,9 cm, h = 0,7 cm, gr = 0,5 cm. Caolin crem-gri, cu strat de angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer deteriorat. Decorul păstrat la interior s-a dorit a fi o floare de culoare albastră închis, trasată gros, contururile sunt negre; decorul exterior are o linie subțire albastră deschis pentru delimitarea piciorului de corpul ceștii. Iznik, secolul al XVII-lea.
61. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 19, -3,10 m, groapă. Fragment bol sau cană. L = 3,6 cm, l = 2,6 cm, gr = 0,3 cm. Caolin bej, strat de angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer. Decor la exterior: fond alb pe care s-a aplicat decorul floral, cel mai probabil, în două nuanțe de albastru. Iznik, secolul al XVII-lea (Pl. 1/6).
62. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 19, -3,10 m, groapă. Fragment farfurie. L = 2,2 cm, l = 1,8 cm, gr = 0,7 cm. Caolin crem - gri cu strat de angobă albă pe ambele părți, smalt stanifer. Decor la interior - motivul *solzilor de pește* iar la exterior este o linie dublă albastru - gri, probabil pe interiorul piciorului farfuriei. Damasc secolul al XVI-lea (Pl. 2/4a-b).
63. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 19, - 3,10 m, groapă. Fragment de bol. L = 3,8 cm, l = 2 cm gr = 0,2-0,3 cm. Pasta caolin bej, strat de angobă albă, smalt plumbifer deteriorat. Decor pe ambele părți: la interior fond alb, desen cu rodie albastru închis, cu mijlocul suprapus, floare rezervată în alb, cu mijloc violet; la exterior pe fond alb este o floare violet cu mijloc turcoaz și petale albastre. Iznik, a doua jumătate a secolului al XVI-lea (Pl. 1/15a-b).
64. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 19, - 3,10 m, groapă. Fragment bol. L = 3,8 cm, l = 1,5 cm, gr = 0,3-0,4 cm. Caolin crem, compact, angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer. Decor: la interior pe fond albastru s-a păstrat o parte de floare albastră; pe exterior motivul *cintamani*, cu albastru și violet; buza fragmentului este decorată cu câte o linie pe ambele părți. Damasc, secolul al XVII-lea (Pl. 1/13a-b).
65. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 19, - 3,10 m, groapă. Jumătate de disc (fusaiolă sau nasture). Da = 2,9 cm, gr = 0,4 cm. Fragmentul a fost tăiat dintr-unul de cană (jumătate s-a păstrat). Caolin crem acoperit cu angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer. Decor la exterior: cerc albastru, cu puncte de aceeași culoare. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 1/9).
66. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 19, - 3,10 m, groapă. Fragment cană. L = 3,8 cm, l = 3,4 cm, h = 4 cm, gr = 0,4 cm. Maiolică, decorată la exterior cu albastru închis. Probabil atelier european, secolul al XVI-lea (Pl. 6/12).
67. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 19, - 3,10 m, groapă. Fragment cană. L = 3,5 cm, l = 2 cm, gr = 0,4 cm. Maiolică: decor la exterior cu albastru închis, smalt plumbifer. Probabil atelier italian, secolul al XVIII-lea (Pl. 6/9).
68. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 19, - 3,80 m, groapă. Fragment bol. L = 5,3 cm, l = 4 cm, gr = 0,2 cm. Caolin crem, relativ compact, cu strat de angobă albă pe ambele părți, smalt stanifer subțire. Decorul la interior pornește de la buza bolului prin trasarea unei linii late negre de sub care se desenează o floare cu trei petale, schematic, de culoare turcoaz și contur negru; deasupra florii sunt desenate două frunze și un boboc de floare, iar în zona tulpinii probabil tot două frunze, de o parte și de alta; floarea este cuprinsă într-un panou alb delimitat de următorul prin nuanța de albastru-gri, medalion; pe exterior desen în același stil,

dar doar cu negru și doar frunze ce au fost pe toată suprafața bolului. Damasc, secolul al XVII-lea (**Pl. 2/23a-b**).

69. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 19, - 3,80 m, groapă. Fragment bol. L = 2,2 cm, l = 1,9 cm, gr = 0,2 cm. Caolin crem, compact, cu strat de angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer. Decor: la interior, fragmentar, pe fond alb o parte dintr-un chiparos desenat cu albastru și colorat cu turcoaz și o frunză sau un alt copac stilizat, cu albastru, iar marginea buzei este trasată cu linie dublă; exteriorul are aceeași linie dublă la margine de la care pornește desenul albastru, constând în frunze și cârceie. Iznik sau Damasc, secolul al XVI-lea (**Pl. 1/10a-b**).

70. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 19, - 3,80 m, groapă. Fragment ceașcă. L = 3 cm, l = 2,8 cm, gr = 0,3 cm. Caolin bej, strat de angobă albă pe ambele părți, smalt stanifer. Decor pe fond alb: în interior frunze sau flori în buchet, de culoare albastru și turcoaz; pe exterior flori stilizate grupate în buchet, cu albastru și turcoaz. Kutahya, secolul al XVIII-lea (**Pl. 2/5a-b**).

71. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 19, - 3,80 m, groapă. Fragment ceașcă. L = 2,4 cm, l = 1,6 cm, gr = 0,3 cm. Caolin crem, cu angobă albă devenită cafenie în timp, smalt plumbifer subțire, deteriorat. Decor pe ambele părți pe fond alb, cu negru și violet la buză. Kutahya, secolul al XVIII-lea (**Pl. 5/7a-b**).

72. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 19, - 3,80 m, groapă. Fragment ceașcă. L = 1,9 cm, l = 1,4 cm, gr = 0,4 cm. Caolin crem, cu angobă albă devenită cafenie în timp, smalt subțire plumbifer. Decor pe ambele părți, fond alb, cu negru în zona buzei. Kutahya, secolul al XVIII-lea (**Pl. 5/4a-b**).

73. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 19, - 3,80 m, groapă. Fragment cană. L = 2,8 cm, l = 1,8 cm, gr = 0,8 cm. Maiolică decorată la exterior cu linii albastre pe fond bej (**Pl. 6/7a-b**).

74. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 19, - 3,80 m, groapă. Fragment farfurie. L = 4,3 cm, l = 3,4 cm, gr = 0,6-0,8 cm. Caolin crem, compact, cu angobă albă pe ambele părți, smalt stanifer opacizant. Decor: la interior motivul *solzilor de pește*; la exterior sunt linii duble, albastre. Iznik sau Damasc, prima jumătate a secolului al XVI-lea (**Pl. 2/19**).

75. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 19, - 3,80 m, groapă. Fragment farfurie. L = 3,5 cm, l = 3 cm, gr = 0,6 cm. Caolin crem, compact, cu angobă albă pe ambele părți, smalt stanifer opacizant. Decor la interior, pe fond alb sunt desenate frunze sau flori albastre și turcoaz; exteriorul este păstrat alb. Fragmentul are urme de tăiere. Iznik sau Damasc, prima jumătate a secolului al XVI-lea (**Pl. 2/16**).

76. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 19, - 3,80 m, groapă. Fragment farfurie. L = 3 cm, l = 1,8 cm, gr = 0,6 cm. Caolin crem, compact, acoperit cu angobă albă, smalt stanifer opacizant. Decorul este deteriorat, cel mai probabil a fost o floare de tipul caleidoscop, cu petale suprapuse turcoaz și alb conturate cu albastru; urme de tăiere. Iznik sau Damasc, prima jumătate a secolului al XVI-lea (**Pl. 2/8**).

77. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 19, - 3,80 m, groapă. Fragment bol sau ceașcă. L = 3,5 cm, l = 1,8 cm, gr = 0,3 cm. Caolin crem, cu strat de angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer cu nuanță verzuie. Decor la exterior cu flori albastre pe fond alb, conturul este tot albastru. Iznik, secolul al XVII-lea (**Pl. 1/7**).

78. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 19, - 3,80 m, groapă. Fragment ceașcă. L = 2,1 cm, l = 1,7 cm, gr = 0,2-0,4 cm. Caolin crem, relativ compact, cu angobă albă pe

ambele părți, smalt plumbifer. Fără decor, doar colorat pe ambele părți cu albastru-turcoaz. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 5/6a-b).

79. Vadu - Ghiaurchioi, 1989, SB, c. 19, - 3,80 m, groapă. Fragment ceașcă. L = 3,1 cm, l = 3,2 cm, gr = 0,2-0,4 cm. Caolin crem, compact, cu angobă albă, smalt plumbifer verzui. Fără decor. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 5/13).

80. Vadu - Karaharman, 1981, cetate, S IV. Fragment farfurie. L = 2,8 cm, l = 2,6 cm, gr = 0,4-0,8 cm. Caolin bej, poros, cu strat de angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer. Decor la interior pe buza farfuriei, linii negre (fragment decor vegetal), ale căror culori s-au scurs în momentul aplicării smaltului verzui devenind negru-muștar. Iznik, secolul al XVII-lea (Pl. 2/10).

81. Vadu - Karaharman, 1981, cetate, S IV. Fragment farfurie. L = 5,4 cm, l = 4 cm, gr = 0,4-0,7 cm. Caolin crem, cu strat de angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer deteriorat. Decor la interior: marginea farfuriei are o bandă cu frunze albe și jumătate de floare verzuie, ce formează un triunghi. Iznik, jumătatea secolului al XVII-lea (Pl. 2/22).

82. Vadu - Karaharman, 1981, cetate, S V α , c. 1, - 0,55-0,80 m. Fragment ceașcă. L = 2,5 cm, l = 2,6 cm, gr = 0,2 - 0,4 m. Caolin crem, cu strat de angobă albă colorată cu verde, smalt plumbifer. Decorul este geometric, de culoare neagră, pe ambele părți ale fragmentului. Kutahya, sfârșitul secolului al XVIII-lea - secolul al XIX-lea (Pl. 5/10a-b).

83. Vadu - Karaharman, 1981, cetate, S V α ¹, c. 1, - 0,50-0,80 m. Fragment cană sau vază. L = 4,6 cm, l = 3 cm, gr = 0,3-0,7 cm. Caolin crem, cu strat de angobă albă, smalt stanifer, deteriorat. Decor numai la exterior cu verde închis, albastru turcoaz și roșu cărămiziu. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 5/21).

84. Vadu - Karaharman, 1981, cetate, SA, c. 2, - 0,80-1,00 m. Fragment bol. Dp = 3,8 cm, Da = 4,3 cm, h = 1,3 cm, gr = 0,2-0,5 cm. Caolin crem-gri, cu strat de angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer. Decor: la interior o floare schematic desenată cu albastru, petale colorate în violet și mijloc turcoaz, de la cercul ce marchează mijlocul vasului pornesc câte două frunze de culoare albastră; exteriorul are desenat, tot pe fond alb, frunze grupate câte două. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 5a-b).

85. Vadu - Karaharman, 1981, cetate, SV², c. 3, - 0,5-0,80 m. Fragment ceașcă. L = 2,7 cm, l = 2,2 cm, gr = 0,3 cm. Caolin crem, cu angobă albă pe ambele părți, smalt stanifer dat în strat subțire. Decorul s-a păstrat numai la exterior: două linii paralele, de culoare negru-gri, deasupra cărora există o pată roșu închis (probabil reprezenta o floare). Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 5/9).

86. Vadu - Karaharman, 1981, cetate. Fragment ceașcă. L = 3,4 cm, l = 1,3 cm, gr = 0,2-0,3 cm. Porțelan verzui. Decor la exterior cu albastru-cobalt închis. China, secolul al XVIII-lea (Pl. 6/3a-b).

87. Vadu - Karaharman, 1981, cetate. Fragment ceașcă. L = 2,9 cm, l = 2,4 cm, gr = 0,2-0,3 cm. Porțelan verzui. Decor cu albastru-gri, urme de reparare. China, secolul al XVIII-lea (Pl. 6/4a-b).

88. Vadu - Karaharman, 1981, cetate. Fragment cană. L = 3,5 cm, l = 2,9 cm, h = 2,5 cm, gr = 0,2-0,3 cm. Caolin cafeniu cu strat de angobă albă, smalt verzui plumbifer, deteriorat. Decor exterior: linii negre orizontale și oblice pentru marcarea corpului cunii. Iznik, secolul al XVII-lea (Pl. 2/12).

89. Vadu - Karaharman, 1981, cetate. Fragment farfurie. L = 2,1 cm, l = 1,9 cm, gr = 0,4 cm. Caolin bej, cu strat de angobă albă, smalț plumbifer. Decor pe ambele părți cu nuanțe de albastru închis și deschis. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 5/8a-b).

90. Vadu - Karaharman, 1981, cetate. Fragment bol. L = 3,2 cm, l = 2,2 cm, gr = 0,5 cm. Caolin bej, poros, cu angobă albă pe ambele părți, smalț plumbifer. Decorul, atât cât s-a păstrat, a fost făcut cu albastru deschis și închis. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 5/16a-b).

91. Vadu - Karaharman, 1981, cetate. Fragment bol sau ceașcă. L = 2,8 cm, l = 1,7 cm, gr = 0,6 cm. Caolin bej, cu strat de angobă albă pe ambele părți, smalțul este plumbifer. Decorul pare să fi fost floral stilizat, în albastru. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 5/15a-b).

92. Vadu - Karaharman, 1988, cetate, SA, c. 4, - 1,90 m. Fragment ceașcă. L = 2,5 cm, l = 2 cm, gr = 0,4 cm. Caolin crem, compact, cu strat de angobă albă, smalț plumbifer. Decor pe ambele părți: pe exterior este o bandă vegetală, stilizată, de culoare albastră pe fond alb, sub care s-a colorat suprafața cu roșu-marونیu; în interior bandă cu frunze grupate, de culoare albastru-închis pe fond alb. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 5/11a-b).

93. Vadu - Karaharman, 1988, cetate, SA, c. 4, - 1,90 m. Fragment cană. L = 6,1 cm, l = 5,3 cm, gr = 0,4-0,6 cm. Caolin crem, compact, cu strat de angobă albă, smalțul plumbifer a interacționat cu substanțele de colorare generând halou în jurul motivului decorativ. Decor la exterior pe fond gri datorat smalțului, o bandă albastră, lată, trasată inegal, și una cu puncte, delimitează decorul gâtului de cel al corpului; în zona gâtului s-au desenat flori din care s-a păstrat tulpina și frunza de culoare verde-închis; pe corpul cunii au fost desenate garoafe roșu-închis, cu frunze sagitate. Iznik, secolul al XVII-lea (Pl. 3/8).

94. Vadu - Karaharman, 1988, cetate, SA, c. 4, - 1,90 m. Fragment farfurie. L = 4,4 cm, l = 2,4 cm, gr = 0,4 cm. Caolin bej cu strat de angobă albă pe ambele părți, smalț plumbifer. Decorul păstrat este din zona buzei vasului, doar la interior, câte trei linii albastre, verticale și oblice, pe fond alb; marginea buzei a fost și ea trasată cu aceeași culoare. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 5/19).

95. Vadu - Karaharman, 1988, cetate, SA, c. 5, - 0,50 m. Fragment cană. L = 4,4 cm, l = 3,7 cm, gr = 0,4-0,5 cm. Caolin crem-gri, cu strat de angobă albă, smalț plumbifer deteriorat în momentul aplicării. Decor identic cu fragmentul nr. 93 (Pl. 3/6).

96. Vadu - Karaharman, 1988, cetate, SA, c. 5, - 0,50 m. Fragment cană. L = 4,1 cm, l = 2,7 cm, gr = 0,4 cm. Caolin crem, poros, cu strat de angobă albă, smalț plumbifer aplicat subțire. Decor la exterior: fragment dintr-un medalion roșu cu floare albastră și o frunză de aceeași culoare desenată în exteriorul medalionului. Iznik, secolul al XVII-lea (Pl. 2/18).

97. Vadu - Karaharman, 1988, cetate, SA, c.5, - 0,50 m. Fragment farfurie. L = 3,9 cm, l = 3,5 cm, gr = 0,5-0,8 cm. Caolin bej, cu angobă albă pe ambele părți, smalț plumbifer. Decor floral, la interior, conturat subțire cu negru și colorat cu verde pentru tulpini și roșu-tomat pentru un boboc de floare; exteriorul a păstrat o parte dintr-o floare albastră. Iznik, secolul al XVI-lea (Pl. 3/3).

98. Vadu - Karaharman, 1988, cetate, SA, c. 5, - 0,50 m. Fragment bol. L = 4,7 cm, l = 3,3 cm, gr = 0,3 cm. Caolin crem, relativ compact, cu strat de angobă aplicat pe ambele părți, smalț plumbifer. Decorul la interior este realizat pe fond alb cu

contururi groase, negre, colorat cu violet; decorarea s-a făcut cu lalele, care cel mai probabil ocupau tot peretele bolului (trei sau patru flori pentru un bol); exteriorul este decorat cu negru pe fond alb, linii negre grupate în mânunchiuri și puncte violet, iar marginea buzei este decorată cu aceeași linie lată neagră. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 3/4a-b).

99. Vadu - Karaharman, 1988, cetate, SA, c. 5, - 0,50 m. Farfurie adâncă. L = 8,6 cm, l = 5,2 cm, h = 2 cm, gr = 0,6-0,8 cm. Caolin crem, compact, cu strat de angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer. Decor: la interior, pe fond alb, sunt desenate garoafe stilizate, (petale roșii, mijloc albastru) cu frunze verzi, și zambile albastre; contururile sunt negre subțiri, culoarea roșie este în relief; exteriorul este decorat cu flori simple și boboci sau frunze de culoare albastră. Iznik, secolul al XVI-lea - 1600 (Pl. 3/11a-b).

100. Vadu - Karaharman, 1988, cetate, SA, c. 5, - 0,50 m. Fragment farfurie. L = 3,3 cm, l = 2,7 cm, gr = 0,6 cm. Caolin bej, cu angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer. Decor complex, din care s-au păstrat linii roșu-tomat și verde, contururi negre, subțiri. Iznik, secolul al XVII-lea (Pl. 2/13).

101. Vadu - Karaharman, 1988, cetate, SA, c. 5, - 0,50 m. Fragment capac. L = 3,7 cm, l = 3,4 cm, gr = 0,4-1,00 cm. Caolin bej, compact, cu strat de angobă albă la exterior, smalt plumbifer. Decorul este format din motivul *solzi de pește*, care constituie fondul decorativ, și medalion rezervat în alb, cu motiv *cintamani* roșu. Conturul este cu negru, solzii sunt de culoare verde, cu spațiul alb lăsat în spate pentru realizarea impresiei de lumină. Marginea capacului a fost delimitată cu o linie albastru deschis. Iznik, 1590-1630 (Pl. 3/2).

102. Vadu - Karaharman, 1988, cetate, SA, c. 5, - 0,50 m. Fragment cană. L = 5,7 cm, l = 4,1 cm, gr = 0,3-0,4 cm. Caolin crem, cu angobă albă pe ambele părți, smalt deteriorat plumbifer sau plumbifer-stanifer. Decor pe fond alb cu lalele albastre și verzi, conturi subțiri, negre. Iznik, sfârșitul secolului al XVI-lea - începutul secolului al XVII-lea (Pl. 3/7).

103. Vadu - Karaharman, 1988, cetate, SA, c. 5, - 0,50 m. Fragment cană. L = 5,2 cm, l = 4,4 cm, gr = 0,3-0,4 cm. Caolin compact, angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer lucios. Decor la exterior, pe fond alb: partea de la gât spre burtă este delimitată cu o bandă răsucită din linii negre ondulate, întrerupte, și un șir de „u” tot de culoare neagră, dar care sunt colorate ca o bandă cu verde; decorul de pe burta cunii era mai complex, fragmentul având o porțiune de frunză albastră și două flori mici roșii-cărămizii, apoase. Iznik, începutul secolului al XVII-lea (Pl. 3/12).

104. Vadu - Karaharman, 1988, cetate, SA, c. 5, - 0,50 m. Fragment capac. L = 4,2 cm, l = 2,5 cm, h = 0,7 cm. Caolin cafeniu, compact, cu strat de angobă albă la exterior, smalt plumbifer. Decor numai la exterior: linie negru-gri delimitând marginea, desen cu frunze verzi și negru-gri pe fond alb-verzui. Iznik, sfârșitul secolului al XVI-lea (Pl. 3/1).

105. Vadu - Karaharman, 1988, cetate, SA, c. 5, - 0,50 m. Fragment farfurie. L = 4,5 cm, l = 3,1 cm, gr = 0,5-0,8 cm. Pastă caolin bej, cu angobă albă, smalt plumbifer. Decor la interior: culoare verde (posibil valuri), pe fond alb este desenată o lalea sau un boboc albastru-gri, la bază cu o linie roșie (groasă, în relief, ușor deteriorată). Iznik, sfârșitul secolului al XVI-lea (Pl. 3/5).

106. Vadu - Karaharman, 1988, cetate, SA, c. 5, - 0,50 m. Fragment bol. Dp = 3,1 cm, Da = 4,2 cm, h = 1 cm, gr = 0,3-0,6 cm. Caolin bej, cu strat de angobă albă, smalt plumbifer. Decor complex la interior: triunghi alb cu laturi albastre (în mijloc cel mai probabil este o floare stilizată), înscris într-un cerc dublu; fiecare latură are o frunză rezervată în alb; la exterior sunt urmele unui decor cu linie dublă. Iznik, stilul *Baba Nakash*, mijlocul secolului al XVI-lea (Pl. 3/9a-b).
107. Vadu - Karaharman, 1988, cetate, SA, c. 5, - 0,50 m. Fragment de bol/farfurie. L = 2 cm, l = 1,4 cm, gr = 0,8 cm. Caolin crem, compact, cu angobă albă, smalt plumbifer. Urme de decor, albastru pe fond alb pe ambele părți. Kutahya, secolul al XVIII-lea.
108. Vadu - Karaharman, 1988, cetate, SA, c. 5, - 0,50 m. Fragment de bol/ceașcă. L = 1,6 cm, l = 1 cm, gr = 0,3 cm. Caolin alb, smalt plumbifer. Decor la interior cu negru și violet, pe fond alb; la exterior fragment de decor negru, pe fond alb. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 5/1a-b).
109. Vadu - Karaharman, 1988, cetate, SA, c. 5, - 0,50 m. Fragment ceașcă. L = 1,7 cm, l = 1,7 cm, gr = 0,2-0,4 cm. Caolin crem, angobă albă, strat gros de smalt plumbifer. Decor la exterior: bandă verde deschis delimitată cu linii negre sub care, pe fond alb, sunt desenate o frunză albastru-indigo și un fragment de floare roșie-portocalie conturată subțire cu negru. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 5/2).
110. Vadu - Karaharman, 1988, cetate, SA, c. 5, - 0,50 m. Fragment ceașcă. L = 1,8 cm, l = 1,7 cm, gr = 0,2 cm. Caolin crem, cu strat de angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer deteriorat la exterior. Decor fragmentar: la exterior este cu verde și alb, culori delimitate prin linii negre; în interior o linie neagră delimitează marginea cu fond alb-verzui. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 5/3a-b).
111. Vadu - Karaharman, 1988, cetate, SA, c. 5, - 0,50 m. Fragment bol/farfurie. L = 2,5 cm, l = 2,4 cm, gr = 0,6 cm. Caolin crem, strat de angobă pe ambele părți, smalt plumbifer matifiat. Decor cu flori sau frunze de culoare albastru închis. Iznik, secolul al XVII-lea (Pl. 2/7).
112. Vadu - Karaharman, 1988, cetate, SA, c. 5, - 0,50 m. Fragment ceașcă. L = 3,7 cm, l = 2,6 cm, gr = 0,4-0,6 cm. Caolin crem, smalt plumbifer subțire, deteriorat, la aplicare a dat culoare lăptoasă ceștii. Decor pe ambele părți, cu negru și violet pe fond alb. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 5/17a-b).
113. Vadu - Karaharman, 1988, cetate, SA, c. 5, - 0,50 m. Fragment cană. L = 3,6 cm, l = 3,3 cm, gr = 0,4 cm. Maiolică, decor deteriorat, albastru cu alb. Atelier european, secolul al XVIII-lea (Pl. 6/10).
114. Vadu - Karaharman, 1988, cetate, *passim*. Fragment cană. L = 3,2 cm, l = 2,4 cm, gr = 0,3 cm. Caolin crem, compact, cu strat de angobă albă, smalt plumbifer. Decor cu dungi la exterior: linii paralele verzi, cu contur negru, și roșii (fără contur). Iznik, secolul al XVII-lea (Pl. 2/11).
115. Vadu - Karaharman, 1988, cetate, *passim*. Fragment cană cilindrică. L = 4,2 cm, l = 2,7 cm, gr = 0,2-0,4 cm. Caolin crem, compact, cu angobă albă pe ambele părți, smalt plumbifer. Decor la exterior: marginea buzei are bandă cu linii și spirale negre pe fond verde-kaki, sub care este decorul propriu zis al cunii, constând în flori albastre și roșii (puncte) cu frunze verde deschis. Iznik, secolul al XVI-lea (Pl. 2/17).

- 116.** Vadu - Karaharman, 1988, cetate, *passim*. Fragment farfurie. L = 3,8 cm, l = 2,8 cm, gr = 0,6-0,9 cm. Caolin bej, compact, cu strat de angobă albă, smalț plumbifer. Decor la interior: pe fond alb au fost desenate flori roșii-cărămizii, cu frunze verzi. Iznik, secolul al XVIII-lea (Pl. 2/15).
- 117.** Vadu - Karaharman, 1988, cetate, *passim*. Fragment toartă. L = 5,5 cm, gr = 1,1 cm. Caolin crem, angobă albă, deteriorată pe unele porțiuni, smalț plumbifer. Decor cu albastru (linii groase de-a lungul torții și dungi orizontale) pe fond alb. Iznik, sfârșitul secolului al XVI-lea - începutul secolului al XVII-lea (Pl. 2/21).
- 118.** Vadu - Karaharman, 1988, cetate, *passim*. Fragment cană. L = 2,1 cm, l = 1,4 cm, gr = 0,4 cm. Caolin bej, angobă albă, smalț plumbifer. Decor solzi de pește cu negru contur și colorare cu verde apos, un punct roșu. Iznik, sfârșitul secolului al XVI-lea - prima jumătate a secolului al XVII-lea (Pl. 2/1).
- 119.** Vadu - Karaharman, 1988, cetate, *passim*. Fragment de cană. L = 2,2 cm, l = 1,8 cm, gr = 0,4 cm. Caolin crem, angobă albă, smalț plumbifer. Decor exterior: parte dintr-o lea albastră, cu contur subțire negru. Iznik, sfârșitul secolului al XVI-lea (Pl. 2/2).
- 120.** Vadu - Karaharman, cetate, *passim*. Fragment farfurie. L = 2,5 cm, l = 2,1 cm, gr = 0,5-0,6 cm. Caolin bej, cu strat de angobă albă pe ambele părți, smalț plumbifer. Decor: la interior (fragmentul este din buza farfuriei) model floral cu negru-gri, contururi subțiri și culoare de umplere albastru-gri; linii pentru margine sunt prezente pe ambele fețe. Iznik, secolul al XVII-lea (Pl. 2/6).
- 121.** Vadu - Karaharman, cetate, *passim*. Fragment ceașcă. L = 2,5 cm, l = 2 cm, gr = 0,3-0,4 cm. Caolin crem, poros, cu strat de angobă albă pe ambele părți, buză răsfântă, smalț stanifer, deteriorat. Decor cu negru la exterior, pe fond alb; în interior o linie groasă de culoare neagră, care subliniază marginea. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 5/14a-b).
- 122.** Vadu - Karaharman, cetate, *passim*. Fragment toartă *hanap*. L = 4,5 x 4,2 cm, gr = 1 cm. Caolin bej, compact, cu strat de angobă albă aplicat gros, smalț plumbifer. Decor subțire, albastru deschis pentru marcarea marginilor late ale torții și albastru închis, lat, desenat pentru decorul interior de pe ambele părți; muchia este desenată cu linii scurte albastre. Iznik, sfârșitul secolului al XVI-lea (Pl. 2/25a-b).
- 123.** Vadu - Karaharman, cetate, *passim*. Fragment cană. L = 3,4 cm, l = 3,1 cm, gr = 0,4 cm. Caolin bej, cu strat de angobă albă și smalț plumbifer. Decor la exterior: cel mai probabil este un motiv vegetal cu albastru, turcoaz și alb, cu *cintamani*. Iznik sau Damasc, secolul al XVII-lea (Pl. 2/14).
- 124.** Vadu - Karaharman, cetate, *passim*. Fragment farfurie. L = 2,2 cm, l = 1,6 cm, gr = 0,6-0,8 cm. Caolin crem, compact, cu strat de angobă albă, smalț plumbifer verde-deschis. Fragmentul provine din buza farfuriei, în acest caz motivul decorativ a fost cel al *valurilor sparte*, cu albastru pe fond alb. Iznik, secolul al XVII-lea (Pl. 2/3).
- 125.** Vadu - Karaharman, cetate, *passim*. Fragment cană. L = 2,2 cm, l = 2 cm, gr = 0,4 cm. Caolin crem, angobă albă și smalț plumbifer. Decor: la exterior fond albastru închis cu linii rezervate în alb, posibil un motiv vegetal. Iznik, secolul al XVI-lea (Pl. 2/9).

126. Vadu - Karaharman, cetate, *passim*. Fragment bol. L = 2,9 cm, l = 2 cm, gr = 0,4 cm. Argilă roșie, strat de angobă albă pe ambele părți, colorat cu verde turcoaz, smalț plumbifer, subțire, crăpat. La exterior este posibil să fi fost decorat numai în jumătatea superioară (sau numai pe margine). Atelier iranian sau anatolian, secolele XV-XVI (Pl. 6/11a-b).

127. Karaharman, 1988, *passim*. Fragment cană/bol. L = 2,3 cm, l = 1,1 cm, gr = 0,5 cm. Caolin crem, cu strat de angobă albă, smalț plumbifer deteriorat. Urma unui decor cu negru și albastru pe fond alb. Kutahya, secolul al XVIII-lea (Pl. 5/5).

BIBLIOGRAFIE

ARVANÍTI 2013 – S. I. Arvaníti, *I epyaloméni keramikí apó tin póli ton thivón 13os aiónas éos kai ópsimi othomanikí periodos (1204-1829). I martyria ton anaskafikón evrimáton pó tin periochí tis kadmeías*, Athena, 2 vol (teză de doctorat).

ATASOY & RABY 1994 – N. Atasoy & J. Raby, *Iznik. The Ottoman Pottery of Ottoman Turkey*, London, 1994.

CARSWELL 2005 – J. Carswell, *Iznik*, ed. II, London, 2005.

CHERA & CUSTUREA 1985 – C. Chera, G. Custurea, *Cercetările arheologice de la „Ghiaurchioi”-Vadu, jud. Constanța*, Comunicare la a XIX-a Sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1984, Târgoviște, 1985.

CUSTUREA 1983 – G. Custurea, *Cercetările arheologice din Necropola așezării medievale Ester-Târgușor*, MCA 14 (1983), p. 300-304.

CUSTUREA 1986 – G. Custurea, *Sondaajul arheologic de salvare de la Ester (jud. Constanța)*, MCA 16 (1986), p. 545-550.

CUSTUREA 1997 – G. Custurea, *Ester-Târgușor, jud. Constanța*, în CCAR, *Campaniile 1983-1992*, București, 1997, p. 32-33.

CUSTUREA 1999 – G. Custurea, *Târgușor-Vatra orașului medieval Ester*, în CCAR, *Campania 1999*, p. 150.

DINU 2009 – N. Dinu, *Ceramica otomană descoperită în Dobrogea*, Pontica 42 (2009), p. 323-345.

DINU 2010 – N. Dinu, *Ceramica otomană descoperită în Dobrogea*, Pontica 43 (2010), p. 303-320.

DINU 2016 – N. Dinu, *Observații privind ceramica otomană din Dobrogea (secolele XV-XIX)*, în: A. Stănică, G. Custurea, D. Stănică, E. Plopeanu (eds.), *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice*, Iași, 2016, p. 105-112.

HITZEL & JACOTIN 2005 – Fr. Hitzel, M. Jacotin, *Iznik: l'aventure d'une collection*, Paris, 2005.

Islamic Art 2014 – *Islamic Art and Indian Paintings*, Auction Catalogue, Florence Number Nine, Firenze, 2014.

IOSIPESCU, CUSTUREA & CHERA 1982 – S. Iosipescu, G. Custurea, C. Chera, *Raport preliminar asupra săpăturilor arheologice de la Cetatea Armanul Negru, comuna Corbu, județul Constanța*, Comunicare la a XVI-a Sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1981, Vaslui, 1982.

IOSIPESCU, CHERA & CUSTUREA 1986 – S. Iosipescu, C. Chera, G. Custurea, *Fortificația și așezarea medievală de la Vadu, jud. Constanța*, Comunicare la a XX-a Sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1985, Deva, 1986.

MATEESCU 1971 – T. Mateescu, *Une ville disparue de la Dobroudja - Karaharman*, Tarih Enstitüsü Dergisi 2 (1971), p. 297-343.

MATERNATI-BALDOUY & SOUSTIEL 2006 – D. Maternati-Baldouy, L. Soustiel, *Faïences provençales et céramiques ottomanes: un collectionneur et mécène marseillais*, Avignon, 2006.

MILOŠEVIĆ & TOPIĆ 2010 – B. Milošević, N. Topić, *Dubrovački nalazi keramike iz Iznika*, Starohrvatska prosvjeta 3/37 (2010), p. 147-170.

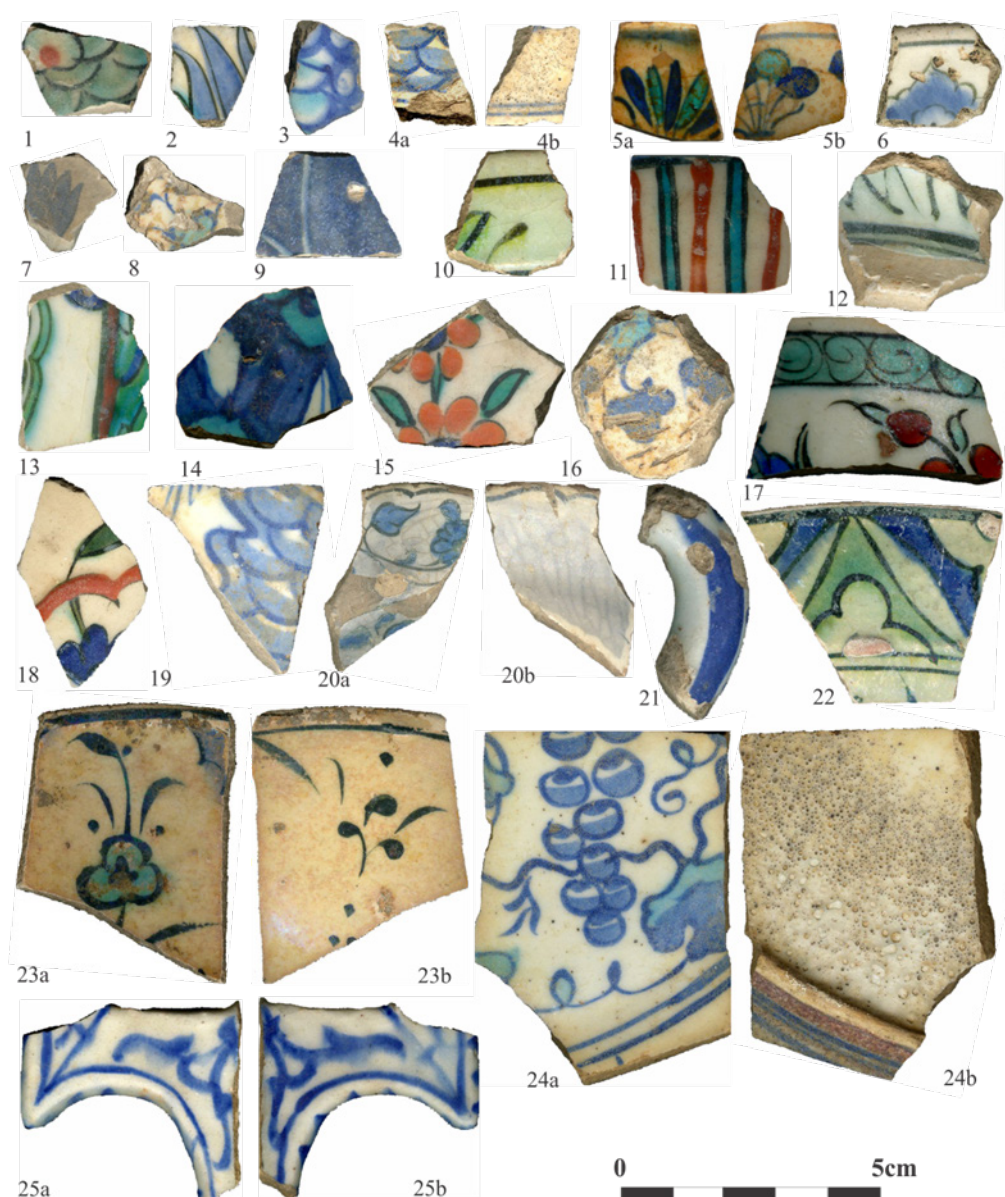
PLETNYOV 2004 – V. Pletnyov, *Italijanska maiolika ot Varna (XIV- XVII v.)/Italian majolica from Varna (XV- XVI c.)*, Izvestija na Narodnija Muzey Varna 40/55 (2004), p. 249-255.

YENİŞEHİROĞLU 2004 – F. Yenışehiroğlu, *Ottoman Ceramics in European Context*, Muqarnas 21 (2004), p. 373-382.

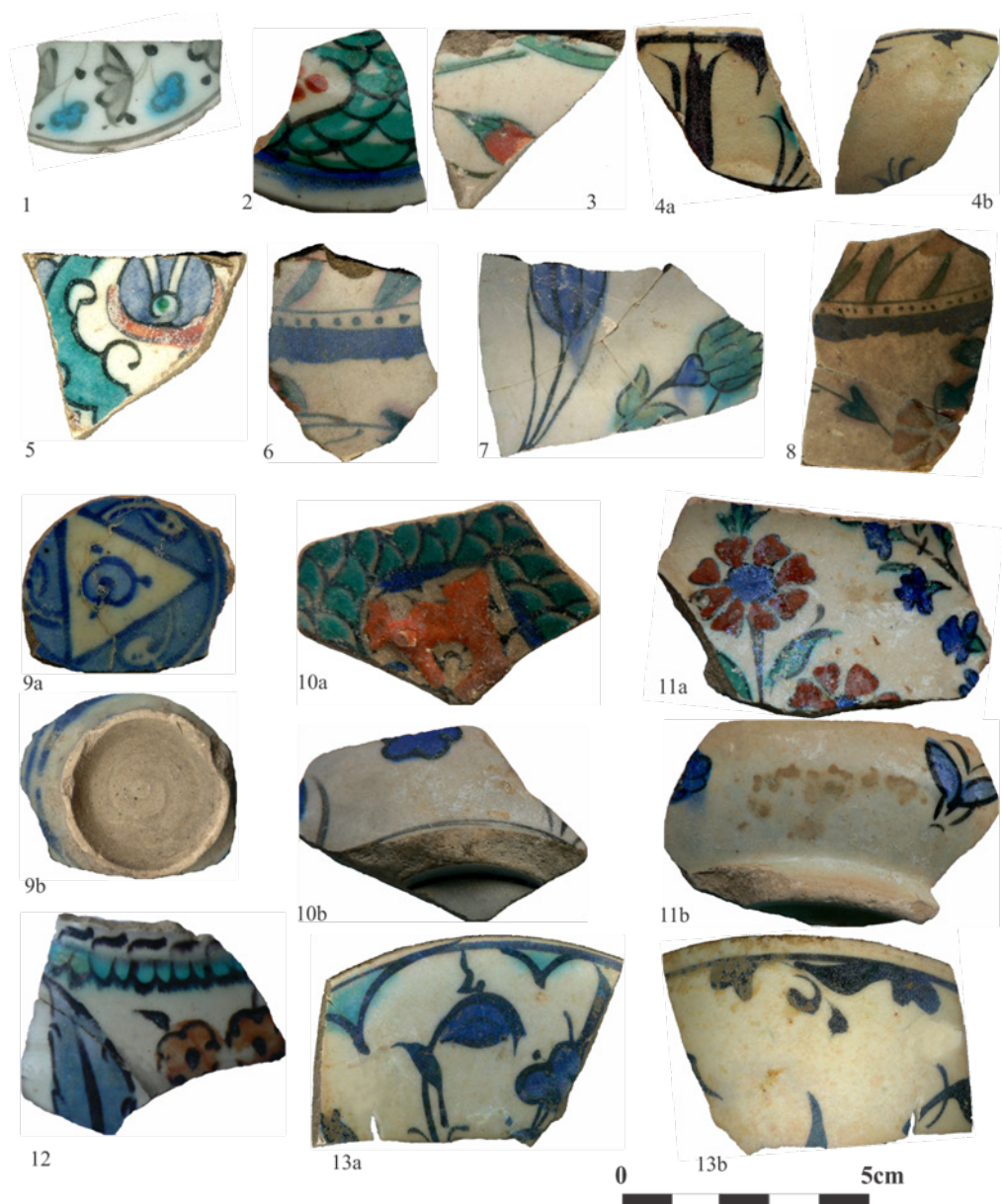
Pl. 1. Ceramică otomană, Iznik, secolele XVI-XVII: Târgușor-Ester (1-5, 11-12, 14, 17, 20); Vadu-Ghiaurchioi (6-10, 13, 15-16, 18-19).

Pl. 1. Ottoman pottery, Iznik, 16th-17th centuries: Târgușor-Ester (1-5, 11-12, 14, 17, 20); Vadu-Ghiaurchioi (6-10, 13, 15-16, 18-19).

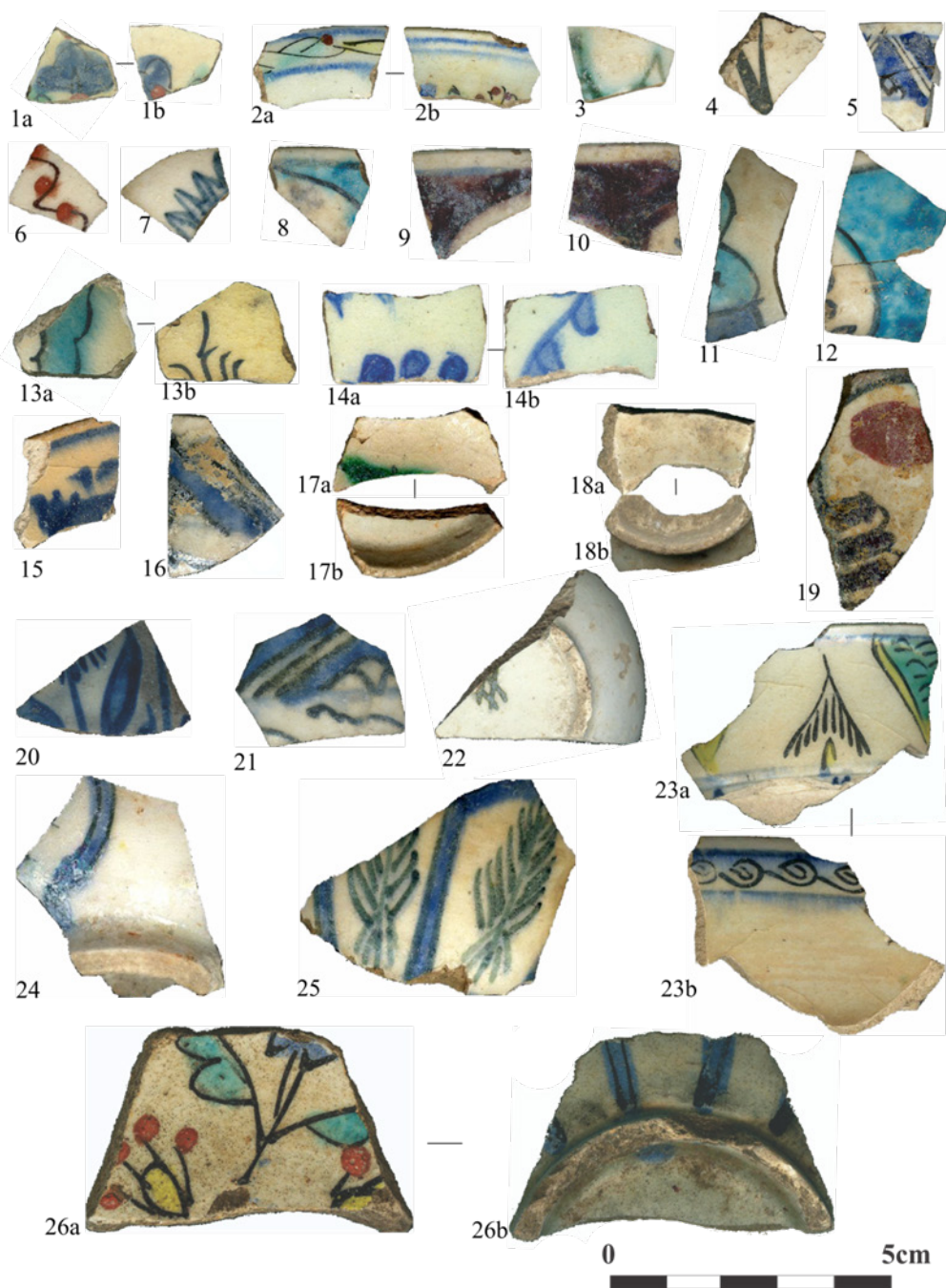
Pl. 2. Ceramică otomană, Iznik, secolele XVI-XVII: Vadu-Ghiaurchioi (4-5, 16, 19-20, 23-24); Vadu-Karaharman (1-3, 6-7, 9-15, 17-18, 21-22, 25).

Pl. 2. Ottoman pottery, Iznik, 16th-17th centuries: Vadu-Ghiaurchioi (4-5, 16, 19-20, 23-24); Vadu-Karaharman (1-3, 6-7, 9-15, 17-18, 21-22, 25).

Pl. 3. Ceramică otomană, Iznik, secolele XVI-XVII: Vadu-Karaharman (1-9, 11-12); Vadu-Ghiaurchioi (10, 13).

Pl. 3. Ottoman pottery, Iznik, 16th-17th centuries: Vadu-Karaharman (1-9, 11-12); Vadu-Ghiaurchioi (10, 13).

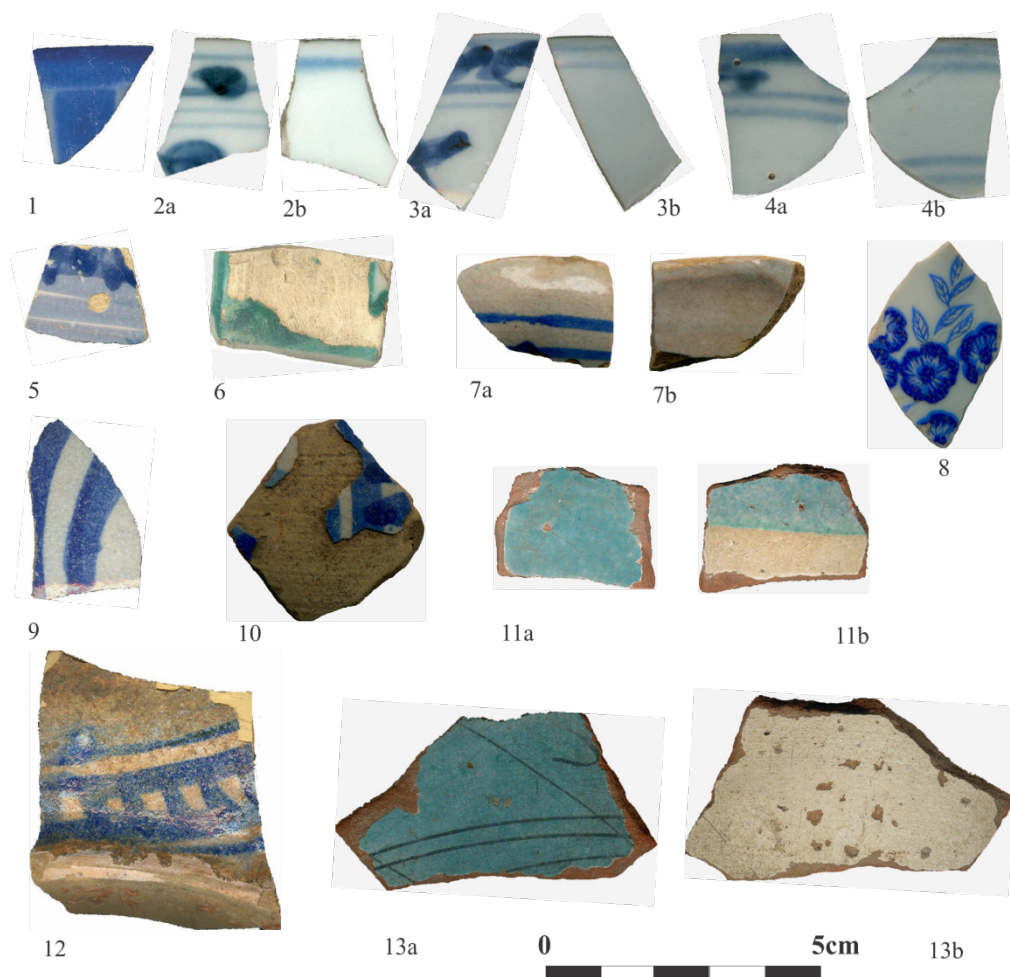

Pl. 4. Ceramică otomană, Kutahya, secolul al XVIII-lea: Târgușor-Ester (1-26).
Pl. 4. Ottoman pottery, Kutahya, 18th century: Târgușor-Ester (1-26).

Pl. 5. Ceramică otomană, Kutahya, secolul al XVIII-lea: Vadu-Ghiaurchioi (4, 7, 12, 18, 23); Vadu-Karaharman (1-3, 5-11, 13, 15-16, 20-21).

Pl. 5. Ottoman pottery, Kutahya, 18th century: Vadu-Ghiaurchioi (4, 7, 12, 18, 23); Vadu-Karaharman (1-3, 5-11, 13, 15-16, 20-21).

Pl. 6. Ceramică diversă: porțelan China, secolele XVIII-XIX (1-4); maiolică europeană (5-7, 9-10, 12); porțelan Meissen (8); ceramică anatoliană/Iran, secolele XV-XVI (11, 13). Târgușor-Ester (1, 5), Vadu-Ghiaurchioi (2, 6-9, 12-13) și Vadu-Karaharman (3-4, 10-11).

Pl. 6. Miscellaneous pottery: China porcelain, 18th-19th centuries (1-4); European majolica (5-7, 9-10, 12); Meissen porcelain (8); Anatolian pottery/Iran, 15th-16th centuries (11, 13). Târgușor-Ester (1, 5), Vadu-Ghiaurchioi (2, 6-9, 12-13) and Vadu-Karaharman (3-4, 10-11).

SUMAR CONTENTS

<i>Tabula gratulatoria</i>	9

Dr. Gabriel Gheorghe Custurea la 70 de ani Dr. Gabriel Gheorghe Custurea at his 70 th anniversary.....	13

NUMISMATICA

EMANUEL PETAC, NICOLETA DEMIAN

Considerații pe marginea unui lot de stateri din colecția Muzeului Național al Banatului din Timișoara Some considerations regarding a batch of staters from the collection of the National Museum of Banat, Timișoara.....	33

SILVIU I. PURECE

Tezaure cu monede de tradiție celtică aflate în colecția Muzeului Județean Vâlcea Hoards of Celtic style coins found in the collection of the Vâlcea County Museum.....	45

GABRIEL-MIRCEA TALMAȚCHI, TIBERIU POTÂRNICHE

O monedă de tip „Inotești-Răcoasa” descoperită la cetatea Capidava A coin of the “Inotești-Răcoasa” type discovered at the Capidava Fortress.....	55

LUCIAN MUNTEANU, GEORGE-DAN HÂNCEANU, DANIELA CRISTEA-STAN

Considerații pe marginea descoperirilor monetare din necropola de la Văleni (jud. Neamț) Some reflections on the monetary finds from the necropolis of Văleni (Neamț County).....	65

RADU GABRIEL DUMITRESCU

Un nou tezaur descoperit la Desa, jud. Dolj (sec. II-III p.Chr.) A new coin hoard uncovered at Desa, Dolj County (2nd-3rd century AD).....	79

THEODOR ISVORANU

- Un depozit de monede provinciale de la sud de Dunăre descoperit în Basarabia
 A deposit of Provincial coins from South of the Danube found in Bessarabia..... 125

CORNELIU BOGDAN NICOLAE BELDIANU

- Despre semnificația și originile reprezentării procesiunii triumfale imperiale pe monedele de la Nikopolis ad Istrum (Moesia Inferior)
 Regarding the meaning and origins of the imperial triumphal procession on the coins from Nikopolis ad Istrum (Moesia Inferior)... 133

LILIA DERGACIOVA

- The siliqua coin finds in the region between Dniester and Prut. A case study (continuation)
 Descoperiri de monede siliqua în regiunea dintre Nistru și Prut. Un studiu de caz (continuare)..... 147

RAOUL M. ȘEPTILICI

- Câteva monete romane barbarizate din Dobrogea
 Some Barbarized Roman coins from Dobruja..... 165

GHEORGHE MĂNUCU-ADAMEȘTEANU

- Tetartera* din secolul al XII-lea din colecția Constantin Orghidan
Tetartera du XIIème siècle dans la collection Constantin Orghidan... 195

ERNEST OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU

- Considerații asupra relațiilor Țării Românești cu cel de al doilea Țarat bulgar în lumina descoperirilor monetare (a doua jumătate a secolului al XIII-lea - sfârșitul secolului al XIV-lea)
 Some remarks regarding the relationships between Wallachia and the Second Bulgarian Tsardom in the light of numismatic finds (the second half of 13th century - end of the 14th century)..... 207

ANDREI BALTAG, LUCIAN MUNTEANU

- New data on the Medieval coin hoard from Costești (Vaslui County, Romania)
 Noi informații despre tezaurul medieval descoperit la Costești (jud. Vaslui, România)..... 259

ARCHAEOLOGICA

RADU ARDEVAN, CLAUDIU MUNTEANU

- Două inele romane cu gemă descoperite în județul Sibiu
 Two Roman gemstone rings found in Sibiu County..... 327

ERWIN GÁLL, THEODOR ISVORANU

**Din nou despre tezaurul de la Valea-Strâmbă (Tekerőpatak
- Kápolnaoldal**

**Once again on the hoard from Valea-Strâmbă (Tekerőpatak-
Kápolnaoldal)..... 335**

CRISTINA PARASCHIV-TALMAȚCHI

**Evul mediu timpuriu în Dobrogea. Date privind două așezări de la
Valu lui Traian**

**Early Middle Ages in Dobruja. Data regarding two settlements from
Valu lui Traian..... 349**

AUREL VÎLCU, SILVIU OȚA

**Despre un tezaur mai puțin cunoscut descoperit la Kalipetrovo
(Bulgaria)**

**About a lesser-known coin hoard discovered at Kalipetrovo
(Bulgaria)..... 367**

AUREL-DANIEL STĂNICĂ, DANIELA STĂNICĂ

O poveste fără sfârșit. Arheologia Dobrogei otomane

An endless story. Archaeology of the Ottoman Dobruja..... 391

NICULINA DINU

Ceramica otomană descoperită în județul Constanța

Ottoman ceramics discovered in Constanța County..... 431

LISTA ABREVIERILOR / ABBREVIATIONS..... 463